

**การศึกษารูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชน
ที่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง**

(The Study of Structure and Method of Self-Reliance
and Successive Development Communities)

พัฒนพงษ์ สุขมะดัน และคณะ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๑

คณะผู้ร่วมวิจัย

พัฒนาพงษ์	สุขมะดัน
น้ำทิพย์	กล้าสุนทร
นิรัติศัย	น้ำทิพย์
เบญจมาภรณ์	วัฒน์ธงชัย
ปกรณ์	จารุจิตติพันธ์
ภัทรา	อริยานนท์
รัฐพงศ์	สุดปาน
ลลิตสา	ศรีแพงพงษ์
วิทยา	แสงจันทร์สิทธิ์
สรัลรัตน์	ธนกิจตระการชัย
สุมนา	สุวรรณอำภา
สุรียาพร	อนิวรรณ

บทคัดย่อ

รายงานการวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชน ที่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง” ถือกำเนิดขึ้นจากดำริของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ มีวัตถุประสงค์การวิจัยสองประการ ประกอบด้วย หนึ่ง เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนพึ่งตนเอง และ สอง เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ ปัจจัยเงื่อนไขการประยุกต์รูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชนที่พึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง กรอบความคิดด้านรูปแบบและวิธีการ เป็นการศึกษาถึงภูมิธรรมภูมิปัญญา กระบวนการเรียนรู้ และการจัดการของชุมชนเป้าหมาย โดยจะคัดเลือก ๖ ชุมชนใน ๖ ภูมิภาคของไทย เป็นชุมชนกรณีศึกษา ใช้ระยะเวลาวิจัย ๑ ปี

ชุมชนสาคลี จ.พระนครศรีอยุธยา แม่ทา จ.เชียงใหม่ ร่มโพธิ์ทอง จ.ฉะเชิงเทรา โพธิ์ศรีเจริญ จ.สุพรรณบุรี สระคุณ จ.บุรีรัมย์ และชุมชนศิ่วรง จ.นครศรีธรรมราช เป็นชุมชนเป้าหมายของแต่ละภูมิภาค สาคลี เป็นตัวแทนของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการปฏิวัติเขียว พืชเชิงเดี่ยว และการพัฒนาอุตสาหกรรม การจัดการขององค์กรชาวบ้าน และหลักสูตรการศึกษาทางเลือก เป็นทางออกที่กำลังก่อตัวและขยายงานในสาคลี แม่ทา ชุมชนที่เคยถูกแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้ ถูกกีดกันจากการจัดการบริหารทรัพยากรน้ำและที่ทำกิน นำประสบการณ์ในอดีต ประเพณีความเชื่อ มาประยุกต์เข้าด้วยกัน เกิดเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อหลุดพ้นจากปัญหาและสร้างความเข้มแข็งแก่ท้องถิ่น

สระคุณ เผชิญกับข้อจำกัดความแห้งแล้งของภูมิประเทศ ความยากลำบากทางการเกษตร และอบายมุขในชุมชน ริเริ่มงานพัฒนาโดยริ้วพื้นขนบธรรมเนียมดั้งเดิมของชาวอีสานกลับมาใช้ใหม่ ต่อสู้แก้ปัญหาปากท้องด้วยการสร้างอาชีพเสริม งานไร่นาสวนผสม กระทั่งกลายเป็นงานเครือข่ายองค์กรชาวบ้านระดับภูมิภาค โพธิ์ศรีเจริญ ชุมชนในเขตพื้นที่ชลประทาน ใช้ความสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ การควบคุมเทคโนโลยี ความร่วมมือของชาวบ้าน เป็นตัวสร้างงานพัฒนา ร่มโพธิ์ทอง ต่อสู้กับความขัดแย้งของกลุ่มคนจากพื้นเพในหลายภูมิภาคที่รวมมาเป็นชุมชนแห่งใหม่ ต่อสู้กับความมีอยู่จำกัดของทรัพยากรรอบตัว และต่อสู้กับแรงกดดันจากกลุ่มเจ้าหน้าที่ภายนอก เกิดเป็นงานป่าชุมชน และงานองค์กรชาวบ้าน และศิ่วรง ตัวแทนของชุมชนปิด ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ฐานความเข้มแข็งของระบบเครือญาติ และความมั่นคงของกองทุนออมทรัพย์ นำพาให้ชุมชนผ่านวิกฤตธรรมชาติ วิกฤตสังคม และวิกฤตเศรษฐกิจ มาตราบนานทุกวันนี้

ทุกชุมชนล้วนมีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นความรู้ที่ผ่านการสืบทอด ชัดเจน และปรับเปลี่ยนมาตามลักษณะเฉพาะของตน แต่มีลักษณะความเหมือน คือต่างมีเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ร่วมกัน และมีการจัดสร้างกลุ่มองค์กรชาวบ้านมาแบกรับภาระเฉพาะทาง เช่น กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ด้านการดูแลจัดการทรัพยากร ด้านการสืบสานภูมิปัญญา ซึ่งล้วนมีรูปแบบและวิธีแตกต่างกันไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เป็นการยากที่จะนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนในภูมิภาคอื่น

เพราะมีข้อจำกัดความต่างของภูมิประเทศ สถานการณ์ หากแต่การสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการ สามารถศึกษาเพื่อเป็นแบบอย่าง แนวทาง การสร้างความเข้มแข็งให้เกิดแก่ชุมชนได้ เพียงปรับแต่งรายละเอียดให้เหมาะสม โดยรัฐ องค์กรเอกชน หรือหน่วยงานอื่นใด สามารถเข้ามาเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมดังกล่าว คอยประสานงาน ให้ข้อมูลข่าวสารอยู่ในวงนอก ไม่เข้าไปเป็นผู้บงการ บังคับทางเดินให้ชาวบ้าน ก็จะช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

ABSTRACT

This research, "The Study of Structure and Method of Self-Reliance and Successive Development Communities.", was initiated by the Office of the National Culture Commission (ONCC). There are two objectives. The first is to study methods and structures of selected communities to develop themselves to be self-reliance. The second is to study possibilities, conditions and factors to apply results from the first objective to other communities. The conceptual framework is based on three factors; spirituality, learning and management. There are six prototype communities from six regions of Thailand. The period of this research is 1st October 1998 - 30th September 1999.

The six archetype communities are Sakhli in Ayutthaya, Mae Tha in Chiang Mai, Rom Pho Thong in Cha Choeng Sao, Pho Sri Charoen in Suphan Buri, Sakoon in Buri Ram and Keeree Wong in Nakhon Sri Thammarat.

Sakhli is the representative of rural community that was affected from Green Revolution, monoculture and industrial development. The re-organized and re-defined social institutions and alternative education are the principal methods to revive the community. Mae Tha was once an abundant community in the North. The encroachment, logged-concession and natural resources management by the state have prohibited villagers to manage natural resources by themselves. The old traditions, believes and customs were applied to deal with the problems e.g. resources management by old traditions.

Sakoon is one of the communities in the arid and infertile land of the northeastern region. Not only the hardships from the scarcities but also the unorthodox behaviors of the villagers that ruined the strength of community. The Isan (Northeastern) cultures, traditions and believes are the tools to bring people back. The extra-occupation and integrated farming are the answers for economic hardships. Pho Sri Charoen is located in irrigation area in the western part. The wealth of natural resources and close relationship of people are the key factors to ignite development activities. Rom Pho Thong is a new-born community in the barren land. Some people were evacuated, by the state, from the wildlife sanctuary, some are indigenous and some are newcomers. Different backgrounds of people are the constraints to unite the community. Conflicts arise from land allocation and pressures from government agencies. Community forest and local organizations are the tools to melt people together. Keeree Wong, the city that was circled by the mountains, is the copious community in the South. The tighten relationship of people and the stable community funds have protected Keeree Wong from collapse by natural and economic catastrophes.

All communities set their own methods to apply local wisdom (folk wisdom), the wisdom that was occurred and adapted in each place, to cope with the problems.

The common factors for every community are learning process and managing. They establish and re-defined social institutions to serve some specific duties. Mainly, the institutions focus on economic, resources management and social e.g. community saving fund, cattle fund, rice bank, community forest, local irrigation system, youth group and etc. All activities are different in details because of differences in topography, background and situation. Applying local wisdom from one place to the others is not an easy task. Learning process and management are easier and more possible to apply than local wisdom. The key is adaptation and participation of community members. Any agency that wants to support the community must accept and recognize the rights of the community to choose.

กิตติกรรมประกาศ

งานศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง” ถือกำเนิดขึ้นในเดือนตุลาคม ๒๕๔๑ สิ้นสุดลงในเดือนกันยายน ๒๕๔๒ ใช้ระยะเวลาศึกษา ๑ ปี ตลอดช่วงระยะเวลานี้ คณะผู้วิจัยได้รับการช่วยเหลือ ชี้นำและความร่วมมือจากหลายฝ่าย จนกระทั่งสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

ขอขอบคุณ อาจารย์จาริต ดิงศภัทย์ อาจารย์กอบกุล สามัคคี ที่ได้คำแนะนำการเขียนเค้าโครง และข้อเสนอในการเตรียมรายงานฉบับแรก พระสุบิน ปณีโต กลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านแหลมสน จังหวัดตราด ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ชุมชนคุ้มกระเบน จังหวัดราชบุรี ชุมชนบ้านโพธิ์แก้ว จังหวัดนครราชสีมา ชุมชนหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี อาจารย์ชุบและอาจารย์อุบล กลุ่มจิตร แห่งบ้านยกกระบัตร์ จังหวัดสมุทรสงคราม ชาวบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน คุณจรรยา แห่งองค์การพัฒนาเอกชนภาคเหนือ คุณสำรอน ปัญญาเขียว งานป่าชุมชน RECOFTC ครูสุรินทร์ กิจนิตยชีวี พ่อใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง และกำนันอนันต์ ดวงแก้วเรื่อน ที่ช่วยให้ข้อมูลรวมถึงคำแนะนำประกอบการเลือกชุมชนเป็นกรณีศึกษา

อ้ายไสว พี่ศรีออน ปัญญาใหญ่ มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน ที่จุลพร นันทพานิช กำนันยง ยุทธ ลุงอ้วน กระจ่างโลก พี่นิพัฒน์ สุวรรณสอน หลวงพ่อสุรเดช วัดไทรงาม พ่อประหยัด-แม่กมล แสงจันทร์สิทธิ์ พี่ปรีชา ดัสดุลย์ และผู้ใหญ่บุญสืบ นาคใหม่ เอื้อเฟื้ออาหาร ที่พัก เครื่องอุปโภค และให้หยิบยืมพาหนะระหว่างสำรวจ เก็บรวบรวม และสรุปผลข้อมูลชุมชน ขอขอบคุณ เพื่อนๆ แห่งภาควิชาเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ที่แวะเวียนมาช่วยงานภาคสนามและให้คำแนะนำที่ดี น้อยๆ ในทุกชุมชน ที่ช่วยส่งกับข้าว เป็นคาราหน้ากล้อง ประสานงาน และชี้แนะเส้นทางสู่บ้านเป้าหมาย ขอคุณรถโบกทุกคน ที่มีน้ำใจช่วยจอดรับส่งให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ ผู้ใหญ่ละม่อม สุนทรวิภาต นายจำนงค์ สมงาม นายชุบ พลเสน นางสาววย ผิวแดง นายทองคำ ขอพิง นายกาวิณ ยอดปรางค์ พี่สุชาติ พันธุ์เพ็ง อาจารย์สุภาพ ชาตินันท์ พี่ชอบ รักษา พี่สุรจิต กิจนิตยชีวี ลุงอุดม กลีบมาลัย พี่ไพโรจน์ เหลืองสุวรรณ พี่สุภัทรา สีฟ้า ลุงแจ่มและครอบครัว ผู้ใหญ่แสวง พี่เชิด พี่ไพรัช พี่เจี๊ยะ Mr.Robert อาจารย์ภิรมย์ ภักดีเกียรติ์ ยายสนิท ศรีพายัพ แม่ลา สร้อยสระกลาง คุณอ่อนตา ชมพูนุช พระธรรมวัช วัดชอยสี ลุงดำ นายสมชาย กัลยาวงศ์ นางอำนวยชัย รักษา ศรี อาจารย์นิรันทร นางบุญลำ พลซื่อ หน่วยทหารพราน และงานป่าไม้ บ้านร่มโพธิ์ทอง พี่อินสอน อ้ายสมศักดิ์ อภัยมูล อ้ายประพัฒน์ อภัยมูล คุณจุฬาลักษณ์ ประกอบเทพวงษ์ นางจิตรา นนอทอง คณะเจ้าหน้าที่อนามัยแม่ทา นายนิคม ไชยวรรณ คุณวิรัช นายตรีวุฒ พาระพัฒน์ นางอารีย์ สุนทรวิภาต คุณ

ประจวบ ธรรมวิจิตร ผู้ใหญ่โชนันท์ ยอดไชย ผู้ใหญ่จักรี เนาว์สุวรรณ ผู้ใหญ่นิกร สติพิผล ที่สละเวลามา
พูดคุย ให้ข้อมูล ชี้แนะวิธีการดำเนินงานของชุมชน

ขอขอบคุณ ชาวชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ ชุมชนสาคลี ชุมชนสระคูณ ชุมชนร่วมโพธิ์ทอง ชุมชนแม่ทา
และชาวชุมชนศิรังทุกท่านเป็นอย่างสูง ที่ยินยอมให้กลุ่มคนแปลกหน้าเข้ามาสร้างความรำคาญแก่
ครอบครัว ยอมสละเวลามาให้ข้อมูลส่วนตัวและครัวเรือน ตลอดจนน้ำใจไมตรีที่หยิบยื่นให้แก่กลุ่มคน
แปลกหน้ากลุ่มนี้

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ให้การสนับสนุนเงินทุนการ
วิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้น คณะเจ้าหน้าที่ของส่วนงานวิจัยและพัฒนา สำหรับคำแนะนำในการ
ทำงาน และโอกาสการเรียนรู้ที่มอบแก่พวกเรา

ขอขอบคุณประโยชน์ของงานวิจัยชิ้นนี้แก่ชุมชนและชาวบ้านทุกคน ที่มุ่งมั่นพัฒนาไปสู่การ
พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ขอขอบคุณความดีของงานวิจัยนี้แก่พ่อแม่ อันเป็นที่รักและเคารพของพวกเรา
แม้ว่าจะน้อยนิดเมื่อเทียบกับความรักและความเหน็ดเหนื่อยที่ท่านได้ทำงานอย่างหนักและไม่เห็นแก่ตัว
เพื่อผลักดัน สนับสนุนให้พวกเราได้ศึกษาเล่าเรียนสูงสุดเท่าที่ท่านจะทำได้ รายงานนี้เป็นหนึ่งในดอกผล
ที่เราหวังจะสร้างความชุ่มชื้นให้ท่าน และขอขอบคุณ พี่ๆน้องๆ ตลอดจนคู่คิด ที่ให้กำลังใจและความ
ช่วยเหลือด้วยดีตลอดมา

ส่วนข้อบกพร่องใดๆ ย่อมเป็นหน้าที่ของพวกเราแบกรับโดยลำพัง

คณะผู้วิจัย

กันยายน ๒๕๔๒

สารบัญ

	หน้า	
บทคัดย่อ	ก	
กิตติกรรมประกาศ	จ	
สารบัญ	ข	
บทที่ ๑	บทนำ	๑
	๑. วัตถุประสงค์ในการวิจัย	๒
	๒. กรอบความคิดและขอบเขตการวิจัย	๓
	๓. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๕
	๔. วิธีดำเนินการวิจัย	๕
บทที่ ๒	แนวคิดการพึ่งตนเองและชุมชนกรณีศึกษา	๗
	๑. แนวคิดการพึ่งตนเอง	๘
	๒. ชุมชนกรณีศึกษา	๑๑
บทที่ ๓	ชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ	๑๕
บทที่ ๔	ชุมชนสาคลี	๔๔
บทที่ ๕	ชุมชนสระคูณ	๘๘
บทที่ ๖	ชุมชนแม่ทา	๑๒๒
บทที่ ๗	ชุมชนร่วมโพธิ์ทอง	๑๖๖
บทที่ ๘	ชุมชนศิ่วรง	๒๐๕
บทสรุป	ชุมชนพึ่งตนเอง รูปแบบและวิธีการ	๒๔๕
บรรณานุกรม		
ภาคผนวก ก	เอกสารประกอบการสัมภาษณ์	
ภาคผนวก ข	ตารางแสดงผลการพึ่งตนเองของครัวเรือน	

บทที่ ๑

บทนำ

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน ความเจริญเติบโตของตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจจะมีความสำคัญอันดับต้นๆ ในแง่ของการพัฒนาประเทศ ความพยายามในการเพิ่มอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ เป็นแนวนโยบายที่สำคัญ การเคลื่อนย้ายทรัพยากรจากภาคการเกษตร ของชุมชนในชนบทสู่ภาคอุตสาหกรรมในสังคมของชุมชนเมือง ทั้งทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นวัตถุดิบในกระบวนการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม และทรัพยากรบุคคล นับเป็นผลสืบเนื่องจากแนวนโยบายดังกล่าว ผลที่ตามมาต่อชุมชนในชนบทคือการสูญเสียโอกาสในการใช้ทรัพยากรของตนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ทรัพยากรถูกนำมาใช้ในการสร้างความเข้มแข็งและมั่งคั่งให้แก่ชุมชนเมือง ทรัพยากรบุคคลโดยเฉพาะเยาวชนในชนบท อพยพย้ายถิ่นเพื่อหาโอกาสทางการศึกษาและประกอบอาชีพในชุมชนเมืองในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในปัจจุบันที่ชุมชนเมือง ถูกมองว่าเป็นศูนย์รวมของความเจริญของประเทศ เป็นแหล่งของวิทยาการสมัยใหม่ ชุมชนในชนบทกลับกลายเป็นชุมชนที่ล้าหลัง ก้าวไม่ทันกระบวนการพัฒนาของประเทศ เกิดความเหลื่อมล้ำในการจัดนา/จัดสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน และความเอาใจใส่จากภาครัฐ แต่ถึงกระนั้น กระบวนการพัฒนาของประเทศ โดยเน้นความเจริญเติบโตจากตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจก็ยังคงดำเนินต่อไป

ในภาวะการณ์ปัจจุบันอีกเช่นกัน (พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๑) ที่ภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและของโลกประสบกับสภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจ ปัญหาในประเทศเริ่มจากการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดหลายปีติดต่อกัน การถอนคืนเงินลงทุนจากนักลงทุนต่างประเทศ การพังทลายของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์และธุรกิจประเภทอื่น รวมทั้งธุรกิจการเก็งกำไร อันเป็นธุรกิจที่กู้เงินมาใช้ในภาคที่ไม่ใช่ภาคการผลิตที่แท้จริง เป็นผลให้เงินกู้ที่กู้มาไม่ถูกนำมาใช้ในกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลผลิต การพังทลายของธุรกิจดังกล่าว ก่อให้เกิดปัญหานี้เสียซึ่งส่งผลสู่สถาบันการเงินทั้งหลาย สถาบันทางการเงินหลายสถาบันต้องยุติบทบาทการทำธุรกรรมลง ความเชื่อถือต่อสถาบันการเงินภายในลดต่ำลง อัตราดอกเบี้ยเงินกู้ยืมตัวสูงขึ้น เหตุผลประการหนึ่งเพื่อป้องกันการไหลออกของเงินตราต่างประเทศ แต่ก็ก็เป็นผลให้ธุรกิจการลงทุนชะลอตัวลง บริษัทเอกชนหลายรายต้องยุติกิจการ เกิดปัญหาการเลิกจ้างงานและการว่างงานโดยทั่วไป สินค้าราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ และปัญหาอื่นๆ ที่นับวันจะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น ปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศ จะส่งผลกระทบต่อประเทศเพื่อนบ้านอย่างเป็นวงกว้างตามลักษณะเศรษฐกิจการค้าในปัจจุบัน ที่ประเทศต่างๆ ในโลกมีการติดต่อค้าขายและระบบความสัมพันธ์กันทางการเงินอย่างใกล้ชิด

กล่าวถึงผลกระทบของปัญหาทางเศรษฐกิจภายในประเทศ ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ โดยเฉพาะในชุมชนเมืองและภาคอุตสาหกรรมที่ผูกตนเองไว้กับแหล่งเงินทุนและวิทยา

การจากภายนอกประเทศ กำลังประสบปัญหาอยู่ในปัจจุบัน ชุมชนในชนบทและภาคการเกษตรยังคงทำการผลิตและกิจกรรมของตนเองต่อไปเช่นเดิม ในขณะที่เดียวกัน แต่ละชุมชนก็ต้องรับภาระหนักขึ้นกว่าเดิม ในฐานะที่ต้องรองรับแรงงานท้องถิ่นที่เข้าไปเป็นแรงงานของภาคอุตสาหกรรม ที่หวนคืนสู่ท้องถิ่นในชุมชนเหล่านี้

ในขณะที่ปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศกำลังสั่นคลอนอย่างหนัก หลายชุมชนทั้งประเภทที่เคยจัดอยู่ในประเภทชุมชนป่าเขา ห่างไกลความเจริญ หรือชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกับย่านธุรกิจและเขตอุตสาหกรรม ได้รับผลกระทบอย่างหนักจากแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา ณ วันนี้ แนวทางและวิถีชีวิตของครัวเรือนและของชุมชนดังกล่าว ยังคงดำเนินต่อไปตามแนวทางของการพัฒนาตนเอง สั่งสมประสบการณ์ ภูมิปัญญาแห่งตน รับการเรียนรู้เพิ่มเติมจากภายนอก สร้างแนวทางการพัฒนาของตนเองขึ้นมา ตัวอย่างของชุมชนในลักษณะนี้มีมากมายในประเทศไทย ดังเช่น การดำรงอยู่ของบางชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงกับชุมชนเมือง ที่มีการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งขึ้นในชุมชน มีแรงงานภายนอกหลั่งไหลสู่พื้นที่ แต่ความเป็นชุมชนที่คนภายในมีการทำกิจกรรมหรือกำหนดแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่น ร่วมกันคิดและแก้ปัญหาท้องถิ่น ยังคงอยู่

ชุมชนในพื้นที่ทุรกันดาร ที่มีปัญหาเรื่องทรัพยากรในการประกอบอาชีพ แต่กลับกลายเป็นชุมชนที่บุคคลภายนอก รวมทั้งนักวิชาการและหน่วยงานราชการทั่วไป ต้องเข้าไปศึกษาหาความรู้ ชุมชนในพื้นที่ห่างไกลความเจริญ ที่ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง กับการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ที่จะให้ชุมชนของตนดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง หรือแม้แต่ในชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตตามลักษณะของการผลิตในสมัยปัจจุบัน ที่พึ่งพาอาศัยปัจจัยและเทคโนโลยีการผลิตจากภายนอกเป็นสำคัญ ชุมชนเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละพื้นที่แตกต่างกันไป แต่ลักษณะเหมือนกันที่น่าสนใจของชุมชนคือการเป็นชุมชนที่เข้มแข็งมีการพัฒนาในตัวเอง ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายนอกค่อนข้างน้อย การเรียนรู้และทำความเข้าใจกับชุมชนเหล่านี้ จึงนับเป็นสิ่งที่น่าสนใจ

๑. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

การวิจัยมุ่งที่จะศึกษารูปแบบและวิธีการของครัวเรือนและชุมชนที่พึ่งตนเองได้ และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องในภาวะการณ์ปัจจุบัน เพื่อนำผลการศึกษารูปแบบของชุมชน ไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนการพัฒนา ดังมีวัตถุประสงค์การวิจัยต่อไปนี้

- ๑) เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง
- ๒) เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ ปัจจัยเงื่อนไขการประยุกต์รูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชนที่พึ่งตนเอง และสามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

๒. กรอบความคิดและขอบเขตการวิจัย

ใช้องค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ได้จากคำปฏิญญาในการประชุมระดับโลก เรื่อง การศึกษาชุมชน ครั้งที่ ๗ ซึ่งจัดขึ้นในระหว่างวันที่ ๓๑ กรกฎาคม - ๔ สิงหาคม ๒๕๓๘ ณ จอมเทียนพทยา ซึ่งปัจจัยทั้ง ๓ นั้น ได้แก่ ภูมิธรรมภูมิปัญญา (Spirituality) การเรียนรู้ (Learning) และการจัดการ (Management) เป็นขอบเขตการวิจัย ซึ่งแต่ละองค์ประกอบมีแนวคิดไว้ดังนี้

๑. **ภูมิธรรมภูมิปัญญา (Spirituality)** ซึ่งเป็นองค์ความรู้ต่างๆ ที่ครอบครัวและชุมชนใช้ในการพึ่งตนเองและการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง อาจแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** หมายถึง องค์ความรู้หรือทุกสิ่งทุกอย่างที่สมาชิกของครอบครัวและชุมชน คิดขึ้นจากสติปัญญาและความสามารถของตนเอง หรือจากบทเรียนที่สั่งสมไว้ในท้องถิ่น เพื่อใช้ในการดำเนินงานเพื่อการพึ่งตนเอง และการพัฒนาการดำเนินชีวิตอย่างต่อเนื่องและเหมาะสมกับยุคสมัย โดยมีกระบวนการสั่งสม สืบทอด และกลั่นกรองกันอย่างยาวนาน ซึ่งมีผลต่อกระบวนการทัศนคติของบุคคลและชุมชนที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และธรรมชาติ ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิต การประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งตนเอง

๒) **องค์ความรู้ภายนอก** หมายถึง ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นความรู้ที่ได้รับจากภายนอกชุมชน มิได้ถ่ายทอดตามกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) แต่ได้รับรู้ในรูปแบบของการฝึกอบรม การสัมมนา การศึกษา การเข้าร่วมโครงการ การสาธิต การดูงาน การประชุม เป็นต้น รวมทั้งความสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้นี้ให้สมาชิกของครอบครัวและชุมชนรับทราบได้ด้วย

๒. **การเรียนรู้ (Learning)** ในที่นี้หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) ซึ่งหมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ครอบครัวและชุมชนมีความสามารถในการดำเนินงานเพื่อการพึ่งตนเอง และตอบสนองความต้องการในการพัฒนาได้ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้ได้แก่ การคิด การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ การตั้งคำถามและการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางในการแก้ไข ปัญหาต่างๆ ในการดำเนินงานเพื่อพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้ครอบครัวและชุมชนได้เข้ามาร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการดำเนินงาน ตัดสินใจเลือกทางเลือกในการพึ่งตนเองและในการพัฒนา และสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับ

องค์ความรู้และปัญญาในการพึ่งตนเองและในการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น กระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชนจะมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการคือ

- ๑) เป็นกระบวนการกลุ่ม ที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ร่วมกันพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทางและอื่นๆ ในการพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้มาร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาช่วยเรียนรู้ด้วยกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาของครอบครัวและชุมชนร่วมกัน
- ๒) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในการพึ่งตนเองและในการพัฒนาของชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดจากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนวทางแก้ไขเมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด ทำ ทบทวนวิเคราะห์ ทำ จึงหมุนวนไป ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวและชุมชน ได้ยกระดับความคิดและสั่งสมภูมิปัญญาไว้
- ๓) เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหในชีวิตจริง (Problem Oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อหาความพยายามในการพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ของครอบครัวและชุมชนจริง ดังนั้น การเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชนจึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิด สติปัญญาของสมาชิกให้สูงขึ้น กล่าวคือริเริ่มและค้นคว้าหาวิธีที่จะเรียนรู้และดำเนินการเพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นเรื่องของวิถีชีวิตจริงของชาวบ้าน/ของครอบครัวและของชุมชน จะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเรียนรู้
- ๔) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal) มากกว่าในแนวตั้ง (Vertical) การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัวและชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สมาชิกที่สนใจร่วมกันมาทำงานภายใต้วัตถุประสงค์เดียวกัน เป็นลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกัน

กระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชน สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) กระบวนการเรียนรู้ภายในครอบครัวและชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการหาความรู้โดยการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ภายในครอบครัวและชุมชน

๒) กระบวนการเรียนรู้ภายนอกครอบครัวและชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการหาความรู้ เชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ภายนอกครอบครัวและชุมชน

๓. การจัดการ (Management) เป็นกลไกที่ทำให้ครอบครัวและชุมชนพึ่งตนเองได้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง และเนื่องจากครอบครัวและชุมชนเป็นระบบการปฏิบัติกรชนิดหนึ่ง (An Operating System) ที่ประกอบด้วยสมาชิกมารวมกันอย่างมีโครงสร้าง (Structure) และมีภาระกิจหน้าที่ (Function) ต่างๆ ร่วมกัน ประสานกันเพื่อให้ครอบครัวและชุมชนพึ่งตนเองได้และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น การศึกษารูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชนที่พึ่งตนเองได้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง จะใช้กรอบทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural Functionalism) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งเป็นระบบงานวัฒนธรรม เป็นกรอบความคิดและขอบเขตในการวิจัย

๓. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ ครอบครัวและชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องในเวลาเดียวกัน

กลุ่มตัวอย่าง คือ ครอบครัวและชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่องในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องในเวลาเดียวกัน ซึ่งได้โดยการสุ่มอย่างเจาะจง (Purposive Sampling) ตามเกณฑ์ที่กำหนด ภาคละ ๑ ชุมชน

๔. วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ มีระยะเวลาการศึกษา ๑ ปี ขั้นตอนการศึกษาเริ่มตั้งแต่การศึกษาและวิเคราะห์ผลงานวิจัย ผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง การเลือกพื้นที่ศึกษา การเก็บรวบรวมข้อมูล ประมวลและสรุปผลข้อมูล รายละเอียดของแต่ละขั้นตอนการศึกษามีดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลของชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองและสามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องในสังคมไทย โดยการศึกษาจากเอกสารทางวิชาการ งานวิจัยต่างๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนเป้าหมายของการวิจัย ข้อมูลที่สำคัญในขั้นนี้ คือ ข้อมูลปัจจัยที่ชี้ให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชน ประกอบกับข้อมูลทั่วไปของชุมชนด้านสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ลักษณะที่สำคัญของการพึ่งตนเอง การ

พัฒนาของชุมชน ความสำเร็จหรือความล้มเหลวที่เคยประสบมา ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการเลือกชุมชน เป้าหมายในการศึกษาขั้นต่อไป การวิจัยขั้นนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร และประชุมอภิปรายภายในกลุ่มผู้วิจัย

๒. คัดเลือกชุมชนตัวอย่างตามเขตการปกครอง จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในขั้นที่ ๑ ทำการแบ่งชุมชนออกตามภูมิภาคต่างๆ ออกเป็น ๖ ภูมิภาค ตามเกณฑ์ของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันออก และภาคใต้ ในแต่ละภาค เลือกชุมชนตัวอย่างภาคละ ๑ ชุมชน รวมทั้งสิ้น ๖ ชุมชน โดยชุมชนเป้าหมายที่ได้ จะเป็นชุมชนที่มีลักษณะเด่นและสภาพของชุมชนที่แตกต่างกัน เกณฑ์การคัดเลือกชุมชนในแต่ละพื้นที่ พิจารณาจากชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองและความสามารถในการพัฒนาชุมชนเป็นหลัก เสริมด้วยการพิจารณาตามลักษณะเด่นที่น่าสนใจในการพึ่งตนเองและการพัฒนาชุมชน และความเป็นไปได้ในการศึกษาชุมชน ในขั้นนี้ ใช้งานวิจัยเอกสารร่วมกับการสังเกตการณ์ในพื้นที่

๓. เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ศึกษาและสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยที่เป็นตัวชี้วัดการพึ่งตนเองของชุมชน โดยใช้แบบสอบถาม และการเก็บรวบรวมข้อมูลในส่วนของศึกษารูปแบบและการเรียนรู้ของชุมชนโดยอาศัยหลักการของ Participatory Research ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในชุมชน และวิธีการ Rapid Rural Appraisal โดยสัมภาษณ์ผู้ที่เป็นผู้นำทางความคิดและการปฏิบัติในชุมชนนั้นๆ

๔. ประมวลผล รวบรวมและสรุปผลข้อมูล การศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบและวิธีการของครอบครัวและชุมชน ที่สามารถพึ่งตนเองได้และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เน้นการอธิบายประเด็นหลัก ๓ ประเด็นในแต่ละท้องถิ่น ประเด็นดังกล่าวประกอบด้วย ภูมิธรรมภูมิปัญญา การเรียนรู้ และการจัดการชุมชน ในส่วนของภูมิธรรมภูมิปัญญา อธิบายในด้านภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับธรรมชาติ ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิต และการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้รับจากภายนอกชุมชน

การวิเคราะห์การเรียนรู้ของชุมชน ศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ การวิเคราะห์ปัญหา การวิเคราะห์สาเหตุ ทางเลือกของการดำเนินการ การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการพึ่งตนเองและในการพัฒนา

บทที่ ๒

แนวคิดการพึ่งตนเอง และชุมชนกรณีศึกษา

ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ สภาวิจัยแห่งชาติ ได้มอบหมายให้สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำงานวิจัยกำหนดหัวข้อ โดยให้ชื่อโครงการว่า การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ลักษณะการวิจัย ได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในหลายสาขาวิชาเข้าร่วมระดมความคิดและดำเนินงานวิจัย ขั้นตอนการดำเนินงาน แบ่งเป็น ๓ ระยะ ระยะที่ ๑ เป็นการหาตัวแบบจากการวิจัยเอกสารและการศึกษาชุมชนแบบกว้าง ระยะที่สอง นำตัวแบบที่ได้ไปทดลองปฏิบัติกับชุมชนชนบท และในระยะสุดท้าย เป็นการสร้างตัวแบบและ ทฤษฎีการพึ่งตนเองขึ้นมา รายงานการวิจัยฉบับสุดท้ายแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ทฤษฎีการพึ่งตนเอง ของชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นใหม่นี้ อยู่ในขอบเขตของวิชาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นตัวอย่างของการสร้างทฤษฎีจากกระบวนการวิจัย ทำให้ทฤษฎีมีความสำคัญเป็นพิเศษ

สิ่งสำคัญของทฤษฎีประการหนึ่ง นอกจากเกิดจากการระดมความคิดของนักคิด นักวิชาการ หลายฝ่าย และสร้างทฤษฎีจากกระบวนการวิจัยแล้ว คือการเป็นแนวคิดที่สามารถระบุถึงตัวชี้วัดทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ตัวชี้วัดในเชิงคุณภาพเป็นกรอบการศึกษาในเบื้องต้น นำไปสู่การสร้างดัชนีชี้วัดในเชิงปริมาณ การแปลงข้อมูลที่แตกต่างกันในสองลักษณะ อาศัยพื้นฐานความรู้หลายด้าน แตกต่างกันไปตามสายวิชา หรือชุดข้อมูลนั้นๆ ทฤษฎีพึ่งตนเองตามแนวทางนี้ สามารถจัดลำดับตามความสามารถ การพึ่งตนเองของชุมชนได้ คุณสมบัติด้านแนวคิดและเกณฑ์การชี้วัดของทฤษฎี ได้ใช้เป็นกรอบความคิด เพื่อคัดเลือกชุมชนพื้นที่ศึกษา อันมีลักษณะของความเป็นชุมชนพึ่งตนเองเป็นพื้นฐาน และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นคุณสมบัติประกอบ ชุมชนพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จะเป็นตัวแบบสำหรับการศึกษารูปแบบและวิธีการต่อไป

การศึกษารูปแบบและวิธีการพึ่งตนเองของชุมชน ให้ความสำคัญกับการศึกษาภูมิธรรมภูมิปัญญา กระบวนการเรียนรู้ และการจัดการของชุมชนอย่างเป็นทางการ มิได้ให้ความสำคัญกับการจัดลำดับหรือนำหนักในเชิงการพึ่งตนเองมากนัก แต่อย่างไรก็ตาม รายละเอียดขั้นตอนการศึกษายังคงกล่าวถึงและให้ความสำคัญกับคุณสมบัติข้อนี้ผ่านงานภาคสนาม โดยใช้แบบสอบถาม เก็บรวบรวมข้อมูลด้านการพึ่งตนเองจากครัวเรือนในชุมชน วิเคราะห์ผลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเพื่อให้เห็นภาพการพึ่งตนเองของชุมชนมากที่สุด ถึงแม้จะไม่ครอบคลุมถึงการจัดลำดับขั้นก็ตาม

ในบทนี้ จะกล่าวถึงแนวคิดการพึ่งตนเองที่สร้างขึ้นจากการศึกษาของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ฉบับปี ๒๕๓๖ ซึ่งใช้เป็นกรอบความคิด การคัดเลือกชุมชนพึ่งตนเอง แต่จะกล่าวสรุปเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องและนำมาใช้เป็นแนวทาง

พิจารณาชุมชนเท่านั้น รายละเอียดเพิ่มเติม สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ในรายงานฉบับสมบูรณ์ของงาน
ศึกษาวิจัยดังกล่าว

๑. แนวคิดการพึ่งตนเอง

ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทมีความสำคัญว่า การที่ชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้ จะ
ต้องมีองค์ประกอบการพึ่งตนเองได้ห้าด้านด้วยกัน ประกอบด้วย พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี
(Technology : T) พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (Economic : E) พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม (Resources : R) พึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (Moral : M) และพึ่งตนเองได้ทางด้านสังคมและ
วัฒนธรรม (Social/Culture : S) โดยใช้สัญลักษณ์ว่า TERMS°

๑) การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี

หลักการสำคัญคือ ความสามารถในการตัดสินใจด้วยตนเอง หรือด้วยกลุ่มคนในชุมชนใน
ทางเลือก การใช้ การจัดการ และการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี โดยพยายามพึ่งพิงแนวคิด
ทรัพยากรและการกระทำจากภายในชุมชนให้มากที่สุด ในส่วนของผลกระทบต่อทรัพยากรท้องถิ่น จำ
เป็นต้องก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด สภาพแวดล้อมทางกายภาพ
ได้รับผลกระทบในทางลบน้อยที่สุด เทคโนโลยีในความหมายนี้ รวมความทั้งของสมัยใหม่ และของ
ดั้งเดิมของท้องถิ่น ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านด้วย ตัวแปรหลักของการวัดความสามารถในการพึ่งตน
เองทางเทคโนโลยี ประกอบด้วย

- ความสามารถในการเลือกเทคโนโลยี
- ความสามารถในการจัดหาหรือจัดทำ
- ความสามารถในการใช้
- ความสามารถในการบำรุงรักษา
- ความสามารถในการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง

๒) การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ

รูปแบบการพึ่งตนเองของระบบเศรษฐกิจของชุมชน ควรมุ่งที่จะสร้างระบบเศรษฐกิจชนบท
ให้เกิดภาวะสมดุล ระหว่างความต้องการทางเศรษฐกิจกับขีดความสามารถในการตอบสนองความ
ต้องการนั้น โดยการพัฒนาองค์กรชาวบ้านเพื่อเป็นหลักในการดำเนินการตามกระบวนการดังกล่าว
ระบบเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนมีองค์ประกอบคือ การพึ่งตนเองในระบบการผลิต และการ

พึ่งตนเองในระบบจำแนกแจกจ่าย หรือระบบตลาด การวัดความสามารถในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ วัดได้จากตัวแปรตัวใดตัวหนึ่ง หรือหลายตัว คือ

- ความเพียงพอของสินค้าและบริการ
- อำนาจการต่อรองและการแข่งขัน
- ความเป็นอิสระในการประกอบอาชีพ
- การออมและสภาพหนี้สิน
- การกระจายรายได้
- ระดับการพัฒนาขององค์กรชาวบ้าน

๓) การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การพึ่งตนเองในชนบทจะเป็นไปได้ดีก็ต่อเมื่อ การพัฒนาชนบทเป็นไปอย่างมั่นคงสืบเนื่อง ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงขีดความสามารถทรัพยากรธรรมชาติในการรองรับ (Carrying Capacity) กิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบท ทั้งในปัจจุบันและอนาคตระยะยาว ทั้งนี้เพื่อคงไว้ซึ่งดุลยภาพทางระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ อันเป็นพื้นฐานต่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพระยะยาว ตัวแปรหลักด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ควรประกอบในการพิจารณา ได้แก่

- การมีอยู่ หรือความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ
- ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากร
- การอนุรักษ์และความมีดุลยภาพทางระบบนิเวศน์
- การฟื้นฟูทรัพยากรและการนำกลับมาใช้ใหม่

๔) การพึ่งตนเองด้านจิตใจ

กลุ่มชน องค์กร ที่มีการพัฒนาตนเองได้เป็นอย่างดีสูงนั้น จักต้องเริ่มต้นโดยคนมีจิตสำนึกเป็นตัวปลุกเร้า เป็นตัวกระตุ้นให้บุคคลคิดแสวงหาหลักการ และแนวทาง เพื่อนำมาเป็นแกนสำคัญในการสร้างตนเองและสังคม การพัฒนาสังคมนั้น จะต้องเริ่มต้นด้วยการพัฒนาจิตใจเป็นขั้นที่หนึ่ง แล้วนำไปสู่การพัฒนาสังคม การพัฒนาสังคมจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อการกินดีอยู่ดีของประชาชนส่วนรวม ตัวแปรหลักทางจิตใจ ประกอบด้วย

- จิตสำนึกในการพึ่งตนเองและชุมชน
- มีธรรมะ
- การมีสมาธิในการปฏิบัติงาน

๕) การพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรม

การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ซึ่งต้องอาศัยจิตสำนึกพึ่งตนเอง ชุมชนจำเป็นต้องมีทัศนคติที่มั่นใจ และภาคภูมิใจในวัฒนธรรมชุมชนเอง และมีการดำเนินการพัฒนาบนพื้นฐานของความตระหนักรู้และความสามารถในการเรียนรู้ร่วมกัน ในกระบวนการพัฒนาเช่นนี้ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนจึงได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นพื้นฐานและรากฐานของการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเอง โดยนัยเช่นนี้ ภูมิปัญญาชาวบ้านและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการพัฒนาจึงต้องเป็นเงื่อนไขอันจำเป็น การพัฒนาด้านสังคมและวัฒนธรรมของการพึ่งตนเองของชุมชนมีตัวแปรที่สำคัญ คือ

- สัดส่วนการพึ่งพาผู้อื่นของประชากร และสัดส่วนของประชากรต่อทรัพยากร
- คุณภาพและปริมาณของการศึกษา (ความรู้และภูมิปัญญา)
- คุณภาพและคุณธรรมของผู้นำชุมชน
- การกระจายตัวของสื่อในชุมชน และการใช้สติปัญญาในการพิจารณาข่าวสาร
- ความพยายามในการแก้ปัญหา ร่วมกันขององค์กรชุมชน
- การช่วยเหลือจากภายนอกต่อความต้องการของชุมชน
- ความสามัคคีในชุมชน

ตามแนวคิดข้างต้น ชุมชนที่พึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ควรมีคุณสมบัติครบถ้วนทุกประการ แต่ในชุมชนแห่งโลกปัจจุบัน ภาพของสังคมไทย ที่เปิดรับต่อกระแสโลกาภิวัตน์ ยุคข้อมูลข่าวสารที่แพร่ถึงกันอย่างรวดเร็ว ลัทธิบริโภคนิยม ส่วนส่งผลกระทบต่อความสามารถในการดำรงอยู่อย่างอิสระ การพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งของชุมชนให้ลดน้อยลง ประกอบกับการศึกษามุ่งพิจารณารูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชนเป็นด้านหลัก ดังนั้นการเลือกกลุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นกรณีศึกษา จึงมิได้พิจารณาชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองครบถ้วนทั้ง ๕ ประการเป็นเกณฑ์เพียงอย่างเดียว กลุ่มตัวอย่างอาจเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ในบางด้าน หรืออยู่ในช่วงดำเนินการเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดแก่ท้องถิ่น มีการเผชิญกับปัญหา การแก้ไข การเรียนรู้ และการจัดการที่น่าสนใจ สามารถนำไปเป็นแบบอย่างแก่ชุมชนอื่นๆ ได้

การศึกษาด้านการพึ่งตนเอง ใช้แบบสอบถาม หรือเอกสารประกอบการสังเกตการณ์ภาคสนาม เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ประเด็นที่ศึกษา ใช้แนวทางกรอบความคิดข้างต้นเป็นตัวกำหนด โดยจัดแบ่งงานออกเป็น ๕ ส่วนหลัก ตามแต่ละประเด็นของการศึกษา ได้แก่

- ๑) ส่วนของการพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี (T)
- ๒) ส่วนของการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ (E)

- ๓) ส่วนของการพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (R)
- ๔) ส่วนของการพึ่งตนเองทางด้านจิตใจ (M)
- ๕) ส่วนของการพึ่งตนเองทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (S)

ส่วนเพิ่มเติมอีกหนึ่งส่วนคือ ส่วนของข้อมูลทั่วไป อันเป็นข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลและครอบครัวของผู้ให้ข้อมูล รวมทั้งสิ้น ๖ ส่วน รายละเอียดของเอกสารประกอบการศึกษาการพึ่งตนเองของครัวเรือน แสดงในภาคผนวก ก ผลการศึกษา จะเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาชุมชน ดังรายละเอียดในแต่ละพื้นที่

๒. ชุมชนกรณีศึกษา

การเลือกชุมชนกรณีศึกษา พิจารณาจากปัจจัย ๔ ด้านหลัก เรียงตามลำดับความสำคัญ คือ ความสามารถในการพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง องค์ประกอบภายในชุมชน (ปัญหาที่เผชิญ การแก้ไข การเรียนรู้ การจัดการ เป็นต้น) ความแตกต่างทางภูมิภาค และความหลากหลายของกลุ่มตัวอย่าง การพึ่งตนเองได้กล่าวถึงในตอนต้นแล้ว องค์ประกอบภายในชุมชน เป็นที่มาของรูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน (ภูมิธรรมภูมิปัญญา การเรียนรู้ และการจัดการ) ดังกล่าวแล้วในส่วนของกรอบความคิดใน ๒ ปัจจัยสุดท้าย จึงได้กล่าวต่อไป

ตามลักษณะทางภูมิประเทศที่แตกต่างกัน ๖ ภูมิภาค คือ พื้นที่ป่าต้นน้ำภาคเหนือ ที่ราบสูงแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำภาคกลาง พื้นที่บนเทือกเขาฝั่งภาคตะวันตก ที่ราบลุ่มและลุ่มริมฝั่งภาคตะวันออก ภูมิภาคที่แคบตีบนเทือกเขาสูงและที่ราบริมฝั่งทะเลทางภาคใต้ สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อม ทำให้การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของชุมชน มีลักษณะแตกต่างกัน มีภูมิปัญญา (ภูมิ + ปัญญา) ที่มีลักษณะเฉพาะในท้องถิ่น มีวัฒนธรรม วิถีชีวิต เป็นของตนเอง การเลือกกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้ครอบคลุมและลดปัญหาการกระจุกตัวทางภูมิศาสตร์ จึงพิจารณาถึงองค์ประกอบนี้ด้วย ปัจจัยพิจารณาประการสุดท้าย คือการได้มาซึ่งความหลากหลายของกลุ่มตัวอย่าง ก็ด้วยเหตุผลเช่นเดียวกับด้านภูมิศาสตร์ ต่างกันเพียงที่ประการหลัง ต้องการให้กลุ่มตัวอย่างกระจายอยู่ในหลายเหตุการณ์ และในหลายรูปแบบการพัฒนา หากชุมชนในสองภูมิภาคมีความสามารถในการพึ่งตนเองในลักษณะใกล้เคียงกัน มีองค์ประกอบภายในคล้ายกัน จะเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาเพียงหนึ่งชุมชน ส่วนอีกภูมิภาคหนึ่ง จะเลือกชุมชนที่มีองค์ประกอบแตกต่างออกไป ถึงแม้จะสามารถพึ่งตนเองได้น้อยกว่า เผชิญปัญหามากกว่า

ตามเกณฑ์การคัดเลือกข้างต้น ได้คัดเลือกเป็นชุมชนพื้นที่ศึกษาเพื่อเป็นตัวแทนในแต่ละภูมิภาคประกอบการศึกษา ดังนี้

๑) ชุมชนสาครลี อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มในตอนกลางของประเทศ ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากนโยบายการปลูกพืชเชิงเดี่ยวและการส่งเสริมอุตสาหกรรมของรัฐ สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงจากชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมที่ทำนาเพื่อยังชีพเป็นหลัก สู่มุมชนการเกษตรเพื่อการค้า และการขายแรงงานราคาถูกให้แก่โรงงานอุตสาหกรรม งานพื้นฟูชุมชนเริ่มจากการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนรู้ในโรงเรียน และกำลังขยายงานเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในปัจจุบัน

๒) ชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ชุมชนบนที่ราบลุ่มแม่น้ำด้านทิศตะวันออกของภาคตะวันตกของไทย เป็นชุมชนในพื้นที่ชลประทานของรัฐ หรือระบบชลประทานสมัยใหม่ ในรอบปีสามารถทำนาได้ ๒-๓ ครั้ง มีรูปแบบการผลิตตามรูปแบบของการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างสมบูรณ์ เคยผ่านประสบการณ์การเป็นหมู่บ้านประกวด มีรูปแบบการพัฒนาตามแนวทางสาธารณสุขและลูกเสือชาวบ้าน

๓) ชุมชนร่มโพธิ์ทอง อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา ชุมชนอันกลายเป็นที่รู้จักแก่บุคคลภายนอกภายใต้งานดูแลป่าชุมชนบนพื้นที่ป่ารอยต่อ ๕ จังหวัดภาคตะวันออก ชุมชนนี้เป็นชุมชนเกิดใหม่ที่ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นที่รวมของผู้อพยพออกจากพื้นที่ป่า ภายใต้นโยบายแยกคนออกจากป่า เมื่อตั้งเป็นชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาความแตกต่าง แรงกดดันภายในและภายนอกต่างๆ มากมาย แต่ในที่สุดก็สร้างงานป่าชุมชนดังกล่าว

๔) ชุมชนแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนในพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาในภาคเหนือ เผชิญกับข้อจำกัดของที่ทำกิน แต่พัฒนาระบบเหมืองฝายในการจัดสรรทรัพยากรน้ำและงานป่าชุมชนเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการเกษตรคืนความสมบูรณ์ของทรัพยากร เคยผ่านช่วงของการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้จากรัฐและบริษัทข้ามชาติ การทำเกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม ปัจจุบันอยู่ในช่วงการปรับตัวเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาต่างๆ

๕) ชุมชนสระคูณ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ชุมชนบนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เผชิญกับปัญหาความแห้งแล้งและความยากลำบากในการเพาะปลูกของพื้นที่ มีการรื้อฟื้นงานประเพณีเก่าของภูมิภาคขึ้นมาใช้ พัฒนาระบบการเกษตรสู่เกษตรผสมผสาน ปัจจุบันอยู่ในช่วงขยายงานเครือข่ายและการจัดตั้งโรงเรียนชุมชนอีสานร่วมกับชุมชนอื่นในภูมิภาคเดียวกัน

๖) ชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนบนพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาในภาคใต้ ทำสวนเกษตรแบบผสมผสานบนพื้นที่ภูเขาเป็นอาชีพหลัก ประสบปัญหาวาตภัยและอุทกภัยที่รุนแรงหลายครั้ง แต่อาศัยความร่วมมือของคนในชุมชน ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และกองทุนทางการเงินที่เข้มแข็ง นำชุมชนแห่งนี้คงอยู่สืบมา จนกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ดงามและโด่งดังของจังหวัดและประเทศ

แต่ละชุมชนแบ่งการศึกษาออกเป็นสองส่วน คือส่วนของการศึกษาการพึ่งตนเอง และส่วนของการศึกษารูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน ในส่วนแรก การศึกษาการพึ่งตนเอง ใช้แบบสอบถามหรือเอกสารประกอบการสังเกตการณ์ภาคสนามเป็นเครื่องมือ การรวบรวมข้อมูลจะรวบรวมจากหน่วยครัวเรือน ใช้ขนาดของกลุ่มตัวอย่างประมาณร้อยละ ๒๐ ของจำนวนครัวเรือนภายในชุมชน แต่ไม่ต่ำกว่าชุมชนละ ๓๐ ตัวอย่าง รวมทั้งสิ้น ๖๐๐ ตัวอย่าง รายละเอียดแสดงดังตารางที่ ๒-๑

ตารางที่ ๒-๑ แสดงจำนวนตัวอย่างของแต่ละชุมชน

ชุมชน	จำนวนครัวเรือน	ครัวเรือนร้อยละ ๒๐	จำนวนที่ใช้เป็นตัวอย่าง
๑ โพร่ศรีเจริญ	๑๗๙	๓๕.๘	๔๐
๒ สาคลี	๓๗๒	๗๔.๔	๘๐
๓ สระคูณ	๒๔๐	๔๘.๐	๕๐
๔ แม่ทา	๑,๒๓๒	๒๔๖.๔	๒๕๐
๕ ร่มโพธิ์ทอง	๒๘๐	๕๖.๐	๖๐
๖ ศีรีวง	๕๘๐	๑๑๖.๐	๑๒๐
รวม	๒,๘๘๓	๕๗๖.๖	๖๐๐

ส่วนที่สอง หรือการศึกษารูปแบบและวิธีการพึ่งตนเองและพัฒนา ใช้วิธีการสัมภาษณ์จากแกนนำและชาวบ้านในพื้นที่เป็นด้านหลัก ประกอบกับข้อมูลเอกสารทางวิชาการที่เคยมีผู้ศึกษาหรือกล่าวถึงไว้เป็นข้อมูลเสริม เพื่อถ่ายทอดความเข้าใจ ในแต่ละรายละเอียดของชุมชน ได้กล่าวถึงสภาพทั่วไปและประวัติชุมชนเป็นภาพประกอบ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงความเป็นมาและภาพของพื้นที่ในปัจจุบัน แล้วจึงกล่าวถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง และประเด็นรูปแบบฯ เป็นเรื่องหลักสุดท้ายในทุกๆ ชุมชน

รายละเอียดเพิ่มเติม ศึกษาได้จาก สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, ๒๕๓๖. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. รายงานการวิจัย. และ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ๒๕๓๙. ทฤษฎีสังคมวิทยา การสร้าง การประเมินค่า และการใช้ประโยชน์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์.

ชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ

อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

โพธิ์ศรีเจริญ เป็นชุมชนในเขตจัดรูปที่ดินเพื่อการเกษตร มีระบบชลประทานหลวงไว้คอยให้บริการแก่ครัวเรือน

๑. หนึ่งในเส้นทางสู่อำเภอโพธิ์ศรีเจริญ
๒. คลองชลประทาน ระบบจัดสรรน้ำที่เป็นฐานการผลิตแก่ชุมชน
๓. คลองขอยแจกจ่ายน้ำสู่ไร่นาของชาวบ้าน ในภาพคือแปลงมันเทศ

๔. ข้าวในนากำลังออกรวงสีทองอร่าม การทำนาคืออาชีพหลักของชุมชนแห่งนี้ ในปีนี้น้ำท่าอุดมสมบูรณ์สามารถทำนาได้ถึงปีละ ๓ ครั้ง

๕. ที่นาผืนนี้ ทำนาเป็นครั้งที่ ๓ ในรอบปี ชาวบ้านเรียกการทำนารอบนี้ว่า "นาเปร็ง" ช่วงฤดูแล้งที่น้ำไม่เพียงพอ จำเป็นต้องสูบน้ำบาดาลเข้านาเพิ่มความสมบูรณ์แก่แปลงนา

๖. "หุ่นไล่กา" จากถุงพลาสติก ภูมิปัญญาที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย เครื่องไล่กาชนิดนี้ สามารถโบกสะบัดตามแรงลม บางครั้งอาจดูน่ากลัวกว่าหุ่นไล่กาในแบบดั้งเดิม

๗. ชาวโพธิ์ศรีเจริญ เป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดในศาสนา ในภาพ เป็นกิจวัตรประจำวันที่มีให้เห็นได้ในทุกเช้า

๘. อนุสาวรีย์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประดิษฐานอยู่ใจกลางหมู่บ้าน ถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน ซึ่งจะมีพิธีบวงสรวงในวันที่ ๑๒ มกราคม ของทุกปี

๙

๑๑

บางส่วนของผู้นำชุมชนในอดีตที่มีบทบาท
สำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งให้เกิดแก่
โพธิ์ศรีเจริญ

๙. ผู้ใหญ่ละม่อม สุนทรวิภาต (อดีตผู้ใหญ่
บ้านคนสำคัญ)

๑๐. นายจำนงค์ สมงาม

๑๑. นางสาววย ผิวแดง

๑๐

๑๒. ทุกๆ เช้า ชาวชุมชนได้รับรู้ข่าวสารผ่านหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน (ในวันนี้ ผู้ใหญ่บ้านมาขอแรงชาวบ้านให้ช่วยพัฒนาวัด)

๑๓. ชาวบ้านกำลังช่วยกันซ่อมแซมถังประปาหมู่บ้าน

๑๔. สนามหน้าโรงเรียนวัดโพธิ์ศรีเจริญ สถานที่เล่นกีฬาของเยาวชนยามเย็น

บทที่ ๓

ชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ

๑. สภาพทั่วไปของชุมชน

๑.๑ ที่ตั้งและสภาพชุมชน

บ้านโพธิ์ศรีเจริญ หมู่ที่ ๖ ต.บ้านกร่าง อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอศรีประจันต์ประมาณ ๕ กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ ๒,๒๐๐ ไร่ ทิศเหนือจรด หมู่ที่ ๔ บ้านบุเจ้าทิศใต้จรด ตำบลมดแดง ทิศตะวันออกติดกับ หมู่ที่ ๒ บ้านกร่าง และหมู่ที่ ๓ บ้านดอนบุปผาราม ทิศตะวันตกแนวเขตติดกับตำบลยางงาม มีถนนลาดยางเชื่อมต่อระหว่างชุมชนกับตัวจังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอศรีประจันต์ เส้นทางเข้า ออกหมู่บ้านมี ๒ เส้นทางบรรจบกัน ด้านหนึ่งติดถนนสาย ศรีประจันต์ - ดอนเจดีย์ และอีกด้านหนึ่งติดคลองชลประทาน แม้ชุมชนจะตั้งอยู่ใกล้ตัวเมืองสุพรรณบุรี มีการคมนาคมสะดวก แต่บ้านโพธิ์ศรีเจริญเป็นชุมชนค่อนข้างปิด อาจเนื่องมาจากชุมชนมีที่ตั้งอยู่ห่างจากเส้นทางคมนาคมหลักระหว่างหัวเมืองสำคัญ และมีแปลงนาโอบล้อมหมู่บ้านเป็นเครื่องแบ่งเขตแดนตามธรรมชาติ ทำให้ชุมชนถูกแบ่งแยกจากภายนอก

บ้านโพธิ์ศรีเจริญ ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสุพรรณบุรี (แม่น้ำท่าจีน) ไม่มีป่า ไม่มีภูเขา อยู่ห่างจากแม่น้ำท่าจีนประมาณ ๒ กิโลเมตร มีความสูงวัดจากระดับน้ำทะเลปานกลางได้ประมาณ ๕-๖ เมตร สภาพที่ตั้งของชุมชนเป็นที่ดอนมีตะกอนจากแม่น้ำมาทับถม ทำให้ทรัพยากรดินของชุมชนมีความสมบูรณ์สูง เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม ชุมชนแบ่ง ๓ กลุ่มบ้าน คือ บ้านดงตาป้อม บ้านหนองกล้วย และบ้านหนองกระทวม แบ่งย่อยเป็นคุ้มบ้าน ๑๐ คุ้ม แต่การกระจายตัวของบ้านเรือนค่อนข้างน้อย เพราะเป็นชุมชนที่บ้านเรือนแยกออกจากที่ทำกิน ครัวเรือนตั้งอยู่รวมกันและกระจายตัวอยู่ ๒ ฟากถนนสายหลักในหมู่บ้าน อันเป็นเส้นทางที่เชื่อมจากถนนใหญ่จากตัวจังหวัด พื้นที่อยู่อาศัยประมาณ ๔๐๐ ไร่ และมีแปลงนาล้อมอยู่รอบนอก พื้นที่ทำการเกษตรประมาณ ๑,๘๐๐ ไร่

๑.๒ ประชากร

ประชากรและครัวเรือนของชุมชน จากรายงานล่าสุดของแพทย์ประจำตำบลเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๔๑ พบว่า มีจำนวน ๑๗๙ ครัวเรือน ประชากร ๙๔๖ คน เป็นชาย ๔๗๕ คน เป็นหญิง ๔๗๑ คน ผลจากการสำรวจภาคสนามพบว่า ชาวบ้านโพธิ์ศรีเจริญ จะไม่อพยพย้ายถิ่นออกไปมากนัก ส่วนมากเมื่อสำเร็จการศึกษา มักจะกลับเข้ามาประกอบอาชีพในชุมชน (ประชากรในวัยแรงงานและกำลังทำงานของหมู่บ้าน ซึ่งมีจำนวนร้อยละ ๕๒.๒๗ ยังคงทำงานอยู่ภายในชุมชนร้อยละ ๙๐%)

ชาวบ้านโพธิ์ศรีเจริญ เป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่ หรืออพยพมาจากพื้นที่ใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่นี้ มีผู้ที่อพยพเข้าสู่ชุมชนบ้าง แต่เป็นในลักษณะการแต่งงานมากกว่าการย้ายเข้ามาเพื่อหาแหล่งทำกิน (จากผลการสำรวจ เป็นครัวเรือนที่มีภูมิลำเนาในชุมชนประมาณร้อยละ ๗๒.๕ และที่อยู่ต่างถิ่น อพยพเข้ามาด้วยเหตุผลทางครอบครัวร้อยละ ๗๒.๗๓) ความผูกพันทางเครือญาติของชาวบ้านแห่งนี้ มีปรากฏอยู่ค่อนข้างสูง ดังเห็นได้จาก ในหมู่บ้าน แต่ละครอบครัวมักเกี่ยวพันกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คนในหมู่บ้านนิยมแต่งงานกันเองเพราะเชื่อว่าคนในหมู่บ้านเดียวกันมีความซื่อสัตย์ และไว้ใจได้ ชื่อสกุลในหมู่บ้านมีความหลากหลายน้อย มีสกุลหลักๆ อยู่ประมาณ ๗ สกุลใหญ่

๑.๓ การประกอบอาชีพ

ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ มีการจัดรูปที่ดินขึ้นในหมู่บ้านโดยหน่วยงานของรัฐ วัตถุประสงค์เพื่อจัดสร้างคลองชลประทาน นำน้ำจากคลองชลประทานภายนอกหมู่บ้านเพื่อการเกษตร นับแต่นั้นมา รูปแบบการผลิตโดยเฉพาะการทำนาของพื้นที่ได้เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่เคยทำนาได้สูงสุดปีละ ๒ ครั้ง ก็สามารถทำนาได้ถึง ๓ ครั้งต่อปี เป็นประจำตลอดมาเกือบทุกปี ยกเว้นบ้าง ในปีที่มีปัญหาขาดแคลนน้ำรุนแรง เช่นปี ๒๕๔๒ ที่ชาวบ้านบางส่วนต้องพึ่งน้ำบาดาลในการทำนาครั้งที่ ๓ ในรอบปี หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “นาเปรียง”

นอกจากความถี่ในการทำนาต่างออกไปจากเดิมแล้ว รูปแบบการทำนา และการเลือกประกอบอาชีพก็แตกต่างออกไปจากเดิมด้วย จากการทำนาในรูปแบบเดิม ที่อาศัยแรงงานครัวเรือน แรงงานเพื่อนบ้าน การผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน กลายเป็นรูปแบบการผลิตที่ป้อนเป็นสินค้าเข้าสู่ตลาด ใช้สารเคมีปริมาณสูงเพื่อเป็นหลักประกันในปริมาณผลผลิตที่ได้สูงมากในแต่ละรุ่น ชาวสวนใหญ่เกี่ยวข้าวได้ไร่ละประมาณ ๘๐-๑๐๐ ตัน มีการว่าจ้างแรงงานนอกครัวเรือนทดแทนแรงงานส่วนเดิมที่ขาดหายไป รวมถึงความหลากหลายในการประกอบอาชีพที่มีให้พบเห็นได้โดยทั่วไปในชุมชน จากเดิมที่มีอาชีพทำนาเป็นหลัก ในปัจจุบันมีการทำสวน ทำไร่ พร้อมทั้งอาชีพอื่น เพิ่มขึ้นมาก ทั้งที่ทำเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม เช่น บางครอบครัวประกอบอาชีพรับจ้างฉีดยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืช หรือรับจ้างใส่ปุ๋ย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม จากผลการศึกษาข้อมูลภาคสนามดังแสดงในตารางภาคผนวก ข (สำรวจครัวเรือนประมาณร้อยละ ๒๐ จากครัวเรือนในชุมชนทั้งหมด) กล่าวได้ว่า อาชีพหลัก ของครัวเรือนในชุมชนยังคงเป็นอาชีพทำนา (ร้อยละ ๖๐) รองลงมาเป็นอาชีพทำสวนผลไม้ (ร้อยละ ๑๕) ค้าขาย (ร้อยละ ๑๒.๕) และรับจ้างทั่วไป (ร้อยละ ๑๐) ครัวเรือนเหล่านี้ ประกอบอาชีพเสริม เป็นแหล่งรายได้สนับสนุนอีกทางหนึ่ง อาชีพเสริมที่สำคัญประกอบไปด้วย รับจ้างทั่วไป (ร้อยละ ๔๗.๕) ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ ในจำนวนที่เท่ากัน (ร้อยละ ๑๒.๕)”

๑.๔ รายได้และรายจ่าย

ครัวเรือนของชุมชนส่วนมากมีรายได้ที่ค่อนข้างสูง เมื่อเทียบกับมาตรฐานทั่วไปของประเทศไทย รายได้ก่อนหักรายจ่ายต่อครัวเรือนประมาณ ๓๗๒,๖๒๔ บาทต่อปี และรายได้หลังหักรายจ่ายเหลือสุทธิประมาณ ๗๗,๖๙๙ บาทต่อปี รายจ่ายหลักของครัวเรือนเป็นรายจ่ายด้านค่าครองชีพหรือปัจจัยสี่ (ร้อยละ ๖๒.๕) และเงินลงทุนด้านการเกษตร (ร้อยละ ๕๗.๕)^๕ สำหรับครอบครัวที่มีฐานะจะมีเงินออมเป็นจำนวนมากและเก็บไว้กับตนเอง บางครัวเรือนก็จะนำไปใช้จ่ายซื้อความสะดวกต่างๆ เช่น อุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ หรือ รถยนต์ แต่ก็นำมาจอดไว้กับบ้านเป็นส่วนใหญ่ ไม่ได้ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้สินยังคงเป็นปัญหาสำคัญของพื้นที่ ครัวเรือนประมาณครึ่งหนึ่ง มีภาระหนี้สิน ถึงแม้จะไม่สูงมากเมื่อเทียบกับความสามารถในการชำระคืน สาเหตุการมีหนี้สินอาจเป็นเพราะรูปแบบการผลิตของชุมชนเอง ที่ต้องใช้เงินทุนสูงในระยะแรก จึงจำเป็นต้องกู้ยืมเงินทุนนอกครัวเรือนสำหรับครอบครัวที่มีเงินทุนน้อย เนื่องจากความที่เป็นชุมชนที่มีระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานแหล่งเงินทุนที่สำคัญ จึงเป็นการกู้ยืมจากญาติมิตร หรือเพื่อนบ้านมากกว่าการกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนภายนอก อีกหนึ่งแหล่งเงินทุนภายนอกที่สำคัญสำหรับชุมชน เป็นแหล่งเงินทุนเพื่อการเกษตร คือ ธนาคารเพื่อการเกษตร (ครัวเรือนมีหนี้สินร้อยละ ๕๒.๕ หนี้สินเฉลี่ย ๗๙,๑๔๓ บาท แนวโน้มสามารถชำระคืนได้ภายใน ๑ ปี แหล่งเงินทุนที่สำคัญคือ ญาติ/เพื่อนบ้าน ร้อยละ ๔๗.๖๒ และสหกรณ์/ธนาคารเพื่อการเกษตร ร้อยละ ๓๔.๑๐)^๕ สำหรับการกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรนั้น จากการสำรวจภาคสนามพบว่า ผู้กู้ส่วนใหญ่จะมีเงินฝากกับธนาคารด้วยเพื่อสิทธิในการขอกู้ในครั้งต่อไป

๑.๕ การถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ครัวเรือนในชุมชน ถือครองที่ดินโดยเฉลี่ย ๑๗.๖๓ ไร่ต่อครัวเรือน โดยใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรและที่พักอาศัยเป็นด้านหลัก กล่าวคือ ประมาณร้อยละ ๙๒ เป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม ที่เหลือประมาณร้อยละ ๘ เป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย^๖ ครัวเรือนส่วนใหญ่มักจะทำเกษตรกรรมด้วยตนเอง และมีส่วนน้อยมากที่ให้ผู้อื่นเช่าที่ดิน หรือเช่าที่ดินผู้อื่นเพื่อประกอบอาชีพ จากการสำรวจพบว่าบางครอบครัวที่มีฐานะมักจะมีที่นาในพื้นที่อื่นนอกหมู่บ้านด้วย

เมื่อมีการแยกครัวเรือนของบุตรหลาน ผู้ปกครองทั้งฝ่ายหญิงและชาย ซึ่งมักจะเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน จะแบ่งที่ทำกินให้แก่คู่สมรสเพื่อประกอบอาชีพต่อไป การถ่ายโอนกรรมสิทธิ์เช่นนี้ เป็นการถ่ายโอนอันเป็นแนวทางหลักของชุมชน กรณีชายที่ดินแก่คนภายนอกมีให้พบเห็นน้อยมากเมื่อเทียบกับกรณีดังกล่าว ดังนั้นการถือครองที่ดินของชุมชนแห่งนี้ มักเป็นการสืบทอดกันของคนในชุมชน มากกว่า

ที่จะปรากฏในลักษณะการจำหน่ายให้แก่ขายทุนภายนอก (เอกสารสิทธิในที่ดิน เป็นโฉนดประมาณร้อยละ ๙๖.๗)^๔ อย่างไรก็ตามพบว่าคนภายนอกชุมชนที่มาซื้อที่ดินในหมู่บ้าน ก็ใช้ที่ดินในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ไม่ได้ดัดแปลงเป็นอย่างอื่น

การสร้างบ้านเรือนใหม่มีให้เห็นน้อยในชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ เพราะบุตรหลานที่ออกเรือนก็ยังคงอาศัยอยู่กับบิดา มารดา ที่ดินทำการเกษตรมักเป็นที่ติดกับผืนนาของผู้ปกครองนั่นเอง

๑.๖ แหล่งน้ำ

ความเป็นหมู่บ้านในพื้นที่ชลประทาน ทำให้บ้านโพธิ์ศรีเจริญ มีความได้เปรียบในเรื่องของแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร เมื่อเปรียบเทียบกับอีกหลายหมู่บ้าน คลองชลประทาน ทำหน้าที่จัดส่งน้ำในปริมาณที่เพียงพอให้พื้นที่ทำการเกษตรของทุกครัวเรือนในท้องที่ สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี ทั้งคุณภาพน้ำก็จัดอยู่ในเกณฑ์ดี แต่ในกรณีของแหล่งน้ำใช้ในครัวเรือน ชุมชนมีปัญหาเรื่องคุณภาพบ้าง

ในหมู่บ้าน มีการจัดสร้างประปาหมู่บ้านและแจกจ่ายน้ำประปาแก่ครัวเรือน โดยสูบน้ำบาดาลใต้ดินขึ้นมาพักและแจกจ่ายให้แก่สมาชิกในชุมชน ถึงแม้ปริมาณน้ำที่สูบขึ้นมาและแจกจ่ายจะสามารถให้บริการแก่ครัวเรือนส่วนใหญ่ได้ใช้อย่างเพียงพอ แต่คุณภาพน้ำที่ออกกรสร้อยและขุ่นข้นในบางช่วง ก็สร้างปัญหาให้แก่ชาวบ้านทำให้ไม่ต้องการใช้น้ำประปาหมู่บ้าน ชาวบ้านบางส่วน ได้แก้ปัญหาโดยการขุดเจาะน้ำบาดาลใช้เอง ขณะทำการสำรวจภาคสนามได้เห็นการแก้ปัญหาคุณภาพน้ำประปาหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านได้นำลูกบ้านช่วยกันเปลี่ยนอุปกรณ์ถังประปาบางชั้นที่ชำรุดซึ่งจัดซื้อโดยงบประมาณของหมู่บ้าน และร่วมแรงกันทำความสะอาดถังประปาที่ผ่านการใช้งานมากกว่า ๑๐ ปี ทำให้คุณภาพน้ำดีขึ้นมาก นอกจากนี้ บางครัวเรือนยังมีการขุดบ่อน้ำผิวดินไว้ใช้เป็นแหล่งน้ำสำรองอีกด้วย

(แหล่งน้ำดื่มที่สำคัญคือ น้ำฝน คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ ๙๗.๕ แหล่งน้ำที่สำคัญคือ น้ำประปา ร้อยละ ๔๗.๕ และน้ำบาดาล ร้อยละ ๑๒.๕ มีความเพียงพอร้อยละ ๙๕ ส่วนคุณภาพ เป็นน้ำกร่อยร้อยละ ๔๒.๕ แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ได้รับน้ำจากคลองชลประทานร้อยละ ๘๙.๔๗ ส่วนมากมีความเพียงพอ คือร้อยละ ๔๗.๓๗ คุณภาพดีถึงขั้นตามธรรมชาติ)^๕

๑.๗ สาธารณูปโภค

นอกจากไฟฟ้า และประปาหมู่บ้านที่ชาวบ้านร่วมทุนและร่วมมือกันในการจัดท่าและสร้างขึ้นแล้ว เส้นทางคมนาคมในหมู่บ้านก็เป็นอีกหนึ่งสิ่งอำนวยความสะดวก ที่ชาวบ้านร่วมกันพัฒนาขึ้นมา โดยเสียสละที่ดินของตนเองเพิ่มเติมเพื่อขยายถนนเข้าหมู่บ้านให้กว้างขึ้น เชื่อมต่อจากถนนสายหลัก ศรีประจันต์ - คอนเจดีย์

ปัจจุบัน ในหมู่บ้าน มีการคมนาคมที่สะดวก มีถนนหลักเป็นถนนราดยาง ๑ สาย ตัดผ่านกลางหมู่บ้าน ถนนเส้นนี้ ชาวบ้านมักจะร่วมกันทำความสะอาดอยู่เสมอ มีการประดับด้วยกระถางดอกไม้ข้างทางอย่างสวยงาม สลับกับถังขยะจำนวนมากทั่วทั้งหมู่บ้าน มีการทำความสะอาดถนนหน้าบ้านของตนทุกวัน ทำให้หมู่บ้านสะอาดตาอยู่ตลอดเวลา มีถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก และถนนลูกรังเชื่อมต่อเข้าสู่แปลงที่ทำกิน การเดินทางในหมู่บ้านใช้วิธีเดินเท้า และใช้จักรยาน หรือ จักรยานยนต์เป็นพาหนะ

นอกจากนี้ บ้านโพธิ์ศรีเจริญยังมีความพร้อมด้านการสื่อสาร กล่าวคือมีสายโทรศัพท์ต่อเข้ายังหมู่บ้าน มีครัวเรือนที่มีโทรศัพท์ใช้แล้วประมาณครึ่งหนึ่งของหมู่บ้าน ขณะทำการสำรวจภาคสนาม (มกราคม ๒๕๔๒) ทราบจากที่ประชุมหมู่บ้านว่า ทางองค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยกำลังจะมาติดตั้งโทรศัพท์เพิ่มเติมให้กับครัวเรือนที่ขอไว้ล่วงหน้าด้วย

๑.๘ สุขภาพอนามัย

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีสุขภาพแข็งแรงจัดอยู่ในเกณฑ์ดี ไม่พบเด็กเป็นโรคขาดสารอาหาร และมีผู้สูงอายุในหมู่บ้านประมาณ ๑๐๐ คน (มกราคม ๒๕๔๒) หมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญมีชื่อเสียงโดดเด่นด้านการสาธารณสุขมาแต่ครั้งเริ่มพัฒนาหมู่บ้าน จนมีหน่วยงานต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศมาดูงานอยู่เสมอ ชาวบ้านเริ่มต้นพัฒนาจากเรื่องความสะอาด จากนั้นเป็นการส่งเสริมเรื่องส้วมซึมโดยกระทรวงสาธารณสุข และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน มีการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ชื่อกลุ่มสัจจะเพื่อสุขภาพ มีกองทุนยาประจำหมู่บ้านดูแลโดยแพทย์ประจำตำบล ซึ่งเป็นชาวบ้านโพธิ์ศรีเจริญทั้งคนปัจจุบันและอดีตแพทย์ประจำตำบลที่สามารถให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านได้

๑.๙ ประเพณีและวัฒนธรรม

หนึ่งงานประเพณีสำคัญของหมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญ คือ พิธีบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งจัดขึ้นในวันที่ ๑๒ มกราคม ของทุกปี บริเวณอนุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ตั้งอยู่กลางชุมชน เป็นที่เคารพสักการะของชาวบ้านตลอดมา นอกจากนี้ประเพณีที่เกี่ยวกับชาวนา เช่น การทำขวัญข้าว ในช่วงข้าวตั้งท้อง หรือการลงแขกเกี่ยวข้าว ได้เริ่มหายไปช่วงที่มีการทำนาได้ปีละ ๓ ครั้ง เพราะทุกคนต่างต้องรีบทำงานเพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุด อย่างไรก็ตาม การขอแรง หรือ เอาแรงกันเวลายังมีงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การทำงานเพื่อสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน หรือการช่วยลงแรงด้านการเกษตรของเพื่อนบ้านยังพอมิให้เห็นอยู่บ้าง

๒. ประวัติความเป็นมา

ประวัติบ้านโพธิ์ศรีเจริญ ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่แน่นอน แต่ประมาณการได้ว่าเป็นชุมชนเก่าแก่อายุประมาณกว่า ๑๐๐ ปี โดยอาศัยหลักฐานจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในชุมชน แต่เดิมนั้น ชุมชนแห่งนี้เรียกขานกันว่าบ้านดงตาป้อม ซึ่งเรียกตามชื่อของผู้มาอาศัยในพื้นที่เป็นคนแรก ประวัติที่พอจะสรุปได้คือ ผู้มาอาศัยเป็นคนแรกคือ นายป้อม ไม่ทราบนามสกุล บ้านเดิมอยู่หมู่บ้านยางชาดิม ห่างออกไปประมาณ ๓ กิโลเมตรทางทิศตะวันออก ได้อพยพพาสัตว์เลี้ยง (วัวควาย) หนีน้ำมาเลี้ยงบริเวณที่ดอนอันเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญในปัจจุบัน เนื่องจากหมู่บ้านยางชาดิม เผชิญปัญหาน้ำท่วมอย่างสม่ำเสมอในหน้าน้ำ สาเหตุเพราะเป็นพื้นที่ในที่ลุ่มใกล้แม่น้ำสุพรรณบุรี (ท่าจีน) เมื่อน้ำลดจึงพาวัวควายกลับบ้าน เป็นเช่นนี้อยู่หลายฤดู จนในที่สุดนายป้อมจึงอพยพครอบครัว มาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านโพธิ์ศรีเจริญเป็นการถาวร ชาวบ้านยางชาดิมคนอื่นๆ เห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเหมาะแก่การประกอบอาชีพ จึงอพยพตามมาอยู่บริเวณนี้อีกหลายครัวเรือน และพากันจับจองที่ดินเพื่อทำเกษตรกรรม ทำยี่สิบตรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน เรียกกันว่าบ้านดงตาป้อมตั้งแต่นั้นมา

ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ทางจังหวัดสุพรรณบุรีจัดแบ่งเขตการปกครองหมู่บ้านบริเวณนี้ใหม่ ในครั้งนั้น บ้านดงตาป้อม บ้านหนองกลับ และบ้านหนองกระทวม รวมเขตการปกครองกันเป็น หมู่ที่ ๖ สังกัด ต.บ้านกร่าง อ.ศรีประจันต์ มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำครั้งแรกในปี ๒๔๕๗ นั้นเอง ผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ ผู้ใหญ่เหลือ สุวรรณประทีป จวบจนปัจจุบัน มีผู้ใหญ่บ้านทั้งสิ้น ๗ คน รายชื่อผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านจากอดีตถึงปัจจุบันเป็นดังนี้

๑) นายเหลือ	สุวรรณประทีป	พ.ศ. ๒๔๕๗ - ๒๔๖๕
๒) นายปั้น	พลเสน	พ.ศ. ๒๔๖๕ - ๒๔๗๗
๓) นายศรี	พลายละหาร	พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๙๐
๔) นายเวก	ผิวแดง	พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๔๙๒
๕) นายผิว	นาคใหม่	พ.ศ. ๒๔๙๒ - ๒๕๑๔
๖) นายละม่อม	สุนทรวิภาต	พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๓๔
๗) นายบุญสืบ	นาคใหม่	พ.ศ. ๒๕๓๔ - ปัจจุบัน

เมื่อมีการจัดแบ่งเขตการปกครองเป็นหมู่บ้านอย่างชัดเจนแล้ว ความเป็นอยู่ในหมู่บ้านดงตาป้อมยังคงเป็นอยู่ในลักษณะเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก เกือบทุกครัวเรือนยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่เป็นด้านหลัก ส่วนมากคืออาชีพทำนา อันเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงดังนั้น แต่เดิมน้ำในพื้นที่ในบริเวณนี้บางปี อาจทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง โดยอาศัยน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และชลประทานเหมืองฝายของชาวบ้านบางส่วน

ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ นายศรี พลายละหาร ผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้น เห็นว่าหมู่บ้านดงตาป้อม เป็นหมู่บ้านที่มีประชาชนอาศัยอยู่มาก แต่อยู่ไกลจากหมู่บ้านอื่น ทั้งคล้ายเป็นหมู่บ้านลับแล ขาดการติดต่อ

กับหมู่บ้านภายนอก ช่วงเวลาทำบุญจำต้องเดินทางไปวัดที่อยู่ห่างไกลหมู่บ้านออกไป จึงชักชวนนายโพธิ์ ชาวบ้านกร่าง นายเจริญ และชาวบ้านในหมู่บ้าน ร่วมกันสร้างวัดขึ้นในหมู่บ้าน ตั้งชื่อวัดตามผู้เริ่มสร้าง คือ "วัดโพธิ์ศรีเจริญ" จึงมีการเรียกชื่อหมู่บ้านว่า "หมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญ" นับแต่นั้นมา แต่ยังคงมีการเรียกขานที่ติดปากกันว่า หมู่บ้านดงตาป้อม ตามชื่อเดิมมาจนถึงปัจจุบัน และในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้มีการสร้างโรงเรียนวัดโพธิ์ศรีเจริญขึ้น เปิดการสอนในระดับประถมศึกษาปีที่ ๑-๔

ในช่วงก่อนปี ๒๕๑๕ หรือก่อนการปกครองของผู้ใหญ่ละม่อม สุนทรวิภาต ลักษณะทั่วไปของชุมชนแห่งนี้ เป็นลักษณะของชุมชนเกษตรกรรมแบบชนบทบนที่ราบภาคกลางโดยทั่วไป มีภาพของการเล่นพนัน ไฉร์ผู้ร้าย หรือแม้กระทั่งอิทธิพลท้องถิ่นปรากฏผ่านทางรูปแบบการปกครองหมู่บ้านให้เห็นมากพอสมควร จนกระทั่งถึงยุคการปกครองของผู้ใหญ่ละม่อม สุนทรวิภาต (พื้นฐานทางครอบครัวเป็นคนดูแลและนักเลงเก่าในท้องถิ่นเช่นกัน) มีความคิดที่กำจัดอบายมุข และไฉร์ผู้ร้ายออกจากหมู่บ้าน แต่การแก้ปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องแก้ปัญหาอิทธิพลท้องถิ่นเสียก่อน เนื่องจากเจ้าของบ่อนพนัน หรือผู้หนุนหลังไฉร์ผู้ร้ายทั้งหลาย ล้วนเป็นผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นทั้งสิ้น การแก้ปัญหาในครั้งนั้นนับเป็นการแก้ปัญหาขั้นแรกของชุมชนโดยอาศัยวิธีการที่รุนแรง หลังจากการขจัดปัญหาการพนัน อบายมุข และไฉร์ผู้ร้ายภายในหมู่บ้านแล้ว งานด้านการพัฒนาอื่นๆ จึงเกิดขึ้นตามมา ในอีกไม่กี่ปีให้หลัง

ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ทางราชการมีคำสั่งให้หมู่บ้านจัดชาวบ้านจำนวนหนึ่งไปอบรมลูกเสือชาวบ้านที่วัดบ้านกล้วย ต.บ้านกร่าง ในอำเภอเดียวกัน มีชาวบ้านไปอบรมในครั้งนั้น ๖๒ คน ต่อมากลุ่มลูกเสือชาวบ้านนี้ นำโดยนายจ่านงค์ สมงาม (ยอมรับกันว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน) ได้นำแนวนโยบายที่ได้รับการฝึกอบรมมา ผลักดันให้เกิดการพัฒนาชุมชนของตนเองขึ้น โดยปรึกษารือรือร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน (ขณะนั้นคือผู้ใหญ่ละม่อม สุนทรวิภาต) และแพทย์ประจำตำบล นายชูป พลเสน เพื่อหาวิธีการในการพัฒนาร่วมกัน (ทั้ง ๓ ถือเป็นผู้นำทางการพัฒนาที่ชาวบ้านให้การยอมรับ)

วิธีการพัฒนาในระยะเริ่มแรกโดยการตกแต่ง สร้างระเบียบและความสะอาด ตามแนวทางการร่วมกันของลูกเสือชาวบ้านและสาธารณสุขตำบล คัดเลือกคณะกรรมการหมู่บ้านในการทำงาน สนับสนุนให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม และผลการปรึกษารือรือร่วมกัน มีมติของที่ประชุมหมู่บ้าน ให้ถากถางกอไผ่ป่าและไม้สีสุกซึ่งขึ้นโดยรอบชุมชนออกเสีย นำไม้ไผ่ที่ได้ มาล้อมรั้วเพื่อให้เกิดระเบียบ ป้องกันไฉร์ผู้ร้าย และประโยชน์ด้านความสวยงาม จัดแบ่งซอยในหมู่บ้านตั้งชื่อตามวันทั้งเจ็ด จัดประกวดความสะอาดซอยและบ้านเรือน จัดสร้างส้วมซึมขึ้นใช้ในทุกหลังคาเรือน โดยคณะกรรมการหมู่บ้าน นำโดยผู้ใหญ่ละม่อม นายจ่านงค์ และนายชูป เป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย รวมทั้งประชาสัมพันธ์ และติดต่อเจ้าหน้าที่จากภาครัฐเข้ามาร่วมในกิจกรรมของชุมชน โดยวิธีการนี้ เป็นการสร้างแรงจูงใจให้แก่ชาวบ้านเพื่อร่วมในงานพัฒนา^{๑๑} กิจกรรมเหล่านี้สร้างชื่อเสียงให้หมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญ ด้านการเป็นหมู่บ้านพัฒนา และความสามัคคี มีผู้คนต่างถิ่นมาเยี่ยมชมเป็นจำนวนมากนับแต่นั้นมา

อีกกิจกรรมหนึ่งที่สร้างศรัทธาในตัวผู้นำให้แก่ชาวบ้าน เกิดขึ้นในอีกหนึ่งปีต่อมา ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๘ กลุ่มผู้นำ คณะกรรมการชาวบ้านพร้อมทั้งชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่ง ร่วมกันบริจาคเงิน จำนวน ๖๗,๖๑๗ บาทเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการนำไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน โดยคนมีฐานะก็จะบริจาคมาก คน ไม่มีเงินก็สามารถช่วยด้วยแรงงาน แรงใจได้ ซึ่งการขอไฟฟ้านั้นเป็นไปค่อนข้างยากลำบากเนื่องจากเป็น พื้นที่ห่างไกล แต่เนื่องจากความที่เป็นหมู่บ้านมีชื่อเสียงด้านการพัฒนา และความพร้อมของเงินทุนของ ชุมชน ทำให้ความพยายามดังกล่าวบรรลุผลในที่สุด นับเป็นปัจจัยสำคัญที่นำสิ่งอำนวยความสะดวก อื่นๆ เข้ามาสู่ชุมชนอย่างมากในภายหลัง^{๑๑}

หลังจากนั้นงานพัฒนาได้ยุติไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง จนสภาพชุมชนเกิดความสับสน ขาด ความเป็นระเบียบ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ คณะกรรมการหมู่บ้านนำโดยผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำ ตำบล ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน และ อ.ส.ม. ได้เกิดแนวคิดที่จะพัฒนาหมู่บ้านอีกครั้ง จึงเดินทางไป หาข้อมูลจากชุมชนต่างๆ ที่เคยประกวดได้รางวัล และชุมชนตัวอย่างที่อื่น ทำให้เกิดแนวคิดว่า ไม่ควร พัฒนาหมู่บ้านเพื่อการประกวด แต่ควรดำเนินงานพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มพัฒนาที่จิตใจคนในชุม ชนเสียก่อน ชาวบ้านจะต้องทำอาชีพของตนจนกระทั่งช่วยเหลือตนเองได้ จึงค่อยมาร่วมงานพัฒนาชุม ชนภายหลัง โดยยึดหลักคำพังเพยโบราณที่ว่า “จะทำนา ก็ต้องเตรียมดิน จะกิน ก็ต้องเตรียมอาหาร จะ พัฒนาหมู่บ้าน ก็ต้องพัฒนาที่จิตใจ”^{๑๒} กิจกรรมที่ดำเนินการในภายหลัง ล้วนเป็นกิจกรรมที่กระทำร่วม กันของคนในชุมชน สร้างจิตสำนึกในการร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน (ประเภทกิจกรรมเน้นการร่วมกันทำ ความสะอาดบ้านเรือน เส้นทางสัญจร ตามแนวทางการพัฒนาแต่เดิม ต่างกันที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมรับรู้ ในกิจกรรมมากขึ้น)

คณะกรรมการหมู่บ้านในขณะนั้น มีหน้าที่ ๓ ประการ โดยเรียกว่า ๓ ข คือ ข ที่ ๑ ช่วยด้วย แนวความคิด คือ คิดที่จะวางแผนพัฒนา ข ที่ ๒ ช่วยด้วยกำลังกาย คือช่วยกันทำงานทุกอย่าง และ ข ที่ ๓ ช่วยด้วยกำลังทรัพย์ คือช่วยกันออกเงินใช้จ่ายในการพัฒนา เริ่มต้นโดยตั้งกองทุนหมู่บ้าน จากการ บริจาคของผู้นำจำนวน ๑๕,๐๐๐ บาท เพื่อใช้ในการดำเนินงานต่างๆ จากนั้นมีการระดมทุนสนับสนุน ทั้งจากคนในชุมชนเอง และภาคเอกชนในจังหวัด ที่ให้การสนับสนุนเพราะเห็นว่าหมู่บ้านมีการพัฒนา อย่างจริงจัง

คณะกรรมการหมู่บ้านมีแนวคิดที่จะพัฒนาจากฐานล่างขึ้นข้างบน โดยเริ่มจากคนในชุมชน ไปยังตำบล อำเภอ และจังหวัด ซึ่งใช้งบประมาณในการพัฒนาจากรัฐเกือบทั้งหมด มีเป้าหมายเพื่อ การพัฒนา ๕ ข้อ คือ เน้นการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ส่งเสริมอาชีพให้ประชา กรมีรายได้ แก้ไขเศรษฐกิจภายในหมู่บ้าน และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแนวทางการพัฒนาดังกล่าว ชาว บ้านยังยึดถือปฏิบัติมาจนกระทั่งทุกวันนี้

๓. การพึ่งตนเอง

๓.๑ ด้านเทคโนโลยี

ประเด็นหลักของการศึกษา ประกอบด้วย ความสามารถในการเลือกใช้ จัดหาหรือจัดทำ ความสามารถในการใช้ และบำรุงรักษารวมทั้งความสามารถในการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงระดับของ เทคโนโลยีนั้นๆ

ด้วยความที่เป็นหมู่บ้านที่อิงอยู่กับฐานเกษตรกรรม จากอดีตก่อนที่จะมีการจัดรูปที่ดิน หรือรับน้ำจากคลองชลประทาน ชาวบ้านโพธิ์ศรีเจริญแต่เดิม ได้จัดสร้างระบบชลประทานเหมืองฝายอย่างง่ายขึ้นเพื่อจัดสรรน้ำเข้าเรือกสวนไร่นาของตน ผลทำให้ในบางปีสามารถทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง ร่วมกันดูแลและปรับปรุงแก้ไขกันมาเป็นระยะๆ จนกระทั่งการจัดรูปแบบระบบชลประทานอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นในปี ๒๕๒๗ ระบบเหมืองฝายและระบบชลประทานแบบดั้งเดิมจึงถูกทดแทนด้วยระบบชลประทานหลวง

ในปัจจุบันที่ระบบชลประทานหลวง ทำหน้าที่จัดสรรน้ำให้แก่ชาวโพธิ์ศรีเจริญ และรูปแบบการผลิตของชาวนาโดยทั่วไปเปลี่ยนแปลงไป เทคโนโลยีการผลิตแบบดั้งเดิมถูกทดแทนด้วยเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ เยาวชนที่เคยออกไปศึกษาหาความรู้จากต่างถิ่น นำความรู้ที่ได้กลับมาพัฒนาการผลิตของพวกเขา (สาเหตุที่มีการนำวิชาความรู้ต่างๆ จากกลุ่มเยาวชนกลับมาพัฒนาพื้นที่ อาจมาจากสภาพพื้นที่ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน อีกทั้งที่ตั้งชุมชนไม่ห่างไกลจากตัวจังหวัดและกรุงเทพฯ มากนัก ทำให้คนรุ่นหลังไม่ทิ้งภูมิลำเนา) อันอาจกล่าวได้ว่า เกิดการเรียนรู้ในการจัดหา เลือกใช้ และปรับปรุงระดับของเทคโนโลยีตลอดเวลา จากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง โดยอาศัยการเรียนรู้จากภายนอกเป็นสำคัญ

ดังในกรณีของชาวบ้านครอบครัวหนึ่ง ซึ่งสามารถประกอบรดเกี่ยวข้าวขึ้นใช้เอง และรับจ้างภายในชุมชน กรณีการศึกษาการปลูกพืชหมุนเวียนในไร่นา (ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง) การลดองผัดลดถูกในการประกอบอาชีพอันหลากหลายของครัวเรือนในชุมชน หรือการนำเทคนิควิธีการที่ได้จากการอบรมลูกเสือชาวบ้าน มาใช้ในการพัฒนาชุมชน

กล่าวโดยสรุป การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีของชุมชน จัดอยู่ในประเภทที่ชุมชนใช้สืบต่อกันมา ต่อเมื่อรูปแบบการผลิตเปลี่ยนแปลงไป การเรียนรู้ภายนอก และการปฏิบัติตามกันภายในชุมชน เป็นแนวทางปฏิบัติในการเลือกใช้และจัดการเทคโนโลยีนั้นๆ (จากผลการสำรวจ การใช้เทคโนโลยี ส่วนมากประมาณร้อยละ ๗๗.๕ เน้นที่การจัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น ถึงแม้จะมีราคาสูงบ้างก็ตาม^{๑๑})

๓.๒ ด้านเศรษฐกิจ

ครัวเรือนในชุมชนแห่งนี้ ร้อยละ ๙๕ เป็นครัวเรือนเกษตร ที่ทำการผลิตเพื่อป้อนเข้าสู่ระบบตลาดมายาวนานแล้ว (ร้อยละ ๗๘.๙๕ ของกลุ่มตัวอย่างทำการผลิตเพื่อขายอย่างเดียว) ดังนั้นอำนาจต่อรองของชาวบ้านก็มีสัดส่วนลดน้อยลงตามไปด้วย การแก้ปัญหาของชาวบ้าน อาศัยวิธีการสร้างอำนาจซื้อของตนขึ้นมา อำนาจซื้อนี้มีรากฐานจากอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งได้รับแรงสนับสนุนจากระบบชลประทานที่ดี ทำให้สามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี การสร้างอำนาจซื้อหรือจัดหารายได้มาทดแทนส่วนของอำนาจต่อรองได้บางส่วนจึงทำได้เป็นอย่างดี จึงไม่เกิดปัญหาเรื่องของหนี้สินระยะยาวมากนัก (ร้อยละ ๕๒.๕ มีหนี้สิน แต่ส่วนมากของจำนวนนี้ คือประมาณร้อยละ ๕๗.๑๔ เป็นหนี้สินระยะสั้นสามารถชำระได้ภายในปีเดียว) อย่างไรก็ตาม ระดับการกระจายรายได้ในชุมชนยังคงค่อนข้างประสบปัญหา อาจเป็นเพราะรูปแบบการผลิตที่เป็นทุนนิยม โอกาสทางการผลิตของผู้มีเงินทุนน้อยจึงด้อยกว่าดังที่ผู้นำชุมชนรุ่นก่อนๆ พยายามที่จะแก้ปัญหาผ่านทางกรรมาธิการการเงินช่วยเหลือหมู่บ้าน โดยพยายามขอความช่วยเหลือจากผู้มีรายได้มาก มากกว่าที่จะให้ผู้มีรายได้น้อยเข้ามารับภาระในส่วนนี้

การรวมกลุ่ม หรือกลุ่มกิจกรรมที่เอื้อต่อประโยชน์การซื้อขายของชุมชน มีให้เห็นน้อยมากในบางกลุ่มที่เกิดขึ้น และคงอยู่ก็เนื่องจากความเข้มแข็งของผู้นำกลุ่มและสมาชิก คงให้ความช่วยเหลือได้เพียงคำแนะนำ มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ที่สามารถให้ความช่วยเหลือด้านการตลาดหรือเงินทุนได้ (ร้อยละ ๕๐ ของกลุ่มตัวอย่างไม่ได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรชาวบ้าน ส่วนมากที่ได้รับความช่วยเหลือ หรือร้อยละ ๔๐ ได้รับคำแนะนำในการประกอบอาชีพ และลักษณะเด่นที่สำคัญขององค์กรชาวบ้านคือ มีผู้นำและสมาชิกที่มีประสิทธิภาพ ร้อยละ ๕๒.๕ และ ๔๐ ตามลำดับ)^{๑๔}

กล่าวโดยสรุปในด้านการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ บ้านโพธิ์ศรีเจริญมีการพึ่งพิงกับภายนอกในเกณฑ์ที่ค่อนข้างสูง แต่มีปัจจัยเรื่องระบบชลประทานและประสิทธิภาพการผลิต ช่วยบรรเทาปัญหาลงได้ ไม่มีปัญหาหนี้สินระยะยาวของครัวเรือนในชุมชน ระดับการกระจายรายได้อยู่ในเกณฑ์ต่ำ และองค์กรชาวบ้านยังไม่เข้มแข็งพอที่จะให้ความช่วยเหลือในด้านนี้

๓.๓ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ปริมาณและคุณภาพทั้งทรัพยากรดินและน้ำของชุมชน มีอยู่อย่างสมบูรณ์ตั้งแต่อดีต จวบจนปัจจุบัน เป็นข้อได้เปรียบในการพัฒนาความเป็นอยู่ของครัวเรือนในชุมชน แต่ในปัจจุบัน ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม อันเนื่องมาจากการใช้งานอย่างหนัก เริ่มปรากฏให้เห็นจากหลายปัจจัย อาทิ การตกต่ำของผลผลิต สารเคมีที่ต้องใช้ในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ สัตว์บางชนิดในนาข้าวพบเห็นได้ยากยิ่งขึ้น โรคระบาด ดินเสียจากการเพาะปลูก เป็นต้น โดยเฉพาะปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน นับเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น และชาวบ้านเองก็ตระหนักถึงปัญหาในข้อนี้

(ผลจากการสำรวจด้านทรัพยากร ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร นับเป็นปัญหาสำคัญที่สุด ประมาณร้อยละ ๓๕)^{๔๕}

ในระยะยาวต่อไป ปัญหาด้านนี้ อาจเป็นปัญหาที่สำคัญของพื้นที่ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่เคยเพาะปลูกแตงโมกล่าวไว้ว่า ในปัจจุบันไม่สามารถปลูกพืชสลัดกับข้าวได้อีก เพราะสารเคมีที่ใช้กับข้าวส่งผลกระทบต่อพืชอื่น และสารเคมีที่ใช้กับแตงโมก็เกิดสารตกค้างเป็นผลกระทบบ้างกับข้าวเช่นกัน อีกทั้งไม่สามารถลดปริมาณการใช้สารเคมีได้ ทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ อันถือเป็นลักษณะเด่นของชุมชนแห่งนี้ การเผชิญปัญหาด้านทรัพยากรเสื่อมโทรม จึงควรต้องรีบดำเนินการแก้ไขอย่างเร่งด่วน

๓.๔ ด้านจิตใจ

การพึ่งตนเองด้านจิตใจ นับเป็นจุดเด่นที่สำคัญประการหนึ่งในการสร้างงานการพัฒนาชุมชนขึ้นมา การสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง พยายามแก้ไขปัญหามาโดยการปรึกษากันภายในชุมชน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำในการแก้ปัญหาและกำหนดแนวทางการพัฒนาตลอดมา และชาวบ้านเอง ในปัจจุบัน ก็มีความต้องการที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่และพัฒนาหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น

ปัญหาสำคัญที่ชาวบ้านกำลังเผชิญร่วมกันในขณะนี้ คือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ และความเสื่อมโทรมของทรัพยากร การแก้ปัญหา กระทำโดยตนเองก่อน และปรึกษาหารือในแนวทางร่วมกันภายในชุมชน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นแกนกลาง (ปัญหาที่เผชิญอยู่และต้องการปรับปรุง เป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจทั้งหมด ร้อยละ ๑๐๐ รองมาเป็นปัญหาด้านทรัพยากร ร้อยละ ๑๓.๖๔ การแก้ปัญหาโดยการปรึกษากับผู้นำชุมชน ร้อยละ ๕๐ แก้ปัญหาด้วยตัวเอง ร้อยละ ๔๕.๔๕ ปรึกษากับเพื่อนบ้าน ร้อยละ ๓๖.๓๖)^{๔๖}

๓.๕ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

ประเด็นหลักในการศึกษาการพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย สัดส่วนการพึ่งพิงผู้อื่นของประชากร คุณภาพและปริมาณการศึกษา คุณภาพและคุณธรรมของผู้นำ การกระจายตัวของข่าวสารในชุมชน ความพยายามในการแก้ปัญหาร่วมกันขององค์กรชุมชน ความช่วยเหลือจากภายนอกต่อความต้องการของชุมชน รวมทั้งประเด็นความสามัคคี

ประเด็นคุณภาพและคุณธรรมของผู้นำชุมชน เป็นประเด็นที่ชัดเจนที่สุดสำหรับบ้านโพธิ์ศรีเจริญ ถึงแม้ตัวบุคคลจะเปลี่ยนไป แต่บทบาทหน้าที่ ภาระกิจ ความเชื่อถือยังคงมีอยู่เช่นเดิม โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ที่ชาวบ้านให้ความยอมรับในเรื่องของการมีคุณธรรม มีความสัมพันธ์อันดีต่อบ้าน ถึงแม้ความสามารถในการแก้ปัญหาอาจน้อยไปบ้างก็ตาม (ความสัมพันธ์ของลูกบ้านต่อผู้นำชุมชน ซึ่งในที่นี้คือ ผู้ใหญ่บ้าน อยู่ในเกณฑ์ ดีถึงดีมาก ประมาณร้อยละ ๙๐ เห็นว่าผู้นำเป็นผู้มีคุณธรรม

ร้อยละ ๘๗.๕ และเห็นว่าความสามารถในการแก้ปัญหาชุมชนของผู้เฝ้าอยู่ในเกณฑ์ดี (ร้อยละ ๕๕)^{๑๓} นอกจากนี้ยังมีอดีตผู้ใหญ่บ้านที่คอยให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้าน และคำแนะนำเรื่องการปกครองแก่ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันตลอดเวลา

เรื่องของสัดส่วนการพึ่งพาในทั้งสองอัตราส่วน คือ กรณีพิจารณาจากฐานอายุ มีสัดส่วนการพึ่งพาที่ ๑.๕๗^{๑๔} หมายความว่า คนในวัยแรงงาน ๑ คนต้องดูแลเด็กและคนชราประมาณ ๐.๕๗ คน ซึ่งมีสัดส่วนที่ค่อนข้างต่ำ สาเหตุประการหนึ่งที่น่าสนใจคือ นโยบายทำหมัน ซึ่งชาวบ้านแห่งนี้ บ่นว่าทำให้พวกตนมีบุตรน้อยเกินไป อีกประการหนึ่ง คือ เยาวชนของชุมชน มักกลับคืนสู่ถิ่นฐานของตนหลังสำเร็จการศึกษาแล้ว จึงทำให้แรงงานรุ่นใหม่ยังคงอยู่ในชุมชนต่อไป

๔. รูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน

๔.๑ ภูมิธรรมภูมิปัญญา

แยกพิจารณาใน ๒ ส่วนคือ ส่วนของภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นสิ่งที่คิดค้นขึ้นจากสติปัญญาของตน หรือจากบทเรียนที่สั่งสมไว้ในท้องถิ่น และส่วนขององค์ความรู้ภายนอก เป็นความรู้ที่ได้รับรู้จากภายนอกชุมชน ผ่านทางการฝึกอบรม สัมมนา การศึกษา ดูงาน เป็นต้น

๔.๑.๑ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้วยลักษณะสังคมที่มีครัวเรือนอันเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม มีลักษณะเป็นครัวเรือนแบบครัวเรือนขยายทั้งในแนวตั้งและแนวนอน ทำให้ความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันตามระบบเครือญาติเอื้อประโยชน์ต่องานการพัฒนาของชุมชน การปล่อยถ่ายอำนาจในแต่ละรุ่นของกลุ่มคนที่เป็นแกนนำชุมชน เป็นหนึ่งปัจจัยที่ทำให้งานการพัฒนาดำเนินมาอย่างเรียบง่าย (ภายหลังจากที่มีการปราบปรามอบายมุขครั้งใหญ่ของชุมชน ในสมัยของผู้ใหญ่ละม่อม)

นอกจากปัจจัยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ที่มีระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานสำคัญแล้ว ปัจจัยด้านภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับระบบการผลิตก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ส่งผลต่องานการพัฒนาของชุมชน

แต่เดิมนั้น บ้านโพธิ์ศรีเจริญ มีระบบการเพาะปลูกแบบดั้งเดิม ที่มีลักษณะสำคัญคือ หนึ่งใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เป็นข้าวที่ปรับตัวกับสภาพแวดล้อมท้องถิ่นได้ดี ชาวบ้านจะเก็บรักษาพันธุ์ข้าวสืบเนื่องกันมาแต่ในอดีต สอง ใช้วิธีการพื้นบ้าน คือใช้การไถ หว่าน เกี่ยวนวด โดยใช้แรงงานคนหรือสัตว์สามระบบชลประทานยังใช้ธรรมชาติคืออาศัยฤดูกาลเป็นหลัก มีระบบชลประทานบ้าง แต่เป็นระบบชลประทานเหมืองฝายแบบชาวบ้านภาคกลางเป็นสำคัญ ลักษณะสำคัญของการทำนาในช่วงนั้น เป็นน่าน้ำท่วม คือฤดูฝนชาวนาจะเริ่มไถนา แล้วหว่าน หว่านเสร็จก็ปล่อยให้ข้าวขึ้นเอง ขึ้นปนกับวัชพืช ไม่มี

การใส่ปุ๋ยใส่ยา พอฝนตกมากเข้าน้ำท่วม วัชพืชก็จะตาย แต่พันธุ์ข้าวพื้นบ้านจะมีคุณสมบัติพิเศษคือไม่จมน้ำ น้ำท่วมมาก ก็ยึดตัวขึ้นเหนือน้ำตลอดเวลา การที่น้ำท่วมนอกจากจะเป็นการกำจัดวัชพืชแล้ว น้ำยังพัดพาปุ๋ยมาด้วย น้ำจะพัดพาตะกอนดินจากตอนเหนือลงมา ตะกอนดินเป็นปุ๋ยที่อุดมสมบูรณ์มาก เพราะฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยในนาข้าว ยกกำจัดศัตรูพืชก็ไม่จำเป็น เพราะปลูกปีละครั้งเดียวไม่มีการปลูกต่อเนื่อง ศัตรูข้าวจะไม่ขยายพันธุ์มาก”

ต่อเมื่อมีการพัฒนาระบบชลประทานในปี ๒๕๒๗ ทำให้รูปแบบทางการผลิตและการจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปในแนวเชิงรุก เริ่มหันมาใช้ประโยชน์จากธรรมชาติมากขึ้น ใช้รูปแบบชลประทานสมัยใหม่จัดการ การกักเก็บและปล่อยน้ำ เพื่อตอบสนองการผลิตของตน ในช่วงนี้ การใช้ภูมิปัญญาด้านระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ปรับเปลี่ยนวิถีใหม่เกือบทั้งหมด พันธุ์ข้าวที่เคยใช้แต่เดิม ถูกเปลี่ยนเป็นพันธุ์ใหม่ ที่ผ่านการทดลองมาอย่างดี ผลผลิตที่ได้จะสูงกว่าในพันธุ์พื้นเมืองประมาณหนึ่งเท่าตัว จากที่เคยได้ประมาณ ๔๐ ถึงต่อไร่ ก็เพิ่มเป็น ๘๐-๑๐๐ ถึงต่อไร่ เดิมที่ชาวบ้านไม่มีความรู้เรื่องการใช้ปุ๋ยและสารเคมี ก็จำเป็นต้องปรับตัว เรียนรู้ใหม่ สิ่งเหล่านี้ นับเป็นประสบการณ์การเปลี่ยนแปลงทางความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและกระบวนการผลิต ที่ชาวบ้านต้องเผชิญอยู่โดยทั่วไป

ผลจากการเรียนรู้ต่อระบบการผลิตแบบเกษตรใหม่ ทำให้ชาวโพธิ์ศรีเจริญ เรียนรู้ที่จะควบคุมและจัดการการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นของตน เป็นผลต่อการสร้างฐานทางระบบเศรษฐกิจของชุมชนให้เข้มแข็ง แต่ผลด้านความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ก็เกิดขึ้นตามมาเช่นกัน” (ผลการศึกษากการกระจายรายได้ในจำนวนทั้งสิ้น ๖ ชุมชน ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ มีระดับการกระจายรายได้อยู่ในเกณฑ์ต่ำสุด) หนี้สินและการเสื่อมสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นอีกตัวอย่างของผลที่ตามมาจากแนวทางการพัฒนานี้ แต่อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ชาวบ้านมีการเรียนรู้และความพยายามที่จะปรับตัวและแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ด้วยการดำเนินการของชุมชนเอง เพราะชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และการลงทุนด้านการผลิตที่เพิ่มขึ้น ตลอดจนปัญหาด้านสุขภาพที่เริ่มปรากฏให้เห็นบ้าง เช่น ผลจากการแพ้ยารักษาแมลง เป็นต้น

การแก้ปัญหาด้านการเกษตรของชาวบ้านที่ผ่านมา อาทิ ช่วงการเพาะปลูกแดงไม่ที่ชาวบ้านจะปลูกในพื้นที่ติดกันทั้งหมด เนื่องจากหากปลูกแยกพื้นที่กันแมลงศัตรูพืชจะไปทำลายผลผลิตเฉพาะแปลง ทำให้เกิดความเสียหายมากขึ้น” การพยายามค้นคว้าพันธุ์ข้าวที่ทนต่อศัตรูพืชโดยมีแปลงนาสาธิตที่ใช้ที่นาสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้านเป็นที่ทดลอง หรือการทดลองเลี้ยงวัวด้วยเปลือกสับปะรดและผสมอาหารเสริมขึ้นเอง เพื่อลดต้นทุนการผลิต” เป็นต้น

๔.๑.๒ องค์ความรู้ภายนอก

ภายหลังการแก้ปัญหาอิทธิพลท้องถิ่น อันเป็นรากเหง้าของการแก้ปัญหาอบายมุขต่างๆ ภายในชุมชนโดยผู้ใหญ่ละม่อมแล้วนั้น ผลของการศึกษาขององค์ความรู้ภายนอก ผ่านกระบวนการฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้าน ของกลุ่มชาวบ้าน และการศึกษาดูงานของหมู่บ้านที่ได้รับรางวัลการพัฒนาในหลายพื้นที่ ทำให้งานพัฒนาของชุมชนเริ่มเป็นที่รู้จักแก่บุคคลภายนอก

งานการพัฒนาชุมชนภายใต้แนวรูปแบบและแนวความคิดของลูกเสือชาวบ้าน ร่วมกับแนวทางของสาธารณสุข (หนึ่งในแกนนำการพัฒนามีตำแหน่งเป็นสาธารณสุขประจำตำบล) เริ่มด้วยการจัดการประกวดความสะอาดและสุขลักษณะของบ้านเรือนเป็นลำดับแรก นอกจากประโยชน์ด้านภาพลักษณ์ของพื้นที่แล้ว ผลด้านการร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน ก็เป็นอีกหนึ่งผลประโยชน์สำคัญที่ได้รับจากกิจกรรมนี้ และเป็นแนวทางสำคัญในแผนงานพัฒนาต่อมาของชุมชน

ผลจากการศึกษาดูงานในหลายหมู่บ้าน ทำให้ชุมชน กำหนดเจตนารมย์ในการพัฒนาชุมชนของตนเองขึ้นมาประการหนึ่ง คือการทำงานด้วยความสามารถของพวกตน ไม่พยายามขอความช่วยเหลือจากหน่วยราชการหรือหน่วยงานอื่นใด และการพัฒนาโดยไม่ส่งหมู่บ้านเข้าประกวดตามแนวทางการพัฒนาของรัฐในขณะนั้น เนื่องจากพบว่า ผลของการประกวดหมู่บ้านโดยมีภาครัฐเข้ามาให้ความช่วยเหลือนั้น จะทำให้งานการพัฒนาเป็นไปเพียงในระยะแรกเท่านั้น ไม่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สาเหตุเป็นเพราะชาวบ้านในท้องถิ่น มิได้มีจิตสำนึกในการพัฒนาที่เกิดจากตนเอง การสานต่อกิจกรรมการพัฒนาจึงขาดช่วงลง ข้อสรุปร่วมกันในการสร้างงานการพัฒนาชุมชนคือ พยายามปลูกจิตสำนึกให้คนในพื้นที่มีความคิดและรักที่จะพัฒนาท้องถิ่นของตนด้วยตนเองก่อน ไม่รอการช่วยเหลือจากภาครัฐ และไม่ส่งหมู่บ้านเข้ารับการประกวดใดๆ^{๓๕}

นอกจากผลของศึกษาขององค์ความรู้ภายนอก ต่องานพัฒนาของชุมชนแล้ว ผลด้านการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตและการประกอบอาชีพ ก็เป็นอีกตัวอย่างที่สังเกตเห็นได้ในชุมชน

จากประสบการณ์ภายนอก ที่บุตรหลานนำเข้าสู่ชุมชน ทำให้รูปแบบการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ชุมชนเรียนรู้ที่จะใช้วิทยาการสมัยใหม่เป็นเครื่องมือนำไปสู่การผลิตในรูปแบบใหม่ ที่สร้างผลผลิตในปริมาณสูง ทำให้ชาวบ้านมีรายได้สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในอดีต ผลของวิทยาการจากภายนอก ที่ถูกนำเข้าสู่ชุมชน มีทั้งด้านบวกและด้านลบ ซึ่งในปัจจุบันนี้ การรับรู้วิทยาการเหล่านี้ ยังคงเป็นไปอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ผ่านทางรูปแบบการศึกษาของรัฐเป็นสำคัญ ดังเห็นได้จากรายละเอียดการศึกษาของคนในชุมชน และกลุ่มคนที่กลับเข้ามาร่วมในงานของชุมชน

การเลือกประกอบอาชีพอันหลากหลายในชุมชน เป็นอีกตัวอย่างของผลการรับองค์ความรู้จากภายนอกเพื่อนำเข้ามาเปลี่ยนแปลงท้องถิ่น อาทิ ไม้ผล ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร สินค้าเกษตรอื่น สินค้าที่ระลึก การส่งเสริมอาชีพต่างๆ ล้วนเป็นผลจากการศึกษาจากภายนอกทั้งสิ้น

๔.๒ การเรียนรู้

การเรียนรู้ของชุมชนใน ๔ ลักษณะ ประกอบด้วย การเรียนรู้ในกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง และการเรียนรู้ในลักษณะการทำงานร่วมกันแบบเป็นเครือข่าย ที่ปรากฏเด่นชัดในการพัฒนาชุมชนบ้านโพธิ์ศรีเจริญ คือในรูปของการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง และจากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง

หลังจากคลองชลประทานเข้ามาช่วยในงานการผลิตทางการเกษตร ทำให้มูลค่าทางการผลิตของชุมชนขยายตัวอย่างรวดเร็ว ผนวกกับอิทธิพลการขยายตัวของเมืองเข้าสู่ชุมชน การรับรู้ข่าวสาร และการเรียนรู้ถึงสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เกิดเป็นแรงกระตุ้นในความต้องการใช้สินค้าและบริการต่างๆ ของชุมชนเติบโตสูงขึ้น ภาคครัวเรือนหันมาให้ความสำคัญกับกิจกรรมการผลิตที่สามารถทำได้ตลอดทั้งปี ส่งผลด้านลบถึงกระบวนการรวมกลุ่ม^{๓๕} อันเป็นกลไกหนึ่งที่น่าไปสู่การปรึกษาหารือและเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ถึงแม้จะเป็นชุมชนที่มีฐานระบบเครือข่ายดีอยู่ก็ตาม กล่าวคือ แต่ละครัวเรือนจะใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับกิจกรรมทางการเกษตร เหลือเวลาเสียดมาช่วยงานพัฒนาชุมชนน้อยลง การนัดประชุม หรือการทำกิจกรรมร่วมกัน จึงเป็นไปได้หรือมีความพร้อมเพียงน้อยลง

แต่เดิมที่การทำนากระทำในวงรอบ ๑ ปีต่อครั้ง การพบปะแลกเปลี่ยนความคิด แก้ปัญหาในกระบวนการกลุ่มเกิดขึ้นอยู่เนืองๆ ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการผลิต กิจกรรมลงแขก เป็นเวทีที่ทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะเครือญาติและเพื่อนบ้านที่สนิทสนม ได้มาพบปะพูดคุยกัน เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ในลักษณะกระบวนการกลุ่ม แต่เมื่อรูปแบบทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไป เริ่มตั้งแต่ พันธุ์ข้าว กระบวนการผลิต รูปแบบในการทำงาน แต่ละครัวเรือนจำเป็นต้องทำงานแข่งกับเวลา เพื่อป้องกันความเสียหายอันจะเกิดขึ้นกับผลผลิต หากงานในขั้นตอนนี้ล่าช้าออกไป ส่งผลถึงเม็ดเงินที่จะได้รับในรอบการผลิตนั้น เมื่อแต่ละครัวเรือนให้ความสำคัญกับการผลิตของตนเป็นหลัก การรวมกลุ่มเพื่อออกแรงให้ความช่วยเหลือแก่เพื่อนบ้านเช่นแต่เดิมที่เคยเป็นมา ก็ขาดหายไปเช่นเดียวกัน^{๓๖} อย่างไรก็ตามความเป็นชุมชนเดียวกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันยังคงมีอยู่ เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบไปเท่านั้น

การเรียนรู้ในรูปแบบของการลงมือปฏิบัติจริง และการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น การเรียนรู้ต่อรูปแบบการผลิตแผนใหม่ของภาคครัวเรือน ทั้งการปลูกข้าวอันเป็นพืชหลักดั้งเดิมของชุมชน การปลูกล้วย การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การทำสวนผลไม้ ไร่นาว่างงาน ทัศนกรรม หรืองานเกษตรรูปแบบใหม่ๆ ล้วนต้องเผชิญกับปัญหานานาๆ ประการ แต่ละครัวเรือนต่างเรียนรู้วิธีการในการแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยตนเอง บทบาทร่วมกันของชุมชนมีน้อยลง เมื่อต่างมีวิถีในการแก้ปัญหา การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ภายหลังเมื่อเสร็จภาระกิจแล้ว นำมาซึ่งการพัฒนาในรูปแบบอันเป็นภาพรวมการผลิตของชุมชน

การเรียนรู้จากการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงของชุมชน กรณีการทำไร่แดงโมเพื่อเป็นอาชีพเสริม เป็นเหตุการณ์สำคัญครั้งหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชน เมื่อพ่อค้าแม่ค้าจากภายนอกชุมชนเข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านทำไร่แดงโม โดยมีราคารับซื้อในระดับสูงเป็นแรงจูงใจ เมื่อผลการผลิตของครัวเรือนกลุ่มแรกปรากฏผลเป็นที่น่าพอใจ หลายครัวเรือนเริ่มปฏิบัติตาม ขยายพื้นที่การเพาะปลูกออกไปอีกหลายสิบไร่ ด้วยเหตุปัจจัยด้านทรัพยากรการผลิตอันอุดมสมบูรณ์ ทำให้คุณภาพของแดงโมแห่งนี้เป็นที่ยอมรับแก่ผู้บริโภคโดยทั่วไป ระหว่างนี้ ปัญหาการผลิต อาทิ ปัญหาการระบาดของแมลงศัตรูพืช ปัญหาสารเคมีตกค้างส่งผลถึงการผลิตข้าวอันเป็นพืชหลักของชุมชน เริ่มได้รับผลกระทบกระเทือน (หลังสิ้นสุดฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว ชาวบ้านจะใช้พื้นที่เพื่อการปลูกแดงโม โดยการปลูกต้องรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อให้รวมพื้นที่การเพาะปลูกได้เป็นพื้นที่กว้างๆ ลดความเสี่ยงการระบาดของศัตรูพืช ในช่วงของการเพาะปลูกนี้ สารเคมีเพื่อกำจัดศัตรูพืชและบำรุงความสมบูรณ์ของแดงโมเป็นสิ่งจำเป็นมาก เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแดงโมแล้ว พื้นที่ จะถูกใช้สำหรับการปลูกข้าวอีกครั้งหนึ่ง ในขณะนี้อเอง ปัญหาสารเคมีตกค้างจะส่งผลปัญหาถึงการทำนาข้าว ทำให้ข้าวไม่แข็งแรง เพาะปลูกไม่ได้ผลเช่นเคย^{๒๖}) กระบวนการเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ของชาวบ้าน ดำเนินไปอย่างเป็นอิสระต่อไปเรื่อยๆ ต่างมีวิธีการในการแก้ปัญหาที่ต่างกันออกไป บ้างปรับปรุงวิธีการใช้สารเคมี บ้างใช้ปุ๋ยคอกบำรุงแทน บ้างเปลี่ยนหมุนเวียนแปลงเพาะปลูกไปเรื่อยๆ จนกระทั่งกระบวนการแก้ปัญหาได้ข้อสรุปว่า ควรยุติการทำไร่แดงโมเสีย เพื่อคงสภาพและฟื้นฟูทรัพยากรการผลิตไว้ สำหรับพืชหลักของชุมชนต่อไป

นอกจากกระบวนการเรียนรู้ในแต่ละรูปแบบที่ส่งผลต่อการผลิต อันเป็นรากฐานสำคัญที่สร้างความเข้มแข็งต่อระบบเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนแล้ว กระบวนการเรียนรู้ที่ส่งผลต่องานการพัฒนาของชุมชน มักปรากฏในลักษณะเครือข่ายภายนอกชุมชน และเป็นเครือข่ายที่ไม่เป็นโครงข่ายถาวรนัก เป็นโครงข่ายที่นำไปสู่การเรียนรู้เฉพาะทาง ช่วงระยะเวลาหนึ่งเสียเป็นส่วนมาก และโครงข่ายเหล่านี้ มักได้รับความช่วยเหลือด้านการประสานงานจากหน่วยงานภาครัฐเป็นสำคัญ

การดูงานหมู่บ้านพัฒนาเพื่อการประกวดหลายหมู่บ้าน ทำให้ได้ข้อสรุปการพัฒนาที่ต้องเริ่มจากสำนักของคนในชุมชนก่อน พัฒนาตามขีดความสามารถและความพร้อมภายใน โดยไม่รอความช่วยเหลือจากภายนอก เรียนรู้ที่จะใช้เจ้าหน้าที่ภาครัฐ หรือตัวแทนประชาชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน (รายละเอียดกล่าวแล้วในประวัติชุมชน)

โดยสรุปแล้ว กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้แบบในแนวราบ หรือภายในครัวเรือน เพื่อการแก้ปัญหาการผลิตเป็นส่วนมาก และส่งผลต่อฐานทางเศรษฐกิจมากกว่างานพัฒนาของชุมชน งานพัฒนาชุมชนนั้น ได้รับผลกระทบอีกทอดหนึ่งจากการเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ และทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้งานพัฒนาดำเนินไปโดยไม่มีปัญหาปากท้องรบกวนเช่นในอีกหลายชุมชน

๔.๓ การจัดการ

การพัฒนาของชุมชนตามหลักโครงสร้างหน้าที่นิยม หน่วยปฏิบัติการต่างๆ จะถูกจัดสร้างขึ้นมาเพื่อดูแลและควบคุมในแต่ละกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาของชุมชน นอกจากหน่วยปฏิบัติการหลักพื้นฐานทางธรรมชาติ ๓ หน่วย ประกอบไปด้วย บ้าน วัด และโรงเรียนแล้ว หน่วยปฏิบัติการจัดตั้ง เช่น กลุ่มกิจกรรมต่างๆ ก็ล้วนถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ดูแลจัดการงานแต่ละด้านของชุมชน แตกต่างกันไปบ้างในแต่ละส่วนของรายละเอียด

หน่วยปฏิบัติการทางธรรมชาติทั้ง ๓ ของชุมชนในปัจจุบันนี้ มีระดับของความเข้มแข็งและบทบาทต่อการพัฒนาของชุมชนแตกต่างกันไป บ้าน หรือครัวเรือน เป็นหน่วยปฏิบัติการหลักในการพัฒนาของชุมชน แต่อยู่ในฐานะเป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามนโยบายที่ผ่านมาจากกลุ่มผู้นำเป็นส่วนมาก ครัวเรือนมิได้มีบทบาทสำคัญหรือมีส่วนร่วมในการวางแผนงานการพัฒนาชุมชนมากนัก กิจกรรมด้านการผลิตทางการเกษตร เพื่อเป็นแหล่งสร้างรายได้เพื่อหล่อเลี้ยงตนเองและชุมชน นับเป็นกิจกรรมที่สถาบันครัวเรือนให้ความสำคัญมากกว่า ดังนั้นในแต่ละแผนงานของการสร้างกิจกรรมการพัฒนา จึงมักอาศัยเพียงกลุ่มคนที่เสร็จสิ้นจากกิจกรรมการผลิตภายในครอบครัวแล้วเท่านั้น หน้าที่อีกประการหนึ่งที่สำคัญของครัวเรือน คือการทำหน้าที่ในการตรวจสอบการดำเนินงานของแต่ละกลุ่มกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินการในภาพรวมของชุมชน ว่ามีความเหมาะสม โปร่งใสมากน้อยเพียงใด

สถาบันทางศาสนา (วัด) ของชุมชน เป็นอีกหนึ่งองค์กรที่มีความเข้มแข็ง และเป็นศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญของชุมชน แต่สำหรับบทบาทการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนยังมีส่วนร่วมไม่เด่นชัดนัก เช่นเดียวกับหน่วยโรงเรียน ที่ถึงแม้ว่าในอดีต จะเคยมีส่วนร่วมสำคัญในการสร้างการเรียนรู้ให้แก่เยาวชน จนกลายเป็นสถาบันทางการศึกษาที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง แต่ในปัจจุบัน สถาบันแห่งนี้ กำลังถูกปัญหาต่างๆ รุมเร้าอย่างหนัก ความเข้มแข็งและประสิทธิภาพในอดีตกำลังถูกบั่นทอนลงตามลำดับ ถึงแม้จะมีกลุ่มคนที่พยายามให้ความช่วยเหลือและผลักดันขึ้นมาใหม่ก็ตาม

นอกจาก ๓ หน่วยหลักของชุมชนนี้แล้ว กลุ่มกิจกรรมจัดตั้งแต่ละกลุ่ม ก็ยังไม่มีความเข้มแข็งหรือสร้างบทบาทของตนขึ้นมารองรับงานของชุมชนได้เต็มรูปแบบนัก ในแต่ละกลุ่มงาน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ล้วนอยู่ในช่วงการก่อตั้ง และกำลังเสาะหาแนวทาง กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่เหมาะสมกับตนเองขึ้นมา

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ในทุกหน่วยหรือทุกกลุ่มองค์กรของชุมชน ยังมีบทบาทและส่วนร่วมในการสร้างงานพัฒนาที่ค่อนข้างน้อย กลุ่มที่มีบทบาทเด่น และชัดเจนที่สุดในงานด้านนี้ของชุมชน ทั้งที่ผ่านมามีในอดีตและเป็นอยู่ในปัจจุบัน คือ กลุ่มผู้นำชุมชน โดยเฉพาะในตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้าน ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญกับผู้ที่เข้ามาดำรงตำแหน่งนี้มาก คุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของผู้นำชุมชนแห่งนี้คือ เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือ หรือมีบารมีอยู่ในระดับหนึ่ง หากไม่ผ่านทางตัวผู้นำ ก็อาจผ่านทางเครือญาติของผู้นำนั้นๆ ก็ได้

รูปแบบและวิธีการจัดการงานพัฒนาที่ผ่านมาของชุมชน มักจะปรากฏผ่านทางตัวบุคคล โดยเฉพาะผู้นำชุมชน มากกว่าที่จะปรากฏในรูปหน่วยองค์กรของชุมชน เนื่องจากผู้นำชุมชน (ที่สำคัญที่สุดคือผู้ใหญ่บ้าน) ของบ้านโพธิ์ศรีเจริญ มักเป็นผู้ที่มีบทบาทในการกำหนดแนวทาง และวิธีการพัฒนา มากกว่าการกำหนดแนวทางร่วมกันของชาวบ้าน ในช่วงสำคัญของการพัฒนาคือ สมัยของผู้ใหญ่ละม่อม นายจ๋านงค์ และหมอบุบ ทั้ง ๓ ร่วมกำหนดแนวทางการพัฒนา และเป็นผู้นำในขั้นตอนของการปฏิบัติ สืบจนปัจจุบันที่ผู้ใหญ่บ้านคนใหม่เข้ามาดำเนินการแทน และยังคงปฏิบัติ สานต่อในแนวทางเดิมที่เคยปฏิบัติมา

ระยะแรกของการพัฒนา ที่เน้นการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย การรักษาความสะอาด สุขลักษณะ และการชักจูงให้สมาชิกของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม โดยวิธีการประกวดความสะอาด อาศัยข้าราชการในระดับนายอำเภอเป็นตัวกระตุ้นชาวบ้าน ให้เกิดความมานะพยายาม โดยเชิญเข้ามาร่วมชมการทำกิจกรรมของชาวบ้าน เป้าหมายเพื่อให้กิจกรรมโดยส่วนรวม สำเร็จลุล่วงในที่สุด กล่าวคือ อาศัยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการเป็นเครื่องมือในการพัฒนานั้นเอง” นอกจากผลสำเร็จในกิจกรรมแล้ว ผลด้านเงินทุนก็นับเป็นอีกผลพลอยได้หนึ่ง จากเดิมที่เงินทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน อาศัยเงินบริจาคร่วมกันในกลุ่มของผู้นำชุมชน ก็กลายเป็นชาวบ้านเป็นผู้รับผิดชอบรายจ่ายส่วนเกิน โดยชาวบ้านเองก็สนใจที่จะทำกิจกรรมนั้น”

อีกหนทางหนึ่งของการจัดหาเงินทุนเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน นอกจากอาศัยแนวทางการจัดประกวด โดยใช้ข้าราชการเป็นตัวกระตุ้นแล้ว ยังอาศัยแนวทางของการเป็นผู้ให้มากกว่าการเป็นผู้ขอ แนวทางการปฏิบัติคือ พยายามให้ความช่วยเหลือกับนักการเมืองท้องถิ่นก่อนการเลือกตั้ง พ่อค้า หรือภาคเอกชนอื่น ในการดำเนินธุรกิจ แล้วเชิญคนเหล่านี้เข้ามาชมงานพัฒนาหมู่บ้าน ก็สามารถมีรายได้ หรือ วัสดุอุปกรณ์ ใช้ในงานพัฒนาต่อไป ซึ่งผู้มีฐานะในสังคมที่ได้มีโอกาสมาดูงานหรือได้ยินชื่อเสียงของหมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญก็มักจะให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ รวมทั้งสนับสนุนงบประมาณการพัฒนาหมู่บ้านด้วย”

หมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญนับเป็นหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาทุกๆด้าน เนื่องจากมีปัจจัยหนุนให้เกิดความสำเร็จคือ ความร่วมมือร่วมใจของชุมชนที่ต้องการจะพัฒนาหมู่บ้าน ความมีคุณธรรมของชาวบ้านซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัด ความขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและที่ทำกินที่พอเพียง นอกจากนี้ยังมีปัจจัยด้านการเมืองที่ส่งผลทางบวกคือนักการเมืองในพื้นที่สามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้ตลอดเวลาเช่น การส่งน้ำเข้าคลองชลประทานยามขาดแคลน เป็นต้น ปัจจัยความสามารถในการปรับใช้ความรู้ วิทยาการสมัยใหม่เข้าควบคุมเทคโนโลยี และทรัพยากร ตอบสนองต่อการผลิตของตน

กล่าวโดยสรุป หมู่บ้านโพธิ์ศรีเจริญเป็นชุมชนที่ค่อนข้างสมบูรณ์แบบในทุกๆด้าน การดำเนินชีวิตของชาวบ้านเป็นชีวิตที่เรียบง่าย ประกอบอาชีพด้วยความขยันขันแข็ง มีความซื่อสัตย์และคุณธรรมเป็นพื้นฐานของชีวิต มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านทุกคนอยู่กันอย่างสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และคงความเป็นหมู่บ้านไว้ได้ดี แม้ว่าจะมีอิทธิพลเมืองเข้ามากระทบอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงสามารถพึ่งพาตนเองได้ และสืบทอดวิถีชีวิตเดิมไว้ได้อย่างต่อเนื่อง

- ๑ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๖-๑
- ๒ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๖
- ๓ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๓-๑
- ๔ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๓-๒
- ๕ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๓-๖
- ๖ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๔-๑
- ๗ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๔-๑
- ๘ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๔-๒
- ๙ ดารณี รักดี, ๒๕๔๐. การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบท

พึ่งตนเอง. วิทยานิพนธ์ (ค.ด.). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ๑๐ สัมภาษณ์ นายชูป พลเสน สาธารณสุขประจำตำบล
- ๑๑ สัมภาษณ์ นายจำนงค์ สมงาม หนึ่งในสามแกนนำชุมชนช่วงริเริ่มงานพัฒนา
- ๑๒ สัมภาษณ์ นายชูป พลเสน หนึ่งในสามแกนนำชุมชนช่วงริเริ่มงานพัฒนา
- ๑๓ รายละเอียดแสดงในตารางภาควิชา ก ตาราง ๒๒-๑ ถึงตาราง ๒๒-๖
- ๑๔ รายละเอียดแสดงในตารางภาควิชา ก ตาราง ๒๓-๑ ถึงตาราง ๒๓-๘
- ๑๕ รายละเอียดแสดงในตารางภาควิชา ก ที่ ๒๔-๑ ถึง ๒๔-๔
- ๑๖ รายละเอียดแสดงในตารางภาควิชา ก ที่ ๒๕
- ๑๗ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๖-๔
- ๑๘ ภาควิชา ก ๒ ตาราง ๒๓-๓
- ๑๙ สุวภา แก้วสุข และ สุศาร่า สุขฉายา, ๒๕๓๖. คำให้การของคนปลูกข้าว เดชา ศิริภัทร. สาร

คดี. ๙(๑๐๖): ๑๐๓-๑๑๕. หน้า ๑๐๕

- ๒๐ สัมภาษณ์ นายสมศักดิ์ แดงวงษ์
- ๒๑ สัมภาษณ์ นางสาววย ผิวแดง
- ๒๒ สัมภาษณ์ นายกาวิณ ยอดปรานต์
- ๒๓ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่ละม่อม สุนทรวิภาต อดีตผู้ใหญ่บ้านในยุคเริ่มต้นงานพัฒนาชุมชน
- ๒๔ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่บุญสืบ นาคใหม่ ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน
- ๒๕ สัมภาษณ์ นายทองคำ ขอพึ่ง
- ๒๖ สัมภาษณ์ นางสาววย ผิวแดง
- ๒๗ สัมภาษณ์ หมอชูป พลเสน
- ๒๘ สัมภาษณ์ นายจำนงค์ สมงาม

๒๙ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่ละม่อม สุนทรวิภาต

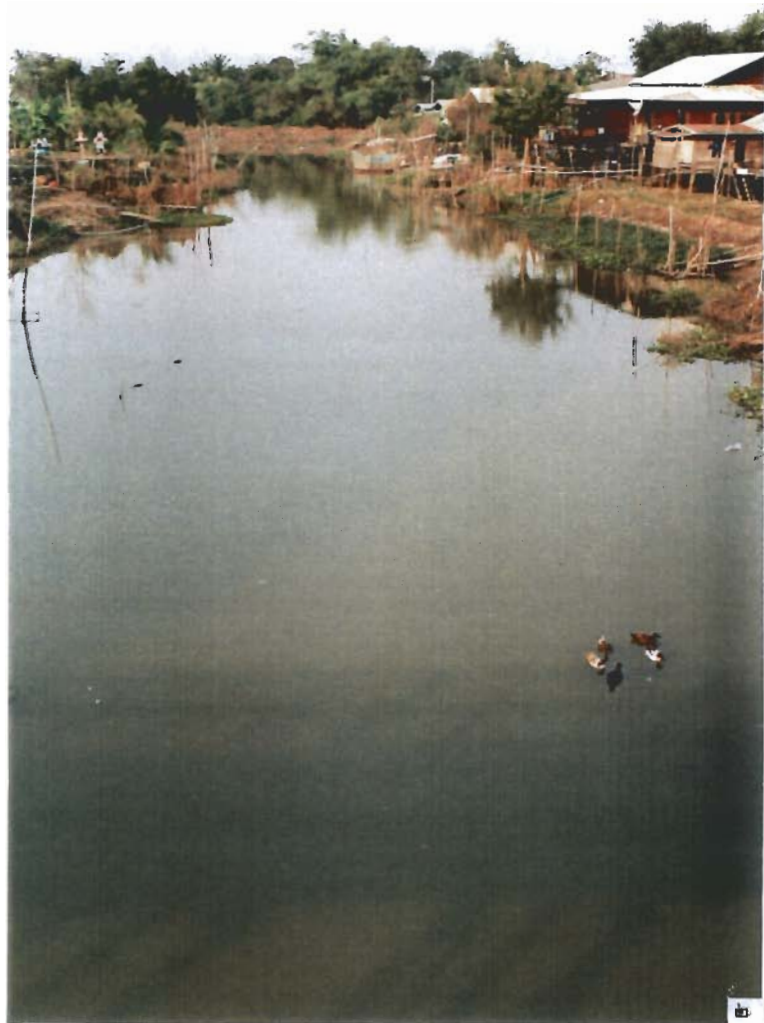
ชุมชนสากล

อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สาคลีเป็นชื่อชุมชนในเขตอำเภอ
เสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ชาว
ชุมชนสาคลี อาศัยความอุดม
สมบูรณ์ของผืนดินและสายน้ำใน
การทำนา และดำรงชีวิต ความ
เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเข้ามา
ของเกษตรแผนใหม่ และอุตสาหกรรม
กรรม เป็นที่มาของเรื่องราวการต่อสู้
ปรับตัว ของชาวสาคลีกลุ่มหนึ่ง ที่
ต้องการสร้างวันพรุ่งที่ดีกว่า

๑,๒. คลองขนมจีนและลำรางสาขา
เดิมเป็นสายเลือดหลักที่หล่อเลี้ยง
สาคลี และเป็นเส้นทางคมนาคมที่
เชื่อมชุมชนบริเวณนี้กับโลกภาย
นอก จนครั้งหนึ่งผู้คนเคยรู้จักบ้าน
แถบนี้ในชื่อ “ท่าเกวียน” ความเสื่อม
โทรมของสายน้ำและการเข้ามาของ
ถนน ทำให้ชุมชนพึ่งพาสายเลือด
เส้นนี้น้อยลง

๓. สะพานไม้อายุยาวนานปี เชื่อมชุมชน
สองฝั่งคลองชนมจีนเข้าด้วยกัน

๔. ต้นข้าวของชาวสาคลี ปัจจุบันเหลือ
ครัวเรือนประมาณหนึ่งในห้า ที่ทำนา
เป็นอาชีพหลัก การสูญเสียที่ทำกิน
และการเข้ามาของอุตสาหกรรม เป็น
สาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลง

๕. วิถีการผลิตของชุมชนจากการ
เกษตรยังชีพ พึ่งพาธรรมชาติ เปลี่ยน
ผ่านสู่การเกษตรแผนใหม่ ภาพการทำ
ขวัญข้าว ซึ่งในอดีตเป็นประเพณีที่
แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ดังกล่าว ยัง
คงพอมิให้เห็นในชุมชน

การเปลี่ยนผ่านที่สำคัญเกิดขึ้นครั้งแรกในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ ด้วยผลผลิตอันน่าตื่นตกใจของแปลงนาสาธิต ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนจากเกษตรเพื่อยังชีพมาสู่การทำนา ตามแนวทางปฏิวัติเขียว สาคลีฟั้งฟิงภายนอกมากขึ้น ความเสี่ยงทุกด้านตกอยู่กับเกษตรกร ซึ่งนำไปสู่ภาวะหนี้สินและการสูญเสียที่ทำกิน ในขณะที่ความเติบโตของภาคอุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษ ๒๕๓๐ เป็นปัจจัยเร่งการเปลี่ยนมือของที่ดิน และนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชน

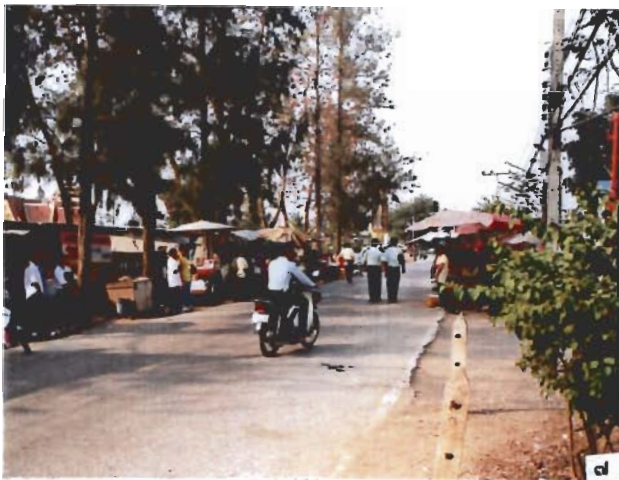
๖

สิ่งแปลกใหม่เกิดขึ้นในชุมชน

๖. พิธีกรรมความเชื่อ

๗. อาชีพใหม่จากผลพวงของอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็น บ้านเช่า พนักงานในโรงงาน ขายอาหาร เป็นต้น หน้าโรงงานกลายเป็นตลาดขนาดย่อม

๘. ผืนนาเปลี่ยนเป็นโรงงานอุตสาหกรรม ประมาณกันว่ามีโรงงาน ๑๒ โรงงาน ซึ่งมีความต้องการแรงงานสูงสุดประมาณ ๑๗,๐๐๐ คน นำมาซึ่งการขายยาดั้วทางเศรษฐกิจ และปัญหาที่คุกคามความเข้มแข็งของชุมชน

๗

๘

ท่ามกลางปัญหาที่เกิดขึ้น ชาวบ้านและคณะครูได้
ร่วมมือกันคิดวิเคราะห์เพื่อหาทางออกให้กับชุมชน
กลุ่มกิจกรรม คือเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้ชุมชน
เข้มแข็งและพึ่งตัวเองได้อีกครั้ง โดยประสานความ
รู้เดิมเข้ากับความรู้ใหม่ สร้างกระบวนการเรียนรู้
และการจัดการที่เหมาะสมกับเงื่อนไขในปัจจุบัน

๙. การแปรรูปผลผลิตเป็นขั้นตอนสำคัญที่เชื่อมผลผลิตของชุมชนกับตลาด ซึ่งผลผลิตมีหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น พืชผัก น้ำสมุนไพร ยาสมุนไพร ตลอดจนผลผลิตทางการเกษตรที่ผ่านการแปรรูป เช่น มะขามแช่อิ่ม ก๋วยเตี๋ยว ก๋วยเตี๋ยว

๑๐,๑๑. เกษตรทางเลือก เป็นกิจกรรมเริ่มแรกของชุมชน ในภาพลุงแจ่ม และครูสุรินทร์ กำลังบรรยายให้
แก่ผู้เข้ามาดูงาน ซึ่งเป็นเรื่องปกติที่มีบุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาความเป็นไปของกิจกรรมชุมชน

๑๒. ธุรกิจทางเลือกเป็นหนึ่งในกิจกรรมที่ส่งเสริมการประกอบอาชีพของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะคนหนุ่มสาว โดยจะให้การสนับสนุนเงินทุน การเป่าแก้วเป็นหนึ่งในธุรกิจดังกล่าว

๑๓. ความรู้หลายอย่างเป็นความรู้ที่ได้จากการศึกษาจากภายนอก แล้วนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม เช่นการทำปุ๋ยชีวภาพ

๑๔. ลานค้าชุมชน เป็นสถานที่จำหน่ายสินค้าของสมาชิก และยังเป็นสถานที่พบปะ ระดมความคิดของกลุ่มกิจกรรม ตลอดจนเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ การนวดแผนโบราณเป็นหนึ่งในกิจกรรมเหล่านี้

๑๕. โรงเพาะเห็ดฟาง เกษตรทางเลือกอีกรูปแบบ
หนึ่งของชาวสาคลี

๑๖. ครูสุรินทร์ กิจนิตยชีวี อดีตครูใหญ่โรงเรียนสา
คลีวิทยา ผู้ริเริ่มหลักสูตรการศึกษาทางเลือก และ
เป็นแกนนำสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุม
ชนแห่งนี้ ในภาพ เป็นการเล่นเพลงของครู ภายหลังจาก
เสร็จสิ้นการสนทนากับคณะผู้วิจัย

๑๗. หน่วยสำรวจตระเวนชายแดน เมื่อครั้งมารับฟัง
คำบรรยายของครูสุรินทร์ ที่โรงเรียนสาคลีเกี่ยวกับ
การปรับปรุงหลักสูตรการเรียน

บทที่ ๔

ชุมชนสาคลี

๑. สภาพทั่วไป

๑.๑ ที่ตั้งและสภาพชุมชน

สาคลีตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒๐ กิโลเมตร และอยู่ทางตอนใต้ของอำเภอเสนาประมาณ ๖ กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ ๖,๕๓๑ ไร่ ในเขตพื้นที่ ๗ หมู่บ้าน ๓ ตำบล ประกอบด้วย หมู่ที่ ๙, ๑๐ ตำบลบางนมโค หมู่ที่ ๑, ๒ ตำบลสามตุ่ม และ หมู่ที่ ๓, ๔, ๕ ตำบลบ้านหลวง มีถนนสายเสนา-หลวงประสิทธิ์และคลองชนมเงินตัดผ่านชุมชน การตั้งถิ่นฐานในยุคแรกอยู่บริเวณสองฝั่งคลองชนมเงินและลำรางสาขา มีพื้นที่เกษตรกรรมล้อมรอบ หลังจากนั้นจึงขยายตัวตามถนน สาคลีมีโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาอย่างละ ๑ โรงเรียน สถานีนามัย ๑ แห่ง มีวัดमारวิชัยเป็นวัดของชุมชน สถานะการปกครองท้องถิ่นเป็นรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้งสามตำบล บริเวณรอบชุมชนเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมจำนวน ๑๒ โรงงาน ปัจจุบัน ด้วยการขยายตัวของกิจกรรมชุมชน สาคลีจึงมีชื่ออื่น คือ ชุมชนวัฒนธรรมमारวิชัย และ ชุมชนวัฒนธรรมคลองชนมเงิน ซึ่งเป็นชื่อที่สื่อความหมายครอบคลุมพื้นที่กว้างกว่า

๑.๒ ประชากร

ชุมชนสาคลีประกอบด้วยครัวเรือนประมาณ ๓๗๒ ครัวเรือน มีประชากรประมาณ ๒,๐๖๓ คน ด้วยเหตุที่บริเวณชุมชนเป็นที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมประมาณ ๑๒ โรงงาน จึงมีแรงงานต่างถิ่นบางส่วนเข้ามาอยู่ในชุมชน ซึ่งส่วนมากเป็นแรงงานจากภาคอีสาน ภาคเหนือตอนล่าง ภาคกลางตอนบน และพื้นที่ใกล้เคียงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยประมาณว่าในปี ๒๕๔๐ มีแรงงานประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ซึ่งส่วนหนึ่งได้เข้าบ้านหรือห้องพักภายในชุมชน การเข้ามาของประชากรต่างถิ่นจำนวนมาก ก่อผลกระทบต่อชุมชน โดยเฉพาะปัญหาสังคม ในขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เป็นแหล่งรองรับแรงงานภายในชุมชน โดยเฉพาะแรงงานวัยหนุ่มสาว

๑.๓ การประกอบอาชีพ

ในอดีตสาคลีเป็นชุมชนเกษตรกรรม อาชีพหลักคือการทำนา แต่ปัจจุบันมีครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักร้อยละ ๓๑ โดยครัวเรือนที่ทำนาเป็นอาชีพหลักมีร้อยละ ๑๙ ซึ่งสามารถทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง โดยมีการจ้างแรงงานภายนอก มีบางส่วนที่ใช้วิธีขอแรงในการหว่านข้าว

ซึ่งจะทำการในหมู่บ้านใกล้เคียง นอกจากนั้นประกอบด้วยอาชีพค้าขาย รับจ้างทั้งไปรับราชการหรือรัฐวิสาหกิจ และ ลูกจ้างบริษัทเอกชน โดยประมาณร้อยละ ๗๕ ของวัยแรงงานทำงานภายในชุมชน การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมรอบชุมชนมีส่วนในการรองรับแรงงานจากชุมชน นอกจากนั้นยังก่อให้เกิดการขยายตัวของอาชีพอื่นๆ เพื่อรองรับความต้องการของพนักงานโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพให้กับผู้ที่ไม่สามารถและไม่ต้องการทำงานในภาคเกษตร ดังนั้นชุมชนจึงมีความหลากหลายในการประกอบอาชีพ ในขณะที่เดียวกันการหลังไหลของแรงงานภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหายาเสพติด อาชญากรรม การล่องละเมิดทางเพศ ตลอดจนการปะทะของทัศนคติ ความเชื่อ เนื่องจากความแตกต่างของภูมิหลัง

๑.๔ รายได้และรายจ่าย

เมื่อพิจารณารายได้ทางเศรษฐกิจที่เป็นตัวเงิน พบว่า ชุมชนสาครลีมีรายได้เฉลี่ยครอบครัวละ ๑๓๙,๒๖๘ บาทต่อปี โดยประมาณร้อยละ ๒๙ และ ๓๔ มีรายได้อยู่ในช่วง ๕๐,๐๐๑ - ๑๐๐,๐๐๐ และ ๑๐๐,๐๐๑ - ๒๐๐,๐๐๐ บาท ตามลำดับในขณะที่มีรายจ่ายเฉลี่ยต่อปีครอบครัวละ ๑๑๐,๘๒๘ บาท หากคิดเป็นรายได้สุทธิเฉลี่ยต่อครอบครัวต่อปี ประมาณ ๒๘,๔๔๐ บาท* ครึ่งเรือนประมาณร้อยละ ๖๐ มีหนี้สิน ซึ่งคิดเฉลี่ยประมาณครอบครัวละ ๑๙๖,๙๑๗ บาท หนี้ส่วนใหญ่ ประมาณร้อยละ ๔๘ เกิดจากการกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งบางครอบครัวแม้ว่าจะไม่ได้ทำงานในภาคเกษตรแล้ว แต่หนี้สินเหล่านี้ก็ยังไม่หมด นอกจากนั้นประมาณร้อยละ ๔๔ เป็นหนี้สินที่มีต่อเพื่อนบ้าน* โดยหนี้สินประมาณร้อยละ ๕๐ เป็นหนี้ที่ชำระคืนได้ในช่วง ๑-๕ ปี และร้อยละ ๓๐ ชำระคืนได้ภายในไม่เกิน ๑๐ ปี ในขณะที่สัมประสิทธิ์การกระจายรายได้มีค่าประมาณ ๐.๓๕๔๑

๑.๕ การถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

การถือครองที่ดิน พบว่าในปัจจุบันชาวสาครลีถือครองที่ดินเฉลี่ยครอบครัวละ ๘.๕๖ ไร่ โดยมีการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกประมาณร้อยละ ๘๘ ร้อยละ ๙๐ มีเอกสารสิทธิเป็นโฉนด* ชาวสาครลีบางส่วนสูญเสียที่ดินเนื่องจากภาวะหนี้สิน บางส่วนก็ขายไปในช่วงที่ที่ดินมีราคาเพิ่มสูงขึ้น โดยที่ดินส่วนหนึ่งเป็นของบุคคลภายนอกที่กว้านซื้อเพื่อการเก็งกำไรและพัฒนาอุตสาหกรรมในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๓๐

๑.๖ แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำสำคัญสำหรับดื่มกิน คือ น้ำฝน โดยบางส่วนใช้น้ำบรจขวดและน้ำคลอง แหล่งน้ำสำหรับการอุปโภค คือ น้ำประปาชุมชน โดยเป็นน้ำบาดาลที่สูบน้ำแล้วแจกจ่ายไปยังพื้นที่ต่างๆ แต่ไม่ครอบคลุมทุกครัวเรือน ซึ่งคุณภาพไม่แน่นอน บางช่วงก็ขุ่นข้น แหล่งน้ำอุปโภคที่สำคัญรองลงมาคือ คลอง ส่วนน้ำเพื่อการเกษตรใช้น้ำฝนเป็นหลัก นอกจากนั้นได้จากคลองและชลประทาน ซึ่งมีปัญหาด้านปริมาณแต่ก็ไม่หนักหน่วง เดิมชุมชนจะใช้น้ำคลอง แต่ภายหลังมีปัญหาการเน่าเสียเป็นบางช่วง โดยเฉพาะลำรางสาขาที่น้ำไม่ไหลเวียน ซึ่งครอบครัวที่จำเป็นต้องใช้ ก็จะอาศัยสารส้มช่วยในการตกตะกอน

แหล่งน้ำดื่มที่สำคัญ คือ น้ำฝนร้อยละ ๖๕ น้ำบรจขวดร้อยละ ๒๐ และน้ำประปาร้อยละ ๑๕ แหล่งน้ำใช้ที่สำคัญ คือ น้ำคลองร้อยละ ๔๔ น้ำประปาร้อยละ ๓๑ และน้ำบ่อร้อยละ ๘ แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่สำคัญนอกจากน้ำฝน คือ น้ำคลองร้อยละ ๔๘ คลองชลประทานร้อยละ ๒๔ และ น้ำบ่อร้อยละ ๘^๖

๑.๗ สาธารณูปโภค

สาขาคือเป็นชุมชนที่มีสาธารณูปโภคพร้อม ไม่ว่าจะเป็น ไฟฟ้า น้ำ ถนน โทรศัพท์ การเข้าออกชุมชนทำได้โดยสะดวก มีรถโดยสารประจำทางทั้งรถสองแถว และมอเตอร์ไซด์ ส่วนการคมนาคมทางน้ำได้ลดความสำคัญลง นอกจากในฤดูน้ำหลากที่จำเป็นต้องใช้เรือเป็นพาหนะในการติดต่อในบางพื้นที่

๑.๘ ปัญหาของชุมชน

ปัญหาที่ชุมชนกำลังประสบมีหลายด้าน ซึ่งเป็นผลสะสมตั้งแต่อดีตโดยเฉพาะตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตมาสู่การเกษตรแผนใหม่ในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ และถูกซ้ำเติมจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ ปัญหาเศรษฐกิจที่สำคัญคือ การสูญเสียที่ทำกินและภาวะหนี้สิน ซึ่งบางส่วนเป็นปัญหาเก่าที่สะสมมาตั้งแต่อดีตเนื่องจากล้มเหลวจากการทำนา บางส่วนเกิดจากความล้มเหลวในการประกอบธุรกิจ ถึงแม้ว่าการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมจะทำให้เศรษฐกิจของชุมชนขยายตัวขึ้น แต่รายจ่ายของครอบครัวก็เพิ่มขึ้นด้วย เนื่องจากการเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งยังก่อผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน นอกจากนั้นการขยายตัวของอุตสาหกรรมเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ปัญหาสังคมรุนแรงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหา ยาเสพติด การพนัน หรือ อาชญากรรม รวมถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ที่เกิดจากเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และ ครัวเรือน เช่น น้ำเสีย ควันพิษ ขยะ และ ดินเสื่อมคุณภาพ เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีส่วนทำให้ชุมชนอ่อนแอลง ในขณะที่เดียวกันบทบาทของสถาบันอื่นๆ เช่น วัด ราชการ หน่วยงานการปกครอง

ส่วนท้องถิ่น หรือ แม้กระทั่งโรงเรียน ก็ไม่เข้มแข็งและมีความสามารถพอที่จะช่วยให้ชุมชนตั้งรับและจัดการกับปัญหาได้ ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

๒. ประวัติความเป็นมา

๑) ยุคแรก

สาครีเป็นชุมชนที่มีประวัติย้อนไปถึงช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในช่วงแรกกระจายตามสองฝั่งคลองขนมจีน ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่เชื่อมชุมชนบริเวณนี้กับกรุงเทพฯ จากนั้นเมื่อมีผู้ย้ายเข้ามาอยู่มากขึ้นก็ขยายพื้นที่ไปตามลำรางสาขาของคลองขนมจีน

อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา ผลผลิตที่เหลือจึงนำไปขาย โดยชาวบ้านทำนาปีละครั้งในช่วงฤดูฝน เสร็จจากหน้านาจึงจะมีการทอผ้า จักสาน ตลอดจนหาปลาและผลผลิตอื่นๆ จากธรรมชาติโดยมีเป้าหมายเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านพัฒนาวิธีการผลิตด้วยตนเองผ่านกระบวนการลองถูกลองผิดจนได้วิธีการที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการคัดเลือกพันธุ์ข้าว วิธีการเพาะปลูก ตลอดจนการจัดสรรแรงงาน ส่วนวัฒนธรรมประเพณี และคติความเชื่อ เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านในเรื่องผี เจ้าที่ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ กับพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อที่รัฐส่วนกลางส่งเสริมมาตั้งแต่สมัยอยุธยา งานประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ สอดคล้องกับคติความเชื่อที่ผ่านการดัดแปลงของชาวบ้านและวงจรการผลิตประจำปี

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และทำเลที่ตั้งที่สะดวกในการติดต่อกับโลกภายนอก ทำให้สาครีเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ตั้งอยู่โดยรอบ การซื้อขายแลกเปลี่ยนคึกคักขึ้น โดยมีพ่อค้าชาวจีนเป็นกลไกสำคัญในการจัดหาสินค้าจากภายนอกและรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรจากชาวบ้านนำไปขายในเมือง ชาวบ้านจากหมู่บ้านรอบๆ ต่างก็นำผลผลิตบรรทุกเกวียนมาขายที่สาครี ซึ่งพ่อค้าจะส่งต่อไปกรุงเทพฯ ผ่านทางคลองขนมจีน ในช่วงนั้นผู้คนยังไม่รู้จักสาครี แต่จะเรียกบริเวณนี้ว่า “ตลาดท่าเกวียน”

ชุมชนท่าเกวียนพัฒนาขึ้นตามลำดับ นอกจากเป็นแหล่งรับซื้อข้าวเปลือกและผลผลิตทางการเกษตร แล้ว ยังมีโรงสี โรงฝั้น ตลอดจนบ่อนการพนัน รวมถึงเป็นแหล่งรวมสินค้าต่างๆ ที่นำมาจากภายนอก กล่าวได้ว่าท่าเกวียนเป็นศูนย์กลางในการติดต่อค้าขายและการคมนาคมของหมู่บ้านโดยรอบ ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนบริเวณนี้คุ้นเคยกับการเปิดรับสิ่งใหม่จากภายนอก

ในช่วงกลางทศวรรษ ๒๕๐๐ มีการขุดคลองพระยาบันลือ ซึ่งมีผลทำให้เส้นทางคมนาคมสะดวกขึ้น เกวียนเปลี่ยนเส้นทางไม่ผ่านที่ตลาดท่าเกวียน บทบาทของท่าเกวียนในฐานะศูนย์กลางการ

ติดต่อกันระหว่างชุมชนโดยรอบ กับกรุงเทพฯ ลดลงอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมต่างๆ ลดความคึกคักลงเป็นอย่างมาก จนในที่สุดชื่อท่าเกวียนก็เหลือเพียงแต่คนรุ่นเก่าที่รู้จัก

๒) เริ่มแผนพัฒนา

วิถีการผลิตและการบริโภคของชุมชนที่ตั้งอยู่บนฐานเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก ถูกทำลายจากนโยบายการส่งเสริมการเกษตรกรรมตามแนวทางการปฏิวัติเขียวของรัฐบาล เพื่อนำรายได้จากภาคเกษตรมาสนับสนุนการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมภายในประเทศ มีการสร้างระบบชลประทานเพื่อรองรับการขยายกิจกรรมการเกษตร เมื่อเชื้อนเจ้าพระยาสร้างเสรีชาวบ้านก็เริ่มรู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงของสายน้ำ หลังจากนั้นในปี ๒๕๑๒ ปลัดฝ่ายพัฒนาของอำเภอ และเจ้าหน้าที่ของทางราชการ รวมถึง ธกส. ได้เข้ามาชักจูงและแนะนำให้ชาวบ้านทำนาปีละ ๒ ครั้ง โดยให้กลุ่มผู้นำทดลองก่อน ซึ่งในที่สุดหลังจากเห็นความสำเร็จจากแปลงทดลองชาวบ้านก็เปลี่ยนมาทำนาปีละ ๒ ครั้งตามคำแนะนำ ซึ่งถือเป็นคลื่นความเปลี่ยนแปลงลูกแรกที่ก่อผลกระทบต่อชุมชนอย่างรอบด้าน

การเกษตรแผนใหม่ตามแนวทางที่รัฐสนับสนุน ถึงแม้ว่าจะทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น แต่ต้นทุนการผลิตก็เพิ่มขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็น ค่าปุ๋ย ซึ่งแต่เดิมอาศัยความสมบูรณ์ของดินตะกอนที่มาจากน้ำหลาก สายน้ำใสช่วงฤดูน้ำหลาก ค่าเครื่องจักร น้ำมัน จากที่เคยใช้วิธีการแลกเปลี่ยนแรงงานคน และ แรงงานสัตว์ ซึ่งไม่เอื้อต่อการทำนาปีละ ๒ ครั้ง ค่ายาปราบศัตรูพืช ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่มีความจำเป็นเนื่องจากพันธุ์ที่ใช้เป็นพันธุ์ที่มีความทนทานตามธรรมชาติ อีกทั้งวงจรการผลิตก็สอดคล้องกับฤดูกาล ต้นทุนการผลิตที่สูงทำให้ชาวบ้านต้องหาเงินทุนจากการกู้ โดยเฉพาะจาก ธกส. ในขณะที่ต้นทุนสูงขึ้นแต่ความสามารถของชาวบ้านในการกำหนดราคาผลผลิตกลับลดต่ำลง เนื่องจากราคาขึ้นอยู่กับภาวะการณ์ในตลาดโลก ขณะเดียวกันนโยบายของรัฐบาลในการกำหนดและแทรกแซงราคาข้าวก็มุ่งตอบสนองการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ประกอบกับความเสี่ยงตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นโรคระบาด หรือ ภัยธรรมชาติ ส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มเข้าสู่วงจรภาวะหนี้สิน สูญเสียความสามารถจัดการการผลิตด้วยตัวเองในทุกชั้นตอน

นอกจากนั้นการเปลี่ยนวิถีการผลิตยังส่งผลกระทบต่อชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ที่ห่างเหินกันขึ้นเนื่องจากเวลารวมมีน้อยลง การจัดสรรแรงงานที่เคยอาศัยการขอแรงลงแขกก็เปลี่ยนเป็นการว่าจ้างแทน ตลอดจนการเพิ่มขึ้นของค่าใช้จ่ายไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่ายด้านอาหาร และ เครื่องใช้อื่นๆ ซึ่งไม่สามารถจัดหาหรือจัดทำได้ด้วยตัวเองหลังจากเสร็จหน้างานเหมือนเช่นในอดีต ในขณะเดียวกัน รายจ่ายเพื่อสิ่งอำนวยความสะดวกที่ตามเข้ามาพร้อมกับการขยายตัวของกิจกรรมการผลิตก็เพิ่มขึ้น ส่วนปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องเผชิญ

โรคระบาด และภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นติดต่อกัน ในช่วงปี ๒๕๑๘-๒๕๒๓ ทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในวงจรหนี้สินหนักขึ้น ซึ่งมีผลต่อความคิดที่มีต่อการทำมาหากินไม่มั่นคง บางส่วนขายที่นา ส่งลูกหลานไปทำงานต่างถิ่น ภาวะการสูญเสียที่ดินเริ่มเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะตั้งแต่ปี ๒๕๓๐ เนื่องจากมีถนนตัดผ่าน นายทุนจากภายนอกเข้ามาซื้อที่ดิน ปีถัดมาเขตอำเภอเสนาได้รับการประกาศให้เป็นเขตอุตสาหกรรม ราคาที่ดินเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นการเร่งการเปลี่ยนมือของที่ดิน

หลังจากนั้นโรงงานอุตสาหกรรมก็เข้ามาตั้งติดกับชุมชนจำนวน ๑๒ โรงงาน ประมาณว่าในช่วงที่มีพนักงานมากที่สุด คือ ๑๗,๐๐๐ คน โดยโรงงานแรกตั้งในปี ๒๕๓๑ การเข้ามาของโรงงานมีผลกระทบต่อชุมชนในหลายด้าน ด้านเศรษฐกิจ โรงงานเป็นแหล่งรองรับแรงงานภายในชุมชนได้บางส่วน การเคลื่อนย้ายแรงงานไปภายนอกมีน้อยลง ขณะเดียวกันการเข้ามาของโรงงานก่อให้เกิดการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลายประเภทเพื่อตอบสนองความต้องการของพนักงานซึ่งส่วนมากเป็นแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ธุรกิจใหม่ที่เกิดขึ้นเช่น ร้านอาหาร ที่พักอาศัย ร้านขายของชำ ร้านซ่อมจักรยานยนต์ ตลอดจนรถเข็นขายสินค้าต่างๆ การเกิดขึ้นของกิจกรรมเหล่านี้เป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้ผู้ไร้ที่ทำกินมีทางเลือกในการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร และเป็นการดึงแรงงานหนุ่มสาวให้ละทิ้งภาคการเกษตรด้วยเช่นกัน ในขณะเดียวกันผลกระทบด้านลบก็เกิดขึ้นด้วย โดยเฉพาะทางด้านสังคม เช่น ยาเสพติด อาชญากรรม ตลอดจนปัญหาการทะเลาะวิวาท การล่องละเมิดทางเพศ และปัญหาครอบครัว รวมถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม และความขัดแย้งทางความคิดของสมาชิกในชุมชนที่มีต่อการเข้ามาของอุตสาหกรรม ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชุมชนไม่เคยประสบมาก่อน อีกทั้งภูมิปัญญาเก่าก็ไม่สามารถจัดการได้ประกอบกับชุมชนพึ่งพิงตัวจากผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนวิถีการผลิตในครั้งแรก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนอยู่ในภาวะล่มสลาย

๓) การตั้งรับปรับตัว

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งพยายามแสวงหาทางตั้งรับและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งการร่วมมือของชาวบ้านในการแก้ปัญหาของชุมชนมีมาตั้งแต่ในอดีตที่โดดเด่นและเป็นความภูมิใจของชุมชน คือ การสร้างโรงเรียนสาธิตวิทยา โดยในอดีตภายในชุมชนมีโรงเรียนวัดมารวิชัย ซึ่งเปิดสอนถึงระดับประถมศึกษา ๔ หากต้องการศึกษาต่อต้องไปในตัวอำเภอเสนา ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชน อีกทั้งการเดินทางในฤดูฝนก็เป็นไปอย่างยากลำบาก ดังนั้นจึงมีการเสนอให้เปิดโรงเรียนสาขาขึ้นที่สาธิต ซึ่งเริ่มเปิดสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่หนึ่ง ในปี ๒๕๑๙ จากนั้นในปี ๒๕๐๑ ชาวบ้านได้ปรึกษากันและตกลงร่วมมือกันหาเงินสร้างโรงเรียน ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาที่ชุมชนสร้างด้วยตัวเองหน่วยงานราชการเพียงคอยให้การสนับสนุน ในปี ๒๕๐๔ โรงเรียนเปลี่ยนฐานะเปิดแค่ระดับประถมศึกษาตอนปลายเนื่องจากมีนักเรียนน้อย หลังจากนั้นในปี ๒๕๑๘ โรงเรียนจะถูกปิด ชาวบ้านจึงได้ร่วมมือกันหาทางออก โดยหากไม่ต้องการให้โรงเรียนถูกปิดก็ต้องทำให้โรงเรียนสามารถเปิด

สอนในระดับมัธยมศึกษาได้ ดังนั้นชาวบ้านจึงร่วมมือกันจัดหาเงินทุนด้วยตัวเองเพื่อจัดซื้อที่ดินและอุปกรณ์เพิ่มเติมเพื่อยกฐานะโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา จากนั้นมาชาวบ้านก็มีส่วนร่วมในการจัดการบริหารโรงเรียน โดยต้องการให้โรงเรียนสาธิตวิทยาเป็นโรงเรียนที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอน

หลังจากนั้นโรงเรียนก็เข้ามามีบทบาทในการแสวงหาทางออกให้กับชุมชน โดยในปี ๒๕๒๔ ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านประสบความล้มเหลวจากการทำนา ชาวบ้านและครูส่วนหนึ่งได้ไปดูงานและอบรมการทำไร่นาสวนผสม จากนั้นในปี ๒๕๒๕ โรงเรียนก็ได้ทดลองทำไร่นาสวนผสมในพื้นที่ของโรงเรียนโดยต้องการให้เป็นตัวอย่างแก่ชาวบ้าน และเป็นการฝึกอาชีพให้นักเรียน ตลอดจนเป็นการปรับระบบการศึกษาให้นักเรียนเข้าใจชุมชน และ เชื้อต่อการนำความรู้ไปปฏิบัติจริง โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาเกษตรกรรมเบ็ดเสร็จตามพระราชดำริ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร) ที่เข้ามาพบโดยบังเอิญ ซึ่งโครงการก็ได้รับความสนใจจากชาวบ้านบางส่วนและเป็นรากฐานของกิจกรรมการเกษตรทางเลือกในปัจจุบัน นอกจากนั้นกลุ่มครูยังมีส่วนในการสร้างกิจกรรมอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธุรกิจทางเลือก ตลอดจนการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณี ในขณะที่เดียวกันกลุ่มองค์กรชาวบ้านก็เริ่มเกิดขึ้นและเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา จนสามารถสร้างเครือข่ายภายในชุมชนพร้อมทั้งขยายเชื่อมโยงกับภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน

ประมาณปี ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนกำลังอยู่ในสภาวะระส่ำระสายจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ชุมชนกับหน่วยงานของรัฐก็ได้ร่วมกันปรึกษาเพื่อวิเคราะห์และหาทางออก จากนั้นในปี ๒๕๓๗ ชุมชน คณะครู และองค์กรชาวบ้าน ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนจัดเวทีพูดคุยกับผู้บริหารโรงงานเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆ ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีและมีการร่วมมือกันพัฒนาชุมชนในภายหลัง

แม้ว่าในปัจจุบันการดำเนินงานของชาวบ้านจะจำกัดอยู่ในกลุ่มคนส่วนน้อย แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการทำความเข้าใจกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาด้วยตัวเอง การร่วมมือของชาวบ้านเพื่อพัฒนาชุมชนและฟื้นฟูสถาบันต่างๆ ให้กลับมาทำงานอีกครั้ง เป็นสิ่งหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าชุมชนยังมีศักยภาพที่จะกลับมาเข้มแข็งและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

๓. การพึ่งตนเอง

๓.๑ ด้านเทคโนโลยี

เทคโนโลยีภายในชุมชนสาธิตสามารถแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ เทคโนโลยีในชีวิตประจำวัน โดยสังเกตได้จากโครงสร้างพื้นฐาน ระบบสาธารณูปโภค ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกที่ครบครันเลือกใช้ ซึ่งเทคโนโลยีในชีวิตประจำวันของชุมชนสาธิตไม่ได้แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ เทคโนโลยี

ประเภทที่สองคือ เทคโนโลยีในการผลิต ซึ่งเมื่อพิจารณาจากการประกอบอาชีพจะพบว่ามีความหลากหลาย จึงทำให้เทคโนโลยีที่เลือกใช้มีความหลากหลายตามไปด้วย และหลายส่วนเป็นสิ่งที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งการยอมรับเทคโนโลยีโดยอ้อมหมายความว่าผู้ใช้ยอมรับสิ่งที่ติดมากับเทคโนโลยีนั้นด้วย ไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อผู้ใช้มีทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนความเชื่อและทัศนคติ

สำหรับเทคโนโลยีด้านการผลิต ถึงแม้จะมีความหลากหลายแต่เป็นเทคโนโลยีที่ไม่มีความซับซ้อน ชาวบ้านบางส่วนสามารถดัดแปลงและประยุกต์ใช้ได้ด้วยตัวเอง ซึ่งถือเป็นความสามารถเฉพาะตัวมากกว่าเป็นปรากฏการณ์โดยทั่วไป เช่น ชาวบ้านรายหนึ่งสามารถผลิตเครื่องฟักไข่เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพ หรือ การผลิตเครื่องปิดฝาจับสำหรับการทำน้ำสมุนไพรสำเร็จรูป^{๑๐} เป็นต้น ในขณะที่ตัวอย่างการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่มีแนวโน้มจะก่อความเสียหายให้แก่บุคคลอื่นก็มีให้เห็น เช่น การใช้ลวดที่มีกระแสไฟฟ้าล้อมรอบผืนนาเพื่อต้องการป้องกันและกำจัดหนูนา ซึ่งชาวบ้านบอกว่าเป็นวิธีการกำจัดที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ในขณะนี้ โดยมีการป้องกันด้วยการติดไฟแดงเตือน นอกจากนั้นด้วยความหลากหลายของการประกอบอาชีพ จึงมีสมาชิกบางส่วนได้เรียนรู้วิธีการผลิตจากภายนอก เช่น การทำปุ๋ยหมัก ซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่อาศัยวัสดุในท้องถิ่นในการผลิต หรือ การเรียนรู้การเพาะเห็ด เป็นต้น ในส่วนของเกษตรกร ความรู้ดั้งเดิมในการทำนาได้ถูกแทนที่ด้วยการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งมีต้นทุนสูง และมีแนวโน้มที่จะทำลายสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัย โดยอาจมีสาเหตุจากความไม่รู้ของผู้ใช้ หรือ ขอบกพร่องจากตัวเทคโนโลยีเอง ซึ่งเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเกษตรและมีการนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน เช่น การแปรรูปผลผลิต เป็นต้น

อย่างไรก็ตามความสามารถในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่ยกมาเป็นตัวอย่าง กล่าวได้ว่าเป็นข้อยกเว้นสำหรับบางคนเท่านั้น หากพิจารณาภาพรวม สรุปได้ว่าความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีถูกบั่นทอนเนื่องจากผู้ใช้มีความสามารถจำกัดในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับการผลิตของตน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการหยุดชะงักของกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการด้านการผลิตของชุมชน หันไปพึ่งพิงองค์กรภายนอกโดยเฉพาะบริษัทเอกชนสูงชัน ซึ่งเป็นปัญหาระดับประเทศที่เกิดขึ้นกับชุมชนอื่นโดยทั่วไป นอกจากนั้นลักษณะสังคม เศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปโดยไม่สอดคล้องกับฐานความรู้และวิถีชีวิตเดิมทำให้ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีน้อยลง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในระดับชุมชนอาจกล่าวได้ว่าชุมชนเลือกใช้เทคโนโลยีโดยการใช้สืบต่อกันมา จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น ระดับราคาโดยเฉลี่ยอยู่ในระดับที่สามารถจัดหาได้ด้วยตัวเอง และมีความสามารถในการบำรุงรักษา และบางส่วนก็พยายามปรับปรุงประสิทธิภาพ โดยสังเกตจากการรวมตัวของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่พยายามแสวงหาวิธีการการผลิตและการจัดการที่สอดคล้องกับสภาพของชุมชน

๓.๒ ด้านเศรษฐกิจ

สากลีเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายในด้านการประกอบอาชีพ การเข้ามาของโรงงานของอุตสาหกรรมทำให้ชุมชนมีความสามารถในการเลือกประกอบอาชีพมากกว่าในอดีต และยังช่วยรองรับแรงงานจากภาคเกษตร แต่ก็จำกัดเฉพาะผู้ที่มีคุณสมบัติตามความต้องการ ซึ่งเป็นแรงงานในวัยหนุ่มสาวที่มีการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นโรงงานจึงไม่ได้เป็นทางเลือกให้กับคนในชุมชนทั้งหมด โดยอาชีพค้าขายเป็นอาชีพหลักที่มีผู้ระบุนามากที่สุด ส่วนอาชีพในภาคเกษตรมีสัดส่วนใกล้เคียงกับอาชีพอื่นๆ การพัฒนาเศรษฐกิจภายในชุมชนมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ และลักษณะที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ไม่ไกลจากแหล่งงานหลักในเมืองหลวง ทำให้สากลีเป็นชุมชนที่สมาชิกมีอิสระในการเลือกประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นข้อดีทำให้สมาชิกไม่จำเป็นต้องออกไปทำงานนอกชุมชน อีกทั้งยังสามารถรองรับแรงงานที่ไม่ต้องการหรือไม่สามารถทำงานในภาคการเกษตรได้ โดยการเลือกประกอบอาชีพของชาวบ้านจะตัดสินใจเลือกด้วยตัวเองเป็นหลัก เนื่องจากมีความเหมาะสมกับความรู้ความสามารถ มากกว่าการเลือกตามบรรพบุรุษ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีอิสระในการเลือกประกอบอาชีพพอสมควร

ในขณะเดียวกัน การเติบโตของภาคอุตสาหกรรมในชุมชน มีส่วนทำให้เกิดการขยายตัวของการประกอบอาชีพและความต้องการสินค้าและบริการ และด้วยการคมนาคมที่สะดวกและการพัฒนาความเจริญของชุมชนทำให้ชุมชนไม่มีปัญหาในการจัดหาสินค้าและบริการ โดยสินค้าบางส่วนมีผู้นำมาขายในชุมชนโดยตรง บางส่วนต้องจัดหาจากชุมชนใกล้เคียงไม่ว่าจะเป็นตลาดบ้านแพน ในอำเภอเสนา หรือ จังหวัดอยุธยาและกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากชุมชน นอกจากนั้นเมื่อพิจารณาแหล่งรายจ่ายซึ่งประมาณร้อยละ ๙๐ ระบุว่ารายจ่ายสำคัญคือปัจจัยสี่ เป็นตัวชี้ว่าชุมชนไม่ได้ใช้จ่ายในสิ่งที่เป็นพิเศษเกินความสามารถที่จะแสวงหาได้ภายในชุมชน ดังนั้น ปัญหาด้านการจัดหาสินค้าและบริการ น่าจะเกิดจากความสามารถในการซื้อมากกว่าความสามารถในการหาแหล่งซื้อ ซึ่งสอดคล้องกับตารางที่ ๓๓-๔ ที่กลุ่มตัวอย่างประมาณร้อยละ ๙ ระบุว่ามีปัญหาด้านความเพียงพอของสินค้าและบริการในชุมชน

อำนาจการต่อรองและการแข่งขัน เป็นปัญหาสำคัญต่อการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน ไม่ว่าจะเป็นภาคการเกษตรหรือผู้ที่อยู่นอกภาคเกษตร เนื่องจากเศรษฐกิจของชุมชนผูกพันและเกี่ยวโยงกับภายนอกเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งการขยายหรือหดตัวของเศรษฐกิจระดับมหภาคจะมีผลกระทบต่อชุมชนผ่านโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนภาคเกษตรสัดส่วนการจัดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรต่อครัวเรือนที่ประกอบอาชีพการเกษตรก็จะประมาณร้อยละ ๖๔ ดังนั้นการที่เศรษฐกิจชุมชนเกี่ยวพันกับภายนอกมาก ทำให้ชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพิงและขาดอำนาจในการต่อรองเนื่องจากโครงสร้างที่เป็นอยู่ไม่เอื้อต่อการเติบโตของชุมชน ซึ่งปัญหาทางด้านเศรษฐกิจที่กลุ่มตัวอย่างระบุถึงในตาราง ๓๓-๔ นี้ให้เห็นว่าความสามารถในการ

ต่อรองเป็นหนึ่งในปัญหาที่ชุมชนกังวล และมีบางส่วนพยายามหาทางออกซึ่งก็เป็นไปด้วยความยากลำบาก

ด้วยภาวะดังกล่าวประกอบกับการแบกรับความเสี่ยงในทุกด้าน ทำให้ประชากรประมาณร้อยละ ๖๐ มีภาระหนี้สิน ซึ่งโดยเฉลี่ยประมาณครอบครัวละ ๑๙๗,๐๐๐ บาท ซึ่งประมาณร้อยละ ๕๐ เป็นหนี้สินระยะกลาง (สามารถชำระคืนได้ใน ๑-๕ ปี) และร้อยละ ๓๐ เป็นหนี้สินที่ชำระคืนได้ภายใน ๑๐ ปี การที่หนี้ส่วนมากเป็นหนี้ระยะกลางและระยะยาวชี้ให้เห็นถึงภาพรวมของชุมชน ในด้านความสามารถในการชำระหนี้ซึ่งย่อมมีผลต่อการมีอิสระในการดำเนินกิจการ ตลอดจนตัดสิ้นใจทำกิจกรรมการผลิตใดๆ โดยหนี้สินส่วนหนึ่งเป็นหนี้เก่าที่เป็นผลจากความล้มเหลวในการทำนา ซึ่งการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ก็เป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยบรรเทาปัญหาเรื่องเงินทุน นอกจากนี้เมื่อพิจารณาสัมประสิทธิ์การกระจายรายได้ ปรากฏว่าสาคคิเป็นชุมชนที่มีการกระจายรายได้ค่อนข้างดี ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกในชุมชนถือครองที่ดินในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน^{๑๑} ในขณะที่ผู้ที่ถือครองที่ดินเป็นจำนวนมากคือบุคคลภายนอกชุมชน โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งไม่ถือว่าเป็นประชากรของชุมชนสาคคิ จึงไม่มีผลกระทบต่อสัมประสิทธิ์การกระจายรายได้

ในส่วนขององค์กรชาวบ้านซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจของสมาชิก หากพิจารณาในแง่ปริมาณของผู้เข้าร่วมกิจกรรม อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาขององค์กรชาวบ้านจำกัดอยู่ในกลุ่มเล็กๆ ซึ่งสอดคล้องกับคำตอบในตาราง ข๓-๗ ที่กลุ่มตัวอย่างประมาณร้อยละ ๕๙ ระบุว่าไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆ โดยกลุ่มผู้นำในการพัฒนาให้เหตุผลว่า การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเกษตรทางเลือก หรือ ธุรกิจทางเลือก เป็นกิจกรรมที่มีความเสี่ยง ต้องการเงินทุน และเวลาในการดำเนินการ หากไม่มีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมก็เป็นการยากที่จะชักชวนให้ผู้อื่นเข้าร่วมได้^{๑๒} ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมน้อย นอกจากนั้นยังทำให้การรับรู้ข่าวสารของสมาชิกที่ไม่ได้ร่วมกิจกรรมไม่ชัดเจน นำไปสู่การตั้งข้อสังเกตและข้อสงสัยที่ไม่มีคำตอบที่สามารถยืนยันได้ โดยเฉพาะเรื่องผลประโยชน์ ส่วนความช่วยเหลือที่กลุ่มตัวอย่างได้รับมากที่สุด คือ การให้คำแนะนำในการประกอบอาชีพ รองลงมาคือ ความช่วยเหลือด้านเงินทุน โดยลักษณะเด่นขององค์กรชาวบ้านที่กลุ่มตัวอย่างระบุไว้สูงสุด คือ ความช่วยเหลือที่ได้รับสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยความมีประสิทธิภาพของผู้นำและความสามัคคีภายในกลุ่มเป็นจุดเด่นที่มีผู้ระบุถึงรองลงมา โดยสรุปการพัฒนาขององค์กรชาวบ้านจะเน้นหนักไปทางเนื้อหาและรูปแบบของกิจกรรมมากกว่าการขยายฐานของผู้ร่วมกิจกรรมภายในชุมชน อาจกล่าวได้ว่าในปัจจุบันองค์กรชาวบ้านมีบทบาทจำกัดเฉพาะกลุ่มเล็กๆ

โดยสรุป สาคคิเป็นชุมชนที่ระบบเศรษฐกิจของชุมชนผูกพันกับระบบภายนอกมากกว่าฐานภายในชุมชน ทำให้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนไม่เข้มแข็ง นอกจากนี้ด้วยความหลากหลายของสมาชิกในชุมชนและปัญหาที่เผชิญ ทำให้การขยายตัวขององค์กรชาวบ้านเกิดขึ้นเฉพาะกลุ่มเล็กๆ นอกจากนั้นกิจกรรมของกลุ่มยังประสบกับปัญหาจากการแข่งขันซึ่งคู่แข่งมีความ

พร้อมมากกว่าในเกือบทุกด้าน โดยเฉพาะด้านเงินทุน และโครงสร้างที่เอื้อต่อการเติบโตของกลุ่มทุนเอกชนขนาดใหญ่ ส่วนปัญหาทางเศรษฐกิจจากตาราง ข๓-๔ ที่มีผู้ระบุถึงมากที่สุดคือ ภาวะหนี้สิน ซึ่งเป็นปัญหาหลักและสูงกว่าปัญหาอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด ถึงแม้กลุ่มตัวอย่างจะระบุว่ามีความสามารถในการปลดปล่อยก็ตาม ซึ่งเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในชุมชนบางส่วนไม่สามารถและไม่กล้าเปลี่ยนแปลง และทดลองหาแนวทางใหม่ที่จะทำให้ครอบครัวและชุมชนเข้มแข็งขึ้น

๓.๓ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ สาคลเป็นชุมชนที่ไม่มีทรัพยากรป่าไม้ แต่มีความสมบูรณ์ของทรัพยากรดินและน้ำ ซึ่งการใช้ประโยชน์ที่ผ่านมาทั้งในระดับนโยบายการพัฒนาประเทศและวิธีการใช้ของชุมชน ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลง สำหรับผู้ทำการเกษตร ปุ๋ยและสารเคมีเป็นสิ่งหลักเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากเงื่อนไขต่างๆ ทำให้ต้องใช้ ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์พืชที่เลือกปลูก การจัดการผลิต ตลอดจนความต้องการของตลาด ในขณะที่การเรียนรู้และแสวงหาทางเลือกใหม่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขต่างๆ โดยเฉพาะภาวะหนี้สิน และความเสี่ยงในการดำเนินการ ส่วนทรัพยากรน้ำก็เสื่อมโทรมทั้งจากการใช้ของภาคครัวเรือน ภาคการเกษตร และภาคอุตสาหกรรมซึ่งมีส่วนทำให้คุณภาพของทรัพยากรลดลง ในขณะเดียวกันปัญหาด้านปริมาณแม้ว่าจะไม่ใช่ปัญหาสำคัญในปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นปัญหาที่ชุมชนไม่สามารถจัดการได้โดยลำพัง เนื่องจากเป็นปัญหาระดับมหภาค

ปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนประสบอยู่มีหลายด้าน ซึ่งส่วนหนึ่งมีสาเหตุจากการขาดการวางแผนในการใช้ทรัพยากร โดยประมาณร้อยละ ๖๑ ไม่ได้ทำอะไรเพิ่มเติมจากที่เคยทำอยู่ ซึ่งอาจเนื่องมาจากทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ หรือ อีกด้านหนึ่งแสดงให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างไม่ได้มีการวางแผนและจัดการการใช้ทรัพยากร เพียงทำตามสิ่งที่ทำกันมาในอดีต ซึ่งเมื่อพิจารณาปัจจัยการเลือกใช้เทคโนโลยีประกอบ ที่กลุ่มตัวอย่างเลือกใช้เทคโนโลยีโดยการใช้สืบต่อกันมาเป็นปัจจัยหลัก ก็จะไม่เห็นแนวโน้มว่าการที่กลุ่มตัวอย่างไม่มีการวางแผนการใช้ทรัพยากรน่าจะมาจากสาเหตุที่กลุ่มตัวอย่างทำตามสิ่งที่ทำกันมาเป็นหลัก ซึ่งย่อมส่งผลต่อประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร นอกจากนี้จากข้อเท็จจริงที่ว่า สภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ หรือ อากาศ ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ย่อมเป็นหลักฐานสนับสนุนว่าการใช้ทรัพยากรของชุมชนไม่มีประสิทธิภาพ ซึ่งส่งผลต่อสภาพปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม บางปัญหาสามารถแก้ไขและจัดการได้โดยชุมชน เช่น ปัญหาขยะ ในขณะที่ปัญหาบางอย่างเป็นปัญหาระดับมหภาคที่ชุมชนไม่สามารถจัดการได้ด้วยตัวเอง เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำ ซึ่งอำนาจการจัดการรวมศูนย์ที่หน่วยงานราชการ ตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาในปี ๒๕๐๐ ส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำท่าในช่วงต่างๆ ของปีที่แต่เดิมเป็นไปตามฤดูกาล และยังมีผลกระทบต่อพันธุ์ปลาอันเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน แม้ว่าระบบชลประทานจะ

มีส่วนช่วยให้ชาวบ้านสามารถทำนาได้เพิ่มขึ้น แต่ก็ได้เพิ่มอำนาจในการจัดการน้ำให้กับหน่วยงานของรัฐแทน นอกจากนั้นปัญหาความผิดเพี้ยนของฤดูกาลชุมชนก็ไม่สามารถจัดการได้โดยลำพัง สิ่งที่ชุมชนสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาทรัพยากรน้ำได้คือ การขุดลอกคูคลอง และผลักดันให้โรงงานและราชการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาคุณภาพของน้ำทั้งเท่านั้น

ส่วนทรัพยากรดินซึ่งได้รับผลกระทบจากการใช้ที่ผ่านมา แม้ว่าชุมชนจะยังคงรูปแบบการผลิตที่มีผลด้านลบต่อความสมบูรณ์ของทรัพยากรอยู่ แต่ก็มีสมาชิกในชุมชนบางส่วนพยายามเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติมากขึ้น ซึ่งเกิดขึ้นในวงจำกัด นอกจากนั้นด้วยสภาพธรรมชาติและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมบ่อยขึ้น โดยรวมสภาพระบบนิเวศน์ของชุมชนอยู่ในภาวะที่ไม่สมบูรณ์ และเสื่อมโทรมจากการใช้ที่ผ่านมา ซึ่งปัญหาบางอย่างชุมชนก็สามารถจัดการได้ ในขณะที่บางปัญหาต้องอาศัยความร่วมมือและการจัดการในระดับประเทศ

โดยสรุป สาคคีเป็นชุมชนที่ทรัพยากรเคยมีความอุดมสมบูรณ์ แต่เสื่อมโทรมจากการใช้งานที่ผ่านมา โดยปัญหาสำคัญที่ชุมชนประสบอยู่ซึ่งแสดงในตาราง ข๔-๔ คือ ภัยธรรมชาติ และทรัพยากรขาดคุณภาพ ส่วนปัญหาที่มีความสำคัญรองลงไปคือ ทรัพยากรเสื่อมสภาพจากการใช้งาน และการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งอย่างที่กล่าวถึงข้างต้น ความสามารถในการจัดการปัญหาของชุมชนสามารถทำได้ในวงจำกัด นอกจากนั้นการขาดแคลนที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ทำให้ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรของชุมชนไม่เข้มแข็ง

๓.๔ ด้านจิตใจ

จากตาราง ข๕ และการเติบโตของกลุ่มกิจกรรม แสดงให้เห็นว่าสมาชิกของชุมชนมีความต้องการที่จะแสวงหาทางจัดการกับปัญหาด้วยตนเอง โดยผู้ที่ต้องการปรับปรุงปัญหาต่างๆ จะพยายามแก้ปัญหาด้วยตนเองมากที่สุด รองลงมาคือ การปรึกษากายในชุมชน ในขณะที่การขอความช่วยเหลือจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน หรือกลุ่มเครือข่ายต่างๆ มีความสำคัญน้อยกว่าการแสวงหาทางออกด้วยตนเอง และชุมชน โดยปัญหาที่มีผู้ระบุถึงมากที่สุด คือ ปัญหาทางเศรษฐกิจ ซึ่งสูงกว่าปัญหาอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด นอกจากนั้นยังมีปัญหาด้าน สังคม และสิ่งแวดล้อม

แม้ว่าสภาพปัญหาที่ชุมชนประสบจะรุนแรง และการขยายตัวของกิจกรรมชุมชนเกิดขึ้นอยู่ในวงจำกัด แต่ความพยายามของสมาชิกในชุมชนบางส่วนที่ต้องการเผชิญปัญหาเหล่านั้นด้วยการคิดวิเคราะห์และตัดสินใจด้วยตัวเอง แสดงให้เห็นว่าสาคคีเป็นชุมชนที่มีความพร้อมด้านจิตใจที่จะนำพาและพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืนและร่มเย็น

๓.๕ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

สังคมและวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานและต้นทุนที่สำคัญสำหรับการพึ่งตนเอง เนื่องจากเป็นสิ่งที่จัดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันต่างๆ ภายในสังคมกำหนดสถานภาพและบทบาทของสถาบันเหล่านั้น สำหรับสาคลี พื้นฐานเดิมเป็นชุมชนเกษตรกรรม ที่มีความเชื่อผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผี และ พุทธศาสนา มีการติดต่อกับสังคมอื่นตลอดเวลา และด้วยสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ใกล้ศูนย์กลางการพัฒนา ทำให้สาคลีเป็นชุมชนที่คุ้นเคยกับการเปิดรับความเปลี่ยนแปลง และมีความหลากหลายของสมาชิกในชุมชน ซึ่งบทบาทของสมาชิกในชุมชน เป็นหนึ่งในปัจจัยที่จะส่งผลต่อการเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน

สิ่งหนึ่งที่ชี้ถึงความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านสังคม คือ สัดส่วนการพึ่งพิงของประชากร โดยหากใช้อายุเป็นเกณฑ์ในการคำนวณจะพบว่าสัดส่วนการพึ่งพิงจะประมาณ ๑.๖๒ หมายความว่าประชากรในวัยแรงงานหนึ่งคนต้องดูแลตนเองและผู้อื่น ๑.๖๒ คน ในขณะที่หากใช้การมีงานทำเป็นเกณฑ์จะพบว่าสัดส่วนการพึ่งพิงสูงขึ้นเป็น ๑.๙๑ ซึ่งผู้มีงานทำหนึ่งคนต้องดูแลผู้ไม่มีงานทำเพิ่มอีก ๐.๙๑ คน การที่สัดส่วนการพึ่งพิงเมื่อคิดจากการมีงานทำสูงกว่าเมื่อใช้อายุเป็นเกณฑ์ แสดงให้เห็นว่าวัยแรงงานบางส่วนไม่มีงานทำ หรือวัยแรงงานบางส่วนไม่ได้ทำงานเนื่องจากการศึกษา ซึ่งสังคมใดมีสัดส่วนการพึ่งพิงที่สูงก็มีแนวโน้มว่าสังคมนั้นอยู่ในภาวะไม่มั่นคง

นอกจากนั้น คุณภาพและปริมาณการศึกษาก็เป็นปัจจัยที่กำหนดความสามารถในการพึ่งตนเองด้วยเช่นกัน ซึ่งจากตาราง ข๖-๓ กลุ่มตัวอย่างประมาณร้อยละ ๔๓ มีการศึกษาระดับประถมศึกษา ประมาณร้อยละ ๓๑ ระดับมัธยมศึกษา ปวช. และมีสัดส่วนผู้ที่ไม่ได้ศึกษา ประมาณร้อยละ ๔ โดยภายในชุมชนมีโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาอย่างละหนึ่งโรงเรียน โดยโรงเรียนสาคลีวิทยาเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาที่ชุมชนร่วมกันจัดตั้งและช่วงหนึ่งมีบทบาทในการดำเนินงานของกลุ่มครูค่อนข้างสูง เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการบริหารโรงเรียน และพัฒนาปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพของชุมชน โดยเฉพาะโครงการฝึกอาชีพ สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาต่อระดับที่สูงขึ้นไป หรือ แสวงหาทางเลือกอื่นในการศึกษาก็ต้องออกไปนอกชุมชน

ในขณะเดียวกันผู้นำก็มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเอง จากตาราง ข๖-๔ กลุ่มตัวอย่างรู้จักผู้นำที่เป็นทางการมากกว่าผู้นำในการพัฒนาชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ว่ากิจกรรมขององค์กรชุมชนจำกัดอยู่ในกลุ่มเฉพาะกิจกรรม โดยส่วนมากมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้นำ โดยผู้นำมีลักษณะเด่น คือ มีคุณภาพ มีคุณธรรม และเป็นผู้กว้างขวาง และมีส่วนหนึ่งที่ระบุว่าผู้นำไม่มีคุณภาพ ซึ่งการที่คำตอบแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของสมาชิกในชุมชน แต่ละคนมีผลประโยชน์ วิธีคิดที่ต่างกัน สำหรับความสามารถในการแก้ปัญหาของผู้นำมีผู้ตอบว่าอยู่ในเกณฑ์ดีประมาณร้อยละ ๔๑ ปานกลางประมาณร้อยละ ๒๙ และน้อยประมาณร้อยละ ๒๔ โดยรวมบทบาทของผู้นำในระดับชุมชนไม่โดดเด่น ถึงแม้ข้อเท็จจริงจะชี้ว่าผู้นำมีส่วนสำคัญในการก่อและ

กระตุ้นให้เกิดองค์กรและกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนเป็นตัวเชื่อมประสานเครือข่ายองค์กรภายนอกก็ตาม โดยผู้นำในช่วงแรกคือกลุ่มครูโรงเรียนสาธิตวิทยา ต่อมาบทบาทการนำได้เปลี่ยนมาอยู่ที่สมาชิกรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งผู้นำรุ่นใหม่ส่วนมากเป็นคนสาธิตที่ช่วงหนึ่งเคยไปใช้ชีวิตภายนอกชุมชน และได้นำประสบการณ์จากภายนอกมาประยุกต์ใช้กับงานพัฒนา

ในส่วนของความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกกลุ่มตัวอย่างโดยรวมระบุว่าได้รับน้อยหรือไม่ตรงกับความต้องการ ซึ่งบางส่วนอาจเนื่องมาจากความช่วยเหลือที่ให้จะส่งผ่านองค์กรชุมชน ในขณะที่ผู้ที่มีส่วนร่วมในองค์กรชุมชนมีจำกัด นอกจากนั้นการกระจายตัวของข่าวสารก็มีน้อย ทำให้ความช่วยเหลือที่ได้รับกระจายไม่ทั่วถึง อีกทั้งการรับรู้ข่าวสารก็จำกัดเฉพาะคนทำกิจกรรม มีกลุ่มตัวอย่างประมาณหนึ่งในสี่ระบุว่า ไม่ทราบว่าเมืองศรีท้าวบ้าน ส่งผลให้สมาชิกบางส่วนไม่เข้าใจ และสงสัยในสิ่งที่กลุ่มกิจกรรมกำลังทำอยู่ ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการดำเนินงาน

โดยสรุป ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนถูกบั่นทอนด้วยความรุนแรงของปัญหาที่ชุมชนประสบ และสภาพความหลากหลายของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะการประกอบอาชีพ ซึ่งแต่ละคนก็มีสิ่งที่ต้องการและผลประโยชน์ไม่เหมือนกัน ส่งผลให้การขยายตัวของกิจกรรมและข่าวสารเป็นไปโดยจำกัด อย่างไรก็ตามสาธิตเป็นชุมชนที่มีศักยภาพในการพึ่งตนเอง เนื่องจากทุนทางสังคมยังมีอยู่

จากการวิเคราะห์ความสามารถในการพึ่งตนเองโดยใช้ปัจจัยทั้งห้า พบว่าสาธิตเป็นชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองค่อนข้างต่ำ เนื่องจากเหตุผลต่างๆ ดังที่กล่าวไว้เป็นช่วงๆ แต่หากพิจารณาถึงความพยายามในการจัดการ และแสวงหาทางออกของสมาชิกบางส่วน เพื่อพัฒนาชุมชนตามแนวทางที่ต้องการก็จะพบว่าสาธิตเป็นชุมชนที่มีศักยภาพในการพัฒนาให้บรรลุจุดมุ่งหมายดังกล่าว แม้ว่าจะมีอุปสรรคที่สำคัญหลายด้านก็ตาม ซึ่งในปัจจุบันด้วยข้อจำกัดต่างๆ ทำให้กิจกรรมและองค์กรชุมชนไม่สามารถขยายผลไปสู่คนส่วนมากในชุมชนได้ นอกจากนั้นการสื่อสารและกระจายข่าวก็ทำอยู่ในวงจำกัด ทำให้ชุมชนไม่รับรู้ความเป็นไปเท่าที่ควร ซึ่งก่อให้เกิดข้อสงสัยที่ไม่เป็นผลดีต่อการพัฒนาในระยะยาว

๔. รูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน

๔.๑ ภูมิธรรมภูมิปัญญา

๔.๑.๑ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชุมชนสาธิตตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เอื้อต่อการเพาะปลูก นอกจากนั้นยังอยู่ใกล้กับศูนย์กลางการปกครอง ทำให้ได้รับอิทธิพลจากนโยบายที่ส่วน

กลางกำหนด ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม มาโดยตลอด นอกจากนั้นยังเป็นชุมชนที่เปิดรับการเปลี่ยนแปลงมาตั้งแต่อดีต เนื่องจากที่ตั้งของชุมชนสะดวกต่อการติดต่อกับชุมชนภายนอก จึงทำให้ครั้งหนึ่งที่เคยเป็นศูนย์กลางในการติดต่อค้าขายระหว่างชุมชนละแวกนี้กับโลกภายนอก พื้นฐานดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญในการก่อตัว พัฒนา และเปลี่ยนแปลงของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานการเกษตรเพื่อยังชีพ^{๑๑} ปลูกข้าวปีละ ๑ ครั้ง วงจรการผลิตสอดคล้องกับความเป็นไปของธรรมชาติ^{๑๒} มีวัฒนธรรมและประเพณีที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน กับพุทธศาสนา ซึ่งเป็นอุดมการณ์ ความเชื่อที่รัฐส่วนกลางสนับสนุน รวมถึงความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ในรูปแบบต่างๆ โดยมีการดัดแปลงให้เหมาะสมกับวิถีชีวิต และรูปแบบการผลิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นในประเพณี พิธีกรรม การละเล่น ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยเหตุนี้การพิจารณาวงจรการผลิตในอดีตของชุมชนจึงเป็นส่วนสำคัญสำหรับการทำความเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น^{๑๓}

ฤดูกาลผลิตเริ่มต้นในช่วงต้นฤดูฝน หลังฝนแรกโปรยปรายลงสู่ท้องทุ่ง ชาวบ้านก็เตรียมผืนดินสำหรับการเพาะปลูก สมาชิกในครัวเรือนและสัตว์ เป็นแรงงานหลัก มีอุปกรณ์การผลิตซึ่งพัฒนาจากการเรียนรู้จริงจากห้องเรียนธรรมชาติกลางท้องนาเป็นเครื่องมือในการผลิต ซึ่งวิธีการก็ได้จากการทดลองและแก้ไข โดยมีการดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพของธรรมชาติในช่วงนั้นๆ โดยจะเริ่มด้วยการไถตะ ซึ่งเป็นการเตรียมดินและกำจัดวัชพืช จากนั้นจะตากดินไว้ระยะหนึ่งแล้วจึงไถแปร ซึ่งเป็นการไถตัดรอยที่เกิดจากการไถตะ จากนั้นก็จะเก็บวัชพืช ประมาณเดือนมิถุนายนก็จะเริ่มหว่านข้าว ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่มีน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลากทำให้ชาวบ้านนิยมทำนาหว่าน โดยวิธีการหว่านมีหลายแบบขึ้นอยู่กับลักษณะธรรมชาติ โดยเฉพาะปริมาณน้ำฝน และระยะเวลาการมาถึงของฤดูฝน เช่น หากฝนมาช้ามีเวลาในการเตรียมการน้อยก็จะใช้การเตรียมดินและการหว่านแบบหนึ่ง นอกจากนั้นชาวบ้านยังได้พัฒนาวิธีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมกับเงื่อนไขของธรรมชาติที่ต่างกัน เช่น บางสายพันธุ์เติบโตเร็ว บางสายพันธุ์ให้เมล็ดสั้น เป็นต้น^{๑๔} หลังจากลงกล้าเมล็ดพันธุ์เสร็จตั้งแต่ช่วงเช้าพรรษาไปจนถึงเวลาก่อนเริ่มการเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นเวลาแห่งความอุดมสมบูรณ์ของท้องทุ่งที่มาพร้อมกับน้ำหลาก ชาวบ้านก็จะสะสมอาหารเพื่อเก็บไว้บริโภคในหน้าแล้ง ไม่ว่าจะเป็น การหาปลา ทำกะปิ ปลาจ๋า ปลาเค็ม ตลอดจนซอมแซมและทำเครื่องมือต่างๆ เช่น ไถ แอก เกวียน ตะโกก กะทาม เป็นต้น

ในช่วงที่ข้าวในนาเริ่มตั้งท้องออกเมล็ด ชาวบ้านจะทำพิธีทำขวัญข้าวเพื่อขอบคุณแม่โพสพ ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวสะท้อนความเชื่อและทัศนคติที่ชาวบ้านมีต่อธรรมชาติ นอกจากนั้นยังมีความเชื่อเรื่องผีทุ่ง ซึ่งเป็นผู้ดูแลท้องทุ่งหนึ่ง หลังจากนั้นก็จะมีการเตรียมตัวทำงานบุญใหญ่ของชุมชน คือ การเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นงานที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้พบปะมีกิจกรรมร่วมกัน จากนั้นประมาณเดือนธันวาคมชาวบ้านจะเตรียมตัวเก็บเกี่ยว ซึ่งวิถีการผลิตแบบเดิม ชาวบ้านจะอาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกันโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความเป็นสมาชิกในชุมชนเดียวกัน ผล

ผลิตที่ได้จะเก็บไว้บริโภคทั้งปี ส่วนที่เหลือจึงนำออกสู่ตลาด ซึ่งวัฏจักรดังกล่าวจะดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ

วงจรการผลิตและวิถีชีวิตของครอบครัวและชุมชน แสดงให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลายด้าน เริ่มตั้งแต่ความสามารถในการสังเกตวิถีธรรมชาติแล้วจึงจัดการผลิตให้สอดคล้องกับวิถีดังกล่าว ตลอดจนพัฒนาเทคนิคและวิธีการผลิตที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการลองผิดลองถูก ไม่ว่าจะเป็นความสามารถในการคาดคะเนสภาพธรรมชาติ การเตรียมพื้นที่เพาะปลูก วิธีการหว่านเมล็ดพันธุ์ ตลอดจนความสามารถในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์สำหรับการเพาะปลูก การเข้ามาของระบบเกษตรแผนใหม่ซึ่งได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากรัฐบาล มีผลทำให้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยชาวบ้านหันไปพึ่งพิงความรู้เทคโนโลยี วัสดุ อุปกรณ์ เงินทุน และตลาด ซึ่งกำหนดจากภายนอกทั้งสิ้น อีกทั้งความสามารถในการเรียนรู้และทำความเข้าใจในวิธีการผลิตแบบใหม่ก็จำกัด และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็รวดเร็ว บางอย่างก็เป็นความเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาค ทำให้กระบวนการเลือกสรร และปรับปรุงความรู้ให้เหมาะสมกับสภาพชุมชนไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ในปัจจุบันสาขาสีไม้ไขชุมชนที่ประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นหลักเหมือนเช่นในอดีต การส่งผ่านความรู้ไปสู่คนรุ่นใหม่เป็นไปได้ยากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาด้านการเกษตรกำลังสูญหายไปจากชุมชน อย่างไรก็ตามความพยายามนำความรู้เก่ากลับมาใช้ก็มีให้เห็น และมีโอกาสที่จะพัฒนาขึ้น เช่น การทำไร่นาสวนผสม การทำเกษตรธรรมชาติ โดยเป็นการนำความรู้เก่าที่เน้นการผลิตที่สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของชุมชน ลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ประยุกต์เข้ากับความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษาคูงาน ซึ่งจุดแข็งขององค์ความรู้เก่า คือ เป็นวิถีการผลิตที่มีต้นทุนที่เป็นตัวเงินต่ำ ใช้เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ครอบครัวและชุมชนสามารถควบคุมได้ และยังเป็นวิถีการผลิตที่สร้างความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรม เหมาะสำหรับการเกษตรที่เน้นความพอเพียงสำหรับการบริโภค โดยจุดที่น่าสนใจคือ แม้ว่าภูมิปัญญาการเกษตรดั้งเดิมและองค์ความรู้ใหม่จะมีจุดร่วมที่เป็นระบบการผลิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ แต่องค์ความรู้ใหม่ตีความเป็นไปของธรรมชาติด้วยวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ส่วนภูมิปัญญาเดิมอาศัยความเชื่อเหนือธรรมชาติในการทำความเข้าใจ ในขณะที่อุปสรรคในการนำไปปฏิบัติเกิดจากความสามารถในการตัดวงจรหนี้สิน และความยากลำบากในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการบริโภคให้สอดคล้องกับวิถีการผลิต

นอกจากนั้น วิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่เน้นการบริโภคในครัวเรือน ยังก่อให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน เพื่อตอบปัญหาการขาดแคลนแรงงานในบางช่วงของกระบวนการผลิต เนื่องจากแรงงานภายในครอบครัวหนึ่งๆ โดยลำพังไม่เพียงพอที่จะทำให้กระบวนการผลิตดำเนินต่อไปอย่างมีประสิทธิภาพ และทันกับจังหวะฤดูกาลของธรรมชาติ จึงต้องอาศัยวิธีการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครอบครัว ซึ่งอาจเป็นกลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อนบ้านที่มีที่ทำกินติดต่อกัน หรือ อาจเป็นเครือข่ายข้ามชุมชนก็ได้ เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของที่ทำกินซึ่งเป็นทุ่งโล่งติดต่อกัน โดยเจ้าของนาผู้เอาแรงมีหน้าที่ในการจัดหาอาหารไว้เลี้ยงผู้ที่มาลงแขก และพร้อมที่จะไปช่วยผู้ที่มาร่วมลงแขกในภายหลัง

ซึ่งเป็นพันธะสัญญาทางสังคมที่ต้องถือปฏิบัติ หากเจ้าของนาจัดอาหารไม่ดีพอ หรือไม่ไปลงแรงแลกรเปลี่ยนในภายหลังอาจมีผลทำให้ปีต่อไปไม่มีผู้มาร่วมลงแขกกับตนก็ได้ วัฒนธรรมการเอาแรงลงแขกเกี่ยวข้าว เป็นการจัดสรรแรงงานที่อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นพื้นฐาน และเป็นสิ่งที่ขบขันให้แก่ครอบครัว ตระหนักถึงความสำคัญของส่วนรวมและชุมชนที่มีผลต่อความมั่นคงของครอบครัว วิธีการเกษตรสมัยใหม่ทำให้การลงแขกเกี่ยวข้าวลดความสำคัญลง เนื่องจากแต่ละครอบครัวมีเวลาว่างน้อยกว่าในอดีต แรงงานมีมูลค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้น อีกทั้งพันธุ์ข้าวที่ปลูก ตลอดจนเงื่อนไขอื่น ๆ เช่น ช่วงการปล่อยน้ำชลประทาน ทำให้รอบการผลิตของแต่ละครอบครัวตรงกันจึงไม่สามารถจัดสรรแรงงานไปช่วยได้ ประกอบกับเทคโนโลยีด้านการเกษตรที่ช่วยทุ่นแรง และการมีแรงงานรับจ้างอิสระมากขึ้นได้ช่วยลดความจำเป็นในการพึ่งพิงวิธีการจัดสรรแรงงานแบบเดิม โดยระบบตลาดได้เข้ามาทำหน้าที่แทน ปัจจุบันในชุมชนสาละบึงครอบครัวที่ทำน่ายังคงมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันบ้าง เนื่องจากต้องการลดต้นทุนการผลิตเป็นสำคัญ

ในขณะที่การจัดสรรแรงงานโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานลดความสำคัญลง ระบบเครือญาติมีส่วนสนับสนุนงานพัฒนาที่ดำเนินการอยู่ โดยพิจารณาได้จากผู้ร่วมกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนมักจะมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งการอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวในการทำกิจกรรมนับเป็นผลดีในการขยายงานในช่วงแรก เนื่องจากในช่วงต้นของการดำเนินงานผลงานที่เป็นรูปธรรมยังไม่ปรากฏ ยากแก่การชักจูงบุคคลอื่นให้คล้อยตาม ในขณะที่ความสัมพันธ์ส่วนตัวจะช่วยลดข้อสงสัยในการดำเนินงานลงส่วนหนึ่ง และสะดวกต่อการขอความร่วมมือมากกว่าบุคคลอื่น^{๑๔}

สิ่งหนึ่งที่ไม่อาจมองข้าม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น ซึ่งในอดีตชนชั้นปกครองจะเป็นผู้ครอบครองที่ดินเป็นจำนวนมาก ส่วนชนชั้นล่างสามารถครอบครองที่ดินได้จำกัด ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทั้งสองเกิดขึ้นโดยมีที่ดินเป็นสื่อกลาง และด้วยอำนาจการเข้าถึงปัจจัยการผลิตไม่เท่าเทียมกัน ทำให้ชนชั้นหนึ่งสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากอีกชนชั้นหนึ่งได้ ซึ่งเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ที่สำคัญคือ ค่าเช่า ดอกเบี้ย และภาษี^{๑๕} เหตุที่ต้องยกเรื่องนี้มากกล่าว เนื่องจากไม่ต้องการให้ภาพจินตนาการชุมชนสาละบึงในอดีตมีแต่ความสวยงาม ความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นกับชาวนาโดยทั่วไปน่าจะเป็นที่สาละบึงด้วยและไม่น่ายิ่งหย่อนไปกว่ากัน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ห่างจากศูนย์กลางการปกครอง^{๑๖}

อย่างไรก็ตาม ภาพของผู้อุปถัมภ์ก็ไม่ควรเป็นลบบเกินไปเช่นกัน เนื่องจากความสัมพันธ์ดังกล่าวมีส่วนช่วยบรรเทาปัญหาความขาดแคลนด้านต่างๆ โดยเฉพาะเงินทุน ซึ่งสถาบันการเงินทั้งของรัฐและเอกชนไม่สามารถจัดการได้ จึงไม่น่าแปลกใจที่ผู้ทำงานในภาคเกษตร

“...โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เคยหรือมีความจำเป็นต้องกู้ยืมเงินจากนายทุนอยู่เสมอ จะได้คำตอบหรือภาพเกี่ยวกับนายทุนในลักษณะที่แตกต่างกับภาพข้างต้น (หน้าเลือด ชูตรี - ผู้เขียน) โดยบุคคลเหล่านี้ส่วนมากจะให้ความเห็นว่า นายทุนเป็น

แหล่งที่พึ่งสำคัญ สามารถพึ่งพาได้ในยามเดือดร้อน ให้อุปเงินได้ในเวลาอันรวดเร็ว
และในบางครั้งไม่มีอะไรค้ำประกันก็ทำได้^{๒๐}

ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์ คือ สิ่งที่แสดงให้เห็นความพยายามที่ต้องการสร้างสถาบันการเงิน ที่นำ
จุดเด่นของระบบนายทุน ที่ใกล้ชิดกับชาวบ้าน มีความยืดหยุ่นในการปล่อยกู้ มาประยุกต์ใช้

องค์ความรู้ในด้านการแปรรูปผลผลิต ก็เป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นคู่กับภูมิปัญญาด้านการ
เกษตร เนื่องจากความจำเป็นในการสะสมอาหารให้มีใช้ตลอดปี เช่น การทำน้ำปลา กะปิ ปลาจ๋า ปลา
เค็ม หรือแม้กระทั่งเห็ดและสาโท ซึ่งเป็นการสะสมความอุดมสมบูรณ์ที่มีมากล้นในช่วงฤดูฝนไว้ใช้ใน
ฤดูแล้ง นอกจากนั้นความสามารถในการทำอาหารคาวหวานโดยอาศัยผลผลิตจากธรรมชาติและไร่นา
ก็เป็นความสามารถที่ได้รับการพัฒนาและส่งต่อองค์ความรู้มากกว่าการเกษตร เนื่องจากสามารถนำไป
ประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพชุมชนที่เปลี่ยนไป ไม่ว่าจะเป็นการขายอาหาร ขนม หรือการแปรรูปผล
ผลิตทางการเกษตร เช่น ก๋วยเตี๋ยว ก๋วยเตี๋ยว ก๋วยเตี๋ยว มะขามแช่อิ่ม มะกอกแช่อิ่ม มะดันแช่อิ่ม หรือ
ขนมหวานต่างๆ ซึ่งมีตลาดที่ชัดเจน โดยอาศัยความรู้จากภายนอกในด้านการบรรจุหีบห่อ และ การคัด
แปลงอุปกรณ์การผลิต เป็นส่วนประกอบ

ความใกล้ชิดและรู้จักสังเกตรวมชาติ และความเป็นไปของสภาพร่างกาย ทำให้ชุมชน
สามารถพัฒนาองค์ความรู้ด้านการแพทย์และสมุนไพร แม้ว่าการเติบโตของการแพทย์แผนใหม่จะทำให้
การพัฒนาความรู้หยุดชะงักไม่สามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง แต่ความสามารถในการใช้พืชและ
สมุนไพรก็ยังคงหลงเหลืออยู่ และได้รับการผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ด้านการบรรจุ การผลิต และ
การบริหารจัดการ พัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นน้ำดื่มสมุนไพร ซึ่งมีหลายประเภท เช่น น้ำ
ตะไคร้ น้ำไม้ฝาง น้ำกระเจียว น้ำมะตูม หรือแม้กระทั่งไวน์กระเจียวและไวน์มะขาม ซึ่งได้รับความสนใจ
จากตลาด นอกจากนั้นยังมีการทำแชมพู และสมุนไพรในรูปแบบต่างๆ อุปสรรคสำคัญคือ การพัฒนา
ความรู้ การตลาดระบายสินค้า และข้อกำหนดกฎเกณฑ์ของหน่วยงานราชการ ในส่วนงานด้านการ
แพทย์ สิ่งที่โดดเด่นและเป็นความภูมิใจของชุมชน คือ ความสามารถในการรักษาพิษงู ซึ่งชาวบ้านยังคง
ให้ความเชื่อถือ นอกจากนั้นยังมีความพยายามแสวงหาความรู้จากภายนอกเพิ่มเติม ที่เป็นป็นรูปธรรม
ชัดเจน คือ การพัฒนาความรู้ด้านการนวดแผนไทย ซึ่งในปัจจุบันได้เปิดบริการให้แก่สมาชิกในชุมชน
และบุคคลทั่วไป

เมื่อพิจารณาองค์ความรู้เก่าของชุมชน อาจกล่าวได้ว่าโดยทั่วไปภูมิปัญญาท้องถิ่นของสา
คสิไม่ได้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างจากชุมชนที่ราบลุ่มภาคกลางอื่นอย่างเด่นชัด และเช่นเดียวกับ
ชุมชนอื่นโดยทั่วไป ที่การพัฒนาองค์ความรู้เก่าไม่ต่อเนื่อง การส่งผ่านองค์ความรู้ผ่านกระบวนการจัด
েলাทางสังคมได้รับผลกระทบอย่างชัดเจนจากการขยายตัวของระบบเกษตรแผนใหม่ การพัฒนาอุต
สาหกรรม และระบบการศึกษาที่ทำให้คนห่างจากชุมชนและวิถีการผลิต การสูญเสียที่ดินของสมาชิกใน
ชุมชนเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรไม่สามารถถ่ายทอดต่อไปได้ เนื่องจากสมาชิก

ต้องเปลี่ยนวิถีการผลิต ดังนั้นจุดที่นำเสนอใจของสาคลีจึงอยู่ที่ การที่สมาชิกบางส่วนของชุมชนได้พยายามเลือกปรับใช้องค์ความรู้เดิมที่มีอยู่ผสมกับองค์ความรู้ใหม่ เพื่อตั้งรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำหรับเชื่อมองค์ความรู้ทั้งสองเข้าด้วยกัน

๔.๑.๒ องค์ความรู้ภายนอก

สาคลีเป็นชุมชนที่มีการติดต่อกับโลกภายนอกมานาน อีกทั้งครั้งหนึ่งก็เคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรอบ จึงสันนิษฐานได้ว่าชุมชนได้รับองค์ความรู้จากภายนอกเข้ามาโดยตลอด แต่การนำเข้าหรือได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ภายนอกที่สำคัญ ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนในทุกด้าน เกิดขึ้นหลังการเร่งรัดพัฒนาประเทศในช่วงต้นพุทธศตวรรษนี้ โดย ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ปลัดฝ่ายพัฒนาของอำเภอ เจ้าหน้าที่ของราชการ รวมถึงธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ได้มาชักจูงให้ชาวบ้านทำนาปีละ ๒ ครั้ง มีการอบรมให้ความรู้ ตลอดจนจัดตั้งกลุ่มนำทดลองเป็นตัวอย่าง ซึ่งการเกษตรที่รัฐสนับสนุน เป็นระบบการเกษตรที่แตกต่างจากวิถีการผลิตเดิมเป็นอย่างมาก จากที่เคยทำการเกษตรที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ก็เปลี่ยนเป็นพยายามควบคุมและเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เหมาะสมกับรูปแบบการผลิตที่ต้องการ เป้าหมายการผลิตเน้นการขายมากกว่าการบริโภคในครัวเรือน ซึ่งองค์ความรู้ที่ชาวบ้านได้รับโดยตรง คือ ระบบการทำเกษตรแผนใหม่ เทคโนโลยีด้านการผลิต ไม่ว่าจะเป็นการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ เครื่องสูบน้ำ หรือ แม้กระทั่งระบบสินเชื่อ หรือ ระบบตลาด ซึ่งองค์ความรู้ใหม่ได้เข้ามาทดแทนวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม ทำให้กระบวนการพัฒนาองค์ความรู้เดิมของชุมชนหยุดชะงักลง เนื่องจากความรู้ใหม่ที่เข้ามาได้ลบลบบาทและศักยภาพของชาวบ้านในการต่อยอดภูมิปัญญาที่มีมาแต่อดีต ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่โดยรัฐเป็นการเข้ามาของความรู้ภายนอกที่มีผลกระทบต่อชุมชนในทุกด้าน โดยหลังจากนั้นก็มีการอบรม และให้ความรู้โดยหน่วยงานของรัฐมาเป็นระยะ

หลังจากนั้นในช่วงประมาณกลางทศวรรษ ๒๕๒๐ ชาวบ้าน และคณะครูส่วนหนึ่งได้ไปดูงานการทำเกษตรธรรมชาติ ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เนื่องจากต้องการหาทางออกให้กับวิกฤตที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนผ่านสู่การเกษตรแผนใหม่ ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญสำหรับการดำเนินกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านในระยะต่อมา โดยหลังจากการดูงาน คณะครูโรงเรียนสาคลีวิทยาได้เป็นผู้นำความรู้เหล่านั้นมาปฏิบัติ โดยได้ทำแปลงทดลองในพื้นที่ของโรงเรียน จนในที่สุดสามารถขยายไปสู่ชาวบ้านส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่านี่คือจุดเริ่มของการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ผ่านกระบวนการกลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านเอง

ในปี ๒๕๓๒ เป็นปีที่มีการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน โดยมีครูเป็นแกนนำ โดยก่อนการจัดตั้งได้มีการศึกษาดูงานจากสถานที่ต่างๆ กลุ่มนี้จะออมทรัพย์ที่ดำเนินงานโดยพระสุบิน ปณีโต เป็นต้น เพื่อนำมาปรับใช้กับชุมชน หลังจากนั้นก็มีการดูงานและแลกเปลี่ยนความรู้กับกลุ่มอื่นมาโดย

ตลอด เนื่องจากสาคลีสามารถเข้าเป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน จากนั้นกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ก็ได้รับการพัฒนา ก่อตั้ง ไม่ว่าจะเป็น เกษตรทางเลือก ธุรกิจทางเลือก โดยผู้มืบทบาทสำคัญในฐานะแกนนำคือ กลุ่มครู ซึ่งกลุ่มต่างๆ มีกิจกรรมที่เอื้อต่อการเปิดรับองค์ความรู้ผ่านการดูงาน อบรมเป็นหลัก นอกจากนั้นการเติบโตของกิจกรรมชุมชนมีส่วนทำให้กลุ่มจากภายนอกเข้ามาศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนความรู้ถึงภายในชุมชนมากขึ้น ดังเช่นในปี ๒๕๓๕ ชุมชนได้จัดเวทีระดมความคิดเพื่อตั้งรับกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยการเชิญ บุคคล และกลุ่มต่างๆ เข้ามาปรึกษาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ ข้าราชการ ผู้ประกอบการ ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งผลที่เป็นรูปธรรมก็คือ การเติบโตของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

องค์ความรู้ที่เข้ามาในช่วงหลังมีหลากหลายมากขึ้น ไม่จำกัดเฉพาะด้านการเกษตรดังเช่นสมัยแรก ไม่ว่าจะเป็นการทำธุรกิจทางเลือก การแพทย์แผนไทยซึ่งได้ไปศึกษาการนวดแผนโบราณจากบ้านสระคูณ จังหวัดบุรีรัมย์ หรือการแปรรูปผลผลิตที่ต้องอาศัยความรู้จากภายนอกเข้ามาเสริม เช่น การบริหารจัดการ การตลาด ตลอดจนความรู้ทางเทคนิคด้านการบรรจุ เป็นต้น ในส่วนของความรู้ด้านการเกษตรก็มีหลากหลายเช่นเดียวกัน เช่น การทำปุ๋ยชีวภาพ ไร่นาสวนผสม เป็นต้น นอกจากนั้นความรู้ด้านการจัดการ บริหาร การบัญชี และการเสนอโครงการ ก็เป็นส่วนสำคัญต่อการสร้างกลุ่มองค์กรชุมชน และเชื่อมโยงกลุ่มภายในชุมชนเข้ากับภายนอก ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นความรู้เฉพาะตัวของกลุ่มคนทำกิจกรรม เช่น การคิดค้นวิธีบรรจุฝาจับสำหรับน้ำสมุนไพรบรรจุขวดของพี่สุชาติ ซึ่งระบุชัดเจนว่า เป็นการนำความรู้เก่าเรื่องสมุนไพรรวมเข้ากับวิธีการสมัยใหม่^{๑๐} อีกส่วนหนึ่งก็ได้จากการอบรม และแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างกลุ่มเครือข่าย โดยเฉพาะแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับการให้ทุนสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน

การเข้ามาขององค์ความรู้ภายนอก มีผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติเปลี่ยนแปลงจากการปรับตัวและวิถีการผลิตให้เข้ากับธรรมชาติ มาเป็นควบคุมและปรับธรรมชาติให้เข้ากับวิถีการผลิต ซึ่งต่อมาในช่วงหลัง กลุ่มเกษตรทางเลือกเป็นกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงการปรับกระบวนการทัศน์ของสมาชิกชุมชนบางส่วนกลับไปหาวิถีที่สอดคล้องกับธรรมชาติอีกครั้ง ต่างกันที่ว่าการทำความเข้าใจในปัจจุบันอาศัยความรู้วิทยาศาสตร์มากกว่าความเชื่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติเช่นในอดีต ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการผลิตเกิดขึ้นผ่านระบบตลาดที่มุ่งเน้นความชำนาญเฉพาะด้าน และพึ่งพิงปัจจัยภายนอก แม้ว่ากิจกรรมธุรกิจทางเลือกของชุมชนต้องการให้เศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็งแต่ก็ยังไม่สามารถต้านทานเศรษฐกิจกระแสหลักได้ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนนั้น สิ่งที่เห็นชัดเจน คือ ความเข้มแข็งของชุมชนลดลง เนื่องจากระบบเศรษฐกิจส่งเสริมให้เกิดระบบการผลิตที่เน้นความเป็นปัจเจก ผ่านการแข่งขันกันทำ มีผลให้สมาชิกในชุมชนไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงกันเช่นในอดีต

โดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่นของสาคลีเป็นภูมิปัญญาร่วมของชุมชนที่ราบลุ่มภาคกลางทั่วไป ที่พัฒนาจากฐานการเกษตรแบบดั้งเดิม โดยมีวัฒนธรรมความเชื่อ และประเพณีที่อิงพุทธศาสนา

และความเชื่อเรื่องผีเป็นหลัก โดยการส่งผ่านและปรับเปลี่ยนเกิดขึ้นโดยอาศัยกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งเป็นไปอย่างช้าๆ จุดที่ทำให้กระบวนการดังกล่าวหยุดชะงัก และมีผลทำให้การพัฒนาและการต่อยอดภูมิปัญญาชาดหายไป คือ การเปลี่ยนวิถีการผลิต โดยมีความรู้ใหม่จากภายนอกด้านการผลิตเข้ามาแทน ซึ่งเป็นความรู้ที่ทำให้ความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวบ้านลดลง สิ่งที่ทำให้สาคลีแตกต่างจากที่อื่นคือ การหาทางตั้งรับกับปัญหาเหล่านั้น โดยพยายามเลือกรับ ปรับใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้จากภายนอก ผ่านกิจกรรมกลุ่ม โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้อีกครั้ง

๔.๒ การเรียนรู้

เดิมกระบวนการเรียนรู้ภายในครอบครัวและชุมชน เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างช้าๆ เนื่องจากสภาพชุมชนในขณะนั้นยังไม่ซับซ้อนดังเช่นปัจจุบัน โดยกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เช่น การร่วมมือกันทำกิจกรรมงานบุญกุศลจัดการงานประเพณีต่างๆ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมีส่วนทำให้สมาชิกในชุมชนได้ทราบถึงบทบาทและสถานภาพของตนในชุมชน ตลอดจนบทบาทของสถาบันต่างๆ บางกิจกรรม เช่น การเล่นของเด็ก ซึ่งในสมัยนั้นยังใกล้ชิดกับธรรมชาติและวิถีการผลิต มีส่วนทำให้เด็กเรียนรู้วิถีการผลิต และการอยู่ร่วมกันในสังคม ไม่ว่าจะเป็นการยิงนกตกปลา หรือการได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ช่วยแบ่งเบาภาระในครอบครัว ในขณะที่การเรียนรู้เพื่อจัดการกับปัญหาพิเศษ ที่ไม่ได้เกิดขึ้นเป็นประจำในชุมชนมีความสำคัญรองลงไป โดยแหล่งความรู้หลักในขณะนั้นคือ ครอบครัวและชุมชน ส่วนแหล่งความรู้จากภายนอกมีบทบาทน้อย เมื่อเวลาผ่านไปสภาพปัญหาที่ชุมชนประสบมีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น ความรู้เก่าของชุมชนไม่สามารถตั้งรับได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงต้องมีการแสวงหาความรู้จากภายนอก ตลอดจนปรับเปลี่ยนกระบวนการแสวงหาความรู้ใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป จากที่เคยเน้นการเรียนรู้ตามธรรมชาติก็หันมาเน้นการเรียนรู้ที่เป็นระบบผ่านกระบวนการกลุ่ม และการศึกษาดูงานมากขึ้น แล้วนำความรู้เหล่านั้นมาผสมผสานกับความรู้จากภายในครอบครัวและชุมชน เพื่อปรับใช้ตามความเหมาะสมต่อไป โดยวิธีการเลือกใช้จะอาศัยการลองผิดลองถูกเป็นหลัก ดังนั้นการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้โดยสังเกตผ่านการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน น่าจะทำให้เข้าใจกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้ดีขึ้น

การแก้ปัญหาความขาดแคลนสถานที่ศึกษาสำหรับบุตรหลานของสมาชิกในชุมชน ในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ เป็นเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือของชุมชนในการแสวงหาทางออกให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งรายละเอียดได้กล่าวไว้ในช่วงประวัติของชุมชนแล้ว นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการกลุ่มอย่างเด่นชัด โดยเริ่มจากการที่สมาชิกในชุมชนรับรู้ปัญหาและหาทางออกร่วมกัน ซึ่งข้อมูลที่เป็นเรื่องกฎระเบียบ ข้อบังคับการตั้งโรงเรียนก็ได้จากการศึกษาของครู และผู้นำชุมชน จากนั้นก็มีการวางแผนในการระดมทุน และแรงงานเพื่อสร้าง

โรงเรียน โดยในช่วงนี้ต้องอาศัยข้อมูลภายในชุมชน โดยเฉพาะเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน และ วัฒนธรรมของชุมชนนั้นเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมในการชักจูงสมาชิกในชุมชนร่วมมือกันสร้างโรงเรียน ซึ่งความสำเร็จในการจัดสร้างโรงเรียนในครั้งนั้นเป็นความภูมิใจของชุมชน และเป็นรากฐานที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนกับโรงเรียนใกล้ชิดกัน แลในภายหลังช่วงปี ๒๕๑๔ ชุมชนก็ได้ร่วมมือกันอีกครั้งในการขยายโรงเรียน^{๒๒} จึงอาจกล่าวได้ว่าการร่วมมือกันสร้างโรงเรียนเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการกลุ่ม และเป็นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนากิจกรรมชุมชนในเวลาต่อมา

จากนั้นการเข้ามาของการเกษตรแผนใหม่ที่รัฐสนับสนุนในช่วง ปี ๒๕๑๒ ก็เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีสมาชิกบางส่วนตกลงใจร่วมทดลองการทำเกษตรแผนใหม่ เมื่อผลปรากฏออกมาว่า การทำนาตามแนวทางที่รัฐส่งเสริมให้ผลผลิตมากกว่า อีกทั้งรัฐก็สัญญาที่จะให้ความช่วยเหลือ แม้กระทั่งจัดหาเงินทุนให้กู้ยืม ชาวบ้านจึงได้เปลี่ยนจากการทำนาแบบดั้งเดิมมาสู่การทำนาตามแนวทางที่รัฐสนับสนุน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าการทำการเกษตรสมัยใหม่มีผลทำให้ชาวบ้านส่วนมากตกอยู่ในวังวนของหนี้สิน และสูญเสียที่ทำกิน แต่การตัดสินใจในครั้งนั้นของชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอยปราศจากการคิดวิเคราะห์ ซึ่งหากแปลงสาธิตการเกษตรไม่ประสบความสำเร็จชาวบ้านก็คงไม่ปฏิบัติตาม ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ของชุมชนเน้นการปฏิบัติจริง และต้องการผลที่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน มากกว่าการวางแผนและฟังการบอกเล่า

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนวิถีการผลิต ทำให้ชาวบ้านเริ่มตั้งคำถามและแสวงหาทางออก โดยเฉพาะปัญหาหนี้สินและการสูญเสียที่ทำกิน ซึ่งข้อสรุปที่ได้คือ การทำเกษตรสมัยใหม่มีต้นทุนสูงในทุกด้าน เกษตรกรไม่มีอำนาจในการควบคุมและต่อรองในทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิต ภาวะความเสี่ยงตกอยู่ที่เกษตรกร อีกทั้งนโยบายของรัฐก็ไม่สนับสนุนภาคเกษตร จนในที่สุดในช่วงปี ๒๕๒๑-๒๕๒๓ กลุ่มครูก็ได้เสนอและแนะนำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งหันมาปลูกยาสูบซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริม และเห็นหลายพื้นที่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ แต่ปรากฏว่าต้องประสบกับความล้มเหลวจากนั้นในปี ๒๕๒๔ ชาวบ้าน แกนน่าน และกลุ่มครูได้ไปดูงานเกษตรธรรมชาติ และการเกษตรทางเลือกจากหลายพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย แต่ก็ไม่มีผู้เข้ามาปฏิบัติซึ่งอาจมีเหตุผลมาจากชาวบ้านไม่กล้าเสี่ยง ดังนั้นในปีรุ่งขึ้น ครูจึงได้ทำแปลงทดลองการทำไร่นาสวนผสมในโรงเรียนโดยให้นักเรียนลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการที่จะปรับปรุงระบบการศึกษาให้เอื้อต่อการใช้ชีวิตในชุมชนมากขึ้น แล้วจึงเริ่มขยายผลสู่สมาชิกในชุมชน ปรากฏว่ามีผู้สนใจปฏิบัติตามอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งนี่ก็เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเน้นการปฏิบัติที่เห็นผลชัดเจน และต้องการลดความเสี่ยงให้มากที่สุด โดยการอิงผลที่เกิดขึ้นจากการทำจริงเป็นหลัก และในที่สุดการทำไร่นาสวนผสมก็ได้กลายเป็นฐานสำคัญสำหรับการก่อตั้งและพัฒนากลุ่มเกษตรทางเลือกในปัจจุบัน ซึ่งเป็นกิจกรรม

หนึ่งของชุมชน ที่ต้องการเสนอทางเลือกในการทำเกษตรกรรมที่ทำให้ครอบครัวและชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น

ในขณะเดียวกันปัญหาหนี้สิน และเงินทุนในการประกอบอาชีพก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กับปัญหาด้านการผลิต การพึ่งพาสถาบันการเงินในระบบไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชนมีข้อจำกัดสำหรับสมาชิกบางส่วนในชุมชน ในขณะที่การพึ่งพาแหล่งเงินนอกระบบก็ต้องเผชิญกับภาวะดอกเบี้ย ชุมชนจึงหาทางออกโดยการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนขึ้นในปี ๒๕๓๒ โดยได้มีการไปดูงานจากกลุ่มออมทรัพย์ที่ประสบความสำเร็จ จากนั้นก็นำมาดัดแปลงให้เหมาะสม ซึ่งจุดเด่นของกลุ่มออมทรัพย์คือ สามารถใช้กลไกสังคมในการควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามข้อกำหนด แม้ว่าในปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์จะประสบปัญหาในการดำเนินงาน เช่น หนี้สูญ การถอนตัวของสมาชิก แต่สมาชิกส่วนหนึ่งก็เรียนรู้ และหาทางออกด้วยการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขนาดเล็กเฉพาะกลุ่ม ซึ่งเอื้อต่อการใช้การควบคุมทางสังคมมากกว่ากลุ่มออมทรัพย์ขนาดใหญ่ อีกทั้งสะดวกในการกระจายข้อมูลข่าวสาร และควบคุม โดยมีระบบการแบ่งสายในการจัดเก็บเงิน ตลอดจนการเสนอขอกู้เงิน ซึ่งทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และยังได้ปรับเปลี่ยนเป้าหมายมาเน้นที่การออมมากกว่าการกู้ยืมซึ่งสมาชิกส่วนหนึ่งเห็นว่าไม่ใช่ทางออกของปัญหา นอกจากนี้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ยังเป็นกิจกรรมที่สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมมากกว่ากิจกรรมอื่น อีกทั้งยังมีข้อกำหนดให้มีการพบปะกันทุกเดือนเพื่อฝาก ถอน และขอกู้เงิน ซึ่งมีผลให้สมาชิกในชุมชนได้พบปะกัน เป็นโอกาสในการปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ของครอบครัวและชุมชน

ในขณะที่สมาชิกบางส่วน ได้เริ่มรับมือกับปัญหาที่เกิดจากการเข้าสู่ระบบการเกษตรแผนใหม่ ด้วยการตั้งกลุ่มเกษตรทางเลือกและกลุ่มออมทรัพย์ คลื่นผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมก็ได้โถมเข้าใส่ชุมชนอีกครั้ง ดังได้กล่าวไว้ในประวัติชุมชน ปัญหาการขาดแคลนที่ทำกิน สิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น ทำให้สมาชิกในชุมชนต้องหาทางออกกันอีกครั้ง โดยในปี ๒๕๓๕ ได้มีการจัดเวทีเสวนา ซึ่งมีนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานราชการ ร่วมวิเคราะห์ถึงที่มาที่ไปและแนวทางแก้ปัญหาพร้อมกับชาวบ้าน ซึ่งชุมชนมองว่าภาวะของชุมชนในขณะนั้น เปรียบเสมือน

“...กรุงศรีอยุธยากำลังเสียกรุงเป็นครั้งที่สาม แต่เป็นการเสียกรุงในรูปแบบใหม่ซึ่งไม่สามารถจะมองเห็นตัวข้าศึกได้ และเห็นได้ยากเย็น ไม่เหมือนกับตอนที่เราเสียให้กับพม่า มันมองเห็นพม่าอยู่ทันไร เราก็สามารถกอบกู้บ้านเมืองได้โดยง่าย แต่นี่มันถูกผนวกให้อยู่ในอาณัติของกระแสโลกาภิวัตน์ และกระแสนี้จะกำหนดชะตาชีวิตของคนกรุงเก่า ซึ่งถูกกำหนดโดยผู้อื่น”^{๒๒}

หลังจากการร่วมกันคิด ชุมชนจึงได้ร่วมกันทำ โดยเริ่มสร้างกลุ่มกิจกรรมต่างๆ และเชื่อมโยงเข้าด้วยกันด้วยเครือข่ายภายในชุมชน ซึ่งมีทั้งที่มีอยู่เดิมและสร้างขึ้นใหม่ โดยกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่ คือ กลุ่มธุรกิจทางเลือก ซึ่งเป็นความพยายามที่จะช่วยสนับสนุนคนรุ่นหนุ่มสาว หรือผู้ที่ต้องการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร ซึ่งอาจมีสาเหตุจากการขาดแคลนที่ทำกิน หรือ ทัศนคติส่วนตัวที่ไม่ชอบการ

ทำงานในภาคเกษตร สำหรับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมก็ได้ตั้งกลุ่มขึ้นมาดูแล โดยเฉพาะปัญหาเรื่องขยะและน้ำเสีย มีการปรึกษากับโรงงาน และ หน่วยงานปกครองท้องถิ่น ในส่วนของงานด้านวัฒนธรรมและสังคมก็มีการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนเช่นกัน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในช่วงหลังเป็นกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายมากขึ้น แต่ละกลุ่มกิจกรรมจะมีการศึกษา ดูงาน ฝึกอบรม เป็นของตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็มีการพบปะพูดคุยระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มซึ่งอยู่ร่วมชุมชนเดียวกันเป็นประจำ นอกจากนี้ยังมีการเชิญวิทยากรจากภายนอกมาให้ความรู้ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็น ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี คุณโสภณ สุภาพงษ์ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นต้น ในระดับเครือข่ายมีการประสานงานระหว่างองค์กรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งบางองค์กรได้มาร่วมกับชุมชนทำโครงการทดลองต่างๆ หรือองค์กรธุรกิจ ซึ่งเป็นช่องทางในการระดมสินค้าของชุมชน นอกจากนี้การเข้ามาศึกษาดูงานของกลุ่มต่างๆ ซึ่งปีที่ผ่านมามีประมาณ ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ คน^{๕๔} ก็เป็นช่องทางหนึ่งสำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้และสร้างเครือข่ายระหว่างกัน

สิ่งที่น่าสังเกต คือ แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มเป็นวิธีการสำคัญในการพัฒนาชุมชน แต่บทบาทของสมาชิกแต่ละคนในฐานะเป็นผู้เริ่มต้น กระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดกระบวนการดังกล่าวก็น่าสนใจไม่น้อย ซึ่งกิจกรรมหลายอย่างก็เกิดจากการริเริ่มในระดับครอบครัวก่อน เช่น การทำน้ำส้มุนไพรสำเร็จรูป เริ่มจากพี่สุชาติ พันธุ์เพ็ง^{๕๕} การทำปุ๋ยชีวภาพก็เริ่มจากความสนใจส่วนตัวของลุงอุดม กลับมาลัย^{๕๖} หรือ การทำเกษตรผสมผสานของลุงแจ่มและครอบครัว^{๕๗} ซึ่งปรากฏว่ากิจกรรมเหล่านี้ในปัจจุบัน ได้พัฒนาเป็นกิจกรรมในระดับกลุ่ม มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบสามารถขยายไปยังผู้สนใจทั้งในและนอกชุมชน

โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแต่เดิมเป็นการเรียนรู้ที่เกิดโดยธรรมชาติ ไม่หลากหลาย แหล่งความรู้หลักได้จากภายในชุมชน ซึ่งองค์ความรู้ยังเกี่ยวข้องกับวิถีการเกษตรแบบดั้งเดิม และสังคมประเพณีความเชื่อของชุมชนเป็นหลัก หลังจากที่ชุมชนเริ่มสร้างกลุ่มกิจกรรมก็ทำให้กระบวนการเรียนรู้เริ่มปรับเปลี่ยนตาม โดยเป็นกระบวนการที่เป็นทางการและมีความหลากหลายของประเด็นการเรียนรู้มากขึ้น ไม่จำกัดเฉพาะด้านการเกษตรแต่ขยายไปสู่ด้านการผลิตอื่นๆ เช่น ระบบการจัดสรรเงินทุนของชุมชน การบริหารจัดการ เป็นต้น โดยแหล่งความรู้จากภายนอกมีความสำคัญเพิ่มจากอดีต วิธีการที่ใช้ในการเรียนรู้ก็ใช้วิธีการศึกษา ดูงาน และปรึกษาหารือในระดับเครือข่ายเป็นหลัก ในขณะที่ความรู้ภายในชุมชนที่จำเป็นคือ ความรู้เกี่ยวกับสภาพชุมชน ทั้งในด้านกายภาพและสังคม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญสำหรับการนำความรู้จากภายนอกมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม โดยจุดร่วมที่สำคัญของการเรียนรู้ในอดีตและปัจจุบัน คือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากการลงมือปฏิบัติจริง อาศัยการลองผิดลองถูก โดยข้อจำกัดที่สำคัญคือ ยังไม่สามารถชักจูงและขยายให้สมาชิกของชุมชนส่วนมากเข้าร่วม ซึ่งสาเหตุอาจเนื่องมาจากสมาชิกส่วนหนึ่งไม่ต้องการรับความเสี่ยงจากการลองผิดลองถูก

๔.๓ การจัดการ

ความเป็นไปของชุมชนหนึ่ง ย่อมเป็นผลมาจากการทำหน้าที่ของสถาบันและองค์กรต่างๆ ซึ่งแต่ละสถาบันก็มีบทบาทและสถานภาพแตกต่างกันไป โดยการทำงานของสถาบันเหล่านั้นส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน เมื่อเวลาผ่านไปสภาพแวดล้อมและบริบททางสังคมย่อมเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ซึ่งสถาบันและองค์กรเหล่านั้นก็ต้องปรับตัวเพื่อตอบสนองของเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติที่มีการเกิด ดับ และเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแก่สถาบันต่างๆ ซึ่งบทบาทหน้าที่โดยรวมคือ จัดการให้สังคมดำเนินต่อไปได้

วัด และ ความเชื่อ แต่เดิมวัดเป็นหนึ่งในองค์กรสำคัญของชุมชน นอกจากเป็นศูนย์รวมความศรัทธาแล้ว บทบาทในฐานะความเป็นพื้นที่สาธารณะก็มีความสำคัญเช่นกัน เป็นแหล่งความรู้ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้ศึกษา เป็นแหล่งประกอบพิธีและลานกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ความเป็นชุมชนได้รับการสานต่อ เป็นหนึ่งในพลังที่คอยถ่วงดุลความเป็นไปของชุมชน หรือแม้กระทั่งเป็นสถานพยาบาลทางกาย และ ปลูกเร้าส่งเสริมพลังใจ ปัจจุบันบทบาทของวัดเหลือแค่เพียงเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรมของชาวบ้าน การทำหน้าที่เป็นแหล่งความรู้ทางโลกถูกถ่ายโอนไปสู่โรงเรียน ในขณะที่การทำหน้าที่เป็นแหล่งความรู้ทางธรรมก็จำกัด เนื่องจากโครงสร้างการจัดการสถาบันสงฆ์ และพฤติกรรมการบวชเรียนของชาวบ้าน นอกจากนั้นวัดเองในปัจจุบันก็ไม่ได้ใกล้ชิดกับชุมชนเช่นในอดีต ซึ่งอาจเนื่องมาจากวัดสามารถพึ่งพิงชาวบ้านกลุ่มอื่นที่อยู่นอกชุมชนได้มากขึ้น อีกทั้งระบบการปกครองของคณะสงฆ์ก็ทำให้พระห่างกับชาวบ้าน ในขณะที่ชาวบ้านสามารถตรวจสอบวัดได้น้อยลง และบทบาทของบ้านและชุมชนในฐานะเป็นแหล่งส่งผ่านความรู้ และหลักธรรม จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งก็ลดความสำคัญลงเช่นกัน ความเป็นพื้นที่สาธารณะของวัดในมิติต่างๆ หายไป ในขณะที่บทบาทในฐานะเป็นแหล่งเผยแผ่พุทธศาสนา ซึ่งเป็นภารกิจหลักก็ไม่เข้มแข็ง คำถามที่สำคัญคือว่า

"วัดจะทำอะไรจึงสามารถทำให้สังคมที่เปลี่ยนไปแล้ว เป็นฐานการรองรับการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาได้ โดยปราศจากครอบครัวและชุมชนอย่างที่เคยมีมาสำหรับรองรับการเผยแผ่ของวัดเหมือนในอดีต"^{๗๖}

ในส่วนของวัดมารวิชัย บทบาทการเป็นศูนย์รวมของชุมชนยังคงอยู่ แต่จะปรากฏชัดในเฉพาะเรื่องงานพิธี และประเพณีทางศาสนา ตลอดจนความเชื่อทางไสยศาสตร์ ส่วนบทบาทร่วมในการพัฒนาชุมชน และชี้นำชุมชนเช่นในอดีตมีน้อยมาก อีกทั้งยังปรากฏข่าวความขัดแย้งภายในวัดเนื่องจากการจัดสรรเงินและผลประโยชน์ บทบาทในการร่วมพัฒนาชุมชนคงมีเพียงการสนับสนุนในเรื่องงบประมาณแก่บางโครงการเป็นครั้งคราว

ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความมาก่อนการเข้ามาของพุทธศาสนาและยังคงความสำคัญจนปัจจุบัน ซึ่งสาเหตุสำคัญคือ ความรู้สึกไม่ปลอดภัย และ ไม่มั่นคง การพัฒนาในปัจจุบันที่ส่งเสริมความเป็นปัจเจกให้คุณค่ากับการสะสมความมั่งคั่งและไฝหาความสำเร็จ เป็นแรงกดดันที่ทำให้คนกลัวความล้มเหลวเนื่องจากการแข่งขัน ซึ่งนำไปสู่ความรู้สึกไม่มั่นคง และไม่มั่นใจ ทำให้ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและไสยศาสตร์ยังคงมีความสำคัญ^{๒๔} โดยสังเกตเห็นได้ว่าความเชื่อในสิ่งเหล่านี้มุ่งเน้นที่จะสร้างความสำเร็จให้แก่ตัวเองทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น ความร่ำรวย ความมีชื่อเสียง ดังนั้นบทบาทหนึ่งของความเชื่อคือ การทำหน้าที่เป็นสิ่งรองรับ บรรเทา แรงกดดันที่บุคคลต้องประสบ ซึ่งบทบาทดังกล่าวสามารถตอบสนองความต้องการของคนบางกลุ่มได้ดีกว่าพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงความสามารถที่สูงกว่าในการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป

โรงเรียน บทบาทหน้าที่ของโรงเรียนคือ แหล่งศึกษาหาความรู้ โดยเป้าหมายของระบบการศึกษาที่ผ่านมาเน้นการผลิตคนเข้าสู่ระบบการผลิต มากกว่าที่จะเน้นให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และทักษะในการดำเนินชีวิตที่มีพื้นฐานอยู่กับชุมชน สำหรับสากล โรงเรียนที่มีแนวทางและส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน คือ โรงเรียนสาครวิทยา ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ชุมชนร่วมกันก่อตั้งขึ้น สิ่งที่น่าสนใจคือ ความพยายามของคณะครู ที่ส่งเสริมให้โรงเรียนเน้นระบบการศึกษาที่มุ่งสร้างให้นักเรียนรู้จักชุมชนและสามารถประกอบอาชีพได้ หรือที่เรียกว่าการศึกษาระบบทางเลือก ซึ่งก็คือ การศึกษาที่เปิดโอกาสให้นักเรียนสามารถเลือกทางเดินได้ ไม่จำกัดเฉพาะต้องเดินตามระบบที่เป็นอยู่ที่เน้นการสอบการแข่งขัน และแยกนักเรียนให้ห่างจากชุมชน โดยโรงเรียนจัดให้มีการศึกษาชุมชน เปิดโอกาสให้บุคคลภายในชุมชนได้มีโอกาสถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้ให้แก่นักเรียน นอกจากนี้ยังมีโครงการฝึกอาชีพ ซึ่งเป็นทางเลือกสำหรับผู้ที่ไม่ต้องการศึกษาต่อ ในขณะที่เดียวกันโรงเรียนก็ทำหน้าที่ในการชี้แนะ ตลอดจนเสนอทางออกให้กับชุมชน ดังเช่นการทดลองทำไร่นาสวนผสม เป็นต้น ซึ่งผู้มีบทบาทสำคัญคือ คณะครูส่วนหนึ่งซึ่งบางท่านเป็นผู้ร่วมก่อตั้งโรงเรียนมาตั้งแต่อดีต โดยคณะครูถือเป็นผู้นำกลุ่มแรกที่ก่อให้เกิดกิจกรรมชุมชน และเป็นผู้ชี้แนวทาง และช่วยประสานแสวงหาความรู้ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งในปัจจุบันบทบาทในส่วนนี้ถ่ายโอนไปสู่ผู้นำรุ่นใหม่และองค์กรชาวบ้าน ในขณะที่บทบาทของโรงเรียนในฐานะแกนนำพัฒนาชุมชนก็จำกัดลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงผู้บริหาร โดยปัจจุบันเน้นหนักไปทำงานเยาวชน ไม่ว่าจะเป็นการแข่งขันกีฬา เล่นดนตรี งานรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด และงานศิลปะวัฒนธรรม ซึ่งอุปสรรคหนึ่งที่เผชิญอยู่ คือ การทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชนบางส่วน ถึงความเป็นไปของการศึกษาทางเลือก^{๒๕}

บ้านและชุมชน รูปแบบการเกษตรเพื่อยังชีพส่งผลให้ชุมชนเป็นสถาบันที่มีความสำคัญเนื่องจากความสามารถในการผลิตของแต่ละครอบครัวมีจำกัด ในยามปกติก็ต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อให้การผลิตดำเนินต่อไปได้ ส่วนช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ เช่น น้ำท่วม หรือ ฝนแล้ง ก็ต้องอาศัยการพึ่งพิงระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้ทำให้แต่ละครอบครัวหรือแต่ละหน่วยย่อยของสังคมตระหนักถึงความมี

อยู่และความสำคัญชุมชน^{๓๐} โดยแต่เดิมบ้านและชุมชนเป็นสถานที่ส่งผ่านและผลิตซ้ำความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนรูปแบบการผลิตและวิถีการดำเนินชีวิต ซึ่งบทบาทเหล่านี้ได้ลดน้อยลงตลอดเวลา เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของสังคม จากเดิมที่เป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ไม่มีความหลากหลายกลายเป็นสังคมที่ได้รับผลจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมอย่างเต็มที่ บทบาทของบ้านในฐานะเป็นแหล่งการเรียนรู้และเตรียมพร้อมสำหรับการประกอบอาชีพด้านการเกษตรสูญหายไป บุตรหลานมีอิสระในการเลือกประกอบอาชีพมากกว่าอดีต อีกทั้งระบบการศึกษาก็แยกนักเรียนออกจากชุมชนและครอบครัว ซึ่งสังเกตได้จากความลักลั่นระหว่างทัศนคติความเชื่อและความคิดของคนรุ่นต่างๆ ในครอบครัว และชุมชน ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อการผลิตซ้ำอุดมการณ์ความเป็นชุมชน ในขณะที่ความหลากหลายของระบบการผลิต และรูปแบบการผลิตใหม่ที่ทำให้ครอบครัวภายในชุมชนลดการพึ่งพิงระหว่างกัน แต่ต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกมากขึ้น ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าบทบาทของครอบครัวต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมีอยู่จำกัด

วัฒนธรรม ประเพณี เป็นเครื่องมือที่ส่งผ่านและผลิตซ้ำอุดมการณ์ความเป็นชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนบางส่วนได้ร่วมฟื้นฟู ตลอดจนปรับเปลี่ยนเพื่อให้เครื่องมือเหล่านั้นทำงานอีกครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการรื้อฟื้นงานประเพณีประจำปีต่างๆ หรือ การสร้างเครื่องมือชนิดใหม่ เช่น การให้ความสำคัญกับผู้เฒ่าผู้แก่ของสังคม ผ่านงานรดน้ำดำหัว หรือ การยกย่องให้เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนั้นยังมีการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมและการละเล่นเพื่อเป็นสื่อในการสร้างความกลมเกลียว เช่น การแสดงลิเกร่วมกันของสมาชิกในชุมชน หรือ การประยุกต์นำดนตรีไทยคู่กับการเรียนการสอน เป็นต้น จุดสำคัญของวัฒนธรรม ประเพณี อยู่ที่การดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งชุมชนสากลทำได้สำเร็จในระดับหนึ่ง ในแง่ของการประยุกต์ ดัดแปลง และพยายามให้ความหมายใหม่ที่สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน

ส่วนวัฒนธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับส่วนต่างๆในสังคม ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติ สังคม การผลิต ก็เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไข โดยเฉพาะเงื่อนไขด้านการผลิต และเศรษฐกิจ สิ่งที่สังเกตเห็นได้ชัดคือ ความลักลั่นไม่สอดคล้อง และปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ โดยประเพณีหลายอย่างที่ไม่สามารถปรับตัวให้เหมาะกับวัฒนธรรมหรืออีกนัยหนึ่งการจัดความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไป กำลังลดความสำคัญลง เนื่องจากไม่สามารถสร้างความหมายใหม่ หรือนิยามตัวตนได้ เช่น ประเพณีการทำขวัญข้าวที่กำลังจะสูญหายไปจากชุมชน ในขณะที่ประเพณีลอยกระทงจะเป็นประเพณีที่ประสบความสำเร็จในการสร้างตัวตนใหม่ เป็นต้น

องค์กรการปกครองของราชการ บทบาทขององค์กรราชการมีมาตั้งแต่อดีต โดยมีหลายหน่วยงานเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการเป็นผู้นำและส่งเสริมงานพัฒนาต่างๆ ซึ่งมีจุดร่วมเหมือนกัน

คือ เป็นงานที่คิดจากข้างบน ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการ เป็นลักษณะการปฏิบัติงาน เพื่อเอาผลงานในระยะสั้นและเน้นความสำเร็จในด้านปริมาณเป็นหลัก อีกทั้งการดำเนินงานมักจะขาด การประสานงานระหว่างหน่วยงาน จึงปรากฏว่างานโดยส่วนมากไม่ประสบความสำเร็จ ไม่มีการพัฒนา อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ผลักดันให้ชุมชนต้องแสวงหาทางออกด้วยตัวเอง โดยการก่อตั้งองค์กร หรือสถาบันต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาโดยไม่รอความช่วยเหลือจากรัฐเพียงอย่างเดียว ในปัจจุบันองค์กร การปกครองที่ใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด คือ องค์กรการบริหารส่วนตำบล ซึ่งมีความยืดหยุ่นในการปฏิบัติงาน และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนงานพอสมควร โดยเฉพาะอำนาจหน้าที่ในการ จัดสรรงบประมาณ ดังนั้นจึงปรากฏว่าองค์กรชาวบ้านมีความร่วมมือกับองค์กรบริหารส่วนตำบล มี สมาชิกระดับนำขององค์กรชาวบ้านส่วนหนึ่งที่เป็นสมาชิกขององค์กรบริหารส่วนตำบล ซึ่งการร่วมมือดังกล่าว เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นการปรับเปลี่ยนบทบาทขององค์กรราชการที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชน

องค์กรชาวบ้าน” ท่ามกลางปัญหาที่เกิดขึ้นชุมชนไม่ได้เป็นผู้ถูกกระทำแต่ฝ่ายเดียวแต่มีความพยายามในการปรับตัวและตั้งรับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นตั้งแต่การร่วมมือกันสร้างโรงเรียนของชุมชน ตลอดจนการเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ โดยผู้ที่มีบทบาทสำคัญ คือ กลุ่มครู ซึ่งเป็นชาวชุมชน สาคคี และจากการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ทำให้ได้รับความเชื่อถือจากสมาชิกในชุมชน วิธีการที่สำคัญคือ การใช้โรงเรียนเป็นต้นแบบของกิจกรรมต่างๆ โดยมีเป้าหมายต้องการให้นักเรียนรู้จักชุมชน มีความพร้อมในการประกอบอาชีพ ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความรู้แก่ชุมชนเพื่อให้รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง แม้ว่าในช่วงหลังบทบาทของโรงเรียนจะลดน้อยลงเนื่องจากติดข้อจำกัดด้านการบริหารและระเบียบราชการ แต่สมาชิกในชุมชนบางส่วนก็ได้สร้างองค์กรท้องถิ่นและกลุ่มกิจกรรมขึ้นด้วยตัวเอง ซึ่งในปัจจุบัน การบริหารจัดการอยู่ในความดูแลของคณะกรรมการรุ่นใหม่ ไม่ได้จำกัดอยู่ที่กลุ่มครูเช่นในอดีต

โดยสรุปกลุ่มกิจกรรมและองค์กรท้องถิ่น เป็นการปรับตัวของชุมชนที่ต้องการสร้างสถาบันใหม่ขึ้นมารองรับบทบาทหน้าที่ซึ่งสถาบันที่มีอยู่เดิมไม่สามารถจัดการได้ หรือจัดการได้แต่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ เช่น ก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนสำหรับสมาชิก เนื่องจากบางส่วนไม่สามารถจัดหาได้จากสถาบันการเงินในระบบ ในขณะที่สถาบันการเงินนอกระบบสร้างภาระดอกเบี้ยที่หนักหน่วง หรือ การตั้งกลุ่มธุรกิจทางเลือกเพื่อรองรับความต้องการในการประกอบอาชีพที่หลากหลายของสมาชิกในชุมชน และ ขยายเครือข่ายการตลาดเพื่อรองรับผลผลิตส่วนเกิน ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรสถาบันต่างๆ เพื่อสร้างความเข้มแข็ง และ โอกาสในการพัฒนา เป็นต้น ซึ่งองค์กรชาวบ้านและกลุ่มกิจกรรมที่สำคัญ ประกอบด้วย

กลุ่มออมทรัพย์สาคคี ก่อตั้งในปี ๒๕๓๒ มีวัตถุประสงค์เพื่อระดมทุนให้กับผู้ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือผู้ที่ต้องการลงทุนทำการค้า และต้องการประกอบธุรกิจขนาดเล็ก เช่น ขายอาหาร รถ

เห็นขายผลไม้ หรือ พัฒนาที่อยู่อาศัย การศึกษา ซึ่งขยายตัวเนื่องจากการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม รวมถึงต้องการส่งเสริมการออมในหมู่สมาชิก ปัจจุบันมีสมาชิก ๒๒๐ ครัวเรือน มีเงินออมประมาณเดือนละ ๓๐,๐๐๐ บาท เงินหมุนเวียน ๑.๖ ล้านบาท โดยในช่วงการก่อตั้งผู้ที่มีบทบาทนำคือ กลุ่มครูและชาวบ้านบางส่วน ซึ่งได้ไปดูงานของกลุ่มออมทรัพย์อื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จ กิจกรรมในปัจจุบัน นอกจากการพบปะประจำเดือน ยังมีการร่วมกันจัดงานประเพณี ตลอดจนพาสมาชิกไปดูงานฝึกอบรมเพื่อพัฒนาอาชีพ รวมถึงความพยายามในการจัดหาความสนับสนุนจากภายนอก ปัญหาที่กลุ่มกำลังประสบคือ สมาชิกบางส่วนมีปัญหาในการส่งคืนเงิน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากภาวะเศรษฐกิจ อีกทั้งขนาดของกลุ่มยังเป็นอุปสรรคในการใช้กลไกสังคมในการควบคุม นอกจากนั้นสมาชิกบางส่วนถอนตัวออกไป เนื่องจากปัญหาทางเศรษฐกิจ ในขณะที่บางส่วนให้เหตุผลว่าการจัดสรรเงินไม่โปร่งใส ไม่สามารถขอกู้เงินได้ นอกจากนั้นยังมีปัญหาด้านการบริหารจัดการ โดยเฉพาะปัญหาทางเทคนิคต่างๆ รวมถึงกลุ่มคนทำงานที่ไม่มีความต่อเนื่อง

ปัจจุบันนอกจากกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ยังมีการจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีขนาดเล็ก สมาชิกจะจำกัดอยู่ในกลุ่มที่รู้จักกัน ซึ่งเป็นข้อดีเนื่องจากสมาชิกสามารถใช้กลไกสังคมในการตรวจสอบและควบคุมกันเอง อีกทั้งการกระจายของข่าวสารและการดำเนินงานทำได้คล่องตัวกว่า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่เริ่มดำเนินงานแล้วในขณะนี้ คือ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์สามตุ่ม ซึ่งเริ่มมาประมาณ ๖ เดือน มีสมาชิก ประมาณ ๑๕๐ คน และมีแนวโน้มว่าจะมีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์กลุ่มอื่นเกิดขึ้นอีก^{๓๓} โดยสรุปกลุ่มออมทรัพย์เป็นความพยายามของชุมชนในการก่อตั้งแหล่งเงินทุนใหม่สำหรับสมาชิก เนื่องจากบางส่วนไม่สามารถพึ่งพิงสถาบันการเงินในระบบ ในขณะที่สถาบันการเงินนอกระบบก็มีต้นทุนการระดมเงินที่สูง

กลุ่มธุรกิจทางเลือก ก่อตั้งในปี ๒๕๓๖ เป็นผลต่อเนื่องจากกิจกรรมภายในกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งได้ข้อสรุปว่าควรส่งเสริมอาชีพใหม่เพื่อรองรับสมาชิกของชุมชนที่ไม่สามารถและไม่ต้องการทำงานในภาคเกษตร หรือต้องการประกอบอาชีพเสริม เนื่องจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมบริเวณรอบชุมชนก่อให้เกิดโอกาสในการเลือกประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็น การขายอาหาร งานช่างต่างๆ การทำน้ำดื่มสมุนไพร เป็นต้น โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาวที่ต้องการประกอบอาชีพอิสระ ซึ่งกิจกรรมนี้ริเริ่มโดยกลุ่มครู มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้สมาชิกสามารถช่วยเหลือตนเองในการประกอบอาชีพ สร้างเศรษฐกิจชุมชน พยายามให้เงินไหลเวียนในชุมชน โดยทางกลุ่มมีกิจกรรมการพูดคุย อบรมสัมมนา และดูงานนอกสถานที่ ตลอดจนจัดหาเงินทุนให้กู้ยืม ซึ่งในปัจจุบันบทบาทของกลุ่มเน้นที่การหาตลาดเพื่อกระจายสินค้าจากกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ในขณะเดียวกันธุรกิจบางประเภทก็แยกตั้งเป็นกลุ่มใหม่ เช่น การแปรรูปผลผลิต

ปัญหาของกลุ่มในปัจจุบัน นอกจากเรื่องเงินทุนแล้วยังมีปัญหาเรื่องการค้าเนินกิจการ โดยเฉพาะธุรกิจที่ต้องติดต่อกับตลาดภายนอก ซึ่งต้องประสบกับภาวะการแข่งขันทั้งกับกลุ่มทุนขนาดใหญ่ และกลุ่มธุรกิจของชุมชนอื่น ซึ่งผลิตสินค้าที่ค่อนข้างใกล้เคียงกัน รวมถึงขาดประสบการณ์ในการบริหาร อีกทั้งชุมชนไม่มีฐานความรู้เท่าในที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ ในขณะที่เดียวกันกระบวนการเรียนรู้ยังจำกัด ไม่สามารถพัฒนาได้ทันโลกภายนอก นอกจากนั้นกฎระเบียบบางประการของทางราชการเป็นปัญหาในการพัฒนาสินค้า และวางจำหน่าย ดังเช่นกรณีที่น้ำสมุนไพรบรรจุขวดของชุมชนไม่สามารถวางจำหน่ายในร้านค้าบางแห่ง เนื่องจากไม่ได้รับการตรวจสอบและมีเครื่องหมายรับรอง เป็นต้น

กลุ่มเกษตรทางเลือก ก่อตั้งในปี ๒๕๓๔ โดยคณะครูได้ฟื้นฟูโครงการไร่สวนผสมในอดีต ซึ่งหยุดชะงักไปตั้งแต่ปี ๒๕๒๙ ให้กลับมีชีวิตอีกครั้ง มีการปรับเปลี่ยนการดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน โดยได้ขยายกิจกรรมให้กว้างขึ้น ทั้งเกษตรผสมผสาน ผักปลอดสารพิษ การทำปุ๋ยหมัก ตลอดจนการแปรรูปผลผลิต เช่น การทำยาสระผมจากสมุนไพร มุ่งการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและชุมชน วัตถุประสงค์ของกลุ่ม คือ ต้องการให้เกษตรกรสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตัวเอง รู้เท่าทันการผลิต แผนใหม่ ตลอดจนหาตลาดระบายผลผลิตส่วนเกิน กิจกรรมของกลุ่มนอกจากการพูดคุยแลกเปลี่ยน ยังมีการจัดอบรม และศึกษาดูงาน

ปัญหาที่ประสบคือ การหาตลาดเพื่อระบายผลผลิตส่วนเกิน นอกจากนั้นยังมีปัญหานี้สินเก่าของสมาชิกแต่ละคน ซึ่งมีผลต่อการดำเนินงาน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในช่วงแรกจากเกษตรตามแนวทางปฏิวัติเขียวมาสู่เกษตรผสมผสานต้องใช้เงินทุน และมีช่วงที่ต้องรอให้ผลผลิตผลิดอกออกผลซึ่งเป็นช่วงที่รายได้ลดลง นอกจากนั้นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก หากไม่มีรายได้จากช่องทางอื่นเกษตรกรก็ยากที่จะหลุดจากภาวะหนี้สินได้

การพัฒนาศาสนา ศิลปวัฒนธรรม การกีฬาและนันทนาการ เป็นกิจกรรมที่ต้องการสร้างความเป็นชุมชนให้กลับมาเข้มแข็งอีกครั้ง โดยอาศัย วัฒนธรรม ประเพณี และ ศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้สถาบันต่างๆ ในชุมชนกลับมาทำงานอีกครั้ง นอกจากนั้นยังได้พัฒนากิจกรรมใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะกีฬาและนันทนาการ ซึ่งมุ่งเน้นที่กลุ่มเยาวชนเป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อให้คนรุ่นใหม่มีความภูมิใจในชุมชน ตลอดจนต้องการให้เยาวชนมีการรวมกลุ่มและมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาชุมชน ซึ่งกิจกรรมที่ทำ เช่น การฟื้นฟูงานประเพณีประจำปีและการละเล่น การรวมกลุ่มเยาวชนเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น กีฬา การแสดง งานบำเพ็ญประโยชน์ ตลอดจนการรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด

กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายเพื่อสร้างความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชน สถาบันชุมชน กลุ่มองค์กรต่างๆ รวมถึงหน่วยงานของรัฐ และโรงงานอุตสาหกรรม เพื่อจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น เช่น ชยะ ควันพิช น้ำเสีย สารเคมีจากการเกษตร และสารพิษจากการประกอบอาชีพ ซึ่งต่างก็เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเข้าสู่การเกษตรแผนใหม่ในอดีต และมีปัญหารุนแรง หลากหลายขึ้นหลังจากการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม โดยการดำเนินงานที่ผ่านมาทั้งการประชุมร่วมกับหน่วยงานราชการ และโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งมีผลที่เป็นรูปธรรมคือ การจัดการเรื่องชยะและแหล่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีการรณรงค์ทำความเข้าใจในประเด็นปัญหาต่างๆ ให้สมาชิกในชุมชนรับทราบ

กลุ่มพัฒนาภูมิปัญญาสาคร เป็นกิจกรรมที่มุ่งสร้างให้สมาชิกในชุมชนมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา และแสวงหาทางออกอย่างถูกต้องเหมาะสม สามารถประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเก่าของชุมชนและความรู้ใหม่จากภายนอกตั้งรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างมีสติและรู้เท่าทัน เพื่อให้ชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยวิธีการดำเนินงานจะพยายามกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในขั้นตอนการทำงานของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการจัดสัมมนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน โดยมีทั้งวิทยากรจากชุมชนและภายนอก ซึ่งในปัจจุบันยังมีกิจกรรมแพทย์แผนไทยเพิ่มขึ้นด้วย

กองทุนชุมชน เนื่องจากการขยายตัวของกิจกรรมทำให้ชุมชนได้รับเงินสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ มากขึ้น กองทุนชุมชนจึงถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อตรวจสอบและควบคุมการใช้จ่ายเงินสนับสนุนเหล่านั้น ซึ่งกองทุนยังดูแลกลุ่มออมทรัพย์ ทั้งนี้เพื่อให้ทราบว่าสถานะทางการเงินของกลุ่มเป็นอย่างไร นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการติดต่อประสานงานกับแหล่งทุนต่างๆ ซึ่งมีความจำเป็นสำหรับการปฏิบัติงานของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ

กิจกรรมและกลุ่มต่างๆ ของชุมชน เชื่อมโยงกันด้วยเครือข่ายภายในชุมชนซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับคณะกรรมการกลางซึ่งมาจากตัวแทนของกลุ่มต่างๆ โดยได้มาจากการเลือกตั้งของสมาชิก ในขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกทั้งหน่วยงานราชการ ธุรกิจ และองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้มแข็งและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกิจกรรมทั้งหมด โดยกลุ่มและกิจกรรมของชุมชนพัฒนาจากกระบวนการแสวงหาทางออกร่วมกันของสมาชิก ผ่านกระบวนการเรียนรู้และประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเก่าร่วมกับความรู้ใหม่ สิ่งที่น่าสนใจซึ่งคณะวิจัยสังเกตเห็นในระหว่างการศึกษาเก็บข้อมูล คือ การจัดองค์กร ตลอดจนการกำหนดบทบาทมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียด ปรากฏการณ์นี้เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวขององค์กรให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

นอกจากกลุ่มกิจกรรมข้างต้นแล้ว สมาชิกของชุมชนบางส่วนได้แสวงหาทางออกให้ตนเอง โดยไม่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของแนวทางการแก้ปัญหาโดยมีจุดร่วมที่เหมือนกันในแง่ที่ว่า เป็นความพยายามที่เกิดด้วยตัวเอง ไม่รอความช่วยเหลือจากภายนอก

ปัญหาของการดำเนินกิจกรรมโดยรวมคือ ไม่สามารถขยายกิจกรรมไปสู่คนส่วนใหญ่ของชุมชน ทั้งนี้สาเหตุหนึ่งเนื่องจากความแตกต่างและความหลากหลายของสมาชิกในชุมชน โดยในปัจจุบัน กิจกรรมกระจุกตัวอยู่ภายในกลุ่มที่มีฐานะปานกลาง และบางครั้งก็ถูกขัดขวางจากผู้ที่ไม่เห็นด้วย นอกจากนี้ปัญหาการสื่อสารและทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชนก็เป็นอีกปัญหาหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดความสงสัยจากชาวบ้านบางส่วนต่อการดำเนินกิจกรรม โดยเฉพาะปัญหาเรื่องการบริการงบประมาณ นอกจากนี้ก็เป็นปัญหาทางเทคนิค และการบริหารจัดการซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มกิจกรรม

โดยสรุป สถาบันและองค์กรที่ทำหน้าที่ในการจัดการมีทั้งสถาบันดั้งเดิมและสถาบันที่เกิดขึ้นใหม่ โดยความอยู่รอดของสถาบันใดๆ ขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวเพื่อตอบรับกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ

“การนิยาม “ตัวตน” ขึ้นใหม่ จึงเป็นกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ทั้งเพื่อรักษาอำนาจของตัวและเพื่อกู้คืนอำนาจที่สูญเสียไปกลับคืนมา โดยเฉพาะในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเช่นสังคมไทย”^๔

ซึ่งเป้าหมายหลักในการปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของสถาบันเหล่านั้น ก็คือ ความยั่งยืนของชุมชน หากสถาบันใดไม่สามารถนิยาม “ตัวตน” ขึ้นใหม่ ก็จะหมดบทบาทและสูญเสียสถานภาพไปโดยปริยาย โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนและสังคมขึ้นอยู่กับว่า บทบาทและสถานภาพของสถาบันนั้นๆมีส่วนต่อความเป็นไปของสังคมขนาดไหน และมีสถาบันอื่นขึ้นมารองรับหน้าที่ต่อหรือไม่

คำถามหนึ่งที่คณะวิจัยได้ถามแกนนำในการพัฒนา คือ ทำไมสาครถึงเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง คำตอบก็คือ เขาไม่รู้ว่าเข้มแข็งจริงหรือเปล่า คนภายนอกที่รู้จักและมาศึกษาดูงานต่างหากที่เป็นผู้บอก ว่าที่นี่เข้มแข็ง แต่สิ่งที่เขาแน่ใจก็คือ ที่นี่กำลังอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ และจะเรียนรู้ต่อไป^๕ โดยจุดสำคัญคือ ต้องเป็นการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานศักยภาพของตนเอง ต้องค้นหาให้พบว่าคุณภาพของชุมชนอยู่ตรงไหน แล้วประยุกต์ความรู้ วิธีการเพื่อพัฒนาชุมชนด้วยตัวเอง^๖

^๑ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๑

^๒ ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๑

^๓ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๒

^๔ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๖

^๕ ภาคผนวก ข ตาราง ข๔-๑

^๖ ภาคผนวก ข ตาราง ข๔-๒

^๗ ประวัติชุมชนได้จากการประมวลข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ประกอบด้วย หนังสือ รายงานการวิจัย บทความ บทสัมภาษณ์ ปาฐกถา และการเก็บข้อมูลในพื้นที่โดยคณะผู้วิจัย ผู้สนใจสามารถค้นคว้าได้จากแหล่งข้อมูลต่อไปนี้

จุดประกาย, ๘ พฤษภาคม ๒๕๔๒. ชุมชนคลองขนมจีน นี่แหละ...พลังทุนทางสังคม. กรุงเทพฯ: ธุรกิจ จุดประกาย: ๑.

ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๓๙. ทำเกวียน บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: คปไฟ.

สุรสม กฤษณะจุฑะ (บรรณารักษ์), ๒๕๔๐. สุรินทร์ กิจนิตยชีวี ครูของแผ่นดิน สร้างสรรค์การเรียนรู้ กอบกู้ชุมชน. ปาฐกถามูลนิธิโกมลคีมทอง ประจำปี ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ: โกมลคีมทอง.

สุดารา สุขฉายา, ๒๕๓๗. โศกนาฏกรรมของชาวนา ชีวทัศน์แปรที่ทุ่งสาคลี. สารคดี. ๑๐ (๑๑๘): ๑๐๖-๑๒๖.

สุรินทร์ กิจนิตยชีวี และคณะ, ๒๕๔๐. กระบวนการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวของชุมชนสาคลีท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. รายงานการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

อรสม สุทธิสาคร, ๒๕๓๙. ครูของแผ่นดิน สุรินทร์ กิจนิตยชีวี. (สัมภาษณ์ สุรินทร์ กิจนิตยชีวี). สารคดี. ๑๒(๑๓๗): ๑๓๔-๑๔๙.

ไอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ก. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี". วารสารสังคมพัฒนา. (๓-๔): ๖๙-๗๕.

ไอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ข. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๒). วารสารสังคมพัฒนา. (๕): ๗๓-๗๘.

ไอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ค. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๓). วารสารสังคมพัฒนา. (๖): ๖๕-๗๓.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๒ก. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๔). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๑-๒): ๙๐-๙๗.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๒ข. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๕). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๓-๔): ๙๐-๑๐๐.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๒ค. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๖). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๕-๖): ๑๐๕-๑๑๖.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๒ก. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๗). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๑-๒): ๕๘-๖๗.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๒ข. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๘). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๓): ๖๐-๖๙.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๒ค. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (จบ). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๔): ๕๙-๗๑.

Suthon Sukphisit, 27th January 1999. Keeping things together. Bangkok Post: Outlook: 1,4.

^๙ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๑. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์. หน้า ๒๐๕-๒๑๙.

^{๙๐} สัมภาษณ์ คุณไพโรจน์ เหลืองประเสริฐ, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒.

^{๙๑} สัมภาษณ์ คุณสุชาติ พันธุ์เพ็ง, ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒.

^{๙๒} ภาคผนวก ข ตาราง ๒๔-๑

^{๙๓} สัมภาษณ์ คุณปรีชา ดัสตุลย์, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๔๑.

^{๙๔} แม้ว่าเป้าหมายการผลิตจะเน้นการบริโภคในครัวเรือน แต่ชุมชนบริเวณนี้ก็มีความสัมพันธ์กับระบบตลาดมากกว่าชุมชนเกษตรบริเวณอื่นที่ห่างไกลออกไป ซึ่งสาเหตุหนึ่งเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาบาวริง (Bowring Treaty) ทำให้ "...ความต้องการจากต่างประเทศในการเสนอซื้อข้าวไทย ซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้การเพาะปลูกข้าวในภาคกลางของสยามประเทศขยายตัวอย่างมาก ในขั้นแรก การขยายตัวดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในบริเวณอันมีอยุธยาเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นอยู่ช้านานมาแต่ดั้งเดิม" ดู รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, ๒๕๓๐. **เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยพริเมียมข้าว**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า ๗. ส่วนตัวเลขการขยายตัวของปริมาณข้าว ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๔๐. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์. หน้า ๓๘-๔๒.

^{๙๕} เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติทำให้คนไม่จำเป็นต้องพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อควบคุมธรรมชาติ แต่ปรับกระบวนการผลิตให้เหมาะสมและสอดคล้องกับจังหวะของธรรมชาติแทน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวส่งผลให้วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี สอดคล้องกับวงจรการผลิตด้วย ดู Srisakra

Vallibhotama, 1993. Nature and Rituals in the 12-Month Cycle: A Case Study of the 6th Month's Rituals. In *Man and Nature: A Cross-Cultural Perspective*. Bangkok: Chulalongkorn University Press, pp.153-163. pp.155-158.

^{๑๕} เรื่องราวของวงจรการผลิต อาศัยข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ดู เชียงอรรด ๗

^{๑๖} สุตารา สุขฉายา, ๒๕๓๗. อ้างแล้ว หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

^{๑๗} จากการศึกษาของ โอวาท สุทธนารักษ์ พบว่ากลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในช่วงแรกมี ๙ คน ซึ่ง ๕ คนมีนามสกุลเดียวกัน ดู โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ข. อ้างแล้ว หน้า ๗๗ ในขณะที่กลุ่มผู้นำรุ่นหลังก็ยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติอยู่

^{๑๘} จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๔๑. **โฉมหน้าศักดินาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๗ กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา. สำหรับปัญหาและความทุกข์ของชาวนาตั้งแต่ในอดีต ดู อภิรัชย์ พันธเสน, ๒๕๓๙. **พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา. หน้า ๗๕-๑๓๕.

^{๑๙} “ จากการศึกษาที่กำหนดว่า นาโคโคเป็นนาในท้องที่ที่มีน้ำบริบูรณ์ ทางารจึงได้กำหนดไว้ว่ามีอยู่ใน ๔ หัวเมือง คือ กรุงเก่า ลพบุรี อ่างทอง และสุพรรณบุรี ในสมัยรัตนโกสินทร์นาโคโคมีหลักฐานอย่างแน่ชัดว่าได้แก่ ๔ หัวเมืองนี้ แต่สำหรับสมัยอยุธยาไม่แน่ชัดคือที่ใดบ้าง แต่ถ้าเชื่อตามลาภูแบร์ว่าเขตนาโคโค คือ บริเวณที่อยู่ในพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ ก็เห็นจะได้แก่ พระนครศรีอยุธยา และหัวเมืองข้างเคียง” ดู สุนทรีย์ อาสะวีย์, ๒๕๓๐. **ประวัติศาสตร์ของรังสิต: การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๕๗**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า ๒๕๐. การกำหนดว่านาโคโคเป็นนาโคโค หรือ นาปางลอยมีจุดประสงค์เพื่อการเก็บอากรค่านา ซึ่งข้อความที่ยกมาแสดงให้เห็นว่าอยุธยาเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐเข้าถึงมาตั้งแต่อดีต

^{๒๐} เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และ ประยงค์ เนตยารักษ์, ๒๕๓๐. **โฉมหน้านายทุนผู้ให้ไว้ในตลาดสินเชื่อนชนบทไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

^{๒๑} สัมภาษณ์ คุณสุชาติ พันธุ์เพ็ง, ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒. สิ่งที่น่าสนใจคือ การที่ที่สุชาติบอกว่าหนึ่งในวิธีการขยายตลาดในชุมชนคือ การส่งเสริมให้ใช้น้ำสมุนไพรมานอนในโอกาสต่างๆ เช่น งานศพ หรืองานประเพณีอื่นๆ โดยการขายวัตถุดิบสำหรับการทำน้ำสมุนไพรมานอน และสอนวิธีการผลิตให้ (ซึ่งจริงๆ ทั้งวัตถุดิบและองค์ความรู้เป็นสิ่งที่หาได้ง่าย และทราบกันอยู่แล้ว) โดยไม่กลัวว่าจะเป็นการสร้างคู่แข่งในอนาคต เนื่องจากจุดสำคัญอยู่ที่ การประยุกต์ความรู้เก่าเข้ากับความรู้ใหม่ ซึ่งคนอื่นมีแต่ความรู้เก่า แต่ไม่สามารถนำความรู้ใหม่ด้านการบรรจุ และการตลาดมาประยุกต์ใช้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญของการเรียนรู้และการนำไปใช้

^{๒๒} โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๒ก. อ้างแล้ว หน้า ๙๐-๙๗.

^{๒๓} สุรสม กฤษณะจุฑา (บรรณารักษ์), ๒๕๔๐. อ้างแล้ว หน้า ๒๙

-
- ^{๒๔} สัมภาษณ์ คุณปรีชา ตัสดุลย์, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๔๑.
- ^{๒๕} สัมภาษณ์ คุณสุชาติ พันธุ์เพ็ง, ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒.
- ^{๒๖} สัมภาษณ์ คุณอุดม กลีบมาลัย, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒.
- ^{๒๗} สัมภาษณ์ ดุงแจ่ม, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒.
- ^{๒๘} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๒ก. เข้าวัดเข้าวา. **มติชนสุดสัปดาห์**. ๑๙(๓๘๓): ๔๗.
- ^{๒๙} Srisakra Vallibhotama, 1993. อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๕.
- ^{๓๐} สัมภาษณ์ คุณสุชาติ พันธุ์เพ็ง, ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒.
- ^{๓๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๓๘. แหนงแมว กับ “วิกฤต” ในวัฒนธรรมชาวนา. ใน สุพจน์ แจ่มเร็ว (บรรณาธิการ). **ผ้าขาวม้า, ผ้าจีน, กางเกงใน และ ฯลฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน, หน้า ๑๐-๓๖. หน้า ๑๐-๑๕.
- ^{๓๒} แหล่งข้อมูล ดู เชิงอรรถ ๗
- ^{๓๓} สัมภาษณ์ ครูสุภาพ ขาตินันท์, ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒.
- ^{๓๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๒ข. อัดตาที่ต้องนิยาม. **มติชนสุดสัปดาห์**. ๑๙(๓๘๕): ๔๗.
- ^{๓๕} สัมภาษณ์ ปรีชา ตัสดุลย์, ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒
- ^{๓๖} สัมภาษณ์ ครูสุนทร กิจนิตยชีวี, ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒

ชุมชนสระคูณ

อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพชุดแสดงสภาพทั่วไปของชุมชน

๑. บ้านเรือนกับโอ่งน้ำ ฝีมือการปั้นของชาวบ้าน เพื่อสำรองน้ำไว้ดื่มกินตลอดปี
๒. บ้านเรือนกับสัตว์เลี้ยง ไก่สำหรับเป็นอาหาร คควายเทียมเกวียนและไถนา
๓. การวางตัวของบ้านเรือน แนวถนน และรั้วบ้าน อนุสรณ์ของความผิดพลาดในการพัฒนาตามแนวทางแห่งการประกวด

“ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม” อาชีพเสริมที่สำคัญของบ้าน
สระคูณ เนื่องจากความเหมาะสมของภูมิประเทศอันมี
ลักษณะเป็นดินปนทราย บนที่ดอน

๔. ชาวบ้านกำลังเก็บใบหม่อนมาเลี้ยงไหม

๕. โรงเลี้ยงไหม

๖. ชาวบ้านกำลังกรอด้ายสำหรับนำไป “ฟุงผ้า”

๗. ก่อนการกรอด้าย เป็นขั้นตอนของการปั่นด้าย

๘. ขั้นตอนสุดท้ายสำหรับการทำผ้าไหม คือการทอผ้า
ซึ่งชาวบ้านจะนำไปตัดแปลงเป็นสินค้า หรือตัดเย็บเสื้อ
ผ้าต่อไป

งานประเพณียังคงเป็นสิ่งอยู่คู่กับชุมชน ชาวบ้านจะมาร่วมกันทำกิจกรรม
 ภายหลังเสร็จสิ้นภารกิจจากแปลงนา
 ๙. งานบุญประเพณีข้าวเปลือก
 ๑๐-๑๒. ภาพชุดงานบุญพระเวส

๑๓

ไร่นาสวนผสม และเกษตรน้ำหยด รูปแบบของเกษตรทางเลือกแห่งบ้านสระคูณ

๑๓. ถังน้ำสูง เพื่อเพิ่มแรงดัน ให้สามารถส่งน้ำได้ในพื้นที่ไกลๆ

๑๔,๑๕. แปลงไร่นาสวนผสม ในภาพล่างเป็นแปลงต้นแบบของพ่อใหญ่ผาย มีทั้งไม้ผล พืชผักสวนครัว และบ่อเลี้ยง

๑๔

๑๕

- อาชีพเสริมอื่นๆ ที่พบในชุมชน
- ๑๖. คุณยาย กับงานเสื่อผืน งานหัตถกรรมพื้นบ้าน
 - ๑๗. เปิด ไร่ สัตว์เลี้ยงที่พบในเกือบทุกหลังคาเรือน
 - ๑๘. แม่ลา กับบ่อปลาตุก

- ๑๙. การพึ่งพาตนเองด้านเทคโนโลยี ในภาพ เป็นการช่วยกันซ่อมรถไถของชาวบ้าน เป็นอาชีพเสริมอีกอย่างหนึ่ง

๒๐

๒๑

ผู้นำชุมชนของชาวสระคูม ได้เข้าร่วมกับงานเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน ผ่านกิจกรรมโรงเรียนชุมชนอีสาน ซึ่งเป็นการนำปราชญ์ชาวบ้านในภูมิภาคนี้ มาถ่ายทอดภูมิความรู้ท้องถิ่นแก่สมาชิกของโรงเรียนแห่งนี้

๒๒

๒๐. ปราชญ์ชาวบ้านที่มาเป็นวิทยากร จากซ้าย พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย หลวงพ่อนาน พ่อใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง ศ.สน่ห์ งามรัก อธิการบดีสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ พ่อคำเดื่อง ภาษี สุดท้าย คือ เลขาสถาบัน พัฒนาชุมชน

๒๑. สมาชิกโรงเรียนชุมชนอีสานและศิษย์เก่า รุ่น ๑-๔

๒๓

๒๒. จากซ้าย พ่อคำเดื่อง ครอบา สุทธินันท์ พ่อใหญ่ผาย

๒๓. พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย ครูใหญ่แห่งภูมิปัญญาภาคอีสาน

บทที่ ๕

ชุมชนสระคูณ

๑. สภาพทั่วไป

๑.๑ ที่ตั้งและสภาพชุมชน

ปัจจุบันชุมชนบ้านสระคูณ ตั้งอยู่ในเขตตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ประกอบไปด้วยชุมชนขนาดกลางเพียง ๑ หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านสระคูณ โดยมีที่ตั้งของชุมชนอยู่ตอนบนของอำเภอลำปลายมาศ หรือห่างจากที่ว่าการอำเภอฯ ขึ้นไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๒ กิโลเมตร และเป็นเขตติดต่อกับอำเภอชุมพวงและอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา มีเส้นทางคมนาคมหลักอยู่ ๑ เส้นทางผ่านใจกลางหมู่บ้าน เป็นถนนลาดยาง ๒ เลน มีไหล่ทาง เชื่อมติดต่อรหว่างอำเภอลำปลายมาศ-อำเภอชุมพวง และอำเภอพิมาย ทำให้การสัญจรไปมาระหว่างอำเภอทั้งสาม สะดวก และรวดเร็ว

ชุมชนบ้านสระคูณ มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยรวมกันเป็นกลุ่มก้อน โดยมีพื้นที่สำหรับใช้เป็นที่อยู่อาศัยแต่ละครอบครัวตั้งแต่ ๒ งาน จนถึง ๑ ไร่ หรือคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ ๓.๒๘ ของการถือครองที่ดินของชุมชน ส่วนพื้นที่รอบบ้านเรือนที่อยู่อาศัยใช้เป็นที่ทำไร่ ทำสวน และทำนา คิดเป็นจำนวนร้อยละ ๙๕.๘๙ ของการถือครองที่ดิน ลักษณะกรรมสิทธิการถือครองที่ดินส่วนมากเป็นโฉนด และนส.๓ คือ ร้อยละ ๗๓.๔๑ และ ๒๑.๗๐ ตามลำดับ ส่วนลักษณะดินมีสภาพเป็นดินปนทรายเช่นเดียวกับพื้นที่ทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คุณภาพของดินจึงอยู่ในระดับปานกลางและมีปัญหาดินเสียจากการเพาะปลูกบ้าง ส่วนปริมาณพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมและการใช้ประโยชน์ต่างๆ จัดได้ว่าอยู่ในระดับพอเพียง (จากผู้ถือครองที่ดินร้อยละ ๗๔ ให้ข้อมูล) มีอ่างเก็บน้ำอยู่ ๑ แห่งทางทิศเหนือของหมู่บ้าน แต่ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้เพื่อการชลประทาน และการเกษตรได้เพียงพอทั้งปี แหล่งน้ำที่สำคัญสำหรับการเกษตรกรรม คือ น้ำฝน และบ่อหรือสระน้ำที่ขุดไว้ตามไร่นา คุณภาพน้ำจัดว่าอยู่ในเกณฑ์ดีแต่อาจจะขุ่นบ้างตามธรรมชาติ ปริมาณน้ำค่อนข้างไม่พอใช้แต่ก็มีปัญหาไม่มากนัก ส่วนแหล่งน้ำดื่ม-น้ำใช้ ได้จากน้ำฝนและน้ำประปาของหมู่บ้าน คุณภาพและปริมาณน้ำอยู่ในเกณฑ์ดีมาก มีความเพียงพอ สืบเนื่องมาจากโครงการบั้งโองเก็บน้ำฝนประจำบ้านประสบความสำเร็จมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ และมีสระน้ำอยู่ครบทั้ง ๔ ทิศ ทิศละ ๑ บ่อ ชาวบ้านเรียกว่า "สระคึกฤทธิ์" เพราะเป็นบ่อที่ได้จากเงินผันของอดีตนายกฯ คึกฤทธิ์ ที่ใช้ในการขุดสระน้ำ

๑.๒ สภาพสังคม ประเพณีวัฒนธรรม และประชากร

ประชากรส่วนใหญ่มีพื้นเพภูมิลำเนาอยู่ภายในชุมชนนี้ คือ ร้อยละ ๗๒ ส่วนประชากรที่เหลือร้อยละ ๒๘ เป็นผู้โยกย้ายเข้ามาอาศัยในชุมชนสระคูณภายหลัง จำแนกเป็นผู้มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์ร้อยละ ๑๔ และผู้มีภูมิลำเนาเดิมภายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือร้อยละ ๑๔ ซึ่งส่วนใหญ่ได้ย้ายเข้ามาอยู่ยาวนานกว่า ๒๕ ปีโดยเฉลี่ย สาเหตุการย้ายเข้ามาส่วนมาก สืบเนื่องมาจากการย้ายตามครอบครัวหรือการสมรส และเหตุผลด้านการประกอบอาชีพ คือ ร้อยละ ๗๘.๕๗ และ ร้อยละ ๒๑.๔๓ ตามลำดับ^๖

ลักษณะครอบครัวของชุมชนบ้านสระคูณ ยังคงรักษารูปแบบประเพณีไทยไว้ในลักษณะของครอบครัวเชิงขยาย คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ ๖๖ ของบ้านเรือนในชุมชน โดยสมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง ๑๘-๖๐ ปี ซึ่งนับว่าเป็นช่วงของวัยแรงงาน และเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย^๗ ระดับการศึกษาของประชากรส่วนใหญ่อยู่ในระดับประถมศึกษา และมีมัธยมศึกษาหรือประกาศนียบัตรวิชาชีพ ร้อยละ ๖๑.๖๗ และ ๒๐.๗๐ ตามลำดับ^๘ ส่วนการประกอบอาชีพและสถานที่ทำงานหรือแหล่งประกอบอาชีพอยู่ภายในชุมชนเป็นส่วนมาก และภายในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ คือ ร้อยละ ๖๕.๔๓ และ ๑๔.๘๑ กล่าวคือในจำนวนที่มีการประกอบอาชีพอยู่ภายในชุมชน เป็นเกษตรกรถึงร้อยละ ๙๐ โดยจำแนกเป็น ชาวนาร้อยละ ๗๒ ชาวสวนร้อยละ ๑๐ ชาวไร่ร้อยละ ๘ นอกนั้นมีอาชีพค้าขายของชำและอาหารอีกร้อยละ ๒ และมีอาชีพเสริมรายได้ด้วย การปลูกหมอนเลียงไหมร้อยละ ๕๔ หรือไม่ก็มีอาชีพเสริมด้วยการรับจ้างทั่วไปร้อยละ ๓๒ และจำนวนที่มีการประกอบอาชีพหรือมีสถานที่ทำงานอยู่ภายในจังหวัดบุรีรัมย์ คือ รับราชการหรือเป็นพนักงานรัฐวิสาหกิจ ร้อยละ ๔ และเป็นลูกจ้างบริษัทเอกชนร้านค้าอีกร้อยละ ๒ ของสัดส่วนประชากรที่อยู่ในวัยแรงงานของชุมชนบ้านสระคูณ^๙ ปัจจัยและเหตุผลในการเลือกประกอบอาชีพของประชากรที่มีอาชีพหรือมีงานทำ โดยร้อยละ ๘๘ ดำเนินรอยตามหรือสืบทอดอาชีพมาจากบรรพบุรุษ ร้อยละ ๑๘ เลือกประกอบอาชีพที่เหมาะสมตามความรู้ความสามารถของตนเอง และเลือกประกอบอาชีพจากการเห็นผู้อื่นทำแล้วได้ผลดี ส่วนที่เหลือใช้ปัจจัยและเหตุผลอื่นๆ ในการเลือกอาชีพ อาทิเช่น เลือกอาชีพโดยใช้ความเหมาะสมกับทรัพยากรและสภาพแวดล้อม หน่วยราชการแนะนำให้ความช่วยเหลือ เป็นต้น ความสม่ำเสมอในการทำงานของวัยแรงงาน คิดเป็นร้อยละ ๕๐ ของจำนวนวันทำงานใน ๑ ปี^{๑๐}

จึงทำให้รายได้ของครอบครัวชุมชนบ้านสระคูณ อยู่ในเกณฑ์เฉลี่ยที่ค่อนข้างต่ำ คือ รายได้เฉลี่ยของครอบครัวเท่ากับ ๕๐,๘๗๘ บาทต่อปี รายจ่ายเฉลี่ยของครอบครัวเท่ากับ ๔๒,๙๓๙ บาทต่อปี ดังนั้นรายได้สุทธิเฉลี่ยของครอบครัวเท่ากับ ๗,๙๓๙ บาทต่อปี จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านสระคูณมีการออมน้อยทั้งจำนวนรายและจำนวนเงิน ที่มีเงินเหลือออมก็จะเก็บไว้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ การใช้จ่ายที่สำคัญของครอบครัว คือ การลงทุนในการประกอบอาชีพ และการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เช่น การลงทุนด้านการเกษตร อาหารการกินหรือปัจจัยสี่ และค่าเล่าเรียนของบุตรหลาน เป็นต้น^{๑๑}

สืบเนื่องมาจากรายได้ของครอบครัวชุมชนบ้านสระคูณที่ค่อนข้างต่ำ และมีภาระค่าใช้จ่าย ในการลงทุนการเกษตรกรรม บั้จจ่ายสี่ และค่าเล่าเรียนของบุตรหลาน จึงต้องมีการหยิบยืมหรือกู้หนี้ยืมสิน ซึ่งส่วนใหญ่จะกู้มาจากแหล่งเงินทุนภายนอก คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร คิดเป็นร้อยละ ๘๕.๗๑ ของผู้มีหนี้สิน และหยิบยืมจากญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน คิดเป็นร้อยละ ๒๐ ของผู้มีหนี้สิน จำนวนหนี้สินโดยเฉลี่ยของแต่ละครอบครัวเท่ากับ ๒๖,๕๔๓ บาท และส่วนใหญ่สามารถชำระหนี้คืนทั้งหมดได้ภายใน ๕ ปี และ ๑ ปี โดยคิดเป็นร้อยละ ๕๗.๑๔ และ ๓๑.๔๓ ตามลำดับของจำนวนผู้มีหนี้สิน

สภาพสังคมของชุมชนบ้านสระคูณในปัจจุบันมีความแตกต่างจากอดีตเป็นอย่างมาก แรกเริ่มของการตั้งชุมชนนั้น ยังไม่มีเส้นทางคมนาคมเข้าออกของชุมชนที่ดีพอและเป็นไปด้วยความยากลำบาก สภาพเส้นทางเป็นถนนดินเล็กๆ หรือเส้นทางเกวียนเท่านั้น มีเพียงการเดินด้วยเท้าและการใช้เกวียนสัญจรไปมาระหว่างชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะการเข้ามาติดต่อหรือทำกิจกรรมในอำเภอจะต้องเสียเวลาเป็นอย่างมาก จึงเป็นสาเหตุให้ ชุมชนบ้านสระคูณมีลักษณะการดำเนินชีวิตแบบปิดในระยะแรกเริ่ม จนกระทั่งถึงยุคสมัยของสงครามมวลชน ตามลัทธิอุดมการณ์ที่ขัดแย้งกัน มีการช่วงชิงพลังมวลชนกันเพื่อเป็นแนวร่วม หลังจากวันเสียงปืนแตกครั้งแรกที่ป่าภูพาน ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ฝ่ายรัฐบาลจึงเร่งให้มีการปรับปรุงพื้นผิวและขยายเส้นทางคมนาคมให้ดีขึ้น เป็นถนนดินลูกรังสองช่องทาง ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ โดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) มีการตัดถนนซอยเล็กซอยน้อยเข้าหมู่บ้านเพิ่มขึ้นและเป็นระเบียบ การสัญจรไปมาระหว่างกันเป็นไปโดยสะดวกรวดเร็วขึ้น ประกอบกับการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคก็เริ่มเดินสายไฟฟ้าเข้ามาสู่ชุมชน เพื่อนำความเจริญไปสู่ชนบทและคาดหวังว่ามวลชนหรือประชาชนจะอยู่ข้างฝ่ายรัฐ และในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ถนนลูกรังเดิมจึงได้รับการปรับปรุงเป็นถนนลาดยาง อัสฟัลท์ (ยางมะตอย) เป็นผลให้สภาพสังคมของชุมชนบ้านสระคูณเริ่มพัฒนาตัวเอง เรียนรู้ และมีการติดต่อพบกับชุมชนข้างเคียงมากขึ้น ลักษณะการดำเนินชีวิตจึงเริ่มเปลี่ยนเป็นลักษณะสังคมเปิด ความจำเป็นทางวัตถุได้เริ่มหลังไหลเข้าสู่ชุมชนมากขึ้นเป็นระยะๆ มีทั้งส่วนดีและส่วนไม่ดี แง่บวกและแง่ลบ เหมาะสมและไม่เหมาะสม ดังนั้นสังคมชุมชนบ้านสระคูณ จึงเกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนรู้และการจัดการ พร้อมกับการส่งสมประสงค์ แล้วถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อรุ่น เพื่อความอยู่รอดในกระแสโลกาภิวัตน์ ที่มีแต่การเอารอดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ขาดความเอื้ออาทรต่อกัน

ส่วนสภาพวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนบ้านสระคูณ ก็เหมือนกับท้องถิ่นทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ที่ชุมชนบ้านสระคูณยังคงยึดถือพุทธศาสนาเป็นรากฐานของชีวิต โดยพุทธศาสนาที่สระคูณคือวิถีชีวิตที่บรรพบุรุษหรือพ่อแม่ปู่ย่าตายายได้ถ่ายทอดมาให้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิต พิธีกรรม และสัญลักษณ์ต่างๆ ประเพณีในชุมชนบ้านสระคูณมีอยู่ตลอด อาทิเช่น

เดือนอ้าย มีงานบุญข้าวเฒ่า เมื่อข้าวเริ่มแก่จะนำข้าวจำนวนหนึ่งไปทำข้าวเฒ่าแจกจ่ายให้ญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน และร่วมกันไปทำบุญที่วัด

เดือนสาม มีงานบุญเกี่ยวกับข้าว ตามตำนานที่เล่าเกี่ยวกับแม่โพสพและถือเป็นแนวทางปฏิบัติกันมาพิธีทำบุญตักบาตรหยาดน้ำหา ที่อื่นๆ อาจทำกันในเดือนนี้และเรียกกันว่า “บุญเดือนฮี”

เดือนสี่ มีงานบุญพระเวส เป็นงานใหญ่ที่ขาดไม่ได้ ไม่กำหนดเจาะจงวัน เพราะต้องจัดงานไม่ให้ตรงกับหมู่บ้านอื่นๆ เนื่องจากต้องนิมนต์พระจากหมู่บ้านต่างๆ มารวมกัน ปกติจะนิมนต์พระมา ๑๓ รูป เพื่อให้เทศน์ได้ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ให้พิธีเสร็จภายในวันเดียวกัน

เดือนห้า เทศกาลงานบุญตรุษสงกรานต์ สรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ รดน้ำและขอขมาพ่อใหญ่แม่ใหญ่ เล่นน้ำสาดน้ำกัน และมีการละเล่นอื่นๆ เช่น ชักเย่อ สะบ้า เล่นต๋อไก่ ฯลฯ

เดือนหก มีวันวิสาขบูชา มีการตักบาตรทำบุญและเวียนเทียนที่วัด

เดือนเจ็ด มีการทำบุญบ้าน เลี้ยงปุดาหรือผีบ้าน ขอขมาและฝากเนื้อฝากตัวให้ช่วยรักษา บอกกล่าวก่อนเริ่มฤดูกาลทำนา และทำนายเสียงทายดูดินฟ้าอากาศ เหตุการณ์ในหมู่บ้าน

เดือนแปด เป็นช่วงที่เริ่มเข้าพรรษา มีการไปทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ฟังธรรม

เดือนเก้า พิธีงานบุญข้าวประดับดิน ทำข้าวต้มขนมไปถวายพระภิกษุและสามเณร แล้วนำไปไว้ตามต้นไม้เลี้ยงรุกขเทวดา

เดือนสิบ มีงานบุญข้าวสาก ทำกระยาสารทถวายพระภิกษุและสามเณร แล้วนำไปแบ่งปันญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และเป็นวันพบญาติตามประเพณี

เดือนสิบเอ็ด เป็นช่วงออกพรรษา ขึ้น ๑๔ ค่ำ ชาวบ้านไปทำบุญที่วัด นำผ้าไปถวายพระ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ไปทำบุญตักบาตร แรม ๑ ค่ำ ตักบาตรเทโว

เดือนสิบสอง เทศกาลบุญกฐิน จัดหาผ้าไตร เครื่องอัฐบริขาร และสิ่งของที่พระภิกษุสามเณรมีความจำเป็นต้องใช้ หากมีที่อื่นต้องการมาทอดกฐิน ทางชาวบ้านก็จะช่วยเตรียมงานและรับรองผู้มาทอดกฐิน

นอกจากงานบุญตามประเพณีต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว ชาวบ้านสระคุณยังไปทำบุญตักบาตรอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะในวันพระ ดังนั้นการพัฒนาของบ้านสระคุณจึงตั้งอยู่บนรากเหง้าของประเพณีวัฒนธรรม และมีการประยุกต์ประเพณีบางอย่างให้เหมาะสมเพื่อการพัฒนากับชุมชน อาทิเช่น งานบุญประเพณีข้าวที่กลายเป็นที่มาของกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ ด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นแนวทางปฏิบัติและเป็นระบบคุณค่าที่ยังคงแน่นแฟ้น ชาวบ้านในชุมชนบ้านสระคุณจึงยังคงถือว่าการวัดความนำเคารพนับถือของผู้คนอยู่ที่คุณธรรมมากกว่าเงินทอง ดังเช่นผลการสำรวจที่ชาวบ้านได้ให้คำตอบกลับมาในลักษณะสอดคล้องกับการสังเกตและการเข้าไปสัมผัสกับชุมชน คือ มีความพอใจในสภาพความเป็นอยู่ถึงร้อยละ ๗๐ โดยร้อยละ ๘ ไม่ต้องการปรับปรุง ส่วนอีกร้อยละ ๒๒ บอกว่าต้องการปรับปรุง แต่ต้องการปรับปรุงปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ถึงร้อยละ ๗๑.๗๔ ด้าน

ทรัพยากรร้อยละ ๔๗.๘๓ ส่วนปัจจัยด้านสังคมไม่ได้เป็นประเด็นหลักที่ต้องการเปลี่ยนแปลง คือ ต้องการปรับปรุงเพียงร้อยละ ๑๐.๘๗

๒. ประวัติความเป็นมา

ยุคแรก : การกำเนิดของชุมชน

การก่อกำเนิดของชุมชนหมู่บ้านสระคูณ เริ่มต้นขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๗ หรือประมาณ ๗๕ ปีที่ผ่านมา ซึ่งเดิมที่หมู่บ้านสระคูณมีชื่อว่า บ้านผักกาดหญ้า ขึ้นกับตำบลสาหร่าย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา โดยเริ่มจากชาวบ้านจำนวนสองครอบครัว อพยพมาจากบ้านสนวน ที่อยู่ห่างออกไปประมาณ ๘ กิโลเมตร เข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน ทำสวน ไร่ นา เป็นกลุ่มแรก และไม่กี่ปีหลังจากนั้น ได้มีชาวบ้านอีกจำนวนหนึ่งจากแถบอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม อพยพเข้ามาสมทบอีก ซึ่งในจำนวนนี้มีพ่อ แม่ ญาติ พี่น้อง ของ **ผู้ใหญ่นาย** (หรือ ที่เรียกกันทั่วไปว่า พ่อใหญ่นาย ซึ่งเป็นผู้นำการพัฒนาหมู่บ้านสระคูณ จักได้กล่าวถึงต่อไป) รวมอยู่ด้วย ทำให้ชุมชนบ้านสระคูณมีขนาดใหญ่ขึ้น และเริ่มมีผู้ใหญ่บ้านเป็นของตนเอง

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้มีชาวบ้านกลุ่มใหญ่จากอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม อพยพเข้ามาสมทบอีก โดยมีผู้นำกลุ่มคือ พระภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หลวงพ่อบอน” (ต่อมาได้สมณศักดิ์เป็น พระครูวิสุทธิศิรัชัย) การอพยพมาของชาวบ้านกลุ่มนี้ ได้มีการส่งคนมาสำรวจที่ทางไว้ และนัดหมายการโยกย้ายเข้ามาอยู่กับชาวบ้านสระคูณ (เดิมชื่อบ้านผักกาดหญ้า) ไว้แล้ว เมื่อถึงกำหนดการย้ายเข้าหมู่บ้านสระคูณ กองคาราวานชาวบ้านกลุ่มนี้ที่มี หลวงพ่อบอนนำ ก็ส่งเสียงโหวก่อนถึงหมู่บ้าน ซึ่งหลวงพ่อบอนเป็นผู้เป่าเอง เป็นการเตือนบอกให้ชาวบ้านทราบว่ามีกลุ่มผู้มาใหม่ได้มาถึงแล้ว ชาวบ้านสระคูณจึงพากันออกไปต้อนรับ ในขณะที่หลวงพ่อบอนทำพิธีปลงศพที่บ้าน โดยกล่าวเป็นคาถาและคำพูดตามประเพณีที่ถือกันมา ใจความว่า “การเดินทางถึงที่หมายแล้ว ขอให้ฝึกกลับไปอยู่ถิ่นที่เดิมเถิด เพราะที่นี้เขาก็มีเจ้าที่ผู้คุ้มครองของเขาอยู่แล้ว” และทำพิธีรับผีบ้านสระคูณ บอกกล่าวมอบตัวกับปู่ตาเจ้าที่ ส่วนชาวบ้านก็ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ เมื่อพิธีต่างๆ เสร็จแล้วก็แยกย้ายกันไปขออาศัยบ้านคนอื่น ๆ ไปพลางๆ ก่อน จนกว่าจะสร้างบ้านของตนเองเสร็จ จึงค่อยแยกย้ายกันออกไปอยู่บ้านใหม่ของแต่ละคน แต่ละครอบครัวต่อไป

หลังจากหลวงพ่อบอน เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านสระคูณแล้ว ก็ทำให้หมู่บ้านได้มีพระภิกษุอยู่ประจำภายในหมู่บ้านเป็นครั้งแรก และท่านเป็นที่เคารพศรัทธาและนับถือของคนทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันยกให้ท่านเป็นผู้จัดการแบ่งแปลงที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน ให้ชาวบ้านเป็นสัดส่วน และกันพื้นที่เพื่อตัดถนนในหมู่บ้านให้เป็นระเบียบ ส่วนท่านได้เลือกใช้ที่ดินริมขอบหมู่บ้านเพื่อสร้างศาลาวัดและกุฏิอย่างละหนึ่งหลัง โดยใช้ศาลาวัดเป็นโรงเรียน เพื่ออบรมให้ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม แก่เด็กและผู้ใหญ่ในชุมชน

ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ หมู่บ้านสระคูณ (หรือชื่อเดิม บ้านผักกาดหญ้า ในขณะนั้น) ได้โอนมาขึ้น กับกิ่งอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อจากนั้นอีก ๒ ปี ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ในขณะนั้น ได้ออกตรวจราชการเยี่ยมเยียนราษฎรตามหมู่บ้านต่างๆ จนมาถึงหมู่บ้านผักกาดหญ้า และเห็นมี ต้นคุณใหญ่หลายต้นอยู่ริมสระน้ำ จึงตั้งชื่อหมู่บ้านให้ใหม่ว่า “บ้านสระคูณ” หลังจากนั้นประมาณ ๑๐ ปีเศษ ก็ได้มีชาวบ้านสระคูณส่วนหนึ่ง ขยับขยายออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งห่างจากหมู่บ้านสระคูณ ประมาณ ๒ กิโลเมตร หรือห่างจากตัวอำเภอลำปลายมาศ ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “โคกล่าม” ต่อมาได้ยกฐานะขึ้นเป็น ตำบลโคกล่าม สังกัดอำเภอลำปลายมาศ โดยหมู่บ้านสระคูณ ก็ขึ้นกับตำบลโคกล่าม นี้

หมู่บ้านสระคูณ เมื่อ ๖๐ ปีก่อนนั้น ยังอุดมไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่าต่างๆ จำนวนมาก ชาวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ไม่เคยอดอยาก มีหนองน้ำใกล้บ้าน ปลูกหาไม่ยาก ชาวบ้านเพียงแต่ปลูกข้าว ฝ้าย ต้นหม่อน และปอ บ้างเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ไม่ได้ทำการเพาะปลูกเพื่อขาย หรือปลูกพืชเพื่อการพาณิชย์เช่นทุกวันนี้ ผลผลิตพืชผัก ข้าว ปลา อาหาร ก็ใช้วิธีแลกเปลี่ยน หยิบยืมกันใช้ระหว่างเพื่อนบ้าน หรือที่พูดกันตามประสาชาวบ้านว่า “เพื่อนบ้านต้องมีของตลอดครัวบ้าน แบ่งปันเอื้อเฟื้อจุนเจือกันอยู่เสมอ” เงินทองส่วนใหญ่จึงไม่ค่อยจะได้ใช้กัน บรรยากาศภายในหมู่บ้านจึงเสมือนพระราชดำรัสทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ คือ “เศรษฐกิจพอเพียง” ก็ว่าได้ ส่วนเงินทองที่ต้องใช้กัน คือ ผู้ชายทุกคนที่บรรลุนิติภาวะแล้ว ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ คนละ ๔ บาทต่อปี ซึ่งเป็นภาระที่หนักมากสำหรับชาวบ้านในยุคนั้น ต่อมาทางราชการได้ออกคำสั่งให้ลดภาษีเหลือคนละ ๒ บาทต่อปี ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐบาลจึงออกคำสั่งให้ยกเลิกการเก็บภาษีนี้ในที่สุด

ยุคกลาง : การปรับตัวและการฟื้นฟู

ย้อนหลังไปเมื่อ ๓๐-๔๐ ปีที่ผ่านมา การพัฒนา การทำมาหากิน การปลูกพืช ทำนา ทำสวน ทำไร่ ยังเป็นไปได้ดีและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดิน ป่าไม้ยังมีมากกว่าปัจจุบัน จึงทำให้การพัฒนาความเป็นอยู่ของหมู่บ้านเป็นไปอย่างไม่ยากลำบาก กาลเวลาผ่านไปประกอบกับการใช้ทรัพยากรอย่างไม่ทะนุถนอม ขาดการวางแผนและการจัดการที่ดี ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน สัตว์ป่า และสิ่งแวดล้อม ลดปริมาณลงและเสื่อมคุณภาพลง สังคมเปลี่ยนแปลงไปทำให้คุณค่าหลายอย่างเสื่อมถอยตามไปด้วย การพนันและอบายมุขระบอบในหมู่บ้าน การลักเล็กขโมยน้อยก็มีมากขึ้น เป็นเหตุให้ชุมชน หมู่บ้านสระคูณเริ่มมีชื่อเสียงไปในทางเสื่อมเสียมากขึ้น ทำให้พ่อใหญ่ผายหรือพระภิกษุผายในขณะนั้นตระหนักถึงอนาคตของชุมชน ลูกหลานที่จะเกิดขึ้นมาภายหลัง ต้องเผชิญกับความยากลำบาก หากสถานการณ์หมู่บ้านเป็นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความรู้สึกลอยลางลาสิกขาบทยจากสมณะเพศ ในที่สุดก็ลาสิกขา หรือสึกจากความเป็นพระออกมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ และได้รับเลือกตั้งเป็นผู้นำหมู่บ้าน ต่อจากนาย

ศรีจันทร์ ซึ่งเป็นคนธรรมดาธรรมดาแต่ไม่สามารถแก้ปัญหาหมู่บ้านภายใน ๓ ปี ตามที่ตนเองพิจารณาไว้ จึงได้ลาออกไป แล้วมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ทิศผายได้ลงสมัครการเลือกตั้งครั้งนี้ และได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ของชุมชนหมู่บ้านสระคูณ จากอดีตถึงปัจจุบัน ชุมชนหมู่บ้านสระคูณมีผู้ใหญ่บ้านและกำนันมาแล้วหลายคน อาทิเช่น นายไมก ไสเลรัมย์ นายโต สรวญรัมย์ นายอัม ปะตะตั้ง นายก้อน เทียนรัมย์ นายศรีจันทร์ นายผาย สร้อยสระกลาง จนถึงคนปัจจุบัน นายทองคำ แหวนมุข ซึ่งแต่ละคนก็มีส่วนในการพัฒนาหมู่บ้านไปตามวิถีทางของตน แต่ผู้นำที่มีบทบาทมากคือ พ่อใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง อดีตผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่ง ตั้งนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๐๘ ที่พ่อใหญ่ผายได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน การพัฒนาหมู่บ้านก็เกิดขึ้นเป็นขั้นตอน โดยใช้แนวความคิดที่ว่า "การพึ่งตนเองให้มากที่สุด ช่วยกันเองให้มากที่สุด โดยไม่รอให้รัฐบาล หรือใครภายนอกมาช่วยก่อนแล้วค่อยทำ แต่ทำก่อนแล้วค่อยหาวิธีให้ภายนอกสนใจ เข้ามามีส่วนร่วมและช่วยเหลือ" ดังพุทธภาษิต ที่ว่า "ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน" (อิตตาหิ อิตตโน นาโถ) จึงเกิดแนวทางการร่วมมือพัฒนาหมู่บ้านของบุคคล ๓ ท่าน คือ ผู้ใหญ่ผาย ครูสำเร็จ และพระภิกษุรังสรรค์ (ซึ่งเป็นศิษย์ของอดีตภิกษุผาย) หรือ วัด บ้าน โรงเรียน โดยยึดหลักการพัฒนาจิตใจและวัตถุประสงค์ไปพร้อมกัน ที่เรียกว่า "สามประสาน" เพื่อร่วมกันวางแผน ทั้งระยะสั้นและระยะยาวในการพัฒนาชุมชน ร่วมกันฟื้นฟูประเพณี อบรมเด็ก เยาวชน และชาวบ้าน ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดจิตสำนึกรักชุมชนท้องถิ่น มีความสามัคคี และร่วมมือกันพัฒนาชุมชน

ยุคปัจจุบัน : การพัฒนาและการเรียนรู้

การพัฒนาของชุมชนบ้านสระคูณ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ถึง ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นการพัฒนาชุมชนตามแบบสมัยนิยมที่ทำกันทั่วไป เป็นยุคสมัยการพัฒนาเพื่อการประกวดประชันหมู่บ้านตัวอย่าง หรือหมู่บ้านพัฒนาดีเด่นของอำเภอและจังหวัดที่จัดขึ้น ตามกระแสการทำงานของข้าราชการประจำ และข้าราชการการเมือง เพื่อเอาผลงานไปอวดอ้างและขอคุณงามความดีจากหน่วยงานราชการและรัฐบาล ซึ่งเป็นการพัฒนาเพียงเปลือกนอกเท่านั้น จึงมิใช่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยชุมชนบ้านสระคูณก็มิอาจเลี่ยงกระแสนี้ได้และได้รับการชักชวนให้เข้าประกวดหมู่บ้านของทางราชการ การตัดสินใจของชุมชนในครั้งนั้นก็เป็นที่ไปตามกระแสของการพัฒนาเพียงเปลือกนอกเช่นกัน ขั้นตอนการพัฒนาดังกล่าวนับว่าเป็นภาระหนักของชาวบ้าน เนื่องจากต้องจัดเตรียมหมู่บ้านให้ตรงตามเงื่อนไขการประกวด และต้องทำให้ดีกว่าชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ด้วย จึงต้องมีการปรับถนนหนทาง สร้างรั้ว ทำป้าย ปลูกต้นไม้ ดอกไม้ ทำความสะอาด สร้างศูนย์เด็ก ธนาคารข้าว ฯลฯ นอกจากต้องใช้เวลา ใ้ร่างกาย เป็นอย่างมาก ในการเตรียมงานแล้ว ชาวบ้านยังต้องใช้เงินส่วนตัวและเงินกองทุนหมู่บ้านไปเป็นจำนวนมาก สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการเตรียมความพร้อมดังกล่าวผลการประกวดปรากฏว่า ปี พ.ศ.๒๕๒๕ หมู่บ้านได้รางวัลรองชนะเลิศหมู่บ้านสะอาด ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ชนะเลิศหมู่บ้านน้ำสะอาดระดับอำเภอ และรองชนะเลิศอันดับหนึ่งหมู่บ้านพัฒนาระดับจังหวัด ทั้งหมดนี้เป็นความภาคภูมิใจของอำเภอและข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ขณะที่ชุมชนและชาวบ้านได้รับผลตอบแทนมีเพียงโล่เกียรติยศและเงิน ๓,๐๐๐.- บาท ชาว

บ้านสระคุณรู้สึกผิดหวังกับการประกวดเป็นอย่างมาก เพราะไม่ได้ทำให้เกิดอะไรขึ้นมา ไม่ได้ทำให้ชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น ผู้ใหญ่ผาย ครูสำเร็จ และชาวบ้าน จึงกลับมาประเมินและทบทวน แนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา ได้ข้อสรุปว่า เป็นกลยุทธ์การพัฒนาที่ผิดพลาดของหมู่บ้านที่เข้าร่วมการประกวด ซึ่งมีใช่เป็นการพัฒนาที่มั่นคงถาวรและยั่งยืน ผู้ใหญ่ผาย และ ครูสำเร็จ จึงร่วมมือกับชาวบ้านสระคุณ กำหนดแนวทางและวิธีการพัฒนากันใหม่ โดยเน้นไปที่จิตใจ ความเป็นอยู่ อาชีพ และการพึ่งพาตนเอง ให้ได้ภายในชุมชน ครอบครัว และสร้างเครือข่ายของตนเอง และให้มีรูปแบบ วิธีการที่ยอมรับและปฏิบัติกันได้โดยง่ายตลอดจนให้มีการสืบทอดกันได้ เพื่อความยั่งยืนของสังคมที่เอื้อเพื่ออาหารต่อกัน มิใช่เป็นเพียงความสวยงามภายนอกที่มองเห็นเท่านั้น ด้วยเหตุนี้หมู่บ้านสระคุณทุกวันนี้ เมื่อมองจากภายนอก จะเห็นรั้วบ้านทาสีทาสี ถนนในหมู่บ้าน อาจจะไม่สวยงาม รวมทั้งป้ายหน้าบ้านและต้นไม้อาจจะไม่ดูดีสวยงามดังเช่นที่ผ่านมา

ทุกวันนี้ หมู่บ้านสระคุณ ขอเป็นเพียง หมู่บ้านแผ่นดินธรรม-แผ่นดินทอง โดยเนื้อหาแก่นแท้มากกว่ารูปแบบภายนอก จะไม่มีการทำรั้ว ทำป้ายบ้าน ไม่มีการตกแต่งสิ่งใดให้เลิศหรูผิดแผกไปจากความสวยงามตามธรรมชาติ จะทำก็เพียงแต่ป้ายหมู่บ้านแผ่นดินธรรม-แผ่นดินทองของหมู่บ้านเท่านั้น ชาวบ้านเก็บความเสื่อมสลายของรั้วบ้านไว้เป็นการรำลึกถึงประสบการณ์ที่ผิดพลาดของตนในอดีต เพื่อกระตุ้นเตือนให้แสวงหาแนวทางใหม่ที่เหมาะสม และการพัฒนาที่เป็นของตัวเอง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาแบบพึ่งตนเองได้และเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

๓. การพึ่งตนเอง

การพัฒนาของครอบครัวและของชุมชนเริ่มต้นอย่างจริงจังในยุคสมัยของผู้ใหญ่ผาย โดยใช้แนวความคิดที่ว่า “การพึ่งตนเองให้มากที่สุด ช่วยกันเองให้มากที่สุด” โดยไม่รอให้ราชการหรือใครภายนอกมาช่วยก่อนแล้วค่อยทำ แต่ทำก่อนแล้วค่อยหาวิธีให้ภายนอกสนใจเข้ามามีส่วนร่วมและช่วยเหลือ ดังพุทธภาษิตที่ว่า “อัตตาทิ อัตตโน นาโถ” หรือ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ผู้ใหญ่ผายในปัจจุบันได้เกษียณจากการเป็นผู้ใหญ่บ้านแล้ว แต่ชาวบ้านทั่วไปยังเรียกว่า “พ่อใหญ่ผาย” และยังคงมีบทบาทการเป็นผู้นำการพัฒนาของชุมชนและเครือข่ายที่จัดตั้งขึ้น พ่อใหญ่ผายในขณะทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมกับชาวบ้านช่วยกันประยุกต์และประดิษฐ์ คิดค้นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา เช่น การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน จากการประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีข้าว หลังฤดูเก็บเกี่ยว คือ บุญที่เกิดจากการบริจาคข้าวเข้าวัด มาประยุกต์เป็นบริจาคเข้าวัดแล้วขอให้พระมอบกลับให้แก่หมู่บ้าน โดยสมทบเข้าในกองทุนหมู่บ้านที่ จัดตั้งขึ้น เพื่อใช้จ่ายในการพัฒนาหมู่บ้านด้านต่างๆ ซึ่งเป็นแหล่งทุนที่ไม่เคยหมดจนถึงทุกวันนี้ เพราะชาวบ้านร่วมกันบริจาคอย่างต่อเนื่อง การที่ชาวบ้านสระคุณได้ใช้พลังทางวัฒนธรรมที่ค้นพบนำมาฟื้นฟู ประยุกต์และประดิษฐ์ขึ้นใหม่นี้ ไม่เพียงแต่แก้ไขปัญหาในอดีตลงไปได้มาก แต่ยังสามารถลดทรัพยากร หรือทุนที่องค์กรภายนอกจะนำเข้าไปช่วยได้ด้วย เพราะชาวบ้านสามารถระดมทรัพยากรที่มีอยู่ภายใน

หมู่บ้านออกมาใช้ในการสร้างสรรค์ชุมชนของตนเองได้ ดังเช่นผลการสำรวจและสอบถาม ซึ่งได้ผลออกมาในแนวที่สอดคล้องกัน คือ สัดส่วนการพึ่งพาผู้อื่นของประชากร หากดูจากฐานอายุ ([วัยก่อนแรงงาน + วัยชรา] ต่อ วัยแรงงาน) เท่ากับ ๑.๓๙ และดูจากการทำงาน (ประชากรที่ไม่ได้ทำงาน ต่อ ประชากรที่มีงานทำ) เท่ากับ ๑.๖๐^{๑๑} แสดงว่าชาวบ้านสามารถดำรงชีพอย่างไม่ต้องพึ่งพาหรือเป็นภาระของผู้อื่น

๓.๑ ด้านเทคโนโลยี

คือ ความสามารถในการคิดค้น ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การตัดสินใจเลือกใช้ จัดการ ด้วยตนเองหรือด้วยกลุ่มคนในชุมชน โดยพยายามพึ่งพิงแนวคิด ทรัพยากรและการกระทำจากภายในชุมชนให้มากที่สุด การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เป็นการใช้อย่างประหยัด และส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในทางลบน้อยที่สุด ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใหม่หรือของดั้งเดิมในท้องถิ่น ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (Local Wisdom or Folk Wisdom) ซึ่งชุมชนบ้านสระคูเอง ก็นับว่าเป็นชุมชนหนึ่งที่มีจุดเด่นและจุดเข้มแข็งในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน อาทิเช่น การไปเรียนรู้การทำอิฐแดง และวิธีการปั้นโอ่งน้ำ จากตำบลอื่นและอำเภอที่อยู่ข้างเคียง แล้วนำวิธีการดังกล่าวมาประยุกต์ดัดแปลงให้ดีขึ้น และสอดคล้องกับวัสดุอุปกรณ์ วัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นตนเองแล้วประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ฯลฯ หรือแม้กระทั่งการเรียนรู้จากปัญหาในชุมชนแล้วคิดค้นเทคโนโลยีขึ้นมาใช้เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาน้ำไม่เพียงพอสำหรับการเกษตร จึงหาวิธีการแก้ปัญหาด้วยการขุดสระน้ำด้วยตนเองหรือใช้วิธีลงแขกช่วยกันขุด และสูบน้ำขึ้นไปเก็บไว้ในถังเก็บที่อยู่ริมสระน้ำ เพื่อปล่อยน้ำไปตามท่อหรือสายยางตรงไปยังโคนต้นไม้ต่างๆ ภายในไร่สวนผสม ในลักษณะหยดช้าๆ ทีละหยด หรือที่เรียกกันว่า “ประปาหยด” ทำให้ลดปัญหาเรื่องน้ำสำหรับภาคเกษตรกรรมลงไปได้ ฯลฯ และจากการสอบถามจากประชากรในด้านการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี เกี่ยวกับปัจจัยในการเลือกใช้เทคโนโลยี โดยประชากรร้อยละ ๖๔ ให้เหตุผลว่าเป็นการใช้สืบต่อกันมา ร้อยละ ๔๔ ให้เหตุผลว่าเลือกตามผู้ที่ใช้แล้วได้ผลดี และร้อยละ ๒๒ ให้เหตุผลว่าสะดวกในการจัดหา เกี่ยวกับปัจจัยความสามารถในการจัดหาหรือจัดทำ ประชากรร้อยละ ๙๔ ให้เหตุผลที่คำนึงถึงการจัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น และในร้อยละ ๙๔ นั้นยังบอกว่าต้องราคาถูกหรือสร้างขึ้นเองได้ร้อยละ ๕๔ ส่วนที่เหลือร้อยละ ๔๐ บอกว่าแม้ราคาค่อนข้างสูงแต่พอจัดหาได้จากแหล่งเงินทุนของตนเอง เกี่ยวกับปัจจัยความสามารถในการใช้และบำรุงรักษา ประชากรร้อยละ ๗๒ บอกว่าดำเนินการได้ด้วยตนเองหรือชุมชนทั้งหมด และประเด็นเกี่ยวกับความสามารถในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประสิทธิภาพ ประชากรร้อยละ ๖๖ ตอบว่าเหมาะสมอยู่แล้วไม่ต้องการปรับปรุงใดๆ ส่วนประเด็นความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก ประชากรร้อยละ ๖๔ ตอบว่าไม่มีความช่วยเหลือใดๆ^{๑๒}

จากเหตุผลทั้งหมด ทุกประเด็นที่ยกมาข้างนี้เป็นเหตุผลหลัก ซึ่งพอสรุปได้ว่า ชุมชนบ้านสระคูมีความสามารถในการพัฒนาและพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีได้ เพราะประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนพัฒนาเทคโนโลยีขึ้นมาภายใต้วัสดุ อุปกรณ์ และวัตถุดิบ ที่จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่นราคาถูกที่พอจัดหาได้ด้วยทุนของตนเอง ตลอดจนสามารถใช้และบำรุงรักษาได้ด้วยตนเองหรือภายในชุมชนทั้งหมด แล้วประชากรในชุมชนมีการเรียนรู้จากผู้อื่นที่ทำได้ดีหรือได้ผล แล้วนำมาใช้ต่อ และมีการถ่ายทอดให้กันและกัน หรือใช้สืบทอดกันไปได้

๓.๒ ด้านเศรษฐกิจ

คือ รูปแบบวิธีการพึ่งตนเองที่มุ่งการสร้างระบบเศรษฐกิจให้เกิดภาวะสมดุล และมีความยั่งยืน ระหว่างความต้องการทางเศรษฐกิจกับขีดความสามารถในการตอบสนองความต้องการนั้นๆ ให้อยู่ในรูปแบบของความสมดุล และให้เกิดความยั่งยืนของระบบการผลิต ระบบการจำหน่ายจ่ายแจกหรือระบบตลาด ตลอดจนการกระจายของผลผลิต การกระจายของรายได้ อำนาจการต่อรองและการแข่งขันอย่างถูกต้องและเป็นธรรม ซึ่งชุมชนบ้านสระคู สามารถกระทำในสิ่งดังกล่าวได้ ด้วยการร่วมมือกันเองภายในชุมชน โดยการนำของผู้นำที่มีคุณภาพและคุณธรรม ประกอบกับความร่วมมือที่ดีของสมาชิกในชุมชน อาทิเช่น การจัดตั้งกองทุนของหมู่บ้าน การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน การจัดตั้งธนาคารข้าว กองทุนหมุนเวียนกลุ่มอีได้น้อย ศูนย์สาธิตการตลาด ฯลฯ จากการเข้าสังเกตและการสอบถามประชากรพบว่าอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ถึงร้อยละ ๙๐ แยกเป็นทำนาร้อยละ ๗๒ ทำสวนร้อยละ ๑๐ และทำไร่ร้อยละ ๘ ส่วนอาชีพรองหรืออาชีพเสริม ส่วนใหญ่เลือกปลูกหมอนเลี้ยงไหมร้อยละ ๕๔ และรับจ้างทั่วไปร้อยละ ๓๒ ดังนั้นรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเท่ากับ ๕๐,๘๗๘ บาทต่อปี รายจ่ายเฉลี่ยของครัวเรือนเท่ากับ ๔๒,๙๓๙ บาทต่อปี รายได้สุทธิเฉลี่ย ๗,๙๓๙ บาทต่อปี ส่วนใหญ่เป็นค่าใช้จ่ายในการลงทุนการเกษตร และปัจจัยสี่ ความสม่ำเสมอในการทำงานอยู่ในระดับปานกลาง คือร้อยละ ๕๐ ของจำนวนวันเวลาทำงานในหนึ่งปี ถึงแม้ว่าจะมีรายได้ของครัวเรือนที่ไม่สูงนัก ก็ได้ทำให้มีหนี้สินที่สูงนัก หนี้สินเฉลี่ยจำนวน ๒๖,๕๔๓ บาท โดยสามารถชำระคืนได้ภายใน ๑ ปีมีจำนวนร้อยละ ๓๑.๔๓ และสามารถชำระคืนได้ภายใน ๕ ปีมีจำนวนร้อยละ ๕๗.๑๔ ของจำนวนผู้มีหนี้สิน”

ส่วนประเด็นปัญหาด้านเศรษฐกิจนั้น ไม่มีปัญหาใดหนักหนาจนเกินไป จัดอยู่ในระดับน้อยถึงน้อยมาก เช่น ปัญหาความเพียงพอของสินค้าและบริการในชุมชน ขาดอำนาจในการต่อรองราคาสินค้า ขาดอำนาจในการต่อรองราคาปัจจัยการผลิต และไม่มีปัญหาใดๆ อยู่ในระดับร้อยละ ๒๐, ๑๘, ๑๘ และ ๒๒ ของจำนวนประชากร ตามลำดับ

จากผลการสำรวจและสอบถามข้างต้นนี้ พอจะสรุปได้ว่าชุมชนบ้านสระคูมีความเข้มแข็งในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ และมีวิถีชีวิตในลักษณะชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ ที่ให้ไว้ คือ “ทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง”

๓.๓ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาของครอบครัวและชุมชนจะเป็นไปอย่างมั่นคงและยั่งยืนได้ จะต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพสิ่งแวดล้อมในการรองรับ (Carrying Capacity) กิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคตอย่างสมดุล ทั้งนี้เพื่อคงไว้ซึ่งคุณภาพทางระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ อันเป็นพื้นฐาน *การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)* องค์ประกอบ การพิจารณา เช่น การมีอยู่ หรือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากร การอนุรักษ์และควมมีคุณภาพทางระบบนิเวศน์ การฟื้นฟูทรัพยากรและการนำกลับมาใช้ใหม่

จากการสำรวจและสอบถามประชากรสมาชิกของชุมชนบ้านสระคูณ ในประเด็นการถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ได้รายละเอียดว่า การถือครองที่ดินเฉลี่ย ๒๑.๗๐ ไร่ต่อครัวเรือน หลักฐานการถือครองที่ดินส่วนใหญ่เป็นโฉนด นส.๓ และนส.๓ก เท่ากับ ร้อยละ ๗๓.๔๑, ร้อยละ ๒๑.๗๐ และร้อยละ ๔.๖๑ ตามลำดับ ส่วนใหญ่นำไปใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรและแหล่งน้ำร้อยละ ๙๕.๘๙ ใช้เป็นที่อยู่อาศัยร้อยละ ๓.๒๘ และเป็นที่ดินว่างเปล่าเพียงร้อยละ ๐.๘๓ ของจำนวนการถือครองที่ดิน และประชากรให้คำตอบที่ว่า มีความเพียงพอของที่ดินทำกินร้อยละ ๗๔ ที่เหลือบอกว่าไม่เพียงพอร้อยละ ๒๖ คุณภาพของทรัพยากรดินอยู่ในระดับปานกลาง คือ ประชากรให้คำตอบว่า ดินมีคุณภาพดีร้อยละ ๕๒ และมีปัญหาดินเสียจากการเพาะปลูกร้อยละ ๒๘ ในด้านทรัพยากรน้ำ ประชากรให้คำตอบว่า ความเพียงพอของแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ และน้ำเพื่อการเกษตร เท่ากับ ร้อยละ ๙๘, ๙๐ และ ๑๘.๗๕ ส่วนที่ตอบว่าไม่เพียงพอแต่มีปัญหาน้อยถึงปานกลาง เท่ากับ ร้อยละ ๒, ๑๐ และ ๓๙.๕๘ กับ ๒๐.๘๓ ตามลำดับ ส่วนคุณภาพน้ำดื่ม น้ำใช้ และน้ำเพื่อการเกษตร ให้คำตอบว่าคุณภาพดี เท่ากับ ร้อยละ ๑๐๐, ๙๐ และ ๗๐.๘๓ ตามลำดับ ในด้านทรัพยากรป่าไม้ ประชากรให้คำตอบว่า มีเพียงพอทั้งปริมาณและคุณภาพร้อยละ ๒๐ และมีแต่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรมร้อยละ ๕๒ และปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ประชากรร้อยละ ๕๐ ตอบว่า ไม่มีปัญหาใดๆ และมีปัญหาเสื่อมสภาพจากการใช้งาน ร้อยละ ๓๘^๓

จึงพอที่จะสรุปได้ว่า ชุมชนบ้านสระคูณมีการกระจายของทรัพยากรที่ดินในสัดส่วนที่เหมาะสม คุณภาพของทรัพยากรดินอยู่ในระดับปานกลาง ทรัพยากรน้ำดื่ม น้ำกิน และน้ำเพื่อการเกษตร มีความเพียงพอและคุณภาพดี จะมีปัญหาบ้างเล็กน้อยก็เฉพาะน้ำเพื่อการเกษตรเท่านั้น ส่วนทรัพยากรป่าไม้และสภาพแวดล้อมอื่นๆ จัดได้ว่ามีปัญหาล็กน้อย เป็นไปตามสภาพการใช้งาน และอยู่ระหว่างการฟื้นฟูทั้งในแง่คุณภาพและปริมาณ (Qualitative and Quantitative)

๓.๔ ด้านจิตใจ

การพึ่งตนเองและการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง จะต้องเริ่มจากการมีจิตสำนึกภายในตัวเอง และภายในชุมชนก่อน จะเป็นตัวกระตุ้นปลุกเร้าให้ประชากรคิดแสวงหาหลักการและแนวทางในการแก้ไขปัญหา พื้นฟู และการพัฒนา เพื่อสร้างตนเองและชุมชนให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน

การสุ่มสำรวจและสอบถาม ในประเด็นความพอใจในสภาพความเป็นอยู่ ได้รับคำตอบจากชาวบ้านสระคูณ้อยละ ๖๒ ว่าพอใจแต่ต้องการปรับปรุง ร้อยละ ๓๐ ไม่พอใจและต้องการปรับปรุง และพอใจและไม่ต้องการปรับปรุงร้อยละ ๘ เฉพาะประเด็นที่ต้องการปรับปรุง ส่วนใหญ่ต้องการปรับปรุง ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม เท่ากับร้อยละ ๗๑.๗๔, ๔๗.๘๓ และ ๑๕.๒๒ ตามลำดับ ส่วนลักษณะการแก้ปัญหา ร้อยละ ๓๙.๑๓ พยายามแก้ปัญหาด้วยตนเองหรือภายในครอบครัว ร้อยละ ๓๖.๙๖ ปรึกษารือร่วมกับผู้นำในชุมชน ร้อยละ ๒๑.๗๔ ปรึกษากับเพื่อนบ้าน และร้อยละ ๑๕.๒๒ ปรึกษารือร่วมกันภายในชุมชน”

หากสรุปจากผลการสำรวจและสอบถาม ก็นับว่าชุมชนบ้านสระคูณมีความพอใจในวิถีชีวิตของตนเองและสภาพสังคมภายในชุมชนของตนเอง แต่มีบางส่วนที่ต้องการปรับปรุงสภาพปัจจัยทางเศรษฐกิจ ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ส่วนวิธีการแก้ปัญหาจะกระทำโดยการพยายามแก้ปัญหาด้วยตนเองหรือภายในครอบครัวก่อน แล้วจึงปรึกษากับผู้นำและเพื่อนบ้านภายในชุมชน เพื่อหาวิธีการแก้ไขร่วมกัน จึงนับว่าชุมชนบ้านสระคูณมีความสามัคคี ร่วมมือกัน และพึ่งพาตนเอง หรือเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้

๓.๕ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

การพัฒนาแบบพึ่งตนเองได้ จำเป็นต้องมีทัศนคติที่ดี ภาคภูมิใจ และมั่นใจ ในวัฒนธรรมของชุมชนตนเอง และมีการดำเนินการพัฒนาบนพื้นฐานของความตระหนักที่จะเรียนรู้ร่วมกันและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนจึงได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นพื้นฐานและรากฐานของการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเอง โดยนัยเช่นนี้ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน จึงเป็นเงื่อนไขอันจำเป็น สำหรับการพัฒนาด้านสังคมและวัฒนธรรมของการพึ่งตนเอง มีตัวแปรที่สำคัญคือ สัดส่วนการพึ่งพาผู้อื่นของประชากร และสัดส่วนของประชากรต่อทรัพยากร คุณภาพและปริมาณของการศึกษา (ความรู้และภูมิปัญญา) คุณภาพและคุณธรรมของผู้นำชุมชน ความพยายามในการแก้ปัญหาาร่วมกันขององค์กรในชุมชน การกระจายตัวของสื่อในชุมชนกับการใช้สติปัญญาในการพิจารณาข่าวสาร การช่วยเหลือจากภายนอกต่อความต้องการของชุมชน และ ความสามัคคีในชุมชน

การสังเกตและการสำรวจสอบถาม พบว่าชุมชนบ้านสระคูณยังคงรักษารูปแบบของครอบครัวเชิงขยายไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ เป็นสัดส่วนร้อยละ ๖๖ ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด สมาชิกในครัวเรือน

ส่วนใหญ่อยู่ในวัยแรงงาน หรือ มีอายุอยู่ในช่วง ๑๘-๖๐ ปี และ ประกอบอาชีพอยู่ภายในชุมชน และ ภายในพื้นที่ของอำเภอหรือจังหวัดเป็นส่วนใหญ่ คือ ร้อยละ ๖๕.๔๓ และ ๑๔.๘๑ ในประเด็นสัดส่วน การพึ่งพาของประชากร หากคำนวณจากฐานอายุ ([วัยก่อนแรงงาน + วัยชรา] ต่อ วัยแรงงาน) เท่ากับ ๑.๔๐ หากคำนวณจากการทำงาน (ประชากรทั้งหมด ต่อ ประชากรที่ทำงาน) เท่ากับ ๑.๖๐ ประเด็นคุณภาพและปริมาณการศึกษา พบว่าระดับการศึกษาอยู่ในระดับการศึกษาภาคบังคับ ได้แก่ ผู้มีการศึกษาระดับประถมศึกษา และ มัธยมศึกษาหรือประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) เท่ากับ ร้อยละ ๖๑.๖๗ และ ๒๐.๗๐ ตามลำดับ ส่วนประเด็นคุณภาพและคุณธรรมของผู้นำชุมชน ประชากรร้อยละ ๘๒ ให้คำตอบว่า กำหนดหรือผู้ใหญ่บ้าน มีส่วนสำคัญในการพัฒนา ความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง ดี ดีมาก เท่ากับ ร้อยละ ๒๒, ๔๔ และ ๒๐ ตามลำดับ ความสามารถในการแก้ปัญหาของผู้นำชุมชน อยู่ในระดับ ปานกลาง ดี และ ดีมาก เท่ากับ ร้อยละ ๒๒, ๕๖ และ ๑๔ ตามลำดับ ประเด็นเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำชุมชน ประชากรตอบว่า มีคุณธรรม และ คุณภาพ เท่ากับ ร้อยละ ๔๔ และ ๔๔ ตามลำดับ ความสามารถในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เป็นร้อยละ ๔๖ การกระจายตัวของข่าวสาร ประชากรได้รับทราบทั่วถึงเป็นอย่างดี โดยรับทราบจากเสียงตามสาย ป้ายประชาสัมพันธ์ และเพื่อนบ้าน เท่ากับร้อยละ ๖๐ และรับทราบผ่านจากที่ประชุมของหมู่บ้านเท่ากับร้อยละ ๓๘ ลักษณะการแก้ปัญหาและการกำหนดแนวทางการพัฒนา ร้อยละ ๖๖ บอกว่ามีการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างผู้นำ และชาวบ้าน และประเด็นการช่วยเหลือขององค์กรภายนอก ประชากรให้คำตอบอยู่ในระดับ น้อย ถึง ปานกลาง และ ไม่ตรงตามความต้องการ เป็น ร้อยละ ๓๒, ๔๒ และ ๑๐ ตามลำดับ ส่วนความสามัคคีของชุมชน ได้รับคำตอบอยู่ในระดับปานกลาง ถึง ดีมาก เท่ากับ ร้อยละ ๔๔ และ ๕๔ ตามลำดับ และได้รับคำตอบจากประชากรว่า ไม่มีปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรมร้อยละ ๕๒ ซึ่งผลจากการสังเกตและการสำรวจสอบถามประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้สรุปได้ว่า ชุมชนบ้านสระคูมีทัศนคติที่ดี มีความเข้มแข็ง ความมั่นใจและภาคภูมิใจ ในสังคมและวัฒนธรรมของตนเองหรือของชุมชน ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ได้อย่างเหนียวแน่น* เริ่มต้นตั้งแต่สถาบันครอบครัวที่ยังคงรูปแบบครอบครัวเชิงขยาย มีปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ลูก หรือ ญาติพี่น้อง อาศัยอยู่ในชายคาเดียวกัน จึงมี การอบรมดูแลเรียนรู้ และถ่ายทอดประสบการณ์ ส่งผ่านรูปแบบและวิถีการดำเนินชีวิตไปยังคนรุ่นต่อรุ่น แม้กระทั่งประเพณีในชุมชน หมู่บ้าน ยังคงสืบทอดปฏิบัติต่อกันเรื่อยมา ผู้นำของชุมชนร่วมกับชาวบ้านช่วยกันประยุกต์และประดิษฐ์คิดค้นวัฒนธรรมขึ้นมา เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองได้ อาทิเช่น การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านจากการประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีข้าว ฯลฯ

การที่ชาวบ้านสระคูได้ใช้พลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่ค้นพบ นำมาฟื้นฟูประยุกต์และประดิษฐ์ขึ้นใหม่นี้ ไม่เพียงแต่แก้ไขปัญหาค้นพบในอดีตลงไปได้มาก แต่ยังสามารถลดทรัพยากรหรือทุนที่องค์กรภายนอกจะนำเข้าไปช่วยได้ด้วย เพราะชาวบ้านสามารถระดมทรัพยากรที่มีอยู่ภายในหมู่บ้านออกมาใช้ในการสร้างสรรค์ชุมชนของตนเองได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

๔. รูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน

อุดมคติของชุมชนบ้านสระคูณ คือ ความพยายามที่จะพัฒนาและพึ่งตนเองให้มากที่สุด มีความกล้าหาญและคุณธรรมในการเผชิญกับปัญหาชีวิต ดังนั้นสิ่งสำคัญ หรือ จุดเด่นที่ทำให้ ชุมชนบ้านสระคูณสามารถกระทำสิ่งดังกล่าวได้นั้น คือ

๑) **ผู้นำ** เป็นผลเนื่องมาจากการรวมตัวกัน หรือ การอยู่รวมกันเป็นชุมชน เป็นหมู่บ้าน ธรรมชาติอยู่เองที่จะต้อง มีผู้นำ คือ ผู้ใหญ่บ้าน หรือ กำนัน และ อาจจะมีผู้นำเฉพาะกิจ เฉพาะด้านขึ้นมา เช่น แกนนำการพัฒนาหมู่บ้าน ผู้นำการฝึกฝนอาชีพ ฯลฯ ชุมชนบ้านสระคูณก็เช่นเดียวกันที่ต้องการผู้นำ และเป็นความโชคดี หรือ ชาวบ้านมีความคิดพิจารณาไตร่ตรองที่ดี ที่เลือกผู้นำของตนเองขึ้นมา อย่างมีคุณภาพและมีคุณธรรม ซึ่งผู้นำแต่ละคนที่ผ่านมา นับว่าเป็นผู้นำที่มีความเข้มแข็ง ทั้งทางด้านการปกครอง การบริหาร และการคิดสร้างสรรค์ ประยุกต์ประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้มาเป็นเครื่องมือ เป็นทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน ประกอบกับการมีคุณธรรม มีความเสียสละ และ มีความตั้งใจดี ในการดำเนินชีวิต ในการบริหารปกครอง จึงเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้ใหญ่ผาย หรือ ที่ใครๆ เรียกกันว่า พ่อใหญ่ผาย เป็นผู้นำที่มีความคิด ความรักและสำนึกในคุณค่าของชุมชนท้องถิ่นตนเอง และท่านเป็นที่เคารพยกย่องนับถือของลูกบ้านทั้งหมด ท่านจึงได้ใช้จุดนี้เป็นเครื่องชี้มาให้ชาวบ้านร่วมมือกันพัฒนาครัวเรือน และชุมชนบ้านสระคูณ ให้เข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ เป็นการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง และยั่งยืน

ลักษณะของผู้นำที่มีคุณธรรม คำว่า คุณธรรม หมายถึง ความดีที่เป็นคุณสมบัติของคน มักใช้คู่กับคำว่า จริยธรรม ซึ่งเป็นมาตรฐานความประพฤติดี ในที่นี้จะใช้คำเดียวคือ คุณธรรม โดยรวมจริยธรรมเข้าไว้ด้วยกัน เพราะเมื่อเป็นคนดีแล้วย่อมประพฤติดี ด้วยการประพฤติดีแยกเป็นกระทำดี พุทธิ คดีดี อย่างไรก็ตามจะเรียกว่าดี ดีหมายถึง ถูกต้องทั้งทางโลก และทางธรรม ถูกต้องทางโลก เช่น ถูกต้องตามกฎหมาย และถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณี ถูกต้องทางธรรม หมายถึง ถูกตามหลักธรรมของศาสนา และยังรวมหมายถึง ความมีสติ สมာธิ ปัญญา ชยัน อดทน อดกลั้น อันเป็นลักษณะของบุคคลด้วย โดยสรุป คนมีคุณธรรม คือ คนคิดดี พุทธิ และทำดี ทั้งทางโลกและทางธรรมหรือกล่าวได้ว่าคนมีคุณธรรม คือ ผู้มีสัจจริต เป็นคนที่รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล^{๑๖}

ดังนั้น ชุมชนใด หมู่บ้านใด มีผู้นำที่ดี มีคุณธรรม ตามหลักเกณฑ์ข้างต้นนี้ คาดได้ว่าจะช่วยนำพาชุมชน หรือหมู่บ้านให้พัฒนาแบบพึ่งตนเองได้ประสบความสำเร็จและได้อย่างยั่งยืน

๒) **ชาวบ้าน** คือ สมาชิกของชุมชน หรือ ประชากรของชุมชน มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าตัวผู้นำ หากปราศจากชาวบ้านก็จะมีผู้นำเกิดขึ้นมาได้ เพราะชาวบ้านอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็น

สังคมแล้ว ก็จำเป็นต้องเลือกผู้นำ ขึ้นมาประสานแนวความคิด แนวทางการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหา การสร้างสรรค์ การพัฒนาชุมชนหมู่บ้าน หากชุมชนหมู่บ้านหนึ่งๆ เปรียบเสมือนกับเครื่องยนต์กลไกแล้ว ชาวบ้านก็คงไม่ต่างไปจากชิ้นส่วนฟันเฟืองต่างๆ ในเครื่องยนต์นั้นๆ ดังนั้นชุมชนหมู่บ้านใดมีลูกบ้านที่ไม่มีคุณภาพ คุณธรรม และไร้ประสิทธิภาพ ก็เช่นเดียวกับเครื่องยนต์ที่ไร้ประสิทธิภาพ มีชิ้นส่วนฟันเฟืองต่างๆ ที่ไม่สมประกอบ ก็จะไม่สามารถขับเคลื่อนใช้งานได้อย่างราบรื่น ชุมชนก็คงจะไม่มีพลังแห่งการคิด การสร้างสรรค์ การพัฒนา และชาวบ้านหรือลูกบ้าน จัดว่าเป็นผู้ปฏิบัติและเป็นผู้รับผลการปฏิบัตินั้นด้วย ดังนั้นการกระทำใดๆ ที่จะให้ประสบความสำเร็จ จึงต้องได้รับความร่วมมือที่ดีจากชาวบ้านหรือลูกบ้าน ดังเช่น ชาวบ้านสระคูณ ที่มีความเข้าใจ ความสามัคคี ความเสียสละ ที่จะร่วมมือกันพัฒนาชุมชน ต่อสู้ปัญหาและอุปสรรค มีความเชื่อมั่นศรัทธาในวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของตนเอง มีความเคารพนับถือในตัวผู้นำของชุมชน มีการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ มีการถ่ายทอดความรู้และอบรมต่อเพื่อนบ้าน ต่อคนรุ่นลูกหลาน และมีความเอื้ออาทรเอื้อเฟื้อต่อกัน ทั้งหมดนี้คือ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนหมู่บ้าน เพื่อพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นลักษณะของสมาชิก หรือประชากรที่มีคุณภาพ นับว่าเป็นพื้นฐานสำคัญที่ควรมีในชุมชน ที่จะพัฒนาแบบพึ่งตนเองได้

ลักษณะของคนที่มีคุณภาพ คือ คนที่มีความรู้ ความสามารถ ความรู้ความสามารถเบื้องต้น ได้แก่ วิชาชีพ ทำให้บุคคลมีความสามารถประกอบอาชีพหาเลี้ยงตัวเอง และครอบครัวได้ นอกจากนั้น การเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย จำเป็นต้องมีความรู้ทางการเมือง และความรู้อื่นใดที่ทำให้เขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ความรู้เรื่องเมืองไทย สังคมและวัฒนธรรม ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สิ่งแวดล้อม มนุษยสัมพันธ์ การเป็นผู้นำ และ ผู้ตาม”

ดังนั้น ในชุมชนใด หรือหมู่บ้านใด ประกอบด้วยสมาชิก หรือประชากร ที่มีคุณภาพแล้ว คาดได้ว่า ชุมชน หมู่บ้านนั้นจะมีพลังขับเคลื่อนในตนเองแล้ว ที่จะร่วมกันสร้างสรรค์ พัฒนา และเลือกแนวทางหรือวิธีการพึ่งตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถูกต้องเหมาะสมกับท้องถิ่น สภาพแวดล้อม ทุนภายในท้องถิ่น และเป็นไปอย่างยั่งยืน

๓) **ประเพณีและวัฒนธรรม** ของชุมชนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะชุมชนบ้านสระคูณที่นำประเพณีและวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาครอบครัวและชุมชน พลังทางประเพณีและวัฒนธรรมที่ผู้นำและชาวบ้านสระคูณร่วมกันค้นพบ พื้นฟู ประยุกต์ และ ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ โดยอาศัยรากฐานเดิมที่มีอยู่ และได้ค้นพบนั้น หรือ ผสมผสานกับวัฒนธรรมที่ดีจากภายนอก เช่น อาจใช้รูปแบบของภายนอก แต่นำคุณค่าเดิมจากภายใน เพื่อให้สอดคล้องกับการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนแบบพึ่งตนเองได้ และยังใช้เป็นเกราะป้องกันการครอบงำของวัฒนธรรมการบริโภคสมัยใหม่ ที่มีแต่ความฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ฟุ้งชาน สับสน ลุ่มหลง ในวัตถุเงินตรา เกียรติยศ ชื่อเสียง ซึ่งเป็นของภายนอก

ทั้งสิ้นและไม่จีรังยั่งยืน ตัวอย่างของการใช้ประเพณีวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งประยุกต์จากประเพณีบุญประเพณีข้าว และการประดิษฐ์ประเพณีการบริจาคเงินสอดทองหมั้นบางส่วนให้แก่กองทุนหมู่บ้าน โดยพ่อใหญ่ผายได้ให้เหตุผลว่า “หมู่บ้านก็มีส่วนในการเลี้ยงดูลูกหลานของท่านด้วย ไม่ใช่แต่พ่อแม่เท่านั้น” และ “เมื่อท่านได้ประโยชน์จากส่วนรวมแล้ว ก็น่าจะแบ่งส่วนหนึ่งกลับคืนสู่มาตุภูมิ”

การที่มีประเพณีและวัฒนธรรมที่ดี ช่วยกล่อมเกลากฎนิสัยและวิถีชีวิตให้เป็นคนที่มีความสงบสุข รู้จักพอ รู้จักใช้จ่ายอดออม และเอื้ออาทรต่อกัน นับว่าเป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญมากเช่นกัน

ลักษณะของคนมีความสุขสงบ คือ การเป็นคนมีความสุขสงบเย็น เป็นคนมีจิตใจเยือกเย็น มั่นคง ผ่องใส ยิ้มแย้มแจ่มใส หรือเป็นคนไม่ทุกข์ร้อน วุ่นวายใจ กังวลใจ หม่นหมอง ไม่น่าคบคิดบึ้งตึง ทำงานการด้วยความสุขุม เยือกเย็น เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ ไม่จำเป็นต้องมีชื่อเสียงโด่งดัง หรือมีตำแหน่งใหญ่โต มีอำนาจมากหากเป็นคนรู้จักพอ รู้จักประมาณ รู้จักสังขรณ์ของชีวิต นอกจากนั้น คนเหล่านี้ยังมองโลกในแง่ดี (Positive thinking) เห็นโลกสดใส รู้จักหาความสุขกับเสียงดนตรี ความสวย ความงาม ความสนุก แต่อยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอควรพอให้มีความสุขกับสิ่งเหล่านั้น”

ขอยกคำกล่าวของท่าน นายแพทย์ ประเวศ วะสี จากเรื่อง “เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งจากฐานล่าง” ในวันเข้าพรรษา กรกฎาคม ๒๕๔๐”

“... จุดแข็งที่สุดของเราที่คนอื่นไม่มี ก็คือ วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมของแต่ละประเทศเป็นลักษณะจำเพาะของประเทศนั้นๆ การที่คนนิยมเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศต่างๆ เพื่อไปเสพวัฒนธรรม เช่น ชมโบราณสถาน ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน อาหารพื้นบ้านพื้นเมือง ศิลปวัฒนธรรม ศิลปการแสดง เหล่านี้ล้วนเป็นสินค้าวัฒนธรรม วัฒนธรรมจึงเป็นบ่อเกิดทางเศรษฐกิจที่สำคัญ”

“วัฒนธรรม หมายถึง วิถีทางการดำรงชีวิตทั้งหมด จึงรวมถึงความเชื่อ ระบบคุณค่า อาชีพ การกิน การอยู่ การแต่งตัว ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ ไปจนกระทั่งนิสัยใจคอและวิถีแก้ปัญหา การดำรงรักษาสุขภาพหรือการแพทย์พื้นบ้าน เหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจทั้งสิ้น”

“ถ้าใส่การวิจัยและการจัดการไปในเรื่องวัฒนธรรมให้มาก เศรษฐกิจวัฒนธรรมจะก่อให้เกิดและกระจายได้อย่างสำคัญ”

“เพื่อให้เห็นว่าวัฒนธรรมกับเศรษฐกิจนั้นเชื่อมโยงกัน และเศรษฐกิจวัฒนธรรมเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของเราเอง เชื่อมโยงกับการกระจายรายได้ที่ดี เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่ชาวบ้านปฏิบัติอยู่ และเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และคุณค่าที่ดั้งเดิม จึงควรมี ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรม ...”

ขอยกคำกล่าวของท่าน ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในการสัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ในวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๓๒ ณ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา”

“... กล่าวคือ วัฒนธรรมกับการพัฒนา ย่อมจะมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อพัฒนาการในอนาคตของสังคมไทย ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นไปในแง่ของความสำเร็จ หรือความล้มเหลวก็ตาม ล้มเหลวในความหมายที่ว่า เส้นทางพัฒนาการของสังคมก็คงถลำลึกเข้าไปในกระแสการครอบงำทำลายของวัฒนธรรมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ยิ่งขึ้น ดังเช่นที่เป็นมาและกำลังเป็นอยู่ตลอดช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา หรือถ้าจะสำเร็จก็ในความหมายที่ว่า สังคมไทยจะได้เป็นตัวของตัวเองสามารถสกัดกั้นกระแสการครอบงำทำลายจากภายนอก และในขณะเดียวกันได้มีโอกาสบูรณะฟื้นฟู และปรับพัฒนาภูมิปัญญาอันสั่งสมจากประสบการณ์ในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่นให้ทัดเทียมกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ถ้าหากแนวคิดวัฒนธรรมจะให้ความหมายในเชิงบวกและสร้างสรรค์อันใดแล้วนั้นก็คือ บทบาทหน้าที่ของการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาอันเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมไทยเราเองเป็นหลัก ...”

๔) **ภูมิธรรมภูมิปัญญา และการเรียนรู้** เนื่องจากหมู่บ้านสระคุณได้เรียนรู้รูปแบบการพัฒนาในอดีตแล้วนำมาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับชีวิตจริง ประกอบกับการที่มีผู้นำอย่างพ่อใหญ่ผายที่เข้าใจและรู้เท่าทันวัฒนธรรมภายนอกและวัฒนธรรมภายในชุมชนของตนเองได้แจ่มชัด โดยใช้ภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดเป็นมรดกจากบรรพชน มาใช้ในการวิเคราะห์สถานการณ์ต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นและดำเนินอยู่ในชุมชน และใช้ประสบการณ์ ปัญญา และการเรียนรู้เหล่านั้น มาเป็นกลไกวิธีการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน จากงานเขียนของ สามารถ จันทร์สุรย์ เรื่อง “ภูมิปัญญาชาวบ้าน กับการพัฒนาชนบท” ได้อธิบายไว้ดังนี้”

ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หมายถึง พื้นเพ รากฐานของความรู้ของชาวบ้าน หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรง คือ ประสบด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสมที่สืบต่อกันมา กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัย ศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย อีกคำหนึ่งที่ใช้เรียกขานยกย่องชาวบ้านผู้มีภูมิปัญญา ผู้สามารถถ่ายทอด เชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสมเจาะว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” อาทิเช่น พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย และพระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน สุทนต์โล) อยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ่อใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง และพ่อคำเตื่อง ภาษี อยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์ พ่อจารย์ทองดี นันทะ จังหวัดขอนแก่น พ่อชาติ มาระแสง จังหวัดอุบลราชธานี และผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม จังหวัดฉะเชิงเทรา ภูมิปัญญาเป็นเรื่อง

ของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบัน ที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมาได้ขาด ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตน สังเกตความรู้ประสบการณ์เพื่อดำรงชีพมาโดยตลอดและย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมา ซึ่งพอจะจำแนกได้ คือ หนึ่ง การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก โดยทั่วไปเด็กมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ(ตามตัวอย่าง) การเล่น ปริศนาคำทาย เป็นต้นเพื่อสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ สอง การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นช่วงวัยทำงาน การถ่ายทอดจึงทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านวิธีสัญลักษณ์ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหา หรือคำร้องของบันเทิง เช่น คำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนรา หนังตะลุงของภาคใต้ หนังตะลุง(หนังประโนทัย) ลำเพลิน เพลงโคราช กลอนลำ คำผญา คำสอนของภาคอีสาน คำขอของภาคเหนือ เป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น คติธรรม คำสอนของศาสนา การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน การเมืองการปกครอง รวมทั้งการปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่างๆ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีตตามรูปแบบใหญ่ๆ จึงอาจแบ่งออกได้ ๒ แบบ คือแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กับ แบบเป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่สิ่งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ ส่วน แบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตส่วนใหญ่ใช้จาร หรือเขียนใส่ใบลาน หรือสมุดข่อย ส่วนในปัจจุบัน ที่การสื่อสาร การคมนาคม และเทคโนโลยี ที่ก้าวหน้าทันสมัย ก็มีถ่ายทอดผ่านทางสื่อสารมวลชนทุกสาขา ทุกรูปแบบที่หลากหลาย สะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นเรื่องของชาวบ้านรุ่นหนึ่งถ่ายทอดสู่ชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่ง นับว่าเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติของแต่ละชุมชน การที่ชาวเมือง หรือที่เรียกตัวเองว่านักวิชาการ หรือนักพัฒนา จะเข้าไปร่วมสอดแทรกในการเผยแพร่ หรือถ่ายทอดด้วยวิธีการสมัยใหม่ ควรจะต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง เพราะบางกรณีเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ลึกซึ้งเกินกว่าจะเข้าใจได้โดยการใช้สื่อหรือวิธีการสมัยใหม่ในเวลาอันจำกัด อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาชาวบ้านแม้ว่าจะป็นองค์ความรู้อันมหาศาลที่มีอยู่ทั่วไปทุกหมู่บ้านก็ตาม เมื่อถูกละเลยขาดการยอมรับ ขาดการสืบทอด ในที่สุดก็จะขาดสายไยแห่งการต่อโยงระหว่างเก่ากับใหม่ ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน จึงจำเป็นจะต้องหาแนวทางดำเนินการต่างๆ เพื่อเป็นการยกย่องภูมิปัญญาชาวบ้านให้สืบทอดต่อไป

จากลักษณะเด่นของชุมชนบ้านสระคูณ ที่ยกมากล่าวอ้างข้างต้นนี้ จึงขอสรุปเป็นองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ ที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

๔.๑ ภูมิธรรมภูมิปัญญา

คือ องค์ความรู้-ปัญญา ประสบการณ์ หรือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่สมาชิกของครอบครัวและชุมชน คิดค้นขึ้นจากสติปัญญาและความสามารถของตนเอง หรือจากบทเรียนที่สั่งสมไว้ในท้องถิ่น เพื่อใช้ในการพัฒนาแบบยั่งยืน และการดำเนินชีวิตแบบพึ่งตนเองได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย โดยมีกระบวนการสั่งสม สืบทอด และกลั่นกรองกันมาอย่างยาวนาน

ชุมชนบ้านสระคูณ นับว่ามีจุดเด่นมากในด้านการมีภูมิธรรมภูมิปัญญา ตั้งแต่มีการจัดตั้งหมู่บ้านขึ้นมาเมื่อ ๗๐ ปีเศษมาแล้ว (พ.ศ.๒๔๖๗) นั้น ชุมชนบ้านสระคูณได้สั่งสมประสบการณ์ การเรียนรู้ การลองผิดลองถูก และกลั่นกรอง ตกผลึก ทางความคิด วิธีการและรูปแบบการพัฒนาด้วยตนเอง จนเกิดเป็นแนวคิดอุดมการณ์ ที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” หรือ “อัตตานิ อัตตโน นาโถ” ซึ่งหลักธรรมนี้ นับว่าเป็นแก่นแท้ของการพัฒนาแบบพึ่งตนเองและอย่างยั่งยืน ที่จะต้องทำให้เกิดขึ้นในจิตใจของชาวบ้านและผู้นำทุกคนให้จงได้ โดยไปตรงกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ว่า “ต้องระเบิดจากข้างใน” ที่มีความหมายว่า ประชาชนในชุมชนต้องเกิดจิตสำนึกขึ้นมาเองก่อนเป็นอันดับแรก และลงมือทำกันเอง แล้วภายนอกจึงค่อยเข้าไปสนับสนุน จึงจะเกิดผลสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการพัฒนา “จากภายนอก” ทั้งปวง ไม่ว่าจะมาจากเจตจำนง หรือ หลักการที่ดีเพียงใด ก็อาจล้มเหลวได้เสมอ ก่อนที่จะพระราชทานพระราชดำรินั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะทรงศึกษาข้อมูลต่างๆ อย่างเป็นขั้นเป็นตอน แล้วทรงตรวจสอบกับพื้นที่และภูมิประเทศจริง ทรงเคารพในภูมิประเทศและขนบธรรมเนียมประเพณีของประชาชนมาก ทรงมีพระราชดำรัสว่า

“... การพัฒนานั้น จะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ไปด้วยพร้อมๆ กัน ภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ก็คือ เรื่องทางสังคมวิทยา คือนิสัยใจคอของคน ...”

ส่วนท่านศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้เคยกล่าวไว้ในวันเข้าพรรษา เดือนกรกฎาคม ๒๕๔๐ ในหัวข้อ “เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งจากฐานล่าง” ดังนี้^{๒๖}

“... อัตตานิ อัตตโน นาโถ หรือ การพึ่งตนเอง เป็นหลักการที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา การพึ่งตนเองได้ คือ ความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น บรรยายกันว่า โลกธาตุสันตะเทือน โลกธาตุก็คือ จักรวาล ที่ว่าจักรวาลสันตะเทือนนั้น เพราะมีการค้นพบใหม่ว่ามนุษย์พึ่งตนเองได้ ก่อนหน้านั้นมนุษย์พึ่งพิงสิ่งภายนอกตัวเอง เช่น ต้นไม้ ภูเขา เทวดา พระอินทร์ พระพรหม แต่เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นบรรยายกันว่า พระอินทร์ พระพรหม ก็มาแสดงความเคารพพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นมนุษย์ แสดงว่ามนุษย์ที่บรรลุความรู้และความดีนั้น แม้แต่เทวดายังต้องเคารพ แต่คนไทยอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์มานานเสียจนเคยในระบบอุปถัมภ์นั้นสอนให้พึ่งพิงผู้อื่น เช่น พึ่งพิงเจ้านาย พึ่งพิงเจ้าพ่อ พึ่งพิงข้าราชการ พึ่งพิงนักการเมือง พึ่งพิงโชคชะตา พึ่งพิงต่างประเทศ ฯลฯ เมื่อคิดพึ่งพิงอยู่เรื่อยก็อ่อนแอ

ความอ่อนแอก็คือไม่มีภูมิคุ้มกัน หรือภูมิคุ้มกันบกพร่อง เมื่อภูมิคุ้มกันบกพร่องก็เจ็บป่วยและวิกฤติเรื่อยไป การที่สังคมไทยจะพ้นวิกฤติได้ต้องเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ โดยเปลี่ยนวิธีคิดจากการคิดพึ่งพิงผู้อื่นและสิ่งอื่น มาเป็นคิดพึ่งตนเอง สร้างความเข้มแข็งให้ตัวเอง สร้างภูมิคุ้มกันให้ตัวเอง และเปลี่ยนวิธีคิดจากการทำให้ฐานล่างอ่อนแอ มาเป็นสร้างความเข้มแข็งที่ฐานล่าง ถ้าฐานแข็งแรง สังคมข้างบนก็เติบโตใหญ่ด้วยความมั่นคงและยั่งยืน ถ้าเปลี่ยนวิธีคิดใหม่มาเป็นเศรษฐกิจพึ่งตัวเอง และความเข้มแข็งของฐานล่างแล้ว เราจะทำอะไรได้มากที่สุด และจะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างพลิกฟื้น ...”

และจาก “การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น” ของศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ในประเด็นที่ว่า ภูมิปัญญาตะวันตกกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้^{๒๓}

“... ภูมิปัญญาตะวันตกมีฐานอยู่ที่วิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์มีข้อดีในด้านมีความแม่นยำสูง แต่วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ (Incomplete knowledge) จำกัดอยู่กับการศึกษาสิ่งวัดได้แม่นยำเท่านั้น คือ วัตถุประสงค์ จำกัดการรับรู้เฉพาะที่วัตถุประสงค์สัมผัสได้ตื้นๆ เป็นส่วนๆ แต่ขาดการเชื่อมโยงทาง นามธรรม ที่วัดไม่ได้หรือไม่ได้แม่นยำ คือ จิตใจ เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งสูงส่ง เมื่อโลกศึกษาแบบนี้มากเกินไปเกิดการเพิ่มพูนทางวัตถุประสงค์ และการลดน้อยถอยลงของนามธรรม ทำให้โลภะ โทสะ โมหะ ขยายใหญ่มากขึ้น เกิดความขัดแย้งและสงคราม มีการทำลายสิ่งแวดล้อมสูง และมีผลกระทบทางสังคมมาก สรุปว่ามีวัตถุประสงค์มากขึ้น แต่จริยธรรมลดลงจนถึงจุดวิกฤตและยังมองไม่เห็นทางแก้ไข ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่น มีฐานมาจากวัฒนธรรม ที่สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็น วัฒนธรรม มีลักษณะที่สำคัญ คือ ๑.ความจำเพาะกับท้องถิ่น ฉะนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกันไม่ได้ หรือ ได้ไม่ดีเท่าที่ควร ๒.มีความเชื่อมโยงหรือนูนนาการสูง เพราะเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเชื่อมโยง ทั้งในเรื่องของ กาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทำให้คนเคารพในธรรมชาติ ๓.มีความเคารพผู้อาวุโส ให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ ผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญ อยู่ที่มีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ มีนูนนาการสูงมีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง และเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุประสงค์ ...”

ภูมิปัญญาไทย หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ วัฒนธรรมพื้นฐานของเรา การพัฒนาควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานที่มั่นคงของเราเอง และหาสิ่งอื่นมาประกอบตามความเหมาะสม หาใช่การพัฒนาที่ขาดลอยจากฐานเดิมของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอนได้ง่าย รัฐบาลและสาธารณะควรทำความเข้าใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษาของ

ชาติ เพื่อความสมบูรณ์ของการศึกษาอันจักเป็นการฟื้นฟูบูรณะพลังของชาติ เพื่อความสมานฉันท์ของ
คนในชาติ การพัฒนาอย่างได้สมดุลและยั่งยืน และสานตีสู่ของสังคมไทย

๔.๑.๑ การเรียนรู้

ในที่นี้หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ครอบครัวและชุมชนมีความ
สามารถในการดำเนินงานเพื่อการพึ่งตนเอง และตอบสนองความต้องการในการพัฒนาอย่างต่อเนื่องได้
กระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชน มีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ เป็นกระบวนการกลุ่ม
สมาชิกในครอบครัวหรือชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันทำ เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง สมาชิกนำ
ไปปฏิบัติร่วมกัน เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง เพื่อหาความพยายามในการพึ่งตนเอง
และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และ เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยน
เชื่อมโยงกัน มีการช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน ภายใต้วัตถุประสงค์เดียว
กัน

ความรู้จริง คือ พลัง ความรู้ หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับชุมชนชนบท เช่น ประวัติศาสตร์
ภูมิศาสตร์ พืชพันธุ์ สัตว์ในท้องถิ่น การอาชีพ วัฒนธรรม การใช้เทคโนโลยี ปัญหา และการแก้ปัญหา
ขณะนี้ระบบการศึกษาทุกๆ ระดับ ตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัยเกือบจะไม่ได้ศึกษาให้เกิด
ความรู้จริงเกี่ยวกับชนบทเลย จึงไม่มีพลังในการแก้ปัญหา การท่องเนื้อหาในหนังสือ โดยปราศจากการ
ศึกษาสภาพของจริง ไม่ทำให้เกิดความรู้จริง ความรู้เรื่องเกี่ยวกับชนบท จึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ
ของความยั่งยืนของสังคมชนบท ระบบการศึกษาทั้งหมด ควรจะเข้ามาสร้างความรู้จริงเกี่ยวกับชนบท
กระบวนการเรียนรู้ของประชาชนเป็นคนละเรื่องกับความรู้ เพราะถึงแม้จะมีความรู้เกี่ยวกับชนบท แต่
ปราศจากกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน ก็ยังไม่เกิดการพัฒนาขึ้น”^๔

กระบวนการเรียนรู้ในที่นี้ ไม่ได้แปลว่าให้ชาวบ้านไปท่องหนังสือ หรือให้มีใครไปสอนความรู้
สำเร็จรูป เพราะปัญหาของชาวบ้านยากเกินกว่าที่การท่องหนังสือหรือการรับความรู้สำเร็จรูปจะแก้
ปัญหาได้ กระบวนการเรียนรู้ต้องเป็นการศึกษาที่ทรงพลังมากกว่านั้น อันได้แก่

- การวิเคราะห์ปัญหา
- การวินิจฉัยปัญหา
- การวิเคราะห์ทางเลือก
- การตัดสินใจทางเลือกที่ถูกต้อง

มีตัวอย่างมาแล้วทั้งในต่างประเทศ และในประเทศ ทั้งในชนบท และในเมืองว่า เมื่อชาว
บ้านรวมตัวกันเป็นองค์กร และทำการวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก ทำให้ชาวบ้านสามารถแก้

ปัญหาความยากจนได้อย่างรวดเร็ว และทำให้สามารถปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง ต่อความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดตามมา การยึดเหนี่ยวความรู้สำเร็จรูป แม้หากจะช่วยชาวบ้านได้บ้างในระยะแรก ก็จะเป็นการชั่วคราว เพราะเมื่อสิ่งต่างๆ เปลี่ยนไป ความรู้สำเร็จรูปจะใช้ไม่ได้อีกต่อไป เพราะฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้ อย่างต่อเนื่อง คือ การพัฒนา^{๓๕}

ส่วน ดร.สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้อธิบายไว้ว่า หนึ่งในสี่ประการสำคัญ ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนเรียนรู้ (Learning organization) คือ สมาชิก หรือ ประชากรของชุมชนนั่นเองเรียนรู้ หากเป็นสมาชิกกลุ่มใหญ่ หรือสมาชิกทั้งหมดของชุมชนช่วยกันเรียนรู้ (ทั้งเรียน และทั้งรู้) นั้นหมายความว่า ชุมชนพัฒนาจะต้องตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา ต่อความเป็นไปของโลก รู้ข่าวคราวทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการเมืองของประเทศ รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้บางด้านที่จำเป็น เช่น ด้านการอาชีพ การเมือง การปกครอง กฎหมาย ให้กับชุมชนอย่างครอบคลุม และลึก การเรียนรู้ตรงนี้ไม่ได้หมายถึงการฟัง การอ่านแล้วก็จำ ซึ่งอาจไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง การเรียนรู้ตรงนี้ จึงเน้นว่า ต้องเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ เรียนรู้จากการลงมือทำ และทำร่วมกันหลายคน หรือทำด้วยกันเป็นกลุ่มก้อน จึงได้มีการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดความรู้จากการปฏิบัติ ซึ่งเป็นความรู้จริง เป็นความรู้ขั้นสูง หรือเรียกอีกอย่างว่า “ปัญญา” (ทางพระเรียกว่า ภาวนามยปัญญา) ปัญญานี้เองที่จะสามารถใช้แก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน หรือสามารถสร้างการพัฒนาชุมชนของตนให้เจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนถาวรต่อไป ทั้งนี้เพราะปัญญาเช่นนี้จะเป็นเสมือนพลังผลักดันชุมชนอยู่ตลอดเวลา^{๓๖}

ชุมชนบ้านสระคูณ มีคุณสมบัติดังกล่าว คือ หลังจากหมู่บ้านสระคูณตั้งตัวได้แล้ว ก็ได้แผ่ความช่วยเหลือออกไปสู่หมู่บ้านรอบข้างทั้งในอำเภอลำปลายมาศและอำเภอใกล้เคียง แล้วรวมตัวกันเป็นเครือข่ายพัฒนาตนเอง ที่เรียกกลุ่มของตนเองว่า “กลุ่มอิต้าน้อย” (มาจากคำในแผนวาท่า “อิต้าน้อยแบกบ่าบังหู่” ที่เป็นเครื่องหมายแห่งภูมิปัญญาพื้นบ้าน) เพื่อรวบรวมข่าวจากการทำบุญไปช่วยหมู่บ้านที่ขาดแคลนกว่า โดยจัดตั้งขึ้นเป็นธนาคารข้าว งานของกลุ่มอิต้าน้อยเคลื่อนไปเองโดยอาศัยมิติทางวัฒนธรรมที่ปราชญ์ชาวบ้านช่วยกันฟื้นฟู ประยุกต์ และ ประดิษฐ์ขึ้น

๔.๑.๒ การจัดการ

การจัดการ เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวและชุมชนพึ่งตนเองได้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง เพราะครอบครัวและชุมชนเป็นที่รวมของคนหมู่มาก เป็นระบบการปฏิบัติกรชนิดหนึ่ง ที่ประกอบไปด้วยสมาชิก ต่างวัย ต่างอายุ มารวมกันอย่างมีโครงสร้าง และมีภาระหน้าที่ต่างๆ ร่วมกันประสานกันเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เดียวกัน จึงต้องมีวิธีการบริหาร การจัดการ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ

ชุมชนบ้านสระคูณ ได้อาศัยหลักการของ พุทธศาสนา หรือ หลักธรรม เป็นรากฐานของการบริหาร และการจัดการภายในชุมชน โดยผู้นำได้แสดงออกเป็นตัวอย่างที่ดี คือ มีคุณธรรม จรรยาบรรณ ในการปกครอง บริหารงานในหมู่บ้าน แล้วลูกบ้านก็ได้รับหรือซึมซับแนวคิด จิตวิญญาณเหล่านี้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตตนเอง และในชีวิตครอบครัว จึงทำให้ภาพรวมของชุมชนทั้งพาดตนเองได้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

ดร.สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้อธิบาย ลักษณะของชุมชนที่มีความสามารถในการจัดการตนเองได้ การจัดการ (Management) ประกอบด้วยกิจกรรม ๔ ประการ คือ

- ๑) การวางแผน (Planning) นั่นคือ ชุมชนจะต้องมีโครงการ (project) หรือแผน (plan) ของชุมชน ในโครงการหรือแผน จะต้องระบุว่า ชุมชนจะทำอะไร (what) ใครจะทำ (who) ทำที่ไหน (where) ทำเมื่อไร (when) และทำอย่างไร (how)
- ๒) การจัดกระบวนการ (Organizing) ขั้นนี้ คือการเตรียมการเพื่อดำเนินการตามแผนข้อแรก ต้องเตรียมคน เตรียมวัสดุ เตรียมเงิน ในส่วนที่เกี่ยวกับคนจะต้องมีการวางแผนว่าใครจะทำอะไร ตอนไหน มีการฝึกทักษะที่จำเป็น และนัดหมายการลงมือทำไว้ให้เรียบร้อย
- ๓) การลงมือดำเนินการตามแผน (Implementing) ขั้นนี้ คือการเอาแผน หรือโครงการมาวาง แล้วปฏิบัติตามเป็นขั้น เป็นตอน จนกว่าจะเสร็จงาน
- ๔) การประเมิน (Evaluating) เมื่อการดำเนินงานเริ่มขึ้นแล้ว สิ่งที่จะต้องดำเนินควบคู่กัน กับการดำเนินงานตามแผน คือ การกำกับงาน (monitoring) เพื่อให้แน่ใจว่างานเริ่ม และดำเนินการตามเป้าหมายหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรค อย่างไรหรือไม่ แก้ปัญหา อุปสรรคสนับสนุนส่วนที่ดำเนินไปได้แล้ว ให้ดียิ่งขึ้น และตอนท้ายเมื่องานเสร็จลง มีการประเมินผลงานอีกครั้งหนึ่งว่า ได้มีการดำเนินงานครบถ้วนถูกต้องตามที่วางแผนไว้หรือไม่ สรุปปัญหาและแนวทางทั่วไปรวมทั้งบทเรียนที่ได้จากการทำงานโครงการนั้นๆ มีข้อเสนอแนะและแนวการใช้ประโยชน์จากผลสำเร็จอันนี้ร่วมกัน

ฉะนั้น การพึ่งตนเองเป็นหลักการที่สำคัญในทางพุทธศาสนา การพึ่งตนเองได้ หมายถึง ความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน การพึ่งตนเองต้องคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคม คือ วัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง เศรษฐกิจกระแสหลักควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงินอย่างเดียว แต่เป็นเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงเป็นบูรณาการกับจิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการเมืองพร้อมกันไป เป็นเศรษฐกิจทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเชื่อมโยง

ทุกเรื่องเข้าด้วยกัน ความจริงคำว่าเศรษฐกิจเป็นคำที่มีความหมายที่ดี ที่หมายถึงความเจริญที่เชื่อมโยง ภายใต้งาน สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน แต่มีการนำเอาคำว่าเศรษฐกิจไปใช้ในลักษณะ แบบแยกส่วน ที่หมายถึงการแสวงหาเงินเท่านั้น เมื่อแยกส่วนอื่น ๆ ออกจึงเสียสมดุลและวิกฤต

ครอบครัว ชุมชน และสังคมที่จะเข้มแข็ง มั่นคงได้นั้นฐานล่างต้องแข็งแรง ถ้าพัฒนาแต่ข้าง บน โดยขอความช่วยเหลือให้ข้างล่างอ่อนแอ สังคมทั้งหมดจะอ่อนแอและถล่มล่มสลายลง การพัฒนาเศรษฐกิจ และชุมชนจึงควรพัฒนาฐานล่างให้เข้มแข็ง เป็นรูปแบบการพัฒนาของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน หรือ ของตำบล โดยตำบล เพื่อตำบล ซึ่งสามารถพัฒนาเศรษฐกิจได้ทั้งทางเกษตรกรรม อุตสาหกรรมชุมชน ธุรกิจชุมชน รวมถึงการท่องเที่ยวที่จัดการโดยชุมชน และเชื่อมโยงไปถึงการส่งออกผลิตภัณฑ์ของชุมชน และของตำบล ทั้งนี้โดยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการของชุมชน เชื่อมโยงกับการสนับสนุนส่งเสริม จากภายนอก ถ้าเศรษฐกิจของครอบครัว ชุมชน และสังคมเข้มแข็งหมดทุกตำบลทั่วประเทศ ก็เท่ากับ ประเทศไทยของเราจะมีฐานใหญ่ทางเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการเมือง ฐานล่างที่เข้มแข็งของสังคม จะช่วยให้สังคมส่วนบนเติบโตด้วยความมั่นคงและยั่งยืน

และนี่คือ การตระหนักร่วมกันของผู้นำและชาวบ้านสระคูณ ว่าเป็นทางเลือกสุดท้ายแล้วใน สถานการณ์ที่ต้องดิ้นรนปากกัดตีนถีบ เป็นหนี้เป็นสิน แห้งแล้งอดอยาก และหมดหนทางพึ่งพาใคร ถ้าหากชาวบ้านไม่ลงมือขวนขวายหาทางพึ่งตนเองในลักษณะนี้ สักวันบ้านสระคูณและหมู่บ้านอื่นๆ ก็คงร้างผู้คน และคงต้องอพยพหนีไปทำมาหากินที่อื่น บุกบุกป่าไม้อุทยานที่ยังคงเหลืออยู่เพียงน้อยนิด หรือ ไปสมทบกับชาวชุมชนแออัดในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่อื่นๆ ให้หนาแน่นขึ้นไปอีก ไม่มีอะไรที่น่ากลัวไป กว่าอาการแตกสลายของชุมชน ทุกวันนี้ความคิดที่ว่าต้องไปทำมาหากินที่อื่นเพื่อส่งเงินกลับมาจุนเจือ ครอบครัวหรือใช้หนี้สินที่บ้านก็โหดร้ายเพียงพออยู่แล้ว ไม่มีใครอยากไปจากบ้านของตนเอง ถ้าหากว่า ไม่ถูกบังคับโดยสถานการณ์ บัดนี้หลายคนกลับมาอยู่สระคูณมากขึ้น ด้วยความหวังใหม่ อีกหลายคน กำลังเตรียมตัวกลับ พวกเขาว่ายังมีทางออกที่ดี แม้ว่าอาจจะได้เงินน้อยกว่าไปทำงานที่อื่น แต่การได้อยู่ใกล้ชิดครอบครัว พ่อแม่ ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านอย่างเป็นประชาคม เป็นความสุขที่พวกเขาไม่ อาจจะหาที่ไหนได้อีกแล้ว ทางเลือกสุดท้ายไม่ได้อยู่ที่ไหน อยู่ที่หมู่บ้านของตนเอง

- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๔-๑
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๑
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๖-๑
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๖-๓
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๓-๑
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๓-๔ และ ๓-๕
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๓-๒
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๔-๖
- ° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๕
- °° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๖-๒
- °° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๒-๑ ถึง ๒-๕
- °° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๓-๑ ถึง ๓-๔
- °° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๔-๑ ถึง ๔-๓
- °° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๕
- °° ภาคผนวก ข ตาราง ข ๖-๑ ถึง ๖-๗
- °° ดร.สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ๒๕๔๑. **การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๑๐-๑๑.
- °° เฟิงอ้าง หน้า ๙-๑๐.
- °° เฟิงอ้าง หน้า ๑๒.
- °° ประเวศ วะสี, ๒๕๔๒ข. **เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม**. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน. หน้า ๒๔-๒๗.
- °° เสน่ห์ จามริก, ๒๕๔๒. **สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไฉไล และ โครงการจัดพิมพ์คบไฟ. หน้า ๒๑๗-๒๑๘.
- °° สามารถ จันทร์สุรย์, ๒๕๓๖. **ภูมิปัญญาชาวบ้าน**. ใน **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, หน้า ๑๔๕-๑๖๐.
- °° นายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้เคยกล่าวไว้ในวันเข้าพรรษา เดือนกรกฎาคม ๒๕๔๐ ในหัวข้อ "เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งจากฐานล่าง"
- °° ประเวศ วะสี, ๒๕๓๖. ใน **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, หน้า ๑๗-๓๓.

^{๒๔} จากหนังสือ "รวมบทความวิชาการพัฒนาสังคม : แนวความคิดและปฏิบัติ" ในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เจริญพระชนมายุ ๓ รอบนักกษัตริ์, เมษายน ๒๕๓๔.

^{๒๕} ประเวศ วะสี, ๒๕๓๖. อ้างแล้ว หน้า ๕๕-๕๖.

^{๒๖} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ๒๕๔๑. อ้างแล้ว หน้า ๑๔-๑๕.

ชุมชนแม่ทา

กิ่งอำเภอแม่ฮอน จังหวัดเชียงใหม่

แม่ทา เป็นชุมชนในที่ราบกลางหุบเขา เมืองเชียงใหม่-ลำพูน อุดมสมบูรณ์ ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ที่สามารถหล่อเลี้ยงคนในชุมชนได้อย่างไม่มีวันหมดสิ้น แต่ถูกคนภายนอกเข้ามาแย่งชิงทรัพยากร ปลดอยทิ้งให้ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรมและปัญหาปากท้อง ทางออกของชุมชน คือ การหันกลับมาพึ่งตนเอง

๑. ลำน้ำทา เป็นสายเลือดเส้นใหญ่หล่อเลี้ยงชุมชน ปัจจุบันมีความตื่นเขินมากต่างจากในอดีต ระบบชลประทานแบบชาวบ้านถูกแทนที่ด้วยระบบชลประทานของรัฐ

๒. อ่างเก็บน้ำแม่บอน จะมีน้ำตลอดทั้งปี เพราะความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ที่เกิดจากการอนุรักษ์ภายใต้ความเชื่อในเรื่องผีขุนน้ำ อันเป็นภูมิปัญญาที่จะรักษาความสมดุลของธรรมชาติไว้

๔. ทรัพยากรป่าไม้ เป็นแหล่งนำมาซึ่งปัจจัยสี่ ทั้งการปลูกสร้างบ้านเรือน อาหาร สมุนไพรรักษาโรคภัย ตลอดจนเครื่องมือใช้ในชีวิตประจำวัน

๕. ชาวบ้านยังคงใช้เกวียนขนส่งผลผลิตจากไร่นา คงไว้ซึ่งสภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน

๓. ประปาภูเขาเป็นระบบการจัดสรรน้ำโดยชาวบ้าน ใช้เป็นแหล่งน้ำสำรองยามขาดแคลน เป็นการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างคุ้มค่า

๖. บ้านเรือนส่วนใหญ่จะปลูกสร้างด้วยไม้ ผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชน มีกฎระเบียบเป็นบทบัญญัติในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน

๗. ข้าวโพดฝักอ่อน หรือ "พืชไร่ญาติ" เป็นพืชที่เข้ามาแทนยาสูบ สามารถปลูกได้ทั้งปี มีวงจรอายุสั้น เป็นที่นิยมเพาะปลูกกันโดยทั่วไปในชุมชน

๘. ในช่วงฤดูฝนประมาณเดือนกรกฎาคมเป็นต้นไป ไร่ข้าวโพดฝักอ่อนจะกลายเป็นนาข้าว ส่วนใหญ่นิยมปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมือง และ กข ๑๖

๙. โรงบ่มยาสูบ ครั้งหนึ่งมีบทบาทอย่างสูงด้านเศรษฐกิจในชุมชน เป็นอีกหนึ่งสาเหตุของการทำลายพื้นที่ป่าโดยรอบ ปัจจุบันเหลือเพียงสิ่งปลูกสร้างรกร้าง เป็นแปลงเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน

๑๐. วัว และกลุ่มกองทุนวัว เป็นกลุ่มกิจกรรมที่ให้การช่วยเหลือให้สมาชิกมีวัวเป็นของตนเอง มีส่วนช่วยลดต้นทุนการผลิต มีปุ๋ยคอกและแรงงานสัตว์ไว้ใช้ และเป็นการสะสมทุนสำหรับการปลดหนี้ของชาวบ้าน

๑๑. แปลงผักปลอดสารพิษ ไร่สวนผสม เกษตรสะปะสะแปด หรือเกษตรทางเลือกของชาวแม่ทา มีพืชหลายชนิดปลูกรวมไว้ด้วยกัน มีสัตว์เลี้ยง และบ่อปลา ทั้งหมดเพื่อการบริโภคเป็นหลัก

๑๒. สมุนไพรอบแห้ง ผลผลิตแปรรูปจากวัตถุดิบในท้องถิ่น โดยกลุ่มผู้ผลิตผักปลอดสารพิษ

๑๓. เวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ระหว่างผู้นำชุมชนแม่ทา กับกลุ่มภายนอก เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ในภาพ ที่สองจากซ้ายคือกำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน กำนันตำบลแม่ทา และประธานงานป่าชุมชนแม่ทา

๑๔. คุณสมศักดิ์ อภัยมูล (ขวา) ประธานกลุ่มเครือข่ายของศกรชาวบ้านแม่ทา กำลังเล่าถึงการทำสวนแบบไม่รบกวนธรรมชาติ และการสังเกตธรรมชาติของต้นไม้

แม่ทา เป็นส่วนหนึ่งของล้านนา ที่มีการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา สิ่งเหล่านี้ จะแฝงไว้ด้วยกุศโลบายในสายสัมพันธ์ของการรักษาสมดุลของคนกับธรรมชาติ

๑๕. การสืบชะตาบ้าน เป็นพิธีที่ให้การเคารพต่อผีที่เชื่อว่าเป็นผู้ดูแลหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นผีบรรพบุรุษและผีบ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลของชุมชน

๑๖,๑๗. งานปอยหลวง ประเพณีที่ชาวบ้านมาทำบุญร่วมกัน แสดงถึงความใกล้ชิดกันทางวิถีชีวิต วัฒนธรรม ของชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่ทา

บทที่ ๖

ชุมชนแม่ทา

๑. สภาพทั่วไป

๑.๑ ที่ตั้งและสภาพชุมชน

ชุมชนแม่ทา ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลทาเหนือ กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอำเภอที่อยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ประมาณ ๗๕ กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๔๗,๒๐๘ ไร่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเล โดยเฉลี่ย ประมาณ ๕๐๐ เมตร พื้นที่เหมาะสำหรับทำการเกษตรเป็นพื้นที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา ทอดยาวตามทิศเหนือ-ใต้ โดยมีเทือกเขาผีปันน้ำล้อมรอบ เป็นที่ให้กำเนิดลำห้วยเล็กๆ หลายสายที่ไหลมารวมกันเป็นลำน้ำแม่ทา ถือเป็นสายเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชน ส่วนการตั้งบ้านเรือนจะเรียงรายไปตามแนวถนน ซึ่งทอดตัวเป็นแนวเดียวกันกับแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขา อาณาเขตของชุมชน มีดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับเขตตำบลทาเหนือ กิ่งอำเภอแม่อน เป็นหมู่บ้านชาวกะเหรี่ยง

ทิศใต้ ติดกับตำบลปลาตูก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

ทิศตะวันออก ติดกับอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

ทิศตะวันตก ติดกับอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน

๑.๒ ประชากร

จากการสำรวจของสภาตำบล ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ จำนวนครัวเรือนใน ๗ หมู่บ้าน มีดังนี้

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน
บ้านทาม่อน ม.๑	๒๑๐
บ้านท่าข้าม ม.๒	๑๙๔
บ้านซอกกลาง ม.๓	๑๓๐
บ้านห้วยทราย ม.๔	๒๕๙
บ้านปานอต ม.๕	๑๒๖
บ้านดอนชัย ม.๖	๑๕๒
บ้านใหม่ดอนชัย ม.๗	๑๖๑
รวม	๑,๒๓๒

จากผลการสำรวจภาคสนาม ครัวเรือนลักษณะเป็นครอบครัวเชิงเดี่ยวร้อยละ ๕๕.๒ และเป็นครอบครัวขยายร้อยละ ๔๔.๘ ซึ่งเฉลี่ยแล้วแต่ละครัวเรือนจะมีจำนวนสมาชิก ๔ คนต่อครัวเรือน สามารถแบ่งกลุ่มอายุของประชากรในวัยเด็กแรกเกิดถึง ๑๕ ปี คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๖๓ ประชากรที่มีอายุระหว่าง ๑๖-๕๙ ปี คิดเป็นร้อยละ ๖๖.๙๗ และประชากรอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๔

ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๒) ในแม่ทามีครัวเรือนทั้งหมดประมาณ ๑,๓๐๐ ครัวเรือน ซึ่งการตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่ใน ๗ หมู่บ้าน โดยหมู่ ๔ บ้านห้วยทรายจะเป็นบ้านที่มีครัวเรือนอยู่มากและหนาแน่นที่สุด รองลงมาเป็นหมู่ ๑ บ้านทาม่อน ชาวบ้านร้อยละ ๙๒.๘ จะเป็นชาวบ้านที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่ มีการอพยพย้ายถิ่นฐานน้อยมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่ในวัยแรงงานและกำลังทำงานร้อยละ ๖๓.๗๓ โดยสถานที่ทำงานอยู่ในชุมชนแม่ทาคิดเป็นร้อยละ ๙๒.๒๖

๑.๓ การประกอบอาชีพ

แม่ทามีเป็นสังคมเกษตรกรรม มีความหลากหลายในรูปแบบ ปัจจัย และจุดมุ่งหมายของการผลิต ซึ่งมีการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ชาวบ้านจึงอาศัยความรู้และประสบการณ์การเรียนรู้ในการเลือกที่จะทำการเกษตรชนิดใดที่มีความเหมาะสมกับตนเองและทรัพยากรที่มีอยู่

พืชหลักที่เพาะปลูก จะเป็นการทำไร่ข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งมีร้อยละ ๗๙.๒๐ สาเหตุที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำไร่ข้าวโพดฝักอ่อน เนื่องจากผลตอบแทนที่ได้มีอัตราคงที่ เป็นพืชอายุสั้นสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็ว และปลูกได้ทุกฤดูกาล (ใน ๑ ปี สามารถปลูกได้ถึง ๖ รุ่น) ดังนั้นจึงเป็นพืชที่นิยมปลูกกัน รองลงมาคือ การทำนา คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๔๐ ชาวบ้านจะปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข ๖ โดยเริ่มทำนาในช่วงเดือนมิถุนายนถึงกรกฎาคม เหตุผลที่ชาวแม่ทาปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน เพราะได้ตระหนักถึงความจำเป็นเกษตรกรรมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือเป็นแนวคิดของเศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งมีมาแต่ในอดีต

ในพื้นที่ลาดชันมีการทำสวนผลไม้และเกษตรผสมผสาน ไม้ผลและพืชที่ปลูกจะเป็นพันธุ์พื้นเมืองและปลูกตามฤดูกาล ช่วงฤดูหนาวชาวบ้านนิยมปลูกผักสวนครัว เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และถ้าผลผลิตมีมากก็จะนำไปขายบ้าง แต่จะจำกัดอยู่เฉพาะครัวเรือนที่มีพื้นที่เกษตรอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ในฤดูฝนชาวบ้านก็จะออกไปหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ดต่างๆ เป็นต้น ทั้งนำมาเพื่อบริโภคและถ้ามีปริมาณมากก็ไว้ขาย นอกจากนี้ แต่ละครัวเรือนมีการเลี้ยงหมู เป็ด ไก่ เป็นอาชีพเสริมและไว้เป็นอาหาร ซึ่งจะทำให้ควบคู่กันไปกับการเพาะปลูก และเลี้ยงวัว เพื่อไว้ใช้แรงงานทั้งยังเป็นรายได้เสริมแก่ครอบครัว โดยเฉลี่ยจะเลี้ยงวัวประมาณ ๒-๕ ตัวต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่จะนิยมเลี้ยงวัวพันธุ์เนื้อ ในช่วงนอกฤดูเก็บเกี่ยว

และฤดูแล้ง อาชีพรับจ้างก็เป็นอาชีพเสริมอีกอาชีพที่เกิดขึ้น มีการรับจ้างสร้างบ้าน เลื่อยไม้ ขุดบ่อปลา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การขายแรงงานภายนอกชุมชนยังคงมีอยู่ ส่วนใหญ่จะทำงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูน ในชุมชนมีการขายแรงงานในต่างประเทศ โดยมากจะเป็นแรงงานก่อสร้างในประเทศตะวันออกกลาง ไต้หวัน และญี่ปุ่น ซึ่งจะมีนายหน้าเข้ามาติดต่อถึงในหมู่บ้าน

ภาพรวมของการประกอบอาชีพครัวเรือนเกษตรกรรมคิดเป็นร้อยละ ๙๔ ส่วนครัวเรือนนอกการเกษตรมีเพียงร้อยละ ๖ ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพมากกว่า ๑ อาชีพ ในแต่ละครัวเรือนมีความหลากหลายในการเพาะปลูก ไม่ใช่จะมีแต่การทำไร่ข้าวโพดฝักอ่อนเพียงอย่างเดียว ยังมีอาชีพอื่นอีก เช่น การทำนา สวนผสมผสาน สวนผลไม้ การปลูกผักปลอดสารพิษ การเลี้ยงสัตว์ และงานรับจ้างและงานบริการต่างๆ ที่เกิดขึ้น เพราะประสบการณ์และปัจจัยหลายๆ อย่างทั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งปัจจัยภายนอกก็เป็นอีกส่วนหนึ่งของเหตุผลในการประกอบอาชีพเกษตรกร ที่มีการปรับเปลี่ยนพัฒนาตามยุคสมัยที่เกิดขึ้นนั่นเอง

๑.๔ รายได้และรายจ่าย

รายได้ของครัวเรือนเฉลี่ย ประมาณ ๓๖,๖๗๑ บาทต่อปี คิดเป็นรายได้สุทธิเฉลี่ย ประมาณ ๙,๔๗๑ บาทต่อปี เมื่อแบ่งกลุ่มตามเกณฑ์รายได้ในแต่ละครัวเรือนพบว่า ส่วนใหญ่ร้อยละ ๓๓.๖ มีรายได้อยู่ในช่วงตั้งแต่ ๑๕,๐๐๑-๓๐,๐๐๐ บาท รองลงมาประมาณร้อยละ ๒๕ จะมีรายได้ในช่วงไม่เกิน ๑๕,๐๐๐ บาท และร้อยละ ๑๘ มีรายได้ตั้งแต่ ๓๐,๐๐๑-๕๐,๐๐๐ บาท ตามลำดับ^๕

รายจ่ายหลักของครัวเรือนส่วนมากจะเป็นรายจ่ายในด้านการลงทุนการเกษตร โดยคิดเป็นร้อยละ ๗๘ รองลงมาเป็นปัจจัยสี่ ร้อยละ ๖๘ ภาวะหนี้สินในชุมชน ถือว่าเป็นปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้น พบว่าชาวบ้านมีหนี้สินร้อยละ ๕๗.๒ โดยเฉลี่ยประมาณ ๔๒,๒๑๓ บาท สาเหตุของการมีหนี้สินในชุมชนเกิดจากการขาดอำนาจในการต่อรองราคาปัจจัยการผลิต ทำให้ผลผลิตมีต้นทุนสูง และราคาขายผลผลิตอยู่ในราคาประกันจึงไม่มีอำนาจในการต่อรองราคาขายให้สูงขึ้น ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดหนี้สินในครัวเรือนที่ทำเกษตรพันธสัญญา แหล่งเงินทุนที่สำคัญของชุมชน ก็ยังคงเป็นแหล่งเงินทุนเพื่อการเกษตร ชาวบ้านร้อยละ ๙๐.๒๑ จะกู้ยืมธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งเงินทุนที่มีบทบาทที่สำคัญในชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ของแต่ละหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินทุนเพื่อให้สมาชิกได้กู้ยืมและออมทรัพย์ของครัวเรือน^๖

๑.๕ การถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ในแต่ละครัวเรือนมีการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ย ๔.๗๑ ไร่ ใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรเป็นหลัก ร้อยละ ๘๕.๑ และเป็นที่พักอาศัย ร้อยละ ๑๔.๙ เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ร้อยละ ๒๘.๙๑ จึงยังไม่มีหลักฐานการถือครอง คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๓^๕ มีหลักฐานเป็นใบ สทก. ปัญหาเรื่องการถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นปัญหาที่สำคัญของชุมชน เพราะพื้นที่บางส่วนที่ชาวบ้านพักอาศัยและพื้นที่ทำการเกษตรจัดเป็นพื้นที่เขตป่าสงวน (หรืออีกนัยหนึ่งคือ การประกาศพื้นที่เขตป่าสงวนไปทับที่ทำกินของชาวบ้านเดิมอยู่ก่อนแล้ว)^๕

การจำแนกพื้นที่และลักษณะการใช้ประโยชน์

ชื่อแม่น้ำ/ ลำห้วย	หมู่บ้านที่ดูแล และใช้ประโยชน์	การแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์			
		ที่อยู่/ที่ทำกิน	ใช้สอย	อนุรักษ์	รวม
๑.ป่าห้วยน้ำซุ่น	บ้านท่าม่อน ม.๑	๔,๒๘๑	๓,๘๔๔	๔,๖๑๓	๑๒,๗๓๘
	บ้านห้วยทราย ม.๔	๓,๖๒๕	๑,๘๕๐	๓,๑๕๐	๘,๖๒๕
๒.ป่าแม่บอน	บ้านท่าข้าม ม.๒	๔,๖๗๕	๕,๓๑๙	๑๓,๔๙๔	๒๓,๔๘๘
	บ้านซ้อกลาง ม.๓				
๓.ป่าแม่ปังก้า	บ้านป่านอต ม.๕	๒,๘๙๔	๓,๕๘๘	๗,๐๑๓	๑๓,๔๙๕
๔.ป่าแม่เลาะ	บ้านท่าดอนชัย ม.๖	๖,๐๐๐	๓,๓๐๖	๖,๕๕๖	๑๕,๘๖๒
	บ้านใหม่ท่าดอนชัย ม.๗				
	รวม	๒๑,๔๗๖	๑๗,๙๐๗	๓๔,๘๒๖	๗๔,๒๐๙

แหล่งที่มา: งานป่าชุมชนแม่ทา

๑.๖ แหล่งน้ำ

น้ำใช้ในครัวเรือนส่วนใหญ่จะเป็นน้ำจากบ่อบาดาลส่วนตัว ประมาณร้อยละ ๔๖.๔๐ รองลงมาเป็นน้ำจากผิวดินถึงร้อยละ ๒๗.๒๐ และเป็นน้ำประปาร้อยละ ๒๓.๒๐ (แหล่งที่มาของน้ำประปาเป็นน้ำจากลำห้วยบนเขามาทำเป็นประปาภูเขา ซึ่งจะมีใช้ในหมู่ ๑ และหมู่ ๗ ที่มีการจัดการโดยกลุ่มชาวบ้านที่ใช้น้ำ อีกส่วนหนึ่งจะเป็นประปาหมู่บ้าน) น้ำใช้มีคุณภาพอยู่ในเกณฑ์ที่ดี และปริมาณพอเพียงต่อความต้องการของชุมชน และอาจจะมีปัญหาบ้างเล็กน้อยในช่วงฤดูแล้ง น้ำฝนยังคงเป็นน้ำที่ชุมชนในชนบททั่วไปนิยมใช้เป็นน้ำดื่ม ประมาณร้อยละ ๙๐ ที่ชาวบ้านดื่มกิน ปริมาณและคุณภาพน้ำยังคงอยู่ในสภาพที่ดี^๕

น้ำฝนถือเป็นแหล่งน้ำหลักที่ใช้ในการเกษตร ในช่วงฤดูฝนอยู่ระหว่างเดือนกรกฎาคม-ตุลาคม จะมีน้ำเพียงพอสำหรับการเกษตร ซึ่งในบางปีก็เกิดน้ำท่วม ทำลายผลผลิตทางการเกษตรเสีย

หาย เนื่องจากฝนตกหนักและมีปริมาณน้ำมาก พอถึงช่วงเดือน พฤษภาคม-มิถุนายน และ พฤศจิกายน-ธันวาคม ในช่วงนี้พอมีฝนตกบ้าง จะสามารถทำการเกษตรได้ในบางส่วนของพื้นที่ทำการเกษตร สำหรับช่วงเดือน มกราคม-เมษายน เป็นช่วงที่ขาดแคลนน้ำทำการเกษตรอย่างมาก และในปัจจุบันมีอ่างเก็บน้ำในชุมชน ๒ อ่าง คือ อ่างแม่บอน มีพื้นที่รับน้ำก็คือ หมู่ ๒ และหมู่ ๓ ส่วนอ่างเก็บน้ำห้วยน้ำซุ่น มีพื้นที่รับน้ำ หมู่ ๑ และหมู่ ๔ หรือในบางหมู่บ้านก็ยังคงมีระบบชลประทานราษฎร์หรือระบบเหมืองฝาย สำหรับพื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำ และในบางครัวเรือนที่มีพื้นที่ทำกินอยู่ในแนวของลำห้วยต่างๆ หรือใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติผิวดิน ซึ่งก็จะมีปัญหาปริมาณน้ำไม่เพียงพอในช่วงฤดูแล้ง

๑.๗ สาธารณูปโภค

ไฟฟ้าเข้ามาในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ พร้อมกับสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมาย เช่น รถยนต์ จักรยานยนต์ ตู้เย็น ทีวี เครื่องเสียง พัดลม ฯลฯ และเป็นที่มาของโทรศัพท์เช่าของ Hotline ซึ่งใช้กันในหมู่ ๖ ทำให้มีการติดต่อสื่อสารสะดวกขึ้น และต้องเสียค่าบริการสูง แต่ในปัจจุบันทุกหมู่บ้านในชุมชนแม่ทามีโทรศัพท์สาธารณะใช้แล้ว และในครัวเรือนที่มีฐานะดีก็จะมีโทรศัพท์เคลื่อนที่ไว้ใช้

ถนน รับผิดชอบโดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่เข้ามาสร้างถนนให้กับชุมชน สภาพและลักษณะถนนของหมู่บ้านเป็นถนนลาดยางทอดยาวตลอดสาย โดยจะผ่านทุกหมู่บ้านของชุมชน โดยเริ่มระยะทางตั้งแต่บ้านท่าม่อน หมู่ ๑ จนถึง บ้านห้วยทราย หมู่ ๔ ในระยะทางต่อมาเป็นถนนอิฐบล็อกริม (สาเหตุเพราะงบประมาณหมด) เริ่มตั้งแต่บ้านป่านอต หมู่ ๕ และบ้านดอนชัย หมู่ ๖ ส่วนบ้านสุดท้ายเป็นบ้านใหม่ดอนชัย หมู่ ๗ ก็จะเป็นถนนลาดยาง ซึ่งสามารถเดินทางได้สะดวกในทุกฤดู และตลอดเส้นทางจะเชื่อมติดต่อกันในหลายพื้นที่ เริ่มตั้งแต่ ช่วงอำเภอสันกำแพง ตำบลออนเหนือ ข้ามภูเขามาตำบลทาเหนือลงได้มายังตำบลแม่ทา เชื่อมต่อไปตำบลทาปลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

การคมนาคม มี ๒ ทาง คือ ทางรถยนต์ และรถไฟ โดยทางรถยนต์นั้นจะแบ่งเป็น ๒ เส้นทาง เส้นทางแรก แม่ทา-สันกำแพง ผ่านตำบลทาเหนือ ข้ามภูเขาไปยัง ตำบลออนเหนือ เข้าสู่อำเภอสันกำแพง เป็นระยะทางประมาณ ๔๐ กม. ซึ่งจะมีรถกระบะของชาวบ้านผ่านเข้าออกทุกวันใช้เวลาประมาณ ๒ ชั่วโมง แม่ทา-ลำพูน เชียงใหม่ ผ่านตำบลทาปลาดุก อำเภอแม่ทาไปยังจังหวัดลำพูนเป็นระยะทาง ๓๔ กม. ซึ่งจะมีรถชาวบ้านออกจากแม่ทาเวลา ๖.๐๐ น. ทุกวันใช้เวลา ๑-๑.๕ ชั่วโมง ทางรถไฟ สายเหนือ กรุงเทพฯ-เชียงใหม่ ซึ่งจะผ่าน สถานีทวมทุ่ง ห่างจาก ตำบลแม่ทา ๑๒ กม. ก็สามารถเดินทางได้ทุกวัน ชุมชนสามารถเดินทางเข้าในตัวเมืองเชียงใหม่ได้สะดวก มีทั้งรถเมล์และรถสองแถวคอยให้บริการ ซึ่งจะผ่านทุกหมู่บ้าน แต่ยกเว้น บ้านท่าม่อน หมู่ ๑ รถเมล์และรถสองแถวจะไม่ได้ถึง ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้จึงเดินทางไม่สะดวก แต่ไม่เป็นปัญหามากนัก เพราะชาวบ้านจะแก้ปัญหาโดยการอาศัยรถยนต์ของเพื่อนบ้านเดินทางเข้าและออกหมู่บ้าน

๑.๘ ประเพณีและวัฒนธรรม

จิตวิญญาณล้านนา เปรียบเสมือนระบบความคิดที่เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจส่วนลึกของชาวบ้าน ที่ก่อให้เกิดวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมอันเป็นแบบแผนที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน แม้ทากเป็นส่วนหนึ่งของจิตวิญญาณล้านนาที่ซึมซับอยู่ในสายเลือด ในเรื่องของความเชื่อในการนับถือผี และความเชื่อในการนับถือพุทธศาสนา

ประเพณี และวัฒนธรรม ความเชื่อในการนับถือผีของแม่ทาแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทแรกเป็นการนับถือผีที่รักษาธรรมชาติ จะประกอบไปด้วยการไหว้ผีเจ้าป่า เจ้าเขา จะช่วยป้องกันภัยอันตรายเวลาเข้าไปหาของป่า การไหว้ผีขุนน้ำ ถือเป็นการขอบคุณที่ผีขุนน้ำดลบันดาลให้มีน้ำใช้ในการเกษตร และชีวิตประจำวัน ปัจจุบันมีการเลี้ยงผีขุนน้ำแม่บอน บ้านช่อกลาง บ้านท่าข้าม และการเลี้ยงผีเหมืองฝาย เป็นการเคารพผีที่สถิตย์อยู่บริเวณตัวฝายและต้นน้ำ ทำหน้าที่รักษาฝายให้มั่นคงไม่ขาดง่าย รวมทั้งผีเสื้อบ้าน ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือผีเสื้อบ้าน คือผีที่ดูแลปกป้องรักษาสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในหมู่บ้าน ชุมชนแม่ทากียังยึดหลักวัฒนธรรมนี้อยู่ เพราะในแต่ละหมู่บ้านก็จะมีศาลเสื้อบ้านประจำหมู่บ้าน ประเภทที่สองการนับถือผีบรรพบุรุษ แสดงถึงความกตัญญูต่อญาติพี่น้องของตน จะให้ความสำคัญต่อบรรพบุรุษที่ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองตนเองและครอบครัว การไหว้ผีปู่ย่า เป็นการให้ความเคารพต่อวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ก็คือทุกบ้านจะต้องมีหนึ่งผีปู่ย่า ไว้เพื่อบูชาสักการะและการสืบชะตาบ้านก็เป็นอีกวัฒนธรรมหนึ่งที่แต่ละหมู่บ้านยึดถือปฏิบัติต่อกันมา

ความเชื่อในเรื่องการนับถือศาสนา มีการประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนาทั่วไป เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา เป็นต้น และมีประเพณีต่างๆ เหมือนกับทุกภาคในประเทศไทย เช่น ประเพณีวันสงกรานต์ วันลอยกระทง ทางชุมชนยังคงมีการจัดงานประเพณี

๒. ประวัติความเป็นมา

แม่ทาเป็นชุมชนเก่าแก่ มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า ๒๐๐ ปี โดยจากการคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนระบุว่า ชาวบ้านเชื้อสายยอง (ลื้อ) จำนวนหนึ่งได้อพยพหนีภัยสงครามระหว่างอาณาจักรล้านนากับพม่ามาตั้งบ้านเรือนบริเวณลุ่มน้ำแม่ทา ซึ่งเป็นที่ราบลุ่ม และในส่วนตัวที่เป็นเขตภูเขาสูงและเป็นป่าทึบ จะมีชุมชนปกากะญอและลัวะตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน ต่อมาเมื่อรัฐได้แผ่ขยายอิทธิพลเพื่อผนวกหัวเมืองทางภาคเหนือ ริเริ่มเรียกเก็บเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งจึงทยอยกันอพยพหนีการเก็บภาษีสมทบกับกลุ่มแรกเริ่ม ทำให้ชุมชนเริ่มขยายตัวขึ้น

การประกอบอาชีพของชุมชนในสมัยก่อนเป็นการทำการเกษตรแบบยังชีพและเก็บของป่า มีการทำนาปลูกข้าวในที่ลุ่ม มีการจัดทำระบบเหมืองฝายเพื่อทดน้ำ ในที่ต่อนก็มีการทำไร่หมุนเวียน

ปลูกข้าวไร่ ฝ้าย และผลไม้ตลอดจนพืชผักสวนครัวที่จำเป็น ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ในปัจจัย การครองชีพเกือบทั้งหมด ยกเว้นแต่ในเรื่องเกลือ เมียง และเครื่องมือเครื่องใช้บางชนิด ซึ่งชาวบ้านจะ แลกเปลี่ยนสินค้าเหล่านี้กับพ่อค้าเร่ โดยนำผลผลิตบางส่วนและของปามาแลกเปลี่ยน

เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านเทคโนโลยี ชาวบ้านส่วนมากมีเพียงขวานและมีดสำหรับการบุกเบิก ปลูกป่าเพื่อใช้ในการเพาะปลูก ป่ารอบชุมชนเมื่อเกือบร้อยปีก่อน จึงคงความสมบูรณ์ของป่าธรรมชาติ อยู่มาก โดยผืนป่าธรรมชาตินี้ประกอบไปด้วยไม้ยืนต้นที่มีคุณค่ามากมาย เช่น ไม้สัก ไม้แดง ตะแบก เต็ง เร็ง เหียง รกฟ้า และไม้กระยาเลย แต่สภาพป่าสมบูรณ์นี้ก็ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วเมื่อรัฐบาลให้ สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนเข้ามาทำไม้ในเขตป่าต้นน้ำใกล้หมู่บ้านถึง ๒ ครั้ง บริษัทที่ได้รับสัมปทาน ทำไม้ครั้งแรก คือบริษัทบอมเบย์ จำกัด ซึ่งขอสัมปทานตัดไม้บริเวณป่าขุนแม่ทา พร้อมกับผืนป่าบริเวณ จังหวัดลำปางและเชียงใหม่ (บริษัทบอมเบย์ จำกัด ได้รับสัมปทานไม้ถึง ๖ ปี ช่วงระหว่างปี ๒๔๔๔- ๒๔๕๑) ครั้งที่สอง กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนที่ลำปางเหมาทำไม้ลำปาง ก็คือการทำไม้ที่ตัด โคนไว้แล้วในป่าสัมปทานภาคที่ปิด และในป่าที่หมดอายุสัมปทานแล้ว (บริษัททำไม้ลำปางได้รับ สัมปทานทำไม้เรื่อยมาจนถึงในช่วงปี ๒๕๐๐) ในราวปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ระบบเกษตรของชุมชนเริ่มเปลี่ยน แปลงไป เมื่อสองสามีภรรยา ครูผืนและครูเทพ (จากโรงเรียนป่าเลาะ) ได้ริเริ่มสร้างโรงบ่มใบยาสูบขึ้นใน หมู่บ้านในราวปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ชาวบ้านจึงหันมาปลูกยาสูบ (ยาสูบพันธุ์พื้นเมือง) เพื่อส่งขายโรงบ่มใบ ยา ถึงแม้ว่าธุรกิจโรงบ่มนี้จะประสบปัญหาขาดทุนจนต้องปิดกิจการลงภายในเวลาเพียงไม่กี่ปี แต่วิถี การผลิตของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพ มาเป็นการผลิตเพื่อการค้าอย่างไม่อาจ หวนกลับได้อีก นับแต่นั้นมาพืชพาณิชย์ใหม่ชนิดต่างๆ ก็เริ่มหลั่งไหลเข้าสู่แม่ทา พืชพาณิชย์แรกที่เข้ามา ทดแทนยาสูบในระยะนั้นก็คือ ถั่วลิสง ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านก็ปลูกถั่วลิสงพื้นบ้านกันมาก่อน แต่มีการนำถั่ว ลิสงพันธุ์ไต้หวันเข้ามาส่งเสริม และมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อในราคาที่ดี ทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกถั่วลิสงกัน ในหลายพื้นที่ การขยายตัวของระบบเกษตรพาณิชย์เข้าสู่ชุมชนแม่ทาเกิดขึ้นภายใต้ันโยบายการส่งเสริม การปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการส่งออกของรัฐบาล โดยเฉพาะในภาคเหนือ ซึ่งมีการเร่งส่งเสริมพืชไร่ชนิด ต่างๆ กันอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นข้าว ยาสูบ ถั่วลิสง ข้าวโพด กระเทียม หอมแดง การขยายพื้นที่ ทำการเกษตรรุกเข้าไปในป่าเสื่อมโทรมที่นักธุรกิจทำไม้ได้ตัดโค่นไม้ใหญ่ลงแล้ว จึงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ในราวปี ๒๕๐๐ นี้ การทำไม้ของบริษัทเอกชนยังคงได้รับช่วงสัมปทานไม้หมอนรถไฟ และ ไม้พินรถไฟต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทย จึงทำให้มีการเข้ามาทำไม้ในป่าของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ชาวบ้านในพื้นที่ได้ทำการคัดค้านอย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน เมื่อป่าเริ่มหายไป ปริมาณน้ำในลำห้วยสาขาของแม่น้ำทาที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนก็เริ่มเหือดแห้งไป จึงเป็นสาเหตุให้ชาว บ้านในพื้นที่เกิดพลังในการคัดค้านการทำลายป่าจนสามารถรักษาป่าต้นน้ำผืนสุดท้ายได้ ๓ จุด ได้แก่ ป่าแม่บอน ป่าแม่แทน ตัดเขตอำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ป่าห้วยน้ำซุ่น ป่าแม่บ่งก่า ตัดเขตอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน ป่าแม่เลาะ ตัดเขตอำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

ถึงแม้โรงบ่มบ้านป่าเลาะจะปิดตัวลง แต่ก็มามีบริษัทธุรกิจใหม่เข้ามาส่งเสริมการปลูกยาสูบ ต่อ โดยบริษัทอินทนนท์จำกัดซึ่งเป็นเจ้าของธุรกิจยาสูบขนาดใหญ่ในภาคเหนือ และได้รับสัมปทานตัดไม้ในเขตป่าแม่ทา ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๑๑ เพื่อใช้เป็นพื้นที่บ่มใบยาสูบ รวมทั้งซื้อกิจการโรงบ่มของครู ผิน-ครูเทพ และเปิดทำการต่อ โดยได้นำระบบเกษตรพันธสัญญามาใช้ ซึ่งจัดความสัมพันธ์ทางธุรกิจผูกพันกับเกษตรกรผู้ปลูกอย่างครบวงจร โดยบริษัทจะเป็นผู้จัดหาต้นกล้ายาสูบ (พันธุ์เวอร์จิเนีย) ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืชให้ล่วงหน้า รวมทั้งให้การแนะนำวิธีการเพาะปลูก การดูแลรักษาต้นยาสูบ และเมื่อเก็บเกี่ยวทางบริษัทก็จะรับซื้อใบยาสูบตามราคาประกันที่ได้ตกลงกันไว้ล่วงหน้าก่อนการเพาะปลูก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ บริษัทอินทนนท์ได้ร่วมหุ้นกับบริษัทจากต่างประเทศ และเปลี่ยนชื่อเป็นบริษัทไทย แอมยาสูบ

ในวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ กรมป่าไม้ได้ประกาศให้ป่าขุนแม่ทาในเขตตำบลทาเหนือ และตำบลแม่ทา เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๗ หลังจากนั้น กรมป่าไม้ก็ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล จังหวัดลำพูนและลำปาง ครอบคลุมพื้นที่ป่า ๑๕๙,๕๕๖.๒๕ ไร่ ในวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ (หลังจากที่ได้ประกาศให้ป่าดอยขุนตาลเป็นเขตป่าสงวนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒) และวนอุทยานห้วยแม่ตะไคร้ครอบคลุมพื้นที่ ๑๔๗,๕๖๕ ไร่ ในวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ การประกาศเขตป่าสงวนและวนอุทยานแห่งชาตินี้ทำให้ชาวบ้านที่เคยได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้กลายเป็นผู้ผิดกฎหมายในทันที ในขณะที่สัมปทานการตัดไม้ของกลุ่มบริษัทเอกชนต่างๆ ยังคงดำเนินการต่อไปได้ตามปกติ

ในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๓ นับเป็นยุคทองของธุรกิจครบวงจรในภาคเหนือ ชุมชนแม่ทามีนักธุรกิจเข้ามาส่งเสริมพืชพาณิชย์ใหม่ๆ ตามรอยเกษตรพันธสัญญาให้กับชาวบ้านเกือบไม่เว้นแต่ละเดือน เช่น ผักบรอกเคอรี่ พริกชี้ฟ้า ถั่วฝักยาว ถั่วลันเตา ชিংอ่อน กระเทียม และหอมหัวใหญ่ แต่ธุรกิจเหล่านี้ก็ประสบกับความล้มเหลวลงในระยะเวลายาวไม่ถึงปี ทั้งนี้เพราะปัญหาการบริหารจัดการภายในของ บริษัทธุรกิจการเกษตรดังกล่าว ในช่วงนี้ ได้มีกระแสความขัดแย้งในสังคมเริ่มก่อตัวขึ้น โดยมีปัญหาพื้นฐานจากความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองนั้น สหพันธ์ชาวไร่แห่งประเทศไทยได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปลายเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๗ โดยกลุ่มเกษตรกรจากทั่วประเทศได้เริ่มระดมสมาชิกและให้การศึกษาให้กับกลุ่มชาวบ้านจำนวนมาก โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคอีสาน แม่ทาก็เป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับความสะดวกจากสหพันธ์ฯ ส่งตัวแทนเข้ามาจัดกลุ่มพูดคุยกับชาวบ้าน โดยเน้นนโยบายที่จะให้ใช้ระบบ "ปันสาม" แทนการ "ปันกึ่ง" ในการทำนา การรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์ "ร่วมกันซื้อ ร่วมกันขาย" แต่การรวมกลุ่มของชาวนาก็ถูกเจ้าหน้าที่ราชการเพ่งเล็งอยู่ตลอดเวลาจนมีการกล่าวหาจากเจ้าหน้าที่ว่า "พวกสหพันธ์ฯ เป็นพวกคอมมิวนิสต์" แต่หลังจากที่กลุ่มผู้นำสหพันธ์ฯ จำนวนมาก ถูกลอบฆ่า ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๑๙ กิจกรรมดังกล่าว เริ่มหดตัวลง กระทั่งถูกยกเลิกโดยรัฐบาลทหารที่ขึ้นมากุมอำนาจหลังเหตุการณ์นองเลือด ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙^{๑๑}

ถึงอย่างไร เหตุการณ์ความตึงเครียดในชุมชนหาได้หมดไปไม่ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๒ มีกลุ่มนักศึกษาที่หนีภัยคุกคามทางการเมืองมาหลบซ่อนในชนบท ได้เริ่มเข้ามาเคลื่อนไหวกิจกรรมในเขตตำบลแม่ทา โดยเน้นการพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้าน รวมทั้งให้ความช่วยเหลือ ในด้านการรักษาโรค การทำการเกษตร เป็นต้น ต่อมาไม่นานนัก ทางราชการก็จัดส่งหน่วยปฏิบัติการพิเศษ (นปพ.) จากกองกำลังตำรวจตระเวนชายแดนเพื่อปราบปรามกลุ่มนักศึกษาที่ถูกกล่าวหาว่าเป็น "พวกคอมมิวนิสต์" ผนวกกับการดำเนินนโยบาย "การเมืองนำการทหาร" ของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ กลุ่มศึกษาดังกล่าวจึงละทิ้งขบวนการเคลื่อนไหวในชนบท หวนกลับ "คืนสู่เมือง"^{๑๑}

ในช่วงเวลาเดียวกันนั่นเอง ก็ปรากฏว่ามีการนำพืชเชิงพาณิชย์ชนิดใหม่เข้ามาส่งเสริมในลักษณะของระบบเกษตรครบวงจร เช่นเดียวกันในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ มีบริษัทเอกชนเข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านปลูกมะเขือเทศ และถั่วฝักยาว โดยสัญญาว่าจะเข้ามารับซื้อผลผลิต แต่เมื่อชาวบ้านทำการเพาะปลูกจนเริ่มเก็บผลผลิต ปรากฏว่าบริษัทไม่เข้ามารับซื้อผลผลิตตามที่ได้ตกลงกับชาวบ้านไว้ ทำให้ชาวบ้านหลายคนต้องขาดทุน และหันกลับไปปลูกยาสูบเหมือนเดิม

ต่อมาในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๔ บริษัทอาหารสากลจำกัด (United Food Company) ในจังหวัดลำปางได้ขยายพื้นที่ส่งเสริมการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเข้าสู่เขตลุ่มแม่น้ำทา โดยมี นายแสง สโรธรส กำนันตำบลทาปลาดุกในขณะนั้นเป็นหัวหน้าสาย ชาวบ้านซึ่งกำลังประสบปัญหาการขาดทุนจากการปลูกถั่วลิสง และยาสูบจึงหันมาเพาะปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ในระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นจำนวนมากโดยเริ่มจากเขตตำบลทาปลาดุก แล้วขยายต่อมาเขตตำบลแม่ทา ในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ นายอนันต์ ดวงแก้วเรือน กำนันตำบลแม่ทา เป็นผู้นำข้าวโพดฝักอ่อนเข้ามาในชุมชน โดยเริ่มทำหน้าที่เป็นหัวหน้าสายให้กับบริษัทอาหารสากลจำกัด เพื่อแก้ปัญหาการปลูกถั่วลิสงที่ราคาตกต่ำ บริษัทไม่ยอมรับซื้อตามที่ทำสัญญาไว้ ปัญหาการปลูกยาสูบที่มีผลกระทบทั้งในด้านของสุขภาพของชาวบ้านที่จะต้องใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาลในปริมาณมาก ส่งผลให้สุขภาพของคนในชุมชนแย่ลง ทำให้ชาวบ้านมีภาระทางหนี้สินมากขึ้น รวมทั้งมีการบุกรุกป่าไม้เพื่อขยายที่ทำกิน ทั้งหมดนี้เป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้นำชุมชนในขณะนั้น ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจึงพยายามหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหา ข้าวโพดฝักอ่อนจึงเป็นทางที่จะหยุดปัญหาที่เกิดขึ้น การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนจึงขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพราะข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชอายุสั้น สามารถเก็บเกี่ยวได้ดี ปลูกได้ทุกฤดูกาล ใน ๑ ปี สามารถปลูกได้สูงสุดถึง ๖ รุ่น และเป็นพืชประกันราคา ซึ่งอยู่ในราคากิโลกรัมละ ๒๐-๒๑ บาท จึงทำให้ข้าวโพดฝักอ่อนเป็นที่นิยมปลูกกันทั้งตำบลแม่ทา และในปัจจุบันก็ยังปลูกกันเกือบทุกครัวเรือน

ในปี ๒๕๒๙ โครงการพัฒนาองค์กรชุมชนได้เข้ามามีบทบาทโดยตั้งเป้าหมายที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยเริ่มสนับสนุนให้เกิดกลุ่มกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาพื้นฐาน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว กลุ่มร้านค้า และกองทุนยา เป็นต้น ตั้งแต่ปี ๒๕๓๐ เริ่มก่อตั้งกลุ่มดังกล่าวและขยายเพิ่มขึ้นในเขตแม่ทา ซึ่งมีกิจกรรมที่เหมือนและต่างกัน ที่ผ่านมากลุ่ม

ต่างๆ จะดำเนินกิจกรรมในลักษณะต่างกลุ่มต่างทำ เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นระหว่างการทำงานก็จะช่วยกัน ภายใต้วงกลุ่มเท่าที่จะแก้ได้ ที่แก้ไม่ได้ก็จะปล่อยผ่านไป ไม่ได้มีการประสานกันระหว่างกลุ่ม ต่อมา ได้ มีการไปศึกษาดูงานประสบการณ์ของเครือข่ายชาวบ้านในเขตจอมทอง ที่ศูนย์สังคมพัฒนา หลังจากนั้น ก็มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มเพื่อหาแนวทางในการหนุนช่วยกันแก้ปัญหา ใน เดือนสิงหาคม ๒๕๓๓ จึงได้ก่อตั้ง “เครือข่ายคณะกรรมการกลางแม่ทา” ขึ้น เพื่อหนุนเสริมการแก้ไข ปัญหาในระดับสูงต่อไป

สวนป่าผืนใหญ่ที่หลงเหลืออยู่เป็นพื้นที่ที่มีการลักลอบตัดไม้เถื่อนอยู่เสมอ โดยจะมีพ่อค้า ไม้จากจังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน และจังหวัดเชียงใหม่ รวมมือกับผู้มีอำนาจอิทธิพลในพื้นที่ ทำให้การ ควบคุมดูแลโดยกำลังของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ป่าอุทยานแม่ตะไคร้ และป่าอุทยานขุนตาลไม่เพียงพอต่อการ บังคับหรือจับกุม ปี ๒๕๓๔ ชาวบ้านในเขตตำบลแม่ทาจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งคณะกรรมการดูแลรักษา ป่าขึ้น โดยดำเนินการตั้งด่านสกัดไม้เถื่อนที่ออกมาจากป่าอุทยานแม่ตะไคร้ ไม่ให้ผ่านออกจากหมู่บ้าน และได้ตั้งกฎระเบียบห้ามสมาชิกในตำบลทุกคนรับเงินจากนายทุนค้าไม้โดยเด็ดขาด มีการจับกุมผู้ลัก ลอบตัดไม้มาปรับใหม่ หากทำผิดครั้งที่ ๒ จะมีการจับส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจ กระบวนการที่เกิดขึ้นทำให้ พลังชาวบ้านสามารถหยุดอิทธิพลการทำไม้เถื่อนลงได้ ทำให้เกิดการตื่นตัวในการอนุรักษ์ป่า และมีการ แบ่งแนวเขตป่าชุมชนของแต่ละหมู่บ้านชัดเจนมีการตั้งกฎระเบียบการใช้สอยป่า และการอนุรักษ์ฟื้นฟู รวมทั้งการแบ่งกำลังของชาวบ้านออกตรวจป่าตามสายน้ำจนถึงต้นน้ำ

ปัจจุบันนี้แม่ทากลายเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงในเรื่องของการจัดการทรัพยากร โดยการมีส่วนร่วม ของคนในชุมชน พร้อมกับเป็นชุมชนวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับจากคนภายนอกและรัฐ

๓. การพึ่งตนเอง

๓.๑ ด้านเทคโนโลยี

เทคโนโลยีที่ใช้ในชุมชนมีทั้งแบบใหม่ และแบบเก่า มีการใช้ผสมผสานกันทั้งสองแบบ ทั้งใน ด้านของปัจจัยการผลิต สิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน รวมทั้งในวิถีชีวิตของชุมชนที่ยังอนุรักษ์ เทคโนโลยีที่ใช้มาตั้งแต่สมัยปู่ย่าและปัจจุบันก็ยังคงใช้อยู่

อาชีพเกษตรกรรมนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในระบบการผลิต เพื่อตอบสนองความ ต้องการที่จะทำให้ผลผลิตมีประสิทธิภาพทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ การเลือกใช้ปัจจัยการผลิตของ ชาวบ้านนั้นมาจากการแนะนำจากผู้ที่เคยใช้แล้วได้ผลดี จากนั้นจึงนำมาประยุกต์ใช้และปรับปรุง เทคโนโลยีนั้นให้เหมาะสมกับรูปแบบการผลิตของตนเอง ในเรื่องของวัสดุอุปกรณ์ เช่น ปุ๋ยเคมี รถไถ เมล็ดพันธุ์ สามารถจัดหาได้ง่ายในชุมชน ถึงแม้จะมีราคาค่อนข้างสูงก็ตาม แต่ชาวบ้านสามารถจัดหา ด้วยเงินทุนของตนเอง และวัสดุอุปกรณ์ในการผลิตบางอย่างสามารถสร้างขึ้นเองได้ โดยประสิทธิภาพ

ของเทคโนโลยีที่ใช้ ดีทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพต่อผลผลิตที่ได้ แต่ผลกระทบที่เกิดจากการใช้ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง เนื่องจากมีการลงทุนเพิ่มในการรักษาคุณภาพของดินและน้ำ สาเหตุของดินเสียเนื่องจากปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นเวลานาน ไม่มีการปลูกพืชหมุนเวียน หรือพักดิน ใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณมากเพื่อเร่งผลผลิตทำให้เกิดการสะสมและตกค้างของสารเคมีในดิน ปัญหานี้จะเกิดกับชาวบ้านบางส่วนโดยภาพรวม ชาวบ้านพยายามค้นหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพปัจจัยกายภาพ และทรัพยากรธรรมชาติ ในแต่ละครัวเรือนมีที่ดินทำกินน้อย ประกอบกับมีแรงงานพอเพียงต่อการผลิต การผลิตส่วนใหญ่จึงเป็นแบบดั้งเดิม ในเรื่องของการใช้แรงงานคนในการผลิตแต่ละขั้นตอนไม่ว่าจะเป็นการปลูก การดูแลรักษา ตลอดจนการเก็บเกี่ยว ซึ่งเหล่านี้ก็จะใช้แรงงานคนตลอดไม่มีการใช้เครื่องจักรกลใดๆ

ส่วนเทคโนโลยีแบบเก่า เป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นในชีวิตประจำวัน เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับ การถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษตกทอดมาถึงยุคปัจจุบัน สามารถสังเกตจากสภาพความเป็นอยู่ บ้านเรือนก็ยังคงสภาพเป็นบ้านไม้เนื่องจากเป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น และมักจะสร้างบ้านตามแนวตะวันออก-ตะวันตก หรือแบบวาง "เรือนขวางตะวัน" เพื่อรับแสงแดด ส่วนหลังคาจะไม่มียา จะช่วยทำให้อากาศโปร่งและอบอุ่น ใต้ถุนบ้านก็จะยกสูงเป็นที่เลี้ยงวัวและเก็บผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งมีขุยมะพร้าวที่สร้างขึ้นมาจากเทคโนโลยีของตนเอง เกือบทุกครัวเรือนยังคงใช้เกวียนในการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรของตน

เทคโนโลยีทั้งแบบเก่าและใหม่นี้ ชาวบ้านสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างลงตัว จากการสำรวจพบว่าการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีของชาวบ้าน มีความสามารถในการเลือกใช้เทคโนโลยี โดยมีการเลือกใช้ตามผู้ที่ใช้แล้วได้ผลดี ร้อยละ ๔๒ มีการใช้สืบต่อกันมา ร้อยละ ๓๒.๘๐ และเลือกใช้รูปแบบที่เหมาะสมกับการผลิต ร้อยละ ๓๐.๘๐ ต่อมาเป็นความสามารถในการจัดหาหรือจัดทำเทคโนโลยีของวัสดุอุปกรณ์การผลิต ร้อยละ ๗๔.๘๐ สามารถจัดหาง่ายในท้องถิ่น และระดับราคาของวัสดุอุปกรณ์ ร้อยละ ๕๐.๔๐ ราคาค่อนข้างสูง แต่พอจัดหาได้จากเงินทุนตนเอง และร้อยละ ๓๖ ราคาถูก หรือสร้างขึ้นมาเองได้ ความสามารถในการควบคุมเทคโนโลยีจะประกอบไปด้วย ความสามารถในการบำรุงรักษาจะเห็นได้ว่าร้อยละ ๕๕.๖๐ สามารถดำเนินการได้ด้วยชุมชนทั้งหมด ส่วนประสิทธิภาพของเทคโนโลยีร้อยละ ๖๑.๒๐ มีประสิทธิภาพสูง ในการปรับปรุงประสิทธิภาพของเทคโนโลยี ร้อยละ ๖๒ เหมาะสมอยู่แล้วไม่ต้องปรับปรุงใดๆ ระดับของความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกชุมชน ร้อยละ ๗๔ ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือใดๆ จากผลสำรวจการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี^{๑๖} พบว่าระดับของการพึ่งตนเองด้านนี้ของชุมชนอยู่ในอัตรापานกลาง เนื่องมาจากการผสมผสานและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีทั้งแบบใหม่และแบบเก่าให้มีความเหมาะสมกับตนเองที่ได้กล่าวมาในข้างต้น

๓.๒ ด้านเศรษฐกิจ

ครัวเรือนที่มีอาชีพเกษตรคิดเป็นร้อยละ ๙๔ ส่วนใหญ่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เป็นพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ยังต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เนื่องจากการทำเกษตรแผนใหม่แบบครบวงจร คือเริ่มจากบริษัทธุรกิจเป็นผู้จัดหาเมล็ดพันธุ์ ตลอดจนปัจจัยการผลิตอื่นๆ โดยจะกำหนดปัจจัย และรูปแบบการผลิตให้กับชาวบ้าน เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น ชาวบ้านจึงขาดอำนาจต่อรองราคาในการซื้อปัจจัยการผลิต จะหักรายได้ที่ขายผลผลิตให้กับค่าปัจจัยการผลิตที่ราคาสูง ด้วยเหตุนี้ทำให้ชาวบ้านต้องมีหนี้สินกับบริษัทธุรกิจหรือนายทุน จึงไม่สามารถหลุดพ้นจากพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวนี้ได้

ด้วยสาเหตุของการก่อหนี้สินที่ไม่มีวันหมดสิ้นของชาวบ้าน จะต้องตกเป็นทาสของนายทุน และการทำเกษตรเพื่อการค้าตลาดมา ทำให้เกิดความคิดที่อยากจะปลดภาระหนี้สิน คำตอบที่ชาวบ้านต้องการคือ ทำอย่างไรจึงจะปลดเปลื้องภาระหนี้สินและหลุดพ้นจากการตกเป็นทาสของการทำเกษตรแผนใหม่ได้

โดยหันวิถีชีวิตกลับสู่ธรรมชาติ ตระหนักถึงความพอเพียงในรายได้ของครอบครัว ความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นหลัก เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร หรือเกษตรผสมผสาน เป็นอาชีพที่มีรายได้ไม่สูงนัก แต่ไม่ก่อหนี้ มีการพึ่งตนเองและทรัพยากรธรรมชาติให้มากที่สุด ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของอ้ายไสว ปัญญาใหญ่ มีรายได้จากการทำไร่นาสวนผสม ปลูกผักปลอดสารพิษ และเลี้ยงสัตว์ ในแต่ละเดือนมีรายได้ไม่ต่ำกว่า ๘,๐๐๐ บาท ในช่วงฤดูหนาวเคยมีรายได้ถึงหมื่นบาท ในหนึ่งปีอ้ายไสวจะมีรายได้จากการขายผัก ๘๐,๐๐๐-๑๒๐,๐๐๐ บาท การเลี้ยงสัตว์ ๕๐,๐๐๐ บาท และจากการขายไม้ผลและผลผลิตแปรรูป ๓๐,๐๐๐ บาท รายได้เหล่านี้ได้เก็บสะสมไว้และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี สามารถนำเงินรายได้ไปใช้หนี้สินต่างๆ ซึ่งพี่ไสวเป็นหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ บาท สามารถปลดหนี้ได้ในปี ๒๕๓๗ (เริ่มทำกิจกรรมนี้ในปี ๒๕๓๕) ในปี ๒๕๓๘ สามารถซื้อรถยนต์มาใช้บรรจผลผลิตและปุ๋ยคอกได้ ๑ คัน และปี ๒๕๔๐ สามารถซื้อที่ดิน เพื่อขยายพื้นที่ทำไร่สวนผสม^{๓๓} ทุกวันนี้อ้ายไสวไม่ได้จ่ายเงินเลยเพราะภรรยาได้นำผลผลิตออกขายตลาดทุกวัน เงินที่ขายได้ก็นำไปซื้อในส่วนที่จำเป็น และยังมีเงินเหลือเก็บสะสมทุกเดือน ซึ่งรายได้จากการขายผลผลิตในไร่สวนผสมเพิ่มขึ้นทุกปี สามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ครอบครัวนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการพึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจได้ของแม่ทา ปัจจุบันนี้มีหลายครัวเรือนที่สามารถปลดหนี้สินที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรแผนใหม่ โดยหันมาทำสวนผสมผสานเหมือนครอบครัวของอ้ายไสว และประสบความสำเร็จสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านเศรษฐกิจ

ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการพยายามที่จะพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับชุมชนและครอบครัว จากผลการสำรวจพบว่าความอิสระในการประกอบอาชีพจากการเลือกประกอบอาชีพ ร้อยละ ๔๒ ปฏิบัติตามผู้อื่น รองลงมาร้อยละ ๓๔.๘๐ เล็กเอง และร้อยละ

๑๔.๘๐ ตามบรรพบุรุษ ส่วนเหตุผลในการเลือกประกอบอาชีพ ร้อยละ ๕๕.๒๐ เห็นผู้อื่นทำแล้วได้ผลดี และร้อยละ ๒๐.๘๐ เห็นว่าเหมาะสมกับความรู้ความสามารถของตน ส่วนรายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือน ร้อยละ ๓๓.๖๐ มีรายได้ระหว่าง ๑๕,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ บาทต่อปีต่อครัวเรือน และรายจ่ายเฉลี่ยต่อปีของครัวเรือน ๓๖,๖๗๑ บาท จะเห็นได้ว่ารายได้และรายจ่ายไม่สามารถทดแทนกันได้ทำให้เกิดการกู้ยืม ดังนั้นชาวบ้าน ร้อยละ ๕๗.๒๐ มีหนี้สิน เฉลี่ยแล้ว ๔๒,๒๑๓ บาท และสามารถชำระคืนได้ภายใน ๕ ปี แหล่งเงินกู้ที่สำคัญของชาวบ้านก็ยังคงเป็นธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) คิดเป็นร้อยละ ๙๐.๒๑ ในปัจจุบันการออมมีร้อยละ ๔๒.๘๐ โดยออมในกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน ร้อยละ ๔๐.๑๙ ในระดับการพัฒนาขององค์กรชาวบ้าน มีบทบาทให้ความช่วยเหลือชาวบ้าน ร้อยละ ๓๐.๔๐ ให้คำแนะนำด้านการประกอบอาชีพ ร้อยละ ๑๖.๘๐ ให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน และไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆ ร้อยละ ๕๖ ลักษณะเด่นขององค์กรชาวบ้าน ร้อยละ ๒๑.๖๐ ผู้นำมีประสิทธิภาพ ร้อยละ ๑๘.๘๐ มีความสามัคคีกันภายในกลุ่ม และร้อยละ ๑๓.๒๐ มีความสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน สุดท้ายปัญหาด้านเศรษฐกิจของชุมชน พบว่าร้อยละ ๓๒.๒๐ ขาดอำนาจในการต่อรองสินค้า รองลงมาร้อยละ ๓๐ ขาดอำนาจต่อรองปัจจัยการผลิต และร้อยละ ๒๘.๔๐ มีปัญหาด้านหนี้สิน ชาวบ้านที่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจส่วนใหญ่จะทำเกษตรพันธสัญญาจึงต้องประสบกับปัญหาดังกล่าว อีกส่วนหนึ่งที่ไม่มียุทธศาสตร์เศรษฐกิจ ร้อยละ ๒๓.๖๐ ซึ่งเป็นชาวบ้านบางส่วนที่ทำเกษตรผสมผสานหรือวนเกษตร เป็นต้น

๓.๓ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของแม่ทานั้น มีขีดความสามารถในการรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งปัจจุบันและในอนาคตที่สามารถอยู่คู่กับแม่ทาทลอดไป ในด้านคุณภาพของทรัพยากรดิน ชาวบ้านจะมีปัญหาดินเสียจากการเพาะปลูก คิดเป็นร้อยละ ๕๐ ของครัวเรือนเกษตร สาเหตุดินเสียเนื่องจากชาวบ้านไม่มีการพักดินหรือบำรุงดิน ใช้สารเคมีจำนวนมาก ปลูกพืชชนิดเดียวต่อเนื่องกันเป็นเวลายาวนาน จึงทำให้ทรัพยากรดินเกิดความเสื่อมโทรม อย่างไรก็ตามชุมชนก็พยายามที่จะวางแผนและจัดการการใช้ทรัพยากร ในรูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพปัญหาของตน พบว่าร้อยละ ๒๒.๔๐ พยายามปลูกพืชหมุนเวียน เพื่อรักษาคุณภาพของดิน ร้อยละ ๑๘.๘๐ พยายามลดการใช้สารเคมี ร้อยละ ๑๕.๖๐ ใช้มูลสัตว์และปุ๋ยคอกแทนสารเคมี และพบว่าร้อยละ ๕๕.๒๐ ไม่ได้ทำอะไรเพิ่มเติม เพราะมีการปรับปรุงระบบการผลิตให้สอดคล้องกับปริมาณและคุณภาพของดินอยู่เสมอทำให้ไม่มีปัญหา

ป่าไม้ก็เป็นทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน เพราะเปรียบเสมือนเป็นแหล่งที่มาของปัจจัยสี่ ผลจากแบบสอบถามพบว่าร้อยละ ๖๘ มีเพียงพอทั้งปริมาณและคุณภาพในทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากชุมชนมีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อคงไว้ซึ่งคุณภาพของระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ เป็นการรักษา

ประสิทธิภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนในระยะยาว เพราะทุกคนได้ตระหนักถึงปัญหาและได้ผ่านบทเรียนทางด้านนี้มาแล้ว^{๑๕} ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนพบว่าร้อยละ ๓๓.๖๐ มีปัญหาจากทรัพยากรเสื่อมสภาพจากการใช้งาน (เนื่องมาจากการทำเกษตรพันธสัญญาที่ไม่มีการวางแผนในการเพาะปลูกและปรับปรุงปัจจัยการผลิต) ร้อยละ ๓๑.๒๐ เป็นปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร และร้อยละ ๓๔.๘๐ ไม่มีปัญหาใดๆ ^{๑๖} การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จะเห็นได้ว่าแม้ท่ามีความพยายามที่จะจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองมาโดยตลอด ซึ่งพบได้จากบทเรียนที่เกิดขึ้นจากการถูกแย่งชิงทรัพยากรที่มีมาแต่ในอดีต และชาวบ้านได้ร่วมกันฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ให้กลับมาคงอยู่และมีความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งมีการจัดการดูแลอนุรักษ์ด้วยชุมชนเอง โดยชาวบ้านทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

๓.๔ ด้านจิตใจ

การพึ่งตนเองด้านจิตใจนั้น จากผลการสำรวจภาคสนาม คือ ชุมชนประสบกับปัญหาเศรษฐกิจ ร้อยละ ๘๓.๘๗ ปัญหาด้านคุณภาพและปริมาณของทรัพยากร ร้อยละ ๔๗.๘๕ และปัญหาด้านสาธารณูปโภค ร้อยละ ๒๕.๘๑ แนวความคิดของชุมชนพยายามที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยชุมชนเอง โดยเริ่มจากการแก้ปัญหาด้วยตนเองและครอบครัว ร้อยละ ๓๙.๗๘ มีการปรึกษาหารือกับผู้นำในชุมชน ร้อยละ ๓๒.๘๐ มีการปรึกษาหารือร่วมกันในชุมชน ร้อยละ ๒๔.๑๙ ^{๑๗}สรุปแล้วชุมชนมีการพึ่งตนเองด้านจิตใจสูง คือความพยายามแก้ไขปัญหและพัฒนาชุมชน โดยเริ่มจากการแก้ไขปัญหาดด้วยตนเองและครอบครัวก่อนเป็นอันดับแรก และตามด้วยการปรึกษาผู้นำและร่วมกันปรึกษากายในชุมชน ในกรณีที่มีปัญหานั้นตนเองและครอบครัวไม่สามารถแก้ไขได้ จากการสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่าชาวบ้านนั้นพยายามที่จะพึ่งตนเอง และมีความต้องการที่จะปรับปรุงและพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้นไป

๓.๕ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

การพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย สัดส่วนการพึ่งพาผู้อื่นของประชากร คุณภาพและปริมาณการศึกษา คุณภาพและคุณธรรมของผู้นำ การกระจายข่าวสารในชุมชน ความพยายามในการแก้ปัญหาร่วมกันขององค์กรชุมชน ความสามัคคีของชุมชน และการต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน สัดส่วนการพึ่งพาผู้อื่นของประชากรมี ๒ อัตราส่วน คือ ส่วนแรกพิจารณาจากฐานอายุ มีสัดส่วนพึ่งพา ๑.๔๙ (คนในวัยแรงงาน ๑ คน ต้องดูแลเด็กและคนชราประมาณ ๐.๔๙ คน) ซึ่งเป็นอัตราส่วนที่ต่ำ จากผลการสำรวจภาคสนามพบว่าประชากรส่วนใหญ่จะอยู่ในวัยแรงงานถึงร้อยละ ๖๓.๗๓ ส่วนใหญ่จะทำงานอยู่ภายในชุมชน (คิดเป็นร้อยละ ๙๒.๒๖) และร้อยละ ๐.๙๑ เป็นอัตราการทำงานในชุมชน การศึกษาของชาวบ้านพบว่า ร้อยละ ๖๕.๗๕ มีการศึกษาในระดับประถมศึกษา ซึ่งก็

คือจะเป็นวัยกลางคนถึงวัยชราที่มีการศึกษาถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ และร้อยละ ๑๖.๖๒ อยู่ในระดับมัธยมศึกษา/ปวช. ก็จะเป็นวัยรุ่นในชุมชน

ผู้นำชุมชนมีทั้งผู้นำโดยตำแหน่งและกลุ่มผู้นำทางธรรมชาติ กล่าวคือผู้นำโดยตำแหน่งนั้นก็จะเป็นผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่บ้าน และผู้นำโดยตำแหน่งในภาพรวมของชุมชน คือ กำนัน ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำโดยตำแหน่งและชาวบ้านอยู่ในเกณฑ์ดี ลักษณะเด่นของผู้นำมีความสามารถในการแก้ปัญหาได้ดี และมีความคิดริเริ่มในการพัฒนาชุมชน ผู้นำในที่นี้ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันพยายามที่จะมีการพัฒนาตนเอง หมู่บ้าน และชุมชนเสมอ ในส่วนของกลุ่มผู้นำทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นที่ยอมรับของทั้งคนภายในและภายนอกชุมชน ที่มาของกลุ่มผู้นำทางธรรมชาติเกิดจากบทบาทของการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเฉพาะด้าน เช่น กลุ่มผักปลอดสารพิษ กลุ่มเกษตรทางเลือก กลุ่มเหมืองฝาย เหล่านี้เป็นต้น กลุ่มผู้นำทางธรรมชาติของชุมชนก็มีความสามารถเฉพาะด้านตามความถนัดของตัวผู้นำ เนื่องจากแม่ทามาเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงในหลายด้านส่งผลให้ตัวผู้นำต้องมีการพัฒนาตลอดเวลา เพราะผู้นำในปัจจุบัน (กำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน) จะมีบทบาทในการร่วมกิจกรรมการประชุม และสัมมนาต่างๆ ภายนอกชุมชน และมีบุคคลภายนอกเข้ามาดูงานในชุมชนตลอด การกำหนดแนวทางพัฒนาของชุมชนนั้นจะเป็นการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างผู้นำและชาวบ้าน โดยในแต่ละหมู่บ้านจะมีการประชุมกันทุกเดือน และเมื่อมีข่าวสารการพัฒนาหมู่บ้านก็จะมีการประกาศเสียงตามสายให้คนในชุมชนรับรู้ จะเห็นได้ว่าในชุมชนมีความสามัคคี ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่สนับสนุนให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ส่วนปัญหาด้านสังคมจะเป็นปัญหาด้านปริมาณและคุณภาพการศึกษาเพราะบางหมู่บ้านมีเพียงโรงเรียนในระดับชั้นประถม หรือระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทำให้เด็กนักเรียนต้องไปเรียนในตัวเมือง หรือโรงเรียนในอำเภอใกล้เคียง อีกปัญหาหนึ่งที่พบคือชาวบ้านไม่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ เพราะปัญหาบางอย่างชาวบ้านต้องดิ้นรนในการแก้ปัญหาที่เกิดเอง จึงทำให้ชาวบ้านมีความเข้มแข็ง และสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

๔. รูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน

๔.๑ ภูมิธรรมภูมิปัญญา

ภูมิธรรมภูมิปัญญาของแม่ทามีความหลากหลายทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม โดยผสมกลมกลืนอยู่ในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งได้ผ่านการสะสมเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย จนทำให้เกิดภูมิปัญญาในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และรูปแบบการผลิต โดยภูมิปัญญาเหล่านี้ผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งตลอดเวลา สิ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นเพียงภูมิปัญญาส่วนหนึ่งของชุมชน

๔.๑.๑ พิธีกรรมความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

แม้ทาเป็นชุมชนหนึ่งในวัฒนธรรมล้านนา คำนิยามของล้านนาก็คือ มีความหลากหลายของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ วัฒนธรรมภูมิปัญญาของแต่ละชนเผ่านั้นมีหัวใจสำคัญที่มีมิติของการที่มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยกัน มีความเชื่ออาทรต่อกันมาโดยตลอด โดยจะสะท้อนออกมาทางความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ความเชื่อพวกนี้ได้หล่อหลอมให้วิถีชีวิตของชุมชนในล้านนาอยู่กับธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างยั่งยืน^{๑๖} ภูมิปัญญาของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแม้ทาเป็นหนึ่งในวัฒนธรรมล้านนา เปรียบเสมือนระบบความคิดที่เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจ ก่อให้เกิดการกระทำสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็วิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมอันเป็นแบบแผนที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ถึงแม้กระแสของความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งความเจริญ การพัฒนา เทคโนโลยี ที่พากันพรังพรูเข้าสู่ชุมชน ก็ไม่ได้ทำให้วัฒนธรรมภูมิปัญญาของชุมชนสูญหายไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบัน

ป่าต้นน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าป่าขุนน้ำ เป็นแหล่งต้นน้ำอันเป็นแหล่งกำเนิดของลำห้วยต่างๆ ที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ซึ่งชาวบ้านหวงแหนมากเพราะถือเป็นแหล่งต้นน้ำที่จะนำมาใช้ในการเพาะปลูก ใช้ดื่มกินจึงเรียกได้ว่าชาวบ้านมีความผูกพันกับน้ำอย่างเหนียวแน่น และเมื่อมีผู้ต้องการใช้น้ำมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการจัดสรรปันส่วน เพื่อให้เกิดระบบระเบียบในการใช้น้ำของชาวบ้านที่เรียกว่า "ระบบเหมืองฝาย" เป็นระบบชลประทานพื้นบ้านของชุมชนทางภาคเหนือตอนบน แม่ทาาก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีระบบเหมืองฝายเกิดขึ้นในชุมชน ระบบนี้ได้เชื่อมที่ดิน น้ำ ป่า และการผลิต สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบองค์รวม กล่าวคือ การคิดค้นระบบเหมืองฝายต้องมีที่ดินราบลุ่มสามารถขุดเปิดที่นาได้ และมีลำน้ำที่มีจุดไหลสูงกว่าที่นา แล้วช่วยกันตีฝาย ขุดลอกลำเหมืองเข้าสู่ที่นา โดยทั่วไปแล้ว เหมืองฝายแต่ละแห่งจะมีการรักษาต้นไม้หรือปลูกต้นไม้บริเวณตัวฝาย ด้านข้างของลำเหมืองและลำน้ำ ตลอดจนการดูแลรักษาเขตป่าต้นน้ำลำห้วยต่างๆ ที่ไหลลงสู่ฝาย โดยจะมีกฎเกณฑ์การควบคุมแรงงานในการก่อสร้าง ตรวจสอบและรักษาดูแลเหมืองฝาย ซึ่งชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำที่เป็นเส้นเลือดของเกษตรกรรมของชุมชนที่ใช้น้ำร่วมกัน โดยจะร่างข้อตกลงเหมืองฝายให้ทุกคนถือปฏิบัติร่วมกัน เริ่มตั้งแต่การทำงานตีฝายขุดลอกลำเหมือง การดูแลรักษา การแบ่งน้ำเข้านา อุปกรณ์การทำงานและการลงโทษปรับผู้ฝ่าฝืนข้อตกลง

ระบบเหมืองฝายมีข้อตกลงร่วมกันในลักษณะสัญญาประชาคมที่ต้องปฏิบัติ ซึ่งสัญญาเหมืองฝายเป็นกฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ร่างขึ้นด้วยความสมัครใจของแก่ฝาย ล่ามฝาย และผู้ใช้น้ำ เพื่อควบคุมการใช้น้ำในพื้นที่ส่งน้ำของระบบเหมืองฝายของตน ถือเป็นสัญญาที่มีผลบังคับใช้จริงจังและมีประสิทธิภาพมาก^{๑๗} มีการเลือกผู้นำ คือแก่ฝายทำหน้าที่ตรวจฝาย คุมลูกฝายทำงาน จัดการตรวจการทำงานใกล้เคียง ปรับ และลงโทษ ตลอดจนคิดหาทางพัฒนา จัดการรับมือปัญหาการคุกคามจากธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับเหมืองฝายของตน ล่ามน้ำทำหน้าที่เป็นผู้แจ้งข่าวร้องเหมืองตีฝาย นัดประชุมจากแก่

ฝ่ายไปบอกกับสมาชิกผู้ใช้น้ำ รวมทั้งตรวจและควบคุมงานฝ่าย ในข้อตกลงเหมืองฝายมีหลักการที่สำคัญ คือ ความอยู่รอดของทุกคน ภายใต้ระบบเดียวกันจะได้รับการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึงและเพียงพอต่อการทำนา และเป็นหลักการแห่งความเป็นธรรมแก่ทุกคน” กล่าวคือ คนที่มีที่นามากใช้น้ำมากต้องทำงานมาก ส่วนคนที่มีที่นาน้อยใช้น้ำน้อยก็ทำงานน้อยตามสัดส่วน

ในกรณีของชุมชนแม่ทามีการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยใช้ระบบเหมืองฝายที่ขึ้นอยู่กับการแบ่งแนวเขตเส้นน้ำที่เกิดจากลำห้วยหลัก ๔ ลำห้วย คือ ห้วยน้ำซุ่น ห้วยแม่บอน ห้วยแม่ปังก่า และห้วยแม่เลาะ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำทาซึ่งเป็นเสมือนสายเลือดของชุมชน ในแต่ละลำห้วยก็จะมีการใช้ประโยชน์และการดูแลตามหมู่บ้านที่มีลำห้วยนั้นๆ ซึ่งในทั้ง ๘ หมู่บ้านจะมีการใช้ประโยชน์จากลำห้วยทั้ง ๔ ลำห้วย โดยในแต่ละหมู่บ้านก็จะมีระบบเหมืองฝายใช้ในการเกษตร และตัวฝายในหมู่บ้านนั้นสามารถมีหลายแห่ง มีขนาดที่ต่างกันตามแต่สภาพทางกายภาพของพื้นที่ ตัวอย่างเช่น บ้านทาม่อนหมู่ ๑ มีการใช้ประโยชน์จากห้วยน้ำซุ่น ปัจจุบันมีฝายอยู่ ๔ แห่ง ฝายใหญ่สุดสามารถจ่ายน้ำถึง ๗๐ ครัวเรือน ส่วนหมู่บ้านอื่นๆ ก็ยังคงใช้ระบบเหมืองฝายอยู่แต่ไม่มากเท่าในอดีต และในหมู่บ้านยังคงสภาพของลำเหมืองให้เห็นอยู่ถึงแม้ชาวบ้านจะไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้วก็ตาม

ระบบเหมืองฝายไม่ได้ให้ความสำคัญแต่เฉพาะการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน ระบบเหมืองฝายยังได้มาซึ่งกุศโลบายของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะรักษาสสมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติไว้ ในเรื่องของพิธีกรรม ความเชื่อต่างๆ ถือเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดรูปแบบของวิถีชีวิตและพฤติกรรมของชุมชนที่สืบต่อกันมา โดยความเชื่อในเรื่องการนับถือผี ผีในที่นี้หมายถึงผีที่รักษารวมชาติ เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพราะธรรมชาติเป็นแหล่งก่อให้เกิดชีวิตและความอุดมสมบูรณ์อันเป็นสายใยชีวิต ชาวบ้านจึงต้องปฏิบัติสิ่งที่ดีและนับถือธรรมชาติที่ให้คุณแก่ตน

ผีเหมืองฝาย เป็นการให้ความเคารพแก่เหมืองฝายที่ตนต้องสร้างเพื่อกันน้ำที่ไหลตามธรรมชาติไปใช้ในแปลงเกษตรกรรม เพราะการทำเหมืองฝายเป็นการต้านกระแสของแม่น้ำที่ไหลตลอดเวลา และการให้ความเคารพต่อเหมืองฝายเพื่อให้เหมืองฝายที่ชาวบ้านได้สร้างนั้น ไม่พังทลายง่ายด้วยแรงของกระแสน้ำนั่นเอง โดยการเลี้ยงผีเหมืองฝายจะเลี้ยงในวันขึ้น ๓ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ และ ๕ ค่ำ เดือน ๓ ก่อนจะปล่อยน้ำเข้าเหมือง การเลี้ยงผีฝายมีเพื่อบนบานให้ผีฝายช่วยดูแลรักษาเหมืองฝายไม่ให้เสียหาย ให้ชาตง่ายและปลูกข้าวได้ดี การเลี้ยงผีฝายช่วยให้ผู้ที่ลอกเหมืองได้ผ่อนคลาย เพราะต้องใช้แรงงานมาก ดังนั้นจึงเลี้ยงฉลองกันด้วยเหล้าและอาหารที่เหลือจากการเลี้ยงผีฝายร่วมกัน

ผีขุนน้ำ คือผีที่สถิตอยู่ต้นน้ำและบริเวณตัวฝาย ทำหน้าที่รักษาต้นน้ำลำธาร รักษาฝายให้มั่นคงเก็บกักน้ำใช้ในการเกษตร ชาวบ้านเชื่อว่าผีขุนน้ำเป็นผู้ดลบันดาลให้มีน้ำใช้เพื่อการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตประจำวันหรือการเกษตรกรรม ที่ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้น้ำจากธรรมชาติเป็นส่วนสำคัญในการหล่อเลี้ยงชีวิต โดยมีประเพณีเลี้ยงผีในวันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๙ การเลี้ยงผีขุนน้ำทำกันเป็น

ประจำทุกปีในช่วงต้นฤดูฝน คือ หลังจากที่ชาวบ้านขุดลอกเหมืองฝาย และซ่อมแซมฝายน้ำตด สมาชิก ผู้ใช้น้ำจะตกลงนัดแนะวันเวลาที่ประกอบพิธีกรรม ปัจจุบันมีการเลี้ยงผีขุนน้ำแม่บอน ของบ้านซ้อกลาง และท่าข้าม ซึ่งจะเลี้ยงด้วยหมู ๑ ตัว ที่ได้จากการเก็บเงินจากผู้ใช้น้ำในลำห้วยดังกล่าว การเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นการเลี้ยงผีเพื่อบนบานให้มีน้ำสมบูรณ์ ถือเป็นการบวงสรวงขอบคุณผีป่าเจ้าเขา ผีขุนน้ำที่ให้น้ำ ในการทำนาทำไร่ ปลูกข้าวได้ผลผลิตดี พร้อมกับการมีข้อปฏิบัติในการรักษาป่าบริเวณขุนน้ำถือเป็นเขตหวงห้าม

พิธีกรรมและความเชื่อในเรื่องผีขุนน้ำ และผีฝายนี้ไม่ได้เป็นกุศโลบายที่ให้แต่เฉพาะเกิดการอนุรักษ์ ต้นน้ำ ป่าไม้ และการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ให้เกิดความหวงแหนรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่สืบต่อไปเท่านั้น และยังส่งผลต่อชุมชนให้มีความสามัคคี รักใคร่ กลมเกลียวกัน เกิดความเป็นน้ำหนึ่งเดียวกันในชุมชน ส่งผลทำให้ชุมชนเข้มแข็งสามารถต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้น

ในปัจจุบันระบบชลประทานได้เข้ามาแทนระบบเหมืองฝายบางส่วนของชุมชน โดยการสนับสนุนการผลักดันของรัฐให้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำ เพื่อเก็บกักน้ำในลำห้วยต่างๆ ซึ่งรัฐเห็นว่าเป็นการจัดการการใช้น้ำที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน ทำให้ประสบการณ์ของชาวบ้านที่มีต่อระบบเหมืองฝายได้ถูกละเลย ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และจะถูกมองว่าระบบเหมืองฝายหรือระบบชลประทานราษฎรไม่มีประสิทธิภาพ เป็นการใช้ตัวอย่างสิ้นเปลือง^{๓๐} ถ้าหลัง ๗๓ พร้อมกันนั้นก็ได้นำดำเนินการสร้างอ่างเก็บน้ำ โดยถือว่าเป็นโครงการที่ประหยัดน้ำที่มากด้วยงบประมาณ ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบตามมามากมาย โดยในปัจจุบันนี้ลำน้ำทาตื่นเขินลงไปมากก็เพราะไม่มีการขุดลอกคูคลองที่ต้องรองบประมาณจากภาครัฐ แต่ถ้าเป็นระบบเหมืองฝายก็จะมีจัดการในระบบอย่างสมบูรณ์ คือชาวบ้านที่เป็นผู้ใช้น้ำก็จะร่วมกันขุดลอกลำน้ำไม่ให้เกิดการตื่นเขิน ในการพัฒนาความเจริญที่เข้ามาในชุมชนนี้เสมือนเป็นตัวการบั่นทอนวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ค่อยๆ จางหายไปจากชุมชน

ถึงอย่างไรก็ตามภูมิปัญญาในการจัดสรรน้ำของแม่ทาก็ยังคงมีระบบเหมืองฝายใช้ในชุมชน ดังที่ได้ยกตัวอย่างไปในบ้านท่าม่อน การจัดการของระบบในการจัดสรรน้ำและจัดระเบียบของการดูแล ไม่ได้ต่างไปจากระบบเดิมมากนัก เริ่มจากมีการจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝาย มีการแบ่งหน้าที่อย่างชัดเจนในการดูแลฝายและลำเหมือง ซึ่งในเรื่องของการจัดสรรน้ำจะมีความเป็นธรรม คือการแบ่งสรรน้ำให้เท่าๆ กัน โดยในแต่ละร่องน้ำจะมีการกำหนดช่วงลึกของลำเหมืองให้มีขนาดเท่ากัน ผู้ที่อยู่ไกลสุดก็จะได้น้ำเป็น ๒ เท่า มีการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อตัดสินใจปัญหา มีการกำหนดบทลงโทษของผู้กระทำผิด แต่ยังไม่เคยมีใครทำผิด และมีการเก็บเงินสมาชิกในกลุ่มเหมืองฝายเพื่อซื้อหมู และของเซ่นไหว้ ทำการเซ่นไหว้ผีฝาย และผีขุนน้ำ ที่ยึดถือเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันทุกๆ ปี

แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป ความเชื่อเรื่องผีเจ้าเขาอาจจะไม่เหมือนเดิม ชนรุ่นหลังเริ่มไปเรียนหนังสือข้างนอกและรับเอาแนวความคิดและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคน

รุ่นใหม่กับป่าเริ่มห่างเหิน การรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่ชุมชนพึงให้ความเคารพ โดยเริ่มจากการนำเอาพิธีกรรมบวชป่า เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นจิตสำนึกของคนในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง ให้รักษ์ ปกป้อง และหวงแหนในทรัพยากรป่าของชุมชน เพราะป่าให้คุณประโยชน์อันมหาศาลแก่ชุมชน การให้ความเคารพนับถือกับธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติจึงเกิดขึ้นด้วย พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ และผ้าเหลืองที่มัดกับต้นไม้ เป็นเหมือนสัญลักษณ์บอกแนวเขตแก่คนภายนอกว่าผืนป่าบริเวณนั้นชุมชนเป็นผู้ดูแล”

พิธีบวชป่าเป็นกุศโลบายของการอนุรักษ์ป่า ให้ชาวบ้านและคนภายนอกเกิดความยำเกรงต่อป่าที่ได้รับการบวช ผ้าเหลืองที่คล้องกับต้นไม้เป็นสัญลักษณ์ของความร่วมมือของคนในชุมชน ในการช่วยกันปกป้อง คุ้มครองดูแล ปล่อยให้ผืนป่าธรรมชาติได้ฟื้นตัวเอง รักษาพ่อพันธุ์แม่พันธุ์พืชอาหาร สมนไพร แหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และแหล่งต้นน้ำของคนในชุมชน”

จากประสบการณ์ของผู้นำชาวบ้านต่างลงความเห็นว่า การที่รัฐพยายามทุ่มงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อปลูกป่า เป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณไปโดยเปล่าประโยชน์ เพราะหลังจากปลูกไปแล้วก็ไม่ได้ติดตามดูแล ปล่อยให้กล้าไม้ยืนต้นตายแห้งไปเป็นจำนวนมาก และไม่มีควมจำเป็นใดๆ ที่จะต้องปลูกป่า ในเมื่อผืนป่าธรรมชาติมีศักยภาพในการฟื้นฟูดังอยู่แล้วดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสไว้ว่า

“ป่าเจริญเติบโตได้ไม่ต้องปลูกสักต้นเดียว สำคัญที่ปล่อยให้เขาขึ้นเอง อย่าไปคอยแยกับต้นไม้ อย่าไปรังแกต้นไม้ ขอเพียงคุ้มครองเขาหน่อยเท่านั้นเอง”

วัฒนธรรมภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันระหว่างธรรมชาติกับชุมชนนั้น มีความลึกซึ้งที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังพิธีกรรมความเชื่อมีคุณค่ายิ่ง เปรียบเสมือนสื่อในการร้อยรัดคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียว มีความพร้อมที่รับภาระหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องดูแลรักษาผืนป่าของชุมชน

จากพิธีกรรมความเชื่อเป็นที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นของระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ทำให้ชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติอยู่ร่วมกันโดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมความเชื่อนี้สามารถก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะของระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน ซึ่งก็จะแฝงอยู่ในพิธีกรรมต่างๆ ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องการนับถือผี ผีที่ชาวบ้านนับถือนั้นก็จะมีทั้งผีบรรพบุรุษและผีธรรมชาติ ซึ่งผีธรรมชาติก็ได้กล่าวถึงในข้างต้นแล้ว ส่วนของการนับถือผีบรรพบุรุษเป็นความเชื่อที่พัฒนาต่อมาจากการนับถือผีธรรมชาติ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อญาติพี่น้องของตน โดยจะให้ความสำคัญต่อผีบรรพบุรุษเพื่อให้ปกป้องคุ้มครองตนและครอบครัว

ในการดำรงชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพของชาวบ้านมักมีเรื่องราวของผีเข้าไปผูกพันหรืออยู่เสมอ อย่างเช่นในการให้ความเคารพกับผีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วของตระกูล ทั้งนี้เพื่อเป็นกรอบให้ชาวบ้านไม่ประพฤติตนออกนอกกรอบของศีลธรรมที่ดี กระทั่งถือได้ว่าวิญญาณของบรรพบุรุษนั้นเป็นกรอบรักษาความประพฤติของคนในครอบครัว”

การไหว้ผีปู่ย่า เป็นการให้ความเคารพต่อวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ลูกหลานในตระกูล ต้องมีการให้ความเคารพนอบน้อมเสมอ ในแทบทุกบ้านของชุมชนจะมีหิ้งผีปู่ย่าไว้เพื่อการสักการะ และเมื่อมีการแต่งงานเกิดขึ้นต้องมีการเปลี่ยนผีประจำตระกูลของฝ่ายชายเข้ามาเป็นผีของฝ่ายหญิงด้วย หรือหากมีการล่วงเกินระหว่างเพศขึ้นเช่น การที่ฝ่ายชายจับมือถือแขนฝ่ายหญิง ต้องมีการ "เสียดผี" ก็คือเช่นสรวงขอขมาผีประจำตระกูลฝ่ายหญิงแล้วจึงค่อยประกอบพิธีแต่งงาน^{๒๔} ชาวบ้านที่นับถือผีปู่ย่าจะร่วมกันเลี้ยงผีอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง เพื่อแสดงความระลึกถึง แสดงความเคารพ นอกจากนี้มีการเลี้ยงผีปู่ย่าขอขมาเมื่อผัดผี หรือละเมิดมาตราฐานการปฏิบัติตนที่ระบบครอบครัวกำหนดไว้เลี้ยงผีปู่ย่าในโอกาสแต่งงานย้ายเข้าย้ายออก บนบานขอความช่วยเหลือ เช่น การสอบ การคัดเลือกทหาร การคุ้มครองเมื่อไปทำงานที่ห่างไกล พิธีเลี้ยงผีปู่ย่านี้ทำกันที่บ้านเก้าผีหรือบ้านสมาชิกของตระกูลที่กระจายออกไปจะมาพบกัน เชื่อว่าถ้าบ้านใดไม่มาร่วมเลี้ยงผีปู่ย่าของตระกูลจะมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นในครอบครัวนั้น สมาชิกของตระกูลทุกคนต้องกินอาหารที่เป็นของไหว้ผีปู่ย่า ถ้าใครไม่กินเชื่อว่าจะต้องเจ็บป่วย ส่วนการไหว้ผีปู่ย่าของบ้านที่ไม่ใช่บ้านเก้าต้องแบ่งอาหารกลับมาที่บ้านเก้าเสมอ โดยจารีตมีอยู่ว่า "ถือผีเดียวกันต้องปันกันกิน"^{๒๕} ความสำคัญของระบบผีปู่ย่าแสดงว่าสังคมชุมชนแม่ทามีลักษณะเด่นเป็นสังคมเครือญาติ

ในแต่ละหมู่บ้านก็จะมีผีที่คุ้มครองดูแลให้หมู่บ้านสงบสุข อุดมสมบูรณ์ เรียกว่า ผีเสื้อบ้าน การนับถือผีเสื้อบ้านมีจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างตระกูลและเครือญาติให้ยอมรับกฎการอยู่ร่วมกันของชุมชน กฎระเบียบของผีเสื้อบ้านในหมู่บ้านนั้นไม่ตายตัว ส่วนมากจะเป็นเรื่องเล่าถึงสิ่งที่เคยทำได้และไม่ได้ในอดีต และจะระบุว่าหากทำสิ่งไม่ดีต่อหมู่บ้านแล้วจะเกิดอะไรขึ้นแก่ตนเองเพื่อชี้ให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์^{๒๖} แม่ทายังยึดหลักวัฒนธรรมนี้อยู่ เช่น บ้านท่าข้ามหมู่ ๒ และบ้านช้อกลางหมู่ ๓ จะทำการเลี้ยงผีในเดือน ๙ ออก ๙ คำ เป็นการเลี้ยงตอบแทนผีที่คุ้มครองให้อยู่สุขสงบ และทำให้หมู่บ้านอุดมสมบูรณ์ เชื่อกันว่าครอบครัวใดไม่เลี้ยงจะประสบภัยอันตรายหรือเจ็บป่วย นอกจากนี้ก็เลี้ยงผีเสื้อบ้านในโอกาสการบนบานกล่าวและการแก้บน ทุกครั้งมีการเลี้ยงผีเสื้อบ้านก็มักมีการเข้าทรงด้วยเสมอ คนในหมู่บ้านที่ย้ายออกไปอยู่บ้านอื่นหรือออกไปทำงานถิ่นอื่น ต้องบอกกล่าวกับผีเสื้อบ้าน นำข้าวตอกดอกไม้ไปถวาย สำหรับผู้ที่ไปทำงานถิ่นอื่นเมื่อปลอดภัยกลับมาต้องทำพิธีเลี้ยงแก้บนหรือผู้ที่มีเรื่องเดือนร้อน ไปสอบสมัครงาน หรือถูกเกณฑ์ทหาร จะมาบนบานให้ผีเสื้อบ้านช่วยจะบนอะไรก็ได้เมื่อสำเร็จแล้วจะมาเลี้ยงผีตามที่บนไว้ ผลที่ได้จากการเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้าน รักและสามัคคี มีการช่วยเหลือกัน มีจุดที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจหรือศูนย์รวมของหมู่บ้าน

ผีของโคตรวงศ์และชุมชนยังคงมีบทบาทสูง แทนที่จะหมดความหมายไปพร้อมกับยุคสมัย เพราะผีเหล่านี้เกิดขึ้นมาบนรากฐานของสภาพแวดล้อม การสั่งสมภูมิความรู้ และโลกทัศน์ของชุมชน ส่วนความคิดและระบบเหตุผลสมัยใหม่นั้นถูกนำมาใช้ในหมู่บ้านเฉพาะเรื่องราวที่ชาวบ้านพิจารณาว่า

จำเป็นต่อพวกเขา สิ่งเหล่านี้ถือเป็นวัฒนธรรมภูมิปัญญาที่สืบจากบรรพบุรุษถึงลูกหลานในปัจจุบัน และดูเหมือนว่ายังคงสืบทอดต่อไป เพราะมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมา

๔.๑.๒ การรักษาพื้นบ้าน

การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน บางคนอาจเรียกว่าการแพทย์แบบพื้นบ้านและการแพทย์แผนโบราณ ในภาษาล้านนาก็มีคำว่า "หมอมือ" ที่ใช้เรียกผู้มีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรักษาพยาบาลบางส่วนหรือทั้งหมด ที่เรียกกันโดยรวมว่าแพทย์แบบพื้นบ้าน เป็นการสื่อความหมายถึงระบบการแพทย์ที่มีใช้การแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการแพทย์รากฐานจากวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นการเยียวยารักษาแบบดั้งเดิม ที่ได้รับการถ่ายทอดจากประสบการณ์จากการวินิจฉัยโรคและการรักษาจากครูผู้สอน เป็นมรดกที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ มีใช้การแพทย์แผนปัจจุบันหรือการแพทย์แผนตะวันตก และด้ามองแบบสมัยใหม่ ก็ดูจะสื่ออย่างชัดเจนถึงระบบการเยียวยารักษาที่เป็นความล้ำหลัง ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ไม่มีฐานะเป็นทางการ และกำลังอยู่ในภาวะเสื่อมหายไปด้วยอิทธิพลการแพทย์สมัยใหม่

หมอมือในแม่ทากียังคงมีอยู่ ซึ่งมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มหมอมือขึ้นภายในชุมชน โดยทำการรักษาที่บ้านของหมอมือหรือไม่กี่ที่บ้านของผู้ป่วย และยังมีการพัฒนาความรู้และระบบการให้บริการคล้ายวิชาชีพสอนให้แก่คนในชุมชนด้วย ที่สำคัญคือหมอมือพื้นบ้านหรือหมอมือมีวัฒนธรรมความเชื่อแบบชาวบ้านธรรมดา ซึ่งมีทั้งพระและฆราวาสทำหน้าที่รักษาพยาบาล^{๒๔} การศึกษาอบรมไม่เป็นระบบหรือเป็นสำนักทางการ มักเป็นหมอมือโดยการศึกษาด้วยตนเอง หรือจากการรักษาตนเองหรือญาติมิตรที่เจ็บป่วย มีการถ่ายทอดความรู้พร้อมๆ กับการฝึกหัดให้แก่บุตรหลานภายในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ การรับศิษย์นอกสายสัมพันธ์ของเครือญาติน้อยมาก จึงทำให้ไม่มีผู้สืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านแขนงนี้

หมอมือจะทำหน้าที่ทั้งการวินิจฉัยโรค และการปรุงยาโดยใช้สมุนไพรเป็นหลัก เมื่อผู้ป่วยหายจากโรค จะตอบแทนด้วยสิ่งของหรือเงิน รายได้ของหมอมือพื้นบ้านไม่แน่นอนต้องประกอบอาชีพอื่นด้วยการทำนา จึงมีวิถีชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับชุมชน ทั้งในแง่ของการทำมาหากินและการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยมีรูปแบบการให้บริการแบบยาของหมอมือวาน ภาพลักษณ์หมอมือพื้นบ้านยังปรากฏในลักษณะผู้ที่รู้ทฤษฎีการแพทย์แผนไทยน้อยหรือเกือบไม่มีเลย ส่วนใหญ่มีความรู้เรื่องตำรับยาเพียง ๑-๑๐ ตำรับ ผู้ที่มีตำรับยามากและพลิกแพลงส่วนประกอบของตำรับยาได้มีน้อย^{๒๕}

หมอมือพื้นบ้านเป็นผู้ที่มีบทบาทที่สำคัญในชุมชน ชาวบ้านถือเป็นผู้ที่มีบุญคุณกับคนในหมู่บ้านเป็นกลไกเชื่อมสังคมเข้าด้วยกันแก้ปัญหาและจัดหรือปรับหรือแก้ไขปัญหาความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นสถาบันควบคุมระเบียบทางสังคมในชุมชน หมอมือของแม่ทากมีความรอบรู้ในเรื่องสมุนไพรในป่า

เพราะสมุนไพรจัดได้ว่าเป็นวัตถุดิบที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น โดยเฉพาะในป่าที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชนแม่ทา ซึ่งมีสมุนไพรมากกว่า ๗๐ ชนิด ล้วนแล้วแต่สามารถนำมาใช้ประโยชน์เป็นได้ทั้งสมุนไพรและอาหาร ฉะนั้นหมอเมืองของแม่ทาจึงจัดเป็นหมอยาสมุนไพรพื้นบ้าน ประสิทธิภาพในการรักษาของหมอพื้นบ้านนั้นสามารถจำแนกเป็น ๓ ด้าน คือ ประสิทธิภาพในการรักษาทางกาย ประสิทธิภาพในการรักษาทางใจ และประสิทธิภาพในการรักษาทางสังคม

ประสิทธิภาพทางกาย มักเป็นสิ่งที่การแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ใช้พิสูจน์คุณค่าของการแพทย์พื้นบ้าน ทั้งนี้มิใช่ทั้งหมดของประสิทธิภาพการรักษาแบบพื้นบ้านและหากพิจารณาความจริงที่ยาแผนปัจจุบันที่มีใช้อยู่เป็นจำนวนมาก มีที่มาจากสมุนไพรหรือตำรับที่มีการใช้มาแต่อดีต คุณสมบัติหรือประสิทธิภาพในการรักษาทางกายของการแพทย์พื้นบ้านย่อมมีคุณค่า

ประสิทธิภาพในการรักษาทางจิตใจ เป็นคุณลักษณะที่เชื่อกันว่าเป็นด้านแข็งของการแพทย์พื้นบ้าน ด้วยความสามารถเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้ป่วยและญาติได้ดี มีกระบวนการกำลังใจ ปลดปล่อย หรือบรรเทาความวิตกกังวล ที่สะท้อนหรือแฝงอยู่ในพิธีกรรมหรือองค์ประกอบทางสัญลักษณ์ของการรักษา การรักษาแบบพื้นบ้านมักโยงไปถึงคำอธิบายด้วยเหตุเหนือธรรมชาติ คำอธิบายเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้านหรือหมอเมือง มักจะไม่ได้พิจารณาสาเหตุเฉพาะที่เนื่องมาจากการเสียสมดุลในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้วย บางครั้งบางครั้งความเจ็บป่วยเกิดจากการเชื่อว่าได้ทำผิด ครรลองทางสังคม หรือละเมิดจารีตที่ชุมชนยึดถือ ปัญหาเหล่านี้เป็นส่วนที่หมอเมืองที่มากด้วยฐานะทางสังคมจะเป็นผู้บำบัดแก้ไข^{๑๑}

ในภาพลักษณ์รวมๆ ของการแพทย์พื้นบ้าน หรือการแพทย์ดั้งเดิมที่เข้าใจกัน ก็คือกระบวนการวินิจฉัยและรักษา มีความเป็นองค์รวมมากกว่าการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ ประสิทธิภาพของกระบวนการรักษาเยียวยาของการแพทย์พื้นบ้าน เกิดขึ้นภายใต้การทำงานหรือความสัมพันธ์อันซับซ้อนของกาย ใจ สังคม และมิติทางวิญญาณอันละเอียดอ่อนต่อความคิด ความเชื่อของคนไข้ เหตุที่ทำให้หมอพื้นบ้านรักษาคนไข้ได้ผล มักกล่าวว่าเป็นเพราะสามารถลดปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาวะจิตสังคมของผู้ป่วย ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ป่วยดีขึ้น เสริมกำลังใจผู้ป่วย ปรับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับญาติ ตลอดจนให้คำอธิบายหรือคำตอบในเรื่องความเจ็บป่วยที่สอดคล้องกับฐานความคิด ความเชื่อ และประสบการณ์ของผู้ป่วย

อย่างไรก็ตาม หมอพื้นบ้านยังคงสร้างภาพและอธิบายถึงคุณค่าและผลที่แตกต่างระหว่างการรักษาแบบดั้งเดิมและการรักษาแบบสมัยใหม่ โดยเน้นถึงคุณค่าที่ดี มีความสอดคล้องกับรากฐานวัฒนธรรมมากกว่าการแพทย์แบบตะวันตก นอกจากการปรับวิธีการวินิจฉัยและการรักษาความเจ็บป่วยแล้ว ยังพยายามรับการอบรมจากบุคลากรสมัยใหม่ นับเป็นความพยายามปรับตัวให้มีศักยภาพมากขึ้น เพื่อเพิ่มเทคนิคและทักษะในการรักษาโรค

อาจกล่าวได้ว่า ระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเป็นระบบที่มีเหตุผลมีพื้นฐานอยู่ในโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมและระบบนิเวศ ผลที่ตามมาอย่างแน่นอนคือความขัดแย้ง ความระส่ำระสาย และภาวะความแปลกแยกขาดความมั่นใจ และท้ายสุดย่อมเกิดการประสานระหว่างของเก่าของใหม่ขึ้นมา ในแง่ของชาวบ้าน เรื่องโรคภัยไข้เจ็บเป็นมิติหนึ่งที่สำคัญในวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรมมากกว่าที่ปรากฏในสังคมเมือง ปฏิกริยาของชาวบ้านต่อความเจ็บไข้ได้ป่วยมิได้มีมิติเดียว ทางแก้หรือบำบัดรักษาจึงมิได้มีทางเลือกเดียว การผสมผสานเอาการแพทย์สมัยใหม่กับการแพทย์พื้นบ้านเข้ามา เพื่อก่อให้เกิดคุณค่าในการแก้ปัญหาความเจ็บป่วย จึงไม่ใช่เรื่องแปลก แต่กลับเป็นลักษณะเด่นที่น่าสนใจ น่าส่งเสริม ค้นคว้า เพื่อให้เกิดการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้^{๑๑}

เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นแขนงนี้ จึงยังคงอยู่คู่กับชุมชนตลอดมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน การรักษาได้แฝงเอาเอกลักษณ์ภูมิปัญญาที่ได้สะท้อนออกถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน และความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งสามลักษณะนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนออกมาจากการรักษาพื้นบ้าน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ที่ส่งผลให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

๔.๑.๓ รูปแบบการผลิต

ตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้วเกษตรกรรมถือเป็นรากฐานของสังคมไทย ดังนั้นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิต ก็จะขึ้นอยู่กับยุคสมัยที่ประกอบด้วยปัจจัยในด้านต่างๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาและเทคโนโลยีสมัยใหม่หรือแบบตะวันตก ที่พยายามเข้ามาครอบงำความคิดและแนวทางการผลิตของสังคมเกษตรกรรมไทย โดยมีสิ่งจูงใจในรูปของผลกำไรที่ได้มาจากการเพิ่มปริมาณผลผลิต ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้เทคโนโลยีดังกล่าว ดังนั้นภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อยังชีพ และส่งผลทำให้ครอบครัวหรือชุมชนเกิดการพึ่งตนเองได้

จากประวัติชุมชนในอดีต จะเห็นได้ว่าการทำเกษตรแบบยังชีพที่มีการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ต่อจากนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยเพราะความเจริญที่เข้ามาในชุมชนพร้อมกับสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคต่างๆ ทำให้การทำเกษตรแบบยังชีพค่อยๆ เลื่อนหายไปจากชุมชน โดยมีการทำเกษตรแบบธุรกิจเข้ามาแทนที่ซึ่งมีการเพาะปลูกเพื่อส่งขายโรงงาน และในขณะนี้การทำเกษตรแบบธุรกิจ กำลังจะกลายเป็นบทเรียนที่กำลังแสดงข้อเปรียบเทียบของระบบการผลิตแบบยังชีพของสมัยปู่ย่าที่ติดตัวชาวบ้านมา กับการผลิตแบบธุรกิจจากการส่งเสริมของรัฐหรือปัจจัยภายนอกนั้นเป็นอย่างไร บัดนี้คำตอบของชาวแม่ทาได้กำลังก่อตัวขึ้น การหันกลับมาใช้ภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ความรู้ที่เกี่ยวกับระบบการผลิตของบรรพบุรุษได้นำกลับมาใช้ และมีการประยุกต์และผสมผสาน

ภูมิปัญญาในอดีตกับภูมิความรู้ของคนที่ได้จากประสบการณ์ในการผลิตในปัจจุบัน จึงเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นของระบบการผลิตที่มุ่งเน้นการพึ่งตนเอง

ดังนั้นเทคนิคภูมิปัญญาในการผลิตของแต่ละครัวเรือน ก็จะมีรูปแบบการผลิตหรือการทำการเกษตรที่ต่างกันออกไป ซึ่งจะขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของศักยภาพและปริมาณของพื้นที่ แรงงานการผลิต และประสบการณ์ที่ชาวบ้านนั้นได้ประสบมา จึงทำให้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตมีความแตกต่างกันออกไป แต่มีจุดที่เหมือนกันคือเป็นการผลิตที่เน้นการพึ่งตนเอง ซึ่งจะยกตัวอย่างครัวเรือนที่มีการผลิตเพื่อการยังชีพและเน้นการพึ่งตนเอง คือ ครัวเรือนของอ้ายประพัฒน์ อภัยมูล และแม่หญิงสุพรรณ กำเพ็ญ

อ้ายพัฒน์นั้นมีพื้นที่ไร่นาสวนผสมอยู่ ๑๐ ไร่ จะปลูกกล้วยเป็นพืชหลัก และปลูกไม้ผลอื่นๆ แทรกอยู่ระหว่างแถวกล้วย เช่น ขนุน มะยม ส้มโอ รวมทั้งผักพื้นบ้าน อ้ายพัฒน์จัดระบบและวางแผนการผลิตในสวนนี้ทั้งหมด โดยมีเทคนิคการปลูกต้นไม้ผลผสมผสานกัน ซึ่งเป็นเทคนิคอย่างง่าย ๆ แต่มีประสิทธิภาพ สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยระหว่างระบบเกษตรกรรมและธรรมชาติ อ้ายพัฒน์เรียนรู้เทคนิคการปลูกต้นไม้จากกรพยายามสังเกตแหล่งที่พืชชนิดนั้นขึ้นในป่าว่าชอบสภาพพื้นที่แบบใด ก็จะพยายามเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมกับพืชนั้น เมื่อปลูกกล้วยเป็นแถววางตามที่ลาดชันของพื้นที่ ก็จะไม่ปลูกชิดกันมากเกินไป เพื่อป้องกันการแย่งอาหารกัน และกล้วยจะมีอายุสั้นอยู่ได้ไม่นานเพียง ๔-๕ ปี ปลูกก็จะเล็กลง นอกนั้นในระหว่างแถวก็จะปลูกไม้ผลไว้โดยเว้นระยะห่างระหว่างแถวประมาณ ๕ เมตร ระยะระหว่างต้นประมาณ ๔ เมตร มีเทคนิคการปลูกไม้ผลแซมกลางกอกล้วยเพื่อช่วยรักษาความชุ่มชื้นในยามหน้าแล้ง ใบกล้วยจะมีความสูงพอที่ช่วยเป็นที่เลี้ยงบังแดดให้ร่วมกับไม้ผลที่เพิ่งปลูกใหม่ แซ่กล้วยยังรักษาความชุ่มชื้นของดินอีกด้วย และเนื่องจากบริเวณสวนเดิมเคยเป็นป่าซึ่งมีสภาพโล่งเตียนเพราะบริษัทสัมปทานทำไม้เข้ามาตัดไม้ และเหลือทิ้งซากตอไม้ไว้ให้เห็นอยู่จำนวนมากน้อย ก็ะปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง ขนุน ไม้กลางตอไม้ ซึ่งจะช่วยให้รากกระจายได้มากช่วยให้ไม้ผลเติบโตเร็วขึ้น

ความเชื่อแบบพื้นบ้านในสมัยก่อนเชื่อว่า "ต้นไม้เป็นผู้หญิง" ในความเชื่อนี้เองที่ภรรยาอ้ายพัฒน์คือพี่ชระจะนำผ้าขึ้นไปผูกไว้รอบลำต้นของต้นไม้ที่ยังไม่ออกดอกออกผล วิธีการนี้มาจากความเชื่อพื้นบ้านที่ว่าต้นไม้เหล่านั้นเป็นแม่หญิง ถึงเวลาเติบโตแล้วต้องนุ่งผ้าให้ ไม้ผลในไร่นาสวนจึงมีจำนวนหลายต้นที่นุ่งขึ้น^{๒๖}

ที่สุพรรณ กำเพ็ญ มีพื้นที่เพาะปลูกที่มีปัญหาจากสภาพดินเสื่อมโทรมเพราะการใช้สารเคมีมาก จึงต้องเริ่มต้นจากการปรับปรุงดินก่อนที่จะปลูกพืชผล เทคนิคการปรับปรุงดินของพี่สุคอนข้างจะแตกต่างจากของคนอื่น เพราะไม่ได้มีสูตรอะไรตายตัว แต่อาศัยจากวัสดุรอบตัวที่หาได้ง่ายเป็นหลัก เช่น การใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก/ปุ๋ยพืชสด กับขยะเศษหญ้าใบไม้ จากการที่ทุ่มเทเอาใจใส่ในการฟื้นฟูที่ดินนี้ ทำให้พี่สุมีโอกาสรเรียนรู้ธรรมชาติมากขึ้น โดยเริ่มจากการสังเกตความแตกต่างระหว่างแมลงที่เป็น

ประโยชน์และแมลงที่เป็นศัตรูพืช จนทำให้เกิดการสะสมความรู้เรื่องการควบคุมแมลงโดยธรรมชาติเช่น แมงแก้ง แมงมุม พวกต่อแตน พวกนี้ก็จะช่วยกินหนอน กินบุง และยังมีการปลุกสมุนไพรไว้เพื่อป้องกันแมลงที่เป็นศัตรูพืช เช่น กะเพรา โหระพา ดาวเรือง ตะไคร้หอม สะเดา โดยจะปลูกกระจายตามจุดต่างๆ เพื่อกันแมลง สำหรับเทคนิคการปรับปรุงเมล็ดพันธุ์นั้น พี่สุมีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ผักไว้เองหลายชนิด เช่น ผักกาด พักทอง พริก มะเขือ ฯลฯ ซึ่งการหว่านเมล็ดพันธุ์มักประสบปัญหาแมลงกัดกิน ก็มีเทคนิคโดยการคลุกเมล็ดพันธุ์ผักกับยาสูบก่อนที่จะนำไปปลูกเพื่อป้องกันปัญหาเรื่องแมลง วิธีนี้พี่สุเรียนมาจากคนสมัยก่อน ซึ่งทำการเก็บเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านต่างๆ รวมไว้กับใบยาสูบเพื่อช่วยป้องกันปัญหาเรื่องแมลง แต่มีการปรับใช้อีกต่อหนึ่ง โดยพี่สุทดลองเอาเมล็ดพันธุ์ผักมาแช่กับน้ำยาสูบก่อนที่จะนำไปหว่าน ผลปรากฏว่าได้ผลดี^{๓๓}

นี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับระบบการผลิตของชาวแม่ทา ยังมีอีกหลายครอบครัวที่มีเทคนิคภูมิความรู้ในการทำการเกษตรที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งจะมีความหลากหลายในภูมิปัญญาที่เกิดกับชาวบ้านที่ทำเกษตรทางเลือก หรือเกษตรธรรมชาติ ซึ่งทำการผลิตเพื่อการยังชีพ โดยมีการผลิตที่แตกต่างกันออกไปตามภูมิความรู้และประสบการณ์ที่จะเกิดขึ้นกับบุคคลนั้นๆ

องค์ความรู้ภายนอกถือเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งที่มาจากการเรียนรู้ของชาวบ้าน โดยผ่านการเรียนรู้จากการศึกษาดูงาน อบรม ภายนอกชุมชน และการเปิดเวทีสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนภายในและภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดการปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับชุมชนและยังสามารถผสมผสานกับความรู้ดั้งเดิมของชุมชนได้ ซึ่งในระยะแรกชุมชนได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชนในเรื่องของการแนะนำในการประกอบอาชีพ โดยให้เกษตรกรหันกลับไปในรากฐานของตนเอง นั่นก็คือการทำเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนนั้นก็ให้ข้อมูลและชี้ให้เห็นถึงข้อดีข้อเสียของการทำเกษตรกรรมเพื่อธุรกิจกับเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ โดยเข้ามาแนะนำในกลุ่มเล็กๆ ก่อนจะมีการขยายออกไปในลักษณะเครือข่าย อีกสิ่งหนึ่งที่ชุมชนได้รับความช่วยเหลือก็คือในเรื่องของเงินทุน โดยแนะนำให้มีการรวมกลุ่มเพื่อเสนอโครงการเขียนของบประมาณมาพัฒนาหมู่บ้าน สิ่งเหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอกชุมชน ส่งผลให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

๔.๒ การเรียนรู้

“ วัฒนธรรมกับการเรียนรู้ คือ ทุกกิจกรรมตั้งแต่เกิดถึงตาย

ทุกอย่างเป็นวัฒนธรรมเป็นการเรียนรู้ที่คนต้องเรียน เรียนรู้เพื่อเอาชีวิตรอด

และอยู่ร่วมกับคนอื่นฯ ในสังคมได้อย่างปกติสุข^{๓๔}”

กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้แม่ทามีความสามารถในการพึ่งตนเอง และพัฒนาได้อย่างยั่งยืน เกิดจากปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน ที่เห็นได้ชัดเป็นกระบวนการตามธรรมชาติ ซึ่งผ่านกระบวนการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่ยุคปัจจุบัน เพราะประสบการณ์ที่ชาวบ้านได้รับมาในอดีต ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ โดยเริ่มต้นจากในครอบครัว วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ลูกได้เรียนรู้จากพ่อแม่ และพ่อแม่ก็เรียนรู้จากปู่ย่าตายายอีกทอดหนึ่ง จนสามารถยกระดับให้เป็นภูมิธรรมภูมิปัญญาที่มาจากการเรียนรู้ในลักษณะต่างๆ ที่สำคัญเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ สามารถเป็นรูปแบบสำเร็จรูปที่ชาวบ้านมีกันทุกครัวเรือน เปรียบเสมือนชุมชนเป็นห้องเรียนและมีชาวบ้านเป็นนักเรียน ทุกคนผ่านการเรียนรู้ และเผชิญปัญหาร่วมกัน

การเรียนรู้เริ่มต้นจากสิ่งที่ใกล้ตัวก่อน นั่นคือครอบครัวเป็นการเรียนรู้ที่แรก หรือเป็นห้องเรียนแรกที่ทุกคนจะเริ่มเรียนรู้ ต่อจากนั้นก็ขยายไปสู่กลุ่มเครือญาติที่น้อง เพื่อนบ้าน เป็นกลุ่มเล็กๆ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดทางสังคม ที่มีการเรียนรู้ในวัตถุประสงค์เดียวกัน และพยายามค้นหาคำตอบเพื่อแก้ปัญหา ตัวอย่างเห็นได้จากการปลูกผักปลอดสารพิษที่เป็นกลุ่มกิจกรรมในระดับครอบครัว ที่เกิดจากความเจริญเติบโตของเกษตรแผนใหม่ที่หลังไหลเข้าสู่ชุมชน ซึ่งมีการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช ปุ๋ยเคมี ในกระบวนการปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด เช่น ยาสูบ ถั่วลิสง ข้าวโพดฝักอ่อน แต่เดิมในชุมชนมีแผนการผลิตแบบยังชีพเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขายเป็นหลักมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสุขภาพที่อ่อนแอของคนในครอบครัว เนื่องจากได้รับสารเคมีทางการผลิตในเกษตรแผนใหม่ สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้น ทำให้สมาชิกในครอบครัวมาร่วมกันพูดคุย เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน ทำให้เห็นถึงปัญหา และตระหนักถึงการอนุรักษ์ พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงการคุ้มครองผู้บริโภค ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตทางการเกษตรที่ไม่ทำลายสุขภาพและสิ่งแวดล้อม โดยเริ่มจากการทำการเกษตรทางเลือก ยึดหลัก ๓ด ๓ละ เลิก การใช้สารเคมีทางการเกษตร และพัฒนาไร่นาสวนให้มีความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งแต่เดิมนั้น เป็นการผลิตที่อาศัยธรรมชาติโดยการจัดการของธรรมชาติในระบบนิเวศ เป็นภูมิปัญญาของคนสมัยก่อน ที่คนปัจจุบันได้เรียนรู้และนำมาผสมผสานกับความรู้ที่มาจากสมาชิกในครอบครัว หรือกลุ่มเครือญาติเพื่อนบ้าน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสบการณ์เช่นเดียวกัน เพื่อพยายามแก้ปัญหาของเกษตรแผนใหม่ โดยการจัดตั้งกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ที่มีการรวมพลังสมอง และระดมความคิด โดยร่วมกันวิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม ซึ่งเป็นกระบวนการที่สมาชิกในกลุ่มได้ร่วมกันพูดคุยและได้ปฏิบัติงานร่วมกัน

ในข้างต้นเป็นลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เริ่มจากการมีปัญหาเดียวกัน มีความต้องการที่จะหลุดพ้นเหมือนกัน และผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเริ่มจากกลุ่มสมาชิกเพียง ๑๒ ครอบครัว ในชุมชน ต่อมาได้เริ่มขยายการพัฒนาเป็นกลุ่มเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันในระดับ ทำให้มีการเพิ่มองค์ความรู้ทั้งจากสมาชิกภายในและจากการเรียนรู้จากปัจจัยภายนอก ทำให้กระบวนการมีความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากสมาชิกในกลุ่มได้รับการพัฒนาจากกระบวนการที่เกิด จะเห็นได้ว่ากลุ่มปลูกผักปลอด

สารพิษในปัจจุบัน ไม่ได้ปลูกผักปลอดสารพิษเพียงอย่างเดียว มีการนำผลผลิตของครัวเรือนที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในท้องถิ่น หรืออยู่ในช่วงฤดูการผลิตนั้นๆ ทางกลุ่มจะนำผลผลิตมาแปรรูปเพื่อที่จะได้จำหน่ายในราคาสูงขึ้น การแปรรูปเกิดจากกระบวนการเรียนรู้เช่นเดียวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ แต่จะมีลักษณะการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้นจากภายนอก ซึ่งมาจากประสบการณ์ของสมาชิกในกลุ่ม ที่ได้ผ่านเวทีอบรม ดูงาน และนำมาประยุกต์ใช้ในกลุ่มให้มีการพัฒนาศักยภาพของผลผลิตให้มีประสิทธิภาพ

จากผลสำเร็จของการรวมกลุ่มกิจกรรมในระดับครอบครัวที่จัดตั้งขึ้น ได้บรรลุวัตถุประสงค์ เป้าหมายของกลุ่ม ส่งผลให้มีกระบวนการเรียนรู้จากการรวมกลุ่มเกิดเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบ มีกลุ่มมากมายเกิดขึ้นในแม่ทา ล้วนแล้วแต่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มนั้นๆ

"การรวมกลุ่ม หรือการรวมพลัง" เป็นประสบการณ์การเรียนรู้ ที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ครั้งหนึ่ง ในอดีตที่ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มเพื่อต่อต้านการบุกรุกป่าต้นน้ำของบริษัทเอกชนที่รัฐให้สัมปทานทำไม้ การรวมกลุ่มรวมพลังการต่อต้านครั้งนั้น ถือได้ว่าเป็นบทเรียนสำคัญที่ทำให้ชาวแม่ทาได้เรียนรู้ว่า "เมื่อพวกเรารวมกลุ่มรวมพลังเพื่อต่อรองอำนาจกับฝ่ายรัฐ ทำให้สามารถปกป้องผืนป่านี้ไว้ได้" บทบาทนี้ ทำให้ชาวบ้านพบว่า การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันคิดแก้ไขปัญหา สามารถนำไปสู่ความสำเร็จได้ วัฒนธรรมการรวมกลุ่มจึงเกิดขึ้นเรื่อยๆ จะเห็นได้ว่าสมัยบรรพบุรุษ ก็มีการรวมกลุ่มเพื่อทำพิธีกรรมความเชื่อในการนับถือผีต่างๆ ถือเป็นภูมิปัญญาที่ทำให้เกิดกุศโลบายของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ที่ชาวบ้านในปัจจุบันได้เรียนรู้ถึงพิธีกรรม รวมทั้งปฏิบัติสืบต่อกันมา เพราะชาวบ้านได้รู้ว่า กุศโลบายนี้สามารถแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าของคนภายในและภายนอกชุมชนได้ การตั้งคณะกรรมการเพื่อดูแลป่าชุมชน ได้ก่อตั้งขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ที่ได้ปรากฏทั้งแบบภายในและภายนอก ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นได้จากการมีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในการปกป้องป่าต้นน้ำของชุมชน ทำให้ชาวบ้านเรียนรู้ถึงพลังในการต่อรองอำนาจที่ได้ลงมือปฏิบัติ พลวัตของการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นจากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนวทางแก้ไข จนกระทั่งได้ข้อตกลงและได้นำมาปฏิบัติร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ ชาวบ้านทุกคนในชุมชนจะมีส่วนร่วมคิดและทำงานร่วมกัน จนทำให้เกิดโครงสร้างของคณะกรรมการป่าชุมชน ที่มาจากกลุ่มองค์กรชาวบ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มองค์กรธรรมชาติของชาวบ้าน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการดูแลป่าชุมชน เป็นการยกระดับความคิดจากการทบทวนวิเคราะห์ปัญหา ทบทวนแนวทางแก้ไข จนกลายเป็นวงจรมุมเวียนที่เกิดขึ้น สะสมมาเป็นภูมิปัญญาให้เกิดการจัดการที่ได้รับการพัฒนาเรื่อยมาจากกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

ประกอบกับการเรียนรู้ภายนอกที่มีองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนเข้าไปแนะนำให้กับชาวบ้าน องค์กรที่มีบทบาทมากที่สุดก็คือ องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาให้ความรู้ต่างๆ แก่ชุมชน ได้แก่ การรณรงค์ให้ความรู้ในการผลิตโดยการขึ้นน้ำไม่ให้ชาวบ้านต้องเสียเปรียบพ่อค้าหรือนายทุน จะเห็นได้จากการแนะนำทางการตลาด ให้ชาวบ้านได้ทราบถึงข้อมูลความต้องการของผู้บริโภคในผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร โดยมีการนำผู้บริโภคที่เป็นหมอ และพยาบาลในเชียงใหม่ มาพบพูดคุยกับชาวบ้านที่เป็น

เกษตรกร รวมทั้งให้หมอและพยาบาลได้เข้าไปสัมผัสการเพาะปลูกในแปลงเกษตรของชุมชน^{๑๕} ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของทั้งสองฝ่าย ทำให้ชาวบ้านเข้าใจผู้บริโภค และผู้บริโภคก็เข้าใจชาวบ้าน มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน การจัดให้หมอกับพยาบาลได้เข้าดูงานในครั้งนั้น มีผลสะท้อนกลับมาอย่างมากอย่างเช่น ผลผลิตของชาวบ้านสามารถขายได้ปริมาณมาก และราคาดีขึ้น ผลของความสำเร็วจึงนี้ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ภายนอกที่เกิดขึ้น

องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นปัจจัยที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ภายนอก จะเห็นได้ในบทบาทต่างๆ ขององค์กรที่ปรากฏในชุมชน จากการจัดตั้งของกลุ่มต่างๆ ของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มด้านเศรษฐกิจ ด้านการเกษตร หรือด้านผลผลิต ด้านสังคม ล้วนแล้วแต่เกิดพลวัตของกระบวนการเรียนรู้ภายนอกที่เมืองศรีพัฒนาเอกชนเข้ามามีบทบาททั้งสิ้น

ดังนั้น กิจกรรมในระดับกลุ่มก็ได้รับการพัฒนามาจากกิจกรรมในระดับครอบครัวที่มีลักษณะรูปแบบการเรียนรู้ไม่แตกต่างจากกลุ่มกิจกรรมในขนาดครอบครัว แต่ในรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้นั้นได้ยกระดับการพัฒนาทางความคิด และแนวทางการวิเคราะห์ปัญหา ที่เพิ่มพูนสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม ที่เกิดจากการเปิดเวทีระดับกลุ่มให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นกว้างขึ้น เพื่อการขยายแนวทางในการแก้ไขปัญหาให้มีประสิทธิภาพ ในการพัฒนา มีการปฏิบัติกันอย่างต่อเนื่อง เห็นได้ว่าในแต่ละกลุ่มจะมีการประชุมพูดคุยถึงปัญหาในกลุ่มตลอดเวลา หรือการที่กลุ่มจัดให้สมาชิกในกลุ่มออกไปดูงานภายนอกชุมชน และนำความรู้ที่ได้มาแนะนำให้สมาชิกร่วมกันวิเคราะห์ความเหมาะสม ที่กลุ่มจะนำความรู้มาประยุกต์ใช้กับสมาชิกในกลุ่ม อีกสิ่งหนึ่งที่เป็นจุดเด่นคือ ผู้นำกลุ่มนั้นจะสลับหมุนเวียนกันไป ให้สมาชิกทุกคนมีโอกาสได้เรียนรู้การเป็นผู้นำ ทำให้สมาชิกทุกคนมีความกระตือรือร้นตลอดเวลาที่จะมีการพัฒนาตนเอง ให้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เพื่อนำความรู้ที่ได้มาพัฒนากลุ่ม เมื่อได้ก้าวขึ้นมาในตำแหน่งของผู้นำกลุ่ม

เมื่อกลุ่มต่างๆ มีการจัดตั้งขึ้นในชุมชนอย่างมากมาย การเรียนรู้ระหว่างเครือข่ายก็เกิดขึ้น มีการแลกเปลี่ยนความคิด แนวทางการปฏิบัติงานร่วมกัน รวมทั้งมีการประยุกต์ความรู้ระหว่างกลุ่มมาใช้พัฒนาองค์ความรู้ของกลุ่มให้มีศักยภาพ เมื่อแต่ละกลุ่มต่างก็พัฒนากลุ่มแต่บางครั้ง ในบางปัญหาที่ไม่สามารถจัดการได้ จึงทำให้เกิดการรวมกลุ่มต่างๆ มาเป็นกลุ่มเครือข่ายคณะกรรมการกลางแม่ทา ที่มีกลุ่มขึ้นตรงต่อเครือข่ายนี้ เพื่อแก้ปัญหาที่กลุ่มต่างๆ ไม่สามารถแก้ได้ แต่เมื่อรวมกลุ่มเครือข่ายนี้สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น เนื่องจากเป็นการรวมพลังที่มีสมองมาระดมความคิดเพื่อแก้ปัญหานั้นๆ ได้ ทำให้ชุมชนมีพลังต่อรองกับหน่วยงานรัฐในปัญหาเรื่องที่ติดำเนิน หรือจะเป็นการของบประมาณเพื่อมาพัฒนาหมู่บ้าน เป็นต้น

การเกิดกลุ่มเครือข่ายคณะกรรมการกลาง ก็มีบทบาทของกระบวนการเรียนรู้ไม่ได้ต่างจากกลุ่มหรือครอบครัว เพียงแต่ลักษณะของฐานการเรียนรู้มีความกว้างขึ้น เนื่องมาจากประสบการณ์การทำงานของกลุ่มที่มีบทบาทต่อการพัฒนาในการปฏิบัติงานของเครือข่าย องค์กรพัฒนาเอกชนก็เป็นสิ่ง

หนึ่งที่หนุนนำในการพัฒนาความรู้ในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น จะเห็นได้จากโครงสร้างของเครือข่ายคณะกรรมการกลางจะมีองค์การพัฒนาเอกชนเป็นที่ปรึกษา ถือได้ว่าองค์ความรู้ภายนอกที่ถูกผลักดันจากกระบวนการเรียนรู้ภายนอกเป็นบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาเครือข่ายเป็นอย่างยิ่ง อีกสิ่งหนึ่งที่มีบทบาทไม่แพ้องค์การพัฒนาเอกชนคือ การที่ชุมชนมีชื่อเสียงในเรื่องการจัดการป่าชุมชนโดยผ่านกลุ่มองค์กรชาวบ้าน ทำให้มีผู้สนใจไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการในสาขาต่างๆ สื่อต่างๆ หรือชาวบ้านทั่วไปที่มีความสนใจในความเป็นชุมชนแม่ทา เข้ามาศึกษาดูงาน และมีการแลกเปลี่ยนแนวความคิด องค์ความรู้ของซึ่งกันและกัน ทำให้ชาวบ้านมีความตื่นตัวอยู่เสมอในการยกระดับแนวทางการพัฒนาเครือข่าย

สรุปได้ว่า ลักษณะกระบวนการเรียนรู้มีการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน จากรูปแบบของการเรียนรู้ในกระบวนการกลุ่ม จากการลงมือปฏิบัติจริง หรือเป็นการเรียนรู้จากบทเรียนที่สามารถแก้ปัญหาได้ ตลอดจนการทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่ายทั้งในแนวราบและแนวตั้ง กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นเสมือนเครื่องมือที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

๔.๓ การจัดการ

ชุมชนแม่ทามีการจัดการที่ผ่านกลุ่มองค์กรที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยจะแบ่งเป็น ๒ ลักษณะคือ องค์กรธรรมชาติที่มีการก่อตั้งโดยชาวบ้าน ซึ่งมีแกนนำเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับในชุมชนแต่จะไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐ และองค์กรหรือหน่วยงานมีการจัดตั้งขึ้นโดยส่วนกลาง องค์กรหรือหน่วยงานทั้งสองลักษณะนี้สามารถประสานงานร่วมกัน เพื่อการจัดการในด้าน เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติให้ได้รับการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งบทบาทของแต่ละกลุ่มองค์กรจะมีการแบ่งแยกหน้าที่กันอย่างชัดเจน

กลุ่มองค์กรที่ก่อตั้งโดยภาครัฐ ซึ่งเป็นการก่อตั้งองค์กรในรูปแบบคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน มีหน้าที่ทางการปกครองตามที่ส่วนกลางได้กำหนดขึ้น เนื่องจากประสบการณ์ที่ผู้นำชุมชนในขณะนั้น (กำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน) ได้รับบทเรียนจากรัฐที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากส่วนกลางเมื่อชุมชนกำลังประสบกับปัญหา ทำให้ผู้นำชุมชนเกิดแนวความคิดที่จะบริหารการปกครองของชุมชนเอง โดยการจัดตั้งสภาตำบลขึ้น สภาแห่งนี้ถือเป็นสภาเถื่อนตามมุมมองของรัฐ เนื่องจากไม่มีความเป็นนิติบุคคล โครงสร้างของสภาตำบลก็จะประกอบด้วย ประธานสภาตำบล แพทย์ประจำตำบล เลขานุการสภา สมาชิกโดยตำแหน่ง (ผู้ใหญ่บ้านทุกบ้านในตำบลแม่ทา) ร่วมด้วยกลุ่มเยาวชน และกลุ่มแม่บ้าน รวมทั้งตัวแทนจากกลุ่มเครือข่าย

หน้าที่หลักของสภาตำบลคือการจัดการดูแลทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน มีการกำหนดขอบเขตป่าที่ชัดเจนเพื่อการดูแลและการใช้ประโยชน์ เริ่มจากทางทิศเหนือ-ตลอดแนวสันเขาบ้านท่าม่อนติดเขตตำบลทาเหนือ ทิศตะวันออก-ตลอดแนวสันเขาอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ทิศตะวันตก-ตลอดแนวสันเขา เขตอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน และทิศใต้-ตลอดแนวสันเขา เขตบ้านท่ากู่ อำเภอแม่

ทา จังหวัดลำพูน มีการจำแนกประเภทพื้นที่ป่าอย่างชัดเจน คือเขตป่าอนุรักษ์ ในเขตพื้นที่นี้ห้ามตัดไม้ โดยเด็ดขาด และเขตป่าไม้ใช้สอย ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ โดยจะมีกฎระเบียบ การขอใช้ไม้เป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้น อย่างในกรณีการขอใช้ไม้เพื่อการปลูกสร้างบ้านหรือการซ่อมแซมบ้าน ก็จะมีการพิจารณาของคณะกรรมการในแต่ละหมู่บ้านตามที่ได้กำหนดไว้ในระเบียบการขอใช้ ไม้ รวมทั้งบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนกระทำผิด ประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับไม่เพียงแต่เฉพาะการนำไม้มาสร้าง บ้านเท่านั้น แต่ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาของป่าได้ แต่จะอนุญาตให้หาของป่าเพื่อการบริโภคภายใน หมู่บ้าน และต้องเข้าไปหาในบริเวณเขตป่าใช้สอยเท่านั้น ในกรณีของหน่อไม้ ห้ามขายออกนอกหมู่บ้าน เว้นแต่คณะกรรมการจะเห็นสมควร เช่น ในกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น ในแต่ละหมู่บ้านนั้นก็จะมี หน้าที่ตรวจป่าในเขตรับผิดชอบของหมู่บ้านนั้นๆ หากพบเหตุการณ์หรือผู้กระทำผิด ให้รายงานให้คณะ กรรมการหมู่บ้านและตำบลทราบตามลำดับโดยด่วน หลังจากเสร็จสิ้นภารกิจตรวจป่าก็ให้รายงานให้ สภาตำบลทราบ^{๒๖}

ทั้งหมดนี้เป็นเพียงหน้าที่ส่วนหนึ่งของสภาตำบลที่จัดตั้งโครงสร้างคณะทำงานการบริหาร งานการจัดการป่าชุมชน และสภาตำบลยังต้องมีหน้าที่ประสานงานระหว่างรัฐและชาวบ้าน เพื่อให้เกิด การบรรณาธิให้มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต สภาตำบล ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน ในการจัดหาทุนเพื่อเป็นสวัสดิการกองทุนเพื่อใช้จ่ายตาม แผนงานที่กำหนดไว้ และมีการสนับสนุนส่งเสริมให้มีการฝึกอบรม ศึกษาน เพื่อเป็นการเพิ่มความรู้และ ประสบการณ์อีกทางหนึ่งในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน

กลุ่มองค์กรที่ก่อตั้งโดยชาวบ้าน มีการก่อตัวมาอย่างยาวนาน โดยเริ่มจากกลุ่มเครือข่าย ติ กลุ่มวัฒนธรรม ประเพณี กลุ่มที่กล่าวมานี้เป็นความสัมพันธ์ของการรวมตัวในเชิงสังคม และต่อมาได้รับ การพัฒนามาเป็นกลุ่ม เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยในระยะแรกเป็นการรวมกลุ่มเล็กๆ ที่มีพัฒนาการมาจากกลุ่มป๊อก ย่อยบ้าน ที่เห็นถึงปัญหาและมีความเดือดร้อนที่คล้ายคลึงกัน เป็นการ จัดตั้งเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะกลุ่ม ซึ่งผลจากการรวมกลุ่มสามารถช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่มได้ จึงทำให้ เกิดกลุ่มสอง กลุ่มสาม และกลุ่มอื่นๆ ตามมา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการเลียนแบบ กลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ไขปัญหาพื้นฐาน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มธนาคารวัว กลุ่ม ร้านค้า และกองทุนยา เป็นต้น จนกระทั่งเกิดกลุ่มกิจกรรมใหม่ๆ ที่เหมือนและต่างกัน ซึ่งกลุ่มกิจกรรม ต่างๆ จะดำเนินกิจกรรมในลักษณะต่างกลุ่มต่างทำ เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในระหว่างการทำงานก็จะช่วย กันภายในกลุ่มเท่าที่จะแก้ได้เท่านั้น ที่ไม่สามารถแก้ได้ก็จะปล่อยเลยตามเลย โดยในแต่ละกลุ่มไม่ได้มี การประสานงานกันระหว่างกลุ่ม ในระยะเวลาต่อมาได้มีการพูดคุยกันระหว่างผู้นำกลุ่ม และได้ไปศึกษา ศึกษานประสบการณ์ของเครือข่ายชาวบ้านในเขตจอมทอง หลังจากนั้นได้มีการและเปลี่ยนระหว่างกลุ่ม กิจกรรมเพื่อหาแนวทางในการช่วยเหลือกันแก้ปัญหา และเพื่อให้ทิศทางการดำเนินงานของกลุ่มกิจ กรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นไปในทิศทางเดียวกัน จึงเกิดการรวมตัวในรูปของ "เครือข่ายคณะกรรมการกลาง"

ขึ้น เพื่อเป็นเวทีหนึ่งที่ระดมความคิดเห็น ประสบการณ์ องค์ความรู้ของกลุ่มต่างๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมในชุมชน

องค์ประกอบของเครือข่ายคณะกรรมการกลาง ก็จะประกอบด้วยกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่มีในหมู่บ้าน แต่ละกลุ่มจะคัดเลือกสมาชิก เพื่อเป็นตัวแทนเข้าร่วมในคณะกรรมการกลางกลุ่มละ ๒ คน เมื่อรวมตัวกันแล้วทั้ง ๒๑ กลุ่ม จะมีสมาชิก ๔๒ คน ในสมาชิกดังกล่าวก็จะมาประชุมร่วมกันทุกวันที่ ๑๕ ของเดือน เพื่อแลกเปลี่ยนปัญหาและแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันในระดับเครือข่าย โดยคณะกรรมการกลางแต่ละชุดจะมีวาระการทำงาน ๑ ปี การบริหารงานจะแบ่งคณะกรรมการเป็นสองฝ่าย แบ่งแยกหน้าที่กันอย่างชัดเจน ประกอบไปด้วย

คณะกรรมการบริหาร ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน เลขานุการ และประชาสัมพันธ์ ฝ่ายบริหารมีหน้าที่ในการกำหนดแผนและนโยบายของเครือข่าย และมีที่ปรึกษาประกอบด้วย เจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน สภาตำบล

คณะกรรมการดำเนินงานมีหน้าที่รับนโยบายจากคณะกรรมการบริหารมาปฏิบัติตามแผน โดยแบ่งหน้าที่เพื่อการทำงานเป็น ๕ ฝ่าย ดังนี้

- ๑) ฝ่ายพัฒนากลุ่มเครือข่าย มีคณะทำงาน ๔ คน
- ๒) ฝ่ายพัฒนากองทุนข้าวสาร มีคณะทำงาน ๒ คน
- ๓) ฝ่ายพัฒนากองทุนวัว มีคณะทำงาน ๓ คน
- ๔) ฝ่ายพัฒนาสถาบันเครือข่ายการเรียนรู้ มีคณะทำงาน ๔ คน
- ๕) ฝ่ายพัฒนาและส่งเสริมอาชีพทางเลือก มีคณะทำงาน ๒ คน

ทั้งหมดเป็นโครงสร้างเครือข่ายคณะกรรมการกลางที่มาจากพลวัตของการเรียนรู้อาศัยประสบการณ์การดำเนินงานที่ผ่านมาจนเกิดการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมกับชุมชนมากที่สุด

กิจกรรมของกลุ่มที่อยู่ในคณะกรรมการกลาง ประกอบด้วย

กิจกรรมระดับครอบครัว

รูปแบบ	บทบาท
๑. การเลี้ยงวัว	- ส่งเสริมให้เลี้ยงวัวเป็นอาชีพเสริมและไว้ใช้แรงงาน
๒. การเลี้ยงหมู ไก่	- สนับสนุนให้เลี้ยงไว้เป็นอาหารในครัวเรือน
๓. ผักปลอดสารพิษ	- ปลูกไว้บริโภคเพื่อลดค่าใช้จ่าย ดีต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน
๔. ไร่นาสวนผสม	- เพื่อหลุดพ้นจากการทำเกษตรแผนใหม่

กิจกรรมระดับกลุ่ม

รูปแบบ	บทบาท
๑. ออมทรัพย์	- เป็นแหล่งเงินทุนให้กู้ยืมและเป็นการออมของกลุ่ม
๒. ธนาคารข้าว	- เป็นที่เก็บพันธุ์ข้าว และให้กู้ยืมข้าวแก่สมาชิกที่ไม่มีข้าวกิน
๓. ธนาคารวัว	- ช่วยเหลือสมาชิกในกรณีที่วัวตาย หรือเจ็บป่วย
๔. ร้านค้า	- เป็นร้านค้าเพื่อชุมชน จะขายปัจจัยการผลิตและสินค้าในราคาที่ถูกลง
๕. แปรรูป	- กลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตรและสมุนไพร ที่เป็นวัตถุดิบในท้องถิ่น
๖. กองทุนสวัสดิการกลุ่ม	- สวัสดิการช่วยเหลือกัน กรณีที่สมาชิกหรือญาติเสียชีวิต

หน้าที่และบทบาทของคณะกรรมการกลางแม่ทา มีดังนี้

๑. ด้านเศรษฐกิจ

- ขายผลผลิตทางการเกษตรร่วมกัน และเป็นการพุงราคาผลผลิต เช่น กล้วย ข้าวโพดฝักอ่อน โดยสมาชิกทุกกลุ่มจะขายผลผลิตให้กับพ่อค้าที่ตกลงราคากันไว้ นั้น จะไม่ขายให้พ่อค้าคนอื่น
- การช่วยเหลือกันกรณี วัว-ควาย ของสมาชิกตาย แต่ละกลุ่มจะช่วยกัน โดยไม่ให้เจ้าของวัว-ควายขาดทุนมาก และสามารถนำเงินที่แต่ละกลุ่มช่วยเหลือมานำไปซื้อวัว-ควายได้
- สวัสดิการช่วยเหลือกัน ในกรณีสมาชิกกลุ่ม และญาติของสมาชิกเสียชีวิต
- กองทุนรักษาสัตว์ กรณี วัว-ควาย ของสมาชิกป่วย สามารถใช้บริการจากกองทุนยาในราคาที่ไม่แพง ซึ่งมีปศุสัตว์ประจำเครือข่ายคอยให้บริการฉีดยาและรักษาให้กับสมาชิก
- การร่วมมือกันซื้อปุ๋ย และปัจจัยการผลิตในราคาถูก เพื่อช่วยเหลือสมาชิกได้ลดต้นทุนการผลิตการเกษตร และรณรงค์ให้สมาชิกใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก
- ร่วมกันต่อรองราคาข้าวโพดฝักอ่อน เพื่อให้ได้ราคาสูงขึ้นกว่าการปกติ จากกิโลกรัมละ ๒๐ บาท เป็นกิโลกรัมละ ๒๑ บาท โดยสมาชิกจะร่วมกันต่อรองกับหัวหน้าสาย

๒. ด้านสังคม

- ประสานและสนับสนุนร่วมมือกับสภาตำบลรณรงค์ให้ชาวบ้านร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า

- ชาวบ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงได้มองเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกัน และชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มได้ซื้อปุ๋ยในราคาถูกลงจากราคาปกติเป็นการช่วยเหลือชาวบ้านในทางอ้อม

๓. ด้านอื่นๆ

- รับฟังปัญหาของแต่ละกลุ่ม และนำมาวิเคราะห์เพื่อหาทางแก้ไขต่อไป
- เป็นตัวกลางคอยประสานงาน และแจ้งความคืบหน้าของกิจกรรม ให้สมาชิกแต่ละกลุ่ม และสภาตำบลทราบ
- ร่วมผลักดันนโยบายรัฐ โดยนำเสนออุปสรรค ประสพการณ์ องค์ความรู้ที่มีทุนเสริมให้เกิดผลในทางปฏิบัติของการพัฒนาให้เป็นจริง

การทำงานของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านของชุมชนแม่ทา พบว่ามีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้องค์กรชาวบ้านมีการจัดการที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง^{๓๔} ดังนี้

การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อค้นหาทั้งส่วนที่เป็นศักยภาพ และข้อจำกัดของชุมชนทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ค้นหาภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งได้ค้นหาผู้นำที่แท้จริงที่มีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ

การส่งเสริมข้อมูลหรือยกระดับองค์ความรู้ ทั้งด้านการพัฒนา การจัดการทรัพยากร และพัฒนากลุ่มหรือองค์กรชุมชน ในลักษณะของการศึกษา รวบรวมความรู้ที่มีอยู่ควบคู่กับการเสริมข้อมูลด้วยรูปแบบของการประชุมสัมมนา และการศึกษาดูงาน

การยกระดับผู้นำชุมชน ให้เป็นแบบอย่าง ได้รับการยอมรับจากชุมชนทั้งด้านความคิด การปฏิบัติ ควบคู่กับคุณธรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน เช่น ในกรณีของอ้ายประพัฒน์ อภัยมูล เป็นผู้นำคนหนึ่งทางองค์กรพัฒนาเอกชนได้ส่งเสริมสนับสนุนด้วยการให้โอกาสอ้ายประพัฒน์ได้ศึกษาดูงานร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในพื้นที่ต่างๆ เพื่อเสริมทั้งด้านความคิด และเทคนิคการทำเกษตรทางเลือก จนเป็นที่ยอมรับและเผยแพร่ในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง รวมทั้งกลุ่มชาวบ้านในหลายพื้นที่ของภาคเหนือได้เข้ามาศึกษาดูงาน

การช่วยเหลือด้านการเงิน ก็เป็นอีกบทบาทหนึ่งที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้เกื้อกูล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่จะหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ การปฏิบัติกิจกรรม เพราะเมื่อชาวบ้านเกิดการเรียนรู้แล้ว ข้อจำกัดหนึ่งของชาวบ้านก็คือ การไม่มีทุน หรือมีน้อย หรือมีหนี้สินติดอยู่การหนุนช่วยทางด้านเงินทุนเป็นลักษณะของการช่วยผ่านกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีอยู่ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มผู้เลี้ยงวัว ฯลฯ โดยชุมชนจะมีส่วนร่วมในการระดมทุน เงินทุน องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนหนึ่งที่เข้ามาสมทบ

การให้กำลังใจ ในภาวะการณ์ที่ดิ้นรนเพื่อหาทางออกของชาวบ้านในช่วงภาวะการณ์ที่ดิ้นรนเพื่อหาทางออกของชาวบ้าน การให้กำลังใจเป็นอีกบทบาทหนึ่งที่องค์กรพัฒนาเอกชน ได้มีส่วนเสริมชาวบ้าน โดยการส่งเจ้าหน้าที่ร่วมคลุกคลีศึกษา พูดคุย แลกเปลี่ยน และร่วมบริการในกิจกรรมบางเรื่อง เช่น การรับฝากในการซื้อของบางอย่างจากในเมือง เช่น เมล็ดพันธุ์ กล้าพันธุ์ เป็นต้น หรือกิจกรรมบางอย่างที่กลุ่มชาวบ้านทำไม่ประสบผลสำเร็จ ก็จะทำการสนับสนุนให้เกิดเวทีสรุปทบทวนกิจกรรมเพื่อปรับปรุงและพัฒนางานต่อไป

ในปัจจุบันนี้การดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านสามารถดำเนินการได้เอง เพราะได้ผ่านประสบการณ์การเรียนรู้ในการจัดการทั้งในเชิงวัฒนธรรมและเชิงสังคมมาโดยตลอด เนื่องจากในระยะเวลาที่ผ่านมาทั้งองค์กรชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มหรือชุมชน ได้สะสมภูมิปัญญาทั้งจากบรรพบุรุษและองค์ความรู้ภายนอกที่ถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป อย่างในกรณีของกลุ่มเยาวชน ที่มีการรวมตัวของกลุ่มเด็กหนุ่มสาวในหมู่บ้าน ให้เกิดการรักถิ่นฐานชุมชนของตนเอง เนื่องจากมีกลุ่มหนุ่มสาวที่ออกไปเรียนหนังสือ และทำงานภายนอกชุมชน เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกให้กลับมาพัฒนาชุมชน และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชุมชน กลุ่มเยาวชนนี้ทำให้เกิดการสานต่อของการทำงานของคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่าให้มีการดำเนินงานพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

- ๑ ภาควิชาการ ข ตาราง ข๖-๑
- ๒ ภาควิชาการ ข ตาราง ข๓-๑
- ๓ สัมภาษณ์ นางศรีอรอน ปัญญาใหญ่ สมาชิกกลุ่มผักปลอดสารพิษ
- ๔ สัมภาษณ์ นายอินสอน ตีะมั่ง สมาชิกกลุ่มธนาคารวัว
- ๕ ภาควิชาการ ข ตาราง ข๓-๒
- ๖ ภาควิชาการ ข ตาราง ข๓-๖
- ๗ ภาควิชาการ ข ตาราง ข๔-๑
- ๘ อ้างแล้วในประวัติชุมชน
- ๙ ภาควิชาการ ข ตาราง ข๔-๒
- ๑๐ วิฑูรย์ ปัญญากุล และ ตริยดา ตริมรรคา, ๒๕๓๙. **บนผืนแผ่นดินและชีวิตเดียวกัน.** กรุงเทพฯ: เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก และกรีนเน็ต. หน้า ๕๒.
- ๑๑ เพิ่งอ้าง หน้า ๕๓.
- ๑๒ ภาควิชาการ ข ตาราง ข๒-๑ ถึง ตาราง ข๒-๔
- ๑๓ แสงวรรณ มณีวรรณ, ๒๕๔๑. **ศักยภาพชุมชนในการพึ่งตนเองท่ามกลางวิกฤตทางเศรษฐกิจ.** เอกสารในการจัดสัมมนาทางวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. อัดสำเนา.
- ๑๔ อ้างแล้วในประวัติชุมชน "วิกฤตที่เกิดจากปัญหาภัยแล้ง อันเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่าของทั้งคนภายในและภายนอกชุมชน"
- ๑๕ ภาควิชาการ ข ตาราง ข ๔-๓ ๔ ถึง ตาราง ข ๔-๔
- ๑๖ ภาควิชาการ ข ตาราง ข ๕
- ๑๗ ธิติศักดิ์ จินาจันทร์, ๒๕๔๒. บทสัมภาษณ์ ชัชวาล ทองดีเลิศ. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบสานตำนาน การสานต่อลมหายใจของแผ่นดิน.** เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานตำนาน, หน้า ๑๖๘-๑๖๙. หน้า ๑๖๘.
- ๑๘ วันเพ็ญ สุรฤกษ์, ๒๕๒๘. **พัฒนาการทางประวัติ ความเป็นมา และการจัดการเกี่ยวกับระบบชลประทาน ในภาคเหนือของประเทศไทย.** ม.ป.ท. อัดสำเนา. หน้า ๓๙๐.
- ๑๙ ชัชวาล ทองดีเลิศ, ๒๕๔๒. ระบบเหมืองฝาย ภูมิปัญญาการจัดการน้ำพื้นบ้าน.. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบสานตำนาน สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน.** เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานตำนาน, หน้า ๕๕-๕๙. หน้า ๕๖.
- ๒๐ เพิ่งอ้าง หน้า ๕๙.

- ^{๒๐} เบญจา ศิลารักษ์, ๒๕๔๒. พลังวัฒนธรรม โอบกอดป่าต้นน้ำ. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา, หน้า ๗๙-๘๖. หน้า ๘๔.
- ^{๒๑} เพิ่งอ้าง หน้า ๘๕.
- ^{๒๒} วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ๒๕๔๒. จิตวิญญาณล้านนา. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา, หน้า ๑๙-๒๙. หน้า ๒๕.
- ^{๒๓} เพิ่งอ้าง หน้า ๒๖.
- ^{๒๔} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๑. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์. หน้า ๒๓.
- ^{๒๕} เพิ่งอ้าง หน้า ๒๔.
- ^{๒๖} พิสุทธิ พรสัมฤทธิ์โชค, ๒๕๔๒. หมอเมือง. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา, หน้า ๘๗-๙๒. หน้า ๘๗-๘๘.
- ^{๒๗} เพิ่งอ้าง หน้า ๘๘.
- ^{๒๘} เพิ่งอ้าง หน้า ๘๘.
- ^{๒๙} เพิ่งอ้าง หน้า ๘๙.
- ^{๓๐} เพิ่งอ้าง หน้า ๙๑-๙๒.
- ^{๓๑} วิฑูรย์ ปัญญากุล และ ตริยดา ตริมรรคา, ๒๕๓๙. อ้างแล้ว หน้า ๑๑๐.
- ^{๓๒} เพิ่งอ้าง หน้า ๑๕๘.
- ^{๓๓} สัมภาษณ์ กำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน
- ^{๓๔} สัมภาษณ์ นายนิคม ไชยวรรณ เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาองค์กรชุมชนภายใต้มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน “ปฏิบัติงานในกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่ทำงานเกษตรเชิงอนุรักษ์ เช่น ผักปลอดสารพิษ ประสานงานกับกลุ่มหมอฟันบ้าน ชุมชนหมอเมือง มีความรู้ด้านสมุนไพร มีการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน การอนุรักษ์ดิน น้ำ และป่าไม้”
- ^{๓๕} เอกสารข้อมูลสภาตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ฮอน จังหวัดเชียงใหม่
- ^{๓๖} เอกสารข้อมูลเครือข่ายการเรียนรู้งานพัฒนาโดยองค์กรชุมชน เครือข่ายคณะกรรมการกลางตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ฮอน จังหวัดเชียงใหม่
- ^{๓๗} เอกสารบทเรียนการทำงานสนับสนุนองค์กรและเครือข่ายชาวบ้าน กรณี โครงการพัฒนาองค์กรชุมชน (คพอ.)

ชุมชนร่วมโพธิ์ทอง

อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

๑. สภาพทั่วไปของพื้นที่ของร่มโพธิ์ทอง เป็นที่ราบเชิงเขาของป่าผืนสุดท้ายแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ค่อนข้างแห้งแล้ง การเดินทางยากลำบากโดยเฉพาะในฤดูฝน

๒. สภาพของชุมชน ได้จัดสรรอย่างมีระบบ พร้อมทั้งสาธารณูปโภคพื้นฐาน ไฟฟ้า ประปา ของหมู่บ้าน ถนน อ่างซีเมนต์ด้านซ้ายในรูป เป็นที่กักเก็บน้ำที่ส่งมาจากอ่างเก็บน้ำท้ายหมู่บ้าน แจกจ่ายสู่สมาชิกชุมชน บ้านละแวกใกล้เคียงกัน จะใช้อ่างร่วมกัน

๓. แหล่งน้ำหลักเพื่อการอุปโภคของชาวบ้าน ตั้งอยู่ท้ายชุมชน เป็นอ่างเก็บน้ำอันเนื่องมาจากโครงการในพระราชดำริของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

๔. ที่ตั้งของโครงการพัฒนาพื้นที่ป่าแควระบบ-สียัด โครงการ ๑ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งเป็นหน่วยงานของกรมป่าไม้ มีบทบาทการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนมาก

๕,๖. ป้ายแสดงเขตป่าชุมชน บน
เนื้อที่ ๑,๔๐๐ ไร่ และกฎระเบียบ
งานป่าชุมชน

๑) ห้ามตัดไม้ในระยะ ๕ ปี หลัง
ตั้งป่าชุมชน จนกระทั่งป่าคืนสู่
สภาพสมบูรณ์

๒) ต้องมีการบำรุงรักษาป่าชุม
ชนร่วมกัน เช่น ป้องกันไฟป่า

๓) ห้ามใช้ไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต
จากคณะกรรมการป่าชุมชน

๔) ห้ามเลี้ยงสัตว์ในบริเวณปลูก
เสริมในระยะ ๕ ปี

๕) ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิด

๗. บางส่วนของป่าชุมชน ที่อยู่ใน
ระยะฟื้นฟู มีแนวโน้มความอุดม
สมบูรณ์เพิ่มขึ้น

๘. ฝิ่นป่าตะวันตก อีกฟากหนึ่งของงานป่าชุมชน ที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอย่างมาก และมีแนวคิดจากชาวบ้านว่า ต้องการจะขยายงานป่าชุมชนมาสู่ป่าฝิ่นนี้ ให้กลับมาสู่สภาพสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

๙. มันสำปะหลัง ผลผลิตหลักที่สร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรในชุมชน มีการเพาะปลูกกันโดยทั่วไป

๑๐. ศูนย์วนเกษตร โครงการเกษตรทางเลือกที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ

๑๑. สวนสมุนไพร กับความพยายามในการรักษาภูมิความรู้ ของคนรุ่นเก่าไว้ต่อไป

๑๒. การอบรมด้านการเกษตรจากหน่วยทหาร ที่เกิดขึ้นอยู่เนืองๆ

๑๓. พี่ติ่ม แกนนำของคณะกรรมการชุมชน ผู้ให้ความเข้าใจใส่การนำความรู้จากการอบรมมาไว้ในหมู่บ้าน

บทที่ ๗

ชุมชนร่มโพธิ์ทอง

๑. สภาพทั่วไป

๑.๑ ที่ตั้งและสภาพชุมชน

บ้านร่มโพธิ์ทอง เป็นชุมชนหนึ่งในอำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา ตั้งอยู่ หมู่ ๗ ตำบลคลองตะเกรา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ถูกจัดสรรเป็นหมู่บ้านป่าไม้ในโครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติ แควระบบ-สียัด (โครงการ ๑) บนพื้นที่ ๗,๐๐๐ ไร่ ในจำนวนนี้แบ่งเป็นพื้นที่สำหรับพักอาศัย ๔๐๐ ไร่ พื้นที่ของส่วนราชการ ๑๐๐ ไร่ และจัดสรรเป็นที่ทำกิน ๖,๕๐๐ ไร่ บ้านร่มโพธิ์ทองมีขอบเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ จากแนวเขาละลางจากด้านทิศตะวันตกไปยังคลองตะเคียน มายังคลองตะเกรา
ด้านทิศใต้ (หนองคอก บ้านเกาะลอย)

ทิศใต้ จากเชิงเขาละลางมาตามลำห้วย ผ่านหมู่บ้านชอย ๘ ตัดตรงมายังเส้นทางผ่านตอน
ใต้ของเขาไปก้านเหลือง (ปากกล้วยไม้ จ. จันทบุรี)

ทิศตะวันออก จากแนวเชิงเขาละลางไปทางใต้ถึงแนวเขตป่าปิด (เขตป่าชุมชน ๑,๕๐๐ ไร่)

ทิศตะวันตก จากหน่วยพิทักษ์ป่าไปก้านเหลืองไปตามลำห้วยหนองชาหยั่ง ลงสู่ลำคลอง
ตะเกราทางทิศใต้ บ้านห้วยน้ำซุ่น

สภาพชุมชน เป็นชุมชนบนที่ราบเชิงเขา เกิดขึ้นโดยการอพยพผู้คนในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนออกมาอาศัยรวมกัน ในบริเวณพื้นที่ชายขอบของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า การตั้งบ้านเรือนจึงเป็นการตั้งตามผังที่กรมป่าไม้จัดวางไว้ กล่าวคือ แยกเขตที่พักอาศัยออกจากพื้นที่ทำกิน ที่พักอาศัยกระจายอยู่ ๒ ข้างของถนน อันเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักของชุมชน บ้านเรือนถูกจัดสรรเป็นตารางสี่เหลี่ยมอย่างเป็นระเบียบ อาศัยการตัดขวางของถนนเป็นตัวแบ่งเขต บ้านเรือนและสำนักงานของส่วนราชการวางตัวอยู่ตอนกลาง โดยมีพื้นที่ด้านรอบนอกของชุมชนเป็นที่ทำกิน

การเดินทางจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน มีเส้นทางสายหลักเพียงทางเดียว คือ จากหนองคอก ตัดตรงเข้าสู่ชุมชน เส้นทางคมนาคมในปัจจุบัน เป็นถนนดินที่การเดินทางในฤดูฝนยังเป็นปัญหาอยู่มาก อีกเส้นทางหนึ่งที่สามารถเดินทางเข้าสู่ชุมชนได้ คือด้านหลังที่ตัดผ่านเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน เข้าสู่บ้านปากกล้วยไม้ในเขตจังหวัดจันทบุรี แต่การเดินทางยากลำบากกว่า

๑.๒ ประชากร

ประชากรบ้านร่มโพธิ์ทองในปี ๒๕๔๑ มีทั้งสิ้น ๑,๑๔๕ คน เป็นชาย ๕๗๕ คน หญิง ๕๗๐ คน หรือจำนวน ๒๘๐ ครอบครัว มีสิทธิเลือกตั้งทั้งสิ้น ๘๗๑ คน เป็นชาย ๔๕๕ คน หญิง ๔๑๖ คน สมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ยครอบครัวละ ๔ คน ปี ๒๕๔๒ มีการย้ายเข้าอีก ๒๖ ครอบครัว ประชากรส่วนมากประมาณร้อยละ ๗๕ ภูมิลำเนาเป็นชาวอีสาน อพยพเข้ามาในช่วงการสัมปทานป่าไม้ และการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๒๙ หรือก่อนก่อตั้งเป็นชุมชนร่มโพธิ์ทอง ประมาณร้อยละ ๑๕ เป็นชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และคนพื้นที่ดั้งเดิม อีกประมาณร้อยละ ๑๐ มีภูมิลำเนาเป็นชาวภาคกลางและภาคเหนือ

จากโครงสร้างของกลุ่มประชากร ทำให้ชุมชนร่มโพธิ์ทองเป็นที่รวมของความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง บางส่วนจากภาคเหนือ ด้านการศึกษาของประชากร ส่วนมากมีการศึกษาในระดับประถมถึงระดับมัธยมศึกษา มีบางส่วน ซึ่งโดยมากเป็นผู้สูงอายุที่ไม่ได้เรียนหนังสือ

๑.๓ การประกอบอาชีพ

ในระยะแรกก่อนอพยพมาตั้งเป็นชุมชนร่มโพธิ์ทอง คนในท้องถิ่นมีการปลูกพืชเพื่อการบริโภคเป็นหลักยังไม่มีมีการปลูกเพื่อขาย พืชที่ปลูกได้แก่ ข้าวไร่ ข้าวโพด พืชผักสวนครัว และไม้ผลบางชนิด รายได้หลักของครัวเรือนได้มาจากทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในอดีต โดยการเก็บของป่าและล่าสัตว์ขาย สัตว์ที่ล่ามีอาทิ หมูป่า เก้ง แม่น กระซัง กระทั่งมีการทำสัมปทานป่าไม้ ชาวบ้านจึงหันมายึดอาชีพรับจ้างตัดไม้ขาย ในช่วงนี้เอง ที่ทรัพยากรป่าไม้ของพื้นที่เริ่มถูกทำลายและเสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็ว

ภายหลังการยกเลิกสัมปทานป่าไม้ รัฐได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก ชาวบ้านหันมาทำการเกษตรเชิงเดี่ยวหรือพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น พืชที่นิยมปลูก คือ มันสำปะหลัง ข้าวโพด และอ้อย อาชีพการเพาะปลูกตามแนวทางนี้ ชาวร่มโพธิ์ทอง ยังคงยึดถือเป็นอาชีพหลักในปัจจุบัน ซึ่งอาชีพนี้ จะทำการผลิตได้เพียงปีละครั้ง อันเนื่องจากวงจรอายุพืช และการขาดแคลนปัจจัยแหล่งน้ำเป็นสำคัญ ดังนั้นในบางช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหันไปยึดอาชีพรับจ้างภายนอกชุมชนเป็นอาชีพเสริม (การว่างงานนอกฤดูกาล มีสูงถึงร้อยละ ๔๘) ในปัจจุบันมีการส่งเสริมให้พัฒนาอาชีพขึ้น มีความพยายามปรับเปลี่ยนเป็นการทำไร่นาสวนผสมและอาชีพอื่นๆ รวมทั้งการเกษตรตามแนวพระราชดำริ เศรษฐกิจแบบพอเพียงมากขึ้น แต่ต้องเผชิญกับปัญหากรมพศมควร ทั้งจากสาเหตุความยากจนและภาระหนี้สินของชาวบ้าน และยังไม่มีผู้ที่ประสบความสำเร็จในชุมชนเพื่อเป็นแบบอย่างได้

(จากผลการสำรวจครัวเรือน อาชีพหลักที่สำคัญของชุมชน คือ การทำไร่ร้อยละ ๗๐ และรับจ้างทั่วไปร้อยละ ๑๘ อาชีพรองที่สำคัญ คือ การรับจ้างทั่วไปร้อยละ ๔๒ ทำนาร้อยละ ๓๓ และเลี้ยงสัตว์ร้อยละ ๑๓)

๑.๔ รายได้และรายจ่าย

รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนภายในชุมชนโดยประมาณ ๖๕,๕๕๗ บาทต่อปี และรายได้หลังหักรายจ่ายเหลือสุทธิ ๕,๕๙๒ บาท รายจ่ายหลักของครัวเรือนเป็นค่าใช้จ่ายปัจจัยสี่ ลงทุนการเกษตร และค่าเล่าเรียนบุตร ตามลำดับ ที่มาของรายได้ ได้จากการขายผลผลิตทางเกษตร มีมันสำปะหลังเป็นพืชหลัก ความไม่เพียงพอของรายได้ต่อรายจ่ายในภาพโดยรวมหรือยอดเงินสะสม ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินในชุมชน ปัจจุบันชาวบ้านมีภาระหนี้สินกว่าร้อยละ ๗๐ ของครัวเรือนทั้งหมด โดยมีหนี้สินประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาทต่อครอบครัว (ผลการสำรวจภาคสนามพบว่า ครัวเรือนที่มีหนี้สิน ร้อยละ ๗๓ มีหนี้สินเฉลี่ย ๕๐,๗๐๕ บาทต่อครอบครัว)

หนี้สินเป็นปัญหาสำคัญของชุมชน ชาวร่วมโพธิ์ทองประสบกับปัญหานี้สินในระยะแรกเมื่อคราวตั้งหมู่บ้านใหม่ ด้วยความที่เงินค่าชดเชยที่ได้จากการอพยพไม่เพียงพอต่อค่าขนย้ายวัสดุอุปกรณ์จากแหล่งที่อยู่เดิม มาอยู่ที่ทำกินใหม่ (ค่าชดเชยที่ได้รับขึ้นกับทรัพย์สินที่มีอยู่เดิม) หรือในรายที่ได้รับเพียงพอต่อการขนย้ายแต่ยังคงไม่เพียงพอต่อการจัดสร้างที่พักอาศัย หรือการลงทุนประกอบอาชีพทางการเกษตร อันเป็นอาชีพที่ถนัดมาแต่เดิม เหล่านี้ เป็นที่มาสำคัญของการก่อหนี้ในระยะแรกของครัวเรือนในชุมชน หลังจากนั้น ด้วยความที่เป็นระบบการผลิตแบบอิงกับตลาด ปริมาณและราคาผลผลิตไม่แน่นอน ผนวกกับระยะแรก ในพื้นที่มีปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำการเกษตร จึงเป็นที่มาของการก่อหนี้ในระยะต่อมา

๑.๕ การถือครองและการใช้ที่ดิน

ในภาพกว้าง ครัวเรือนในชุมชน ถือครองที่ดินตามการจัดสรรของกรมป่าไม้ โดยจะได้รับกรรมสิทธิในที่ดินครัวเรือนละ ๑๕ ไร่ แบ่งเป็นที่สำหรับอยู่อาศัยครอบครัวละ ๑ ไร่ และสำหรับทำกินอีกครอบครัวละ ๑๔ ไร่ แต่ทั้งนี้เมื่อเกิดการจัดสรรขึ้นจริงมีบ้างบางครัวเรือนที่ได้รับมากหรือน้อยกว่าครัวเรือนละ ๑๕ ไร่ สาเหตุมาจากหลายประการ อาทิความพร้อมในเอกสารต่างๆ ที่ชาวบ้านต้องยื่นแสดงกับเจ้าหน้าที่เพื่อขอรับสิทธิในที่ทำกินใหม่ (เฉพาะครัวเรือนที่มีที่ทำกินอยู่แล้วและต้องย้ายออกจากที่ทำกินของตนเท่านั้น ที่จะได้รับสิทธิในที่ดินจัดสรรของกรมป่าไม้ ครัวเรือนที่ไม่มีที่ทำกินแต่อพยพเข้ามารับจ้าง จะไม่ได้รับสิทธินั้น) การตกลงกับเจ้าของพื้นที่เดิมเพื่อขอแบ่งที่ทำกิน การเข้ามาขอรับสิทธิในพื้นที่จัดสรรของบุคคลภายนอกอื่นทำให้ผู้ที่อพยพออกมาเสียสิทธิในพื้นที่จัดสรร และปัญหาสำคัญที่สุดอีก

ประการหนึ่ง คือ การทุจริตของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการแบ่งสรรที่ดินดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาด้านการครอบครองที่ทำกินส่งผลมาถึงปัจจุบัน”

ครัวเรือนในปัจจุบันถือครองที่ทำกินโดยเฉลี่ยประมาณ ๒๔ ไร่ต่อครัวเรือน ส่วนมากถือครองที่ทำกินในช่วง ๕-๑๕ ไร่ต่อครัวเรือน หลักฐานการถือครองเกือบทั้งหมด เป็นใบเสียภาษีประเภท ภ.บ.ท. ๕ การใช้ประโยชน์ในที่ดิน ร้อยละ ๙๕ เป็นที่ดินเพื่อการเพาะปลูกและแหล่งน้ำ ประมาณร้อยละ ๕ เป็นที่สำหรับที่พักอาศัย

(ข้อมูลจากผลการสำรวจภาคสนาม ครัวเรือนถือครองที่ดินโดยเฉลี่ย ๒๔ ไร่ต่อครัวเรือน เป็นที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมร้อยละ ๙๕ และที่พักอาศัยร้อยละ ๕ ที่เหลือเป็นที่ดินว่างเปล่า ที่ทั้งหมดในจำนวนนี้ มีเอกสารสิทธิประเภทใบเสียภาษีหรือ ภ.บ.ท.๕ ร้อยละ ๙๗^๕)

ปัญหาที่เกิดขึ้นมากในปัจจุบันคือ เมื่อครอบครัวใหญ่และขยายขึ้นทำให้พื้นที่ทำกินไม่เพียงพอ เกิดปัญหาการบุกรุกป่าไม้เพิ่มขึ้นตามแนวเขตป่าอนุรักษ์ และเป็นปัญหาต่อเนื้อที่ระหว่างชาวบ้านกับนักอนุรักษ์และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ตามข่าวหน้าหนังสือพิมพ์ กรณีการขายที่ดินปรากฏเห็นมากพอสมควรเนื่องมาจากปัญหานี้สินที่เป็นปัญหาสะสมเดิมของชุมชน โดยที่ดินส่วนใหญ่จะไปตกอยู่แก่นายทุนท้องถิ่นมากที่สุด

๑.๖ แหล่งน้ำ

แต่เดิมนั้น ชาวบ้านใช้น้ำจากบ่อบาดาลและน้ำฝนเป็นหลักสำหรับการอุปโภคบริโภค ในระยะแรก แหล่งน้ำจัดเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งของชุมชน กระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้มีการจัดสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการชลประทานตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถขึ้น โครงการนี้เข้ามาช่วยเหลือชุมชนในด้านน้ำใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก ปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้จึงได้รับการบรรเทาไประดับหนึ่ง ปัจจุบันโครงการมีการบริหารและดูแลโดยชุมชนเอง ผ่านระบบของกรรมการหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตามแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่อาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ อันเป็นปัญหาสืบเนื่องยาวนานมาแต่อดีต ยังคงเป็นมืออยู่ในปัจจุบัน นำไปสู่ปัญหาการว่างงานในบางช่วงฤดูหลังการเก็บเกี่ยว (ผลจากการสำรวจ แหล่งน้ำดื่ม และแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่สำคัญคือ น้ำฝน รองลงมาคือ น้ำจากบ่อหรือสระที่ขุด ร้อยละ ๑๕ จากลำคลอง ร้อยละ ๖ คุณภาพอยู่ในเกณฑ์ดีร้อยละ ๖๐ และขุ่นตามธรรมชาติอีกร้อยละ ๔๐ มีความเพียงพอร้อยละ ๕๐^๖)

๑.๗ ป่าไม้

ป่าไม้ในชุมชนร่วมโพธิ์ทองเป็นป่าชุมชน ที่เริ่มกิจกรรมในการดูแลรักษาในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ป่าชุมชนมีสภาพเป็นพื้นที่ภูเขาอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่โดยประมาณ ๑,๕๐๐ ไร่ มีแนวเขตติดต่อกับพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน พื้นที่ป่าชุมชนประกอบไปด้วยภูเขาสามลูก ได้แก่ เขาผักหวาน พื้นที่ประมาณ ๙๐๐ ไร่ เขาขอยสองสาม พื้นที่ประมาณ ๕๐๐ ไร่ และ เขาสวนหย่อม พื้นที่ประมาณ ๑๐๐ ไร่

งานสร้างและดูแลรักษาป่าชุมชน นับเป็นงานที่สร้างชื่อเสียงและทำให้ชุมชนร่วมโพธิ์ทองเป็นที่รู้จักแก่ภายนอก ในปัจจุบัน งานป่าชุมชนอยู่ในช่วงที่ผลงานเริ่มปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน และกำลังมีแนวโน้มที่จะขยายงานสู่พื้นที่โดยรอบชุมชน โดยเฉพาะพื้นที่ด้านฝั่งตะวันตกของชุมชนที่พื้นที่ปัจจุบันอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอย่างหนัก

๑.๘ สาธารณูปโภค

หลังการโยกย้ายชุมชนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ กรมป่าไม้ได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านป่าไม้ โดยมีการจัดสรรที่ทำกินและสาธารณูปโภค น้ำประปา ไฟฟ้า เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชน ทำให้ประชาชนมีความสะดวกสบายมากขึ้นกว่าเดิมในด้านสาธารณูปโภค อย่างไรก็ตามปัญหาด้านการคมนาคมในบางช่วงฤดูยังคงเป็นปัญหา เนื่องจากสภาพเส้นทางที่ยังเป็นถนนดินเกือบทั้งหมด ตั้งแต่เส้นทางเดิน ทางเข้าสู่ชุมชน เส้นทางสัญจรภายใน และเส้นทางด้านหลังที่เชื่อมออกสู่จังหวัดจันทบุรี

ในชุมชนมีโรงเรียนระดับอนุบาลถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๔ อยู่หนึ่งแห่ง (จะขยายระดับการศึกษาเพิ่มอีกในปีต่อไป) มีสถานอนามัยหนึ่งแห่ง รวมทั้งส่วนราชการอื่นที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาชุมชน ทั้งหมดนี้เป็นผลพวงจากการอพยพและก่อตั้งชุมชนในระยะแรกที่หน่วยงานรัฐเข้ามาให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้าน

๑.๙ สังคม ประเพณี วัฒนธรรม และศาสนา

ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวเชิงเดี่ยว (จากผลการสำรวจจำนวนร้อยละ ๗๕) นับถือศาสนาพุทธ มีการทำพิธีทางศาสนาที่วัดในหมู่บ้าน คือวัดร่วมโพธิ์ทองและวัดไทรงาม เป็นประจำตามเทศกาล วิถีชีวิตมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมประเพณีของภาคตะวันออกเฉียงเหนือร่วมกับภาคตะวันออกเป็นส่วนใหญ่ อันมีที่มาจากรากฐานที่แตกต่างกันของประชากรของพื้นที่ ดังจะเห็นได้จากภาษาประเพณีบุญบั้งไฟ ในช่วงปลายเดือนเมษายน ถึงต้นเดือนพฤษภาคม อย่างไรก็ตาม ส่วนมากยังคงไว้เฉพาะรูปแบบ แต่ความเชื่อและข้อห้ามต่างๆ มิได้คงไว้แต่อย่างไร วัฒนธรรมใหม่นี้จะพึงพิงภายนอกสูง เนื่องจากความที่เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้กับเขตเมืองนั่นเอง

๒. ประวัติความเป็นมา

ประวัติการก่อตั้งบ้านร่มโพธิ์ทองแบ่งเป็น ๓ ช่วงเวลา ตามลักษณะการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนและทรัพยากร ได้แก่ ช่วงก่อนการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้ ช่วงการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้ และช่วงการฟื้นฟูชุมชนและทรัพยากร^๖

๑) ช่วงก่อนการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้ (พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๒๙)

เขตที่ราบชายป่าอันเป็นที่ตั้งของบ้านร่มโพธิ์ทองในปัจจุบัน เคยเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรมาก่อน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้มีประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณ ๔ ครัวเรือน จับจองถากถางพื้นที่ทำกินของตนขึ้นมา ในขณะนั้น พื้นที่อยู่ในช่วงการสัมปทานป่าไม้ของรัฐแก่ภาคเอกชน มีการเจาะน้ำยางโดยชาวบ้านเกาะชาย อย่างไรก็ตาม สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่ยังคงเป็นพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่ ทั้ง ๔ ครัวเรือน ได้จัดหาที่ทำกินเพิ่มเติมจากบริเวณข้างเคียงรวมเป็นพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๔๐๐ ไร่ ใช้บางส่วนสำหรับการเกษตรแบบยังชีพที่เหลือปล่อยเป็นที่รกร้าง การตั้งบ้านเรือน ตั้งอยู่บริเวณคลองตะเกรา ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน

ขณะนั้นในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน มีครัวเรือนจำนวนหนึ่งจากภาคอีสาน ภาคตะวันออก และภาคกลางบางส่วน อพยพเข้ามาบุกเบิก ถากถางป่า สร้างเป็นที่ทำกิน ภายหลัง ญาติพี่น้องของคนกลุ่มนี้ก็อพยพตามมาเพื่อหาที่ทำกินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ บุคคลทั้งสามกลุ่ม อันหมายถึงกลุ่มเจ้าของที่ดินเดิม ผู้อพยพเข้ามากลุ่มแรกเพื่อหาที่ทำกิน และกลุ่มญาติพี่น้องที่ตามมา ทั้งหมดทำการเกษตรเพื่อยังชีพ พืชที่ปลูกในระยะแรก ประกอบด้วย ข้าวไร่ ข้าวโพด พืชผักสวนครัว และไม้ผล รายได้ของครัวเรือนได้มาจากการเก็บของป่าจำพวก ไร่ และล่าสัตว์ขาย สัตว์ที่ล่าได้ เช่น หมูป่า เก้ง กวาง กระเจง เป็นต้น

ในราวปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งเป็นช่วงที่ผ่านการสัมปทานป่าไม้ไปแล้ว ทรัพยากรโดยเฉพาะป่าไม้ เริ่มอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ชาวบ้านขาดรายได้จากการรับจ้างในธุรกิจทำไม้ จึงบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น ผนวกกับรัฐมีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก เพื่อนำเงินตราเข้าประเทศ ส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางการผลิตสินค้าเกษตรในพื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การบุกรุกพื้นที่ป่าก็ทวีความรุนแรงขึ้นเป็นเงาตามตัว มีการอพยพของผู้คนจากภายนอกเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่ป่าโดยรอบของชุมชน หรือในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนเพิ่มมากขึ้น การซื้อขายเปลี่ยนมือการถือครองที่ทำกินอยู่ในปริมาณสูง พืชเศรษฐกิจที่ปลูกช่วงนี้ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด และอ้อย

๒) ช่วงการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้ (พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๗)

ต่อมา ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ กองทัพอากาศที่ ๑ ได้ประกาศให้ป่าบริเวณนี้เป็นเขตห้ามบุคคลเข้าไปอยู่อาศัย โดยให้เหตุผลทางการทหารว่า พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตฐานปฏิบัติการและสะสมกำลังพลของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจป้องกันและรักษาป่ารอยต่อ ๕ จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา สระแก้ว ระยอง จันทบุรี และชลบุรี) และได้รับการอนุมัติโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่ป่ารอยต่อ ๕ จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ซึ่งรวมไปถึงนโยบายการอพยพราษฎรที่อาศัยในพื้นที่ซึ่งจะประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน งานอพยพราษฎรออกจากป่าจึงเริ่มขึ้น พื้นที่ที่ถูกจัดสร้างเพื่อรองรับผู้อพยพ คือ พื้นที่ในเขตครอบครองของ ๔ ครัวเรือนดังกล่าวในตอนต้น รวมกับพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมอีกส่วนหนึ่ง

กองทัพอากาศที่ ๑ เป็นผู้ให้การสนับสนุนด้านกำลังพลแก่กรมป่าไม้ในการดำเนินการอพยพราษฎร รวมถึงจัดสรรที่ดินทำกินในรูปหมู่บ้านป่าไม้ พ.ศ. ๒๕๓๔ และประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ครัวเรือนอพยพในขณะนั้น มีจำนวนทั้งสิ้น ๙๔ ครัวเรือน เป็นครัวเรือนของหมู่บ้านต่างๆ ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ประกอบไปด้วยครัวเรือนจาก บ้านภูไท ๓๓ ครัวเรือน บ้านหนองขาหย่าง ๑๒ ครัวเรือน กลุ่มบ้านมอทราย-บ้านท่าตะแบก และบ้านชอย ๖ จำนวน ๑๓ ครัวเรือน กลุ่มบ้านตัมมะปริง บ้านชอย ๘ บ้านชอย ๑๕ บ้านชอย ๑๖ และบ้านสามร้อยไร่ ๓๖ ครัวเรือน

แนวปฏิบัติในขั้นต้น ชาวบ้านที่ถูกอพยพจะได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินเขตพื้นที่จัดสรรเป็นการชดเชย แต่ทั้งนี้ ต้องเป็นครัวเรือนที่ครอบครองที่ทำกินอยู่ก่อนและมีหลักฐานครอบครองชัดเจน ครัวเรือนอพยพจะได้รับสิทธิในที่ทำกินครอบครัพละ ๑๔ ไร่ และที่อยู่อาศัยอีก ๑ ไร่ รวมเป็นที่ดินต่อครัวเรือน ๑๕ ไร่ ภาครัฐจัดเตรียมพื้นที่ไว้สำหรับที่พักอาศัยของครัวเรือนดังกล่าว รวมทั้งรองรับการปลูกสร้างอาคารสำนักงานของส่วนราชการอีก ๑๐๐ ไร่ รวมเป็นพื้นที่ ๕๐๐ ไร่ โดยที่ทำกินไม่นับรวมอยู่ในจำนวนนี้ แต่เตรียมไว้ในอีกแห่งหนึ่ง คือพื้นที่รอบนอกของชุมชนนั่นเอง กรมป่าไม้จะให้กรรมสิทธิ์ในการทำกิน และสืบทอดมรดก แต่ไม่อนุญาตให้ทำการซื้อขายแก่บุคคลอื่น

ขั้นตอนการปฏิบัติ มีครัวเรือนจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้รับสิทธิในพื้นที่จัดสรร เกิดเป็นข้อพิพาทเรื้อรังมาจวบจนปัจจุบัน สาเหตุมีหลายประการ หนึ่งในนั้น ครัวเรือนที่ครอบครองที่ทำกินในเขตป่าอนุรักษ์เดิม มิได้แจ้งขอรับสิทธิครอบครองที่ทำกินจากภาครัฐ เนื่องจากเป็นการยุ่งยากเรื่องการติดต่อดำเนินการ และเกรงภาระภาษีที่จะตามมา" สอง การจัดเตรียมเอกสารของชาวบ้านเพื่อขอรับสิทธิในพื้นที่จัดสรร ขาดความพร้อมสมบูรณ์ ทำให้เกิดปัญหาการดำเนินงาน กระทั่งสูญเสียสิทธิไป สาม ครัวเรือนภายนอก ที่มิได้เป็นครัวเรือนในพื้นที่ป่าอยู่ในข่ายการอพยพ เข้ามาขอรับสิทธิ ทำให้ที่จัดสรรไม่พอสำหรับผู้

อพยพ การเข้ามาของคนกลุ่มนี้มีทั้งดำเนินการด้วยตนเอง ได้รับการชักชวนจากกลุ่มผู้อพยพเอง และที่สำคัญคือการทุจริตของเจ้าหน้าที่ ผลที่ตามมา คือ เมื่อเกิดการอพยพออกจากพื้นที่ป่าแล้ว บางรายไม่มีที่อยู่อาศัย บางรายไม่มีที่ทำกิน บางรายไม่มีทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ที่ดินบางแปลงถูกปล่อยทิ้งร้างว่างเปล่า ไม่มีผู้เข้าไปประโยชน์

เงินชดเชยการอพยพ เจ้าหน้าที่จะจ่ายแก่ชาวบ้านเป็นเงินก้อน ตามมูลค่าทรัพย์สินถือครอง ต้นไม้และคำรื้อถอน เงินจำนวนนี้ ชาวบ้านบางรายขาดการบริหารเงินอย่างถูกวิธี นำไปซื้อสินค้าฟุ่มเฟือย การพนัน อันไม่ก่อประโยชน์ต่ออาชีพในอนาคต บางราย ได้รับเงินชดเชยในปริมาณน้อยเกินไป ไม่เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายในการขนย้าย ปลูกสร้างบ้าน และลงทุนการเกษตรในที่ทำกินใหม่ เกิดเป็นปัญหาหนี้สินของชาวบ้านตามมา

ช่วงการอพยพนั้น เป็นช่วงฤดูฝน ทำให้การเดินทางขนย้ายสัมภาระเป็นไปได้ด้วยความลำบาก พื้นที่รองรับขาดความพร้อม และสาธารณูปโภครองรับ ทำให้หลายรายไม่สามารถทำการเกษตรในพื้นที่จัดสรรได้ อีกทั้งเกิดปัญหาการข่มขู่และเรียกร้องค่าเสียหายจากเจ้าของเดิม บางพื้นที่ไม่มีถนนเข้าไประยะหนึ่ง ทำให้ทำการเกษตรยากลำบาก นอกจากปัญหาที่พักอาศัย ที่ทำกิน เงินชดเชย หนี้สิน และขาดแคลนสาธารณูปโภคเมื่อแรกอพยพนั้น เป็นปัญหาที่อุบัติขึ้นพร้อมกับการก่อเกิดชุมชนร่วมโพธิ์ทอง พร้อมกับการเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นธรรมชาติของชุมชน และที่สำคัญ พร้อมกับการเกิดขึ้นของปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มคนจากพื้นเพ ภูมิลำเนา วัฒนธรรมประเพณีที่ต่างกัน ทั้งหมด เป็นแรงกดดันจากภายในของชุมชน ไม่เพียงเท่านั้น แรงกดดันจากภายนอกก็ถึงโถมสู่ชุมชนในช่วงระยะเวลานี้เช่นกัน

ปัญหาทรัพยากรเสื่อมสภาพ น้ำกินน้ำใช้ขาดแคลน เป็นข้อจำกัดทางกายภาพของชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐผู้รับผิดชอบโครงการ ผ่านหน่วยงานของกรมป่าไม้ และหน่วยทหารพราน ต่างเข้ามาปฏิบัติภารกิจของตน ทางหนึ่ง เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น ทางหนึ่งเพื่อดูแลความสงบเรียบร้อย ระวังป้องกันการบุกรุกทำลายป่าที่มีอยู่อย่างทุกขุมในสมัยนั้น ผลจากการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่เป็นไปด้วยดีในระดับหนึ่ง แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็สร้างความอึดอัดแก่ชาวบ้าน ที่ต้องปฏิบัติตามกรอบระเบียบของเจ้าหน้าที่ทางการที่วางไว้อย่างเคร่งครัด ความขัดแย้ง ความไม่เข้าใจกันทั้งจากมุมมองของเจ้าหน้าที่และชาวบ้าน เป็นปัญหาความกระทบกระทั่งกันอยู่เนืองๆ ความขัดแย้งเรื่องแนวเขตของชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้เป็นเรื่องหลัก ตามมาด้วยการจับกุม เสียค่าปรับ จำคุก เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ความขัดแย้งในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มสหกรณ์ฯ ระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารกับแกนนำชุมชน มุมมองที่แตกต่างกันในเรื่องการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า รวมถึงการทำร้ายเจ้าหน้าที่ถึงขั้นเสียชีวิต ต่างก็เคยเกิดขึ้นในพื้นที่นี้มาก่อน

๓) ช่วงการฟื้นฟูชุมชนและทรัพยากร (พ.ศ. ๒๕๓๘-ปัจจุบัน)

ผ่านช่วงแห่งการต่อต้าน เริ่มต้นตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงมีความเป็นอยู่ไม่ดีขึ้น ภาครัฐก็ได้ทยอยจัดสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ ลงสู่พื้นที่ ทำให้เกิดความสะดอกสบายเพิ่มขึ้นมาก ชาวบ้านหลายราย ขายที่ดินของตนและอพยพไปหาที่อยู่แห่งใหม่ (ถึงแม้การให้สิทธิระยะแรกจะระบุว่าไม่สามารถซื้อขายได้ แต่ทางออกที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ปฏิบัติกัน คือ ทำสัญญาเงินกู้ เอาที่ดินจำนอง วิธีนี้ ทรายาดที่ขังไม่มีการออกโฉนด ก็ยังคงเปลี่ยนมือเจ้าของได้) แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ในชุมชน ก็เริ่มตระหนักว่าตนไม่สามารถที่จะอพยพไปไหนได้อีก นานี้จะพื้นที่สูงที่มีอยู่ให้ดีขึ้น ประกอบกับมีแนวความคิดด้านการพัฒนาชุมชนที่อยู่ติดป่า บ้านร่มโพธิ์ทองอยู่ติดป่าดิบแล้งลุ่มต่ำผืนสุดท้ายของภาคตะวันออก จึงได้รับความสนใจอย่างมากและมีความพยายามจากหลายหน่วยงานที่จะปกป้องผืนป่า โดยเฉพาะภาครัฐที่ได้จัดทำโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่า ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ภายใต้โครงการพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งรวมไปถึงหมู่บ้านร่มโพธิ์ทอง โดยมีการสนับสนุนให้มีการทำไร่นาสวนผสม นอกจากนั้นยังช่วยชุดบ่อในที่ดินทำกินให้เกษตรกร ประมาณ ๒๐๐ ราย และได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทำการส่งเสริมถั่วเหลือง เจ้าหน้าที่หลายฝ่ายได้รับแนวคิดในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

พ.ศ. ๒๕๓๙ ชุมชนได้รับแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากการได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ต่างๆ เช่น การศึกษาดูงานด้านการเกษตร ป่าชุมชนจากวัดท่าวังไทร การพูดคุยแลกเปลี่ยน เกิดกลุ่มสนใจในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน พร้อมกับการพัฒนาความเป็นอยู่ของคนในชุมชน การศึกษาดูงานนี้ เป็นเหตุให้องค์กรชุมชนเริ่มต้นตัวในการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมมองการพัฒนาควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรชุมชน และมีการนำแนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชนเข้ามาสู่กลุ่มแกนนำ และขยายสู่ชาวบ้านในที่สุด

เมื่อแนวคิดได้รับการยอมรับร่วมกันระหว่างชาวบ้านและแกนนำชุมชนแล้ว ก็เกิดการสร้างความสัมพันธ์โดยเป็นพันธมิตรกับภาครัฐในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สร้างแผนการจัดการป่าชุมชนขึ้นมา นอกจากนี้ชุมชนยังผนวกแผนการพัฒนาอาชีพ ความเป็นอยู่ของคน มีการสร้างทางเลือกในการประกอบอาชีพในชุมชน ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงการอนุรักษ์ (conservation) และการพัฒนา (development) หรือแนวความคิดเรื่องการพัฒนาเชิงนิเวศ (ecodevelopment) รวมทั้งการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน และการเสริมศักยภาพชุมชนในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

๓. การพึ่งตนเอง

ภาพรวมของการพึ่งตนเองของชุมชนร่มโพธิ์ทอง โดยทั่วไปไม่ปรากฏเป็นภาพลักษณ์เด่นชัดนัก อันเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ แต่ที่นับเป็นสาเหตุสำคัญเกิดจากการเป็นชุมชนเกิดใหม่ โดยการอพยพคนในหลายวัฒนธรรมมาอยู่ร่วมกัน และการรวมตัวในระยะแรก ก็ประสบปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนอย่างรุนแรง อีกทั้งปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหานี้สิน ปัญหาสาธารณูปโภค ก็ตามมา

รวมไว้ในภายหลังอย่างหนักอีกเช่นกัน แต่คุณลักษณะที่น่าสนใจของชุมชนร่วมโพธิ์ทอง คือความเป็นชุมชนอันเกิดจากปัญหานานับประการเช่นนี้ แต่สามารถฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ และร่วมกันดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จนเป็นที่รู้จัก และในปัจจุบัน กำลังขยายงานสูงงานการพัฒนาในด้านอื่นๆ ควบคู่กันไป เช่นนี้ จึงถือเป็นอีกหนึ่งชุมชนที่ควรค่าแก่การศึกษา

๓.๑ ด้านเทคโนโลยี

เนื่องจากชุมชนร่วมโพธิ์ทองเป็นชุมชนเกษตรกรรม ในปัจจุบันทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ผลผลิตส่งเข้าสู่ระบบตลาดภายนอกชุมชนเป็นหลัก ถึงแม้ว่าในอดีต จะทำการเกษตรแบบยังชีพและมีการปลูกพืชหลากหลายชนิดก็ตาม ดังนั้นเทคโนโลยีทางการผลิตที่ใช้จึงเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตพอสมควร จากการสอบถามและสังเกตการณ์ภาคสนามพบว่า เทคโนโลยีทางการผลิตรวมทั้งรูปแบบการผลิตทางการเกษตรในช่วงแรกของชุมชน เป็นไปในลักษณะเรียบง่าย พึ่งพิงภายนอกไม่สูงนัก ภายหลังเมื่อมีการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ ทำให้การเลือกใช้เทคโนโลยีทางการผลิตและรูปแบบการผลิตเปลี่ยนแปลงไป รูปแบบและเทคโนโลยีการผลิตของชุมชน เริ่มรับรู้และนำเข้ามาจากภายนอกชุมชน ทั้งจากคนของชุมชนเองและคนจากภายนอก เริ่มมีการเลียนแบบทางการผลิตอันรวมความไปถึงการเลือกใช้เทคโนโลยีด้วย ส่วนมากเป็นเทคโนโลยีที่มีระดับราคาแพง แต่ยังคงจัดหาได้จากพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับชุมชน เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ในปัจจุบันนี้ คนในชุมชนนับว่ามีความสามารถพอที่จะพัฒนาและปรับปรุงรูปแบบการผลิตของตนให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น

ถึงแม้ว่าเครื่องมือเครื่องใช้บางประเภทที่มีความจำเป็นสูง อาทิ รถไถใหญ่ รถไถเดินตาม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่ารถอีแต๊ก จะมีความจำเป็นที่แต่ละครัวเรือนต้องมีไว้ใช้ในการทำงานเกษตร เช่น การยกร่อง การไถพรวน การเก็บเกี่ยวผลผลิต หรือจนกระทั่งการบรรทุกสินค้าออกไปขาย แต่เนื่องจากระดับราคาของสินค้าเหล่านี้ที่มีระดับราคาค่อนข้างสูง ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมจัดซื้อไว้เป็นสมบัติของตนมากนัก นิยมว่าจ้างผู้อื่นที่มีอุปกรณ์ดำเนินการแทนมากกว่า

ส่วนด้านผลกระทบทางด้านเทคโนโลยีและรูปแบบการผลิตที่มีต่อชุมชน มักจะอยู่ในด้านลบมากกว่าด้านบวก เช่น ผลกระทบของสารเคมีตกค้างที่ใช้ในการผลิตทางการเกษตร คือ ยาฉีดฆ่าหญ้าซึ่งจะมีผลต่อสุขภาพของคนในชุมชน การแข็งกระด้างของดินอันเป็นผลสืบเนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมีในระยะยาว และผลกระทบที่สำคัญคือผลด้านการก่อกวนอันเป็นผลพวงที่สำคัญอีกประการจากการพึ่งพิงเทคโนโลยีระดับสูง

จากผลการสำรวจชุมชน การเลือกใช้เทคโนโลยีของครัวเรือนอาศัยความสะดวกในการจัดหา เลือกรูปแบบที่เหมาะสมกับการผลิตของตน และ เลือกตามผู้ที่ใช้แล้วได้ผลดีเป็นสำคัญ คือคิดเป็นร้อยละ ๔๘ ๔๗ และ ๔๓ ตามลำดับ การจัดหาเน้นหนักประเภทที่จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่นเป็นหลัก คิด

เป็นร้อยละ ๖๗ เทคโนโลยีมีระดับราคาสูงร้อยละ ๖๕ ผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีสูงสุดคือต่อการ
เกิดหนี้สินร้อยละ ๔๓ และปัญหาที่พบมากที่สุดคือปัญหาระดับราคาแพง ร้อยละ ๓๓^{๑๐}

๓.๒ ด้านเศรษฐกิจ

บ้านร่มโพธิ์ทอง เป็นชุมชนเกษตรกรรม (ครัวเรือนเกษตรร้อยละ ๘๗^{๑๑}) มีอาชีพทำไร่เป็น
หลัก ลักษณะการผลิตของชุมชน ต้องอาศัยความเป็นไปของเศรษฐกิจภายนอกชุมชนเป็นตัวกำหนด
ราคาปัจจัยและผลผลิตของชุมชน เนื่องจากผลผลิตทั้งหมดของชุมชนต้องส่งขายสู่ตลาดภายนอกทั้ง
หมด นอกจากการกำหนดราคาและปริมาณผลผลิตจากตลาดภายนอกแล้ว ปัจจัยการผลิตตั้งแต่ต้น
พันธุ์ (กรณีมันสำปะหลัง ที่เป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชน) ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ตลอดจนราคา
วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ อำนาจต่อรองของชุมชนก็มีน้อยมากเช่นกัน ทั้งหมดนี้มีผลมาจากรูปแบบการผลิต
ของชุมชนที่อิงกับระบบตลาดเป็นสำคัญ

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่ออำนาจต่อรองราคาสินค้าของชุมชน คือการรวมกลุ่ม
กิจกรรมเพื่อสร้างอำนาจต่อรองการกำหนดราคาสินค้า กิจกรรมประเภทนี้ของชุมชนยังไม่มี ความเข้ม
แข็งมากนัก การรวมกลุ่มกิจกรรมเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ ยังคงอยู่ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น
โดยความช่วยเหลือของกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่ให้แกคนในชุมชน ปรากฏในลักษณะการให้คำแนะนำใน
การประกอบอาชีพ (ร้อยละ ๒๘) และช่วยจัดหาวัสดุอุปกรณ์การผลิตเป็นหลัก (ร้อยละ ๒๓) เช่น
สหกรณ์หมู่บ้านช่วยในการจัดหาปุ๋ยให้ เป็นต้น จากการศึกษา พบว่ามีการให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน
บ้าง (ร้อยละ ๑๘^{๑๒}) แต่ในปัจจุบันยังมีมูลค่าการให้ความช่วยเหลือปริมาณที่ค่อนข้างน้อย ทั้งในแง่ของ
ปริมาณเงิน และแก่ผู้ได้รับความช่วยเหลือ กลุ่มที่ให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุนนี้ คือกลุ่มออมทรัพย์ของ
ชุมชน ซึ่งมีอยู่ ๒ กลุ่มในปัจจุบัน

ในด้านการเลือกประกอบอาชีพของคนในชุมชนนั้นมีค่อนข้างจำกัด เนื่องจากต้องอยู่กับ
เงื่อนไขหลักของสภาพพื้นที่ของชุมชน และปัจจัยด้านกลุ่มคน ที่กลุ่มคนส่วนใหญ่อพยพมาจากต่างถิ่น
ต้องปรับตัวและทำการผลิตในรูปแบบที่ตนไม่ถนัด การผลิตในยุคแรกๆ จึงทำการผลิตในลักษณะเลียน
แบบกันเพื่อหารูปแบบการผลิตที่เหมาะสมกับตนเองและพื้นที่

ด้านการออมและหนี้สิน ในพื้นที่ หนี้สินนับเป็นปัญหาสำคัญของชุมชนปัญหาหนึ่ง (ครัว
เรือนที่เป็นหนี้สินร้อยละ ๗๓) โดยมีมูลค่าเฉลี่ย ๕๐,๗๐๕ บาทต่อครอบครัว หนี้สินจำนวนนี้ มิได้สร้าง
ความหนักใจให้แก่ผู้รับภาระมากนัก สืบเนื่องจากแนวโน้มการชำระคืนหนี้สิน (สามารถชำระได้ภายในปี
เดียวคิดเป็นร้อยละ ๕๒ และภายใน ๕ ปี ร้อยละ ๓๐) และด้วยการที่มีปริมาณเงินหมุนเวียนในมูลค่าที่
ค่อนข้างสูง แหล่งเงินกู้ที่สำคัญของชุมชน คือ สหกรณ์ และธนาคารเพื่อการเกษตร (ร้อยละ ๕๐) รองลง
มาคือ ญาติหรือเพื่อน (ร้อยละ ๒๗) และนายทุนท้องถิ่น (ร้อยละ ๒๓) ส่วนเงินออมในชุมชน มีค่อนข้าง

น้อย (ร้อยละ ๓๗) โดยการออมมักจะเป็นการออมผ่านกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน มากที่สุด (ร้อยละ ๕๐) รองลงมาคือ เป็นการฝากเข้ากับสถาบันการเงิน เช่น ธกส. (ร้อยละ ๔๑)^{๑๑}

อนึ่ง จากการศึกษาเรื่องการกระจายรายได้ของชุมชน พบว่ามีระดับการกระจายรายได้ที่ค่อนข้างสูง หรืออยู่ในเกณฑ์ดีเมื่อเทียบกับตัวเลขการกระจายรายได้ในภาพรวมของประเทศไทย (สัมประสิทธิ์วัดการกระจายรายได้ของชุมชนอยู่ที่ ๐.๓๔๖^{๑๒}) ผลการศึกษานี้ เป็นการยืนยันให้ทราบถึงฐานะความเป็นอยู่ในมุมมองของรายได้ว่า คนในชุมชนมีระดับความเป็นอยู่ที่ใกล้เคียงหรือไม่มีความแตกต่างกันมากนัก

ปัญหาด้านเศรษฐกิจภายในชุมชนโดยสรุป มีปัญหาหลักจะมาจากการขาดอำนาจในการต่อรองราคาสินค้า (ร้อยละ ๕๗) รองลงมาได้แก่ การขาดอำนาจในการต่อรองราคาปัจจัยการผลิต (ร้อยละ ๕๓) และ ปัญหาหนี้สิน (ร้อยละ ๔๔)^{๑๓} ซึ่งภาพรวมของชุมชนด้านการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจเป็นไปได้ลำบาก เพราะการผลิตหลักยังคงต้องอาศัยปัจจัยเศรษฐกิจภายนอกอยู่ และชุมชนยังอยู่ในช่วงการเรียนรู้และพัฒนาตนเองเพื่อต่อสู้กับปัญหาดังกล่าว

๓.๓ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ลักษณะของชุมชนเดิม เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรค่อนข้างสูง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมเหมาะกับการเพาะปลูก ถึงแม้ในอดีตบางช่วงของการพัฒนาพื้นที่ป่าและทรัพยากรโดยรอบของชุมชน จะถูกทำลายลงอย่างมาก แต่หลังจากกิจกรรมในด้านการอนุรักษ์พื้นที่ป่า และจัดสร้างเป็นป่าชุมชนขึ้น ทำให้ชาวบ้านแห่งนี้ หันมาให้ความสำคัญ และดูแลเอาใจใส่กับทรัพยากรของพวกเขาตนมากขึ้น ทรัพยากรนี้ รวมความทั้ง ป่าไม้ ดิน และน้ำ

ทรัพยากรป่าไม้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของงานการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชน จากเดิมที่สภาพป่าโดยรอบ เป็นป่าเสื่อมโทรม ในปัจจุบัน สภาพป่าด้านทิศตะวันออกของชุมชนเริ่มฟื้นคืนสภาพความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และในอนาคต ชาวบ้าน ผ่านทางกลุ่มแกนนำของชุมชน มีดำริร่วมกันที่จะขยายงานการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่า สู่มิ่นป่าใกล้เคียง รวมทั้งฟื้นป่าด้านฝั่งตะวันตกของชุมชน ที่มีสภาพเสื่อมโทรมอยู่ในปัจจุบัน

ทรัพยากรดิน จากที่เคยเป็นทรัพยากรที่มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากความที่เป็นสภาพป่ามาในอดีต เมื่อต้อนรับการเข้ามาของพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ การเพาะปลูกพืชชนิดเดิมซ้ำในแปลงเดียวกันนานเข้า พร้อมทั้งมีการใช้สารเคมีเพื่อการบำรุงพืชอย่างหนัก ทำให้ปัญหาเสื่อมสภาพของดินเริ่มปรากฏชัดขึ้น ปริมาณสารเคมีต่างๆ ที่ต้องใช้สูงขึ้นเรื่อยๆ ผลผลิตที่ลดต่ำลงหากการบำรุงอยู่ในปริมาณเท่าเดิม เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ว่าเป็นรูปธรรม ทางออกที่ชาวบ้านกระทำกัน หรือความพยายามในการหาวิธีการเพื่อฟื้นฟูสภาพดิน เช่น การปลูกพืชหมุนเวียน (ร้อยละ ๑๒) ลดการใช้สารเคมี

(ร้อยละ ๘) การพักดิน (ร้อยละ ๓) รวมทั้งการใช้ปุ๋ยคอกบำรุงดิน (ร้อยละ ๒) แต่ทั้งหมดนี้ยังคงกระทำกันในบางกลุ่มคนที่ประสบปัญหาเท่านั้น^{๑๖}

ทรัพยากรน้ำ มีเพียงพอต่อความต้องการถึงแม้จะประสบปัญหาการขาดแคลนในบางช่วงฤดูก็ตาม น้ำฝนจะใช้เป็นหลักสำหรับการเกษตรและการบริโภค ส่วนน้ำใช้ในครัวเรือนได้จากอ่างเก็บน้ำเหนือหมู่บ้าน มีการจัดการน้ำให้เพียงพอตลอดปี ซึ่งเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

ปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ทางด้านของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร คือ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร (ร้อยละ ๑๗) โดยเฉพาะที่ดิน ซึ่งเป็นปัญหาที่ก่อตัวมาตั้งแต่คราวอพยพผู้คนเข้ามาอยู่รวมกันเป็นชุมชนและส่งผลกระทบมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งเกิดมาภายหลัง คือ ปัญหาการขาดประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร (ร้อยละ ๑๗) ปัญหาทรัพยากรเสื่อมสภาพจากการใช้งาน (ร้อยละ ๑๕) ปัญหาภัยแล้ง และการเสียสมดุลของระบบนิเวศ (ร้อยละ ๑๒)^{๑๗} อีกปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นและอยู่ในความสนใจของชาวบ้านแห่งนี้ คือการขาดประสิทธิภาพในการดูแลทรัพยากรของเจ้าหน้าที่รัฐ อันมีผลทำให้เกิดการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้าน ปัญหานี้โยงไปสู่ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ ทฤษฎีหนึ่ง คือ Collective Action ที่กล่าวถึงการให้สิทธิในการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาแก่ชาวบ้าน เพื่อประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรในระยะยาว

๓.๔ ด้านจิตใจ

การแก้ปัญหาชุมชนในระยะแรกเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องสิทธิในที่ทำกิน อาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย กล่าวเฉพาะในส่วนของแกนนำชุมชนและสถาบันสงฆ์ ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการยุติปัญหาความขัดแย้งนี้ ในชุมชนมีวัด ๒ แห่ง แต่ละแห่งล้วนมีความผูกพันกับกลุ่มชาวบ้านที่แตกต่างกัน วัดโพธิ์ทอง เป็นวัดที่เกิดขึ้นและตั้งอยู่ ณ ที่แห่งนี้มาก่อน ส่วนวัดไทรงาม เป็นวัดที่ย้ายเข้ามาพร้อมกับกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาภายหลัง ทั้ง ๒ วัดนี้ ล้วนมีบทบาทสำคัญในการยุติปัญหาความขัดแย้ง และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน

ในส่วนของแกนนำชุมชน มีความพยายามในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง โดยวิธีการดึงคนที่ เป็นแกนนำของแต่ละกลุ่มคน เข้ามาช่วยในงานแก้ปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน ปัจจุบัน ปัญหาด้านเศรษฐกิจ (ร้อยละ ๗๖) ทั้งนี้สิ้นและผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ นับเป็นปัญหาด้านหลัก ตามติดด้วยปัญหาด้านสาธารณสุขโรค (ร้อยละ ๔๓) โดยเฉพาะถนน ที่ยังคงเป็นถนนดิน มีปัญหาฝุ่นควัน และเป็นอุปสรรคในการเดินทางยามฤดูฝน ปัญหาสังคม (ร้อยละ ๓๑) อันสืบเนื่องมาจากการเป็นชุมชนที่ไม่ได้เกิดจากการรวมตัวอย่างเป็นธรรมชาติ ปัญหาทรัพยากรเสื่อมสภาพ (ร้อยละ ๒๙) ปัญหาด้านการปกครอง (ร้อยละ ๑๗) ทั้งด้านการปกครองตนเองที่มีหลายกลุ่มคนแย่งอำนาจกันอยู่ หรือจากภายนอกทั้งจากหน่วยทหารพรานและการกระทบกระทั่งกับกรมป่าไม้ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ชุมชนร่วมโพธิ์ทอง เป็นชุมชนที่ต้องเผชิญปัญหาต่างๆ รอบด้าน แต่คนในชุมชนและแกนนำชาวบ้าน ต่างพยายามที่จะหาหนทางในการยุติปัญหาต่างๆ และดำเนินงานพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง (การเผชิญปัญหาอย่างหนักนี้ ส่งผลให้บางส่วนของคนในพื้นที่ มีความต้องการอพยพทิ้งถิ่นฐานอีกครั้งในสัดส่วนที่สูงกว่าทุกพื้นที่ศึกษา คือโดยประมาณร้อยละ ๕.๑๗)^{๑๘}

๓.๕ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะของชุมชนเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ไม่นาน เป็นแหล่งที่รวมของคนหลายถิ่นฐาน ที่มีสังคม ประเพณีและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป ทำให้ความเป็นสังคมแบบเครือญาติมีอยู่น้อย ถึงแม้ในช่วงของการอพยพเข้ามาในยุคแรกๆ จะมีการชักนำญาติพี่น้องเข้ามาอยู่รวมกันมากก็ตาม ลักษณะครอบครัวที่พบเป็นครอบครัวเชิงเดี่ยวมากกว่า ทำให้การช่วยเหลือกันในกลุ่มคนของสังคมที่พบเห็นในสังคมเครือญาติมีให้เห็นน้อย คนในวัยแรงงานมีอยู่ประมาณร้อยละ ๕๔ ให้สัดส่วนในการพึ่งพิงของประชากรของชุมชนมีค่าค่อนข้างสูง คือ ๑.๘๙^{๑๙} ทำให้เห็นว่าเป็นภาวะที่ค่อนข้างหนักสำหรับชุมชนที่ต้องดูแลประชากรนอกวัยแรงงานนี้

ผู้นำของชุมชนที่สำคัญ เป็นผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางการ มากกว่าการเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่มักพบเห็นในชุมชนที่มีประวัติยาวนานทั่วไป ตำแหน่งผู้นำของชุมชนที่สำคัญคือ ผู้ใหญ่บ้าน (ร้อยละ ๗๐) และ เจ้าหน้าที่ อบต. (ร้อยละ ๕๘) ซึ่งคนเหล่านี้ ก็มักจะเป็นแกนนำของบางกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชน ด้วยความที่เคยเป็นผู้นำกลุ่มมาก่อน ทำให้การสร้างความสัมพันธ์และการดำเนินงานในกลุ่มคนที่รู้จักไม่ประสบปัญหาัก จะมีปัญหาบ้างในกลุ่มคนที่มีได้ใกล้ชิดกันมาแต่เดิม แต่อย่างไรก็ตาม ในภายหลังเมื่อได้ทำงานพัฒนาร่วมกัน ผู้นำกลุ่มนี้ก็ได้รับการยอมรับเพิ่มขึ้น (ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับผู้นำชุมชนอยู่ในระดับ ดี และปานกลาง คิดเป็นร้อยละ ๔๘ และ ๓๗ ตามลำดับ) ลักษณะเด่นของกลุ่มผู้นำที่สำคัญคือ ความสามารถในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน (ร้อยละ ๕๐) และการมีความคิดริเริ่มในการดำเนินงานเป็นหลัก (ร้อยละ ๒๘)^{๒๐}

การกระจายข่าวสารภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่สามารถรับรู้ข่าวได้อย่างทั่วถึงโดยการบอกเล่าของเพื่อนบ้านหรือทางคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นหลัก (ร้อยละ ๗๓^{๒๑}) บางส่วนได้รับข่าวสารโดยตรงผ่านที่ประชุมของหมู่บ้าน เนื่องจากมีการประชุมหมู่บ้านเป็นประจำทุกวันที่ ๕ ของเดือน ทำให้ข่าวสารไม่กระจุกอยู่แต่เพียงกลุ่มคนใดคนหนึ่ง ชาวบ้านสามารถรับทราบความเป็นไปได้เกือบทั้งหมด จากการปรึกษาหารือเพื่อการแก้ปัญหา หรือการกำหนดการพัฒนา โดยชาวบ้านมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นผ่านที่ประชุมได้ (ขณะนี้ ยังไม่มีเสียงตามสายใช้ในชุมชน กำลังอยู่ในช่วงการดำเนินการจัดสร้าง)

ภาพรวมของการรับความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกมีบ้าง ในระดับปานกลาง (ร้อยละ ๕๓^{๒๒}) แต่ยังคงขาดการสานต่ออย่างต่อเนื่อง โดยรวมแล้วจะปรากฏในลักษณะของการรวมตัวกันเองของชาวบ้านมากกว่า

ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรม จากผลการสังเกตการณ์ชุมชน พบว่า ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยทั่วไปเผชิญปัญหาหนักในทุกด้าน ทั้งการขาดการสานต่อวัฒนธรรมที่ดี หรือการขาดการสานต่อภูมิความรู้จากคนรุ่นเก่า การไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ หรือให้ความช่วยเหลือแล้วแต่ไม่ตรงตามความต้องการ การขาดความสามัคคีภายในชุมชน หรือแม้จนกระทั่งปัญหายาเสพติด ที่ระบาดหนักในชุมชนขณะนี้ (เฉลี่ยอยู่ในระดับใกล้เคียงกัน ที่ร้อยละ ๒๓-๒๕^{๓๓}) เหล่านี้กำลังสร้างปัญหาให้แก่สังคม

ฉะนั้นภาพรวมของการพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นภาพที่ปรากฏให้เห็นว่ายังมีปัญหาอยู่ เพราะสภาพของความแตกต่างของคนและวัฒนธรรมในชุมชน ในอดีตภาพการพึ่งตนเองเป็นไปได้อย่างลำบาก แต่ในปัจจุบันมีแนวโน้มที่ดีขึ้น มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมเก่าๆ ขึ้นมา มีการดูแลรักษาทรัพยากรมากขึ้น คนในสังคมเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน อย่างไรก็ตามยังคงต้องใช้เวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ความเข้มแข็งและการพัฒนาชุมชนแห่งนี้ต่อไป

จากการวิเคราะห์ความสามารถจากปัจจัยทั้ง ๕ ด้านของการพึ่งตนเองแสดงให้เห็นว่า ชุมชนร่มโพธิ์ทอง มีแนวโน้มการพึ่งตนเองได้ดีในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ สังคมและวัฒนธรรม ที่พอจะปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม แนวโน้มของด้านสังคมวัฒนธรรมนั้น มีความเป็นไปได้สูง เพราะสามารถรวมตัวกันมาจากปัญหาความแตกต่างได้ ซึ่งทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานและเป็นวัตถุดิบที่สำคัญของการพึ่งตนเอง เปรียบได้กับรากฐานของอาคาร แสดงให้เห็นว่าเมื่อสามารถสร้างฐานได้แล้ว ย่อมทำให้สามารถเห็นภาพ ของการสร้างตัวอาคารได้ต่อไป ส่วนด้านของเทคโนโลยีกับเศรษฐกิจ ยังเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความพยายามอีกพอสมควรในการที่จะสร้างให้ชุมชนมีความเข้มแข็งพอ

๔. รูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน

ร่มโพธิ์ทอง เป็นชุมชนอันมีรูปแบบการก่อเกิดผิดจากชุมชนทั่วไป มิได้มีการรวมตัวกันอย่างเป็นธรรมชาติ สภาพสังคมกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา แขนงนำจากกลุ่มย่อยต่างๆ และสถาบันสงฆ์ได้ร่วมกันปรับใช้ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม ความคิด ความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อสถาบันศาสนา เป็นเครื่องมือในการยุติปัญหาความขัดแย้ง สร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในกลุ่มคน ใช้อองค์ความรู้ภายนอก ที่ได้จากการศึกษาดูงาน ปรับเปลี่ยนกระบวนคิดต่อสิ่งแวดล้อมใหม่ สร้างกลุ่มองค์กรชาวบ้านเพื่อดำเนินการต่อต้านแรงกดดันภายนอก อันจะส่งผลความเป็นอยู่ของชุมชน การปรับใช้ภูมิธรรมภูมิปัญญา สร้างกระบวนการเรียนรู้ และใช้วิธีการต่างๆ เพื่อจัดการกับปัญหาท้องถิ่น รวมถึงงานพัฒนาชุมชน มีรายละเอียดดังจะกล่าวต่อไป

๔.๑ ภูมิธรรมภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของชุมชน มักปรากฏผ่านทางบุคคลสูงอายุของชุมชนมากกว่าที่จะปรากฏในรูปภาพรวมและงานการพัฒนาของชุมชน เนื่องจากภูมิปัญญาหรือภูมิความรู้ที่ได้รับมาจากภูมิปัญญาเดิม เป็นภูมิความรู้ที่เหมาะสมกับชุมชนนั้นมากกว่า ยังไม่สามารถนำมาใช้ในงานพัฒนาชุมชนในภาพรวมได้ แต่ก็มี ความพยายามที่จะรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญานั้น ลักษณะดังกล่าวได้แก่ งานด้านสมุนไพรและงานด้านการเกษตรแบบเก่า เป็นต้น

ผลของภูมิปัญญาที่ส่งผลต่องานพัฒนาชุมชนที่ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนที่สุด น่าจะได้แก่กระบวนการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง *คนกับธรรมชาติ* ผ่านงานอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่า ๑,๕๐๐ ไร่ ของชุมชน แนวทางการอนุรักษ์นี้ มิได้เป็นแนวปฏิบัติดั้งเดิมของชุมชน แต่เป็นผลมาจากการศึกษาดูงานหรือ *ภูมิความรู้ภายนอก* และกระบวนการเรียนรู้มาจากประสบการณ์จริงของคนในชุมชน ที่ผ่านช่วงแห่งความอุดมสมบูรณ์และวิกฤตทางทรัพยากรมาในอดีต

ในช่วงก่อนการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้ ทรัพยากรยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติของชุมชน อยู่ในลักษณะความสัมพันธ์เชิงตั้งรับ คนอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยมีธรรมชาติเป็นใหญ่ ธรรมชาติเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม การดำรงชีวิต วิธีการทำมาหากินของคน ซึ่งในช่วงแรกดำรงชีพด้วยการเก็บของป่าและล่าสัตว์ขาย มีการเพาะปลูกบ้าง เพื่อวัตถุประสงค์หลักด้านการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ต่อเมื่อมีการสัมปทานป่าไม้ คนจากต่างถิ่นอพยพเข้าสู่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความสัมพันธ์เชิงรุก คนเริ่มใช้ประโยชน์จากธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ในระยะแรกเริ่มที่ทรัพยากรป่าไม้ก่อน โดยการตัดทำลายป่าไม้จนส่งผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมของสภาพป่าในขณะนั้น ระยะต่อมา ทรัพยากรดินก็เริ่มถูกบุกรุกทำลายมากขึ้นจากรูปแบบการผลิตทางการเกษตร ที่ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ทำการผลิตในปริมาณมากๆ โดยมีความอุดมสมบูรณ์ของดินเป็นทรัพยากรการผลิตที่สำคัญ^{๒๔}

ผลของการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เริ่มส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำ อันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตทางการเกษตรของพื้นที่ เมื่อมีการอพยพราษฎรออกจากเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน มาจัดตั้งเป็นหมู่บ้านร่มโพธิ์ทอง ผลกระทบด้านลบของทรัพยากรยังไม่ส่งผลชัดเจนนัก ต่อเมื่อชาวบ้านยังคงทำการผลิตในลักษณะเดิม มีการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ผลกระทบด้านความแห้งแล้งและทรัพยากรเสื่อมสภาพเริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้น

ในช่วงนี้ การดูงานหรือกระบวนการศึกษาหาความรู้ภายนอกชุมชนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน โดยแกนนำชาวบ้านได้ไปศึกษาดูงานป่าชุมชนจากวัดท่าวังไทร จังหวัดนครราชสีมา แล้วเห็นพ้องต้องกันว่าต้องการฟื้นฟูสภาพป่ารอบชุมชนให้ดีขึ้น จึงเริ่มทำความเข้าใจกับชาวบ้านและแจ้งไปยังหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อขออนุญาตในการทำกิจกรรมดังกล่าว^{๒๕} ช่วงนี้เอง ที่กระบวนการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติของชุมชนเริ่มเปลี่ยนไปอีกครั้งหนึ่ง จากความ

สัมพันธ์เชิงรุก ลดระดับลง ให้ความสำคัญกับธรรมชาติมากขึ้น โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ทำให้ในปัจจุบันสภาพป่าไม้ในเขตป่าชุมชนเริ่มฟื้นคืนสภาพขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากป่าไม้แล้ว ทรัพยากรดินและน้ำ กระบวนการจัดการความสัมพันธ์ก็กำลังเปลี่ยนไปสู่แนวทางเดียวกัน โดยวิธีการจากองค์ความรู้ภายนอกอีกเช่นกัน เริ่มมีความพยายามที่จะฟื้นฟูสภาพดิน โดยวิธีการที่หลากหลาย เช่นการปลูกพืชหมุนเวียน การพักดิน ตากดิน ลดการใช้ปุ๋ยเคมี เพิ่มการใช้ปุ๋ยคอกปุ๋ยหมัก จัดการบริหารระบบการใช้น้ำ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจอธิบายได้ในลักษณะของภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตที่เมื่อรูปแบบและวัตถุประสงค์การผลิตเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของคนและสังคม

นอกจากภูมิปัญญาการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับธรรมชาติ ระหว่าง คนกับระบบการผลิต และ องค์ความรู้ภายนอก จากการศึกษาดูงานแล้ว ภูมิปัญญาด้านการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน ก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญในการสร้างงานพัฒนาของชุมชนเช่นกัน

ในช่วงการก่อตั้งชุมชนที่อพยพคนจากหลายแหล่งมาอยู่รวมกัน อีกทั้งการอพยพก็สร้างปัญหาทั้งความไม่เสมอภาคในการได้สิทธิในที่ทำกิน ก่อปัญหาหนี้สิน สาธารณูปโภคไม่พร้อม และอื่นๆ ของปัญหาสังคมและวัฒนธรรม การรวมตัวของชุมชนโดยไม่นับรวมถึงงานการพัฒนาก็เป็นไปด้วยความยากลำบากแล้ว จึงนับเป็นการใช้ความพยายามอย่างสูงของผู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในการยุติปัญหาเหล่านี้ หากไม่กล่าวถึงหน่วยทหารพรานที่เข้ามาดูแลความสงบเรียบร้อยในชุมชนแล้ว แกนนำชุมชนและสถาบันสงฆ์นับเป็นตัวจักรสำคัญในการยุติปัญหาของชุมชน

ภูมิปัญญาเกี่ยวกับ ระบบการสังคม หรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้จริงในขณะนั้น ถูกนำมาใช้ในทางปฏิบัติโดยทันที แกนนำในแต่ละกลุ่มคนถูกดึงตัวมาทำงานกิจกรรมและงานการพัฒนาของชุมชน ในช่วงที่ดำเนินกิจกรรมร่วมกันการพูดคุย ทำความรู้จัก และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเป็นผลด้านบวกที่สำคัญต่อการสร้างความสามัคคีขึ้นในชุมชน แล้วจึงขยายวงกว้างออกไปสู่ชาวบ้านในแต่ละกลุ่มคนของแกนนำนั้นๆ

กล่าวโดยสรุปสำหรับด้านภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาของชุมชน ภูมิปัญญาใน ๓ ลักษณะคือ ภูมิปัญญาการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิต และภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม ล้วนถูกนำมาใช้ในงานพัฒนาของชุมชน ใน ๒ ประเภทแรก มีการศึกษาองค์ความรู้ภายนอก และประสบการณ์ตรงเป็นเครื่องมือสำคัญ อันนำไปสู่การเกิดภูมิปัญญานั้นๆ แต่ทั้งนี้ ต้องใช้เวลาในการกลั่นกรองค่อนข้างยาวนานหลายสิบปี ภูมิปัญญาประเภทสุดท้าย เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงเช่นกัน โดยมีต้องอาศัยองค์ความรู้ภายนอกเป็นเครื่องมือ และมีต้องใช้เวลาอย่างมาก แต่อาศัยแรงกดดันภายในของสังคมเป็นปัจจัยผลักดันหลัก

๔.๒ การเรียนรู้

การเรียนรู้ในกระบวนการกลุ่ม ของสมาชิกชุมชน เกิดจากการร่วมพบปะพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ร่วมกัน กิจกรรมเหล่านี้มิได้จำกัดวงอยู่เฉพาะคนของชุมชนเท่านั้น แต่รวมไปถึงเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ และเจ้าหน้าที่หน่วยทหารพราน ที่เป็น ๒ หน่วยงานหลักจากภาครัฐที่เข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นด้วย ทุกวันที่ ๕ ของเดือน ณ หอประชุมของโรงเรียนจะกลายเป็นเวทีสำหรับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐ ร่วมกันพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ในเวทีนี้ มิให้เห็นถึงความขัดแย้งในทางแนวความคิดระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง ผลการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน ข้อตำหนิติเตียน แนวทางการพัฒนาชุมชน และอื่นๆ ทั้งหมด มีเจตนาเพื่อพัฒนาชุมชนเป็นหลัก

นอกจากเวทีใหญ่ หรือการประชุมประจำเดือนของชุมชนแล้ว กิจกรรมการแลกเปลี่ยนทางความคิด ในหมู่คณะกรรมการหมู่บ้าน ก็เกิดขึ้นเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากในชุมชนมีกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้นเกือบตลอดเวลา เช่น การเยี่ยมชมนุ้บ้านของชาวบ้านจากต่างถิ่น และ/หรือหน่วยงานราชการที่เข้ามาอบรม ให้ความรู้ในการประกอบอาชีพ หรือแม้แต่กิจกรรมภายในของชุมชนเอง สิ่งเหล่านี้ นำมาซึ่งการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างต่อเนื่องในชุมชน

ผลจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันของคนในชุมชนแล้ว ก่อให้เกิดเป็นกลุ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อรองรับแนวทางการพัฒนานั้นๆ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน ที่ทำหน้าที่หลักในงานอนุรักษ์ และจัดการฟื้นฟูสภาพป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ทั้ง ๒ กลุ่ม หนึ่งเป็นกลุ่มที่ก่อตั้งจากแนวความคิดของชุมชนเน้นการสร้างเงินออมเป็นหลัก อีกหนึ่งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่เรียกว่าสัจจะออมทรัพย์ ที่ได้แนวความคิดมาจากพระอาจารย์สุบิน ปณีโต ในจังหวัดตราด ที่เน้นการนำเงินออมมาช่วยเหลือหรือให้เงินกู้แก่สมาชิก นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มสหกรณ์ กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ จะมีสมาชิกกระจายอยู่ในทุกส่วนของชุมชน มีชาวบ้านเป็นผู้ตรวจสอบการดำเนินงาน กฎเกณฑ์ของแต่ละกลุ่มกิจกรรม ก็จะมีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาตามความเหมาะสมและเห็นควรของสมาชิกโดยรวม เหล่านี้นับเป็นอีกหนึ่งกระบวนการเรียนรู้ ในรูปแบบของ *การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง* และ *การแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน*

กระบวนการเรียนรู้ภายนอกชุมชนในลักษณะเครือข่าย เครือข่ายหลักที่สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน คือ โครงการชุมชนวนเกษตรภาคตะวันออกและภาคอีสาน ที่มีผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นแกนนำเครือข่าย มีกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้นำในการพาสมาชิกไปดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความคิดเห็นและประสบการณ์ต่างๆ ภายในกลุ่มชุมชนสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ โดยการนำรูปแบบและวิธีปฏิบัติที่เห็นว่าดีและเหมาะสมมาประยุกต์ใช้กับชุมชน ในเวลาเดียวกันก็เป็นเจ้าบ้านให้ชุมชนอื่นเข้ามาศึกษาดูงานการผลิตและผลงานที่น่าสนใจของชุมชน เช่น แปลงสาธิตวนเกษตร ไร่นาสวนผสม แปลงสมุนไพรที่

มีมากในชุมชน หรือ ป่าชุมชนอันเป็นกิจกรรมที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชน เป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

ชุมชนร่วมพิธีทอง กำลังอยู่ในช่วงของการเริ่มต้นงานพัฒนา หารูปแบบและวิธีการพัฒนาที่เหมาะสมกับตนเองมาประยุกต์ใช้ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านเวทีการประชุม พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทั้งการประชุมสามัญประจำเดือน การประชุมย่อยของคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือแนวความคิดที่ได้มาจากการแลกเปลี่ยนภายในกลุ่มเครือข่าย กลั่นกรองแนวความคิดสู่การปฏิบัติ คิดทบทวนการปฏิบัติที่ผ่านมา ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เกิดเป็นแนวทางการปฏิบัติใหม่ เวียนวนเช่นนี้

๔.๓ การจัดการ

หน่วยครัวเรือน วัด และโรงเรียน เป็น ระบบปฏิบัติการทางธรรมชาติหลักของชุมชน ทำหน้าที่แตกต่างกันออกไป วัดเป็นศูนย์รวมทางจิตใจที่สำคัญของชุมชน มีบทบาทสำคัญในการยุติปัญหาความขัดแย้งภายในและการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมแก่เยาวชน โรงเรียนเป็นหน่วยที่ถูกตั้งขึ้นมาภายหลัง เพื่อวัตถุประสงค์การเรียนรู้ของเยาวชนเป็นหลัก แต่ถูกโยงเข้ามามีส่วนร่วมในงานการพัฒนาในปัจจุบันด้วย นอกจากสถาบันหลักของชุมชนทั้ง ๓ แล้ว กลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่ตั้งขึ้นมาภายหลัง ต่างก็ทำหน้าที่เป็นอีกหนึ่ง ระบบปฏิบัติการเพียงแต่ได้รับการก่อตั้ง ขึ้นมา เพื่อจัดการต่อปัญหาด้านอื่นที่มีลักษณะปลีกย่อยลงไป เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน ที่ถูกสร้างขึ้นมารองรับปัญหาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ ทำหน้าที่ด้านการบริหารจัดการบางส่วนในทางเศรษฐกิจของชุมชน กลุ่มสหกรณ์ ดูแลจัดการ สร้างอำนาจต่อรองทางการค้า จัดหาวัสดุอุปกรณ์ทางการผลิต เป็นต้น

๔.๓.๑ หน่วยปฏิบัติการทางธรรมชาติ

สถาบันครอบครัว เป็นหน่วยที่มีปัญหาภายในมากที่สุดในจำนวน ๓ สถาบันหลักของชุมชน ปัญหภายในด้านที่ทำกินและหนี้สิน เป็นปัญหาสำคัญของสถาบันนี้ การขาดแคลนที่ทำกินเริ่มก่อตัวเมื่อคราวการอพยพก่อตั้งชุมชนใหม่ ครัวเรือนขนาดใหญ่และขนาดเล็กได้สิทธิในที่ดินไม่แตกต่างกัน (ขนาดของที่ทำกินเดิมไม่มีผลต่อขนาดของที่ทำกินใหม่) บุตรหลานที่แยกครัวเรือนออกไปทำให้ขนาดที่ทำกินถูกแบ่งซอยให้ลดลง ผนวกกับข้อจำกัดของสภาพพื้นที่ ที่โดยรอบเป็นพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ไม่สามารถบุกเบิกจับจองเป็นที่ทำกินได้เช่นในอดีต เยาวชนหลายรายจำต้องออกไปขายแรงงานในที่ห่างไกล ในระยะยาวอาจส่งผลกระทบต่อสถานการณ์สถานการณ์พัฒนาของชุมชนได้

หนี้สิน เป็นอีกหนึ่งปัญหาที่บั่นทอนความมั่นคงของสถาบันครอบครัว ปัญหานี้ ก่อตัวมาในช่วงการอพยพเช่นกัน ผนวกกับระบบการผลิตที่จำเป็นต้องกู้ยืมเงินมาเพื่อซื้อหาปัจจัยการผลิตในระยะ

แรกก่อน แล้วจึงชำระคืนภายหลังเมื่อขายผลผลิตได้ แต่ในวงจรเช่นนี้ เมื่อมีการผลิตในปริมาณมากและปีที่มีผลผลิตดี ปัญหาราคาตกต่ำก็มักจะตามมา ทำให้หนี้สินสะสมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

ผลของความไม่มั่นคงของสถาบันครอบครัว ผสมกับการเป็นหมู่บ้านอพยพ การรวมตัวของชุมชนเป็นไปอย่างเร่งด่วน ทำให้สภาพสังคมเผชิญกับการแตกตัวของกลุ่มคนต่างๆ งานพัฒนาไม่สามารถกระทำได้ในระยะเริ่มต้น สถาบันสงฆ์ จึงเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในช่วงนี้

บทบาทของสถาบันสงฆ์ต่องานพัฒนาชุมชนที่สำคัญ เกิดขึ้นในลักษณะการสร้างควมสามัคคี ความสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นภายใน ชุมชนมีวัดอยู่ ๒ แห่ง ซึ่งต่างก็มีความสำคัญในแต่ละกลุ่มคนที่มีความผูกพันกันมาแต่เดิม ทั้ง ๒ วัดนี้ ทำหน้าที่เช่นเดียวกัน คือ พยายามชักจูงชาวบ้านเข้ามา ร่วมกิจกรรมทางศาสนาด้วยกัน กุศโลบายในการนี้ ก็เพื่อให้ชาวบ้านได้พบปะพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนแนวความคิดกัน อันนำไปสู่การสร้างควมสามัคคีในที่สุด เมื่อปัญหาความขัดแย้งเริ่มยุติลง สถาบันทางศาสนาทั้ง ๒ แห่ง ก็เริ่มทำหน้าที่ในการปลูกฝังจิตสำนึกในทางศีลธรรมจรรยาให้แก่เยาวชน โดยการจัดการบวชเรียนภาคฤดูร้อนขึ้น เพื่อดึงเยาวชนออกจากปัญหาเสพติดที่ระบาดหนักในชุมชน อานิสงฆ์ที่ได้ นอกจากตกแก่ผู้บวชเรียนแล้ว ยังตกแก่ผู้ปกครองที่ตามมาเข้าวัดฟังเทศน์ฟังธรรมด้วย พร้อมกันนี้ ทางวัดยังส่งเสริมการศึกษาในระบบโรงเรียน แก่ผู้ที่ไม่มียารายได้พอที่จะศึกษาเล่าเรียนต่อไป ให้เข้ามาศึกษาวิชาการในโรงเรียนสงฆ์แทน^{๒๖}

ซึ่งถือได้ว่าวัดและพระมีบทบาททางด้านจิตใจและสังคมมาก เพราะการถ่ายทอดหลักธรรมทางพุทธศาสนา เป็นทั้งตัวกลมเกลียวจิตใจชาวบ้าน และเป็นการไกล่เกลี่ย แก้ไขปัญหาด้านจิตใจได้ ดังเช่นผลที่ได้เห็นแล้ว (ควมสามัคคีของชาวบ้านที่มีอยู่ในปัจจุบัน) และตัวของสถาบันพุทธศาสนาเองยังเป็นตัวสืบทอดและสืบสานทางวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนได้ดีอีกด้วย เพราะชาวบ้านเองจะให้ความสำคัญกับตรงนี้มาก

มีแนวความคิดหนึ่ง ร่วมระหว่างวัดและโรงเรียนที่จะเปลี่ยนระบบการเรียน ให้หยุดเรียนในวันโกนวันพระ แทนที่การหยุดเรียนในวันเสาร์และอาทิตย์ (เนื่องด้วยเงื่อนไขที่อำนวยความสะดวกได้ คือ เป็นชุมชนเกษตร วันหยุดไม่มีผลต่อคนในชุมชนเลย) เพื่อให้ชาวบ้านและเยาวชนหันกลับเข้าหาวัดมากยิ่งขึ้น เหมือนเช่นในสังคมไทยสมัยโบราณ ที่พุทธศาสนาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นการสร้างสรรสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขยิ่งขึ้น^{๒๗} อาศัยหลักตามแนวความคิด “**ความรู้คู่คุณธรรม**” มีแนวปฏิบัติคือ ให้มีการสอนวิชาพุทธศาสนาโดยพระเป็นอาจารย์ประจำ ทุกชั้นปีในโรงเรียน

สถาบันทางการศึกษา หรือโรงเรียน เป็นหนึ่งในสถาบันหลัก ที่ก่อตั้งมาหลังสุด และเป็นการก่อตั้งขึ้นจากส่วนราชการเมื่อครั้งการอพยพ ถึงแม้จะมีได้มีความผูกพันกับชาวบ้านมาก่อน แต่ภาระหน้าที่ที่เป็นอยู่ ทำให้ความใกล้ชิดเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การอบรมทางวิชาการนับเป็นภาระหน้าที่หลักหลักสูตรในปัจจุบันได้รวมวิชาการเกี่ยวกับชุมชนเข้าไปด้วย กลายเป็นแนวทางที่เรียกว่า **หลักสูตรท้องถิ่น** ว่าด้วยการวิเคราะห์หลักสูตรตามโครงสร้างของกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงให้อิสระในการ

ดำเนินงานแก่โรงเรียนและชุมชน โดยหลักการมีการปรับให้เข้ากับสภาพของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ โดยมีข้อมูลและหลักฐานที่สามารถอ้างได้จริง ตามแนวทางนี้ เช่น การศึกษาป่าชุมชนของ *กลุ่มครูเพื่อเด็ก* เป็นการปลูกฝังด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการออกปฏิบัติจริงในพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อให้เยาวชนมีความรัก รู้สึกหวงแหนในทรัพยากรเหล่านั้น และมีความผูกพันกับชุมชนมากขึ้น นอกจากการศึกษาป่าชุมชน ก็จะมีชาวบ้านที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะทาง ที่เรียกว่า *ครูชาวบ้าน* เป็นวิทยากรในเรื่องต่างๆ รวมทั้งการสานต่อภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่น สอนสมุนไพร แกะเขียนเข้าไปเพื่อถ่ายทอดวิชาความรู้ของภูมิปัญญาแก่บุตรหลานอย่างสม่ำเสมอ นอกจากงานอบรมวิชาความรู้แล้ว โรงเรียนผ่านทางครู อาจารย์ ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน เริ่มต้นนั้นเกิดขึ้นจากปัญหาที่ผู้ปกครองของเด็กนักเรียนบางราย ไม่มีความสามารถจะชำระค่าเล่าเรียนได้ ทางโรงเรียนจึงเริ่มหากองทุนเพื่อสนับสนุนการศึกษาแก่เด็กกลุ่มนี้ ในระยะต่อมา โรงเรียนก็เริ่มเข้าไปมีบทบาทต่องานเกษตรอันเป็นอาชีพหลักของผู้ปกครอง ทอดยาวต่อไปถึงงานป่าชุมชน อันนับเป็นทรัพยากรที่สำคัญของท้องถิ่น^{๒๔}

ชุมชนร่มโพธิ์ทอง มีความพิเศษแตกต่างออกไปจากชุมชนอื่นอีกบางประการในด้านหน่วยหรือระบบปฏิบัติการของชุมชน เนื่องจากมีหน่วยราชการ ๒ หน่วยงานที่เข้ามามีความใกล้ชิดกับงานพัฒนาชุมชน คือหน่วยของกรมป่าไม้ และหน่วยทหารพราน

กรมป่าไม้และหน่วยทหารพราน มีภาระกิจหน้าที่แตกต่างกันออกไป ทั้ง ๒ หน่วยงานล้วนทำหน้าที่ในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ อันถือเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ อันส่งผลถึงการสร้างแรงกดดันต่อชุมชน ด้วยระเบียบข้อบังคับที่ชาวบ้านต้องปฏิบัติตาม หน่วยของกรมป่าไม้ที่สัมพันธ์กับชุมชนเป็นด้านหลักคือการจัดสร้างพื้นที่แก่อพยพ จนกลายมาเป็นบ้านร่มโพธิ์ทองในปัจจุบัน รับผิดชอบการจัดสร้างสาธารณูปโภค การจัดสรรที่ทำกิน ส่วนหน่วยทหารพราน รับผิดชอบดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน ประสานงานชุมชนกับหน่วยงานรัฐ แต่ภาระกิจหลักคือการป้องกันและปราบปรามการบุกรุกป่า^{๒๕} ภายหลัง ทั้งสองหน่วยงาน เข้ามาร่วมดูแลกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเพิ่มมากขึ้น

ทั้ง ๕ หน่วยปฏิบัติการนี้ ต่างมีภาระกิจหน้าที่สอดประสานกันในการผลักดันงานพัฒนาของชุมชน มากน้อยต่างกันไป ตามความเข้มแข็งของสถาบันนั้นๆ

๔.๓.๒ หน่วยปฏิบัติการก่อตั้ง

หน่วยงานของชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบงานด้านต่างๆ เฉพาะทาง ประเภทนี้ ของชุมชนมีหลายกลุ่มด้วยกัน แต่ที่มีกิจกรรมชัดเจนและส่งผลต่องานพัฒนาของชุมชน มีอยู่ ๔ กลุ่มคณะด้วยกัน คือ คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มสหกรณ์ แนวทางและวิธีการของแต่ละกลุ่มแตกต่างกันไป ดังนี้

๑) คณะกรรมการหมู่บ้าน

รับผิดชอบดูแลเรื่องทั่วไปของชุมชน การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ดูแลจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากรโดยเฉพาะการจัดสรรการใช้น้ำจากเขื่อนท้ายหมู่บ้าน คณะกรรมการของหมู่บ้าน เป็นกลุ่มแกนนำสำคัญของชุมชน ที่ผ่านการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ มิได้เป็นแกนนำทางธรรมชาติของชุมชน ดังนั้น การดำเนินงานในระยะแรก จึงเผชิญกับปัญหาการประสานความร่วมมือจากกลุ่มคนต่างๆ ที่มีอยู่หลายกลุ่มคนในพื้นที่ แต่วิธีการในการคัดเลือกบุคคลเข้ามาร่วมในคณะกรรมการหมู่บ้าน สังคมก็มีวิถีปัญหาโดยตัวกลไกของสังคมเอง

แกนนำในกลุ่มต่างๆ จะถูกคัดเลือกเข้ามาร่วมในคณะกรรมการแต่ละชุดของหมู่บ้าน การประสานงานระหว่างชาวบ้านและกรรมการหมู่บ้าน จึงผ่านทางบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มคนนั้นๆ เป็นหลัก ตำแหน่งงานที่สำคัญในงานการพัฒนาหมู่บ้านประกอบไปด้วย ผู้ใหญ่และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อบต. เหนือญาติ และคณะกรรมการย่อยที่ตั้งมาจากแกนนำคุ่มต่างๆ นั้นเอง”

๒) คณะกรรมการป่าชุมชน

จากปัญหาการทำลายป่าไม้ในระยะแรก ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร สูญสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ป่าไม้ผ่านทางกระบวนการศึกษาหาความรู้จากองค์ความรู้ภายนอก จนเกิดแนวความคิดการจัดการป่าชุมชนขึ้น การดำเนินงานเริ่มที่การปรึกษาหารือภายใน โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้นำของแต่ละคุ่มบ้านก่อน หลังจากนั้นจึงเริ่มพูดคุยทำความเข้าใจกับทุกบ้านเพื่อความเข้าใจในหลักการอันเป็นส่วนรวมก่อน จนครอบคลุมทั่วหมู่บ้าน และได้มีมติให้ดำเนินการป่าชุมชนได้ ในระยะแรกจัดหาทุนในการจัดการตนเอง โดยจัดทอดผ้าป่า ป่าชุมชน ขึ้น ได้เงินทุนดำเนินการเริ่มแรกของกลุ่มรวมกับเงินสนับสนุนจากทั้งกลุ่มนักอนุรักษ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและ UNDP เป็นเงินทั้งสิ้น ๓๐,๐๐๐ บาท”

เพื่อให้งานเป็นที่ยอมรับของทางการ คณะกรรมการได้ทำหนังสือขออนุมัติการใช้พื้นที่เสนอต่อกรมป่าไม้ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ เริ่มแรก กรมป่าไม้อนุมัติให้ชาวบ้านดูแลพื้นที่ ๔๐๐ ไร่ เพื่อดูแลงานความเป็นไปของชาวบ้านก่อน เมื่อมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ จึงได้รับสิทธิเพิ่มเติมจนถึงปัจจุบัน (ชาวบ้านได้รับคำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน จากกรมป่าไม้และ RECOFTC)

การจัดการป่าชุมชนในปัจจุบัน อยู่ในช่วง ๕ ปีแรก ของการพักฟื้นสภาพป่า มีการห้ามไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปหาประโยชน์จากป่า นอกจากการศึกษาวิจัยเท่านั้น

วัตถุประสงค์หลักของป่าชุมชน

๑) ต้องการรักษาแหล่งต้นน้ำลำธาร

๒) ปลุกฝังจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์ป่า (ว่าด้วยการทำลายและการอนุรักษ์)

ระบบการจัดการป่าชุมชนเป็นการร่วมมือกันของหลายกลุ่ม ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน กรมป่าไม้ RECOFTC หน่วยทหารพราน และกลุ่มนักอนุรักษ์ แต่การจัดการเกือบทั้งหมดจะดำเนินการ

โดยชาวบ้าน หน่วยงานที่เหลือเป็นเพียงที่ปรึกษา เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้และหน่วยทหารพราน จะมีส่วนร่วมในการช่วยในการออกตรวจตรา การลักลอบทำผิดกฎหมายและการป้องกันไฟป่าในเขตพื้นที่ เนื่องจากเขตของป่าชุมชนอยู่ติดกับเขตป่าสงวนที่เป็นหน้าที่หลักของกรมป่าไม้อยู่แล้ว นักอนุรักษ์มีบทบาทเด่นด้านการตรวจแนวเขตกันชนของป่าสงวนกับพื้นที่ผืนปรนการทำกินของชาวบ้าน ที่มีเขตติดต่อกัน ว่ามีการแผ้วถาง บุกรุกป่าสงวนเพิ่ม เพื่อทำกินหรือไม่ ซึ่งกรณีนี้ ก็ยังเป็นปัญหาต่อเนื่องในทุกปี มีความพยายามที่จะหามาตรการแก้ปัญหา แต่ยังคงอยู่ในช่วงการหาแนวทางร่วมกันอยู่

การจัดการป่าชุมชน มีคณะกรรมการบริหารมาจากคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นหลัก คือ ประธานป่าชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน มีกรรมการเป็นผู้แทนในแต่ละคุ้มบ้าน และบางส่วนของชาวบ้านที่อาศัยอยู่แนวขอบพื้นที่เขตป่าชุมชน (เพื่อเป็นการง่ายแก่การดูแลการลักลอบ หรือไฟไหม้ป่าในฤดูแล้ง) อยู่ในวาระครั้งละ ๕ ปี

งานป่าชุมชน มิได้ราบรื่นนัก ในกลุ่มชาวบ้านเอง ก็มีผู้ไม่เห็นด้วยต่อแนวทางปฏิบัติ เนื่องจากเป็นการจำกัดสิทธิ (ของชาวบ้าน โดยเฉพาะผลกระทบต่อผู้ยากจน) ต่อการใช้ทรัพยากร ปัญหา กลุ่มชาวบ้านยากจนที่เผชิญกับปัญหาขาดแคลนที่ทำกิน การว่างงาน การเกิดขึ้นของงานป่าชุมชน ยิ่งซ้ำเน้นให้เกิดความยากลำบากของคนกลุ่มนี้มากยิ่งขึ้น เช่น

“เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม่ได้ เขาจับเสียค่าปรับ ไม่มีเงินไปเสียเขาก็ให้ติดคุก”^{๒๖}

“ป่าชุมชนได้ประโยชน์เฉพาะคนมีเงิน คนจนเสียประโยชน์ ห้ามใช้ป่า และจับสัตว์”^{๒๗}

เกิดเป็นความท้อแท้ของกลุ่มคน ต้องการโยกย้ายถิ่นของกลุ่มคนขึ้นมามีกระแสหนึ่ง อย่างไรก็ตาม หลังปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ผลงานของการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าเริ่มเป็นที่ยอมรับและรู้จักของภายนอกมากยิ่งขึ้น เห็นได้จากรายละเอียดในรายงานการป้องกันไฟป่า ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ที่กล่าวถึงงานป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง และสภาพป่าชุมชนที่กลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

๓) กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน

ภายในชุมชนมีกลุ่มกิจกรรมประเภทนี้สองกลุ่ม ซึ่งมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไป กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นมาก่อน ดูแลโดยผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน มีเงินสะสม ๙๐,๐๐๐ บาท จัดเก็บเดือนละครั้ง ในวันที่มีการประชุมหมู่บ้าน วัตถุประสงค์ของกลุ่มนี้เน้นการสร้างนิสัยการออมเป็นหลัก ไม่นำเงินออมออกมาปล่อยกู้แก่สมาชิก ผลจากกำไรดอกเบี่ยใช้เป็นสวัสดิการสำหรับชุมชน กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มเกิดใหม่ตามแนวทางของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของพระสุบิน ปณิโต แห่งวัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด ดูแลรับผิดชอบโดยคนอีกกลุ่มหนึ่ง มียอดเงินสะสมประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท วัตถุประสงค์หลักของกลุ่มนี้ คือ การระดมเงินส่วนเกินของสังคม มาให้สมาชิกกู้ยืมไปทำประโยชน์ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ เป็นการช่วยเหลือกันเองในหมู่บ้าน ในหลักการที่คนมีรายได้ส่วนเกินสามารถช่วยเพื่อนบ้านที่มีปัญหาด้านเงินทุน โดยผู้ให้ความช่วยเหลือจะได้รับผลตอบแทนในอัตราที่สูงกว่าการนำไปฝากธนาคาร ในขณะที่ผู้กู้ ก็ได้เงินกู้อัตรา

ดอกเบ็ญต๋า ผลประการหนึ่งที่ได้รับจากกิจกรรมออมทรัพย์คือ ชาวบ้านได้พบปะพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมออันเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมการทำงานของคณะกรรมการ และการสร้างงานพัฒนาของชุมชน

กลุ่มออมทรัพย์ทั้งสอง เน้นหนักในเรื่องของจิตสำนึกของความซื่อสัตย์ของคนในชุมชนเป็นหลัก แต่ก็มีปัญหาขึ้นเช่นกันเมื่อมีความต้องการระดมเงินเข้าสู่กองทุน นั้นมีการได้รับข้อเสนอจากบุคคลภายนอกที่ต้องช่วยเหลือในการให้นำเงินจำนวนมากพอสมควรเข้ามาฝากนั้น ถูกมองออกเป็นสองกระแสความคิด คือ หนึ่ง มองว่าคนภายนอกจะเข้ามาหาผลประโยชน์จากเงินปันผลมากกว่าความจริงใจที่จะช่วย ควรจะจัดการกับเงินที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพสูงสุดก่อน ไม่จำเป็นที่จะต้องรีบให้ได้เงินปริมาณมากขณะที่ชาวบ้านยังไม่พร้อม อีกแง่คิดหนึ่ง มองว่าน่าจะดีกว่าหากยอมนำเงินส่วนนี้เข้าระบบเนื่องด้วยสาเหตุสภาพการเงินของชาวบ้านเองส่วนมากจะมีปัญหา ทั้งความยากจน และหนี้สิน เพราะสามารถทำการแก้ปัญหาและอุดหนุนช่วยเหลือได้เร็วขึ้นไม่ต้องใช้เวลานาน เพราะถ้ามองว่ามีผู้นำเงินมาลงทุนก็ควรได้สิ่งตอบแทนไปเป็นไปตามหลักของเศรษฐศาสตร์ โดยมีความเชื่อได้ว่าระบบของกลุ่มออมทรัพย์จะป้องกันความเสี่ยงของการสูญเสียของเงินสมาชิกได้

ทั้ง ๒ กลุ่มกิจกรรม อยู่ในช่วงเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ จึงยังคงมีการแลกเปลี่ยนทางความคิดและปรับเปลี่ยนหลักเกณฑ์กันอยู่เรื่อยๆ อันจะส่งผลดีต่อไปในระยะยาว

๔) กลุ่มสหกรณ์หมู่บ้าน

เป็นการรวมตัวกันของชาวบ้าน เพื่อสร้างอำนาจต่อรองในราคาของผลผลิตและ/หรือ ปัจจัยการผลิต กลุ่มสหกรณ์เป็นผลมาจากโครงการพระราชดำรินสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่ต้องการให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชน เงินของสหกรณ์ส่วนหนึ่งมาจากเงินพระราชทานด้วย การบริหารจัดการกลุ่มโดยการดูแลร่วมกันของคณะกรรมการสหกรณ์หมู่บ้าน กรมป่าไม้ และหน่วยงานทหารพราน

การจัดการส่วนใหญ่ต้องผ่านมติที่ประชุมก่อน โดยประชุมร่วมเจ้าหน้าที่ทั้ง ๓ ฝ่าย โดยให้สิทธิในการจัดการสหกรณ์แก่คณะกรรมการเป็นผู้จัดการทั้งหมด รายงานการใช้จ่ายทั้งหมดต้องส่งมอบต่อฝ่ายทหาร และกรมป่าไม้ให้ได้รับรู้ และมักจะมีปัญหาเกิดขึ้นเสมอ เนื่องด้วยสาเหตุของการจัดการและมุมมองที่ต่างกันไป ทำให้มีความเข้าใจแตกต่างกัน เช่น กรณีของความโปร่งใสเรื่องเงินสหกรณ์ และการเบิกจ่ายปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย) ที่ฝ่ายข้าราชการต้องการความถูกต้องในขั้นตอนการปฏิบัติ แต่ชาวบ้านต้องการความสะดวกรวดเร็วเพื่อให้ทันตามภาวะการณ์ของฟ้าฝน อีกแง่มุมของปัญหาก่อให้เกิดผลดีต่อส่วนรวม ในแง่ของการตรวจทานความเรียบร้อย ความโปร่งใสซึ่งกันและกัน แต่คงต้องใช้เวลาสำหรับทำความเข้าใจร่วมกันมากขึ้น

จากการสังเกตความเป็นไปของการจัดการดังกล่าว ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาอยู่บ้างแต่ก็มีทิศทางที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น กล่าวคือ ชาวบ้านมีแนวความคิดและรูปแบบวิธีการปฏิบัติที่มีประ

สิทธิภาพขึ้น มีผลงานเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตามหน่วยทหารและเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ยังคงทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงให้กับชาวบ้านต่อไป ดังเช่นการช่วยเหลือด้านปัญหาความไม่เข้าใจกันของคนที่มาจากที่ต่างกันในชุมชนในช่วงแรกของการสร้างชุมชน ทำให้เป็นหนึ่งในเดียวได้ในที่สุด และเกิดความสงบสุขขึ้นแก่ชุมชนในปัจจุบัน

๕) กลุ่มกิจกรรมอื่นๆ

มีความต้องการที่จะรวม **กลุ่มของแม่บ้าน** ให้เกิดขึ้น โดยการสังเกตเห็นการแก้ปัญหาต่างๆ ที่สามารถเกิดตามขึ้นมาได้ เช่น ผลผลิตการเกษตรที่อาจจะมามากเกินไปจนเกินความต้องการของตลาด (ผลผลิตล้นตลาด) ทำให้นายทุนสามารถกดราคาผลผลิตได้ มีวิธีการเตรียมความพร้อมสำหรับสิ่งที่จะเกิดขึ้นไว้ คือจัดให้กลุ่มแม่บ้าน จัดการส่วนเกินของผลผลิตนั้นไปแปรรูปให้อยู่ในรูปอาหารแปรรูปต่างๆ ได้ เช่น อาหารกระป๋อง อาหารอบแห้ง หรืออาหารดอง เพื่อที่จะเก็บไว้ขายเก็งกำไรได้ ซึ่งสามารถตัดกระบวนการของนายทุนออกจากระบบได้ ซึ่งก็สามารถแสดงผลที่สำเร็จแล้วในปัจจุบัน ที่กลุ่มแม่บ้านของบ้านร่มโพธิ์ทอง ได้รับรางวัลชนะเลิศการแปรรูปอาหารของ จ.ฉะเชิงเทรา ในปีที่ผ่านมา

เมื่อระยะเวลาผ่านมาถึงช่วงฟื้นฟูและการพัฒนาแล้ว ทำให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นว่าด้วยการยอมรับและการนำไปปฏิบัติให้เข้ากับชุมชนอย่างเหมาะสมนั้น มีเพียงบางกลุ่มคนของหมู่บ้านเท่านั้นที่ได้มีโอกาสไปดูงานจากภายนอกและนำกลับมาปรับใช้ในที่ของตน เมื่อต้องการเผยแพร่ความรู้ให้คนในหมู่บ้านนั้นยังไม่สามารถทำให้ชาวบ้านเชื่อได้ในระยะเวลาอันสั้นได้ สาเหตุคือ ชาวบ้านไม่เห็นรูปแบบที่เป็นรูปธรรม และอีกสาเหตุคือ ผู้นำต้องทดลองใช้กับแปลงของตนเองให้ได้ผลดีก่อน ซึ่งต้องมีการลงทุนสูงมาก และต้องเวลาช่วงหนึ่ง ซึ่งในช่วงแรกนั้นชุมชนขาดปัจจัยนี้มาก แต่ในปัจจุบันภายในชุมชนมีการยอมรับมากขึ้น เพราะมีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ชัดเจนขึ้น จึงทำให้การรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชน จนสามารถมีทิศทางของการพัฒนาไปในทางเดียวกันได้จนเป็นจุดแข็งของชุมชนอีกข้อหนึ่ง

แต่มีการขยายเจตนาด้านการเกษตรเพิ่มเติม เนื่องจากเป็นเขตพื้นที่การพัฒนาติดต่อกัน ๕ จังหวัด ของภูมิภาคตะวันออก โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การพยายามที่จะทำให้เป็น **เครือข่ายชุมชนเกษตร (ชุมชนวนเกษตร)** ให้ได้ โดยให้ชาวบ้านสามารถอยู่ได้ด้วยรายได้ของผลผลิตทางการเกษตรตลอดทั้งปี และให้เป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ โดยปราศจากระบบของนายทุน

กิจกรรมด้านการฟื้นฟูภูมิปัญญา ซึ่งเป็นจุดเด่นของชุมชนอีกสิ่ง คือ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สมุนไพร ที่มีจำนวนมากแห่งหนึ่งของประเทศอาจเป็นเพราะเป็นที่ดั้งเดิมมีมากอยู่แล้ว จึงมีความคิดของกลุ่มที่จะพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ ให้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สมุนไพร และให้เป็นที่ศึกษาให้ความรู้แก่บุคคลภายนอกและภายในชุมชน โดยมีการจัดการ เริ่มจากการหาคนที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องสมุนไพรมาเป็นผู้รับผิดชอบ เป็นวิทยากรในการเผยแพร่ความรู้สู่คนในชุมชน เพื่อเป็น

การเพิ่มปริมาณคนที่รู้ให้มากขึ้นไม่ให้สูญไป บุคคลที่ได้รับความเหมาะสม คือ ลุงสมบัติ ซึ่งตัวเองก็มีทั้งแปลงสมุนไพรร ในเขตแปลงสาธิตไร่สวนผสมของตนเองด้วย

ในปัจจุบันมีการขยายเขตแปลงสมุนไพรร จากพื้นที่ที่สมุนไพรรขึ้นเอง ไปสู่แปลงเพาะปลูกในพื้นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่สนใจ นอกจากนี้ยังได้จากการอนุเคราะห์พื้นที่เพาะปลูกเพื่อเป็นแหล่งการศึกษา ให้เป็นวิทยากรแก่คนนอกชุมชน ในเขตของวัดไทรงาม ซอย ๖ ได้รับการดูแลและจัดการ โดยพระกับชาวบ้านที่มีความชำนาญ

จากการจัดการเริ่มต้นที่พอจะเห็นผลการสานต่อออกมาดี ทำให้มีการมองข้ามไปสู่ระบบตลาด ของยาสมุนไพรร ที่กำลังนิยมในปัจจุบัน แต่ยังอยู่ในช่วงของการศึกษางานของคณะกรรมการหมู่บ้านอยู่

๔.๓.๓ การจัดการชุมชนด้านการพัฒนาทุนทางสังคม

เนื่องจากปัญหาในภาพรวมของชุมชน ที่เกิดขึ้นกับการเป็นอุปสรรคต่อพัฒนาแบบยั่งยืน และการพึ่งตนเอง (หนึ่ง การขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องของภาครัฐ รัฐบาลมักจะนำโครงการมาให้ทำแต่บางครั้งไม่เหมาะสมกับสภาพของชุมชน หรือชุมชนยังไม่มีความพร้อม สอง ขาดการประเมินหรือตรวจสอบการปฏิบัติของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่รู้ว่าที่ทำไปนั้นถูกต้องหรือไม่ สาม ความไม่เข้าใจกันและกันของผู้ร่วมทำงาน มีสาเหตุมาจากพื้นฐานทางความคิดที่แตกต่างกัน และสภาพแวดล้อมของการทำงาน หรือหน้าที่แตกต่างกัน จึงทำให้มีมุมมองทางความคิดนั้นแตกต่างกัน มีการพูดคุย หรือปรึกษากันน้อยเกินไป สี่ ความกลัว และการขาดความกล้าทำของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านเองมีปัญหาค้นฐานอยู่แล้ว (ความยากจน ภาระหนี้สิน) ทำให้ไม่ค่อยมีความกล้าในทำตามโครงการใหม่ๆ ที่ได้รับ เพราะในชุมชนเองยังไม่มีผลงานที่เป็นรูปธรรมให้เห็นชัดเจน จึงต้องมีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนก่อน เพราะฉะนั้นจึงต้องใช้เวลา) จึงมีแนวความคิดว่าควรจะมีการแสวงหาวิธีเตรียมพร้อมหรือรองรับสำหรับปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อไม่เหมือนกับในอดีตที่ผ่านมา โดยการให้การพัฒนาทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม (Social capital) เปรียบเสมือนจิตวิญญาณของสังคม จิตวิญญาณมีคุณค่าและเป็นพลังสำคัญให้แก่บุคคล ทุนทางสังคมก็มีคุณค่าและเป็นพลังสำคัญให้แก่ชุมชนและสังคม การลงทุนทางสังคม ควรสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาตัวความรู้และศักยภาพในการพึ่งตนเองให้คนชนบท และคนที่กำลังกลับสู่ชนบท เกิดความสามารถในการจัดการเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนและสังคมได้ในที่สุด ดังเช่นผู้หนึ่งกล่าวว่า

“จากประสบการณ์ในการทำงานของผม ผมเห็นว่าในประเทศไทย โครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนจะสำเร็จได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชน เพราะฉะนั้นถ้าโครงการใดสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้ ก็เท่ากับเป็นการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน”^{๑๙}

“ข้อสรุปของทุนทางสังคม ก็คือว่า สิ่งที่มีพลังที่แก้ปัญหาเรื่องนี้ได้ เรียกว่า พลังทางสังคม หรือ Social Energy หรือบางที่เรียกว่า ทุนทางสังคม เป็น Social capital คือ การที่คนเรามารวมกันเพราะว่าอันนี้จะช่วยมากถ้าเราเข้าใจกันดี เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้อะไรมารวมกัน นี่ก็เรียกว่าเกิดทุนทางสังคม แล้วจะเกิดพลังทางสังคม แล้วตรงนี้เองเราจะแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง ปรัชญาการณที่ กำลังเกิดขึ้นนี้ ชี้ชัดถึงหนทางแก้วิกฤตด้วยการสร้างทุนทางสังคมให้ชนบท ได้ขยายการเป็นฐานอันแข็งแกร่งและมั่นคงของชาติสืบไป”

เพราะฉะนั้นการที่ชุมชนเข้มแข็งนั้น จะทำให้เขาแก้ปัญหาของตัวเอง คิดแก้ไขและหาทางออกเองได้ ด้วยตนเอง แม้แต่ภาวะวิกฤตเขาก็จะหาทางออกได้ จึงต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง

โดยชุมชนมีแผนการแก้ปัญหาการตกงาน ความยากจน โดยพยายามสร้างกิจกรรมภายในหมู่บ้านให้มากที่สุดก่อน ได้แก่ การสร้างงานที่ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยตนเองได้ก่อน เป็นอันดับแรก ตามหลักการ “เมื่อทำให้ท้องอิ่มได้แล้ว ก็จะสามารถสร้างโอกาสสู่ความร่ำรวยได้”

เริ่มต้นที่ จากการประชุมให้ข้อมูล ทำความเข้าใจกับชาวบ้านเรื่องการลงทุนการผลิตในการทำเกษตร เพื่อเป็นการลดภาระหนี้สินของชาวบ้านที่มีมากอยู่ก่อนแล้ว โดยการเน้นไปที่การทำเกษตรตามแนวพระราชดำริ เศรษฐกิจแบบพอเพียง ของในหลวง

เมื่อชาวบ้านมีความเข้าใจโดยท้องแท้แล้ว ก็จะสามารถทำงานให้ตัวเองและครอบครัวอยู่ได้ ไม่ว่าจะภาวะเศรษฐกิจเป็นเช่นไร และเมื่อมีผลผลิตส่วนเกินมากเพียงพอก็สามารถนำไปขายเพื่อเป็นรายได้ได้ และเมื่อสามารถผ่านจุดของความสบายไปได้แล้วก็ถึงเวลาของการพัฒนาจิตใจที่ยังไม่สมบูรณ์เต็มที่ ได้มีการพัฒนาเป็นคนดีมีคุณภาพแก่ชุมชนต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

บทสรุปบนการจัดการทั่วไปของชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง

จุดแข็ง

๑. ชุมชนมีส่วนร่วมถ้าหากเข้าใจเป้าหมายชัดเจน
๒. ชุมชนยังมีน้ำใจเอื้ออาทรกันอยู่
๓. วัด โรงเรียน เป็นสถาบันยึดเหนี่ยวจิตใจ
๔. ชุมชนมีบุคลากรที่มีภูมิปัญญา เป็นวิทยากรได้
๕. ครูมีความกระตือรือร้น ในการช่วยชุมชน
๖. ชาวบ้านจะเข้าร่วมกิจกรรมที่ดึงดูดใจ และต่อเนื่อง
๗. ผู้นำ แกนนำมีความกระตือรือร้น มีความพร้อมในการพัฒนาศักยภาพ
๘. ชาวบ้านยอมรับผู้นำกลุ่มของตนเอง (ในชุมชนมีหลายกลุ่ม)

จุดอ่อน

๑. ชาติพันธุ์ที่จะสร้างสถานที่ส่วนกลาง เช่น ศูนย์กลางการเรียนรู้ ธุรกิจชุมชน
๒. การจัดเก็บข้อมูลแต่ละกิจกรรม
๓. กระบวนการ การจัดการประชุม ชาติผู้อำนวยการความสะดวก ควบคุมประเด็น
๔. การจัดแบ่ง และการกระจายการทำงาน
๕. การติดต่อประสานงานและ ประเมินผลหลังทำงาน
๖. ชาติจิตสำนึกและภูมิปัญญาร่วมในชุมชน
๗. ประสิทธิภาพ ความรับผิดชอบของบุคลากรบางคน และชาติความอดทน
๘. ชาติการประชาสัมพันธ์ที่ดี
๙. ปัญหาความยากจนและหนี้สิน

งานวิจัยนี้ชี้ว่าระบบทุนนิยมมีผลต่อชุมชน แต่ยังไม่ได้แผ่อำนาจของมันในลักษณะปฏิวัติระบบของหมู่บ้าน การดำรงอยู่ของระบบเกษตรกรรม และระบบการนึกคิดแบบหมู่บ้านทำให้ชุมชนยังคงยืนดำรงต่อไป ในรูปแบบต่างๆ ที่ต้องมีการปรับตัวไปเรื่อยๆ จนกว่าจะเข้าที่ แม้จะถูกเอาเปรียบจากรัฐและนายทุน ระบบการเรียนรู้ทุกด้านและโลกทัศน์ของชุมชนทำให้ยังคงมีกิจกรรมทางประเพณี ทางศาสนา และทางเศรษฐกิจที่ไม่รองรับทุนนิยม กิจกรรมเหล่านี้อาศัยคุณค่าแห่งน้ำใจและความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น การร่วมกันทำบุญ การให้กู้ยืมอย่างอะลุ่มอล่วย การแลกของกับของระหว่างญาติหรือชาวบ้านด้วยกัน และการก่อตั้งกลุ่มพลังรูปแบบต่างๆ ในหมู่บ้าน ระบบวิถีคิดของชุมชน และช่วยให้การสร้างเครือข่ายโยงใยระหว่างชุมชนทำได้ง่าย

การดำรงอยู่อย่างวัฒนธรรมชุมชนหมายถึงอุดมการณ์ของชาวไทยแต่ละภาคแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน มีความเป็นอิสระทางความคิดเป็นของตนเอง สามารถอยู่รวมกันได้ ชุมชนยังยึดมั่นในอุดมการณ์ บรรณาณาที่จะช่วยกันจัดการชีวิตของชุมชนด้วยตัวเองมากขึ้น

ที่ผ่านมา วัฒนธรรมชุมชนและปัญหาที่เกิดขึ้นช่วยให้ชุมชนดำเนินมาได้ ทำให้ชุมชนคิดที่จะพึ่งตนเองและเลี้ยงตนเองมากขึ้น เมื่อมีจิตวิญญาณยังอยู่ ก็ยังรวมกันเป็นชุมชนอยู่ได้ อีกทั้งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมเป็นเครือข่ายได้ในที่สุด

ในอนาคตหากชุมชนจะมีความเข้มแข็ง จะต้องขยายเครือข่ายนี้ ทั้งในแง่กิจกรรมและในแง่พื้นที่ เพราะหากแต่ละชุมชนอยู่โดยเอกเทศ ก็จะถูกระบบทุนนิยมซูดริตส่วนเกินเป็นเหยื่อในกระบวนการของระบบทุน และก็จะเกิดปัญหาซ้ำซากแบบเดิมเช่นในอดีต โดยจะต้องเป็นระบบที่เกิดมาจากพื้นฐานของเครือข่ายของชุมชนโดยแท้ อาศัยสายใยวัฒนธรรมไทยที่ดี การมีน้ำใจช่วยเหลือกันระหว่างชุมชน แลกเปลี่ยนสิ่งที่ดีต่อกัน แทนการโยงอำนาจของระบบแห่งชาติปัจจุบัน ซึ่งเป็นเพียงแต่การใช้อำนาจระบบราชการ และอำนาจเงินทุน

กล่าวได้อีกนัยหนึ่งคือ ระบบจะเป็นระบบที่มีการสร้างขึ้นไปจากข้างล่าง ที่เกิดจากท้องถิ่นที่มีความเคารพซึ่งกันและกันสูง ไม่ได้ถูกบังคับหรือจัดการมาจากข้างบนของภาครัฐอย่างเดียว โดยมุ่งเน้นที่จะคิดทำอะไรก็ได้ที่ให้ข้างล่างเข้มแข็งที่สุด โดยมีวัฒนธรรมทางจิตใจเป็นแกนยึดระบบของชาติ เพื่อไม่ให้เกิดความเปราะบางและไม่แข็งแกร่งต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้นของโครงสร้าง ดังที่เป็นอยู่เช่นปัจจุบัน

-
- ^๑ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๑
- ^๒ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๖
- ^๓ สัมภาษณ์ นางอำนวยการรักษา คณะกรรมการป่าชุมชน และหัวหน้าฝ่ายปลูกเสริม งานป่าชุมชน
- ^๔ ภาคผนวก ข ตาราง ข๔-๑
- ^๕ ภาคผนวก ข ตาราง ข๔-๒
- ^๖ ผลจากการศึกษาชุมชน ร่วมกับบางส่วนของรายงานการศึกษาเรื่อง การจัดการไฟป่าบ้านร่มโพธิ์ทอง อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดย RECOFTC
- ^๗ สัมภาษณ์ ลุงจันทร์คำ เจ้าหน้าที่ อบต. และคณะกรรมการป่าชุมชน
- ^๘ สัมภาษณ์ พระธรรมรัช เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง หลวงพ่อมีความใกล้ชิดกับหมู่บ้านมายาวนาน มีความคุ้นเคยกับผู้มีอิทธิพลในอดีต
- ^๙ สัมภาษณ์ผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม
- ^{๑๐} ภาคผนวก ข ตาราง ข๒-๑ ถึง ข๒-๖
- ^{๑๑} ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๔
- ^{๑๒} ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๗
- ^{๑๓} ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๖
- ^{๑๔} ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๓
- ^{๑๕} ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๘
- ^{๑๖} ภาคผนวก ข ตาราง ข๔-๓
- ^{๑๗} ภาคผนวก ข ตาราง ข๔-๔
- ^{๑๘} ภาคผนวก ข ตาราง ข๕
- ^{๑๙} ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๒
- ^{๒๐} ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๔
- ^{๒๑} ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๕
- ^{๒๒} ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๖
- ^{๒๓} ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๗
- ^{๒๔} สัมภาษณ์ ลุงจันทร์คำ อบต. บ้านร่มโพธิ์ทอง เป็นคนเก่าแก่ในพื้นที่ ครั้งหนึ่งยอมรับว่าตนมีส่วนสำคัญต่อการทำลายป่าบริเวณนี้
- ^{๒๕} สัมภาษณ์ นายสำนวน ปัญญาเขียว อบต. บ้านร่มโพธิ์ทอง
- ^{๒๖} สัมภาษณ์ หลวงพ่อสุรเดช เจ้าอาวาสวัดไทรงาม หรือวัดชอย ๖

-
- ^{๒๘} สัมภาษณ์ พระธรรมรัช เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง
- ^{๒๙} สัมภาษณ์ อาจารย์นิรันทร ครูใหญ่โรงเรียนร่วมโพธิ์ทอง และคณะกรรมการป่าชุมชน
- ^{๓๐} สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานทหาร ดูแลงานบ้านร่วมโพธิ์ทอง
- ^{๓๑} สัมภาษณ์ คุณติ่ม กัลยาวงศ์ เจริญญิก คณะกรรมการหมู่บ้าน
- ^{๓๒} สัมภาษณ์ นายสำนวน ปัญญาเขียว อบต. และคณะกรรมการป่าชุมชน
- ^{๓๓} สัมภาษณ์ แดง สราญรมย์
- ^{๓๔} สัมภาษณ์ ชุ่น นาคพุ่ม
- ^{๓๕} สมศักดิ์ สุขวงศ์, ๒๕๔๒. ใน **ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ ๑**. กรุงเทพฯ: ธนาคารออมสิน, สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.
- ^{๓๖} ประเวศ วะสี, ๒๕๔๒ก. ใน **ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ ๑**. กรุงเทพฯ: ธนาคารออมสิน, สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

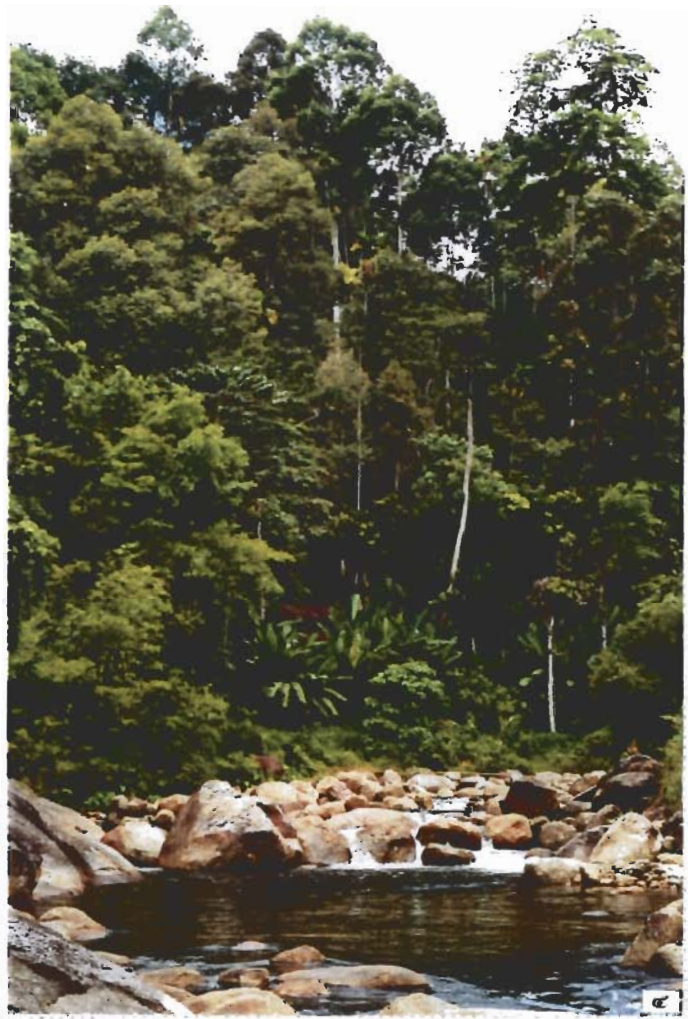
ชุมชนศิริวง

อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช

๑. สภาพทั่วไปของชุมชน
ศิรวัง ที่มีแม่น้ำจากยอด
เขาหลวงไหลผ่าน กับวิถี
ชีวิตที่มีความผูกพันกับสาย
น้ำ
๒. สายน้ำในสวนสมรม กับ
แหล่งพักผ่อนหย่อนใจตาม
ธรรมชาติ
๓. ทางขึ้นสวนสมรม กับ
ถนนจากฝีมือของชาวบ้าน

๔. สวนสมรม ที่มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ มีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ และน้ำที่ผสมกลมกลืนกันไป (ในภาพ น้ำแทรกตัวอยู่ในปากถ้ำ)

๕. น้ำเอนกประสงค์ ใช้สำหรับเก็บและแปรรูปผลผลิตจากสวน

๖. เทคโนโลยีสมัยใหม่กับการปรับปรุงพันธุ์พืช ในสวนสมรม เป็นการใช้พันธุ์ไม้ผลที่ให้ผลผลิตดี ตรงตามความต้องการของตลาด แต่ลำต้นไม่แข็งแรง หาอาหารเลี้ยงตนเองได้ไม่เก่งนัก เสียบยอดเข้ากับต้นแม่พันธุ์พื้นเมือง ที่ทนทานต่อโรค หาอาหารเก่ง (ในภาพ เป็นการเสียบยอดพันธุ์ทุเรียนหมอนทอง เข้ากับต้นพันธุ์พื้นเมือง)

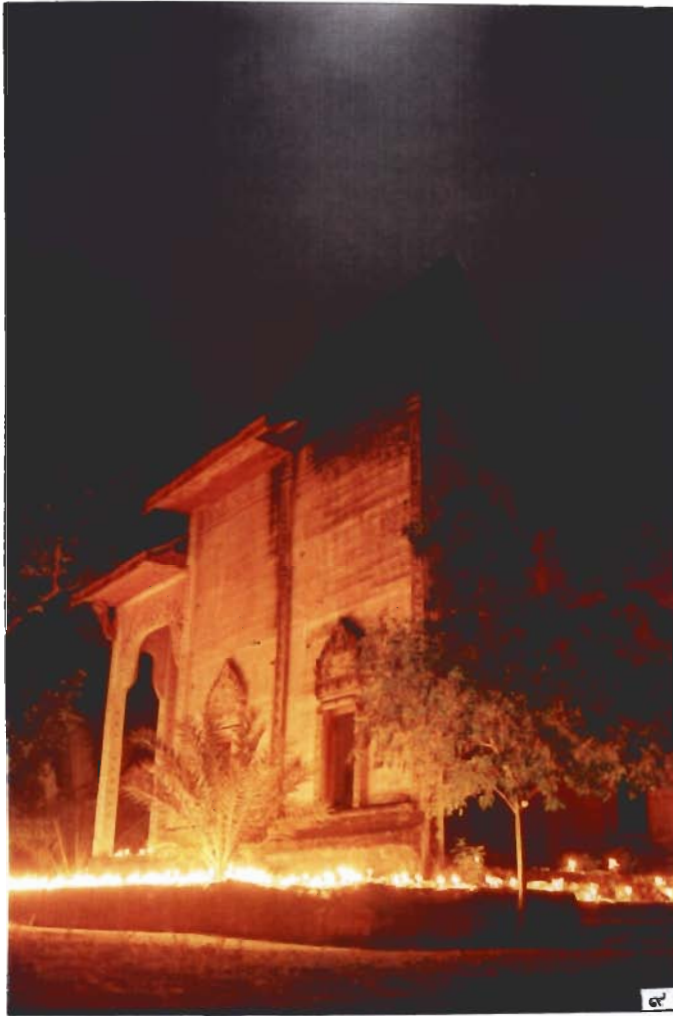

๗. เทคโนโลยีสมัยใหม่ กับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป

๘. เทคโนโลยีชาวบ้านกับการทำสะพานน้ำล้น และจอบเสียมใน “โต๊ะ/ชะ” เป็นเทคโนโลยีแบบเรียบง่ายในการดำรงชีวิต

๙. โบสถ์วัดคีรีวง หลังอุทกภัยครั้งร้ายแรง ปี ๒๕๓๑ ในภาพเป็นงานพิธีเวียนเทียนในวันเข้าพรรษา ที่ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธี
๑๐. ภาพโบสถ์หลังเดียวกัน ในเวลากลางวัน

ภาพที่ ๑๑ ถึง ๑๔ เป็นบางส่วนของ แกนนำชุมชนในปัจจุบัน

- ๑๑. คุณประจวบ ธรรมวิจิตร อดีต กำนัน เป็นประธานกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์คีรีวงในปัจจุบัน
- ๑๒. กำนันยงยุทธ กระจ่างโลก
- ๑๓. ผู้ใหญ่จ๊กกี้ เนาสวรรณ ประธานกลุ่มออมทรัพย์
- ๑๔. คุณอารีย์ ชุนทน ประธานกลุ่มผ้ามัดย้อม

๑๕. วัดเป็นศูนย์รวมในการทำกิจกรรมของชุมชน ในวันต้นไม้แห่งชาติปีนี้ ชาวบ้าน ร่วมแรงร่วมใจกันปลูกต้นไม้ตะเคียนทอง ต้นไม้ประจำจังหวัด ของนครศรีธรรมราช

๑๖. วัด เวทีเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านและผู้มาเยือน (ในภาพคุณตรีวุธ พาระพัฒน์ กำลังบรรยายให้เจ้าหน้าที่ สวช. ฟังถึงงานของชุมชน

๑๗. แนวกันชนคันคลอง เป็นโครงการในพระราชดำริ ป้องกันปัญหาอุทกภัยที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต และแนวท่อประปาภูเขา

๑๘. ผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ ผลิตภัณฑ์
แปรรูปจากกลุ่มองค์กรชาวบ้าน อีกหนึ่ง
อาชีพเสริมในชุมชน

๑๙. ผลผลิตจากสวนสมรม ในภาพคือ
หมาก และส้มแขกตากแห้ง

๒๐. การผลิตสบู่เปลือกมังคุด ของกลุ่ม
บ้านสมุนไพรมะลิวัลย์ เครื่องจักรที่เห็นใน
รูป เป็นเครื่องที่ออกแบบโดยสมาชิกใน
กลุ่มเอง

๒๑. ผลิตภัณฑ์กลุ่มบ้านสมุนไพรมะลิวัลย์
ประกอบด้วย น้ำยาซักผ้าเปลือกทุเรียน
เทียนจุดกันยุงตะไคร้หอม สบู่เปลือก
มังคุด และยาจุดกันยุงจากสมุนไพรมะลิวัลย์

บทที่ ๘

ชุมชนคีรีวง

๑. สภาพทั่วไป

๑.๑ ที่ตั้งและสภาพชุมชน

คีรีวงเป็นชุมชนเก่าแก่ของภาคใต้ ตั้งอยู่ในเขต ต.กำโลน อ.सानสกา จ.นครศรีธรรมราช ห่างออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๓๐ กิโลเมตร มีเนื้อที่ ๘,๑๗๓ ไร่ ประกอบด้วย ๔ หมู่บ้าน คือ หมู่ ๕ บ้านคีรีวง หมู่ ๘ บ้านคีรีทอง หมู่ ๙ บ้านขุนคีรี และ หมู่ ๑๐ บ้านคีรีธรรม มีขอบเขตติดต่อดังนี้

- ทิศเหนือ	ติดต่อกับยอดเขาเพล
- ทิศใต้	ติดต่อกับเขาหอยสังข์
- ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ หมู่ที่ ๔ บ้านสมอ
- ทิศตะวันตก	ติดต่อกับเขาหลวง

ชื่อ "คีรีวง" บ่งบอกถึงสภาพภูมิประเทศของชุมชนได้เป็นอย่างดี ที่ตั้งชุมชน เป็นที่ราบแอ่งกระทะระหว่างภูเขาสูง มีลำน้ำหลายสายซึ่งมีต้นกำเนิดบนเทือกเขาโดยรอบไหลผ่าน เป็นแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงชุมชน ก่อนที่จะไหลลงสู่ทะเลบริเวณชายฝั่งด้านอ่าวไทย การวางตัวของชุมชน ชาวบ้านจะสร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขา ในระนาบใกล้เคียงกัน มีถนนพาดผ่านย่านที่พักอาศัย มิได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำเช่นในที่ราบภาคกลาง เนื่องจากเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ระดับน้ำจะเอ่อท่วมสูงขึ้นมา ความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินดังเช่นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในอดีต พื้นที่รอบนอกชุมชน เป็นที่เชิงเขา ชาวบ้านจับจองเป็นแปลงเพาะปลูก ในรูปของสวนผสมผสมมาอย่างยาวนาน สภาพภูมิอากาศมีความชุ่มชื้น ฝนตกชุกตลอดปี พื้นที่อันอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติเช่นนี้ ถึงแม้จะมีข้อจำกัดที่ดินทำกินแบบพื้นราบบ้างก็ตาม ได้เสริมสร้างความเข้มแข็ง และเป็นฐานในทางการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี

การเดินทางสู่ตัวจังหวัด ใช้เวลาเดินทางโดยรถยนต์ประมาณ ๓๐ นาที ตามเส้นทางเขาหลวง-วัดโคก ซึ่งเป็นเส้นทางหลักสายเดียวของชุมชน แต่เดิมการติดต่อกับโลกภายนอก ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมหลักสายเดียว ต่อเมื่อเกิดอุทกภัยในปี ๒๕๐๕ ลำคลองถูกปิดกั้นเสียหายไม่สามารถใช้การได้ ชาวบ้านจึงร่วมกันสร้างถนนขึ้น และใช้เป็นทางคมนาคมสายหลักนับแต่นั้นมา

๑.๒ ประชากร

ครัวเรือนประกอบด้วยครัวเรือนประมาณ ๖๐๐ ครัวเรือน หรือ ประชากร ๒,๖๐๐ คน ข้อมูลปี ๒๕๔๒ โดยการบันทึกของสถานีอนามัยตำบลกำโลน ปรากฏจำนวนครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้าน ดังนี้

- หมู่ที่ ๕ คีร์วง	จำนวน ๑๙๖	ครัวเรือน
- หมู่ที่ ๘ คีร์ทอง	จำนวน ๗๖	ครัวเรือน
- หมู่ที่ ๙ ขุนคีร์วง	จำนวน ๑๙๖	ครัวเรือน
- หมู่ที่ ๑๐ คีร์ธรรม	จำนวน ๒๐๔	ครัวเรือน

โครงสร้างประชากร จากข้อมูลภาคสนาม (สำรวจ ๑๒๐ ครัวเรือน) พบว่า อายุเฉลี่ยของประชากร คือ ๔๕ ปี เป็นชาย ร้อยละ ๔๒ หญิง ร้อยละ ๕๘ ประชากร ร้อยละ ๙๙ นับถือศาสนาพุทธ ที่เหลืออีกร้อยละ ๑ นับถือศาสนาอิสลาม ชาวคีร์วงส่วนมากเป็นคนในท้องถิ่น มีการอพยพย้ายถิ่นบ้าง แต่เป็นในลักษณะย้ายตามครอบครัวมากกว่า

ด้านการศึกษาของประชากรพบว่า ส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษา ร้อยละ ๕๕ รองลงมาคือ ระดับมัธยมศึกษา หรือระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ(ปชว.) ร้อยละ ๒๖^๖ คำนิยมในการส่งเสริมการศึกษาของบุตรหลาน มีเหตุการณ์เล่าขานในช่วงอุทกภัยครั้งหนึ่งว่า เมื่อสะพานข้ามคลองอันเป็นเส้นทางสู่โรงเรียนเกิดความเสียหายไม่สามารถใช้งานได้ ผู้ปกครองต่างพยายามร่วมกันสร้างสะพานชั่วคราวด้วยต้นหมากและวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ เพื่อให้ลูกหลานของตนข้ามฝั่งไปโรงเรียนได้ ถึงแม้สะพานชั่วคราวจะพังลงหลายคราแต่ผู้ปกครองก็พยายามสร้างต่อไป บางรายใช้วิธีอุ้มลูกที่คอข้ามฝั่งไปเรียน ด้วยเข้าใจว่าการศึกษามีความสำคัญ ทำให้เยาวชนสามารถพึ่งตัวเองได้ในอนาคต

๑.๓ การประกอบอาชีพ

เกษตรกรรมบนพื้นที่เชิงเขา ในรูปแบบสวนผสมผสานที่เรียกว่า "สวนสมรม" เป็นอาชีพหลักของชุมชน (คิดเป็นร้อยละ ๙๐^๗) สวนสมรม เป็นการปลูกพืชผลหลายชนิดรวมไว้ในแปลงเดียวกัน ส่วนมากเป็นไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ การปลูก ใช้วิธีเลียนแบบธรรมชาติ ปลูกผสมกันในสภาพของป่า ต้นไม้จะเกื้อกูลกันเอง ไม่มีโรคระบาดร้ายแรง แต่ไม่ต้องดูแลรักษามากนัก ผลผลิตจากสวนสมรม มีผู้รับซื้อที่เป็นคนในชุมชนเอง ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง รวบรวมผลผลิตของชุมชนแล้วนำไปขายต่อที่ตลาดหัวอิฐ ในตัวเมืองนครศรีธรรมราช โดยจะรับซื้อผลผลิตในราคาที่ต่ำกว่าราคาซื้อขายที่ตลาดหัวอิฐเล็กน้อย เพื่อหากำไรจากส่วนต่างของราคาซื้อ แต่จะรับซื้อผลผลิตโดยไม่จำกัดจำนวนว่ามากหรือน้อย ถือว่าเป็นการช่วยชาวสวนทางหนึ่ง

ด้วยความหลากหลายของผลผลิตในสวนสมรม ทำให้ชาวศรีวังม้งงานทำเกือบตลอดทั้งปี (ร้อยละ ๖๘) มีช่วงว่างจากการผลิตประมาณ ๓ เดือน ช่วงนอกฤดูการผลิตนี้ ชาวบ้านจะรวมกลุ่มทำอาชีพเสริม เช่น การแปรรูปผลผลิต จัดทำสินค้าพื้นบ้าน อาทิ ผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติและผลิตภัณฑ์จากผ้ามัดย้อม เครื่องจักสาน การแปรรูปสมุนไพร การถนอมอาหารจากผลผลิตในสวนสมรม เช่น ทุเรียนกวน ลูกเนียงและสะตอดอง มากและล้มแตกตักแห้ง เป็นต้น

อาชีพเสริมอีกอาชีพหนึ่งที่นิยมกัน คือ การรับจ้างทั่วไป (ร้อยละ ๒๖) ส่วนใหญ่เป็นงานที่เกี่ยวข้องเนื่องในสวนสมรม เช่น คายหญ้า เก็บผลผลิต ซ่อมแซมสวน อาชีพรับจ้างเหล่านี้ ถือเป็นทางเลือกหนึ่งของชาวชุมชนที่มีที่ทำกินน้อย ไม่เพียงพอแก่การยังชีพ นอกจากนี้ ยังมีอาชีพเสริมด้านการจัดท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (ร้อยละ ๓) อาชีพที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยว เป็นผลพวงจากการเปิดตัวหมู่บ้าน หลังจากชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ในปี ๒๕๓๙ ชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศน์ ให้ความรู้เรื่องวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของคนในชุมชนแก่นักท่องเที่ยว รวมถึงเป็นผู้นำทาง เที่ยวชมธรรมชาติและพักผ่อนบนอุทยานแห่งชาติเขาหลวง ในชุมชนมีที่พักนักท่องเที่ยว ๒ แห่ง ดำเนินการโดยชาวบ้าน ๑ แห่ง และกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ๑ แห่ง ทั้งสอง มีเป้าหมายจะคืนกำไรสู่ชุมชน ด้วยตระหนักถึงการให้ทรัพยากรชุมชนในการหารายได้ ซึ่งอาจก่อผลกระทบในแง่ลบแก่ทรัพยากรโดยรวม

๑.๔ รายได้และรายจ่าย

รายได้เฉลี่ยที่เป็นตัวเงินต่อครัวเรือนโดยประมาณอยู่ในระดับ ๕๙,๒๕๐ บาทต่อปี ในขณะที่รายจ่ายเฉลี่ยต่อครัวเรือนคือ ๔๙,๘๓๑ บาทต่อปี หรือคิดเป็นร้อยละ ๘๔ ของรายได้ รายได้เฉลี่ยสุทธิต่อครัวเรือนมีจำนวน ๙,๔๑๙ บาท

รายจ่ายที่สำคัญเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อ บัณฑิต การศึกษา และลงทุนการเกษตร ตามลำดับ แหล่งเงินที่สำคัญ คือ กลุ่มออมทรัพย์บ้านศรีวัง ซึ่งเป็นองค์กรของชาวบ้านเอง บางส่วนกู้จาก ธกส. สถาบันการเงิน หรือเพื่อนบ้าน เมื่อพิจารณาความสามารถชำระหนี้สินของชาวชุมชน ส่วนใหญ่สามารถชำระคืนได้ (ร้อยละ ๙๙) เพียงแต่ใช้ระยะเวลายาวนานต่างกัน

ด้านการออม ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการออมมาก (ผู้มีเงินออมร้อยละ ๙๘) เนื่องจากเห็นความสำคัญของการออมทรัพย์ จากบทเรียนตอนอุทกภัยครั้งร้ายแรงในปี ๒๕๓๑ เงินออมจากกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน สามารถช่วยให้ชุมชนพลิกฟื้นจากภาวะวิกฤตได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่พึ่งพาเงินภายนอกเพียงอย่างเดียว จึงมีการส่งเสริมการออมให้กับเยาวชนในโรงเรียน ซึ่งเริ่มให้มีการออมไว้กับกลุ่มออมทรัพย์ของนักเรียนด้วยตนเอง อีกทั้งจัดให้มีการออมในทุกกลุ่มขององค์กรชาวบ้าน และในกลุ่มเครือญาติ

๑.๕ การถือครองและการใช้ที่ดิน

ชาวศรีวังถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยครัวเรือนละ ๑๓.๖๔ ไร่ เป็นที่ดินของตนเองร้อยละ ๖๔ ที่น่าสังเกตคือ ชุมชนมีร้อยละของที่เข้าทำเปล่าค่อนข้างสูง คือ ร้อยละ ๓๒ ปัญหาเกิดจากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาหลวงเมื่อ ๑๔ ธ.ค. ๒๕๑๗ บนเนื้อที่ ๓๖๕,๒๕๐ ไร่^{๑๖} ที่ประกาศทับซ้อนที่ทำกินของชาวบ้าน เป็นปัญหาความขัดแย้งเรื่องแนวเขตที่ยังหาข้อยุติไม่ได้ เพียงแต่ปัจจุบันทางการผ่อนผันให้ชาวบ้านเข้าทำกินในที่ดินดังกล่าวได้^{๑๗} หลักฐานการถือครองเป็นเครื่องสะท้อนถึงสิทธิของชาวบ้านต่อที่ทำกิน ประมาณ ร้อยละ ๒๓ เป็นที่มือเปล่า ไม่มีหลักฐานรับรอง ที่เหลือนอกนั้น มีหลักฐานรองรับแตกต่างกันไป ตั้งแต่ สค.๑ เรื่อยไปถึงโฉนด (มีหลักฐานถือครอง ร้อยละ ๗๗) ที่ดินส่วนใหญ่ใช้เพื่อการเพาะปลูก ประมาณร้อยละ ๙๓^{๑๘}

ปัญหาการกว้านซื้อที่ดินของนักธุรกิจภายนอก ยังไม่เกิดขึ้นมากนัก เนื่องจากการตระหนัก รวมถึงผลกระทบที่จะตามมาต่อชุมชนของชาวบ้าน ในกรณีที่มีผู้จำเป็นต้องขายที่ดินจริงๆ คณะกรรมการหมู่บ้านจะปรึกษากับเจ้าของที่ดินก่อน และจัดหาว่าภายในชุมชนมีผู้ต้องการซื้อที่ดินหรือไม่ หากจำเป็นต้องขายที่ดินให้กับคนภายนอก ควรมีการร่วมกันพิจารณาคุณสมบัติของบุคคลดังกล่าวก่อนถึงวัตถุประสงค์ของการเข้ามาอยู่ในชุมชน และต้องไม่ขัดกับวิถีชีวิตปกติของชุมชนด้วย^{๑๙}

๑.๖ แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำสำหรับการบริโภคและอุปโภค ส่วนใหญ่มาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยน้ำสำหรับการบริโภคเป็นน้ำฝน น้ำจากบ่อบาดาล และบาดาลผิวดิน สำหรับน้ำในการอุปโภคภายในครัวเรือนและการเกษตร ส่วนใหญ่ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ น้ำฝนและคลองน้ำที่ไหลผ่านชุมชน เช่น คลองท่าหา คลองปง คลองท่าชาย คลองขุนน้ำ คลองท่าดี อีกทั้งยังมีการจัดทำระบบประปาภูเขา ผันน้ำจากต้นน้ำบริเวณเชิงเขาหลวงมาใช้ในที่พักอาศัยและบ้านพักในสวน นอกจากนี้ ยังได้รับการช่วยเหลือจากกรมชลประทานในการจัดทำฝายตลิ่งน้ำขนาดเล็ก สำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชน ปริมาณน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคมีความเพียงพอตลอดทั้งปี (ร้อยละ ๙๔) และคุณภาพก็ยังคงมีคุณภาพดีอยู่ (ร้อยละ ๙๔)

คนท้องถิ่นมีความเข้าใจถึงระบบนิเวศป่า ความเป็นแหล่งต้นน้ำ จึงช่วยกันปกป้องดูแลเขตพื้นที่เขาหลวง ดูแลสวนสมรมให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ เป็นส่วนช่วยสนับสนุนให้แหล่งต้นน้ำมีความชุ่มชื้น ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำให้สายน้ำไม่เคยเหือดแห้งไปจากชุมชน ชาวนครศรีธรรมราชมีน้ำใช้ตลอดปี (น้ำประปาของชาวนครศรีธรรมราชใช้แหล่งน้ำดิบจากลำน้ำสายนี้)

๑.๗ สาธารณูปโภค

สาธารณูปโภคหลัก เช่น ถนน ประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ มีความพร้อมในระดับหนึ่ง ถนน ด้านปริมาณมีความทั่วถึง มีเส้นทาง รพช. ตัดสู่ชุมชน ผ่านเข้าสู่กลุ่มบ้าน รวมถึงเส้นทางสู่สวนบนพื้นที่เชิงเขาด้วย ในเชิงคุณภาพ เส้นทางเป็นถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่ บางส่วนสร้างขึ้นจากการร่วมแรงร่วมทุนของชาวบ้าน บางส่วนสร้างขึ้นจากงบประมาณหมู่บ้าน ซึ่งยังคงใช้การได้ดี แต่บางส่วนที่เป็นถนนดิน ถูกกัดเซาะพังทลาย เป็นอุปสรรคในการเดินทางอย่างมาก ความยากลำบากจากเส้นทางคมนาคมนี้ หากมองในมุมกลับ มีส่วนเสริมสร้างความเข้มแข็งต่อชุมชน ด้วยเป็นการชะลอกระแสวัฒนธรรมเมือง ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากคนภายนอกที่จะเข้ามาช่วงชิงทรัพยากรท้องถิ่น

ไฟฟ้าและประปามีบริการการใช้ยังไม่ทั่วถึง แต่ไม่จัดอยู่ในเกณฑ์เดือดร้อน เช่นเดียวกับโทรศัพท์ ในแต่ละหมู่บ้านมีโทรศัพท์สาธารณะอยู่ ๑-๒ เครื่อง (นอกจากนั้นจะเป็นบริการโทรศัพท์ฝากให้ตามมารับ โดยนัดเวลาที่จะโทรกลับ ซึ่งเป็นโทรศัพท์จากสัญญาณดาวเทียมที่มีชาวบ้านรายหนึ่งจัดไว้บริการเพื่อนบ้าน คิดค่าบริการครั้งละ ๒๐ บาท) ถ้าเทียบสัดส่วนประชากรกับจำนวนโทรศัพท์ ถือได้ว่ามีน้อย ไม่เพียงพอต่อความต้องการ^{๑๖}

สาธารณสุขชุมชน ได้รับการดูแลจากสถานีอนามัยประจำตำบลกำโลน ที่ตั้งอยู่ในบริเวณศูนย์กลางของชุมชน บริเวณหมู่ที่ ๑๐ ใกล้กับโรงเรียนไทยรัฐวิทยา ๗๔ วัดศิ่ว้ง และตลาดชุมชน สถานีอนามัยเปิดให้บริการ ๒๔ ชม. ซึ่งจะช่วยบรรเทาอาการเจ็บป่วยทางกายในเบื้องต้น นอกจากนี้ได้จัดให้มีศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) ที่มีเจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.) มาช่วยงาน ในอัตราส่วน อสม. ๑ คนต่อชาวบ้าน ๑๐ คน โดยให้คำแนะนำเกี่ยวกับการใช้ยาสามัญประจำบ้าน และตรวจเช็คอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น

๑.๘ ประเพณีและวัฒนธรรม

ศิ่ว้งเป็นชุมชนเกษตร มีแนวทางการผลิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ มีสถาบันศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ชื่นนำทางความคิด ความเชื่อตามหลักกฎแห่งกรรม หรือผลจากการกระทำของตน เป็นแนวปฏิบัติสำคัญในชุมชน ความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูตผีปีศาจ มีอยู่บ้าง แต่ไม่มีบทบาทมากนัก วิถีชีวิตการเกษตรที่ครั้งหนึ่ง เคยทำลายธรรมชาติ นำมหันตภัยครั้งใหญ่มาสู่ชุมชน เป็นบทเรียนที่ทรงคุณค่าในสังคม อุทกภัยครั้งนั้น ได้รื้อฟื้นการเกษตรแบบดั้งเดิมอีกครั้งหนึ่ง ลดการทำลายป่า ร่วมกันดูแลทรัพยากรส่วนรวม

งานประเพณี ก็เช่นเดียวกับชาวนครศรีธรรมราชโดยทั่วไป คือ การจัดศาสนพิธี ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา จัดพิธีรื่นเริงตามประเพณีไทย เช่น สงกรานต์ ที่มีทั้งพิธีทางศาสนา และพิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมไทย รดน้ำดำหัวผู้

ใหญ่ สอนให้มีกาให้อภัยกัน และจัดให้มีประเพณีประจำถิ่น คือ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ ในงานบุญสารทเดือน ๑๐ จะจัดหมรับของหวานที่ประกอบไปด้วย ขนมลา ที่หมายถึงพรพรรณ ขนมบ้า แทนลูกสะบ้าเอาไว้รับสงกรานต์ ขนมดีซำ แทนเงินตราไว้ใช้สอย อีกทั้งจัดของแห้งพืชผลผลิตจากสวนสมรม รวมถึงยารักษาโรค ถวายพระภิกษุสงฆ์ ไว้ใช้ในวังพรรษา

ประเพณีที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวศรีวัง คือ การจัดให้มีวันรำลึกถึงผู้ทำคุณประโยชน์แก่ท้องถิ่น ที่สำคัญคือ จัดให้มีงานระลึกถึงวันมรณภาพของท่านพระปลัดเถื่อน สุชาติ (เป็นพระที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนในอดีต) เมื่อ เดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ ปี ๒๔๙๗ โดยจัดประเพณีปูนปั้นขึ้นในวันขึ้นของทุกปี เพื่อเป็นการยกย่องและเชิดชูผู้ทำคุณประโยชน์มาสู่ชุมชน ให้เป็นตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังสืบต่อไป จัดงานทำบุญตักบาตรให้ระลึกถึงมหันตภัยจากน้ำท่วม ปี ๒๕๓๑ ซึ่งจะจัดงานในเดือนพฤศจิกายน ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์นั้น เพื่อเป็นอุทาหรณ์เตือนใจไม่ให้ชาวศรีวังกระทำในสิ่งที่เป็นสาเหตุของภัยพิบัติมาสู่ชุมชนอีก จากตัวอย่างที่กล่าวมา แสดงถึงเอกลักษณ์ประจำถิ่นและความสามารถในการใช้ประเพณี เพื่อสืบสานคุณค่าท้องถิ่นไว้

๑.๙ ปัญหาชุมชน

กระแสบริโภคนิยมที่เข้าสู่ชุมชนพร้อมกับการเปิดกว้างของการคมนาคม ทำให้ชาวบ้านมีความต้องการจับจ่ายใช้สอย ซืหาสินค้ามากขึ้น จนกระทั่งเกินความสามารถรองรับด้านรายได้จากการผลิต ที่มีได้ปรับตัวตามทัน เกิดเป็นปัญหาหนี้สิน และปัญหาสังคมตามมา ปัญหาสังคมนี้สืบเนื่องมาจากผลอีกประการหนึ่ง คือ การประชาสัมพันธ์ให้ศรีวังเป็นแหล่งท่องเที่ยว คล้ายเป็นเมืองหน้าด่าน รองรับนักท่องเที่ยวที่มุ่งสู่เขาลง และบางส่วน เพื่อท่องเที่ยว ศึกษา วิถีชีวิตชุมชน การเข้ามาของคนภายนอกในปริมาณมากๆ นอกจากก่อให้เกิดปัญหาสังคมแล้ว ยังตามมาด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรเสื่อมสภาพ ขยะเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว มีแนวคิดในการสร้างเตาเผาขยะของส่วนกลาง ซึ่งขณะนี้อยู่ในช่วงดำเนินการ

การเปิดกว้างของชุมสู่โลกภายนอก เป็นผลให้ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการหารายได้ส่วนตัวมากขึ้น เริ่มมีธุรกิจส่วนตัวในหลายรูปแบบเข้ามาแทนที่การรวมกลุ่มอาชีพของชุมชน มุ่งหวังกำไรส่วนตนมากกว่าจะทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งกำลังบั่นทอนความสามัคคีและความเสียสละเพื่อส่วนรวม ปัญหายาเสพติด เป็นอีกหนึ่งปัญหาที่รุกคืบเข้าสู่ชุมชน แต่อย่างไรก็ตามในชุมชนได้จัดให้มีการรวมกลุ่มเยาวชนที่เรียกตัวเองว่า “กลุ่มเสรีพัฒนา” ร่วมกันใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เช่น ร่วมกันพัฒนาชุมชน เป็นตัวแทนสืบสานวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวผ่านเรื่องราวของชุมชน รวมถึงฝึกฝนตนเองเพื่อเตรียมเป็นผู้นำชุมชนต่อไป ถือเป็นกาสลัดกันปัญหาเสพติด และช่วยลดความรุนแรงของปัญหาสังคมอื่น

๒. ประวัติความเป็นมา

๑) จุดกำเนิดชุมชนคีรีวง

“บ้านคีรีวง” หรือ “บ้านขุนน้ำ” มีภูมิหลังย้อนไปเมื่อประมาณ ๒๐๐ ปีที่แล้วมา สรุปลงใจความ จากงานเอกสาร และการสัมภาษณ์ชาวคีรีวง ได้ความเป็นมา ๓ แนวทาง คือ

แนวทางที่ ๑ บรรพบุรุษของชาวคีรีวง เป็นบรรดาเหล่าทหารเกณฑ์ที่ต้องไปรบที่เมืองไทรบุรี (มาเลเซียในปัจจุบัน) แต่ได้ชักชวนกันหนีทัพมายังแหล่งกำเนิดของต้นน้ำบริเวณหุบเขาหลวง เรียกตนเองว่า “บ้านขุนน้ำ” หรือ “บ้านเขาหลวง” ตามลักษณะที่ตั้ง ต่อมาเปลี่ยนชื่อเรียกใหม่ ตามชื่อวัดที่สร้างขึ้นในชุมชน คือ “บ้านคีรีวง”^{๑๕}

แนวทางที่ ๒ บรรพบุรุษของชาวคีรีวงเป็นบรรดาไพร่ ที่ไม่เห็นด้วยกับระบบอุปถัมภ์แบบเจ้าขุนมูลนาย จากประวัติศาสตร์ในช่วงรัชกาลที่ ๑ และ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บรรดาไพร่ที่หลบหนีบางส่วนจากในเมืองนครศรีธรรมราช ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ บริเวณที่ราบเล็กๆ บริเวณหุบเขาหลวง ที่มีลักษณะทางกายภาพและทรัพยากรเหมาะสมต่อการดำรงชีพ อีกทั้งยังสะดวกในการหลบหนี และนี่คือจุดเริ่มของการตั้งบ้านเรือนของชาวคีรีวงนั่นเอง^{๑๖}

แนวทางที่ ๓ บรรพบุรุษของชาวคีรีวงเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิม ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช แต่ด้วยประชากรที่เพิ่มขึ้น ต้องการพื้นที่ใช้สอยมากขึ้น จึงออกสำรวจหาพื้นที่เหมาะสมในการยังชีพใหม่ แนวทางนี้สันนิษฐานว่าบรรพบุรุษของชาวคีรีวงทำการเกษตรเป็นอาชีพดั้งเดิมอยู่แล้ว เล็งเห็นว่าพื้นที่ในบริเวณหุบเขาหลวง ไม่ห่างจากตัวเมืองนครศรีธรรมราชนัก เหมาะสมในการทำการเกษตร จึงขยายพื้นที่ทำกินมายังบริเวณนี้^{๑๗}

แนวทางแรกและแนวทางที่สอง มีเหตุผลสนับสนุนในแง่ความสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ของไทย ซึ่งปรากฏเป็นเรื่องเล่าถึงชาวคีรีวงของคุณพรพิไล เลิศวิชา

“...ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในสมัยของรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ซึ่งปรากฏว่ามีไพร่หลบหนีการเกณฑ์ทัพไปไทรบุรีถึง ๔๐๐ คน และใน พ.ศ. ๒๓๕๕ ก็ปรากฏว่ามีไพร่หลบหนีนายไปอยู่สงขลา พัทลุงถึง ๔๐๐-๕๐๐ คน เนื่องจากเวลานั้นไพร่ต้องเข้าเวรรับใช้หลวง หรือไม่ก็เสียเงินปีถึง ๑๘ บาท ดังนั้นสันนิษฐานเบื้องต้นว่า เหล่าทหารเกณฑ์ที่มาตั้งรกรากที่คีรีวงน่าจะเป็นไพร่หนีนายจากนครศรีธรรมราช นั่นเอง”^{๑๘}

คนรุ่นเก่าของชาวคีรีวงอาทิ นายควน ตริโรจน์ นายนุ้ย ตลิ่งจิตต์ นายแก้ว ตลิ่งจิตต์ เล่าว่า

“บ้านคีรีวง เป็นบ้านของพวกไพร่หนีทัพจากไทรบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยรัชกาลที่ ๑-๒ ชักชวนกันหนีนายขึ้นไปทางเขาหลวงเลาะเรื่อยขึ้นตามสายคลองขุน

น้ำจนกระทั่งถึงที่ราบระหว่างหุบเขาแห่งหนึ่ง ที่ล้อมรอบไว้หมดทุกด้าน ไม่มีทางที่
ใครตามพวกเขาพบ พวกเขากันตั้งบ้านเรือนเป็นหย่อมเล็กๆ^{๑๑}

ตามแนวทางนี้ ภาพสะท้อนการเมืองการปกครองของระบบอุปถัมภ์ในสมัยอดีต เป็นตัวขับเคลื่อนให้มีการก่อตั้งชุมชน เนื่องจากบรรพบุรุษของคีรีวงมีความต้องการเป็นอิสระจากการปกครองแบบระบบอุปถัมภ์ กระทั่งหนีมาตั้งเป็นชุมชนใหม่ขึ้น ความคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการบางท่านที่มีความเห็นว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคต่อการพึ่งตนเองของคนในสังคมที่เป็นฐานล่างของสังคม การที่ฐานล่างไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ทำให้สังคมโดยรวมอ่อนแอ^{๑๒}

แนวคิดที่สามเกิดจากการสันนิษฐานของนักคิดชาวคีรีวงเอง มีเหตุผลสนับสนุนว่า ความเจริญรุ่งเรืองของคีรีวง สืบสมมาจากรากฐานวัฒนธรรมที่พัฒนามาจากสังคมเกษตร สังคมเกษตรในภาคใต้มีภูมิประเทศเป็นตัวกำหนดรูปแบบการผลิต แบ่งรูปแบบของชุมชนเป็น ๓ รูปแบบ คือ ชาวประมง ชาวพื้นราบ และชาวเหนือ โดยที่วิถีชีวิตแต่ละชุมชนจะสอดคล้องกับภูมิประเทศ ชาวเหนือหรือบรรพบุรุษของคีรีวง มีความถนัดในด้านการทำสวน หางของป่าชาย โดยเฉพาะการทำสวน ในรูปของสวนสมรม ที่มีต้นไม้ผลหลากหลายชนิด เช่น มังคุด ลางสาด หมากรูด ลูกเนียง ลูกเหรียง สะตอ ทุเรียน ขนุน จำปาตะ ส้มแขก ลางสาด ลองกอง เงาะ พืชสมุนไพร เช่น พลู่ ดีปลี พริกไทย ชิง ว่านต่างๆ ดาหลากาหลา พริก บุก กะทือ ชะพลู บอนส้ม บอนขมิ้น ผักกูด มันปู ผักกาดนกเขา ต้นไม้ในสวนของชาวบ้าน บางต้นมีอายุนับร้อยปี การคัดเลือกพันธุ์ ต้องสังมประสพการณ์อย่างยาวนาน หากเป็นทหารหนีทัพมา จะขาดความชำนาญเช่นนี้

อีกทั้งยังมีความเชื่อว่า ความสัมพันธ์ “แบบเกลอเขาและเกลอเล” ระหว่างชาวคีรีวง กับชาวนอก (ชาวพื้นราบบริเวณปากพนัง หัวไทร และเชียรใหญ่) ในรูปการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้า ทำให้เชื่อว่า ถ้าบรรพบุรุษของพวกเขาเป็นทหารที่หนีทัพหรือไพร่หนีนาย สังคมของชาวคีรีวงน่าจะเป็นสังคมปิด ไม่น่ามีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับสังคมภายนอก

ถึงแม้ว่าจะมีการเล่าขานถึงจุดกำเนิด ของชุมชนที่แตกต่างกันออกไป แต่เหตุผลภายใต้แนวคิดที่เกิดจากฐานล่างของชุมชน คือ บรรพบุรุษของชาวคีรีวง มีจิตสำนึกในการพึ่งตนเองเพื่อหาเลี้ยงชีพ ประกอบกับหาที่ตั้งถิ่นฐานได้เหมาะสมกับความสามารถของตน ใส่ใจในการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ชุมชนจึงสามารถพึ่งตนเองอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

๒) ยุคแรก : ยุคบุกเบิก

ชาวคีรีวงกลุ่มแรกๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ เป็นต้นตระกูลของ ๘ ตระกูลใหญ่ ในปัจจุบัน เข้ามาแผ้วถาง จับจองพื้นที่บริเวณที่ราบระหว่างหุบเขา ปลูกสร้างที่พักอาศัย และใช้เป็นแปลงเพาะปลูก การตั้งบ้านเรือนในระยะแรกนั้น จะตั้งอยู่ริมสองฝั่งคลองเป็นสำคัญ ด้านการเพาะปลูก ก็เริ่มด้วยการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์จากต้นพันธุ์พื้นเมืองที่ให้ผลผลิตดี มีความแข็งแรง ทนทานต่อโรค ฯลฯ

นำมาผลิตพันธุ์ที่ได้ ปลูกรวมแปลงไว้ด้วยกัน เนื่องจากข้อจำกัดทางกายภาพของพื้นที่ แล้วจึงขยายแปลงเพาะปลูกสูงูเขาที่ล้อมรอบชุมชนอยู่ทั้ง ๓ ด้าน คือ เขาริงโร เขายอดเพล และเขานอยสังข์ โดยปลูกพันธุ์ไม้รวมไว้กับไม้ธรรมชาติ เกิดเป็นรูปแบบที่เลียนวิถีธรรมชาติ ปลูกไม้หลายชนิดรวมไว้ด้วยกัน เรียกสวนของตนว่า “สวนสมรม” (ผสม+รวม)^{๑๙} สวนเกษตรบนพื้นที่สูงชันเช่นนี้ เป็นแนวทางการผลิตที่พึ่งพิงธรรมชาติ ใช้เทคโนโลยีแบบเรียบง่าย ให้ต้นไม้ดูแลกันเอง ไม่มีปัญหาการแพร่ระบาดของโรคแมลง ไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีบำรุงพืช เทคโนโลยีระดับสูง ขนาดใหญ่ น้ำหนักมาก การใช้สารเคมี ล้วนไม่เหมาะสมและไม่มีความจำเป็นกับสวนสมรม

การติดต่อกับภายนอก มีวัตถุประสงค์เพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นสำคัญ เนื่องจากชุมชนไม่สามารถผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคได้ด้วยตนเองทั้งหมด จำเป็นต้องจัดหาจากภายนอก การเดินทางใช้ “เรือเหนือ” ซึ่งเป็นเรือขุดที่ชาวบ้านทำขึ้นเองจากต้นตะเคียน (ไม้ประจำจังหวัดนครศรีธรรมราช) ไม้ไผ่ล่อง และไม้ตงหน ขนาดหลายคนโอบ ขุดจนได้ลำเรือยาว ๕ วา ๑ กว้าง อาศัยแรงของ ๒ ฝีพาย ใช้บรรทุกผลผลิตจากสวน รอนแรมไปตามลำน้ำจนถึงปากพอง ใช้เวลาเดินทาง ๑ คืน ชาวบ้านเรียกการเดินทางนี้ว่า “ไปนอก” การออกไปแต่ละครั้งจะใช้เขาสัตว์เป่าเป็นสัญญาณ ส่งข่าวให้ทราบโดยทั่วกัน

การแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นไปในลักษณะของแลกของ (Barter System) โดยตัวสินค้าของชุมชนก็คือผลผลิตจากสวนสมรม ผู้นำชุมชนบางท่านได้กล่าวถึงเหตุผลการทำสวนสมรมไว้ว่า การทำสวนสมรมที่ทำให้ได้ผลผลิตหลากหลาย ตรงตามความต้องการของคนภายนอกชุมชน ที่ติดต่อกันอยู่ หากบรรทุกสินค้าออกไปชนิดเดียว การแลกเปลี่ยนจะยากลำบากกว่า^{๒๐}

วิถีชีวิตที่เสมือนตัดขาดจากโลกภายนอก ดำรงอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ต้องคอยระวังภัยจากสิ่งรอบตัวตลอดเวลา ทั้งภัยจากสัตว์ป่า ภัยธรรมชาติ โรคภัยไข้เจ็บ สอนให้ชาวคีรีวงมีความอดทน มานะพยายาม มีความรักในพวกพ้องและถิ่นฐาน เป็นทั้งรสชาติการใช้ชีวิต และเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนแห่งนี้

๓) ยุคกลาง : บทเรียนจากธรรมชาติ

วิถีชีวิตทางน้ำได้ยุติบทบาทลง เนื่องด้วยความตื่นเงินและภัยจากธรรมชาติ ทำให้ลำคลองไม่สามารถใช้เป็นทางสัญจรได้อีก ชาวบ้านหันไปบุกเบิกถนน เส้นทางคมนาคมทางบกแทน สังคมและวิถีชีวิตของชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปนับแต่นั้นมา

การบุกเบิกถนนของชุมชน เส้นทาง วัดโคก-เขาลอง เกิดจากการร่วมมือกันของชาวบ้านที่มีจิตศรัทธาต่อพระปลัดเถื่อน สุชาติ อดีตเจ้าอาวาสวัดคีรีวง ผู้มีบทบาทอย่างสูงต่อการพัฒนาชุมชนในยุคนั้น ถนนสายนี้สร้างความสะดวกสบายในการเดินทางให้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างมาก นำวิทยากร สิ่งอำนวยความสะดวกจากภายนอก เข้าสู่ชุมชนอย่างมากมาย แต่ผลกระทบเชิงลบก็มีเช่นกัน

ผลกระทบสำคัญคือทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป กล่าวคือ จากที่เคยใช้ชีวิตพึ่งพิงธรรมชาติ ใช้เทคโนโลยีการผลิตระดับต่ำ อาศัยแรงงาน ใช้มีด พร้า บุกเบิกที่ทำกิน หาผลผลิตใส่ “ชะ/โตรีะ” ออกจากสวน แล้วลำเรียงผลผลิตใส่ลำเรือ เปลี่ยนมาใช้เครื่องทุ่นแรง เช่น เลื่อยไฟฟ้า บุกเบิกที่ดิน ใช้รถจักรยานยนต์ ลำเลียงผลผลิตจากสวนนำออกจำหน่าย ถึงแม้การเปลี่ยนแปลงนี้ จะประหยัดแรงงาน ระยะเวลาการผลิต แต่ก็ทำให้สภาพแวดล้อมเริ่มเสื่อมศุล โดยเฉพาะเลื่อยไฟฟ้า

ปี ๒๕๐๕ เกิดวาทภัยครั้งร้ายแรงขึ้นในชุมชน (ปีเดียวกับวาทภัยที่แหลมตะลุมพุก) ผลก็คือบ้านและสวน ถูกพายุลมถล่มทำลาย สาเหตุเนื่องจากพื่นป่าที่ถูกแผ้วถางลงอย่างมากจนไม่สามารถเป็นแนวกันชน ลดแรงปะทะจากพายุได้

อีก ๑๓ ปี ต่อมา คือ ปี ๒๕๑๘ เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ที่ก่อให้เกิดความเสียหายอย่างหนัก ทั้งบ้านเรือน ทรัพย์สิน รวมถึงชีวิตของชาวชุมชน สูญสิ้นไปกับน้ำป่าที่ทะลักเข้าสู่ชุมชน ดินและหินบนภูเขาถล่มลงมา สาเหตุก็ด้วยเหตุผลเช่นเดียวกับเหตุการณ์ในอดีต

ทั้งสองเหตุการณ์ ชาวชุมชนพยายามช่วยเหลือกันเอง ด้วยการระเบิดภูเขา เจาะ สร้างเป็นเส้นทางขึ้นใหม่ ร่วมกันพลิกฟื้นชุมชนขึ้นมา โดยใช้ทุนทรัพย์ไปพอสมควร ทำให้ชาวศิรังเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการมีเงินทุนไว้หมุนเวียนไว้ใช้ในยามจำเป็น อีกทั้งเห็นว่า ช่องว่างจากงานสวน ชาวบ้านไม่มีรายได้ ต้องกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนภายนอก จึงร่วมกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์บ้านศิรังขึ้นมา ในปี ๒๕๑๘ นั้นเอง ด้วยสติปัญญาและวินัยของชาวศิรัง ทำให้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ประสบความสำเร็จ ศิรัง เริ่มเป็นที่รู้จักและโด่งดังมากขึ้น จากการได้รับรางวัลชนะเลิศ และรางวัลชมเชยหมู่บ้านอาสาพัฒนาตนเอง (อ.พ.ป.) ระดับภาค ในปี ๒๕๒๙ และระดับประเทศ ในปี ๒๕๓๐ (ขณะนั้นยังไม่มีการแบ่งชุมชนออกเป็น ๔ หมู่บ้าน ศิรังสมัยนั้นยังคงเป็นหมู่ที่ ๕ เพียงหมู่เดียว)

แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาแท้จริงยังไม่ได้รับการแก้ไข ยังมีการทำลายสภาพแวดล้อมต่อไป เป็นผลให้เกิดอุทกภัย ในปี ๒๕๓๑ ที่ถือได้ว่าเป็นมหันตภัยครั้งร้ายแรงที่สุด เท่าที่ชาวศิรังเคยประสบมา ในครั้งนี้ทั้งชีวิตและทรัพย์สินของชาวศิรังเสียหายเป็นจำนวนมาก เหลือเพียงซากปรักหักพังของบ้านเรือน โบสถ์วิหาร ไร่เป็นสิ่งเตือนใจ

บทเรียนครั้งนี้ ทำให้ชาวชุมชนหันกลับมาให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกับธรรมชาติแบบพึ่งพากัน จัดตั้งกองทุนเดิมสี่เขียวสี่เขาหลวง ที่เกิดขึ้นจากแนวคิดของชาวศิรังเอง ทำหน้าที่แทนชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ ร่วมกับองค์กรภายนอก จัดกิจกรรมให้ชาวศิรังฟื้นฟูและปกป้องป่ารอบชุมชนของตนเองไว้ โดยจัดให้มีการปลูกป่าทดแทน จัดทำกระสุนกล้าไม้ยังขึ้นไปปลูกในพื้นที่สูงชัน ที่ไม่สามารถเดินขึ้นไปปลูกได้ ร่วมกันปลูกต้นประดู่ตลอดแนวคลองทำดีไว้สำหรับยึดเกาะดินริมตลิ่งป้องกันการพังทลาย และสร้างภูมิทัศน์ที่ดีให้แก่ชุมชนอีกทางหนึ่ง ให้ความรู้ ปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ป่าแก่ชาวบ้าน เพื่อรักษาผืนป่ารอบชุมชนเอาไว้

๔) ยุคปัจจุบัน

ภายหลังจากทศวรรษในปี ๒๕๓๑ ลักษณะทางกายภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ สายน้ำเปลี่ยนเส้นทาง ลดความคดเคี้ยวลง ตัดตรงผ่านกลางชุมชน แบ่งชุมชนออกเป็นสองส่วน ประกอบกับระยะนั้น เป็นช่วงที่มีความต้องการจากกระทรวงมหาดไทย ที่จะจัดแบ่งเขตการปกครองพื้นที่ที่มีประชากรหนาแน่นเป็นหมู่บ้านใหม่ ชุมชนศิรีวงจึงแตกตัวจาก หมู่ ๕ ออกเป็น หมู่ ๔ หมู่ ๙ และ หมู่ ๑๐ รวมเป็น ๔ หมู่บ้าน ดังเช่นในปัจจุบัน

การพัฒนาชุมชนภายหลังจากทศวรรษปี ๒๕๓๑ บางส่วนเป็นการพัฒนาอย่างต่อเนื่องที่มีผลสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน ภายหลังจากได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรรัฐและเอกชน ด้วยเหตุที่ก่อนหน้านี้ ชุมชนได้สร้างชื่อเสียงไว้ เป็นแรงจูงใจให้คนภายนอกเข้ามาช่วยเหลือ ด้วยเห็นถึงศักยภาพของชุมชนที่จะฟื้นฟูตนเองได้ ปรากฏเป็นโครงการความช่วยเหลือ ดังนี้

- โรงเรียนไทยรัฐวิทยา ๗๔ ได้รับเงินสนับสนุนในการก่อสร้างอาคารและสิ่งอำนวยความสะดวก
- โครงการฟื้นฟูพื้นที่และบรรเทาอุทกภัยบ้านศิรีวง โดยกรมชลประทาน เป็นโครงการตามแนวพระราชดำริ จัดสร้างผนังหินปูน คลุมด้วยเคเบิลพีวีซีป้องกันแนวฝั่งคลอง ลดการพังทลายของตลิ่งจากแรงปะทะของแรงน้ำ
- โครงการพัฒนาอาชีพเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติ ลดการทำลายธรรมชาติซึ่งจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวม ช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในการจัดการอาชีพ รวมถึงการประกอบธุรกิจขนาดย่อมที่ชุมชนร่วมกับมูลนิธิโกมลคีมทอง และ TACP

จัดให้มีการส่งเสริมการพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน ส่งเสริมอาชีพในแต่ละกลุ่มกิจกรรม เช่น กลุ่มผู้นำเยาวชน (กลุ่มเสริมพัฒนา) กลุ่มผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน แต่ละกลุ่มยังคงดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ถึงแม้วิถีชีวิตของชาวศิรีวงจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ชาวศิรีวงก็ทำให้โลกภายนอกยอมรับว่า ชุมชนแห่งนี้ เป็นชุมชนที่มีความพร้อมในการพึ่งตนเอง พร้อมต่องานพัฒนา มีทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ มีการเรียนรู้และการจัดการ ที่จะคัดสรรวิทยาการใหม่จากสังคมภายนอก ให้เข้าสู่ชุมชนอย่างสอดคล้องกับวิถีชุมชน ตระหนักถึงความสำคัญของการช่วยเหลือตนเองตามหลักพุทธศาสนาที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” อีกทั้งสืบสานงานการเป็นคนจริง เสียสละเพื่อส่วนรวม ความสามัคคีของหมู่คณะ โดยมีพื้นฐานของสังคมเครือญาติเป็นสายใยเบื้องหลัง

๓. การพึ่งตนเอง

๓.๑ ด้านเทคโนโลยี

คีรีวง เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในที่ราบระหว่างวงล้อมของภูเขาและป่าไม้ มีการพบปะ แลกเปลี่ยนวิทยาการกับสังคมภายนอกในระดับต่ำ ข้อจำกัดจากการเดินทางที่ยากลำบาก วิถีชีวิตของกลุ่มคนในถิ่นนี้ที่แตกต่างกัน “ชาวเมือง” กลุ่มคนที่ตั้งรกรากอยู่ในตัวเมืองนครศรีธรรมราช มีความชำนาญด้านการติดต่อค้าขาย “ชาวนอก” กลุ่มคนที่ตั้งบ้านเรือนบนพื้นราบ ทำไร่ทำนา ทำประมงอยู่ตามลุ่มน้ำ และริมฝั่งทะเลแถบอำเภอเชียรใหญ่ หัวไทร หรือปากพนัง และ “ชาวเหนือ” คำเรียกกลุ่มพวกที่ทำไร่ทำสวนผลไม้แถบเขาหลวง ดังเช่นชาวคีรีวง”^{๖๑} ต่างกลุ่ม ต่างสังคมวัฒนธรรม มีวิถีชีวิตต่างกัน คีรีวง จึงมีรูปแบบการดำเนินชีวิตเป็นลักษณะเฉพาะตนต่างไปจาก ชาวนอก และชาวเมือง

สวนสมรมของชาวคีรีวง เป็นวิถีทางการผลิตดั้งเดิมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมานาน รูปแบบการผลิตใช้วิถีเลียนแบบธรรมชาติ ต้นไม้หลายสายพันธุ์ ถูกปลูกรวมไว้ร่วมกัน ทั้งบนพื้นราบและที่สูงชัน ไม่จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูง ใช้เพียงเครื่องมือธรรมดา ราคาถูก จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น การปลูก การดูแล เก็บเกี่ยว ล้วนใช้เครื่องมือแบบเรียบง่ายทั้งสิ้น (การเลือกใช้เทคโนโลยีสืบต่อกันมา ร้อยละ ๕๓ จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น ร้อยละ ๘๕ ราคาถูก สร้างขึ้นใช้เองได้ ร้อยละ ๖๘^{๖๒}) ชาวคีรีวง เล่าถึงสวนสมรมของตนว่า

“สวนสมรม ต้องปลูกพืชหลายชนิดไว้ด้วยกัน เป็นการเพิ่มผลผลิตจากข้อจำกัดที่ทำกิน และต้องนำไปแลกเปลี่ยนสินค้าหลายชนิด ถ้าปลูกน้อยชนิดการแลกเปลี่ยนทำได้ลำบาก”^{๖๓}

“การปลูกแบบสวนสมรม จะสร้างให้ระบบนิเวศของป่าพึ่งพาอาศัยกัน ศัตรูพืชจะมีศัตรูตามธรรมชาติ ควบคุมระบบของมันเอง มีสัตว์ที่เป็นศัตรูพืชอยู่เป็นการควบคุมการทำลายพืช”^{๖๔}

“ข้อจำกัดทางกายภาพ ทำให้ใช้สารเคมีไม่ได้ เคยมีผู้ทดลองใช้ แต่โดนสังคมลงโทษ คือ จากลักษณะภูมิประเทศที่เป็นหุบเขา สารเคมีจะถูกชะล้างลงสู่แม่น้ำลำธาร เป็นผลเสียต่อน้ำและสัตว์น้ำ เจ้าของสวนจะถูกชาวบ้านติฉิน จนต้องเลิกใช้ในที่ที่สุด”^{๖๕}

“สังเกตเห็นว่า ต้นไม้จะไม่กินใบของตน แต่จากการปลูกต้นไม้หลายชนิดไว้ร่วมกัน ใบของต้นหนึ่ง จะกลายเป็นธาตุอาหารของอีกต้นหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยบำรุง”^{๖๖}

การขนส่งผลผลิตในระยะแรก ใช้ “ชะ/โคตริะ” เป็นภาชนะ ให้คนแบกจากสวนลงมาสู่แหล่งรับซื้อ ซึ่งมีพ่อค้ามารับซื้อบริเวณชายป่ารอยต่อระหว่างเรือกสวนกับย่านที่พักอาศัย ซึ่งมี ๓ จุดกระจายอยู่ทั่วชุมชน ระยะเวลา ชาวบ้านร่วมกันตัดถนนสู่แปลงสวน การเดินทางหันมาใช้รถจักรยานยนต์ ซึ่งสะดวกรวดเร็วกว่า แต่วิถีชาวสวนในไร่ ยังคงเป็นเช่นเดิม

พัฒนาการของเทคโนโลยีที่สูงขึ้น ในระดับเทคโนโลยีระดับกลาง (Intermediate Technology) เพื่อปรับใช้ให้เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น มักเกิดขึ้นรองรับปัญหาทางเศรษฐกิจมากกว่า เช่น ปัญหาผลผลิตล้นตลาด ได้นำแนวความคิดการทำห้องเย็นมาใช้ เพื่อเก็บรักษาผลผลิตให้คงสภาพไว้ขาย ในยามที่ราคาดีขึ้น ด้านอาชีพสร้างอาชีพเสริมหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวไม้ผล เช่น การทำผลิตภัณฑ์ ผลผลิตเหลือใช้จากการเกษตร ทำผ้าย้อมสีเปลือกไม้ น้ำยาล้างผ้าเปลือกทุเรียน สมูเปลือกมังคุด ทุเรียน กวน หมากและส้มแขกตากแห้ง ลูกเนียงและสะตอดอง เป็นต้น

ผลกระทบของเทคโนโลยีต่อสังคม สิ่งแวดล้อม มีผลในเชิงบวกมากกว่าลบ เนื่องจากรูปแบบของวิถีชีวิตและการผลิตของชุมชน มีความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ต่อธรรมชาติ ต้องพึ่งพาอาศัยกัน อยู่เสมอมา (ผลของเทคโนโลยี ทำให้สภาพแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น ร้อยละ ๒๙ ช่วยลดมลพิษทางอากาศ และน้ำ ร้อยละ ๑๖ ครอบครัวมีเวลาอยู่ร่วมกัน ร้อยละ ๑๕^{๓๓}) ข้อเสีย ย่อมจะมีบ้าง เช่น ผลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน การขัดเกลาระหว่างสมาชิกชุมชนมีน้อยลง ตัวอย่างที่ชาวบ้านกล่าวถึงคือ

*“แต่เดิมเคยเดินคุยกันระหว่างไปสวน ใครมีปัญหาอะไรก็ปรึกษากัน ลูกบ้านนุ่นเป็น
ใจ สบายดี ป่วยเป็นไข้ ใครเป็นไข้กับใคร อะไรเกิดขึ้นในบ้านรู้กันหมด พอเปลี่ยนมา
เป็นรถมอเตอร์ไซด์เข้าสวนแล้ว ปืด ไป ปืด กลับ ไม่ต้องคุยกันแล้ว”^{๓๔}*

โดยภาพรวมของเทคโนโลยีในชุมชน มีทั้งเทคโนโลยีท้องถิ่นพื้นบ้าน และเทคโนโลยีชั้นกลาง ในประเภทชนิดที่จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น สามารถใช้ บำรุงรักษา และปรับปรุงได้ด้วยตนเอง ชาวครัววงพยายามที่จะเลือกใช้อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตของตน ไม่ก้าวตามกระแสภายนอกไปเสียทุกอย่าง หนึ่งนั้น สภาพภูมิศาสตร์ชุมชนไม่เอื้ออำนวย สอง เคยได้รับบทเรียนจากการเปลี่ยนแปลงอย่างเฉียบพลันมาแล้ว เป็นการเปลี่ยนแปลงในชั้นใกล้เคียงที่จะทำให้ชุมชนล่มสลาย ในเหตุการณ์วาตภัย และอุทกภัยหลายครั้งหลายหน สาม โครงสร้างสังคมที่คอยตรวจสอบ ดูแลกันเอง เป็นการกรองวัฒนธรรมภายนอกที่จะเข้ามาสู่ชุมชน

๓.๒ ด้านเศรษฐกิจ

ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ ทำให้ครัววง ไม่สามารถอยู่ได้ด้วยลำพังตนเอง จำต้องติดต่อค้าขาย/ แลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก นับแต่อดีตมา “เกลอเขา” (คำเรียกตัวเอง) จำนำผลหมากรากไม้ ผลิตภัณฑ์จากป่า ออกไปแลกเครื่องอุปโภคบริโภคที่หาไม่ได้ในท้องถิ่นจาก “เกลอเล” (คำเรียกชาวบ้านนอก)^{๓๕} ในปัจจุบันนี้ก็ยังคงเป็นอยู่เช่นนี้ ผลผลิตจากสวนสมรมที่ชาวบ้านขายให้พ่อค้าท้องถิ่น ณ บริเวณจุดรับซื้อในหมู่บ้าน จะถูกนำไปขายต่อแก่พ่อค้าในเมือง ย่านตลาดหัวอิฐ รายได้จากสินค้าจะใช้จ่ายเพื่อการยังชีพเป็นด้านหลัก^{๓๖}

ตลาดหัวอิฐเป็นตลาดรับซื้อผลผลิตที่สำคัญของชาวศิรีวง ราคาซื้อขาย ถือเอาตลาดแห่งนี้ เป็นตลาดกลางกำหนดราคา พ่อค้าทั้งต่างถิ่น และท้องถิ่น ที่รับซื้อผลผลิตจากชาวบ้าน ก็ขึ้นกับราคา ของตลาดแห่งนี้เช่นกัน เมื่อพ่อค้าตั้งราคาซื้อขายไปตามราคาตลาด บวกส่วนต่างกำไรจำนวนหนึ่ง ไม่ว่าจะ เป็นเท่าไร ชาวสวนก็จำต้องยอมขายในราคาดังนั้น มีบ้างที่ราคาเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่าย และมีบ่อยครั้งที่ ผลผลิตได้ราคาไม่ดี แต่ก็ไม่ว่าอะไรกัน เพราะรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี กลุ่มองค์กรชาวบ้าน ที่จะเข้า มาทำหน้าที่สร้างอำนาจต่อรองราคาผลผลิต ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมนัก มีบ้าง แต่เป็นกลุ่มด้านแปรรูป ผลผลิตซึ่งจำกัดอยู่ในเฉพาะกลุ่มคน ยังไม่เข้มแข็งถึงระดับเป็นที่พึ่งของชุมชนได้

ราคาผลผลิตจะตกต่ำมากในช่วงที่ผลผลิตล้นเกินความต้องการของตลาด แกนนำชาวบ้าน เคยพยายามแก้ปัญหานี้ ด้วยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับชาวสวนต่างภูมิภาค ภาคตะวันออก ภาคเหนือ หรือกลุ่มในภาคใต้อื่นๆ ซึ่งจะมีผลผลิตออกสู่ตลาดในเวลาต่างกัน เป็นการจำกัดตลาดรองรับผลผลิตซึ่งกันและกัน แต่ในที่สุดแนวคิดนี้ก็ต้องตกไป ไม่สามารถต่อสู้กับผู้ครอบครองส่วนแบ่งตลาด เดิมได้ อีกแนวทางหนึ่งซึ่งอยู่ในช่วงปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาผลผลิตล้นตลาด คือ การจัดสร้างห้องเย็น เก็บผลผลิตไว้ขายในช่วงที่ผลตอบแทนเป็นที่น่าพอใจ

ปัจจัยที่สร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้แก่ศิรีวงมากที่สุด นอกจากสวนสมรมแล้ว กลุ่ม สัจจะออมทรัพย์ นับว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง มูลเหตุการก่อตั้งเกิดจากภัยธรรมชาติที่สร้างความเสียหายต่อชุมชนบ่อยครั้ง จำเป็นต้องหาแหล่งเงินทุนสำรองไว้ใช้จ่ายยามฉุกเฉิน และปัญหานี้สินของชาว บ้าน ที่กู้เงินมาใช้ยามที่ผลผลิตจากสวนขาดช่วงไป จากการศึกษาดูงานภายนอกของแกนนำชาวบ้าน กิจกรรมออมทรัพย์ประเภทสัจจะออมทรัพย์ จึงเกิดขึ้นนับแต่นั้นมา เงินทุนจากการออมของชาวบ้าน มี บทบาทอย่างสูงในการกู้วิกฤติทุกภัยปี ๒๕๓๑ อันเป็นครั้งที่รุนแรงที่สุดของชุมชน เป็นที่พึ่งของชาว บ้านยามสวนร้างผลผลิต สร้างวัฒนธรรมการออมให้แก่สมาชิกชุมชน

วัฒนธรรมการออม แพร่สู่กลุ่มเยาวชนในระดับโรงเรียน มีการจัดกิจกรรมตามแนวทาง สัจจะออมทรัพย์ในชั้นเรียนของโรงเรียนไทยรัฐวิทยา โรงเรียนประจำชุมชนศิรีวง เมื่อนักเรียนสำเร็จการ ศึกษาในระดับประถมศึกษา จะได้รับทุนการศึกษา ซึ่งเป็นผลจากเงินออมของนักเรียนเองจำนวนหลาย พันบาท กลุ่มหมู่บ้าน กลุ่มเครือข่าย ก็มีกิจกรรมนี้แยกอิสระจากกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเช่นกัน ผลจาก การรวบรวมข้อมูลภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างที่มีเงินออม ร้อยละ ๗๘ ในจำนวนนี้ ออมเงินไว้กับกลุ่มออม ทรัพย์ของชุมชน ร้อยละ ๘๒^{๐๐} นับเป็นยอดที่สูงเมื่อเทียบกับชุมชนกรณีศึกษาด้วยกัน ด้านหนี้สิน ถึงแม้ จะมีกลุ่มองค์กรชุมชนมาแบ่งเบาภาระ แต่ยังคงจัดอยู่ในปัญหาแถวหน้าเช่นเดิม (ชาวบ้านมีหนี้สิน ร้อย ละ ๖๐ โดยมีหนี้สินโดยเฉลี่ยประมาณ ๔๗,๐๐๐ บาทต่อครัวเรือน^{๐๐}) แต่ปัญหานี้ ไม่รุนแรงนัก เนื่องจากเป็นหนี้สินระยะสั้น เกิดจากการกู้ยืมช่วงไม่มีผลผลิตจากสวนเป็นสำคัญ

๓.๓ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หากกล่าวถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดที่สุดของชุมชน ที่ดิน ย่อมถูกจัดอยู่ในอันดับแรก ที่ดินที่ถือครองโดยเฉลี่ย ประมาณ ๑๔ ไร่ต่อครัวเรือน ในจำนวน ๑๔ ไร่ เป็นที่เข้าทำเป่าหรือบุงรูกที่หลงเสียประมาณหนึ่งในสาม หากพิจารณารวมกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด มีครัวเรือน อย่างน้อยร้อยละ ๒๐ ที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า ๕ ไร่^{๑๑} ข้อมูลตัวอย่างที่ยกมากล่าวอ้าง เป็นเพียงส่วนน้อยของปัญหาที่ทำกิน ปัญหาที่ซับซ้อนขึ้นไป เกี่ยวโยงถึงนโยบายระดับชาติ

ข้อจำกัดทางกายภาพของพื้นที่แอ่งกระทะ ล้อมรอบด้วยภูเขาสูง ทำให้การขยายพื้นที่ทำกินในอดีต รุกเข้าสู่ผืนป่าสมบูรณ์ทั้งสามด้านรอบนอกของชุมชน เมื่อมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาหลวงในปี ๒๕๑๘ ทับซ้อนลงบนที่ทำกินของชาวบ้าน จึงกลายเป็นการบุงรูกพื้นที่ป่า ที่ทำกินไม่มีเอกสารรับรองสิทธิดังกล่าวข้างต้น

ผ่านเลยด้านข้อจำกัดที่ทำกินไป จะพบว่า ชุมชนมีความมั่งคั่งทางทรัพยากรธรรมชาติอย่างพร้อมสรรพ ป่าไม้ สายน้ำ พืชพรรณ ไม่เคยขาดหายไปจากท้องถิ่น มีบ้างบางครั้งที่มีมากเกินความจำเป็น โดยเฉพาะสายน้ำ สวนสมรมทำหน้าที่ประการหนึ่งเป็นป่ากันชนให้แก่ผืนป่าเขาหลวง ในช่วงที่ชาวบ้านนำเทคโนโลยีขั้นสูงมาบุงรูกโค่นทำลายป่า ดัดแปลงเป็นป่ากันชนในปริมาณที่มากเกินไป ธรรมชาติ โดย วาดภัย อุทกภัย ได้สนองตอบกลับด้วยปริมาณน้ำที่มากเกินไปเช่นกัน ดังเหตุการณ์ครั้งสำคัญในปี ๒๕๑๘ และ ๒๕๓๑

หลังเหตุการณ์ ปี ๒๕๓๑ ได้เกิดกลุ่ม “เต็มสี่เขี้ยวใส่เขาหลวง” ขึ้น เป็นองค์กรชาวบ้าน ที่เป็นแกนนำจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ ปลูกป่าทดแทน ส่งเสริม ให้ความรู้ ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสภาพสมดุล ผลจากกิจกรรม ได้นำผืนป่าสมบูรณ์กลับมาสู่ชุมชนอีกครั้งหนึ่ง ปัจจุบันกลุ่มได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง” มีหน้าที่เพิ่มเติมตามชื่อกลุ่ม คือ ดูแลจัดการด้านการท่องเที่ยว อันเป็นกิจกรรมใหม่แต่เข้าทะเล็กเข้าสู่ชุมชนอย่างรุนแรง และรวดเร็ว ปริมาณนักท่องเที่ยว ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาขยะ ล้วนเป็นความรับผิดชอบโดยตรง”

ความหลากหลายทางชีวภาพของอุทยานแห่งชาติเขาหลวง ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ พืชพรรณ และสายน้ำ สร้างให้คีรีวงกลายเป็น “สวรรค์บนดิน” สำหรับชาวบ้านและนักท่องเที่ยวที่แวะเวียนมาเยี่ยมชมชุมชนอยู่เนืองๆ วิถีชีวิตที่พึงพิงธรรมชาติ แนวทางการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นำมาซึ่งคุณภาพของระบบนิเวศน์รอบตัว เป็นฐานหนุนสร้างให้สังคมคีรีวงมีความเข้มแข็ง

๓.๔ ด้านจิตใจ

“เราจะพลิกความทุกข์ให้กลายเป็นความสุข ต้องใช้สติมาเป็นเครื่องมือเปลี่ยนร้ายให้กลายเป็นดี เปลี่ยนความไม่รู้ให้เป็นความรู้ ความฉลาด ความสามารถ ความเข้มแข็ง”^{๖๕}

บางส่วนคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม กล่าวถึงการใช้สติเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหา วาตภัยและอุทกภัย ๓ ครั้งใหญ่ ในปี ๒๕๐๕ ๒๕๑๘ และ ๒๕๓๑ แต่ละครั้งเหตุการณ์ นำความสูญเสียมาสู่ชีวิตและทรัพย์สินอย่างใหญ่หลวง ดิน หิน จากภูเขาถล่มทลายลงทับหมู่บ้าน สอนผลไม้ล้มระเนระนาด บ้านเรือนพังเสียหาย เส้นทางคมนาคมถูกตัดขาด หลายคนอยู่ในสภาพเหลือผ้าขาวม้าผืนเดียว แต่ด้วย สติและสายสัมพันธ์ของสังคม จึงร่วมกันแก้ปัญหา พื้นสภาพซากปรักหักพัง กลับมาเป็นสวรรค์บนดินอีกครั้ง

จิตสำนึกการพึ่งตนเอง เป็นหัวใจ เป็นพื้นฐาน ของการบรรลุความสำเร็จในปัจจุบัน ก่อนเหตุการณ์ปี ๒๕๓๑ คีร์วงยังไม่เป็นที่รู้จักแก่คนภายนอก การแก้ปัญหาชุมชน ชาวบ้านต้องทำทุกอย่างด้วยตนเอง ใช้ก้อนหินมาถมเพื่อจัดทางเดินน้ำ ระเบิดขุดเจาะภูเขาทำถนน รื้อพื้นปลูกซ่อมสวนผลไม้ บ้านเรือน ปลูกบวบ บำรุงจิตใจกันเอง สร้างกลุ่มองค์กรชาวบ้านรองรับเหตุการณ์ในอนาคต หลักคุณธรรมการพึ่งตนเอง ปรากฏเป็นประจักษ์พยานเด่นชัดขึ้นอีกครั้ง ในปี ๒๕๓๑ และจะเป็นครั้งสำคัญ ที่จะวัดคุณธรรมของสมาชิกชุมชนแห่งนี้

“ช่วงอุทกภัย เงินเพิ่มถึง ๑๐ ล้าน จากการทำงานเราไม่มีผลประโยชน์ใดๆ แอบแฝงอยู่เลย ไม่ใช่อภิสิทธิ์ใดๆ ทั้งสิ้น คณะกรรมการทำงานฟรีมาตลอด ขอข้าวมือเที่ยงมือเดียว ในลักษณะผลประโยชน์นั้นไม่มี เรามีอาคารที่ทำการขึ้นหนึ่งหลัง สองชั้น พังหายเรียบไปกับน้ำรวมทั้งเอกสารตู้ ทุกสิ่งทุกอย่าง เครื่องพิมพ์ดีดทุกอย่างหายไปกับกระแสน้ำ เหลือที่ศูนย์สวัสดิการตลาดทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างละลายเรียบไปกับน้ำแล้วเงิน ๑๐ ล้านยังอยู่ในมือสมาชิก ถ้าเป็นตัวท่าน ท่านคิดว่าทำอย่างไร ในลักษณะการทำงานของเราพยายามกู้กลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ภูในลักษณะเกือบมือเปล่า มีหลายๆ ฝ่ายว่ากลุ่มออมทรัพย์ต้องพังต้องล้ม ครั้งนี้อยู่ไม่ได้ แต่โดยอาศัยหลักคุณธรรมเราก็อยู่ได้ แล้วสามารถประกาศศักดิ์ศรีว่าเรายังอยู่”^{๖๖}

ทุกวันนี้ ชาวคีร์วงล้วนพอใจสภาพความเป็นอยู่ของตน (ร้อยละ ๙๓) ร่วมกันแก้ปัญหาชุมชนด้วยตนเอง มากกว่ารอความช่วยเหลือจากภายนอก แต่ทั้งนี้ต้องดูมูลเหตุด้วยว่า เป็นด้านใด ปัญหาใหญ่ที่กำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ อันดับแรกคือปัญหาทางเศรษฐกิจ (ร้อยละ ๖๐) ซึ่งโยงใยเป็นเรื่องระดับชาติ เหตุจากภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจปี ๒๕๔๐ เป็นสิ่งอยู่เหนือความสามารถของชาวบ้าน ที่กระทำได้เพียงทำหน้าที่ของตนต่อไป อันดับสอง คือด้านสาธารณสุขโรค (ร้อยละ ๔๖) อยู่ในดูแลรับผิดชอบร่วมกันของคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งกำลังดำเนินการอยู่ เรื่อยไปถึงปัญหาสังคมที่เริ่มเปลี่ยนแปลง ซึ่งอยู่ในช่วงปรับตัว เรียนรู้ เช่นกัน”^{๖๗}

๓.๕ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

สังคมปิด ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความสามัคคีในหมู่คณะ เป็นลักษณะสังคมวัฒนธรรมของชุมชนแห่งนี้ ในวงล้อมของชุมชนที่แยกชุมชนออกมาเป็นอิสระ ปกครอง พึ่งพาตนเอง สถาบันผู้สูงอายุ มีบทบาทอย่างสูงด้านจัดระเบียบ กำหนดแนวปฏิบัติของสมาชิกชุมชน ในปัจจุบัน ก็ยังคงไว้ซึ่งคุณลักษณะเช่นนี้อยู่ กรณีพิพาทระหว่างครัวเรือน ญาติพี่น้อง หรือในระดับสูงขึ้นไป จะเชิญให้ผู้สูงอายุของชุมชนที่ทั้งสองฝ่ายให้การยอมรับมาจำนวนหนึ่ง ทำหน้าที่ตัดสินคดีความ ยุติปัญหาว่าควรดำเนินการอย่างไร ปัญหาชุมชนก็มีวิธีการดังนี้เช่นกัน หลังเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ ก็มีกระแสมุมความคิดจากคนรุ่นเก่าว่า อะไรคือปัญหา อะไรเป็นทางออก เป็นเช่นนี้มาอย่างยาวนาน^{๕๔}

สถาบันทางศาสนา ก็เคยมีบทบาทสำคัญเช่นกัน แต่ภายหลัง เมื่อเกิดองค์กรอื่นเข้ามาแบ่งเบาภาระ กระแสวัฒนธรรมภายนอกแพร่เข้ามา ชาดการสานต่อทางบุคลลากร ก็ทำให้สถาบันแห่งนี้ลดบทบาทลง แต่ยังคงเป็นศูนย์รวมในการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมผ่านพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมแบบเวทีชาวบ้านอยู่ เนื่องจากความเหมาะสมของพื้นที่

โรงเรียนไทยรัฐวิทยา เข้ามามีบทบาทด้านการศึกษามากขึ้น มีการจัดการเรียนการสอนในเรื่องเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ผลักดันให้โรงเรียนจัดสอนวิชาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ในการดำรงเอกลักษณ์ของชุมชนไว้ และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมต่อไป ด้านปริมาณการศึกษาของคนในชุมชนพบว่า ร้อยละ ๙๔ สามารถอ่านออกเขียนได้ ร้อยละ ๔ มีช่วงอายุต่ำกว่าวัยเรียน และร้อยละ ๒ ไม่เคยเรียนหนังสือ^{๕๕}

สัดส่วนของการพึ่งพิงของประชากร พิจารณาจากฐานอายุมีค่า ๑.๕๓ ซึ่งเป็นค่าในเกณฑ์ทั่วไปของสังคมไทย พิจารณาตามสถานภาพการทำงาน มีค่า ๑.๗๑ นั่นคือคนมีงานทำต้องดูแลผู้ไม่มีงานทำเพิ่มอีก ๐.๗๑ คน ความแตกต่างของสัดส่วนการพึ่งพิงจากทั้ง ๒ ฐาน เกิดจากประชากรในวัยแรงงานของชุมชนไม่ได้มีงานทำทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วย ผู้อยู่ในวัยแรงงานที่กำลังศึกษา ผู้ไม่สามารถทำงานได้ รวมถึงผู้ที่ว่างงาน^{๕๖}

ผู้นำแบบเป็นทางการเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่ของรัฐ มีบทบาทด้านการปกครองมากขึ้น เป็นตัวประสานระหว่างรัฐกับชาวบ้าน แต่การทำงาน ยังคงร่วมมือกับกลุ่มผู้นำทางธรรมชาติ ดังเช่นสถาบันผู้สูงอายุ หรือผู้นำในการพัฒนารุ่นเก่าอยู่ ตำแหน่งหน้าที่ ที่ชาวบ้านให้การยอมรับที่สำคัญคือ กำนัน (ร้อยละ ๖๘) และผู้ใหญ่บ้าน (ร้อยละ ๔๗) คุณสมบัติสำคัญคือ เป็นคนมีคุณธรรม สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้^{๕๗} คนกลุ่มนี้ ก็จะเป็นกลุ่มคนที่ไต่ลำดับมาจากกลุ่มเยาวชนในอดีตนั่นเอง ผู้นำชุมชนรวมถึงตัวชาวบ้านเอง มีความกระตือรือร้นในการร่วมกันรักษาค่านิยมที่กำหนดไว้ร่วมกัน ดังคำขวัญการพัฒนาหมู่บ้านว่า “หมู่บ้านสวย รวยน้ำตก ยกวัฒนธรรม นำพัฒนา”

ปัญหาทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นใน ๒ ลักษณะ คือจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัญหาจากปัจจัยภายในที่พบคือ ปริมาณและคุณภาพการศึกษาที่บางส่วนมองว่า น่าจะขยายโอกาสทางการศึกษาไปสู่ระดับสูงกว่าที่เป็นอยู่ เพราะมีความต้องการจำนวนมากทั้งจากในชุมชนและละแวกใกล้เคียง ที่ส่งบุตรหลานราว ๕๐๐ คน มาศึกษาในโรงเรียนไทยรัฐวิทยา ซึ่งจำกัดอยู่เพียงมัธยมศึกษาตอนต้น หลังจากนั้นต้องเข้าไปศึกษาต่อในตัวจังหวัด ซึ่งทั้งบุคลากรและความพร้อมของโรงเรียนก็ได้รับการยอมรับถึงความเป็นเลิศในทางวิชาการ จึงน่าจะสามารถขยายการศึกษาออกไปได้ แต่บางส่วนเห็นว่า เป็นจุดดีที่ทำให้บุตรหลานได้มีโอกาสรับความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชน หากไปศึกษาต่อในเมือง และอาจนำความรู้ดังกล่าวมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนได้ในอีกทางหนึ่งด้วย

ปัญหาจากปัจจัยภายนอก ที่สำคัญคือ การรุกคืบของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ที่เข้าสู่ชุมชนอย่างรวดเร็ว ภายหลังจากการประกาศให้คีรีวง เป็นพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (มีเสียงร้องเตือนมาจากชาวบ้านว่า ชุมชนไม่ทราบเรื่องนี้มาก่อน รับทราบก็ต่อเมื่อมีการประกาศไปแล้ว^{๖๖}) นักท่องเที่ยวจำนวนมากที่แห่เข้ามาเพื่อพิชิตยอดเขาหลวง และเที่ยวชมวัฒนธรรมชุมชนของคีรีวง นำปัญหาความเสื่อมโทรมทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมตามเข้ามามากมาย ปัญหาปริมาณนักท่องเที่ยวที่มากเกินไปจนขีดรองรับของชุมชน ปริมาณขยะ ล้วนเป็นปัญหาใหม่ที่ชุมชนยังไม่เคยประสบมาก่อน ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง ถูกตั้ง/เปลี่ยนแปลง มาเพื่อจัดการกับปัญหานี้

๔. รูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน

๔.๑ ภูมิธรรมภูมิปัญญา

๔.๑.๑ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

“ไปเหอไปเหนื่อ	ไปหาลูกเชือกกับชี้พร้าว
ลูกเชือกมาแกงป่า	ชี้พร้าวมาแกงไก่
พริกหยวกพริกชี้หนู	ไว้แกงหมูแกงไหล
ชี้พร้าวมาแกงไก่	ไว้ให้เกลือกิน ^{๖๗} ”

วิถีชีวิตที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และความเอื้ออาทรระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นภาพของชาวเหนือจากมุมมองจากชาวเมือง นครศรีธรรมราช ดังปรากฏในตำนานจังหวัด คีรีวง คือสมาชิกส่วนหนึ่งตามคำเรียกขานชาวเหนือนั่นเอง ความผูกพันกับธรรมชาติตามประวัติชุมชน ที่ยาวนานประมาณ ๒๐๐ ปี ผ่านช่วงแห่งการเริ่มต้น ความรุ่งเรือง ภาวะวิกฤต การฟื้นฟู มาหลายยุคหลายสมัย กลั่นเป็นองค์ความรู้ที่ชาวบ้านมีต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัว ระบบสังคม ในปัจจุบันกาล

ห้องเรียนธรรมชาติ ป่าเขาลำเนาไพร เป็นเสมือนห้องทดลองของชุมชน ชาวบ้านจะคอยเฝ้าสังเกตความเป็นไปของธรรมชาติ กระทั่งมีความเข้าใจในระบบนิเวศน์ ตระหนักถึงความสัมพันธ์และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ว่ามีความเกี่ยวโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ถ้าธรรมชาติขาดความสมดุล มนุษย์ย่อมอยู่อย่างยากลำบาก ทั้งสองสิ่ง จึงอยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย พึ่งพาซึ่งกันและกัน ชาวบ้านได้ประโยชน์จากป่า จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร โดยทรัพยากรเหล่านี้ ก็มีชาวบ้านเป็นผู้ดูแล ป้องกันภัยอันจะเกิดขึ้นจากมนุษย์ผู้รุกราน

เอกลักษณ์ประจำถิ่น เช่น อาหารพื้นบ้าน เกิดขึ้นจากการสรรหาอาหารของบรรพบุรุษ เพื่อการยังชีพในป่าเขาหลวง สังเกตและเรียนรู้ว่าพืชชนิดใดที่สัตว์ใช้กินเป็นอาหาร มนุษย์ก็นำจะนำมาใช้เป็นอาหารได้ จึงดัดแปลงเป็นอาหารประจำถิ่นหลากหลายชนิด ผลผลิตจากป่า อาทิเช่น หยวกกล้วยเถื่อนป่า ลวกจิ้มน้ำพริกในสำหรับผักเหนาะ หยวกกล้วยแกงเผ็ด แกงเลียง หรือจะเป็นผักถูดที่มีมากในบริเวณเขาหลวง ใช้เป็นผักเคียงกินกับน้ำพริก ควบคู่กับผลผลิตจากสวนสมรมอย่างลูกเนียง ลูกตอ (สะตอ) ยอดมันปู พืชคลุมดินอย่าง ดอกกาหลา ฯลฯ ก็ถูกนำมาใช้กินเป็นผักเคียงกับอาหารรสจัดในสำหรับอาหาร

หมูเถื่อน (หมูป่า) เป็นผลผลิตจากป่าอีกชนิดหนึ่ง ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงเป็นอาหารสารพันชนิด หากเหลือกิน ก็เก็บถนอมไว้โดยการหมักเกลือ ตากแดด ทำให้สามารถเก็บไว้ได้นาน วิธีทำนองเดียวกันนี้ ประยุกต์ใช้กับพืชในสวน คือ สะตอตอง ลูกเนียงตอง อาหารอื่น ก็มีการแปรรูปเช่นกัน เช่น หมากและส้มแขกตากแห้ง ทุเรียนกวน การถนอมอาหารเหล่านี้ กลายมาเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนอย่างดี ในด้านหัตถกรรม เครื่องจักสานจากกาบหมาก ที่เรียกว่าหมาต้อหมาก ที่ใช้บรรจุกทุเรียนกวน ทำหมวกกันแดดและฝอนอย่างง่าย ๆ การทำ ชะ/ไตร๊ะ ที่เป็นภาชนะบรรจุไม้ผลจากสวน ฝ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ ที่มีสีสันแตกต่างกันไปตามวัตถุดิบที่หาได้จากผลผลิตในสวนสมรม เช่น สีม่วง/ชมพูจากเปลือกและใบมังคุด สีส้มอมน้ำตาลจากเปลือกลูกเนียง สีเขียวจากใบเพกา สีเหลืองจากแก่นขนุน เป็นต้น

ผลผลิตจากธรรมชาติเหล่านี้ ประการหนึ่ง เป็นฐานสร้างความมั่งคั่งให้แก่ชุมชนมาอย่างยาวนาน ประการหนึ่ง เป็นสิ่งสะท้อนเตือนให้ชาวบ้านตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งรอบตัว และอีกประการหนึ่ง ทำให้ชาวศิวิลร่วมกันปกป้องรักษาชุมทรัพย์ทางธรรมชาติของพวกเขา

ชาวศิวิลให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพแวดล้อมมาก กวดขันตนเอง กวดขันสมาชิกสังคม มิให้เกิดการกระทำที่ส่งผลในด้านลบต่อสิ่งสิ่งนี้ ในช่วง ๒-๓ ปีที่ผ่านมา มีคนภายนอกเข้ามาซื้อที่ดินต่อจากชาวบ้านรายหนึ่งที่ดินติดกับพื้นที่รอยต่อระหว่างป่ากับชุมชน ปลูกสร้างบ้านหลังใหญ่ ทาสีฉูดฉาด แลดูเด่นเป็นสง่า แต่คณะกรรมการหมู่บ้านได้ไปพูดคุย ขอร้องให้เปลี่ยนสีบ้านเสียใหม่ ให้กลมกลืนกับธรรมชาติละแวกนั้น^{๔๔}

ความเป็นสังคมเครือญาติ ความสนิทสนมของสมาชิกสังคม และการให้การเคารพนับถือในผู้สูงอายุ ทำให้การพูดคุย หาข้อตกลงร่วมกัน ในทั้งการกำหนดแนวทางชุมชน แก่ปัญหาสังคม ง่ายดายยิ่งขึ้น สมาชิกชุมชน จะมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงเอาใจใส่ดูแลกันและกันเป็นอย่างดี ครีวเรือนหรือสมาชิกคนใด มีปัญหาอะไร ก็คอยช่วยเหลือกันตามความสามารถที่มี ผู้ปกครองชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน จะสามารถดูแลทุกข์สุขของลูกบ้านได้อย่างทั่วถึง ตามไปให้คำปรึกษาได้ถึงบ้านและสวน รู้ทั้งหมดว่า บ้าน สวน ใคร ทำอะไร มีปัญหาอย่างไร^{๕๕}

ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การสืบสันดานจากรุ่นถึงรุ่น สร้างแบบอย่างที่ดีในการประพฤติปฏิบัติ และการดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี รวมถึงการรักษาวินัยธรรมและเอกลักษณ์ให้คงอยู่สืบต่อกันไป พิธีกรรมทางศาสนาและประเพณีประจำถิ่นเป็นเครื่องมือในการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น จากตัวอย่างประเพณีปีใหม่ไทย หรือวันสงกรานต์ ที่จัดให้มีประเพณีรดน้ำคำหัวผู้ใหญ่หรือผู้เป็นที่เคารพนับถือในสังคม เพื่อแสดงความกตัญญู จัดให้มีการขอขมากันระหว่างผู้ที่มีปัญหาขัดแย้ง เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน รวมถึงเสริมสร้างความสามัคคีภายในชุมชน หรือประเพณีชิงเปรต ที่นอกจากจะเป็นการระลึกถึงบรรพบุรุษของตน อีกทั้งยังสามารถสืบทอดภูมิปัญญาในเรื่องการทำขนมพื้นเมืองควบคู่กันไปด้วย

คนสูงอายุจะมีการรวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และถ่ายทอดความรู้แก่คนรุ่นหลัง ทั้งโดยการอบรม เลี้ยงดู ปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่าง รวมถึงสนับสนุนให้ดำเนินชีวิตไปในแนวทางที่เหมาะสม ผู้นำชุมชนรุ่นก่อน จะยังคงเป็นที่ปรึกษาให้แก่ผู้นำรุ่นใหม่ ผู้นำรุ่นปัจจุบันก็จะสร้างกลุ่มผู้นำเยาวชนไว้เป็นตัวแทนของตน เพื่อเป็นการเฝ้าดูอำนาจอันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบอย่างต่อเนื่อง

นอกจากฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ และความสัมพันธ์ของคนในสังคมแล้ว การเกษตรในรูปแบบของสวนสมรม ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านท้องถิ่นเกิด

สวนสมรม รูปแบบการผลิตที่เหมาะสมกับภูมิประเทศ แก่ปัญหาข้อจำกัดของพื้นที่ ใช้วิธีปลูกไม้ตามแบบป่าธรรมชาติ ระยะแรกเริ่มจากการสังเกต ลองผิดลองถูก เพื่อให้ได้พันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ลาดชันในหุบเขา พันธุ์ไม้ส่วนมากเป็นพืชพันธุ์พื้นเมือง มีความแข็งแรง ทนทานต่อโรค ระยะหลังมีการปรับปรุงพันธุ์บ้างแต่ก็ยังอาศัยต้นพันธุ์พื้นเมืองเป็นต้นแม่ในการต่อกิ่ง ทาบกิ่ง ตัดตา และอื่นๆ เป็นการนำวิทยาการใหม่มาใช้ควบคู่กับภูมิปัญญาเดิม ใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบเรียบง่าย เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

วิธีการปฏิบัติเหล่านี้ เป็นไปตามข้อบังคับของภูมิประเทศ ประสบการณ์ที่ผ่านมา และการตรวจสอบของสังคม ลักษณะภูมิประเทศที่จำกัด มีผลกำหนดให้ต้องปลูกไม้หลายชนิดรวมไว้ในแปลงเดียวกัน การปลูกเลียนแบบป่าธรรมชาติในพื้นที่จำกัด ต้นไม้จะเบียดพุ่งขึ้นสู่ด้านบน เพื่อรับแสงแดด ทำให้การไต่ยาฆ่าแมลงไม่สามารถทำได้สะดวก ประกอบกับความแปรปรวนของทิศทางลมในหุบเขา

การขนส่งปุ๋ยขึ้นไปบำรุงพืชทำได้ลำบาก กระบวนการเพาะปลูกแบบใช้ยาฆ่าแมลง ใส่ปุ๋ยบำรุงพืช ถูกขัดขวางด้วยวิธีการทางธรรมชาติ ด้วยระบบนิเวศน์พืชและสัตว์ ความแตกต่างของเชื้อพันธุ์ ระดับราก ต้นไม้แต่ละชนิดจะสามารถหาอาหารของตนได้ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือการกำจัดศัตรูพืช การปลูกพืชหลายชนิดกระจายในพื้นที่กว้าง จะลดการแพร่ระบาดของศัตรูพืชได้ รวมทั้งศัตรูพืชแต่ละตัว ก็จะมีศัตรูตามธรรมชาติของมันเอง

กรณีการตรวจสอบของสังคม ได้ยกตัวอย่างผู้ที่ทดลองใช้สารเคมี กระทั่งเกิดการชะล้างลงสู่แหล่งน้ำลำธารในเบื้องล่าง ถูกเพื่อนบ้านติฉินนินทา จนกระทั่งเลิกไป ผลอีกประการหนึ่งที่ยังมิได้กล่าวถึงคือ กลุ่มคนเดียวกันนี้ สังเกตเห็นผลกระทบที่เกิดกับต้นพืชของตนเอง เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ ๘ ปี ว่า แปลงหรือสวนที่ใช้สารเคมี ต้นพืชจะเริ่มเหี่ยวเฉา ดินแห้งแตก ตามข้อสันนิษฐานของพวกตนว่า เป็นผลจากการใช้สารเคมีบำรุงดินในอดีต^{๕๖}

แนวความคิดทำสวนสมรมของชาวคีรีวง สอดคล้องกับแนวคิด "เกษตรธรรมชาติกับการพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืน"^{๕๗} ที่กล่าวว่า ธรรมชาติที่ยั่งยืน เพราะมีความหลากหลายและมีความสมดุลของระบบนิเวศน์ ป่าธรรมชาติยั่งยืนเพราะมีความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์หลากหลายชนิดอาศัยอยู่ด้วยกัน โดยได้กล่าวถึงสวนป่าผลไม้ของชาวคีรีวงที่มีต้นไม้อยู่รวมกันมาได้ถึง ๒๐๐ กว่าปี เป็นตัวอย่างของความยั่งยืนบนความหลากหลายของพืชและสัตว์ ที่อาศัยอยู่ด้วยกันแบบเกื้อกูล และควบคุมกันและกันอย่างสมดุล ซึ่งเป็นหลักในการทำสวนที่สามารถกระจายความเสี่ยงต่อโรคและแมลง

องค์ความรู้ภายใน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวคีรีวง เป็นภูมิความรู้ที่ผ่านการสั่งสม ชัดเกลามาอย่างยาวนาน ชาวบ้านให้การเคารพต่อธรรมชาติในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่ง พึ่งพากันและกัน ชาวบ้านมิได้มองธรรมชาติเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แตะต้อง ทำลายไม่ได้ แต่เชื่อในหลักเหตุและผล ที่ว่า หากทำลายธรรมชาติ ธรรมชาติจะกลับมาทำลายตน นำภัยพิบัติมาสู่ วิถีชุมชน จึงปรากฏในวิถีทางที่เรียบง่าย ดูแลรักษาธรรมชาติ การผลิตเลียนแบบและเป็นมิตรต่อสิ่งรอบตัว โครงสร้างสังคมแบบเครือญาติ มีการดูแล เอื้ออาทรกัน ทั้งสามสิ่งนี้ คือ ความเคารพต่อธรรมชาติ รูปแบบการผลิต และโครงสร้างสังคม เป็นพลังผลักดันสร้างความเข้มแข็งให้แก่คีรีวง

๔.๑.๒ องค์ความรู้ภายนอก

ความเป็นสังคมปิดมาแต่เดิม ทำให้การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทมาอย่างยาวนาน การเข้ามาขององค์ความรู้จากภายนอก เริ่มเข้ามามีบทบาทตั้งแต่ครั้งอุทกภัยในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ชาวคีรีวง พยายามหาทางออกในการแก้ปัญหาเงินทุนหมุนเวียน ภายหลังจากความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ทรัพย์สินจากภัยครั้งนี้ จึงได้หันมาบุกเบิกสร้างธนาคารชุมชนขึ้น โดยอาศัยแนวทางกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ที่กรมพัฒนาชุมชนมาจัดตั้งไว้เป็นจุดเริ่มต้น ประกอบกับแกนนำชุมชนจำนวนหนึ่ง สนใจออกไปศึกษาหา

ประสบการณ์ภายนอก เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ ตามความเห็นพ้องต้องกันของชุมชนว่า ควรมีเงินทุนภายในชุมชนไว้ใช้ในยามฉุกเฉิน จึงเริ่มส่งเสริมให้มีการออม ตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์บ้านศรีวังขึ้นนับแต่ปีนั้น

กลุ่มออมทรัพย์ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ที่สามารถรวบรวมเงินทุนหมุนเวียนได้จำนวน ๑๐ ล้านบาท ในปี ๒๕๓๐ มีสมาชิกประมาณ ๑,๗๐๐ คน ด้วยเงินดังกล่าวทำให้ชุมชนพ้นตัวจากการประสบอุทกภัยครั้งร้ายแรงในปี ๒๕๓๑ ความเชื่อศรัทธาจากแนวคิดการออมแบบสัจจะนั่นเอง ที่เป็นแก่น เป็นรากฐานของความสำเร็จในการแก้ปัญหาในปี ๒๕๓๑ กล่าวคือ แม้ว่าเอกสารการฝากถอนจะสูญหายไปกับสายน้ำ แต่ก็สามารถสอบถามกันได้ระหว่างผู้ฝากที่เป็นสมาชิกกับกรรมการที่ดูแลเงินฝากอยู่ ไม่คิดโกงกัน จะมีปัญหาอยู่บ้างกับคนภายนอกชุมชนที่เข้ามาเป็นสมาชิก กลุ่มออมทรัพย์ในวันนี้ มีเงินทุนหมุนเวียนประมาณ ๒๒ ล้านบาท^{๔๔} เป็นกลุ่มกิจกรรมที่มีความเข้มแข็ง เป็นฐานกำลังในการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างดี

วิกฤตในปี ๒๕๓๑ เป็นจุดกำเนิดของหลายองค์กรชาวบ้าน ตามความต้องการของชุมชน เช่น กลุ่มเดิมสี่เขียวให้เขาหลวง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ร่วมกับมูลนิธิโกมลคีมทองที่เข้ามาช่วยจัดอบรมผู้นำเยาวชน ให้มีจิตสำนึก ฝึกความเป็นผู้นำ ช่วยกันแก้ปัญหาส่วนรวม เน้นแนวทางพัฒนาชุมชนด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นจุดกำเนิดของการส่งเสริมอาชีพที่เป็นรายได้เสริม เช่น กลุ่มผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ ที่ได้รับการสนับสนุน ฝึกอบรม และให้ความรู้เรื่องทฤษฎีสีที่ได้จากธรรมชาติ และหลักการมัดย้อมเบื้องต้น จากวิทยากรภายนอก

ผลของการนำองค์ความรู้ใหม่มาใช้ ทำให้เกิดการเรียนรู้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มสวัสดิการให้แก่สังคมโดยรวม สะท้อนออกมาในรูปของคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น อีกทั้งมีส่วนช่วยในการปรับโครงสร้างสังคม ทำให้การบริหารและจัดการตามหน้าที่งานของแต่ละหน่วยสังคม ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ตัวอย่างของการพัฒนาตนเองหลังรับความรู้จากองค์กรภายนอก

- ปี ๒๕๑๘ ราชการมาให้แนวคิดในเรื่องหมู่บ้านอาสาพัฒนาตนเอง (อ.พ.ป.) ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นอยู่ และความต้องการของชาวบ้าน ที่ต้องการช่วยเหลือตนเองจัดการปกครองระดับหมู่บ้าน
- ปี ๒๕๒๓ ได้รับรางวัลหมู่บ้านอาสาพัฒนาตนเองผลงานดีเด่นระดับจังหวัดและระดับภาค
- ปี ๒๕๒๘ ได้รางวัลที่ ๓ หมู่บ้านอาสาพัฒนาตนเองระดับประเทศ

ถึงแม้ว่าการพัฒนาตนเองจะสะดุดลงด้วยภัยธรรมชาติอยู่เป็นระยะ แต่กระบวนการทั้งหมดก็มิได้หยุดลง ยังคงดำเนินตามแนวทางที่วางไว้ต่อไป การพัฒนาภายหลังอุทกภัยครั้งร้ายแรงในปี ๒๕๓๑ มีความมุ่งหวังจะนำความรู้ใหม่มาพลิกฟื้นชุมชน ผลจากความต้องการอันแท้จริงของชาวบ้าน ที่ผลักดันให้เกิดกลุ่มองค์กรชาวบ้านต่างๆ ทำให้มีการจัดสถานที่อำนวยความสะดวกในการหาความรู้ เกิด

เป็นห้องสมุดประจำหมู่บ้าน ตั้งอยู่ศูนย์กลางชุมชน คือ ในวัดศรีวง ห้องสมุดของโรงเรียนไทยรัฐวิทยา ๗๔ ก็เปิดให้บริการแก่ชาวบ้านแล้ว

องค์ความรู้จากภายนอกที่ได้รับและทำให้ชุมชนศรีวงสามารถพึ่งตนเองได้ ประกอบด้วย ความรู้ (Knowledge) การใช้ทักษะ (Skill) การให้วิธีการจัดการ (Management) รวมถึงการสนับสนุนในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการได้รับความช่วยเหลือในระยะภาวะวิกฤต สามารถจุดประกายการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและส่งผลต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชนศรีวง

๔.๒ การเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น เกิดจากภายในครอบครัวและชุมชนเอง โดยเกิดขึ้นจากการนำความรู้แขนงต่างๆ มาเชื่อมโยง มองภาพอย่างเป็นองค์รวม สามารถวิเคราะห์แยกเหตุและผลจากความสัมพันธ์ในระบบนั้นๆ การเกิดขึ้นส่วนใหญ่ เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เพราะมีไม่สิ่งรบกวนจากภายนอก (สังคมปิด) ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ค่อยเป็นค่อยไป อาศัยการลองผิดลองถูก ลงมือปฏิบัติจริง รวมถึงอาศัยจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นเครื่องมือทางสังคม ชุมชนสามารถเลือกสรรความรู้จากทั้งในและนอกชุมชน มาใช้ได้ตามสภาพแวดล้อม และเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเหมาะสม

กระบวนการเรียนรู้ภายนอกชุมชนนั้น ได้มาจากการศึกษาดูงาน ฝึกอบรม ร่วมสัมมนา เช่น มีการส่งผู้นำเยาวชนไปดูงานด้านการเกษตรผสมผสาน ที่บ้านผู้ใหญ่วินุญย์ เข็มเฉลิม อ.สนามชัยเขต จ. ฉะเชิงเทรา ตั้งแต่ครั้งกำนันนงยุทธ กระจ่างโลก (กำนันคนปัจจุบัน) อาจารย์ธีรพันธ์ จุฬากาญจน์ (อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ในปัจจุบัน) ยังเป็นผู้นำเยาวชน และคุณฝาก ตริถวัลย์ ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนในสมัยนั้น เพื่อนำมาถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความรู้กับภายนอกชุมชน รวมถึงเพื่อเป็นการนำความรู้ใหม่ มาประมวลเข้ากับความรู้เดิม เป็นปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องกับความต้องการ ไม่ขัดต่อวิถีชีวิตในชุมชน ตลอดจนเป็นการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ ที่เป็นทรัพยากรสำคัญ เพื่อสานต่องานชุมชนต่อไป

๔.๒.๑ กระบวนการกลุ่ม

กระบวนการกลุ่ม เกิดขึ้นจากการหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เพื่อหาคำตอบที่เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเอง โดยแบ่งเป็นกลุ่มย่อยตามสายอาชีพ หรือตามความถนัด ความสนใจ ที่คล้ายคลึงกัน นำมาซึ่งการพัฒนาในเชิงคุณภาพชีวิต การเพิ่มผลผลิตให้มีประสิทธิภาพ การหารายได้เสริม

การช่วยกันอนุรักษ์วัฒนธรรม รวมถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน สืบต่อความเป็นเอกลักษณ์
ของชุมชน ให้คนรุ่นหลังมีความภูมิใจในความเป็นศิวิล

เริ่มจากระดมสมองในกลุ่มย่อยก่อน แล้วจึงปรึกษาหารือในที่ประชุมระดับใหญ่ขึ้น เช่นใน
คณะกรรมการชุมชน รวมถึงการขอคำแนะนำจากผู้นำรุ่นเก่า ที่เป็นที่ปรึกษาให้ในฐานะผู้มีประสบการณ์
การดำเนินการใดๆ จะแบ่งงานกันทำตามความเหมาะสม และจะประชุมหารือ ตามกาล วาระ หรือแล้ว
แต่ความจำเป็นเร่งด่วนของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น กรณีมีผู้มาขอความรู้ ศึกษาดูงานในชุมชน แต่ละชุมชนก็
จะส่งตัวแทนกลุ่ม อาจเป็นหัวหน้า หรือเลขานุการกลุ่มมาเป็นผู้ให้ความรู้ โดยมีสมาชิกเป็นผู้สาคิต
ระหว่างกลุ่ม จะมีการประสานงานกันว่า กลุ่มใด มีหน้าที่ทำอะไร ก็จะแบ่งงานกันทำ ใครมีความ
สามารถ ความถนัดในด้านใด ก็ให้รับผิดชอบด้านนั้น โดยอาศัยประโยชน์เพื่อส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต เป็นตัวอย่างของความสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้ใน
ลักษณะนี้ สมาชิกได้ร่วมหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เพื่อหาหนทางช่วยเหลือชุมชนของตนให้พ้น
จากภาวะวิกฤตจากภัยธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นอยู่เป็นเนืองนิตย์ โดยอาศัยสภาพของปัญหาที่ทำให้เกิด
ความเสียหายเป็นโจทย์ และหาคำตอบเพื่อฟื้นฟูให้ชุมชนกลับมาสู่ภาวะปกติ หลังจากที่ชาวบ้านช่วยกัน
ระดมสมองก็พบคำตอบ คือ การรวมกลุ่มกันเพื่อระดมทุน เก็บออมไว้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อสร้างเงินทุน
หมุนเวียนไว้ในยามฉุกเฉิน เพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพ เพื่อจัดสวัสดิการให้สมาชิก รวมถึงเพื่อการ
พัฒนาชุมชน

เริ่มแรก จะมีผู้นำกลุ่มเข้าไปร่วมทำงานกับสหกรณ์ลานสกา เข้าไปศึกษาการทำงานของ
กลุ่มออมทรัพย์อื่นๆ กระทั่งทราบว่า จะตั้งระบบกลุ่มออมทรัพย์อย่างไร จึงจะสามารถทำงานได้อย่างมี
ประสิทธิภาพ หากเกิดปัญหาจะแก้ไขอย่างไร ได้นำแนวคิดมาหารือกับกลุ่มผู้ก่อตั้ง ช่วยกันหาสมาชิก
โดยให้ความรู้ ความเข้าใจ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการออม จัดตั้งทีมงานเพื่อทำงานอย่างเป็นระบบ
มีคณะดำเนินงานและคณะตรวจสอบ อาศัยหลักประชาธิปไตยในการทำงาน เป็นต้น กลุ่มออมทรัพย์ ได้
แสดงให้เห็นพลังของการทำงานและเรียนรู้ จนเป็นแบบอย่างของกลุ่มกิจกรรมอื่น อาทิเช่น กลุ่มอาชีพ
เสริม (กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน กลุ่มผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ) กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านศิวิล หรือกลุ่ม
ที่วัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาตนและชุมชน เช่น กลุ่มงดสูบบุหรี่ กลุ่มเสริมพัฒนา กลุ่มธุรกิจชุมชน และ
กลุ่มธุรกิจในครัวเรือน เช่น กลุ่มไบไม้ กลุ่มบ้านสมุนไพรศิวิล

๔.๒.๒ การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง

เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่อาศัยการลงมือทดลองถูกเป็นเครื่องมือ ก่อให้เกิดการเรียนรู้เพื่อ
สนองตอบความต้องการคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การเรียนรู้ดังกล่าวจะเป็นไปตามวิถีชีวิตของชาวบ้านแต่
เดิม ที่ต้องเรียนรู้เพื่อจะทำได้ตนเองอยู่ในสภาพธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นป่าเขา เริ่มตั้งแต่ตั้งบ้าน
เรือนที่ปลอดภัยจากธรรมชาติ โดยส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในที่ดอน ไม่มีการทำสบ้าน เนื่องจากการปลูกบ้าน

ในที่สูงจะช่วยลดความเสี่ยงจากอุทกภัย การไม่ทาสีบ้านก็เนื่องจากอากาศที่มีความชื้นสูง ถ้าทาสีบ้านจะขึ้นราได้ง่าย รวมถึงการสร้างหน้าต่างในสวนสมรม เพื่อความสะดวกในการเก็บรวบรวมผลผลิต การแปรรูปผลผลิตในสวน และยังเป็นสถานที่สังเกตความเป็นไปของธรรมชาติในสวน เช่น เมื่อเกิดความแห้งแล้ง จะจัดระบบการชลประทานอย่างไร เนื่องจากพืชพันธุ์ในสวนสมรมเป็นพันธุ์ที่ต้องการความชื้นสูง จึงจัดทำประปาภูเขา นำหลักวิทยาศาสตร์ที่ไม่ซับซ้อนเรื่องกาลักน้ำ ผันน้ำจากต้นน้ำใกล้พื้นที่ รอบบริเวณเขาหลวง มาใช้ในสวนและบ้านเรือน

ผลจากการเรียนรู้ที่อยู่กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน หาของป่ามาเป็นปัจจัยใช้ในการดำรงชีพ ต่อมาจึงเป็นการลงมือปฏิบัติจริง ในการทดลองว่า จะรวบรวมให้ปัจจัยในการยังชีพอยู่ในพื้นที่ไม่ยากลำบากในการเข้าไปแสวงหา จึงทำเริ่มค้นพบวิธีการสวนสมรมที่เป็นการปลูกไม้ผลที่เหมาะสมแซมลงไปกับป่าธรรมชาติที่มีอยู่แต่เดิม รวมถึงการหายารักษาโรคได้จากสมุนไพรป่าพัฒนามาเป็น การปลูกสมุนไพรไว้ในสวนสมรม

๔.๒.๓ การเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง

ซึ่งปัญหาและอุปสรรค เป็นจุดเริ่มต้น และสั่งสมประสบการณ์ ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดการแก้ปัญหาการขาดเงินทุนหมุนเวียนในการซ่อมแซมทรัพย์สินที่เสียหายจากภัยธรรมชาติ เมื่อปี ๒๕๑๘ ได้มีการระดมสมองกันหาแนวคิดในการซ่อมทรัพย์สินไว้เป็นทุนหมุนเวียนภายในชุมชนเอง และเป็นที่มาของกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องโดยอาศัยกระบวนการกลุ่มที่ประสบความสำเร็จ กลายมาเป็นกลุ่มซ่อมทรัพย์สินบ้านคีรีวง สืบเนื่องถึงกระบวนการเรียนรู้แบบเครือข่ายที่เป็น การเรียนรู้ที่สืบเนื่องต่อมา

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแก้ปัญหาของชุมชนบรรลุผลสำเร็จ คือ ความมุ่งมั่น ความพยายาม อีกทั้งพื้นฐานความเป็นคนกล้า ทำให้เกิดการริเริ่มสร้างสรรค์ มีความสามารถวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่แท้จริง และเสนอแนะการแก้ปัญหา แม้ว่าในบางครั้งจะไปกระทบกับผลประโยชน์หรืออิทธิพลทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน แต่เมื่อเป็นแนวทางเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม สมาชิกในชุมชนต้องร่วมกันประสานให้เกิดพลังมวลชน ด้วยความรักใคร่กลมเกลียวกัน ในการแก้ปัญหาร่วมกัน โดยมีระบบเครือข่ายเป็นตัวผลักดันให้เกิดความสามัคคี

ภายหลังเกิดอุทกภัยร้ายแรงในปี ๒๕๓๑ เป็นการเรียนรู้ที่ได้จากวิเคราะห์หาสาเหตุร่วมกันของคนในชุมชน ประกอบการชี้แนะในเรื่องกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจากหน่วยงานรัฐ และเอกชน ที่เล็งเห็นความสามารถของชุมชน ว่าสามารถช่วยเหลือตนเองได้ เช่น มีการปลูกฝังแนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติให้แก่ชาวชุมชนในการเลิก ลด การตัดไม้ทำลายป่า เพื่อเพิ่มพื้นที่สวนสมรม หากจะตัดก็ต้องมีการปลูกกล้าไม้ทดแทน อีกทั้งได้รับความรู้จากนักวิชาการที่เข้ามาช่วยเหลือว่า ไม่เพียงการตัดไม้ทำลายป่าที่เป็นสาเหตุของอุทกภัยอย่างร้ายแรง แต่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ

การผูกพันของชั้นหินแกรนิตบริเวณหน้าเขาหลวง ก็เป็นสาเหตุให้เกิดการภูเขาถล่มตามมา ดังนั้นจึงได้ทำ
กระสุนกล้าไม้ ยิ่งขึ้นไปยังหน้าเขา เพื่อปลูกเสริมกล้าไม้ ช่วยลดการพังทลายของชั้นหินแกรนิตได้

๔.๒.๔ การเรียนรู้เพื่อทำงานลักษณะเครือข่าย

เป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างสมาชิกครอบครัวและชุมชนที่ทำงานร่วมกัน ภายใต้
วัตถุประสงค์เดียวกัน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน โดยวิธีการนี้
พัฒนามาจากความเข้มแข็งของกระบวนการกลุ่ม เมื่อกลุ่มองค์กรชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับ
หนึ่ง ก็ได้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ยังคงมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับองค์กรภายนอก ผ่านการศึกษาดู
งาน การฝึกอบรม เป็นต้น หรือแม้แต่ภายในกลุ่มเองก็จะมีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อให้เกิดการ
พัฒนาไปได้จนถึงระดับเครือข่าย

ตัวอย่างการทำงานเป็นเครือข่าย ที่มีการประสานงานกับภาครัฐและเอกชน คือ แนวคิดการ
รวมกลุ่มกับชาวนาที่ปากพอง เพื่อผลิตเส้นขนมจีน ที่ถือเป็นอาหารหลักอย่างหนึ่งของชาวภาคใต้ ซึ่ง
เป็นการร่วมกันจัดสรรทรัพยากรที่แต่ละฝ่ายมีอยู่ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน ชาวนามีข้าวเป็นวัตถุดิบ
 ส่วนชาวคีรีวงมีเงินทุนจากกลุ่มออมทรัพย์ เป็นทุนทรัพย์ในการผลิต อีกทั้งมีแนวคิดตั้งกลุ่มผลไม้
บ้านคีรีวง ที่จะขยายงานในลักษณะเครือข่ายเพื่อลดปัญหาการต่อรองราคาผลิตผลการเกษตร ซึ่งใน
ส่วนนี้ ได้รับงบประมาณจากรัฐในการสร้างห้องเย็น แต่ยังคงอยู่ในขั้นตอนการศึกษา มีการไปดูงานจาก
กลุ่มที่มีการผลิตผลไม้ในเชิงเดี่ยวแต่ละชนิด เพื่อนำความรู้มาปรับใช้กับผลผลิตของตน

กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่อิงอยู่กับธรรมชาติ เกิดเป็น
การเรียนรู้ตามธรรมชาติ จากแหล่งความรู้ภายในชุมชนซึ่งมีองค์ความรู้มาจากการดำรงชีพด้วยการ
เกษตร และสั่งสมอยู่ในรูปของวัฒนธรรมของสังคมเกษตร ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมจนมี
สภาพพร้อมที่จะเลือกสรรองค์ความรู้เดิมมาใช้ได้กับสถานการณ์ต่างๆ พร้อมทั้งเพิ่มพัฒนาการด้านการ
วิเคราะห์และตัดสินใจ นำองค์ความรู้ใหม่มาใช้อย่างผสมกลมกลืน จนอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการเรียนรู้
เป็นไปได้อย่างต่อเนื่องและมีศักยภาพ

๔.๓ การจัดการ

การพัฒนาเป็นผลมาจากการทำหน้าที่ของหน่วยย่อยในสังคม ที่แต่ละสถาบันหรือองค์กร
สามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างดี อีกทั้งยังมีการสอดประสานกันในแต่ละหน่วย เพื่อเป็นการเสริม
ความแข็งแกร่งให้กับคนในสังคมได้ โดยสถาบันทางสังคม มีจุดกำเนิดที่แตกต่างกันใน ๒ ลักษณะ ซึ่ง
สามารถแบ่งออกเป็น ระบบปฏิบัติการหลักของชุมชนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ได้แก่ บ้าน/ชุมชน วัด

หรือสถาบันทางศาสนา และโรงเรียน กับระบบที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้ง ไม่ว่าจะเกิดจากการจัดตั้งของภาครัฐ หรือเอกชน ซึ่งล้วนแล้วแต่มีบทบาทต่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

สถาบันครอบครัว เป็นหน่วยย่อยที่เล็กที่สุดในสังคม แต่ก็ยังเป็นหน่วยหลักที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากระบบการจัดการทุกอย่างจะเกิดขึ้นได้ ไม่เพียงอาศัยเครื่องมือและอุปกรณ์ แต่ต้องอาศัยความสามารถในการจัดการของมนุษย์ ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นรากฐานสำคัญที่มีบทบาทในการอบรมขัดเกลาให้บุคคล กลายเป็นทรัพยากรที่มีค่า สมาชิกของครัวเรือนในชุมชนความใกล้ชิดกัน ดูแลกันได้อย่างทั่วถึง แม้จะไม่ได้อบรมสั่งสอนโดยตรงแต่เด็ก เยาวชนสามารถเรียนรู้ได้จากการปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่าง โดยอาศัยเครื่องมือทางสังคมผ่านระบบความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และวัฒนธรรม คนรุ่นหลังสามารถสืบทอดเอกลักษณ์ของบรรพบุรุษไว้ได้ รวมถึงแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีการร่วมกันสร้างค่านิยมที่ดี เช่น การส่งเสริมการศึกษาแก่เยาวชน การส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม

สถาบันครอบครัว ยังมีบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของชุมชนให้มีศักยภาพ ให้สามารถการพึ่งตนเองได้ ซึ่งส่งผลต่อการพึ่งตนเองได้ในภาพรวมของชุมชน จากการที่ครอบครัวจัดการเตรียมความพร้อมในระบบโรงเรียนและการสอนจากห้องเรียนธรรมชาติ ตามวิถีชีวิตของชุมชนนั่นเอง ซึ่งนอกจากจะให้ความรู้แล้ว ยังสอนให้มีความคิดเพื่อเตรียมพร้อมรับมือกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของธรรมชาติ ความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ทำให้เกิดเป็นทางเลือกใหม่ของการประกอบอาชีพเสริมในชุมชน แม้ว่าในปัจจุบัน จะมีการเรียนรู้จากภายนอกมากขึ้น เป็นส่วนสนับสนุนการพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ซึ่งมีทั้งผลดีและผลเสียต่อชุมชน แต่ด้วยความสามารถในการจัดการที่คุ้นเคยกันในรูปของการเรียนรู้ กับการแก้ปัญหาจากชีวิต จึงไม่ยากนักที่จะสามารถจัดการกับผลกระทบในแง่ลบ ที่จะมีต่อชุมชน เนื่องจากชุมชนมีฐานล่างที่เข้มแข็งมาจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไปในแนวทางของการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง

สถาบันศาสนา วัดคีรีวงถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวชุมชน ซึ่งนอกจากเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีตามระบบความเชื่อ ให้เป็นไปตามวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ยังทำให้ชุมชนดำรงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ เนื่องจากมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างวัดและชุมชน ที่แต่เดิมวัดมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาชุมชน เพราะผู้นำสถาบันทางศาสนาเดิมนั้นเป็นศูนย์รวมจิตใจในการพัฒนาชุมชน เป็นจุดเริ่มต้นในการบุกเบิกถนนสร้างความสำเร็จแก่ชุมชน เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมด้วย แม้ว่าในปัจจุบันสถาบันศาสนาจะลดบทบาทในเรื่องการเป็นแกนนำการพัฒนาชุมชนคีรีวง แต่วัดก็ยังทำหน้าที่ของตนในหน้าที่หลักที่พึงปฏิบัติ อีกทั้งยังเป็นสถานที่ที่เกิดการมีส่วนร่วมและการสำนึกในหน้าที่ของตน ผ่านพิธีกรรมทางศาสนาที่ช่วยส่งเสริมระบบความเชื่อ ค่า

นิยม ประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม ที่สนับสนุนการพัฒนาตนเองของสถาบันครอบครัว นั่นคือทั้งสถาบันครอบครัวและสถาบันศาสนามีความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกัน

สถาบันการศึกษา โรงเรียนไทยรัฐวิทยา ๗๔ เป็นสถาบันการศึกษาในระบบที่การจัดระบบการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน กล่าวคือ นอกจากจัดระบบการเรียนการสอนตามหลักสูตรทางวิชาการแล้ว ยังจัดให้มีการเรียนในภาคปฏิบัติที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดการเรียนรู้ให้เป็นพื้นฐานในความสามารถพึ่งตนเองในเรื่องต่างๆ ทั้งในด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงาม มีการฝึกทักษะให้ปรับใช้เทคโนโลยีที่สามารถเป็นเครื่องมือการผลิต ให้สอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

การเรียนการสอน จะจัดให้มีแบบจำลองกิจกรรมของกลุ่มองค์กรชาวบ้านซึ่งมีเป้าหมายให้ผู้เรียนค้นพบความสนใจ ความสามารถ และความถนัดของตน เพื่อเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพหรือการศึกษาต่อในอนาคต ตัวอย่างของกลุ่มกิจกรรม ได้แก่ การจัดให้มีกลุ่มออมทรัพย์ในโรงเรียน เพื่อสร้างนิสัยการออมให้แก่คนในชุมชน เมื่อจบการศึกษานักเรียนสามารถนำทุนดังกล่าวไปศึกษาต่อหรือเป็นทุนในการประกอบอาชีพได้ จัดกลุ่มตามอาชีพเสริมที่แฝงการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น มีการฝึกทักษะการทำผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ โดยผู้สอนเป็นตัวแทนผู้ที่มีประสบการณ์การทำผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติมาถ่ายทอดความรู้ให้แก่นักเรียน

สถาบันทางการเมือง มีบทบาทด้านการปกครองตนเองในระดับหมู่บ้านและชุมชน ที่จะกล่าวถึง ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งประกอบไปด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน รวมกันเป็นคณะกรรมการชุมชน ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนในการจัดการด้านต่างๆ โดยอาศัยหลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ในการรักษาสีทิวทัศน์ของชาวบ้านไว้ โดยผ่านตัวแทน หรือผ่านทางการประชุมที่จัดให้มีขึ้นระหว่างคณะกรรมการและชาวบ้าน การแบ่งหน้าที่กันทำตามลักษณะของทีมงาน โดยมีเลขาธิการคอยประสานงานกันระหว่างคณะทำงาน ให้การทำงานเป็นไปตามความต้องการส่วนใหญ่ของชุมชน หากมีปัญหาอย่างไร ก็พยายามช่วยเหลือกัน แก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านเป็นหลัก สามารถขอคำปรึกษาจากผู้นำรุ่นก่อน ซึ่งใช้เป็นบทเรียนในแก้ปัญหาในชุมชนได้เป็นอย่างดี

การแก้ปัญหาบางอย่าง ต้องผ่านเรื่องไปทางองค์การบริหารส่วนตำบลกำโลน ที่ชาวศิ่วงระดับอดีตผู้นำท้องถิ่น เช่น คุณประจวบ ธรรมวิจิตร (อดีตกำนันตำบลกำโลน และประธานกลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในปัจจุบัน) คุณวิรัช (อดีตเจ้าอาวาสวัดศิ่วง) เข้าไปมีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายที่มีประโยชน์ต่อชาวชุมชนด้วย ตัวอย่างคือ นโยบายเรื่องจัดการขยะมูลฝอยที่นับวันจะเพิ่มขึ้นเนื่องจากจำนวนคนที่เข้าสู่ชุมชนเพิ่มขึ้น รวมถึงกระแสบริโภคนิยม ที่เข้ามามีอิทธิพลในการดำเนินชีวิตของชาวศิ่วง นโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในการวางกฎเกณฑ์เรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

อีกส่วนหนึ่งหน่วยปฏิบัติการก่อตั้ง ที่ก่อให้เกิดการจัดการอย่างเป็นรูปธรรมในชุมชนคือวง เป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่จัดตั้งเพื่อทำหน้าที่บริหารและจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ ให้นำมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยในที่นี้ จะกล่าวถึงกลุ่มที่มีบทบาทและหน้าที่ต่อชุมชน ในด้านต่างๆ ดังนี้ กลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นเปรียบเสมือนแหล่งทุนชีวิต ที่สนับสนุนการจัดการในชุมชนให้สัมฤทธิ์ผล กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง มีหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กลุ่มเสรีพัฒนา มีหน้าที่ในการปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนของตน และเตรียมความพร้อมของเยาวชน ให้มีภาวะผู้นำ ซึ่งเสริมสร้างฐานกำลังในการทดแทนหรือผ่องถ่ายอำนาจจากผู้นำรุ่นหนึ่งไปยังผู้นำรุ่นหนึ่ง กลุ่มอาชีพเสริม เช่น กลุ่มผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติบ้านคีรีวง กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน กลุ่มจักรสาน เป็นต้น ที่เป็นการส่งเสริมการมีงานทำในช่วงที่ว่างจากงานการผลิต เป็นการจัดสรรเวลาให้เกิดประโยชน์สูงสุด และทำให้ชาวชุมชนมีเงินทุนหมุนเวียนในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ได้สม่ำเสมอตลอดปี

กลุ่มออมทรัพย์บ้านคีรีวง เริ่มจัดตั้งตั้งแต่ปี ๒๕๑๘ มีวัตถุประสงค์ในการระดมทุนเพื่อให้มีทุนหมุนเวียนในชุมชน ปัจจุบันได้ขยายผลถึงการจัดสวัสดิการในชุมชนทั้งในส่วนของ การรักษาพยาบาล การศึกษา การพัฒนาชุมชน และด้วยความสำเร็จในการเป็นแหล่งระดมทุนของชุมชน จึงมีส่วนช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ ลดการพึ่งพิงจากแหล่งเงินทุนภายนอก อีกทั้งยังเป็นต้นแบบของการจัดการองค์กรชาวบ้านอื่นๆ โดยพยายามจัดสรรงานกันในระหว่างคณะกรรมการกลุ่ม และให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานผ่านที่ประชุมกลุ่ม เช่น ภายในกลุ่มจะจัดแบ่งงานเป็นงานด้านนโยบาย ด้านบริหาร ด้านตรวจสอบ หรือทีมที่ปรึกษา มีแนวการทำงานร่วมกันบนพื้นฐานค่านิยมเดียวกัน คือ ในกลุ่มออมทรัพย์จะทำงานโดยอาศัยหลักคุณธรรม ๕ ประการ อันได้แก่ ความซื่อสัตย์ การเสียสละ มีความรับผิดชอบ เห็นอกเห็นใจกัน และไว้วางใจกัน มีการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การบริหารมาโดยตลอดตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ปัจจุบันมีเงินทุนหมุนเวียน ประมาณ ๒๒ ล้านบาท

กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง นอกจากมีหน้าที่หลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นปัจจัยทำในการดำรงชีพของชาวชุมชนแล้ว ยังเป็นองค์กรชาวบ้านที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากการเรียนรู้ จากการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และการทำลายทรัพยากรโดยมนุษย์ จากกองทุนเดิมสี่เที่ยวให้เขาหลวงกระทั่งพัฒนามาเป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้าน ว่าควรจะมีการจัดการอย่างไรจึงจะปลูกจิตสำนึกให้แก่ชาวชุมชน ให้มีความรัก ความเข้าใจ ถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยส่งผ่านแนวความคิดในการทำงานเป็นกลุ่มกิจกรรม ซึ่งนอกจากเพิ่มจิตสำนึกในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ยังเป็นการช่วยยกระดับจิตใจของคนในชุมชน ให้มีค่านิยมในการทำมาดีร่วมกัน รวมถึงสามารถอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนไว้ได้

กลุ่มเสรีพัฒนา มีหน้าที่ในการปลุกจิตสำนึกให้เยาวชน ในการมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนของตน สร้างภาวะผู้นำในกลุ่มเยาวชน ปัจจุบันเยาวชนประมาณ ๔๕ คน เป็นสมาชิกของกลุ่มนี้ ทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน เช่น ปลูกต้นไม้ เป็นมัคคุเทศน์ประจำชุมชนให้กลุ่มเครือข่ายเยาวชนที่เข้ามาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เก็บขยะตามสถานที่ท่องเที่ยวชุมชน รวมถึงทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาตนเองในด้านที่มีความสนใจร่วมกัน เช่น เล่นดนตรี แข่งขันกีฬา

กลุ่มอาชีพเสริม กลุ่มผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ มีวัตถุประสงค์เพื่อการส่งเสริมอาชีพและการทำงานในยามว่างจากงานการผลิตในสวน โดยแนวคิดเริ่มจากผู้ก่อตั้ง เข้าไปปรึกษากับมูลนิธิโกมลคีมทอง ในปี ๒๕๓๙ ว่า ต้องการฟื้นฟูวิธีการมัดย้อมผ้าสีธรรมชาติ ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลคือได้รับความช่วยเหลือในการจัดหาวิทยากรมาให้ความรู้เบื้องต้น จากนั้นสมาชิกในกลุ่มก็ช่วยกันหาวัตถุดิบมาลองผิดลองถูก ค้นคว้า จนได้เป็นผ้ามัดย้อมสีธรรมชาติ

กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน เกิดการรวมตัวตามคำแนะนำของมูลนิธิโกมลคีมทอง เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตจากสวนสมรม ภายในกลุ่ม จัดแบ่งหน้าที่กันทำ กวนทุเรียนกวน ทำบรรจุภัณฑ์ จัดการด้านการตลาด

กลุ่มอาชีพเสริมอื่น เช่น กลุ่มจักสาน กลุ่มพันธุ์ไม้ ล้วนเป็นแนวคิดด้านอาชีพเสริมที่ใช้ผลผลิตจากสวนสมรม กลุ่มธุรกิจเหล่านี้ นอกจากจะทำให้คนในชุมชนไม่ต้องออกไปทำงานต่างถิ่น ก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน และยังเกิดการปันผลกำไรบางส่วนคืนให้ชุมชนในแง่สวัสดิการสังคม ที่สามารถนำทางไปสู่เศรษฐกิจพอเพียง คือ ความมั่นคงในทางเศรษฐกิจของชุมชนได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับศักยภาพของคนในชุมชน ซึ่งควรจะได้รับคามสนับสนุนจากองค์ภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนในการพัฒนาศักยภาพตนเองของชุมชนด้วย^{๔๔}

- ๑ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๑
- ๒ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๖-๓
- ๓ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๓-๑
- ๔ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๓-๔
- ๕ สัมภาษณ์ นิพัทธ์ สุวรรณสอน
- ๖ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๓-๒
- ๗ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๓-๖
- ๘ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๘. จากธรรมชาติสู่เขตอนุรักษ์ : อุทยานแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม.
- ๙ สัมภาษณ์ กำนันยงยุทธ กระจ่างโลก กำนันตำบลท่าโลน เป็นผู้นำเยาวชนชุมชนศิริงในอดีต
- ๑๐ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๔-๑
- ๑๑ สัมภาษณ์ คุณประจวบ ธรรมวิจิตร ประธานชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านศิริง
- ๑๒ สัมภาษณ์ กำนันยงยุทธ กระจ่างโลก
- ๑๓ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่ไชนันท์ ยอดไชย
- ๑๔ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่ไชนันท์ ยอดไชย และนิพัทธ์ สุวรรณสอน
- ๑๕ สัมภาษณ์ คุณวิรัช อดีตพระเจ้าอาวาสวัดศิริง
- ๑๖ พรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๓๒. ศิริง : จากไพร่หนินายถึงธนาคารแห่งขุนเขา. กรุงเทพฯ: หมู่บ้าน. หน้า ๑๔-๑๕.
- ๑๗ จัตรีทิพย์ นาดสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๑. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์. หน้า ๑๔๐
- ๑๘ ประเวศ วะสี, ๒๕๔๑. เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเองความเข้มแข็งจากฐานล่าง. เกษตรธรรมชาติ. (๒): ๗.
- ๑๙ ปิยะฤทัย ปิโยพระพงศ์, ๒๕๓๖. อ่างใน ดารณี รักดี, ๒๕๔๐. การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง. วิทยานิพนธ์ (ค.ด.). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ๒๐ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่ไชนันท์ ยอดไชย ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๐
- ๒๑ จัตรีทิพย์ นาดสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๑. อ่างแล้ว หน้า ๑๒๗.
- ๒๒ ภาคผนวก ข ตาราง ๑๒-๑ และ ๑๒-๒
- ๒๓ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่ไชนันท์ ยอดไชย
- ๒๔ สัมภาษณ์ นางนิตยา ถวัลย์ธรรม

๒๕ สัมภาษณ์ กำนันยงยุทธ กระจ่างโลก

๒๖ สัมภาษณ์ นายตรีวุธ พาระพัฒน์

๒๗ ภาคผนวก ข ตาราง ข๒-๕

๒๘ สัมภาษณ์ นางอารีย์ สุกนธปฏิภาค ประธานกลุ่มแม่บ้านผ้ามัดย้อม

๒๙ สัมภาษณ์ นายตรีวุธ พาระพัฒน์

๓๐ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๒

๓๑ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๖

๓๒ ภาคผนวก ข ตาราง ข๓-๖

๓๓ ภาคผนวก ข ตาราง ข๔-๑

๓๔ สัมภาษณ์ คุณประจวบ ธรรมวิจิตร ประธานชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง

๓๕ พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๒. **ความสุขนิรันดร**. กรุงเทพฯ: วัดชลประทานรังสฤษฎ์, กองทุนศูนย์

สืบสานพระพุทธศาสนา, กองทุนห้องสมุดศาลาจำปรีรัตน์.

๓๖ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๑. อ้างแล้ว หน้า ๑๖๓.

๓๗ ภาคผนวก ข ตาราง ข๕

๓๘ สัมภาษณ์ รุ่งอรุณ กระจ่างโลก

๓๙ ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๓

๔๐ ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๒

๔๑ ภาคผนวก ข ตาราง ข๖-๔

๔๒ สัมภาษณ์ คุณประจวบ ธรรมวิจิตร ประธานชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง

๔๓ ขวัญใจ เอมใจ, ๒๕๓๗. หมู่บ้านคีรีวง การต่อสู้ของชุมชนในหุบเขา. ใน สุวัฒน์ อิศวไชย

ชาญ (บรรณาธิการ). **เพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน : นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: สารคดี, หน้า ๗๐-

๗๕.

๔๔ สัมภาษณ์ คุณนิพัฒน์ สุวรรณสอน

๔๕ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่จ๊กกี้ เนาว์สุวรรณ และผู้ใหญ่โชนันท์ ยอดไชย ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๘ และ หมู่

๑๐ ตามลำดับ

๔๖ สัมภาษณ์ กำนันยงยุทธ กระจ่างโลก

๔๗ ณรงค์ โชควัฒนา, ๒๕๔๑. การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนบนฐานเกษตรธรรมชาติ. **วารสาร**

ธ.ก.ส. ๒๑(๑): ๒๙-๔๒.

๔๘ ข้อมูลจากกลุ่มออมทรัพย์คีรีวง

๔๙ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, ๒๕๔๑. ธุรกิจชุมชน ยาแก้สังคมไทยยามยาก. **โลกสีเขียว**. ๗(๕):

๓๘-๔๙.

บทสรุป

ชุมชนพึ่งตนเอง รูปแบบและวิธีการ

บทสรุป

ชุมชนพึ่งตนเอง

รูปแบบและวิธีการ

๑. ชุมชนพึ่งตนเอง

กระแสทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางหลังจากวิกฤตเศรษฐกิจในปี ๒๕๔๐ เป็นการกล่าวอ้าง และเสนอเป็นทางเลือกในการพัฒนาประเทศเพื่อความยั่งยืนในระยะยาว แนวทางเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง อาศัยหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” เป็นที่ตั้ง ทำการผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคของตนให้เพียงพอก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงใช้การค้า การแลกเปลี่ยน หรือการตลาด ซึ่งให้ความสำคัญในระดับรองลงมา เป็นเครื่องมือขยายฐานความมั่งคั่งให้แก่เกษตรกร ให้ผู้ผลิตสามารถพึ่งตนเองได้ ชุมชนพึ่งตนเองได้ และท้ายที่สุด สังคมและประเทศชาติพึ่งตนเองได้

การรวมกลุ่มของชาวบ้านในระดับชุมชน เป็นกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เนื่องจากต้องการสนับสนุนให้ชุมชนก้าวพ้นจากระดับการผลิตเพียงเพื่อพออยู่พอกิน ไปสู่ระดับการแลกเปลี่ยนให้เป็นทั้งเจ้าของทุน เป็นผู้ประกอบการด้วยตนเอง แนวคิดนี้เสนอว่า วัตถุประสงค์ แรงงาน ทักษะ ทุน และยุทธศาสตร์ทางธุรกิจจะต้องอยู่ภายใต้การตัดสินใจด้วยตนเองของสมาชิกชุมชน^๑ รัฐบาลเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุนทางด้านข่าวสารข้อมูล ความรู้ในการบริหารจัดการ สนับสนุนการทำวิจัยเพื่อการพัฒนาผลผลิต ปรับปรุงกฎหมายต่างๆ เพื่อให้ธุรกิจชุมชนมีอนาคต

ชุมชนพื้นที่ศึกษา กับความสามารถด้านการพึ่งตนเองตามกรอบที่ระบุในขั้นต้น ยังมีได้เป็นไปตามความคาดหวังของทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เพียงเป็นก้าวอย่างสูงสุดหมายความเข้มแข็งแก่หน่วยงานรากของสังคมเช่นเดียวกันเท่านั้น ความพยายามของทั้ง ๖ ชุมชน ผ่านองค์ประกอบสำคัญอันเป็นปัจจัยสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ๓ ประการ ประกอบด้วย ภูมิธรรมภูมิปัญญา การเรียนรู้ และการจัดการ ทั้ง ๓ สิ่ง ได้สร้างภาวะการพึ่งตนเองให้แก่ชุมชนได้ในระดับหนึ่ง เกิดการรวมกลุ่มกิจกรรมเพื่อบรรเทาปัญหาทางเศรษฐกิจ เข้าไปแข่งขันจำหน่ายสินค้าในตลาด เกิดองค์กรชาวบ้านที่ทำหน้าที่ดูแล บริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เหล่านี้ เป็นแนวทางที่เชื่อว่าชุมชน จะเข้ามาเป็นผู้กำหนดทิศทางอนาคตของตนเอง รูปธรรมการพึ่งพาตนเอง อันเป็นบันไดสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ผ่านตัวชี้วัดดังได้จำแนกไว้ในตอนต้น ๕ ด้าน คือ การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จิตใจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งในแต่ละด้าน ต่างก็มีเกณฑ์บ่งชี้ของตนเอง ผลของตัวชี้วัดที่เด่นชัดจะได้กล่าวถึงในภาพรวมก่อนที่จะกล่าวถึงองค์ประกอบ ๓ ประการในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนต่อไปในตอนท้าย

๑.๑ ด้านเทคโนโลยี

อิทธิพลภายนอกและรูปแบบทางการผลิต เป็นตัวแปรสำคัญในการกำหนดระดับเทคโนโลยีของชุมชน ในช่วงที่เส้นทางคมนาคมยังเป็นอุปสรรคในการติดต่อกับเมืองใหญ่ วิทยาการจากภายนอกเข้าสู่ชุมชนได้ยากลำบาก การใช้ชีวิตและวิถีทางการผลิต จะให้ความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ช่วงเวลานี้ เทคโนโลยีที่ใช้จะเป็นสิ่งที่คิดและปรับปรุงจากฐานของท้องถิ่นเอง มีระดับของเทคโนโลยีที่ไม่สูงนัก แต่ส่งผลกระทบต่อสถานะสมดุลของระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมค่อนข้างน้อย ต่อเมื่อมีการต่อเชื่อมเส้นทางคมนาคม ปรับปรุงให้มีความสะดวกสบายมากขึ้น วิทยาการภายนอกหลั่งไหลสู่ชุมชนอย่างรวดเร็ว ความรู้ ความคิด และทัศนคติต่อสิ่งรอบตัวเปลี่ยนแปลงไป คริวเรือนมีความต้องการบริโภคมากขึ้น จึงมีความจำเป็นต้องหารายได้มาตอบสนองความต้องการนี้ ประกอบกับเมื่อมีการส่งเสริมการเพาะปลูกเพื่อการพาณิชย์ ทำให้ชุมชนเริ่มที่จะรับและปรับระดับเทคโนโลยีให้สูงขึ้น

โพธิ์ศรีเจริญ และร่มโพธิ์ทอง เป็น ๒ ชุมชนที่แสดงให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลง โดยหันมาใช้เทคโนโลยีระดับสูงที่มีราคาแพงอันเป็นวิทยาการจากภายนอก ด้วยลักษณะที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว การรับวิทยาการจากภายนอกผ่านระบบการศึกษาของเยาวชน ระบบชลประทาน และการหันเข้าสู่การเพาะปลูกเชิงพาณิชย์อย่างเต็มตัว ทำให้เกิดการยกระดับเทคโนโลยีของโพธิ์ศรีเจริญ การเปลี่ยนแปลงระดับเทคโนโลยีของร่มโพธิ์ทอง เกิดขึ้นจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต และทำเลที่ตั้งอันเอื้อต่อการรับวิทยาการจากภายนอก ชุมชนแม่ทา ก็มีความเป็นในลักษณะการพัฒนาเทคโนโลยีที่ใกล้เคียงกัน แต่จำกัดอยู่ในวงแคบและระดับการพึ่งพาเทคโนโลยีชั้นสูงมีต่ำกว่า สังเกตจากการคงไว้ซึ่งระบบชลประทานแบบดั้งเดิม การให้ความเคารพต่อผีปู่ตา ผีบ้าน และผีต้นน้ำ เป็นอาทิ (ภายใต้ข้อสมมติฐานที่ว่า เมื่อมีการใช้เทคโนโลยีระดับที่สูงขึ้นไป จะทำให้ชุมชนลดความสำคัญของความเชื่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติลง) เหตุผลด้านการติดต่อสื่อสารและการคมนาคม เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีของแม่ทาเป็นไปอย่างล่าช้า

สระคูณ และศิ่วรง เป็นตัวอย่างอีกด้านหนึ่งของการคงไว้ซึ่งการใช้เทคโนโลยีระดับต่ำ มีการใช้เทคโนโลยีราคาถูกลงที่สามารถจัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น มีการใช้สืบทอดกันมายาวนานจากบรรพบุรุษกรณีบ้านสระคูณ การเป็นชุมชนทุรกันดารในพื้นที่ห่างไกลของอีสาน และปัญหาทุนทรัพย์ เป็นสาเหตุสำคัญ ต่างกับศิ่วรง ที่ถึงแม้จะเป็นชุมชนห่างไกลเช่นเดียวกัน แต่ศิ่วรงอุดมไปด้วยทรัพยากรที่เป็นเอกลักษณ์และเอื้อต่อการผลิตของชุมชน ชาวศิ่วรงร้อยละ ๙๐ ทำสวนสมรมบนพื้นที่ภูเขาเป็นอาชีพหลักสภาพพื้นที่และการผลิตเช่นนี้ เทคโนโลยีดั้งเดิม ดูจะเป็นรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมที่สุดสำหรับพวกเขาแล้ว

สากลี มีความแตกต่างไปจากทุกชุมชนที่กล่าวมา เมื่อการรับจ้าง กลายเป็นอาชีพที่สำคัญของสมาชิกชุมชน โรงงานอุตสาหกรรมกลายเป็นแหล่งงานหลัก บทบาทในการเลือกใช้ พัฒนาและปรับปรุงเทคโนโลยี จึงถูกถ่ายโอนสู่โรงงานอุตสาหกรรมน้อยใหญ่ ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่นั่นเอง

ผลจากการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่พึ่งพาเทคโนโลยีระดับสูง คือ โพรซีเจอร์ริว ร่มโพธิ์ทอง และแม่ทา ผลทางลบที่สำคัญ ๒ ประการที่ตามมา คือ ภาวะหนี้สินที่เพิ่มมากขึ้นและปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ดิน น้ำ และรวมไปถึงป่าไม้ ส่วนผลทางบวกคือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ที่สร้างอำนาจซื้อภายในชุมชนให้เพิ่มมากขึ้น อันเป็นคนละฝั่งด้านกับภาพที่ปรากฏในคีรวง (กรณีสระคู่นั้นทรัพยากรมีปัญหาในตัวเองเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่ภาวะหนี้สิน ก็เป็นอีกหนึ่งปัญหาสำคัญเช่นกัน) การเรียนรู้ เพื่อปรับปรุง เปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีให้มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เป็นมิตรกับทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น จะช่วยลดผลกระทบให้ลดน้อยลงได้

๑.๒ ด้านเศรษฐกิจ

ปัจจัยสำคัญในการเลือกประกอบอาชีพของครัวเรือนในชุมชน นอกจากความรู้ความสามารถเฉพาะบุคคลแล้ว ปัจจัยความเหมาะสมทางภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และนโยบายการพัฒนาของรัฐก็นับเป็นข้อกำหนดที่สำคัญเช่นเดียวกัน ในจำนวน ๖ ชุมชน สากลี เป็นชุมชนที่การเลือกประกอบอาชีพและระบบสังคมได้รับผลกระทบจากนโยบายการส่งเสริมอุตสาหกรรมชัดเจนที่สุด การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งผลถึงการถือครองที่ทำกินของชาวนาแบบเช่าที่ดินนายทุนมาแล้วครั้งหนึ่งในระยะแรก และการกำหนดพื้นที่ให้เป็นเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมก็ปรับสภาพของเกษตรกรสากลี ให้กลายเป็นแรงงานขายแรงให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในชุมชน ชุมชนที่เหลือนอกเหนือจากนั้นล้วนมีข้อกำหนดทางภูมิประเทศ และภูมิอากาศเป็นสำคัญ

ชุมชนแม่ทาทางภาคเหนือ ที่ราบระหว่างหุบเขา ช่วงฤดูฝน พื้นที่จะถูกใช้สำหรับกิจกรรมการปลูกข้าวเพื่อเก็บไว้สำหรับการบริโภคของครัวเรือนในปีนั้น บนที่ดอนเชิงเขา หรือระดับที่สูงจากแปลงนาขึ้นไป จะถูกตัดแปลงเป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่หรือไม้ผลแล้วแต่ความเหมาะสมของแปลงย่อยอีกลำดับหนึ่ง หลังเสร็จสิ้นช่วงฤดูแห่งการทำนา หรือย่างเข้าสู่ฤดูแล้ง บนที่ดอนไม่สามารถทำการเพาะปลูกพืชไร่ได้ แปลงนาจะถูกตัดแปลงเพื่อการปลูกพืชไร่แทน พืชไร่อันเป็นพืชยอดนิยมของแม่ทา ได้แก่ข้าวโพดฝักอ่อน อันเป็นการทำเกษตรแบบพันธสัญญา พืชไร่ทั้ง ๒ ช่วงฤดู เป็นแหล่งสร้างรายได้ที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้

บนที่ราบสูงแห่งภาคอีสาน ชุมชนสระคูณ การทำนาถือเป็นอาชีพหลักที่สำคัญ ทำนาได้ ๑ ครั้งในรอบปี ผลผลิตใช้เพื่อการบริโภค เมื่อเหลือจึงส่งขายสู่ตลาดภายนอก เนื่องจากปัญหาความแห้งแล้งของพื้นที่ ในฤดูแล้งที่นาจะถูกทิ้งร้างว่างเปล่า ชาวบ้านหันไปยึดอาชีพรับจ้างเพื่อเป็นรายได้เสริมสู่

ครอบครัว การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ซึ่งเหมาะกับพื้นที่ดอนเป็นอีกอาชีพเสริมหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างรายได้สู่ชุมชน ภายหลังจากที่งานพัฒนาชุมชนเริ่มขึ้น

ความอุดมสมบูรณ์ของปริมาณน้ำฝนและพื้นที่ป่า การมีที่ราบอย่างจำกัด ทำให้ชาวศรีวังชุมชนหนึ่งทางภาคใต้ ยึดอาชีพการทำสวนผลไม้แบบสวนสมรมบนพื้นที่ภูเขาเป็นอาชีพหลัก ผลผลิตจากสวนที่ได้ ชาวบ้านจะนำไปแลกกับข้าวปลาอาหาร อันเป็นสิ่งที่ชุมชนไม่สามารถผลิตขึ้นได้ ความหลากหลายของพันธุ์พืชที่เพาะปลูกในสวนสมรมนี้ ทำให้ในรอบปี สวนของชาวบ้านแห่งนี้จะมีผลผลิตออกมาอย่างต่อเนื่อง จะมีช่วงพักพื้นที่สวนประมาณ ๓ เดือนก่อนฤดูฝนแต่ชาวบ้านยังคงต้องเข้าไปดูแลและปรับปรุงสวนของตนอยู่ตลอดเวลา

ที่ราบเชิงเขาฝั่งตะวันตกของประเทศไทย บ้านโพธิ์ศรีเจริญ ได้รับประโยชน์จากการจัดการระบบชลประทานของรัฐ ถึงแม้การทำงานจะยังคงเป็นอาชีพหลักและสร้างรายได้ก่อนงามให้แก่ชุมชน แต่การก่อตัวขึ้นของอาชีพทางเลือกอื่นก็พบเห็นได้โดยทั่วไปเช่นเดียวกัน บนที่ราบฝั่งทิศตะวันออก บ้านร่วมโพธิ์ทอง ต้องเผชิญกับปัญหาความแห้งแล้งนอกฤดูฝน เนื่องจากการสูญเสียพื้นที่ป่าโดยรอบชุมชน และการขาดระบบชลประทานที่ตอบสนองความต้องการของพื้นที่ได้ การทำไร่มันสำปะหลัง ที่เริ่มเพาะปลูกในช่วงเริ่มฤดูฝน และทิ้งระยะประมาณ ๑ ปี เพื่อรอรอบการเก็บเกี่ยว แล้วจึงเริ่มการเพาะปลูกเมื่อฤดูฝนมาเยือนอีกครั้ง

การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจนี้ ครอบคลุมความคิดที่สำคัญคือ ครัวเรือนหรือชุมชน ควรมีโอกาสในการเลือกประกอบอาชีพของตน ในชุมชนมีความเพียงพอของสินค้าและบริการ ชุมชนสามารถสร้างอำนาจต่อรองราคาสินค้าและปัจจัยการผลิตได้ มีความสมดุลของระดับรายได้ ไม่มีหนี้สินล้นพ้นตัว มีระดับการกระจายรายได้อยู่ในเกณฑ์ดี และองค์กรชาวบ้านมีความเข้มแข็ง ประเด็นการเลือกประกอบอาชีพนั้น ดังกล่าวแล้วว่าปัจจัยภายนอกเช่นภูมิประเทศ ภูมิอากาศและนโยบายของรัฐล้วนมีส่วนสำคัญ ดังนั้นความมีอิสระในการประกอบอาชีพจึงมีความสำคัญรองลงไปจากรูปแบบ ทิศทางการผลิตและการปรับตัวของชุมชน

ชุมชนที่มีรูปแบบทางการผลิตติดต่อแลกเปลี่ยน (การค้า) กับภายนอกสูง เช่นกรณีของ ร่มโพธิ์ทอง แม่ทา และโพธิ์ศรีเจริญ มีแนวโน้มที่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีขั้นสูง ในชุมชนเหล่านี้ ล้วนประสบปัญหาขาดอำนาจในการต่อรองราคาสินค้า ปัจจัยการผลิต และปัญหานี้สินของครัวเรือน โดยเฉพาะหากกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่ถูกสร้างขึ้นมาให้ดูแลงานด้านนี้ไม่มีความเข้มแข็ง ปัญหาที่ประสบจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ดังเช่นกรณีศรีวังนั้น ถึงแม้จะประสบกับภาวะหนี้สิน (หนี้ที่เกิดในช่วงที่ผลผลิตขาดช่วง) แต่เป็นหนี้สินที่เกิดแก่กองทุนสัจจะออมทรัพย์ของชุมชน อันจะทำให้เงินหมุนเวียนอยู่ภายใน เจ้าหนี้รายใหญ่ของแม่ทาและร่มโพธิ์ทอง คือ ธ.ก.ส. ผลประโยชน์ของเงินจำนวนนี้ มิได้ตกกลับคืนสู่ชุมชนกรณีของโพธิ์ศรีเจริญ มีความแตกต่างออกไปอีก เนื่องจากระบบเครือญาติที่เป็นฐานสำคัญของชุมชน การเกื้อกูลกันในกลุ่มจึงเป็นทางออกของการขาดแคลนเงินทุนที่สำคัญ

การกระจายรายได้ก็ปรากฏไปในทิศทางเดียวกัน คือแนวโน้มชุมชนที่ใช้เทคโนโลยีและพึ่งพาตลาดภายนอกสูง มีผลทำให้การกระจายรายได้ต่ำ กรณีชัดเจนในชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ ที่มีระดับการกระจายรายได้ต่ำ จนเกิดเป็นปัญหาที่แกนนำสำคัญของชุมชนให้ความสำคัญในการแก้ปัญหาเป็นลำดับต้นๆ กรณีแม่ทาและร่มโพธิ์ทองนั้น กลุ่มนายทุนถูกแยกออกจากชุมชน จึงทำให้ตัวเลขการกระจายรายได้อยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างสูง

สาคลี ประสบปัญหารุนแรงกว่าในชุมชนอื่นๆ ผลจากภาวะเศรษฐกิจขาลงส่งผลต่อโรงงานอันเป็นแหล่งรายได้สำคัญของชุมชน ทำให้ครัวเรือนของชุมชนได้รับผลกระทบนี้อย่างรุนแรงเช่นกัน อีกทั้งปัญหานี้สืบ ปัญหาขาดอำนาจต่อรองราคาสินค้าและปัจจัยการผลิต ก็ไม่ได้อย่ากว่าชุมชนอื่น โดยเฉพาะหนี้สิน ที่มีมูลค่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนอยู่ในหลักแสน (๑๙๖,๙๑๗ บาทต่อครัวเรือน) อีกทั้งแนวโน้มการชำระคืน ก็เป็นไปได้ยาก ต้องใช้ระยะเวลายาวนาน ด้านสัมประสิทธิ์แสดงการกระจายรายได้ (Gini Coefficient) ที่อยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างสูง หรือระดับการกระจายรายได้ของชุมชนอยู่ในเกณฑ์ดี แต่หากมองในภาพรวมแล้ว จะเห็นว่า เป็นการกระจายตัวของปัญหาที่ใกล้เคียงกันมากกว่า

โดยสรุปสำหรับการพึ่งตนเองในด้านเทคโนโลยี การพึ่งพาระบบตลาดภายนอก และการใช้ระดับเทคโนโลยีการผลิตระดับสูง จะก่อให้เกิดปัญหาขาดอำนาจต่อรองราคาสินค้า ราคาปัจจัยการผลิต ปัญหานี้สืบและปัญหาการกระจายรายได้ตามมา การพัฒนาองค์กรชาวบ้านขึ้นมาดูแลปัญหาเหล่านี้ ดูจะเป็นทางออกที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด

๑.๓ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เมื่อมีระบบรัฐ เข้ามาดูแลและจัดระเบียบของสังคมไทยแล้ว การบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ก็เปลี่ยนมือจากการดูแลของชุมชนสู่รัฐ จากเดิมชุมชนจะให้สิทธิแก่ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกในการดูแลและใช้ประโยชน์ที่ดินจำนวนหนึ่ง ชุมชนจะร่วมกันดูแลรักษาป่าไม้ จัดสรรทรัพยากรน้ำเพื่อแจกจ่ายต่อสมาชิกของชุมชน ต่อเมื่อมีรัฐเกิดขึ้น รัฐได้อำนาจสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพยากร กันชาวบ้านให้มีสิทธิเพียงในที่ทำกิน และยังคงไม่ใช่ลักษณะสิทธิอย่างสมบูรณ์เป็นแต่เพียงสิทธิในการใช้ประโยชน์เท่านั้น รัฐสามารถเรียกที่ดินคืนได้เมื่อมีความต้องการ ป่าไม้และทรัพยากรน้ำ รัฐเข้ามาครอบครอง บริหารและจัดสรรการใช้ประโยชน์อย่างเป็นภาพรวมและแยกออกจากชุมชน ปัญหาข้อจำกัดของที่ดินทำกิน ก่อให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าในหลายพื้นที่ อันมีเนื้อหาและสาระต่างกันไปในแต่ละชุมชน กรณีพื้นที่ศึกษา ๒ ชุมชน ล้วนประสบปัญหาข้อจำกัดของที่ทำกิน อันส่งผลถึงการบุกรุกพื้นที่ป่าอนุรักษ์

ชุมชนทางตอนเหนือและตอนใต้ของพื้นที่ศึกษา ตอนเหนือที่แม่ทา ตอนใต้ที่ศรีวัง ครัวเรือนของชุมชนมีสิทธิในที่ดินบริเวณที่เป็นที่ราบระหว่างเชิงเขา สามารถเข้าทำกินและซื้อขายสิทธิได้ แต่ที่ดินรอบนอกอันเป็นพื้นที่ป่าสงวน การเข้าไปใช้ประโยชน์หรือแม้การเก็บของป่าไม่สามารถกระทำได้ ใน

ปัจจุบันนี้ ถึงแม้จะมีการเข้าไปใช้ประโยชน์ในเชิงการเกษตรบนพื้นที่ป่าของรัฐในทั้ง ๒ ชุมชน แต่เป็นการเข้าใช้โดยความไม่เห็นชอบของรัฐ มีปัญหาเรื่องแนวเขตและการบุกรุกของชาวบ้านอยู่เป็นประจำ กรณีแม่ทา การบุกรุกพื้นที่ป่าเกิดขึ้นใน ๒ กรณี คือการบุกรุกเข้าทำกินของชาวบ้าน และการใช้พื้นที่ป่าเป็นป่าชุมชน กรณีหลังนี้ กลายเป็นปัญหาการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าในระดับประเทศ ชาวบ้านในหลายพื้นที่มีความพยายามในการผลักดันกฎหมายป่าชุมชนออกมา เพื่อสร้างส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ป่า แยกต่างหากออกจากรัฐ ทางด้านคีรีวง ถึงแม้ชาวบ้านจะขายสวนเกษตรเข้าสู่พื้นที่ป่าบริเวณรอบข้าง แต่ชาวบ้านก็ทำหน้าที่เสมือนผู้ดูแลผืนป่าเขาหลวง เนื่องจากพวกตนเคยมีบทเรียนจากการทำลายพื้นที่ป่าในอดีต ก่อให้เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ขึ้นในชุมชน นับแต่นั้นมา ชาวบ้านก็แปรสภาพเป็นทั้งผู้ใช้และผู้ดูแลป่าผืนนี้ แต่การรับรองสิทธินี้จากรัฐ ก็ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

อีกแห่งหนึ่งที่ประสบปัญหาที่ทำกินอย่างรุนแรง แต่เหตุปัจจัยต่างกัน คือชุมชนสาคลี (ถือครองที่ทำกินเฉลี่ย ๘.๕๖ ไร่ต่อครัวเรือน และมีครัวเรือนที่ถือครองที่ดินน้อยกว่า ๕ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๗๐) รัฐมิได้เข้ามากีดกันชุมชนออกจากสิทธิในทรัพยากรเช่นในแม่ทาและคีรีวง แต่ผลจากนโยบายการพัฒนาประเทศ ผ่านทางระบบตลาดและนายทุน ทำให้ชาวสาคลีสูญเสียสิทธิที่ทำกิน (สาคลีมีที่เช่าทำกินร้อยละ ๔๐) เหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้ อาจเกิดขึ้นได้กับร่มโพธิ์ทองและโพธิ์ศรีเจริญ สืบเนื่องจากแนวโน้มของที่เช่าทำกินใน ๒ ชุมชนนี้มีอัตราที่สูงใกล้เคียงกับสาคลี (ที่เช่าทำกินของร่มโพธิ์ทองและโพธิ์ศรีเจริญคิดเป็นร้อยละ ๒๖ เท่ากัน) เพียงแต่สัดส่วนของประชากรต่อพื้นที่ทำกินในทั้ง ๒ ชุมชนยังต่ำกว่าสาคลีมาก (สาคลีมีสัดส่วนประชากรต่อที่ดิน ๑ ไร่ คือ ๐.๖๒ ส่วนร่มโพธิ์ทองและโพธิ์ศรีเจริญ มีค่า ๐.๒ เท่ากัน)

สระคูณ กลายเป็นชุมชนเดียวที่มีได้เผชิญกับปัญหาการจำกัดสิทธิจากภาครัฐ และการสูญเสียที่ทำกินให้แก่นายทุน เพียงแต่สระคูณต้องเผชิญกับปัญหาความแห้งแล้งและความยากลำบากในการเพาะปลูกอันเป็นข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์มากกว่า ทางออกของสระคูณที่กำลังดำเนินการอยู่ คือความพยายามในการทำการเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรกรรมแบบน้ำหยด หาพืชที่เหมาะสมกับภูมิประเทศมาทดลองปลูก ที่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจคือกรณีของการปลูกหมอนเลี้ยงไหม

ชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรเป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรเป็นพื้นฐาน มีประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร สร้างสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ แต่ละชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ล้วนแสดงให้เห็นถึงความพยายามลดปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ ชุมชนที่มีข้อจำกัดในเชิงปริมาณของทรัพยากรเช่นแม่ทาและคีรีวง พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในการดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่รัฐดูแลและจัดการอยู่ ชุมชนที่เผชิญปัญหาเชิงคุณภาพของทรัพยากร หาทางออกด้วยการปรับรูปแบบการผลิต ให้มีความเหมาะสมกับพื้นที่มากยิ่งขึ้น

ชุมชนที่ประสบปัญหาข้อจำกัดเชิงปริมาณและคุณภาพของทรัพยากร ล้วนพยายามหารูปแบบและวิธีในการแก้ปัญหาตามแนวทางของตน แต่ปัญหาใหญ่ นอกเหนือจากข้อจำกัดของทรัพยากร

คือ การสูญเสียสิทธิในทรัพยากรโดยเฉพาะที่ทำกินของชุมชน เมื่อก้าวเข้าสู่ระบบตลาด ดังเช่นที่ปรากฏใน สาคคี หรืออาจรวมถึงโพธิ์ศรีเจริญ และร่วมโพธิ์ทองด้วย

๑.๔ ด้านจิตใจ

บทเรียนสำคัญของชุมชนโพธิ์ศรีเจริญ ที่ได้จากการศึกษาดูงานการพัฒนาชุมชนอื่นที่เคยผ่านงานพัฒนามาก่อนแล้ว คือข้อสรุปที่ว่า การสร้างงานพัฒนาควรสร้างที่จิตสำนึกของคนในชุมชนก่อน การสร้างงานพัฒนาโดยบุคคลภายนอก ที่เข้ามาวางแนวทางการพัฒนาชุมชน ตีกรอบงานให้ชาวบ้านดำเนินการ จะไม่เกิดผลสัมฤทธิ์ในระยะยาว และการสร้างงานพัฒนาไม่ควรกระทำโดยหวังผลการพัฒนาในรูปของรางวัลการประกวด อันจะเป็นเพียงผลในระยะสั้น ควรกระทำอย่างต่อเนื่องตามกำลังของชุมชนเป็นหลัก ปัจจัยภายนอกเป็นเพียงปัจจัยเสริมเท่านั้น

ในกรณีบ้านสระคูณ ที่ยึดหลัก “อุตตา นิ อุตตาโน นาโต” ในการพัฒนาชุมชน แนวคิดหลักคือ “การพึ่งตนเองให้มากที่สุด ช่วยตัวเองให้มากที่สุด โดยไม่รอให้รัฐบาล หรือใครภายนอกมาช่วยก่อนแล้วค่อยทำ แต่ทำก่อนแล้วค่อยหาวิธีให้ภายนอกสนใจ เข้ามามีส่วนร่วมและช่วยเหลือ” สิ่งก็ตามมาคือ ผลจากการที่สระคูณพยายามสร้างแนวทางการพัฒนาของตนขึ้นมา จนกระทั่งขยายสู่งานเครือข่ายและโรงเรียนชุมชนอีสานในทุกวันนี้ นักวิชาการและภาครัฐหลายหน่วยงานได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยมีบุคลากรของสระคูณเป็นผู้กำหนดแนวทาง

เมื่อคราวน้ำท่วมใหญ่ ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ที่บ้านคีรีวง สภาพชุมชนทั้งอาคารบ้านเรือน สวนผลไม้ สาธารณูปโภค เสียหายอย่างยับเยิน ที่พึ่งในยามยากครานั้น คือ เงินสะสมของชาวบ้านในนามกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ที่มียอดเงินนับสิบล้านบาท ถึงแม้หลักฐานการผ่านถนนทางการเงินจะสูญเสียไปพร้อมกับกระแสน้ำ แต่สัจจะที่ชาวบ้านให้ไว้กับกลุ่มออมทรัพย์ ก็เพียงพอที่ไม่ก่อให้เกิดการเอาัดเอาเปรียบกันถึงขั้นทำร้ายผู้อื่นและส่วนรวม ต่างกับบทเรียนที่ชาวบ้านได้รับจากภายนอก เมื่อคนภายนอกที่เป็นสมาชิกกลุ่มต่างมุ่งหน้าสู่คีรีวงเพื่อถอนเงินฝากของตนออกจากบัญชี ด้วยความหวาดระแวงต่อความมั่นคงของกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน หลังจากความสูญเสียในครั้งนั้น ชาวคีรีวงก็ร่วมกันสร้างชุมชนให้กลับมาสู่สภาพความสมบูรณ์และงดงามกลายเป็น “สวรรค์บนดิน” อีกครั้งหนึ่ง โดยอาศัยกำลังของคนในชุมชนและบทเรียนจากภัยครานั้นเป็นคติเตือนใจ

ความร่วมมือของกลุ่มคนส่วนน้อยในการดำเนินกิจกรรม กลุ่มเครือข่ายชาวบ้านของชุมชนแม่ทา กลุ่มคณะกรรมการชุมชนคลองชนมจีนแห่งสาคคี และคณะกรรมการป่าชุมชนแห่งร่วมโพธิ์ทอง ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชนตนให้ดีขึ้น คณะกรรมการเหล่านี้มีความคิดเห็นตรงกันว่า พวกตนต้องสร้างผลงานให้ชาวบ้านประจักษ์เสียก่อน เมื่อมีผลงานที่เป็นรูปธรรมและทำให้

ชาวบ้านเชื่อถือแล้ว จึงค่อยชักจูงชาวบ้านให้เข้ามาช่วยทำงานพัฒนาของชุมชน อันจะนำมาสู่การกระจายงานในชุมชนและต่อเนื่องไปจนถึงระบบเครือข่าย

ทั้งหมดชี้ให้เห็นถึงความพยายามในการพึ่งตนเองของชุมชน โดยจุดเริ่มต้นที่สำคัญคือ การสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของชุมชนขึ้นมาก่อน โดยอาจเกิดขึ้นที่ตัวบุคคล (สระคุณและโพธิ์ศรีเจริญ) กลุ่มคน (แม่ทา สาคีลี และร่มโพธิ์ทอง) หรือชุมชน (ศิรวัง) ก็ได้ การสร้างจิตสำนึกการพึ่งตนเองของชุมชนนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญและเป็นจุดเริ่มต้นของงานพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

๑.๕ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

วัฒนธรรมและภูมิความรู้ในฐานะรากฐานของสังคม ถูกลดบทบาทความสำคัญลง เมื่อมีการรับองค์ความรู้จากตะวันตกผ่านทางระบบการศึกษารูปแบบใหม่ ที่แยกกระบวนการเรียนรู้และวิชาความรู้ออกจากกัน เมื่อกระบวนการเรียนรู้ถูกทำลาย การปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ที่รับมาเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่จึงหมดไปด้วย ภูมิปัญญาของโลกตะวันตกได้เข้ามาครอบงำและปรับเปลี่ยนวิถีชุมชน การก้าวเข้ามาของระบบทุนนิยม การก่อตัวขึ้นของแนวความคิดกำหนดสิทธิชุมชนให้อยู่เฉพาะการบริหารจัดการทรัพยากรเฉพาะอย่าง โดยรัฐเป็นผู้ดูแลและจัดการการใช้ทรัพยากร การส่งผ่านอำนาจรัฐเข้าสู่ชุมชนผ่านระบบการปกครองของเจ้าหน้าที่รัฐ เหล่านี้ ล้วนส่งผลต่อ วิถีคิด วิถีชีวิต และการดำรงไว้ซึ่งรูปแบบทางวัฒนธรรมชุมชน

ประเด็นการพึ่งตนเองทางสังคมและวัฒนธรรม ให้มีความสำคัญกับการพัฒนาบนพื้นฐานวัฒนธรรมของชุมชน และแง่มุมทางสังคม อันได้แก่ สัดส่วนการพึ่งพาผู้อื่นของประชากรและสัดส่วนของประชากรต่อทรัพยากร คุณภาพและปริมาณการศึกษา (ความรู้และภูมิปัญญา) คุณภาพและคุณธรรมของผู้นำชุมชน การกระจายตัวของสื่อในชุมชน การแก้ปัญหาาร่วมกันขององค์กรชุมชน ความช่วยเหลือจากภายนอก และความสามัคคีในชุมชน

ฐานทางวัฒนธรรมนั้นลดความสำคัญลงมากในหลายชุมชน โดยเฉพาะในสาคีลีที่ก้าวเข้าสู่การพัฒนาในเชิงอุตสาหกรรม นัยนี้รวมถึงชุมชนเกษตรในพื้นที่ใกล้เคียงกับกรุงเทพฯ ด้วย ร่มโพธิ์ทองเป็นชุมชนที่รวมกลุ่มคนจากหลายวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน อีกทั้งการรวมตัวของชุมชนยังเกิดขึ้นเพียงในช่วงไม่เกิน ๑๐ ปีมานี้ การผสมผสานและการปรับพื้นวัฒนธรรมมาใช้กับงานพัฒนาชุมชนจึงเป็นไปได้ยากลำบาก โพธิ์ศรีเจริญ ถึงแม้จะเป็นชุมชนที่มีอายุกว่า ๑๐๐ ปีแล้วก็ตาม แต่ผลจากการก้าวเข้าสู่เกษตรกรรมแผนใหม่ คริวเรือนให้ความสำคัญกับภาคเศรษฐกิจมากขึ้น การให้ความช่วยเหลือกันอันเป็นรูปแบบทางสังคมและวัฒนธรรมแต่เดิมจึงลดบทบาทลง

กรณีของ แม่ทา ศิรวัง และสระคุณนั้น ฐานทางวัฒนธรรมถึงแม้จะลดบทบาทลง แต่ยังคงความสำคัญอยู่ การที่วัฒนธรรมจากภายนอกแพร่เข้าสู่ศิรวังอย่างช้าๆ (เป็นชุมชนในวงล้อมของขุนเขา

การเดินทางยากลำบาก) ทำให้ครัววยังคงไว้ซึ่งระบบสังคมและวัฒนธรรมอย่างเข้มแข็ง ทางภาคเหนือที่ชุมชนแม่ทา การคงไว้ซึ่งความเชื่อเรื่องผี อันรวมความทั้ง ผีเสื้อบ้าน ผีปุตตา ผีเสื้อเมือง ผีขุนน้ำ ทำให้สามารถรักษาจารีตประเพณี และทรัพยากรไว้ได้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่สระคูณ การก่อกำเนิดของชุมชนจากกลุ่มคนที่อพยพมาอยู่รวมกัน โดยมีศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ในช่วงที่เริ่มงานพัฒนา ผู้นำชุมชนได้รื้อฟื้นงานประเพณีบุญประเพณีเข้าเปลือก ประเพณีดั้งเดิมของชุมชนอีสานขึ้นมา เพื่อสร้างเป็นกองทุนสำหรับการพัฒนาชาวบ้าน รวมทั้งได้รื้อฟื้นแนวปฏิบัติเก่าขึ้นมาใช้อีกหลายวิธีการ อันคงการปฏิบัติต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

นอกเหนือจากฐานทางวัฒนธรรม ประเด็นทางสังคมของชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษาส่วนมากนั้น มีความเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก การศึกษาแผนใหม่เข้ามามีบทบาทต่อการสร้างภูมิความรู้ให้แก่บุตรหลานของชุมชนเป็นด้านหลัก สถาบันทางศาสนาหรือสถาบันอื่นที่เคยมีบทบาทในอดีตถูกลดบทบาทตนเองลงไป ผู้นำชุมชนที่สถาบันสงฆ์ หรือผู้เฒ่าผู้แก่เคยมีบทบาท ในการยุติปัญหาข้อพิพาท กำหนดแนวทางพัฒนาชุมชน เปลี่ยนโอนสู่ผู้นำที่ถูกแต่งตั้งจากอำนาจรัฐ ดังเช่น กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมรัฐและชุมชนเข้าหากัน กำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน บางขณะก็มีสถานะภาพไม่ชัดเจน อาจเป็นชาวบ้านหรือเป็นเจ้าของที่รัฐ ซึ่งทำให้การร่วมแก้ปัญหาเกี่ยวกับชาวบ้านประสบปัญหาได้เช่นกัน^๕

ครัวเรือนสมาชิกของชุมชน ให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการด้านการบริโภคสินค้าและหารายได้มาจุนเจือครอบครัวมากขึ้น การช่วยเหลือกันในสังคมลดลง ที่ชุมชนแม่ทา ข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชหลักที่สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน และเนื่องจากข้าวโพดสามารถปลูกได้ตลอดปี ในช่วงที่เก็บเกี่ยวผลผลิต จำเป็นต้องทำงานแข่งกับเวลาเพื่อมิให้ข้าวโพดแก่เกินไป จะทำให้ผู้ซื้อไม่รับซื้อ เกษตรกรผู้ปลูกต่างต้องรับภาระในสวนของตน ไม่มีเวลาเหลือสำหรับช่วยงานสังคมและสังสรรค์กับเพื่อนบ้าน จนชาวบ้านแห่งนี้ เรียกข้าวโพดฝักอ่อนว่าเป็น “พืชไร้ญาติ”^๖ ที่โพธิ์ศรีเจริญ การหันมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง ใน ๑ ปี สามารถทำนาได้ ๒-๓ ครั้ง ชาวนาต้องดูแลนาของตนตลอดเวลา ช่วงเวลาแห่งการเก็บเกี่ยวที่ข้าวสุกพร้อมเพรียงกัน จำต้องเร่งรีบ ทำงานแข่งกับเวลา มิเช่นนั้นจะทำให้ผลผลิตเสียหาย ต้องจ้างเครื่องเก็บเกี่ยว การขอแรงกันเช่นอดีตเกือบจะสูญหายไปจากชุมชน จะมีบ้างในกลุ่มญาติแต่เป็นส่วนน้อยอีกเช่นกัน^๗ การตัดถนนเข้าสู่สวนผลไม้ รถจักรยานยนต์เข้ามามีบทบาทแทนการเดินทางเท้าในครัววง กระบวนการสังคมเดิม ที่ชาวบ้านต้องเดินเท้าจากบ้านเรือนเข้าสู่สวน ปริกษาหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็น กระบวนการขัดเกลาเยาวชนข้ามครัวเรือน ต้องสูญหายไป ถูกแทนที่ด้วยการเดินทางด้วยยานพาหนะอันรวดเร็ว^๘

ในภาพรวมแล้ว บทบาทของสภาพสังคมและวัฒนธรรมเดิมถูกลดบทบาทลงไป ถูกแทนที่ด้วยสังคมและวัฒนธรรมใหม่ อันส่งผลถึงรูปแบบและวิธีการในการพัฒนาชุมชนที่ต่างออกไป

การพึ่งตนเองในทั้ง ๕ ด้านของชุมชนอันเป็นพื้นที่ศึกษา มีวิธีการและนัยยะต่างกันออกไป การพึ่งตนเองด้านจิตใจหรือการสร้างจิตสำนึกแห่งการพึ่งตนเอง เป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เกิดขึ้นในทุกชุมชน เพียงมีความแตกต่างในกลุ่มคนที่จิตสำนึกนี้เกิดขึ้น บ้างเริ่มจากผู้นำชุมชน บ้างเริ่มจากกลุ่มคน และบ้างเริ่มโดยระบบของชุมชน จิตสำนึกนี้ นำมาซึ่งการปรับตัว หาวิธีการและการประยุกต์ใช้ฐานความรู้และวัตถุดิบต่างๆ อาทิเช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน มาปรับใช้อย่างเหมาะสม เพื่อตกผลึกเป็นองค์ความรู้ใหม่ ใช้ในการสรรสร้างสังคมอย่างยั่งยืนต่อไป

ในสวนต่อไป จะกล่าวถึงรูปแบบและวิธีการพัฒนาของชุมชน อันเป็นวิธีการหรือเหตุของการพึ่งตนเองดังกล่าวในรายละเอียดแล้ว รูปแบบและวิธีการนี้จะสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นเพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศในภาพรวม

๒. รูปแบบและวิธีการพัฒนาชุมชน

ประเทศไทยเป็นประเทศที่ตั้งอยู่ในแถบเส้นศูนย์สูตร ภูมิอากาศแบบป่าชื้นเขตร้อน มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางทรัพยากรชีวภาพ^๙ มีอาณาเขตกว้างใหญ่เมื่อเทียบกับปริมาณประชากรของพื้นที่ ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ต่ำ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และการมีประชากรของพื้นที่น้อยนี้ ทำให้คนชาวไทยในอดีตให้ความสำคัญการพัฒนาระดับของเทคโนโลยีค่อนข้างต่ำ ด้วยเหตุว่า หากมีปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหาความขัดแย้งหรือโรคระบาดในพื้นที่ ก็มักแก้ปัญหาโดยการอพยพโยกย้ายไปสู่พื้นที่ใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ และเริ่มตั้งรกรากเป็นชุมชนอีกครั้ง^{๑๐} ในแต่ละภูมิภาคของไทย ล้วนมีประวัติความเป็นมา การก่อตั้งชุมชน และการดำรงอยู่ที่แตกต่างกัน

บนที่ราบสูงแห่งภาคอีสาน ด้วยลักษณะความแห้งแล้งของพื้นที่ ดินปนทราย ไม่อุ้มน้ำในยามที่ฝนตกลงมา ประกอบกับเมื่อป่าไม้ถูกทำลาย ความเค็มจากหินเกลือใต้ผิวดินแทรกซึมผ่านสู่ผิวดิน การเพาะปลูกต้องประสบปัญหาทั้งจากคุณสมบัติของดินและความแห้งแล้ง การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนจึงก่อกำเนิดขึ้นเป็นชุมชนเล็กๆ กระจัดกระจายอยู่อย่าง ไม่หนาแน่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำน้อยใหญ่ของที่ราบสูงแห่งนี้ ต่อเมื่อเกิดปัญหาความแห้งแล้งของพื้นที่ขึ้น ชาติแคว้นทรัพยากรอันเกิดจากการขยายตัวของชุมชน หรือเกิดโรคระบาด กลุ่มคนจำนวนหนึ่งพร้อมเสบียงอาหารและสัมภาระก็จะออกเดินทางด้วยเกวียน จำนวนมากน้อยตามแต่ขนาดของกลุ่มคนเป็นสำคัญ เพื่อสืบเสาะหาพื้นที่แห่งใหม่ ระยะเวลาเริ่มด้วยการหาเสบียงอาหาร ทำการเพาะปลูกชั่วคราว และจบลงด้วยการตั้งถิ่นฐานสร้างชุมชนขึ้น

ผืนป่าสมบูรณ์บนทิวเขาสูงทางภาคเหนือ พื้นที่รับน้ำและต้นกำเนิดลำน้ำสายหลักของประเทศ แอ่งที่ราบระหว่างภูเขาสูงเหล่านี้ เป็นที่ตั้งของชุมชนอันเป็นที่รวมของกลุ่มคน ๒ กลุ่มใหญ่ คือ คนกลุ่มน้อย หรือชาวเขากลุ่มต่างๆ อันเป็นเจ้าของพื้นที่เดิม กับคนพื้นราบ ที่เข้ามาตั้งรกรากภายหลัง ชุมชนที่บนที่ราบเหล่านี้ ในระยะแรกอยู่อาศัยบนพื้นที่ราบผืนใหญ่ริมแม่น้ำ และขยายตัวสู่ระดับพื้นที่ที่สูงขึ้นไป เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น หรือจำเป็นต้องอพยพจากภัยสงคราม ชุมชนดำรงอยู่บนระบบการปกครองตนเองอย่างเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ มีการบริหารจัดการ การใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากรที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ด้วยแบบแผนปฏิบัติเฉพาะตน

ต่ำลงมาบนที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางอันอุดมสมบูรณ์ เป็นที่รวมของกลุ่มคนจากหลายเชื้อชาติ มีระบบการเกษตรที่อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ เป็นปัจจัยหลักของการผลิต มีระบบเครือญาติและการเอาแรงเป็นการชดเชยปัญหาขาดแคลนแรงงานที่เป็นปัญหาสำคัญของพื้นที่ ทำให้ไม่มีความจำเป็นต้องพัฒนาระดับของเทคโนโลยีการผลิตให้สูงขึ้น ปัจจัยเสริมอีกประการหนึ่งคือ การคมนาคมทางน้ำซึ่งภายหลังได้กลายเป็นตัวสู่การคมนาคมทางบกที่สะดวกรวดเร็ว ได้พัฒนาการติดต่อค้าขายระหว่างคนในพื้นที่ด้วยตนเอง และกับคนภายนอกให้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น การซื้อขายแลกเปลี่ยนเข้าทำหน้าที่ในการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่ขาดหายไป หรือไม่สามารถสร้างขึ้นได้เองของภูมิภาคนี้

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่แคบตีบทางภาคใต้ และสภาพภูมิประเทศอันแตกต่างกันของทั้ง ๒ ผังทิศ กล่าวคือ ผังทิศตะวันตกเป็นทิวเขาสูงเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำต่อเชื่อมสู่ที่ราบริมฝั่งทะเลของฝั่งทิศตะวันออก ส่งผลให้ชุมชนบนภูมิภาคนี้ มีรูปแบบการผลิตและความชำนาญการประกอบอาชีพที่แตกต่างกันออกไป ชุมชนบนที่ราบริมฝั่งทะเลมีความชำนาญในการปลูกข้าวและทำประมง ส่วนชุมชนบนทิวเขาทำสวนผลไม้และหาของป่า การปฏิสัมพันธ์ผ่านการแลกเปลี่ยนและซื้อขายสินค้าของกลุ่มคนทางภาคใต้นี้ ทำให้เกิดความสนิทสนม และความเป็นพวกพ้องเดียวกัน^{๒๖}

ความแตกต่างกันทางชาติพันธุ์ ภาษา รวมทั้งการตั้งถิ่นฐานอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ กัน มีวิถีการปรับตัวตามสภาพแวดล้อม พัฒนาการทางวิทยาการ ก่อกำเนิดเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชน วัฒนธรรมท้องถิ่นอันหลากหลายนี้ ต่างดำรงอยู่อย่างอิสระพร้อมทั้งมีการปรับตัว ผ่านกระบวนการขัดเกลาและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ตกผลึกเป็นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ของสังคมนั้นๆ

เมื่อมีความพยายามจากรัฐ ที่จะสร้างความเหมือนกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางวัฒนธรรม ให้กลายเป็นวัฒนธรรมชาติ โดยการหยิบย่นวัฒนธรรมหลวงอันมีลักษณะก่อกำเนิดจากคนในชนกลางสู่สังคมไทย ในอดีตพยายามจะทำให้คนนับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน สร้างประเพณีต่างๆ ให้เข้ากันได้ อาทิเช่น เทศกาลสงกรานต์ เทศกาลเข้าพรรษา^{๒๗} ในขณะที่สังคมดั้งเดิมของไทยในชุมชน ต่างมีวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง จึงกลายเป็นการเผชิญหน้ากันของวัฒนธรรมสองกระแส การตอบรับของชุมชนท้องถิ่นต่อวัฒนธรรมหลวงนั้น มีการตอบรับในระดับหนึ่ง แต่คงมีการปรับใช้เพื่อให้

เหมาะสมกับสภาพชุมชนของตน ในขณะที่เดียวกันก็ยังคงความพยายามรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนไว้เช่นกัน

การปรับตัวของชุมชนเพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของกระแสภายนอกนี้ หากสามารถปรับใช้ภูมิความรู้ที่มี ให้สามารถเลือกเฟ้นหรือกลั่นกรองกระแสจากภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชนได้ ก็จะไม่ก่อให้เกิดความล้าหลังทางวัฒนธรรมขึ้น แต่หากชุมชนไม่สามารถปรับตัวตอบรับหรือปล่อยให้กระแสภายนอกเข้ามาครอบงำจนทำลายภูมิปัญญาที่มี จะก่อให้เกิดสภาพล่มสลายของชุมชน ดังเช่นที่เกิดขึ้นแล้วในสังคมไทยหลายพื้นที่ ที่ไม่สามารถปรับตัวเพื่อตั้งรับกับลัทธิบริโภคนิยมและกระแสโลกาภิวัตน์ได้ กรณีสังคมชาวนาไทยหลายชุมชนบนที่ราบภาคกลาง ที่ต้องแปรสภาพเป็นสังคมกรรมกร ชาวนาขายแปลงนาของแก่นายทุนเพื่อปลดเปลื้องภาระหนี้สิน และกลายเป็นแรงงานเร่ในโรงงานอุตสาหกรรม กรณีชุมชนท้องถิ่นทางภาคเหนือ ที่ต้องขายหรือส่งบุตรสาวเข้าสู่ตลาดค้าเนื้อสดในเมืองใหญ่เพื่อหารายได้มาไถ่ถอนหนี้สิน หรือกรณีชุมชนในพื้นที่ห่างไกล ที่คงเหลือเพียงผู้ชราและเด็กเล็กอยู่ในชุมชน ส่วนหนุ่มสาว ออกไปขายแรงงานเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

องค์ประกอบ ๓ ประการในอันที่จะสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อดำเนินการกับกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เพื่อมิให้ชุมชนเกิดสภาพความล้าหลังทางวัฒนธรรมจนเป็นเหตุให้เกิดการล่มสลาย มีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ อันประกอบไปด้วย

- ๑) ภูมิธรรมภูมิปัญญา หรือองค์ความรู้ที่ผ่านกระบวนการกลั่นกรอง และถ่ายทอด จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งของชุมชนมาหลายชั่วอายุคน องค์ความรู้นี้ จะมีลักษณะเฉพาะและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน
- ๒) การเรียนรู้ เป็นกระบวนการในการสร้างและกลั่นกรอง เลือกเฟ้น องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาให้มีความสอดคล้องเหมาะสมกับชุมชนมากยิ่งขึ้น
- ๓) การจัดการ เป็นกลไกที่ชุมชนสร้างขึ้น เพื่อเป็นแนวกันชนกระแสวัฒนธรรมจากภายนอกที่จะเข้ามาสู่ชุมชน และเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งและงานพัฒนาของชุมชน

๒.๑ ภูมิธรรมภูมิปัญญา

องค์ความรู้หรือภูมิธรรมภูมิปัญญา ที่ชุมชนคิดสร้างขึ้น ถูกส่งสืบทอดกัน เพื่อปรับใช้ในการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างเหมาะสมกับยุคสมัย เกี่ยวข้องกับเรื่องสำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ ระบบสังคม ระบบการผลิต และระบบความเชื่อหรือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

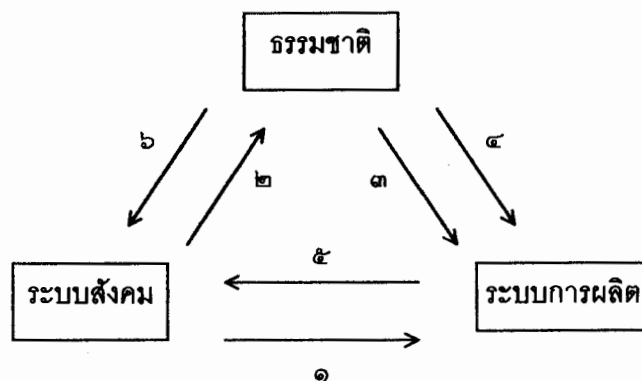
การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม โดยมีการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน จนเกิดเป็นระบบสังคมขึ้นมา สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์ ปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันนี้ ประการหนึ่งถูกกำหนดขึ้นจาก ชนชั้นปกครอง หรือผู้มีอำนาจในสังคมนั้นๆ เพื่อใช้ในการรักษาระบบแบบแผน และจัดการเรื่องความขัดแย้งที่มีในสังคม เพื่อให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างราบรื่น ดังในชุมชนใหญ่ เมืองหรือรัฐ ที่มีผู้นำการปกครองสร้างระบบระเบียบขึ้นมาให้คนในสังคมปฏิบัติตาม ประการหนึ่งกำหนดโดยความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ความเชื่อนี้ มีบทบาทและกระตุ้นให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน เกิดเป็นจารีตประเพณีที่จะอยู่ร่วมกัน หรือเป็นที่มาของอำนาจที่จะควบคุมให้มนุษย์อยู่ร่วมกันนั่นเอง เช่นในครัวเรือนหรือชุมชนภาคเหนือที่มีผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมือง คอยดูแล ไม่ให้คนในสังคมทำผิดผี ผิดประเพณี^{๑๕}

การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม ถูกเชื่อมเข้าสู่ระบบการผลิตและเศรษฐกิจ เพื่อการได้มาซึ่งปัจจัยสี่สำหรับการดำรงอยู่ของชีวิต การผลิตและเศรษฐกิจจะสัมพันธ์กับทั้งระบบสังคมและธรรมชาติ กล่าวคือระบบการผลิตนี้เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการทางวัตถุหรือการดำรงอยู่ของมนุษย์ มนุษย์หรือระบบสังคมเองก็ตอบสนองกลับ โดยการเป็นทั้งผู้ดำเนินการหรือก่อให้เกิดการผลิตและเป็นแรงงานในระบบการผลิตตลอดจนระบบเศรษฐกิจ (แรงงาน และผู้ประกอบการ ๒ ใน ๔ ปัจจัยการผลิตในทางเศรษฐศาสตร์) ในสังคมชนบทเดิมของไทย การขอแรง ลงแขก ในกลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนบ้าน เป็นตัวอย่างของปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มคนเพื่อแก้ปัญหาแรงงานในระบบการผลิตทางการเกษตร หรือกรณีความสัมพันธ์ทางแนวตั้งของระบบอุปถัมภ์ไทย เช่น มือปืนกับเจ้าพ่อ ที่เอื้อประโยชน์โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจและอำนาจซึ่งกันและกัน หรือความสัมพันธ์ในเชิงพาณิชย์ของพ่อค้าเงินกู้และชาวนาที่เอื้อประโยชน์แก่กัน ก่อเกิดเป็นระบบการผลิตในแบบกึ่งก่อนผ่อนที่หลังของชาวนาไทย^{๑๖}

ระบบการผลิตที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นวัตถุดิบและแหล่งระบายของเสีย (ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ อากาศ โดยเฉพาะที่ดิน ถือเป็นอีก ๑ ใน ๔ ของปัจจัยการผลิตในทางเศรษฐศาสตร์) ได้ถูกโยงเข้าสู่การจัดความสัมพันธ์กับระบบธรรมชาติ ที่เกือบลหรืออาจทำร้ายซึ่งกันและกัน เฉพาะในส่วนของมนุษย์ควบคุมธรรมชาติได้ผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทรัพยากรธรรมชาติในฐานะของวัตถุดิบ ถูกใช้ในระบบการผลิตเพื่อสร้างความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจ ตอบสนองต่อสังคมมนุษย์อีกชั้นหนึ่ง ในส่วนที่มนุษย์ไม่สามารถใช้เทคโนโลยีและความรู้ความสามารถควบคุมธรรมชาติได้ กลายเป็นเรื่องนอกเหนือธรรมชาติ หรือมนุษย์ไม่สามารถหาคำตอบได้ เป็นที่มาของความเชื่อทางไสยศาสตร์ในที่สุด ก่อเกิดเป็นประเพณี พิธีกรรม เพื่อสร้างขวัญกำลังใจในทางการผลิตต่างๆ เช่น การทำขวัญข้าวของชาวนา การเจิมป้ายชื่อสถานที่ในกิจกรรมการค้า^{๑๗} เป็นต้น

ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ ก็เป็นไปในแนวทางเดียวกัน กล่าวคือ แนวคิดที่คนมีต่อธรรมชาตินั้น จำแนกเป็น ๒ แนวทางใหญ่ แนวทางหนึ่งคือแนวทางที่คนมีความเข้าใจในธรรมชาติ พัฒนาวิชาความรู้สำหรับควบคุมธรรมชาติ เป็นที่มาของพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ต่างๆ ตลอดจนความคิดความเชื่อในทางศาสนา และแนวคิดด้านความเชื่อที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมหรือเข้าใจในธรรมชาติได้ กลายเป็นความเชื่อในทางไสยศาสตร์หรือระบบผี ดังกล่าวแล้วในตอนต้น ความเชื่อมโยงกันของการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของระบบสังคมหรือมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ของคนกับระบบการผลิต สรุปเป็นแผนภาพดังนี้

- ๑) มนุษย์เป็นผู้สร้างและแรงงานในระบบการผลิต
- ๒) วิทยาการความรู้และเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อควบคุมธรรมชาติ
- ๓) ทฤษฎีการธรรมชาติในฐานะของวัตถุดิบแหล่งระบายของเสียในกระบวนการผลิต
- ๔) ธรรมชาติที่อยู่เหนือการควบคุมเข้าสู่ระบบการผลิตในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม เพื่อส่งผลในด้านจิตใจ
- ๕) การผลิตตอบสนองในรูปปัจจัย ๔ เพื่อการดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์
- ๖) ความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติถูกกำหนดเป็นพิธีกรรม จารีตประเพณี ธรรมเนียมการปฏิบัติ ในการควบคุมระบบสังคม

ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ทั้ง ๓ ด้านของพื้นที่ศึกษาแต่ละชุมชน มีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะสภาพแวดล้อมทางดินฟ้าอากาศ และประสบการณ์ของชุมชน แม้ทำในภาคเหนือ และสระคุณในภาคอีสานมีลักษณะเด่นในการนำคติความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ และ/หรือ สิ่งเหนือธรรมชาติ มาประยุกต์ใช้เพื่อการควบคุมระบบสังคม (๖) และระบบการผลิต (๔) ชุมชนภาคกลางดังเช่นสาคลีนัน แนวทางปฏิบัตินี้ ถูกเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมากจากการเข้ามาของระบบพาณิชย์และอุตสาหกรรม ขณะที่ชุมชนในพื้นที่ชลประทานของภาคตะวันตก โฟร์ศรีเจริญ เรียนรู้ที่จะใช้เทคโนโลยีระดับสูงในการควบคุมธรรมชาติ (๒) ป้อนเข้าสู่กระบวนการผลิต (๓) ตอบสนองระบบสังคม (๕) บำรุงพร้อมพิธีทองในภาคตะวันออก อาศัยแรงกดดันทั้งจากปัญหาภายในและนอก เป็นตัวเร่งเพื่อขจัด

ปัญหาความหลากหลายของกลุ่มคนสร้างระบบสังคมขึ้นใหม่ ส่วนชาวคีร์วงแห่งภาคใต้ นั้น ให้ความสำคัญกับการสร้างระบบสังคมภายใน หรือการใช้ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม ให้มีความเข้มแข็ง เชื่อในเรื่องผลแห่งการกระทำของตนมากกว่าการกระทำจากสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ใช้ฐานทางการผลิตที่มีผลผลิตหลากหลายสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน อีกทั้งไม่พยายามที่จะใช้เทคโนโลยีระดับสูงเข้าควบคุมธรรมชาติ อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ร่วมกันของชุมชน

เดือนเจ็ด (ไทย) ก่อนเริ่มฤดูกาลทำนาที่บ้านสระคูณ ชาวบ้านจะจัดงานบุญเลี้ยงผีปู่ตาหรือผีบ้านขึ้น เพื่อขอขมา ให้ช่วยปกป้องรักษา บอกกล่าวถึงการเริ่มทำนา ทำนายเสี่ยงทายดูดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ภายในหมู่บ้าน ลักษณะของงานพิธีนี้ ทำหน้าที่คล้ายกับงานบุญบังไฟที่จัดขึ้นช่วงต้นฤดูฝนของภาคอีสาน ที่เป็นเครื่องหมายของการแสดงความเคารพต่อแถน เป็นสัญญาณถึงพญาแถนให้ส่งฝนลงมา นำความชุ่มชื้นมาสู่แปลงนา ทำหน้าที่เป็นเสมือน “พิธีกรรมการเปลี่ยนสภาพ”^{๑๔}

“พิธีกรรมการเปลี่ยนสภาพ เป็นสิ่งที่พบได้ในทุกๆ สังคม แต่มักจะแสดงออกอย่างเด่นชัดที่สุดในสังคมระดับเล็กที่ค่อนข้างอยู่ตัวและเป็นวงจร ซึ่งหมายความว่า การเปลี่ยนแปลงในสังคมเช่นนี้ จะเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงของดินฟ้าอากาศ และฤดูกาล ที่จะหมุนเวียนกันเป็นวงจรมากกว่าที่จะเป็นการเปลี่ยนที่เกิดมาจากการประดิษฐ์เทคโนโลยีใหม่ๆ พิธีกรรมการเปลี่ยนสถานภาพ เป็นสิ่งที่บ่งชี้และก่อให้เกิดช่องว่าง หรือรอยต่อระหว่างสภาวะปกติขึ้นมา สภาวะในที่นี้ หมายถึงสภาพหรือเงื่อนไขที่มีความคงที่และแน่นอนในระดับหนึ่ง และครอบคลุมสถานภาพด้านต่างๆ ทางสังคมที่มีความคงที่และเป็นที่ยอมรับกัน เช่น สถานภาพทางกฎหมาย วิชาชีพ ตำแหน่ง หน้าที่การงาน ยศศักดิ์ และฐานะันดรในสังคม”

เมื่อเข้าสู่ฤดูกาลทำนา เรื่อยไปจนเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะมีงานบุญ งานประเพณีอื่นๆ ที่เชื่อมระบบสังคม ระบบการผลิต และธรรมชาติ (รวมถึงสิ่งเหนือธรรมชาติ) เข้าด้วยกัน หลังการหว่านดำ ประมาณเดือนเก้าที่ข้าวตั้งท้อง ชาวบ้านจะร่วมกันจัดงานบุญประเพณีข้าวประดับดินขึ้น โดยนำอาหารคาวหวานไปถวายพระภิกษุสามเณร และเลี้ยงรุกขเทวดาตามสถานที่ต่างๆ ตามด้วยงานบุญข้าวสารทในเดือนสิบ เดือนสิบเอ็ด สิบสอง มีงานบุญออกพรรษาและเทศกาลบุญกฐิน ที่ชาวบ้านจัดหาผ้าไตร เครื่องอัฐบริขาร และสิ่งของที่พระภิกษุสามเณรมีความจำเป็นต้องใช้ มอบถวายแต่วัด งานบุญข้างเฒ่า ในเดือนอ้าย บุญตักบาตรหยาดน้ำหา หรือบุญเดือนยี่ ในเดือนยี่ และบุญเกี่ยวข้าวในเดือนสาม นอกจากนี้ ยังมีงานบุญประเพณีอื่น ที่อยู่นอกเหนือระบบการผลิต ดังเช่น งานบุญพระเวส ในเดือนสี่ งานทำบุญตักบาตรในวันวิสาขบูชา เข้า และออกพรรษา เป็นต้น

พิธีกรรมหรืองานพิธี มีผลต่อการสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มคนของชุมชน สร้างระบบการตรวจสอบ ชัดเกลา และปลูกฝังความเป็นสมาชิกของชุมชนให้เกิดขึ้นในหมู่เยาวชน ทำให้ระบบสังคมมีความเข้มแข็ง ลักษณะงานพิธีที่บ้านสระคูณ (หรือกรณีอีสานทั่วไป) ส่วนมีลักษณะของงานรื่นเริงปะปนอยู่ค่อนข้างสูงกว่าในภูมิภาคอื่น ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ของภาคอีสาน ที่ต้องเผชิญกับ

ความทุกข์กันดารของธรรมชาติ การดำรงชีวิตประจำวันยากลำบากมากแล้ว จึงแสวงหาทางออกด้วยงาน
บันเทิงร่วมกัน ผลของงานพิธีตามแนวคิดทางมนุษยศาสตร์ ก่อให้เกิดผลสำคัญใน ๓ ด้าน คือ^{๑๔}

- ๑) เป็นการชักนำผู้คนที่อยู่ร่วมกันในกลุ่มเดียวกัน หรือในสังคมเดียวกันมาพบปะกัน ก่อให้เกิดความรู้จักและสัมพันธ์กันขึ้น
- ๒) การสื่อความหมายให้เข้าใจกันในการอยู่ร่วมกัน เพราะเรื่องของพิธีกรรมเป็นระบบสัญลักษณ์เพื่อการสื่อสารทั้งสิ้น
- ๓) เป็นเรื่องทางด้านจิตใจ ที่เป็นผลมาจากทั้งความเชื่อและการกระทำในการประกอบพิธี เชื่อว่าเป็นสิริมงคล ทำให้เกิดความสบายใจและมั่นใจ จนเป็นการยอมรับอะไรต่างๆ ร่วมกันได้

ผลทั้ง ๓ ด้านของพิธีกรรมนี้ โดยเฉพาะผลทางด้านความสบายใจและความเป็นสิริมงคล นั้น นอกจากที่ปรากฏในชุมชนสระคูแล้ว แม่ทา ก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ผลทางพิธีกรรม ความเชื่อเรื่อง ธรรมชาติและสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ เป็นตัวกำหนดบทบาทของคนในชุมชน และอยู่ในฐานะเป็นภูมิ ความรู้ สร้างงานพัฒนาชุมชนขึ้นมาในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

ตำนานและประวัติวัดพระธาตุดอยคำ จังหวัดเชียงใหม่ เล่าว่า ปู่สะย่าสะเป็นยักษ์ชอบ กินเนื้อคน อาศัยอยู่กับลูกที่ดอยคำ วันหนึ่งพระพุทธเจ้ากับเหล่าสาวกเสด็จมา ยักษ์ทั้งสามจะจับกิน แต่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุญบารมีแผ่เมตตา ทำให้ยักษ์ทั้งสองกลัวเกรง ยอมรับศีล ๕ แต่ปู่สะย่าสะ ไม่ สามารถถือศีล ๕ ได้ตลอด จึงได้ขอพระพุทธเจ้ากินมนุษย์ปีละ ๒ คน แต่พระองค์ทรงไม่อนุญาต ยักษ์ทั้งสองได้ขอเปลี่ยนเป็นเนื้อสัตว์แทน พระพุทธองค์ก็ทรงไม่อนุญาตอีก เพียงแต่บอกให้ไปถามเจ้าผู้ครอง นคร แล้วพระองค์ก็จากไป ทั้งพระเกศาธาตุมอบให้ปู่สะย่าสะ เป็นผู้ดูแลรักษา ยักษ์ทั้งสองตนจึงไป ขอต่อเจ้าเมือง ขออนุญาตกินเนื้อสัตว์ เจ้าเมืองอนุญาตให้กินได้เพียงปีละครั้ง ในประเพณีเลี้ยงผีปู่สะ ย่าสะจึงมีการฆ่าควายสังเวศ และมีผ้าพระกฐินเป็นรูปพระพุทธเจ้าปางโปรดสัตว์ พร้อมอัครสาวก ทั้งสองข้าง นำมาแขวนห้อยกับต้นไม้ เป็นสัญลักษณ์ ตามตำนาน^{๑๕}

นักวิชาการบางท่าน ชี้ว่าตำนานพระธาตุและประเพณีนี้ แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานพุทธ ศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมเข้าด้วยกัน โดยยกย่องพุทธศาสนาให้มีสถานะสูงกว่าผี ขณะเดียวกันก็บ่ง บอกถึงความเกื้อกูลและความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับผู้ปกครองคือกษัตริย์อีกด้วย

แม่ทา ความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ส่งผลให้คุณให้โทษต่อชุมชน ดังเช่นกรณีผีปู่สะย่า สะนั้น มีทั้งผีที่ทำหน้าที่ปกป้องดูแลสมาชิกครัวเรือนและชุมชน และผีที่ทำหน้าที่ดูแลป่าไม้ ต้นน้ำลำ ธาร ผีในประเภทแรก เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีเสื้อบ้าน ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลให้สมาชิกของครัวเรือนหรือชุมชน ปฏิบัติตนอย่างถูกต้องตามกรอบ จารีตประเพณี หรือเสมือนหนึ่งการใช้ความเชื่อต่อสิ่งนอกเหนือธรรม ชาติในการควบคุมระบบสังคม ผีประเภทหลังที่ทำหน้าที่ปกป้องดูแลทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน ดัง

เช่น ผีขุนน้ำ หรือ ผีเหมืองฝาย ที่สามารถดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์หรือความแห้งแล้งต่อพื้นที่ได้ ชาวแม่ทา จะให้ความเคารพในผีทั้งสองกลุ่ม ดังจะมีงานประเพณีเพื่อบวงสรวงสังเวย หรือเลี้ยงผีเสื้อบ้านและผีขุนน้ำ ผีเหมืองฝาย ในช่วงประมาณเดือน ๙ ของทุกปี

นอกจากความเชื่อที่มีต่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ต่อการจัดระบบสังคม (ผีเสื้อบ้าน) และต่อระบบการผลิต (ผีขุนน้ำ ผีเหมืองฝาย) แล้ว การพัฒนาเทคโนโลยีอันเหมาะสมกับภูมิประเทศของตน เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรแจกจ่ายต่อสมาชิกของชุมชน ก็เป็นอีกหนึ่งเอกลักษณ์ของชุมชนในแถบภาคเหนือตอนบน ระบบเหมืองฝาย เป็นการพัฒนาเทคโนโลยีชาวบ้านขึ้นมา เพื่อจัดสรรน้ำจากลำคลองหลัก เพื่อแจกจ่ายแก่สมาชิก โดยชาวบ้านเป็นผู้ดูแลรักษาระบบทั้งหมดโดยตนเอง

ความเชื่อที่มีต่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ ผ่านทางการปฏิบัติและงานประเพณี ที่ภายหลังได้ผนวกแนวคิดทางศาสนาเข้าเป็นส่วนประกอบนั้น ยังคงดำรงอยู่ที่สระคูณ และแม่ทา เพียงแต่การขยายอิทธิพลของกระแสจากภายนอก ทำให้ระดับความเข้มข้นลดน้อยลงไปบ้าง ต่างจากที่สาคลี ซึ่งภาพของพิธีกรรม ความคิดความเชื่อต่อสิ่งเหล่านี้ ลดน้อยจนเกือบสูญหายไปแล้ว

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวพื้นที่เคยยึดอาชีพทำนา เก็บผักหญ้า และหาสัตว์น้ำ ที่มีอยู่มากมายในลำคลอง เพื่อใช้ในการยังชีพ “วัฒนธรรมขอกันกิน” ชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์และความเกื้อกูลกันของคนท้องถิ่น บ้านที่หาอาหารมาได้ จะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งแบ่งปันแก่ครัวเรือนข้างเคียง เป็นการแสดงความเอื้ออาทรแก่กัน มีคำกล่าวกันว่า

“เมื่อหาปลามาได้ ๑ ตัว วิธีจะเก็บปลานี้ไว้บริโภคนานที่สุดคือ แจกจ่ายปลานี้แก่เพื่อนบ้าน จะทำให้ปลาตัวนี้กินไม่มีวันหมดสิ้น”^{๖๐}

การทำนาที่ทำปีละ ๑ ครั้งในอดีต ก็ให้ผลผลิตมากพอสำหรับการบริโภคตลอดปี อีกทั้งพืชพันธุ์ธัญญาหารที่อุดมสมบูรณ์ก็เพียงพอต่อการหากินได้ตลอดทั้งปี วัฒนธรรมการเกื้อกูลกันเช่นนี้ สร้างให้ระบบสังคมมีความเข้มแข็ง และเช่นเดียวกัน ก็มีระบบความเชื่อที่ส่งผลต่อการผลิตเช่นกัน

งานประเพณี ความเชื่อต่างๆ ของชุมชนในพื้นที่นี้ (สาคลี) ไม่เข้มข้นเท่ากับที่เกิดขึ้นที่แม่ทา และสระคูณ มีเพียงลักษณะการให้ความเคารพต่อแม่โพสพ (ข้าว) พิธีและวิธีการแสดงความเคารพต่อข้าว จะกระทำตลอดระยะเวลาเริ่มปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้น เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องชาวนาจะทำพิธีที่เรียกว่า พิธีทำขวัญข้าว เตรียมเครื่องสังเวย โดยทั่วไปประกอบด้วย เฉลวที่ตกแต่งด้วยธงสีสามเหลี่ยม ขะลอมตอกไม้ไผ่ใบเล็ก ใส่เครื่องสังเวยที่มีรสเปรี้ยว จำพวกส้ม มะขามเปียก กัลยง อ้อย นอกจากนี้ก็มี มะพร้าวอ่อน แป้งหอม น้ำมันไผ่ผม หวี กระจก ผ้าขี้ริ้วผ้าสไบ ตลอดจนหมากพลู บุหรี่ และดอกไม้ธูปเทียน^{๖๑} นำเครื่องสังเวยไปทำพิธีที่นาข้าว ผู้ทำพิธีจะทำประหนึ่งว่า ข้าวเป็นหญิงสาวที่ตั้งครรภ์ ทำที่ว่าได้แต่งเนื้อแต่งตัวให้แก่แม่โพสพ แล้วกล่าวรับขวัญแม่โพสพ เป็นต้นว่า

“แม่ศรี แม่โพสพ แม่ันทดารา แม่จันทวี แม่ศรีสุดา เชิญแม่มา มาสังเวยเครื่อง
กระยาบวช อยู่บ้านนอกบ้านนา อยู่เขาคิชฌกูฏ ขอเชิญให้แม่มา แพ้ท้องแพ้ไส้
อยากกินเปรี้ยวกินหวาน กินมันกินเค็ม นานอกนาใน นาช้านาขวา ขอเชิญแม่มา
สังเวยเครื่องกระยาบวช”^{๒๖}

ยามเก็บเกี่ยวข้าว ก็มีพิธีรับมิ่งรับขวัญข้าว เชิญแม่โพสพจากนามาสู่บ้าน หรือการเชิญแม่
โพสพเข้าทุ่ง ในคราวเก็บผลผลิตสู่ยุ้งฉาง เป็นต้น การแสดงความเคารพต่อแม่โพสพของชาวนาแห่งสา
คคีในอดีต เป็นผลสะท้อนให้เห็นถึงความเคารพที่คนมีต่อธรรมชาติ นอกจากข้าว (แม่โพสพ) แล้ว ดิน
(แม่ธรณี) น้ำ (แม่คงคา) ลม หรือแม่กระทั่ง เรือน (แม่ย่านาง) ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่ควรทำ
ร้ายล่วงเกินทั้งสิ้น

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสาคคี โดยการก้าวเข้าสู่เกษตรแผนใหม่ และสังคมชาย
แรงงานในภายหลัง โครงสร้างสังคมและการผลิตบนพื้นฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมแทบไม่ปรากฏให้เห็นใน
ชุมชนอีกต่อไป สาคคีในทุกวันนี้ ต้องพึ่งพาปัจจัยนอกค่อนข้างสูง ทั้งนี้ เป็นผลมาจากการที่ชุมชนไม่
สามารถปรับตัวตั้งรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงได้

โพธิ์ศรีเจริญ ได้รับผลกระทบจากคลื่นการเกษตรเชิงพาณิชย์เช่นเดียวกับสาคคี เพียงแต่มี
ความโชครึกลงด้วยเป็นชุมชนเขตพื้นที่ชลประทาน สามารถนำวิทยากรหรือเทคโนโลยีชั้นสูงจากภาย
นอก มาปรับใช้เพื่อควบคุมธรรมชาติและปรับปรุงการผลิต ประการสำคัญคือ โพธิ์ศรีเจริญ มิได้ถูกตั้งขึ้น
เป็นเขตส่งเสริมอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจึงไม่รุนแรงนัก นอกจากฐานการพัฒนา
เทคโนโลยีเพื่อควบคุมธรรมชาติและการผลิตแล้ว โครงสร้างทางสังคมเอง ที่ชุมชนมีฐานของความเป็น
ระบบเครือญาติ และเป็นกลุ่มคนที่ผูกพันกันมานานนับแต่ก่อตั้งชุมชน ทำให้การดำเนินแผนงานต่าง ๆ
ของชุมชนได้รับการตอบรับจากครัวเรือนสมาชิกไม่ยากเย็นนัก ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ระหว่างชาว
บ้านกับนักการเมืองระดับต่างๆ ที่ในปัจจุบันอาจวิวัฒนาการ กลายเป็นความสัมพันธ์ในเชิงพาณิชย์ เป็น
อีกหนึ่งเหตุผลที่สร้างความมั่งคั่งในเชิงทรัพยากรให้แก่ชุมชน

ร่วมโพธิ์ทอง เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนคิดในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ๒
ครั้งใหญ่ การเปลี่ยนแปลงทางแนวคิดทั้ง ๒ ครั้ง ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของชุมชนที่ปรากฏผ่านสายตาคน
ภายนอกที่แตกต่างกัน ชาวบ้านบริเวณนี้เป็นอดีตผู้รุกพื้นที่ป่าของผืนป่าภาคตะวันออก แล้วถางเป็นพื้นที่
ที่เพาะปลูก นโยบายอนุรักษ์ป่าไม้โดยกันกลุ่มคนออกจากป่า ทำให้เกิดชุมชนร่วมโพธิ์ทองขึ้น ประสบ
การณ์การทำลายป่าในอดีตผนวกกับปัญหาการเสื่อมสภาพของทรัพยากร ก่อเกิดเป็นงานอนุรักษ์ป่าไม้
หรือป่าชุมชนขึ้น ประการหนึ่ง ผลของกิจกรรมนี้ ประการหนึ่ง คือฟื้นคืนสภาพป่าของชุมชนขึ้นมาส่วน
หนึ่ง ผลอีกประการหนึ่ง คือผลด้านการปรับสภาพสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนของชุมชน ที่เคย
บาดหมาง ทะเลาะวิวาทกัน ให้เกิดเป็นความสามัคคีขึ้นมา ผลสัมฤทธิ์ในทั้ง ๒ ด้าน ยังไม่เกิดขึ้นโดย

สมบูรณ์ เพียงอยู่ในระยะเวลาการปรับเปลี่ยน ซึ่งแนวโน้มและผลงานที่ผ่านมา ก็ได้สร้างความภาคภูมิใจให้แก่ชาวบ้านแห่งนี้

ภูมิความรู้เดิมของชุมชนต่างๆ ที่มีต่อธรรมชาติ ระบบสังคมและการผลิต ถูกทดแทนจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยี การเรียนรู้ที่จะนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ผ่านทางระบบการผลิต ระดับวิทยาการสมัยใหม่ที่ยิ่งสูงขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งลดระดับความเชื่อ ความเคารพที่สมาชิกชุมชนมีต่อธรรมชาติลงมากเท่านั้น อิทธิพลจากเทคโนโลยีและระบบทุนนิยม จะเข้าสู่ชุมชนผ่านการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ในชุมชนที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางการพัฒนาของประเทศ เช่น สาคลี และโพธิ์ศรีเจริญ ผลกระทบที่ได้รับย่อมรุนแรง และรวดเร็วมากกว่าชุมชนห่างไกลดังเช่นกรณีของแม่ทา และสระคูณ ด้านคีรวง ชุมชนแห่งขุนเขาทางภาคใต้ ที่มีความยากลำบากในการเดินทางสู่ภายนอกตลอดเวลาที่ผ่านมา การเข้าสู่กระแสทุนนิยมเป็นไปอย่างเชื่องช้า แต่ก็ส่งผลดีต่อความเป็นชุมชนของคีรวงดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

สวนสมรมของชาวคีรวง เป็นแนวทางการผลิตที่อยู่คู่กับชุมชนมาตั้งแต่ยุคแรกของชุมชนแห่งนี้ ความหลากหลายทางพันธุกรรม สร้างลักษณะการเกื้อกูลกันในกลุ่มของพืชพันธุ์ ลดการแพร่ระบาดของศัตรูพืช ความสูงต่ำที่ต่างกันจะไม่เป็นปัญหาแย่งแสงแดด รวมถึงระดับความลึกของรากในการหาอาหารด้วย ระบบรากที่ตื้นลึกต่างกันนี้ ช่วยการพังทลายของหน้าดินอันเนื่องมาจากสภาพพื้นที่อันมีความลาดชันสูง ความหลากหลายของผลผลิตที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเกือบตลอดช่วงปี เป็นตัวเชื่อม สร้างงานและความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและแนวทางการผลิตเช่นนี้ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยสภาพพื้นที่อันลาดชัน ทำให้การนำเทคโนโลยีระดับสูงเข้ามาใช้ในสวน เป็นไปอย่างยากลำบาก จึงยังพบเห็นลักษณะการผลิตแบบพึ่งพิงธรรมชาติของชุมชนแห่งนี้อยู่ ถึงแม้สังคมภายนอก จะผันตัวเข้าสู่กระแสการทุนนิยม แต่ชาวคีรวง ยังคงดำรงอยู่ตามแนวทางการผลิตเรียบง่ายเช่นนี้สืบมา

ความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่สามารถให้คุณให้โทษต่อชาวบ้านได้นั้น มีอยู่น้อยมากหากเทียบกับแม่ทา สระคูณ หรือแม้แต่สาคลิกก็ตาม ชาวบ้านจะเชื่อในผลแห่งกรรมหรือผลแห่งการกระทำมากกว่า เหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปี ๒๕๐๕ ปี ๒๕๑๘ และ ปี ๒๕๓๑ ชาวคีรวงมิได้เชื่อว่าเป็นผลจากการลงโทษของเทพเจ้าหรือภูตผีตนใด หากแต่เป็นผลจากการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าของพวกตน จึงมีความพยายามในการฟื้นฟูสภาพป่าโดยรอบชุมชน และร่วมรักษาความเป็นเขาหลวง ผืนป่าสำคัญของภาคใต้ไว้ด้วย

องค์ความรู้ภายใน อันเกิดจากความคิด การสืบทอดภายในของแต่ละชุมชนดังกล่าวไปแล้วนั้น เป็นส่วนหนึ่งของภูมิธรรมภูมิปัญญา อีกส่วนหนึ่งเป็นองค์ความรู้อันเกิดจากกระบวนการภายนอก เช่น การฝึกอบรม การสัมมนา การศึกษา การเข้าร่วมโครงการ การสาธิต ดูงาน การประชุม

องค์ความรู้ภายใน เป็นองค์ความรู้ดั้งเดิม เกิดจากความคิด การสั่งสม ปรับสภาพให้มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ส่วนองค์ความรู้ภายนอก โดยพื้นฐาน จัดเป็นองค์ความรู้ภายในเช่นเดียวกัน

เพียงมีความแตกต่างกันของพื้นที่อันเป็นที่มาของภูมิภูมิตั้งนั้น แล้วถูกส่งผ่านสู่อีกสังคมหนึ่งผ่านเวทีถ่ายทอดความรู้กันๆ ดังเช่นภูมิความรู้ท้องถิ่นจากโลกตะวันตก ที่แพร่ผ่านเวทีการเรียนรู้ต่างๆ สู่โลกตะวันออก ซึ่งมีภูมิความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่แล้ว องค์ความรู้ภายนอกที่เข้าสู่ท้องถิ่นเหล่านี้ นำความเปลี่ยนแปลงสู่ชุมชนมากมาย หากการเข้ามา ชุมชนสามารถปรับใช้ และไม่ทำลายภูมิความรู้เก่าที่มี ย่อมสร้างความรู้ ความเท่าทันโลกแก่ชุมชน หากเป็นไปในทางตรงข้าม ความล่มสลายก็เป็นจุดจบของชุมชนอีกเช่นกัน

ในพื้นที่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ดังเช่น สาคลี หรือ โพธิ์ศรีเจริญ นโยบายพัฒนาประเทศตามแนวทางการปฏิวัติเขียวและการประกาศเขตอุตสาหกรรม ทำให้สภาพสังคมของทั้ง ๒ พื้นที่แตกต่างไปจากเดิมมากดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น ระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงเริ่มที่ภาคการผลิตและเศรษฐกิจก่อน แล้วขยายสู่สภาพสังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในที่สุด ภาพความเสื่อมโทรมของทรัพยากรตลอดจนสายสัมพันธ์ของครัวเรือนในสังคม ส่งผลต่อการปรับแนวคิดของชุมชนเพื่อรับภูมิความรู้จากภายนอกมาใช้ในระยะต่อมา กล่าวคือ หันมาให้ความสำคัญกับแนวความรู้ที่เป็นพื้นฐานเดิมของชุมชนมากขึ้น สาคลี เริ่มเข้าสู่เวทีแลกเปลี่ยนความคิดกับชุมชนชนบทภายนอก กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของพระสุบิน ปณิโต แห่งจังหวัดตราด สมุนไพโรและการนวดแผนโบราณ จากบ้านสระคูณสวนผสมผสานของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เกษตรอินทรีย์จากองค์กรเอกชนในกรุงเทพฯ และอื่นๆ สร้างเป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในที่สุด

เช่นเดียวกันกับในชุมชนห่างไกลอื่นๆ ผลกระทบมักเกิดด้านลบต่อสังคมก่อน แล้วจึงปรับเปลี่ยนสู่งานด้านต่างๆ ในรูปแบบขององค์กรชาวบ้าน เพียงผลกระทบด้านลบในระยะแรกที่ชุมชนได้รับน้อยกว่า มีเวลาปรับตัวตั้งรับมากกว่า ปัญหาแย่งชิงทรัพยากร เกษตรพันธสัญญา ทรัพยากรเสื่อมสภาพหนี้สิน ล้วนเป็นผลจากการพัฒนาระยะแรกของแม่ทา กลุ่มแกนนำชาวบ้านเริ่มผันตัวเองเข้าสู่เวทีแลกเปลี่ยนความคิดของกลุ่มชาวบ้านทางภาคเหนือ โดยความช่วยเหลือขององค์กรพัฒนาเอกชน แม่ทาในปัจจุบัน อยู่ในสร้างสร้างความเข้มแข็งต่อองค์กรชาวบ้านผ่านเวทีความรู้เหล่านี้ สระคูณ ก็เช่นเดียวกันงานโรงเรียนชุมชนอีสาน ที่รวบรวมปราชญ์ชาวบ้านในเขตพื้นที่ภาคอีสาน ตั้งเป็นโรงเรียนถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชาวบ้าน และงานกลุ่มอิติน้อย เป็นเวทีศึกษา ที่นำความเข้มแข็งมาสู่ชุมชนจนทุกวันนี้

เวทีพบปะ แลกเปลี่ยนความรู้ในพื้นที่เดียวกัน เช่นกรณีสระคูณ ปรากฏที่ร่วมโพธิ์ทองเช่นกัน แต่ความก้าวหน้าของงานของร่วมโพธิ์ทองยังคงอยู่ในระยะเริ่มแรก ยังมีได้พัฒนาเป็นกลุ่มใหญ่ เห็นผลทางปฏิบัติชัดเจนเหมือนดังสระคูณ

ชุมชนท้องถิ่นแต่เดิม ให้ความสำคัญกับธรรมชาติ มีความเป็นอยู่พึ่งพิงธรรมชาติเป็นสำคัญ รูปแบบการผลิตใช้เทคโนโลยีระดับต่ำ ที่ไม่มีผลในทางทำลายธรรมชาติรวดเร็วเช่นในปัจจุบัน มี

งานประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติ จารีตประเพณีต่างๆ กำหนดสายสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชน สร้างเป็น โครงร่างสังคมขึ้นมา ต่อเมื่อมีการพัฒนาระดับเทคโนโลยีให้สูงขึ้น กระบวนการต่อธรรมชาติแบบพึ่ง พึ่ง เปลี่ยนสู่การใช้ประโยชน์ในเชิงรุก ธรรมชาติเริ่มถูกทำลาย สังคมได้รับผลกระทบในทางลบ ชุมชน เริ่มปรับตัวอีกครั้ง โดยสร้างเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนขึ้นมา ชั้นตอนนี้ เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ นำไปสู่การจัดการเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในที่สุด ดังจะกล่าวต่อไป

๒.๒ การเรียนรู้

ภูมิธรรมภูมิปัญญา เป็นองค์ความรู้ของท้องถิ่น ที่ผ่านกระบวนการสรรค์สร้าง ถ่ายทอด ชัด กระจาโดยชนแต่ละรุ่นของพื้นที่นั้นๆ ภูมิความรู้นี้ จะถูกนำไปประยุกต์ใช้กำหนดเป็นโครงสร้างและพฤติกรรมของสมาชิกชุมชน อันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ที่มา กระบวนการเกิด การขัดเกลาเพื่อเกิด เป็นองค์ความรู้ท้องถิ่นนี้ เรียกว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้นี้ ก็เช่นเดียวกับภูมิธรรม ภูมิปัญญา คือมีความแตกต่างกันออกไปในท้องถิ่น อันเนื่องมาจากปัจจัยสังคม การผลิต การดำรงชีพที่ แตกต่างกัน กระบวนการเรียนรู้นี้ ได้แก่ การคิด การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ การตั้งคำถาม หาคำ ตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาและพึ่ง ตนเอง กระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชนจะมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

ความเหมือนกันประการหนึ่งในการก่อกำเนิดของกระบวนการเรียนรู้ คือ เป็นผลพวงของ ปัญหา อุปสรรค ภัยธรรมชาติ หรือภัยจากสิ่งอื่นใด อันส่งผลต่อการดำรงชีวิตตามปกติของชุมชน ปัญหา อุปสรรคเหล่านี้ เป็นตัวกระตุ้นต่อการเกิดจิตสำนึกที่จะแก้ปัญหา นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของ ชุมชน โดยจิตสำนึกนี้ อาจเกิดขึ้นจากตัวบุคคล กลุ่มคน หรือในภาพรวมของชุมชนก็ได้ หากความคิดนี้ ไม่เกิดขึ้นกับสมาชิกของชุมชน การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองก็ย่อมไม่เกิดขึ้น ไม่ว่าปัญหาจะได้รับการแก้ไขหรือไม่ก็ตาม โดยเฉพาะหากปัญหานี้ได้รับการแก้ไขจากกลุ่มคน หรือเจ้าหน้าที่ภายนอก มิได้เกิดขึ้น จากบทบาทหรือการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน ผลที่ได้รับต่อชุมชนอาจเป็นในทางตรงข้าม เป็นผลเสีย ในระยะยาว คือ รอคอยการแก้ปัญหา ความช่วยเหลือจากภายนอกยามเผชิญปัญหาน้อยใหญ่ตลอดเวลา

จิตสำนึกพึ่งตนเอง เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จำเป็นต้องสร้างขึ้นในชุมชนให้ได้ เพื่องานพัฒนา ชุมชนในระยะยาว หลายชุมชนขั้นต้นก่อนสรุปเป็นชุมชนกรณีศึกษา ๖ ชุมชนของรายงานการศึกษา ฉบับนี้ เป็นชุมชนที่มีลักษณะของความเป็นชุมชนพัฒนา เพียงแต่เป็นการพัฒนาในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ช่วงหนึ่ง และขาดการสานต่อจนเกิดสภาพความเสื่อมโทรม ถดถอย ของพื้นที่ขึ้น กรณีเช่นนี้ มีสาเหตุ สำคัญหลายประการ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือการขาดจิตสำนึกการพัฒนา การแก้ปัญหาาร่วมกัน ของชุมชนนี้เอง ดังเช่น บางชุมชนในจังหวัดนครราชสีมา เพชรบุรี ชลบุรี ที่เจ้าหน้าที่ภาครัฐได้เข้าไป

กระตุ้น และวางแนวทางการพัฒนา รวมทั้งให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน เป็นค่าใช้จ่ายสำหรับงานพัฒนา จนกระทั่งชุมชนเหล่านี้ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดในระดับต่างๆ ทั้งระดับจังหวัด ระดับภาค แต่หลังจากการประกวดผ่านพ้นไป สภาพชุมชน ก็กลับสู่สภาพเดิม ปัญหาท้องถิ่น ยังไม่ได้รับการบรรเทา^{๒๒} เป็นต้น

ขั้นตอนการสร้างความคิดพึ่งตนเองให้เกิดขึ้นในชุมชน หน้าที่หลักควรเป็นของชาวบ้านเอง รัฐหรือหน่วยงาน องค์กรอื่น อาจทำหน้าที่เป็นผู้จุดประกายความคิดให้แก่ชาวบ้านได้ ไม่เข้าไปเป็นผู้จัดการเสียเอง บทบาทขององค์กรเอกชนในการเป็นผู้กระตุ้น เด่นชัดในกรณีของงานเครือข่ายองค์กรชาวบ้านแม่ทา และงานป่าชุมชนของบ้านร่มโพธิ์ทอง เมื่อแนวความคิดพึ่งตนเองเกิดขึ้นแล้วในชุมชน รัฐหรือองค์กรเอกชน ยังคงวางตัวอยู่ได้ในฐานะของผู้ให้แนวความคิด ข้อมูลข่าวสาร ผู้ประสานงาน เพื่อประกอบการตัดสินใจและดำเนินการจากกลุ่มของชาวบ้านเอง

กล่าวถึงกรณีปัญหาก่อให้เกิดจิตสำนึกพึ่งตนเองขึ้นแก่สมาชิกชุมชน ไม่ว่าจะการเกิดขึ้นของจิตสำนึกจะเกิดขึ้นเองในกลุ่มชาวบ้าน หรือได้รับการกระตุ้นเตือนจากเจ้าหน้าที่รัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นใด กลุ่มคนเหล่านี้ จะรวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนทางความคิด ค้นหาคำตอบ สาเหตุของปัญหา แสวงหาแนวทางออกร่วมกัน กระบวนการพบปะพูดคุยกันในช่วงนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ เรียกว่าเป็นการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่ม ลักษณะสำคัญในขั้นนี้ คือ สมาชิกของชุมชนได้ร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิด วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทาง ในการแก้ปัญหา เพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนาชุมชน ก่อเกิดเป็นพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง หรือจุดเริ่มขององค์ความรู้ชุมชน สภาพปัญหา บ่อเกิดของงานพัฒนาและการเรียนรู้ขั้นต้นนี้ ปรากฏในทุกชุมชนกรณีศึกษา

ปัญหาอุทกภัยปี ๒๕๓๑ ของชาวศรีวัง เป็นที่มาของการระดมความคิดจากชาวบ้านเพื่อหาสาเหตุของอุทกภัย ได้ข้อสรุปร่วมกันว่าปัญหาเกิดจากการทำลายพื้นที่ป่ารอบชุมชน และความเสื่อมโทรมของเขาหลวง ชาวบ้านจึงร่วมกันฟื้นฟูสภาพป่ารอบชุมชนและเป็นแนวร่วมในการรักษาผืนป่าเขาหลวงในเวลาต่อมา มีการร่วมระดมความคิดจากนักวิชาการ นักปกครอง และชาวบ้าน ถึงทางออกของชาวบ้าน ว่ามีความเหมาะสมมากน้อยเพียงไร ที่ชาวบ้านจะยังคงอยู่ในพื้นที่เดิมต่อไป หรือควรย้ายออกไปอาศัยภายนอก เนื่องจากสภาพพื้นที่อันมีความล่อแหลมต่อการเกิดอุทกภัยซ้ำซ้อนขึ้นอีกภายหน้า เวทีการแลกเปลี่ยนจากอุทกภัย ถือเป็นการระดมพลังทางความคิดครั้งสำคัญของชาวศรีวัง

ชุมชนอื่นๆ ต่างมีจุดเริ่มต้นการเรียนรู้จากปัญหาต่างๆ ครั้งสำคัญ นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงงานพัฒนาดังปรากฏอยู่ในทุกวันนี้ ร่มโพธิ์ทอง ร่วมระดมความคิดจากผู้นำของแต่ละกลุ่มคน เพื่อยุติปัญหาความขัดแย้งจากกลุ่มคนอันหลากหลาย ยุติปัญหาความบาดหมางเรื่องจัดสรรที่ทำกิน ได้แนวคิดการทำกิจกรรมร่วมกัน งานป่าชุมชน สร้างภาพลักษณ์รวมทั้งลดแรงกดดันนอกและในชุมชน โพธิ์ศรีเจริญ เริ่มงานพัฒนาจากการแก้ปัญหาอิทธิพลภายในก่อน แล้วจึงรวมกลุ่มแกนนำชาวบ้านขึ้นมา หาแนวทางร่วม เกิดเป็นงานประกวดภายในหมู่บ้านตามแนวทางลูกเสือชาวบ้านและสาธารณสุขมูลฐาน

ปัญหาอบายมุข ปัญหาความยากลำบากในการประกอบอาชีพ เป็นจุดเริ่มต้นงานพัฒนาที่
สระคุณ ผู้นำชุมชนในชวงนั้น ใช้ศาสนา เป็นทางออกของการ ลด ละ เลิก อบายมุขของลูกบ้าน ใช้งาน
ประเพณี เพื่อระดมทุนตั้งเป็นกองทุนพัฒนาชุมชน ภายหลังรวมกลุ่มกับผู้นำชุมชนอื่นๆ หรือกลุ่ม
ปราชญ์ชาวบ้านท้องถิ่นอีสาน ตั้งเป็นโรงเรียนชุมชนอีสานในปัจจุบัน สาคลื เริ่มจากระดมกำลังกาย
กำลังทุนของชาวบ้าน ตั้งโรงเรียนสาคลืวิทยาขึ้นมา เป็นการแก้ปัญหาสถานศึกษาแก่บุตรหลานในท้อง
ถิ่น ยามที่สถานการณ์ของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เช่น การปรับเปลี่ยนทางการผลิต การเคลื่อนเข้าสู่ชุม
ชนของโรงงานอุตสาหกรรมและแรงงานภายนอก กลุ่มชาวบ้านก็ร่วมกันหาทางออกสำหรับการปรับตัว
ว่าควรดำเนินการเช่นไร เกิดเป็นกลุ่มกิจกรรมต่างๆ

แม่ทา เชนิญปัญหาการแยงชิงทรัพยากรป่าไม้จากโลกภายนอก และการบุกรุกทำลายป่า
ของสมาชิกชุมชน ขึ้นต้น ผู้นำชุมชน แก้ปัญหาด้วยการหาแนวทางสร้างรายได้แก่ครัวเรือน เพื่อลดการ
ทำลายป่า ได้ข้อสรุปที่การเพาะปลูกข้าวโพดฝักอ่อน (พันธะสัญญา) มีผู้รับซื้อแน่นอน สร้างงาน รายได้
ในระดับที่น่าประทับใจ แต่เกิดปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรมตามมา ตลอดเวลาของชวงปัญหา กลุ่มชาว
บ้านจำนวนหนึ่ง ต่างร่วมพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางออกของชุมชน ภายใต้การให้
ความช่วยเหลือทางแนวคิด และข้อมูลข่าวสารจากเจ้าหน้าที่ขององค์การพัฒนาเอกชน

ผลจากปัญหาเมื่อเกิดเป็นจิตสำนึกฟึงตนเองและกระบวนการเรียนรู้ โดยเริ่มต้นในรูปของ
กระบวนการกลุ่มขึ้น กระบวนการกลุ่มนี้อาจเกิดจากความคิดเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะอย่าง ดังเช่นที่ยกตัว
อย่างไปแล้ว หากมีอีกเวทีหนึ่ง ซึ่งได้ผลในทำนองเดียวกัน เพียงแต่เป็นผลพลอยได้จากการรวมกลุ่มเพื่อ
ทำกิจกรรมเฉพาะด้านอื่น ดังเช่น การพบปะประจำเดือนของสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ศิวิรง ร่วมโพธิ์ทอง
และสาคลื การพบปะประจำเดือนของสมาชิกกลุ่มอีได้น้อยสระคุณ การประชุมสามัญและวิสามัญของ
กลุ่มองค์กรชาวบ้านแม่ทา สาคลื ร่วมโพธิ์ทอง หรือในกลุ่มกิจกรรมนอกเหนือจากนี้ในแต่ละชุมชน เช่น
กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มเกษตรต่างๆ กลุ่มแปรรูปผลผลิต เป็นต้น สมาชิกกลุ่มเหล่านี้ นอกจากจะ
ทำกิจกรรมหลักของการประชุมแล้ว ยังเกิดการแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ปัญหาซึ่งกันและกัน เป็นอีก
หนึ่งจุดเริ่มของกระบวนการกลุ่ม

ข้อจำกัดประการหนึ่งของกระบวนการกลุ่ม มักเกิดจากภาระหน้าที่รับผิดชอบของสมาชิก
กลุ่ม ด้วยความเป็นชุมชนเกษตร สมาชิกชุมชนจำต้องใช้ส่วนมากอยู่กับงานเกษตรของตน การพบปะ
จึงมักกระทำยามว่างหรือหลังจากเสร็จสิ้นภาระกิจแล้ว ข้อจำกัดด้านเวลานี้ เป็นข้อฟึงระมัดระวังของ
เจ้าหน้าที่ผู้เข้ามาช่วยงานการพัฒนาของชุมชน เพราะนอกจากกระทบต่อตัวสมาชิกแล้ว ยังกระทบต่อ
การดำเนินงานของกลุ่มด้วย ดังในชุมชนแม่ทา ที่มีวาระการประชุมของกลุ่มองค์กรชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง
เนื่อง บางคราวใช้เวลาประชุมยาวนาน ทำให้สมาชิกเกิดความเหนื่อยล้า เปื่อหน่าย

เมื่อเกิดการรวมกลุ่ม แลกเปลี่ยนทางความคิดเห็น เกิดเป็นแนวคิด แนวปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา เป็นแนวทางพัฒนา หรือองค์ความรู้อื่นใด จะเกิดกระบวนการเรียนรู้อีกขั้นตอนหนึ่งขึ้น คือขั้นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ขั้นตอนนี้ สมาชิกในกลุ่ม จะนำแนวคิดที่ได้สู่ขั้นตอนการปฏิบัติ เพื่อหาทางแก้ไข ปรับปรุงองค์ความรู้ต่างๆ ให้ดียิ่งขึ้น จากนั้น ก็จะย้อนกลับสู่ขั้นตอนการคิด ทำ ทบทวน วิเคราะห์ หมุนเวียนเช่นนี้อีกเรื่อยไป

อีกกระบวนการหนึ่งที่เกิดควบคู่ คล้ายคลึง กับการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง หากแต่เป็นวิถีปกติตามชีวิตจริงของชาวบ้าน คือ การเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาจริง เช่นการฝึกสอน อบรม แก่สมาชิกรุ่นเยาว์ของชุมชน ให้มีความเข้าใจในวิถีชุมชน การแก้ปัญหาในการประกอบอาชีพ หรือการเผชิญปัญหาต่างๆ ทางการพัฒนาและการผลิต เป็นต้น

ผลจากกระบวนการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง และการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง นำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนแนวปฏิบัติ แนวคิด กฎระเบียบของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น ปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ให้มีความทันสมัยเท่าทันโลก หรือในกลุ่มเยาวชน ก็เพื่อปรับพื้นฐานแนวคิดต่างๆ ตัวอย่างการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงอันเป็นผลพวงจากกระบวนการกลุ่ม ดังเช่น กรณีการเปลี่ยนแปลงกลุ่มกิจกรรมของสาคลี และแม่ทา มีการเกิดขึ้น และดับไปของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ มากมาย การเกิดขึ้นและดับไป เป็นผลจากการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับสภาพปัญหา แนวทางพัฒนาของชุมชน กลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นมากมายทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ต่างมีบทบาท หน้าที่เฉพาะด้านกันไป เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยน กลุ่มกิจกรรม รวมถึงกฎระเบียบก็มีการปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปด้วย สระคุณ มีผลจากการลงมือปฏิบัติตามแนวทางพัฒนาชุมชน จนกระทั่งขยายเป็นแนวทางกว้างออกไปเป็นเครือข่ายดังกล่าวแล้ว

การเชื่อมโยงการเรียนรู้ จากกลุ่มหนึ่งสู่อีกกลุ่มหนึ่ง หรือเพิ่มลักษณะเครือข่ายให้แก่กลุ่มกิจกรรม ภายในชุมชน จากนั้นจึงสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนต่างๆ เป็นขั้นตอนสุดท้ายหรือจุดหมายปลายทางของการสร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองให้กับชุมชน การเชื่อมโยงนี้ จะเป็นฐานสำคัญในความสัมพันธ์กับภายนอก เป็นภูมิคุ้มกันชุมชนจากการเชื่อมโยงภายนอกในยุคโลกาภิวัตน์

ในส่วนของการทำงานหรือเชื่อมโยงเครือข่ายภายใน ปัญหาอุปสรรคที่พบมักเกิดจากความไม่พร้อมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ความไม่เข้าใจในกิจกรรมที่ทำ งานประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความเข้าใจ จึงมีความสำคัญในช่วงนี้ งานเครือข่ายองค์กรภายในหลายพื้นที่ประสบปัญหาความไม่เข้าใจจากสมาชิกชุมชน ทำให้ขาดความร่วมมือและขาดแนวร่วมจากมวลสมาชิกชุมชน ดังเช่นกลุ่มกิจกรรมของสาคลี ที่กำลังขยายงานจากชุมชนสาคลี สู่ชุมชนวัฒนธรรมวัดमारวิชัย และเป็นเครือข่ายชาวบ้านคลองขนมจินในปัจจุบัน แต่ยังคงขาดความเข้าใจจากสมาชิกอื่นของชุมชน ยังคงดำเนินการเฉพาะในกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น กลุ่มองค์กรชาวบ้านของแม่ทา และสระคุณ ก็มีปัญหาในลักษณะเดียวกัน

ปัญหาทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้ามาร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะกลุ่มกิจกรรมประเภทการเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากความรับผิดชอบในหน้าที่การงานแล้ว ยังมีปัญหานี้สินและการขาดแคลนที่ทำกิน เป็นข้อจำกัดสำคัญ ประสบการณ์ชาวบ้านที่สระคุณและแม่ทาแก้ปัญหาทั้ง ๒ ในแนวทางที่คล้ายคลึงกัน สระคุณ ชาวบ้านรายหนึ่งแก้ปัญหาขาดแคลนที่ทำกิน เริ่มด้วยเก็บเงินเลี้ยงเปิดก่อน ชาย นำเงินไปลงทุนเลี้ยงหมู เปลี่ยนเป็นวัวควาย และนำเงินก้อนสุดท้ายที่ได้จากการขายวัวควายไปซื้อที่ดิน ทำการเกษตรแบบผสมผสานเลี้ยงชีพในที่สุด^{๕๔} ชาวบ้านที่แม่ทา แก้ปัญหานี้สินด้วยการลงทุนกับวัวก่อน โดยเริ่มเลี้ยงจำนวนน้อยตัวก่อน ค่อยๆ ขยายฝูงใหญ่ขึ้นท้ายที่สุด ชายวัวนำเงินก้อนมาชำระหนี้ที่ค้างอยู่ แล้วผันตัวเองสู่การเกษตรผสมผสานยังชีพเช่นกัน^{๕๕} ครัวเรือนชาวบ้านกลุ่มที่ปลดตัวเองออกจากภระหนี้สิน หรือสามารถเลี้ยงตัวทางเศรษฐกิจได้แล้ว มักจะเข้าร่วมกับงานองค์กรชาวบ้าน และกลายเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญในชุมชนนั้นๆ

อีกส่วนหนึ่งของงานเครือข่ายที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชน ปัญหาและอุปสรรคสำคัญ เป็นเรื่องของข้อมูลข่าวสาร การประสานงาน ระหว่างองค์กรชาวบ้านต่างชุมชน ซึ่งรัฐหรือองค์กรเอกชน สามารถทำหน้าที่เป็นตัวประสานให้เกิดความคล่องตัว และได้มาซึ่งผลสัมฤทธิ์อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น บทบาทของรัฐในการทำหน้าที่เป็นตัวประสาน เท่าที่ผ่านมายังไม่ปรากฏผลชัดเจนนัก จะมีบ้างผ่านทางนักวิชาการในสังกัดกรมกองต่างๆ แต่มักเป็นผู้ที่ผ่านพ้นจากภระรับผิดชอบทางราชการมาแล้ว บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน มีบทบาทโดดเด่นในงานเครือข่ายชาวบ้านที่แม่ทา เป็นทั้งตัวกระตุ้นในระยะเริ่มแรกของงาน และเป็นตัวประสานเพื่อขยายงานออกสู่พื้นที่ภายนอก โดยเฉพาะงานป่าชุมชนทางภาคเหนือ ซึ่งปัจจุบันกำลังขยายงานสู่กิจกรรมทางเลือกอื่นๆ นอกจากแม่ทาแล้ว บทบาทขององค์กรเอกชนที่บ้านร่มโพธิ์ทอง งานป่าชุมชน ก็เป็นอีกหนึ่งบทบาทที่น่าสนใจ

งานเครือข่ายชาวบ้านที่ร่วมงานกันเอง มีปราชญ์ชาวบ้านเป็นแกนนำหลัก ที่มีอยู่มากในประเทศไทย มีหลายกลุ่มงานที่น่าสนใจ เช่นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของพระสุบิน ปณิโต แห่งวัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด กลุ่มอภัยเมืองน่าน ซึ่งมีแกนนำคือ พระครูพิทักษ์นันทคุณ วัดอุประสงฆ์ของกลุ่มคือการฟื้นฟูดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ และต้นน้ำลำธาร

๒.๓ การจัดการ

สังคมหนึ่งๆ ประกอบด้วยสมาชิกหน่วยย่อยมากมาย แต่ละหน่วยมีหน้าที่ความรับผิดชอบแตกต่างกันไป ตามลักษณะเฉพาะตน ดังเช่นในสังคมสมัยบุพกาล ที่โครงสร้างทางสังคมไม่ซับซ้อน มีองค์ประกอบหลักทางสังคมประกอบด้วย ครัวเรือน ศาสนา และองค์กรด้านการปกครอง ครัวเรือน เป็นหน่วยพื้นฐานของชุมชน รับผิดชอบด้านการผลิต จัดหาปัจจัยสี่เพื่อหล่อเลี้ยงสังคม สืบเผ่าพันธุ์ให้คงอยู่ ศาสนา ในสังคมไทยที่ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติมีบทบาทสูงในชุมชนชนบท ศาสนาผ่านทางบทบาทของวัดและสถาบันสงฆ์ เป็นเสมือนศูนย์รวมจิตใจและศูนย์รวมทางวิทยาการของชุมชน นอก

จากบทบาทด้านการขัดเกลาทางจิตใจแก่สมาชิกของชุมชนแล้ว ยังเป็นผู้ให้การศึกษาแก่เยาวชน รักษาพยาบาล ให้ที่พักอาศัย อาหาร แก่ผู้สัญจรผ่านไปมา หน่วยสุดท้ายคือด้านการปกครองซึ่งมักเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชน เป็นผู้จัดสรรทรัพยากร แก้ปัญหาข้อพิพาท ดูแลความสงบเรียบร้อยในชุมชน

ในสังคมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ดังเป็นอยู่ในทุกวันนี้ สังคมปรับตัวเองโดยก่อกำเนิดองค์กร หน่วยงาน ขึ้นมารับผิดชอบหรือป้องกันผลกระทบอันเกิดต่อความเป็นปกติสุขของชุมชน หน่วยย่อยทางสังคมที่เกิดขึ้นมาเหล่านี้มีความเหมือนกันทางวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในสังคมของตน แต่มีรูปลักษณะที่แตกต่างกันไป

ตอนต้นของรายงานการศึกษา ได้กล่าวถึงลักษณะและบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นองค์ความรู้เฉพาะชุมชน และการเรียนรู้ หรือกระบวนการที่ทำให้เกิดภูมิปัญญาไปแล้ว การจัดการเป็นผลสืบเนื่องและสอดคล้องประสานไปพร้อมกับทั้ง ๒ องค์ประกอบ กล่าวคือ ผลจากการเรียนรู้ และภูมิปัญญา เป็นตัวกำหนดรูปแบบ บทบาท รวมถึงการเกิดขึ้น คงอยู่ และสูญสลายของหน่วยสังคมต่างๆ เกิดขึ้นเมื่อมีการก่อตัวของปัญหา เพื่อแบ่งเบาภาระจากหน่วยงานด้านอื่น คงอยู่และปรับสภาพให้มีประสิทธิภาพ สูญสลายเมื่อไม่สามารถแก้ไขปัญญา ไม่เท่าทันต่อเหตุการณ์ เป็นต้น

ชุมชนกรณีศึกษาทุกแห่ง นอกจากหน่วยพื้นฐานแล้ว มีการก่อตั้งกลุ่ม องค์กรต่างๆ ขึ้นมาเพื่อทานรับต่อปัญหานั้นๆ หรือเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง ลักษณะการพึ่งตนเองให้เกิดขึ้นในชุมชน หน่วย องค์กรเหล่านี้ มีจำนวน บทบาท ลักษณะที่แตกต่างกันไป ตามภูมิปัญญา และการเรียนรู้ตามท้องถิ่นนั้นๆ เพื่อสะดวกในการทำความเข้าใจ จึงแบ่งกลุ่มองค์กรเหล่านี้เป็น ๓ ด้านหลัก คือ กลุ่มองค์กรทางสังคม ทางเศรษฐกิจ สุดท้ายคือด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยแยกสายงานด้านการปกครองออกไปเนื่องจากรัฐได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการบริหารงานปกครอง ถึงแม้ว่าในระยะหลังมานี้ จะมีการผลักดันและความพยายามในการกระจายอำนาจการปกครองให้เป็นของท้องถิ่น ผ่านองค์การบริหารส่วนตำบลก็ตาม

บางพื้นที่บทบาทด้านการปกครองและการจัดการกลุ่มองค์กร กลุ่มกิจกรรม ถูกรวมไว้ที่กลุ่มคนกลุ่มเดียวกัน กลุ่มเหล่านี้ มักเป็นกลุ่มที่ได้รับมอบอำนาจจากราชการ เช่น บ้านร่มโพธิ์ทอง เหตุที่ทำให้เกิดการรวมอำนาจเพราะความจำเป็นหลักที่ต้องดึงแกนนำกลุ่มของแต่ละกลุ่มย่อย ที่รวมเป็นชุมชนร่มโพธิ์ทองขึ้นมา ทำหน้าที่ร่วมด้านการบริหาร ปกครอง เพื่อให้ทุกกลุ่มย่อยมีบทบาทการตัดสินใจร่วมกัน ลดปัญหาความขัดแย้ง สมาชิกของกลุ่มแกนนำที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการนี้ แต่เดิมจัดเป็นผู้นำทางธรรมชาติ ดังนั้น เมื่อเข้ามาสู่องค์กรที่ทำหน้าที่ด้านการปกครอง การดำเนินงาน ขอความร่วมมือจากชาวบ้าน จึงมีความสะดวกกว่า กลุ่มผู้บริหารชุมชนกลุ่มนี้ ดำริร่วมกันที่จะยกระดับความเป็นอยู่ของชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้ การจัดการขึ้นมา จึงเป็นเสมือนเป็นการรวมศูนย์อำนาจไปโดยปริยาย

บางพื้นที่บทบาทด้านการปกครอง และบริหารจัดการกลุ่มองค์กร ถูกแยกไว้ใน ๒ กลุ่มคน กลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐให้ทำหน้าที่บริหารปกครอง อีกกลุ่มหนึ่ง เป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้าน ไม่มีการแต่งตั้งจากภายนอก มีเพียงการจัดตั้งกันภายใน ทั้งสองกลุ่ม อาจร่วมมือกัน หรือเป็นอิสระต่อกันก็ได้ แม่ทา สาคี และศิริง เป็นตัวอย่างการแยกอำนาจของ ๒ กลุ่ม แต่ในทั้งสามชุมชน การแบ่งแยกหน้าที่ก็มีได้ตัดขาดจากกันเสียทีเดียว แม่ทา เครือข่ายองค์กรชาวบ้านทำหน้าที่บริหารกลุ่มองค์กรชาวบ้านต่างๆ แต่คัดเลือกตัวแทนของกลุ่มเครือข่ายเข้าไปทำหน้าที่ในสภาตำบล ซึ่งรับผิดชอบด้านการบริหารปกครอง และมีหน้าที่ใหม่ที่ต้องรับผิดชอบเพิ่มขึ้น คืองานป่าชุมชน ซึ่งเปลี่ยนมือจากความรับผิดชอบของกลุ่มเครือข่ายองค์กรชาวบ้านมาสู่สภาตำบล เนื่องจากงานป่าชุมชนเป็นงานใหญ่ ต้องขอความร่วมมือจากชาวบ้านทั่วไป สภาตำบลที่มีอำนาจในทางการปกครอง จะกระทำได้ดีกว่า

สาคี กลุ่มองค์กรชาวบ้าน แยกการดำเนินงานออกจากราชการปกครองของรัฐ หากมองด้านการยอมรับนับถือ การเป็นที่พึ่งของชาวบ้านแล้ว ผู้นำชุมชน ที่เสมือนหนึ่งเป็นตัวแทนการปกครองจากรัฐ จะมีบทบาทมากกว่า แต่หากมองในแง่กิจกรรมชุมชน ที่ทำให้สาคีเป็นที่รู้จักในด้านการเป็นชุมชนเข้มแข็ง องค์กรชาวบ้านจะได้รับการยอมรับมากกว่า สองกลุ่มนี้ ต่างแยกทำหน้าที่ของตนเอง มีการร่วมมือกันบ้าง แต่เป็นกรณีตัวบุคคลมากกว่าในนามกลุ่มองค์กร ศิริงก็เช่นเดียวกัน เพียงแต่การแยกของสายงาน ไม่ตัดขาดจากกันเสียทีเดียว ถึงแม้จะมีความแตกต่างกันในกลุ่มหรือตัวบุคคล แต่การดำเนินงาน ต้องประสานกันตลอดเวลา

สระคูณ และโพธิ์ศรีเจริญ ให้น้ำหนักกับตัวบุคคลที่ได้รับการยอมรับนับถือมากกว่า จึงมีรายละเอียดปลีกย่อยต่างออกไปอีก โดยสรุปแล้ว งานการปกครองของชุมชน ผู้มีบทบาทสำคัญมักเป็นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากอำนาจรัฐ ส่วนการบริหารจัดการ หน่วย หรือองค์กรจัดตั้งของชาวบ้าน ชุมชนจะทำหน้าที่สร้างสถาบัน กลุ่มองค์กรขึ้นมารับผิดชอบ อาจส่งผ่านอำนาจทางกลุ่มผู้ปกครองหรือจัดตั้งขึ้นมาใหม่ก็ได้ กลุ่มองค์กรในด้านสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีรายละเอียดดังกล่าวต่อไป

๒.๓.๑ สถาบันทางสังคม

สถาบันพื้นฐานทางสังคมหากไม่นับรวมสถาบันด้านการปกครอง จะประกอบด้วย สถาบันครัวเรือน ศาสนา และโรงเรียน ครัวเรือน ยังคงบทบาทหน้าที่คล้ายในอดีต แต่มีการต่อสู้เข้มข้นกว่า มีภาวะความเสี่ยงต่อการล่มสลายมากกว่า เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมโดยส่วนรวม ครัวเรือนมีแนวโน้มที่จะถอยตัวออกห่างหรือแยกตัวจากชุมชน หันมาให้ความสำคัญเศรษฐกิจภายในมากขึ้น ลักษณะการแยกตัวจะชัดเจนมากขึ้นในชุมชนที่ความเป็นเมืองแผ่ขยายเข้ามา ดังเช่นที่เป็นอยู่ในเมืองหลวงและเมืองใหญ่ของไทย ชุมชนชนบท มีสายเชื่อมโยงหรือความพยายามที่จะดึงครัวเรือนให้เข้ามามีส่วนร่วมในชุมชน ผ่านทางขนบธรรมเนียมประเพณี กิจกรรมชุมชน แต่อุปสรรคที่พบ มักเกิดจากข้อ

จำกัดของครัวเรือนเอง ที่เผชิญกับวิกฤติภายใน โดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจ รายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย ขาดแคลนที่ทำกิน หนี้สิน ข้อจำกัดเหล่านี้ ควรได้รับการบรรเทาในเบื้องต้น เสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ครัวเรือนก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงส่งผลกระทบต่อชุมชนในภายหลัง

วิธีการบรรเทาปัญหาหนี้สิน ที่ทำกิน จากหน่วยครัวเรือน กล่าวเป็นกรณีศึกษาแล้วในกรณีครัวเรือนแม่ทาและสระคูณ กรณีปัญหาที่ทำกิน รัฐอาจเข้ามามีบทบาทสำคัญในจัดสรรที่ทำกิน ซึ่งปัจจุบันที่ดินส่วนมาก อยู่ในความครอบครองของกลุ่มคนส่วนน้อยจำนวนหนึ่ง ให้มีการกระจายสู่ราษฎรอย่างทั่วถึงเพิ่มมากขึ้น นโยบายการจัดเก็บภาษีที่ทำกิน จำกัดจำนวนสูงสุดพื้นที่ถือครอง เป็นแนวทางที่เห็นผลแล้วในไต้หวัน^{๒๖} ซึ่งไทยอาจนำมาประยุกต์ใช้ได้ นอกจากรัฐแล้ว องค์กรชาวบ้านอื่นก็สามารถเข้ามาช่วยในการบรรเทาปัญหาทางเศรษฐกิจของครัวเรือนได้ ด้วยการจัดตั้งเป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้านขึ้นมา สร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเอง เมื่อปัญหาทางเศรษฐกิจของครัวเรือนได้รับการบรรเทาลง การดึงเข้ามาร่วมกับงานชุมชนก็ย่อมมีโอกาสเป็นไปได้มากขึ้น

ครัวเรือนในทุกพื้นที่ศึกษา ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการเป็นด้านหลัก เป็นสาเหตุสำคัญต่อการดึงชาวบ้านเข้ามาร่วมกับงานพัฒนาท้องถิ่น ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตที่ต้องพึ่งพิงกับตลาดภายนอกสูง มักเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจสูง ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมรับรู้กับงานของชุมชนน้อย เช่นในกรณีของสาคลีและแม่ทา ที่ประสบปัญหาหนี้สินและขาดแคลนที่ทำกิน

สถาบันทางศาสนา ถูกลดบทบาทลงจากเดิม ที่แกนหลักทางความคิด ความเชื่อ วิชยาการของชุมชน หรือเป็นที่รวมของบทบาท โรงเรียน โรงพยาบาล โรงธรรม โรงทาน ในปัจจุบันเข้าไว้ด้วยกัน เมื่อแยกหน้าที่เหล่านี้ออกจากสถาบันทางศาสนา เหลือเพียงหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรม ก็ส่งผลให้เกิดความอ่อนแอในสถาบันแห่งนี้ บ้านร่มโพธิ์ทอง วัดและสงฆ์ มีบทบาทสำคัญในการลดปัญหาความขัดแย้งภายใน โดยการชักชวนชาวบ้านเข้าวัด ร่วมกันทำกิจกรรม เป็นเวทีพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น สร้างความคุ้นเคยให้เกิดขึ้นลดความขัดแย้งกลุ่มคนของชุมชน เป็นตัวจักรในการลดปัญหาเยาะเยียด และขัดเกลากายความคิดของเยาวชน โดยจัดการบวชเรียนภาคฤดูร้อนในแต่ละปี

บ้านสระคูณ แนวทางศาสนา เป็นกรอบดำเนินการในการลดปัญหาอบายมุขของชาวบ้าน อีกทั้งเป็นหนึ่งในสถาบันหลักในช่วงพัฒนาในยุคแรก หลวงพ่ออ่อนรวมถึงลูกศิษย์ลูกหา เป็นกลุ่มบุคลากรสำคัญของชุมชน ที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือ คีรีวง สถาบันสงฆ์ มีบทบาทอย่างสูงในการสร้างแนวทางพึ่งตนเองและความเข้มแข็งของชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจชาวบ้าน โดยเฉพาะในยุคของพระอาจารย์เถื่อน ที่ได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้านมาก หลวงพ่อ เป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนสร้างถนน วัด และสาธารณูปโภคอื่นๆ

ทุกวันนี้ สถาบันสงฆ์ในแต่ละชุมชนอยู่ในสถานการณ์ไม่แตกต่างจากสถาบันครอบครัวมากนัก สาคลี โพธิ์ศรีเจริญ การมีส่วนร่วมกับชุมชนของสถาบันศาสนาลดน้อยลงมาก โดยเฉพาะสาคลี ใน

ช่วงที่ทำการศึกษานี้ มีชาวขัณฑ์ออกจากวัด แก่งแย่งผลประโยชน์กันเอง สระคุณ และศิรัวง ขาดบุคลากรที่จะมาสานต่อภารกิจจากหลวงพ่อบุญในรุ่นเก่า ขาดพระผู้ใหญ่ที่สามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในกลุ่มชาวบ้านได้ ในภาพรวมของประเทศไทย สถานการณ์กำลังประสบภาวะวิกฤติอย่างหนักเช่นกัน ปัญหาพระมัวสีกา อบายมุข กรณีอสังขนิสัยใหญ่ ปัญหารวมกาย อันส่งผลถึงศรัทธา ความเชื่อมั่น ต่อมหาเถรสมาคม ผู้ปกครองสงฆ์ของไทย ชาวกรับสินบนของพระผู้ใหญ่ในมหาเถรสมาคม เป็นต้น สถานการณ์จึงควรระดมปัญหาภายในขององค์กรสงฆ์เสียก่อน เพื่อให้เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน และชุมชนดังที่เคยเป็นมาในอดีต

โรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา เข้ามาดูแลรับผิดชอบด้านการศึกษาแก่เยาวชนของชุมชน แทนสถาบันสงฆ์ การศึกษาในระดับประเทศนั้น ถูกระบุว่า เป็นต้นเหตุของการล่มสลายของสังคมไทย มีระบบ รูปแบบการศึกษาที่ไม่เหมาะสมกับประเทศ คัดลอกมาจากประเทศตะวันตก มิได้พัฒนา ปรับปรุงมาจากพื้นฐานของสังคม แยกการศึกษาออกจากวิถีชุมชน เกิดการทิ้งร้างจากแรงงานจากชนบทสู่สังคมเมือง การแย่งชิงทรัพยากร ภาวะเสื่อมทางสังคม และอื่นๆ มีความพยายามจากหลายฝ่ายในการผลักดันให้เกิดการปฏิรูปทางการศึกษา ขณะนี้อยู่ในช่วงดำเนินการ แต่มีความเห็นพ้องร่วมกันที่จะสอดแทรกการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ชุมชน เข้าในหลักสูตร โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนการสอนมากขึ้น

ระดับชุมชน โรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมกับการพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนมากขึ้นตามกำลังของตน ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ โรงเรียนที่มีความผูกพันหรือจัดสร้างจากกำลังของชุมชน จะเข้าร่วมกับชุมชน และมีบทบาทสูงหากเทียบกับโรงเรียนที่จัดตั้งโดยรัฐ และหากสายสัมพันธ์นี้เกิดขึ้นจากตัวบุคคลที่เป็นครู อาจารย์ หรือบุคลากรของชุมชนด้วยแล้ว จะยิ่งเสริมสร้างบทบาทของโรงเรียนให้เข้ามามีบทบาทยิ่งขึ้น

โรงเรียนสาครวิทยา โรงเรียนระดับมัธยมศึกษาที่จัดสร้างขึ้นจากเงินทุน ความร่วมมือกันของชาวสาคร มีบทบาทอย่างสูงต่อการพัฒนาของกลุ่มเยาวชนและกลุ่มเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน ครูสุรินทร์ กิจนิตยชีโว เป็นหัวหน้าหอสำคัญต่อบทบาทนี้ ครูสุรินทร์ ซึ่งเป็นชาวสาครโดยกำเนิด ปฏิรูประบบการศึกษาของโรงเรียนสาครวิทยาขึ้นใหม่ โดยเรียกระบบการศึกษานี้ว่า “การศึกษาทางเลือก” เริ่มดำเนินการในราวปี ๒๕๓๖ ครูสุรินทร์ เคยให้แนวความคิดการศึกษาทางเลือกไว้ว่า^{๒๔}

“... เราเรียกว่าการศึกษาทางเลือก หมายถึงว่าทุกคนเลือกชีวิตของตนเอง เมื่อตนเองไม่ถนัดที่จะเรียนแบบนั้น อย่างอื่นมีนี่ แต่ต้องพึ่งตนเองให้ได้บนพื้นฐานของคุณธรรม และสอดคล้องกับสภาพชุมชน ซึ่งกำลังเปลี่ยนไป เธอจะเลือกอะไรก็ได้ เกษตรก็ได้ หรืออะไรก็ได้ ทุกอาชีพมีเกียรติเท่ากันหมด... จริงๆ แล้วมันก็เป็นทางเลือกใหม่ อาจจะมีคนมีความสับสนในหลายเรื่อง แต่เราก็พร้อมที่จะปรับเปลี่ยน คือ

เป็นการปรับเปลี่ยนเชิงการศึกษาจากการที่มีเนื้อหาเน้นวิชาความรู้ มาเน้นเรื่องกระบวนการเรียนรู้ และสร้างคนในมิติอื่นๆ ของชีวิต...”

“...สมัยก่อนเราเน้นเรื่องความรู้และความเป็นเลิศทางวิชาการเป็นหลัก ถ้าใครเก่งตรงนี้ก็ได้รับการยกย่อง แต่ในมิติอื่นๆ ของชีวิตไม่ได้มีแค่นั้นนะ มันยังมีมิติทางสังคม คุณธรรม จริยธรรม มิติทางด้านสภาพจิต บางคนเรียนเก่งจริง แต่ว่าเครียด ถูกบีบหนัก แล้วพอผลการเรียนไม่ดี ก็ถูกสังคมต่อว่า ก็ไปกระโดดตึกตายอย่างที่เห็นข่าว เด็กเกลียดครู เกลียดการศึกษา สภาพจิตใจเขาก็ไม่ดี เราต้องให้เขามีความสุขกับการเรียนด้วย ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือมิติทางด้านสติปัญญา เมื่อก่อนเราเอาความรู้เป็นตัวตั้ง เราบอกว่าตรงนั้นคือสติปัญญา แต่ตอนหลังเราบอกไม่ใช่ ตัวสติปัญญาคือตัวที่จัดการความสัมพันธ์จัดการกับชีวิตให้ได้ดุลระหว่างตนเองกับครอบครัว ระหว่างตนเองกับชุมชน ระหว่างตนเองกับสังคม ตนเองกับสภาพแวดล้อม ตัวปัญหานี้จะต้องพึ่งตนเองได้บนพื้นฐานของคุณธรรม นี่เรากำลังปลูกฝังในส่วนนี้ เรื่องการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน เพราะฉะนั้นเราจึงจัดการหลากหลาย เพื่อรองรับความถนัดหรือแวว หรือศักยภาพของเด็ก ซึ่งแต่ละคนมีไม่เหมือนกัน...”

การศึกษาทางเลือกของโรงเรียนสาธิต มิได้มองข้ามเด็กกลุ่มที่อ่อนด้อยทางวิชาการ ตรงกันข้ามกับให้ความเอาใจใส่มากกว่า ครูสุรินทร์ เคยให้แนวคิดที่ว่าในโรงเรียน มีนักเรียนกลุ่มที่เรียนดีถึงขั้นหัวกะทิ สมควรส่งเสริมให้เรียนในระดับสูงขึ้นไปอยู่จำนวนน้อย นักเรียนส่วนมาก ความสามารถทางการเรียนตามหลักสูตรจัดอยู่ในระดับปานกลางถึงระดับต่ำ โรงเรียนไม่ควรทอดทิ้งต่อเด็กกลุ่มนี้ แต่ควรส่งเสริมให้โอกาสทางการศึกษาในทางที่เด็กถนัด เป็นการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาทางเลือก ส่วนมากเป็นการศึกษาในทางวิชาชีพ ทำนา ทำสวน ซ่อมเครื่อง เย็บผ้า ทำอาหาร ให้เด็กสามารถหารายได้ด้วยตนเอง สามารถพึ่งตนเองได้ และจะกลับมาเป็นกำลังสำคัญในอนาคตของชุมชน ดีกว่าให้การเอาใจใส่เฉพาะเด็กที่เรียนดี ส่งขึ้นไปเรียนสูงๆ บางรายอาจนำความรู้กลับมาเขาเปรียบชุมชนได้^{๑๖} ในปัจจุบันสมาชิกกลุ่มแกนนำของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านจำนวนไม่น้อย ที่ผ่านการเรียนรู้จากโรงเรียนสาธิต ตามแนววิถีการศึกษาทางเลือก ได้กลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนสมดังที่อาจารย์ได้ตั้งปณิธานไว้

ครัวเรือน ศาสนา และโรงเรียน เป็นหน่วยพื้นฐานในชุมชนชนบทหนึ่งๆ ทั้ง ๓ มีความเป็นรูปธรรม สามารถจับต้อง สัมผัสได้ องค์กรประกอบอื่นที่เป็นด้านนามธรรม แต่รวมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เช่น ภาษา ความเชื่อ ธรรมเนียมปฏิบัติ จารีต เรียกรวมเป็นองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม ก็เป็นส่วนส่งเสริมสำคัญที่สร้างเอกลักษณ์ ลักษณะชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเอง ให้เกิดขึ้น เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นเสมือนการรวม และประยุกต์ใช้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น หากชุมชนนั้นๆ สามารถนำวัฒนธรรมมาประยุกต์ ปรับใช้ตามสถานการณ์ได้ ประโยชน์ย่อมจะเกิดขึ้น ดังเช่นที่ สระคุณ แม่ทา และศิรัวง

ชุมชน มีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรทางสังคม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มพัฒนาภูมิปัญญา ขึ้นมาทำหน้าที่สืบทอดกระบวนการทางสังคมไว้ กลุ่มแม่บ้าน ทำหน้าที่เก็บรายละเอียดปลีกย่อย ประสานงาน คล้ายกับแม่บ้านในครัวเรือน กลุ่มเยาวชน มีบทบาทในการพัฒนาคนรุ่นใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่สืบทอดเมื่อคนเก่าปลดระวางไป กลุ่มองค์กรอื่น กลุ่มแพทย์แผนไทย กลุ่มนวดแผนโบราณ กลุ่มพัฒนาภูมิปัญญา ต่างร่วมกันสืบสานความเป็นสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้

๒.๓.๒ สถาบันทางเศรษฐกิจ

หนทางแก้ปัญหาของสถาบันครัวเรือน ที่กำลังเผชิญกับภาวะการพึ่งพิงตลาดภายนอก อำนาจต่อรองราคาปัจจัยการผลิต ราคาผลิต สินค้าล้นตลาด หนี้สิน และอื่นๆ อันเป็นเหตุบั่นทอนความมั่นคงของสถาบันครัวเรือน นำความอ่อนแอมาสู่สังคมโดยรวม นอกจากวิธีการแก้ปัญหาโดยรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐ หน่วยงาน องค์กรภายนอกแล้ว ชุมชนกรณีศึกษา มีวิธีจัดการกับปัญหาด้านนี้ ด้วยการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชาวบ้านขึ้นมาบรรเทาปัญหาในเฉพาะด้าน กลุ่มองค์กรด้านเศรษฐกิจมีหลายรูปแบบ เช่น กลุ่มที่ทำหน้าที่ด้านการระดมเงินออม ปลดปล่อยเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ ประกอบไปด้วยหลายกลุ่มย่อย กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ยูเนียน เป็นตัวอย่างของกลุ่มนี้ ซึ่งต่างมีรูปแบบวิธีการเฉพาะที่แตกต่างกันไป กลุ่มด้านการเกษตร ทำหน้าที่จัดหาวัสดุอุปกรณ์การผลิต สร้างอำนาจต่อรองราคาสินค้า กลุ่มการแปรรูปผลผลิต เพื่อแก้ปัญหาผลผลิตล้นตลาด สร้างเป็นธุรกิจทางเลือก สร้างรายได้เสริมแก่ชาวบ้าน เป็นต้น

กลุ่มออมทรัพย์ มักเป็นกลุ่มพื้นฐานที่ทำหน้าที่ด้านการออมและปล่อยกู้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ บันผลกำไรคืนสู่สมาชิกตามยอดการถือหุ้น ในจำนวน ๖ ชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ที่มีความเข้มแข็ง ประสบความสำเร็จในการช่วยเหลือชุมชนมากที่สุด คือกลุ่มสัจจะออมทรัพย์แห่งคีรีวง เป็นที่พึ่งยามวิกฤติของชาวคีรีวงในคราวอุทกภัยครั้งใหญ่ปี ๒๕๓๑ ช่วงเวลาปกติ ฤดูกาลเก็บเกี่ยวเงินทุนจำนวนนี้จะเพิ่มพูนขึ้นจากเงินฝากของชาวบ้าน ครั้นช่วงว่างจากการผลิต สวนสมรมไม่มีผลผลิต ค่าอาหาร ค่าเล่าเรียน บุตรหลาน ค่ารักษาพยาบาล ล้วนได้มาจากเงินออมของกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน ตามคำขวัญของกลุ่มที่ว่า “ยามมีเราฝาก ยามยากเรากู้”^{๒๔} การก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในระยะแรก เหตุผลประกอบการจัดตั้งคือ บ้านคีรีวงทำสวนผลไม้เป็นอาชีพหลัก แต่ผลผลิตไม่ต่อเนื่องตลอดทั้งปี ประมาณ ๓ เดือน ช่วงประมาณ เมษายน ถึง มิถุนายน ชาวบ้านไม่มีรายได้ ต้องกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนภายนอกที่มีอัตราดอกเบี้ยสูง เกิดปัญหานี้สืบตามมา จึงจำเป็นต้องสร้างแหล่งเงินทุนสำรองของชุมชน จึงเกิดเป็นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้นมา การเกิดขึ้นของกลุ่มนี้ เป็นการสร้างวัฒนธรรมการออมให้เกิดขึ้นในคีรีวง ภายหลัง แดกแนวปฏิบัติสู่อีกหลายกลุ่มออมย่อยไม่ต่ำกว่า ๑๐ กลุ่มในบ้านคีรีวง^{๒๕}

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชน เป็นกระบวนการกลุ่มของชาวบ้าน สร้างสำนึกร่วมกันของชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนชนบท มิได้เป็นแนวความคิดใหม่ ในปี ๒๕๑๗ กรมการพัฒนาชุมชนได้ส่งเสริมการ

จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน ปัจจุบันคาดว่ามียอดการออมเงินของชุมชน ในลักษณะเดียวกับกลุ่มออมทรัพย์ประมาณ ๑๓,๐๐๐ กลุ่ม สมาชิกประมาณ ๑.๑ ล้านคน เงินออมประมาณ ๓ พันล้านบาท ซึ่งกว่าร้อยละ ๓๐-๔๐ อยู่ในภาคใต้และประสบความสำเร็จสูง” กลุ่มออมทรัพย์ที่มีชื่อเสียงเป็นต้นแบบในด้านนี้ เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ต.คลองเปียง จ.สงขลา โดยนายอัมพร ด้วงปาน กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ต.น้ำขาว จ.สงขลา ของครูขบ ยอดแก้ว กลุ่มของนายเกล้า แก้วเพชร บ้านนาหว้า จ.สงขลา และกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ นำโดยพระสุบิน ปณีโต วัดไม้ล้อม จ.ตราด หลักการของกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน เพื่อสร้างนิสัยการออมขึ้นในชุมชน ให้สมาชิกช่วยเหลือทางการเงินซึ่งกันและกัน ผ่านรูปแบบการออมและปล่อยกู้ ผู้ฝากจะได้ผลตอบแทนสูง ผู้กู้เสียอัตราดอกเบี้ยต่ำ เมื่อเทียบกับกู้จากระบบการเงินภายนอก การจัดการภายในกลุ่ม ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมดำเนินการทั้งหมด ให้สมาชิกมีความรู้สึกในการเป็นเจ้าของร่วมกัน

กลุ่มเกษตรทางเลือก เป็นอีกกลุ่มองค์กรหนึ่งที่สร้างความเข้มแข็ง การพึ่งตนเองทางการผลิตให้เกิดขึ้นแก่ครัวเรือนและชุมชน รูปแบบของเกษตรทางเลือกมีมากมาย เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรปลอดสารพิษ วนเกษตร เกษตรธาตุสี่ เกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นต้น ถึงแม้รูปแบบจะต่างกันต่างกันไปบ้าง แต่ความเหมือนกันประการหนึ่ง คือต้องการให้ครัวเรือนที่ทำการเกษตรตามแนวทางนี้ สามารถพึ่งพิงตนเองได้ ลดการพึ่งพาระบบตลาดลง ด้วยแนวความคิดว่า หากลดการพึ่งพาภายนอกและทำการผลิตตามแนวทางเป็นมิตรต่อเกษตรกรแล้ว จะทำให้ความเป็นอยู่ของเกษตรกร รวมถึงครัวเรือนและชุมชน มีการยกระดับในทางที่ดีขึ้น หลุดพ้นจากปัญหาดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ไม่นับรวมสวนสมรมของชาวคีรีวง ที่เป็นรูปแบบเกษตรทางเลือกอยู่แล้ว กลุ่มองค์กรชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นมาทำหน้าที่ด้านนี้ ในแต่ละพื้นที่ เช่น แม่ทา มีการริเริ่มกลุ่มการผลิตตามแนวทางปลูกผักปลอดสารพิษขึ้นที่บ้านปานอด หมู่ ๖ กลุ่มเสนอตัวเป็นทางเลือกให้แก่ชาวแม่ทา เพื่อหลุดพ้นพันธนาการจากไร่ข้าวโพด ที่ทำลายสภาพสังคมและทรัพยากรของชุมชน ฟื้นฟูความเป็นคนชุมชนเดียวกันขึ้นมาใหม่ เกษตรอินทรีย์ ของกลุ่มเกษตรกร สาคดี ที่นำแนวทาง IMO แบบที่เรียกจากต้นไม้ มาเลี้ยงตัดแปลงเป็นปุ๋ยสำหรับปลูกพืช ให้ผลผลิตงาม อีกทั้งไม่ทำลายชีวิตและแมลง” สระคุณ มีกลุ่มการผลิตตามแนวเกษตรผสมผสาน เกษตรน้ำหยด เป็นทางเลือกของพื้นที่ที่ประสบปัญหาข้อจำกัดน้ำในฤดูแล้ง

แนวทางเกษตรทางเลือกของไทย มีผู้ปฏิบัติอย่างจริงจัง ได้รับการยอมรับแก่คนทั่วไปในทุกภูมิภาค แนวทางเกษตรผสมผสาน ของพ่อมหาอยู่ สุนทรชัย นาธรรมชาติ ของพ่อคำเดื่อง ภาษี วนเกษตร ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เกษตรธาตุสี่ ปะหรน หมัดหลี ข้าวปลอดสารพิษ ของพระคุณเจ้าหลวงพ่อนาน สุทธิสีโล เกษตรทางเลือกหรือเกษตรยั่งยืน เป็นพื้นฐานสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงหรือ

เศรษฐกิจชุมชน จึงมิใช่เป็นเพียง “เทคนิค” ทางการเกษตรหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่เป็นวิธีคิด เป็นระบบชีวิตที่มุ่งสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะที่ยั่งยืนและสมดุล”

กลุ่มออมทรัพย์ และแนวทางเกษตรทางเลือก เป็นส่วนหนึ่งของวิธีการจัดการสร้างความเข้มแข็งเชิงเศรษฐกิจแก่ชุมชน นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มกิจกรรมอื่นอีกที่ทำหน้าที่ในแนวทางเดียวกัน เช่น กลุ่มธุรกิจทางเลือก กลุ่มแปรรูปผลผลิต

๒.๓.๓ สถาบันทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

“...ชาวบ้านนั้น ถ้าเราให้ออกาสเขามีอยู่มีกินพอสมควร ก็จะเป็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้เราเป็นจำนวนมาก...เจ้าหน้าที่ป่าไม้แต่ละบริเวณมีจำนวนน้อยมาก ตำรวจก็มีน้อย เปรียบเทียบกับป่าก็ไม่สามารถที่จะเข้าไปดูแลได้...ฉะนั้น วิธีที่จะทำได้ก็ต้องให้ชาวบ้านที่อยู่ติดกินดีพอสมควรเป็นผู้ดูแลป่า”

พระบรมราชาบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จเยือนสำนักงานเกษตรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม เป็นกุญแจนำไปสู่ความสำเร็จของงานพิทักษ์ผืนป่า

ป่าชุมชน ถือเป็นความร่วมมือกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน หรือบนเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนพื้นฐานของระบบความคิดภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ” ป่าชุมชน มีความคิดในการจัดการป่าที่แตกต่างจากรัฐ ไม่เพียงในหลักการเท่านั้น แต่ยังแตกต่างในเป้าหมายและวิธีการจัดการป่าด้วย หลักการป่าชุมชน สนับสนุนให้คนในชุมชน ซึ่งพึงพิงป่าผืนเดียวกัน เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนในการใช้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งร่วมกำหนดบทลงโทษสำหรับการใช้ป่าที่ละเมิดต่อกฎเกณฑ์ และกำหนดความรับผิดชอบร่วมกันในการดูแลรักษาป่า เป้าหมายของการจัดการป่าชุมชนจึงเน้นการใช้ป่าอย่างเป็นธรรม สร้างระบบการควบคุมตรวจสอบการใช้ป่าในอำนาจที่ชุมชนจะสามารถจัดการได้”

สำหรับวิธีการจัดการนั้น เน้นการใช้องค์ความรู้ที่มีอยู่ตามหลักจารีตประเพณีในการจัดการป่า เช่น ใช้องค์ความรู้ในท้องถิ่น เป็นเกณฑ์ในการจัดจำแนกพื้นที่ป่า และใช้หลักจารีตประเพณีในการวางแผนกฎเกณฑ์สำหรับการจัดการป่าแต่ละประเภท การจัดการป่าชุมชนจึงคำนึงถึงความเหมาะสมของระบบนิเวศ และวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะ

งานป่าชุมชนของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านแม่ทา ก็อาศัยหลักการจัดการเช่นนี้ ใช้จารีตประเพณี อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เข้าใจว่ามีอยู่ในธรรมชาติ โดยเฉพาะ “ผี” ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้อยู่ในลู่ทาง ไม่ให้ทำลายสมดุลของธรรมชาติ อันจะนำมาสู่วิบัติของสังคม ถึงแม้ความเชื่อ

ความคิดต่อสิ่งเหนือธรรมชาติจะคงอยู่ แต่ก็ถูกลดความเข้มข้นลงมาก จากการศึกษา หลักเหตุและผลทางวิทยาศาสตร์ ชุมชนจึงได้ทราบทบทวนปฏิบัติเข้ามาครอบไว้ เป็นแนวทางสำหรับสมาชิกชุมชน เพื่อป้องกันการทำลายทรัพยากรส่วนรวมไว้อีกชั้นหนึ่ง กฎระเบียบที่ตั้งขึ้น ผนวกกับความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ ทำให้งานป่าชุมชนของแม่ทายังคงอยู่ และขยายงานสู่ระดับภูมิภาค

ร่มโพธิ์ทอง มีการจัดการป่าชุมชนต่างจากแม่ทาออกไป ความเชื่อต่อผี หรือสิ่งเหนือธรรมชาติอื่นใด ไม่มีบทบาทเช่นดังที่แม่ทา คณะกรรมการที่ดูแลงานด้านนี้ เรียนรู้ประโยชน์ของงานป่าชุมชนจากชีวิตจริงตามสภาพพื้นที่ ที่ทรัพยากรเสื่อมสภาพอย่างหนัก และผลจากการศึกษาดูงานต่างถิ่น เมื่อเล็งเห็นถึงผลดีจากกิจกรรมนี้ จึงได้ร่วมกันประชาสัมพันธ์และขอความร่วมมือจากสมาชิกชุมชน ที่จะริเริ่มงานป่าชุมชนขึ้น กฎระเบียบข้อปฏิบัติ ล้วนได้มาจากการศึกษาดูงาน การชี้แนะของเจ้าหน้าที่จากองค์กรเอกชน และการปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่

งานป่าชุมชน มีเกิดขึ้นในทั่วทุกภูมิภาคของไทย แต่ติดขัดการรับรองสิทธิเช่นเดียวกับกรณีที่ทำกิน ในช่วงการศึกษาของรายงานการวิจัยฉบับนี้ มีความพยายามจากหลายฝ่ายที่จะผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชนออกมา เพื่อให้สิทธิแก่ชุมชนเป็นผู้ดูแลจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตน แต่ร่าง พ.ร.บ. ฉบับนี้ ยังไม่ได้ข้อสรุปเป็นที่ชัดเจน ยังคงมีการเรียกร้องจากฝ่ายชาวบ้านเจ้าของงานป่าชุมชนเพื่อผลักดัน การรับรองสิทธิของพวกเขาต่อไป

จากคำกล่าวอ้างถึงพระบรมราโชวาทข้างต้น งานป่าชุมชน ย่อมนำมาซึ่งผู้พิทักษ์ผืนป่าจำนวนมาก เป็นผู้พิทักษ์ที่ทำงานด้วยความเต็มใจ ปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลรักษาผืนป่า ชาวบ้านมิได้ค่าตอบแทนเป็นเงินตราสินจ้าง แต่ได้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชุมชน เป็นรางวัลตอบแทน ประเทศชาติ จะยังสามารถรักษาฐานทางทรัพยากรและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน สังคมท้องถิ่นด้วยเช่นกัน

ทรัพยากรอื่น นอกเหนือจากป่าไม้ เมื่อเกิดมีปัญหาหรือผลกระทบอันอาจเกิดในด้านลบต่อพื้นที่ ชุมชนก็จะสร้างกลุ่มกิจกรรมขึ้นมาดูแลงานด้านนั้นๆ เช่นเดียวกับงานป่าไม้ เช่นกัน ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์คีรีวง ซึ่งเดิมคือกลุ่มเดิมสี่เขียวใส่เขาหลวง ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทมาทำหน้าที่ลดผลกระทบจากการท่องเที่ยวอันจะเกิดปัญหาขยะ จำนวนนักท่องเที่ยวที่มากมายเกินความสามารถรองรับของชุมชน และป้องกันผลอันอาจนำความเสื่อมโทรมมาสู่เขาหลวงได้

๓. บทส่งท้าย

ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวกันตามพื้นที่หรือไม่ใช่พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเชื่ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ^{๓๔}

“เมื่อเกิดความเป็นชุมชนขึ้น สมาชิกจะมีความสร้างสรรค์สูงยิ่ง มีศักยภาพที่จะทำอะไร ให้สำเร็จทุกอย่าง เป็นศักยภาพอย่างไม่มีข้อจำกัด การที่ความเข้มแข็งของชุมชนมีอิทธิพลมาก เพราะมีองค์ประกอบที่ทรงพลัง ๓ ประการ เข้ามาผนวกกัน คือ ธรรมชาติ การเรียนรู้ และการจัดการ ควรส่งเสริม สนับสนุนให้ชาวบ้านทั้งในชนบทและในเมืองรวมตัวกัน มีการเรียนรู้ของชุมชน มีองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้าน เป็นองค์การการจัดการของชาวบ้าน ส่งเสริมให้ชุมชนจัดการเรื่องของตัวเองให้มากที่สุด รวมทั้งจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในปริมนทลของชุมชน และให้ชุมชนเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ถ้าทำได้ดังนี้ สังคมและธรรมชาติจะเกิดศานติสุข ถ้าปราศจากการเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนาที่ยั่งยืนจะไม่เกิดขึ้นเลย”

๓๔

ความคิดเห็นต่อการพัฒนาประเทศโดยผ่านงานสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ของนักคิดท่านหนึ่ง

เมื่อมีการก่อกำเนิดเป็นชุมชนขึ้น มีปัญหาภายนอกมากกระทบ ชุมชนจะปรับตัวโดยการสร้างเกราะป้องกันตัวเอง ผ่านทางกลุ่มคน กลุ่มองค์กรชาวบ้าน เกราะป้องกันเหล่านี้ จะมีวิวัฒนาการตามปัญหาที่ผ่านเข้ามา หากปัญหานั้นเป็นสิ่งที่เกินกว่าความสามารถของเกราะป้องกันนี้จะทานรับได้ สังคมหรือชุมชนนั้น ก็อาจถึงการล่มสลาย แต่หากพัฒนาการของภูมิคุ้มกันที่ชุมชนสร้างขึ้นมา สามารถทานรับกับปัญหาได้ ก็ย่อมทำให้ชุมชนยังคงอยู่ต่อไป วิวัฒนาการของเกราะป้องกันที่กล่าวถึงกัน คือการปรับใช้ภูมิปัญญา สร้างกระบวนการเรียนรู้ ให้ทันตามการเปลี่ยนแปลงที่อาจส่งผลกระทบต่อความคงอยู่ของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ นับเป็นกลไกสำคัญในแต่ละย่างก้าวของชุมชน เพราะโลกมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเรียนรู้ เป็นตัวจักรต่อพัฒนาการของการเกิดและการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อทานรับต่อกระแสภายนอก ในชุมชนที่พึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง กระบวนการเรียนรู้เป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ และจำเป็นต้องเกิดขึ้นตลอดเวลา

โดยทั่วไป ชุมชนมักจะทราบถึงปัญหาในท้องถิ่นของตน เพียงแต่ความสามารถในการจัดการปัญหานั้น เกินกำลังของตนหรือไม่ การเข้ามาของฝ่ายปกครอง ธุรกิจการค้า หากเข้ามาโดยหวังการครอบงำ ชี้นำทิศทางของชุมชน โดยขาดส่วนร่วมจากหน่วยงานราก หรือส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ก็มักเป็นการสร้างปัญหามากกว่าจะทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ดังนั้น หากหวังผลในทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ควรให้อิทธิพลแก่ชุมชน เป็นผู้วางแนวทางอนาคตของตนเอง มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยภาครัฐทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ให้ข้อมูลข่าวสารการผลิต และเป็นตัวเชื่อมให้เกิดความร่วมมือกันเองในระดับชุมชนต่อชุมชน เป็นเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านที่มีความเท่าทันโลก

ยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรเช่นในปัจจุบัน ที่ภาครัฐ หรือภาคธุรกิจพยายามเข้าครอบครองชุมชน นำทรัพยากรท้องถิ่นมาตอบสนองความต้องการส่วนกลาง ส่วนตน ทำให้ชุมชนต้องทำงานหนัก

มากขึ้น เพื่อยังความคงอยู่ต่อไป แต่ตราใบที่ชุมชนไม่สามารถคงอยู่ต่อไปได้ ย่อมส่งผลต่อชาติ สังคม ส่วนรวม เช่นเดียวกับการพยายามเข้าครอบครอง ทำลายทรัพย์สินทางวัฒนธรรมชาติของมนุษย์ที่กำลังหวง กลับมาทำลายตนเอง

เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ.) ๒๓๙๘ ประธานาธิบดี แฟรงคลิน เพียร์ซ แถลงว่าจะขอซื้อผืน แผ่นดินของคนอินเดียแดง ที่หัวน้ำแม่น้ำซีแอตเติล (ซึ่งนี่เป็นที่มาของชื่อเมืองซีแอตเติล ซึ่งเป็นเมือง ใหญ่เมืองหนึ่งในรัฐวอชิงตัน แถบตะวันตกเฉียงเหนือของสหรัฐอเมริกา) และซีแอตเติลก็เขียนจดหมาย ตอบมาถึงฝ่ายอเมริกัน ข้อความบางตอนดังนี้^{๓๔}

“ท่านจะซื้อหรือขายผืนฟ้าและแผ่นดินได้อย่างไร ความคิดนี้เป็นของแปลกประหลาด แก่พวกเรา ... ท่านจะต้องบอกลูกหลานของท่านว่า ผืนแผ่นดินภายใต้เท้าของเรา ทั้งหลายนี้ เป็นเจ้าสุติของบรรพบุรุษปู่ย่าตายายของเรา ดังนั้นลูกหลานของท่านจะ ต้องเคารพผืนแผ่นดิน จงบอกลูกหลานของท่านว่า ผืนแผ่นดินนี้มั่งคั่งไปด้วยชีวิต ของญาติพี่น้องของเรา จงสอนลูกหลานของท่าน เหมือนดังที่เราสอนลูกหลานของ เราว่า โลกนี้เป็นแม่ของเรา สิ่งใดก็ตามที่บังเกิดแก่โลก ก็จะมีบังเกิดแก่ลูกหลานของ โลกนี้ด้วย ถ้ามนุษย์ถ่มน้ำลายรดพื้นโลก เขาก็ถ่มน้ำลายรดตัวเอง”

“โลกนี้มิใช่เป็นของมนุษย์ มนุษยสืเป็นสมบัติของโลก สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความ สัมพันธ์กัน เสมือนเลือดซึ่งสามารถรวมครอบครัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุกสิ่งทุก อย่างมีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น สิ่งใดที่เกิดขึ้นแก่ผืนแผ่นดิน ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ลูกหลาน ของผืนแผ่นดิน มนุษย์ไม่ได้ทอโยงใยสร้างระบบสายสัมพันธ์แห่งชีวิตนี้ เขาเป็นเพียง สายใยเส้นหนึ่งในโยงใยนี้เท่านั้น สิ่งใดที่มนุษย์ทำแกโยงใยนี้ ก็คือทำแก่ตัวเขาเอง”

เชิงอรรถ

^๑ สังคิต พิริยะรังสรรค์, ๒๕๔๑. **เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง** ปรัชญา ฐานะ และอนาคต. ใน **เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวคิดและยุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย, กรมการปกครอง.

^๒ สัมภาษณ์ นายจำนงค์ สมงาม

^๓ สัมภาษณ์ พ่อใหญ่ผาย สร้อยสระกลาง

^๔ นายแพทย์ ประเวศ วะสี กล่าวถึงคิ่วงใน **ขวัญใจ เอ็มไอ**, ๒๕๓๗. หมู่บ้านคิ่วง การต่อสู้ของชุมชนในหุบเขา. ใน **สุวัฒน์ อัครไชยชาญ (บรรณาธิการ)**. **เพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน : นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: สารคดี, หน้า ๗๐-๙๕. หน้า ๗๒.

^๕ สัมภาษณ์ กำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน

^๖ สัมภาษณ์ อ้ายไสว ปัญญาใหญ่

^๗ สัมภาษณ์ นางสาววย ผิวแดง

^๘ สัมภาษณ์ นางอารีย์ ขุนทน

^๙ เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ), ๒๕๓๖. **ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม ๑ ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

^{๑๐} จักรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๔๐. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

^{๑๑} เรื่องราวของชุมชนอีสาน สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากนวนิยาย เรื่อง ลูกอีสาน ของ คำพูน บุญทวี ซึ่งเขียนถึงวิถีชีวิตของชาวอีสานไว้อย่างละเอียด และได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไป

^{๑๒} จักรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๑. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

^{๑๓} กองบรรณาธิการ, ๒๕๓๖. วัฒนธรรมกับการแย้งชิงทรัพยากรธรรมชาติ. (สัมภาษณ์ ศรีศักร วัลลิโภดม). **สารคดี**, ๙(๑๐๖): ๑๑๔-๑๒๔. หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๔} ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๖. ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทย. ใน เอกวิทย์ ณ ถลาง (บรรณาธิการ). **มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย ชุมทางความคิด ชุด มองอนาคต อันดับที่ ๑**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, หน้า ๑๒-๗๑. หน้า ๒๗-๓๖.

^{๑๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๐. คำนำ. ใน **ปริตตา เจลมเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ)**. **เจ้าชาวบ้าน เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันไทยคดีศึกษา, หน้า ๙-๑๑. หน้า ๙-๑๑.

^{๑๖} ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๐. อ้างแล้ว หน้า ๒๗-๓๖.

^{๑๗} อุดิน รพีพัฒน์, ๒๕๔๐. การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรม : ประเพณีบุญบั้งไฟในภาคอีสาน. ใน **ปริตตา เจลมเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ)**. **เจ้าชาวบ้าน เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันไทยคดีศึกษา, หน้า ๑๐๖-๑๕๒. หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

- ^{๑๘} ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๖. อ้างแล้ว หน้า ๓๒.
- ^{๑๙} สุตารา สุจฉายา, ๒๕๓๙. พิธีเลี้ยงผีปู่และย่าแสะ. **สารคดี**. ๑๒(๑๓๕): ๙๖-๙๗.
- ^{๒๐} สัมภาษณ์ เอี้ยบ พวงมาลัย อดีตชาวนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ^{๒๑} สุตารา สุจฉายา, ๒๕๓๗. โศกนาฏกรรมของชาวนา ชีวิตผันแปรที่ทุ่งสาคลี. **สารคดี**. ๑๐ (๑๑๘): ๑๐๖-๑๒๖. หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

- ^{๒๒} เพิ่งอ้าง หน้า ๑๑๕.
- ^{๒๓} ชุมชนไม่ประสงค์จะออกนาม
- ^{๒๔} สัมภาษณ์ แม่ลา สร้อยสระกลาง
- ^{๒๕} สัมภาษณ์ ประพัฒน์ อภัยมูล
- ^{๒๖} รายละเอียดเพิ่มเติม อ่านได้จาก มังกรกำสรวล เล่ม ๑ และ ๒ ซึ่งกล่าวถึงวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศไทย ๔ เลือแห่งเอเชีย ในกรณีได้หวั่น ได้ยกตัวอย่างการดำเนินนโยบายปฏิรูปที่ดินเป็นข้อมูลประกอบ ดู วอลเดน เบลโล และ สเตฟานี โรเซนเฟลด์, ๒๕๓๙. **มังกรกำสรวล วิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่ของเอเชีย เล่ม ๑ และ ๒**. แปลโดย กรรณิการ์ พรหมเสาร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอลคิมทอง.

^{๒๗} อรสม สุทธิสาคร, ๒๕๓๙. ครูของแผ่นดิน สุรินทร์ กิจนิตยชีวี. **สารคดี**. ๑๒(๑๓๗): ๑๓๔-๑๔๙. หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

- ^{๒๘} สัมภาษณ์ อาจารย์สุรินทร์ กิจนิตยชีวี
- ^{๒๙} สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่จ๊กกี้ เนาว์สุวรรณ ประธานกลุ่มออมทรัพย์ศิวิล
- ^{๓๐} สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่ไชนันท์ ยอดไชย
- ^{๓๑} ลักษโตเย็น วุฒิสักดิ์, ม.ป.ป. "กลุ่มออมทรัพย์ชุมชน พื้นเศรษฐกิจฐานล่างภูชาติ" **กรุงเทพธุรกิจ จุดประกาย**: ๒.

- ^{๓๒} สัมภาษณ์ ชุตม กลีบมาลัย
- ^{๓๓} ยศ สันตสมบัติ, ๒๒ มีนาคม ๒๕๔๒. เศรษฐกิจชุมชนกับปัญหาของภาคเกษตร. **กรุงเทพธุรกิจ จุดประกาย**: ๒.

^{๓๔} พระบรมราชโองการเนื่องในพระราชวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินปิดการสัมมนา การพัฒนาการเกษตรภาคเหนือ เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔ ณ สำนักงานเกษตรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ ในเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "แนวทางแก้ไขปัญหาที่ทำกินในเขตพื้นที่ป่า" เล่มที่ ๒ นโยบายของรัฐในอดีตกับการบุกเบิกที่ดินและสภาพปัญหาปัจจุบัน อ้างใน เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ), ๒๕๓๖. อ้างแล้ว หน้า ๒๐๖.

^{๓๕} เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ. อ้างใน ชุตินา ชุณหเจริญ, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๒. สัมมนา
ปาฐกถาภาคเหนือ อภิบาลของพลังประชาชน. กรุงเทพมหานคร จุดประกาย: ๑-๒.

^{๓๖} เนตรดาว แพทย์กุล, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๔๒. พ.ร.บ. ปาฐกถาฉบับกรมป่าไม้ เครื่องมือรัฐควบคุม
ทรัพยากร. กรุงเทพมหานคร จุดประกาย: ๑-๒.

^{๓๗} ประเวศ วะสี, ๒๕๓๙. **ยุทธศาสตร์ทางปัญญาของชาติ ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของ
สังคมทั้งหมดร่วมกัน.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา. หน้า ๓๗.

^{๓๘} ประเวศ วะสี, ๒๕๓๙. เพิ่งอ้าง

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ๒๕๔๑. **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๘. **จากธรรมชาติสู่เขตอนุรักษ์ : อุทยานแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม.
- กองบรรณาธิการ, ๒๕๓๖. **วัฒนธรรมกับการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติ**. (สัมภาษณ์ ศรีศักร วัลลิโภดม). **สารคดี**. ๙(๑๐๖): ๑๑๔-๑๒๔.
- ขวัญใจ เอมใจ, ๒๕๓๗. **หมู่บ้านศิวิล การต่อสู้ของชุมชนในหุบเขา**. ใน สุวัฒน์ อัสวไชยชาญ (บรรณาธิการ). **เพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน : นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: สารคดี, หน้า ๗๐-๙๕.
- จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๔๑. **โฉมหน้าศักดินาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- จุดประกาย, ๘ พฤษภาคม ๒๕๔๒. **ชุมชนคลองขามจีน นี่แหละ...พลังทุนทางสังคม**. **กรุงเทพธุรกิจ**
จุดประกาย: ๑.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และ ประยงค์ เนตยารักษ์, ๒๕๓๐. **โฉมหน้านายทุนผู้ให้กู้ในตลาดสินเชื่อชนบทไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๑. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๔๐. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ชัชวาล ทองดีเลิศ, ๒๕๔๒. **ระบบเหมืองฝาย ภูมิปัญญาการจัดการน้ำพื้นบ้าน**. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา, หน้า ๕๕-๕๙. หน้า ๕๖.
- ณรงค์ โชควัฒนา, ๒๕๔๑. **การพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนบนฐานเกษตรธรรมชาติ**. **วารสาร ธ.ก.ส.** ๒๑ (๑): ๒๙-๔๒.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, ๒๕๔๑. **ธุรกิจชุมชน ยากแก่สังคมไทย ยากโลกสีเขียว**. ๗(๕): ๓๘-๔๙.
- ดารณี รักดี, ๒๕๔๐. **การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง**. **วิทยานิพนธ์ (ค.ด.)**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธิดินัดดา จินาจันทร์, ๒๕๔๒. บทสัมภาษณ์ ชัชวาล ทองดีเลิศ. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบ
สานล้านนา การสานต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสาน
ล้านนา, หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๓๘. แหนางแมว กับ “วิกฤต” ในวัฒนธรรมชาวนา. ใน สุพจน์ แจ็งเร็ว
(บรรณาธิการ). **ผ้าขาวม้า, ผ้าขี้ริ้ว, กางเกงใน และ ฯลฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน, หน้า ๑๐-๓๕.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๐. คำนำ. ใน ปรีดีตา เจลมเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ). **เจ้าชาวบ้านเล่ม ๒**.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันไทยคดีศึกษา, หน้า ๑-๙.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๒ก. เข้าวัดเข้าวา. **มติชนสุดสัปดาห์**. ๑๙(๓๘๓): ๔๗.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๒ข. อัดตาที่ต้องนิยาม. **มติชนสุดสัปดาห์**. ๑๙(๓๘๕): ๔๗.

เนตรดาว แพทย์กุล, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๔๒. พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับกรมป่าไม้ เครื่องมือรัฐควบคุม
ทรัพยากร. **กรุงเทพธุรกิจ จุดประกาย**: ๑-๒.

เบญจา ศิลารักษ์, ๒๕๔๒. พลังวัฒนธรรม โอบกอดป่าต้นน้ำ. ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). **สืบ
สานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา,
หน้า ๗๙-๘๖.

ประเวศ วะสี, ๒๕๓๖. ใน **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง, หน้า ๑๗-๓๓.

ประเวศ วะสี, ๒๕๓๙. **ยุทธศาสตร์ทางปัญญาของชาติ ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมด
ร่วมกัน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.

ประเวศ วะสี, ๒๕๔๑. เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเองความเข้มแข็งจากฐานล่าง. **เกษตรธรรมชาติ**. (๒):
๗.

ประเวศ วะสี, ๒๕๔๒ก. ใน **ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับ
ที่ ๑**. กรุงเทพฯ: ธนาคารออมสิน, สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

ประเวศ วะสี, ๒๕๔๒ข. **เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม**.
กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.

ปิยะฤทัย ปิโยพีระพงศ์, ๒๕๓๖. อ่างใน ดารณี รัตติ, ๒๕๔๐. **การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน
เพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง**. วิทยานิพนธ์ (ค.ด.). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๓๒. **ตีวง : จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งขุนเขา**. กรุงเทพฯ: หมู่บ้าน.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ๒๕๔๑. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระบรมราชาธิราชวาท, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔. **อ้างใน เส้นน้ำจามริก และ ยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ), ๒๕๓๖. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม ๑ ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

พิสุทธิ พรสัมฤทธิ์โชค, ๒๕๔๒. **หมอเมือง**. ใน **ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). สืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา, หน้า ๘๗-๙๒.

พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๒. **ความสุขนิรันดร**. กรุงเทพฯ: วัดชลประทานรังสฤษฎ์, กองทุนศูนย์สืบสานพระพุทธศาสนา, กองทุนห้องสมุดศาลาจำปาศักดิ์.

ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๓๙. **ท่าเกวียน บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม**. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ยศ สันตสมบัติ, ๒๒ มีนาคม ๒๕๔๒. **เศรษฐกิจชุมชนกับปัญหาของภาคเกษตร**. กรุงเทพฯธุรกิจ จุดประกาย: ๒.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, ๒๕๓๐. **เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยพริ้มเขียวข้าว**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ลักขิตไธเย็น วุฒิสักดิ์, ม.ป.ป. **กลุ่มออมทรัพย์ชุมชน พื้นเศรษฐกิจฐานล่างกู่ชาติ**. กรุงเทพฯธุรกิจ จุดประกาย: ๒.

วรัญญ์ บุญยสุรัตน์, ๒๕๔๒. **จิตวิญญาณล้านนา**. ใน **ชัชวาล ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). สืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา, หน้า ๑๙-๒๙.

วอลเดน เบลโล และ สเตฟานี โรเซนเฟลด์, ๒๕๓๙. **มังกรกำสรวล วิฤตเศรษฐกิจฟองสบู่ของเอเชีย เล่ม ๑ และ ๒**. แปลโดย กรรณิการ์ พรหมเสาร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

วันเพ็ญ สุรฤกษ์, ๒๕๒๘. **พัฒนาการทางประวัติ ความเป็นมา และการจัดการเกี่ยวกับระบบชลประทาน ในภาคเหนือของประเทศไทย**. ม.ป.ท. อัดสำเนา.

วิฑูรย์ ปัญญากุล และ ตริยดา ตริ่มรรคา, ๒๕๓๙. **บนผืนแผ่นดินและชีวิตเดียวกัน**. กรุงเทพฯ: เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก และกรีนเน็ต.

ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๖. **ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทย**. ใน **เอกวิทย์ ณ ถลาง (บรรณาธิการ). มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย ชุมทางความคิด ชุมมองอนาคต อันดับที่ ๑**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, หน้า ๑๒-๓๑.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, ๒๕๓๖. **การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท.** รายงานการวิจัย.

สมศักดิ์ สุขวงศ์, ๒๕๔๒. ใน **ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ ๑.** กรุงเทพฯ: ธนาคารออมสิน, สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

สังคีต พิริยะรังสรรค์, ๒๕๔๑. เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง ปรัชญา ฐานะ และอนาคต. ใน **เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวคิดและยุทธศาสตร์.** กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย, กรมการปกครอง.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ๒๕๓๙. **ทฤษฎีสังคมวิทยา การสร้าง การประเมินค่า และการใช้ประโยชน์.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ๒๕๔๑. **การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สามารถ จันทร์สุรย์, ๒๕๓๖. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. ใน **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, หน้า ๑๔๕-๑๖๐.

สุดาร่า สุจฉายา, ๒๕๓๗. โศกนาฏกรรมของชาวนา ชีวิตผันแปรที่ทุ่งสาคลี. **สารคดี.** ๑๐(๑๑๘): ๑๐๖-๑๒๖.

สุดาร่า สุจฉายา, ๒๕๓๙. พิธีเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ. **สารคดี.** ๑๒(๑๓๕): ๙๖-๙๗.

สุนทรী อาสะไวย์, ๒๕๓๐. **ประวัติคลองรังสิต: การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๕๗.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุรสม กฤษณะจุฑะ (บรรณานิการ), ๒๕๔๐. **สุนทรী กิจนิคย์ชีว์ ครูของแผ่นดิน สร้างสรรค์การเรียนรู้ กอบกู้ชุมชน.** ปาฐกถามูลนิธิโกมลคีมทอง ประจำปี ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

สุนทรী กิจนิคย์ชีว์ และคณะ, ๒๕๔๐. **กระบวนการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวของชุมชนสากล ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม.** รายงานการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

สุวภา แก้วสุข และ สุดาร่า สุจฉายา, ๒๕๓๖. คำให้การของคนปลูกข้าว เดชา ศิริภัทร. **สารคดี.** ๙ (๑๐๖): ๑๐๓-๑๑๕. หน้า ๑๐๕.

เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (บรรณานิการ), ๒๕๓๖. **ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม ๑ ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ. อ้างใน ชูติมา ชื่นเจริญ, ๒๖ มกราคม ๒๕๔๒. สัมมนาปาฐกชนภาค
เหนือ อีเกียบของพลังประชาชน. กรุงเทพมหานคร จุฬาราย: ๑-๒.

เสน่ห์ จามริก, ๒๕๔๒. **สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไว้
ลาย และ โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

แสงวรรณ มณีวรรณ, ๒๕๔๑. **ศักยภาพชุมชนในการพึ่งตนเองท่ามกลางวิกฤตทางเศรษฐกิจ**.
เอกสารในการจัดสัมมนาทางวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. อัดสำเนา.

อศิน รพีพัฒน์, ๒๕๔๐. การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรม : ประเพณีบุญบั้งไฟในภาคอีสาน. ใน ปริตตา เจียม
เผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ). **เจ้าชาวบ้านเล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
สถาบันไทยคดีศึกษา, หน้า ๑๐๖-๑๕๒.

อภิชัย พันธเสน, ๒๕๓๙. **พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของ
การพัฒนา**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.

อรสม สุทธิสาคร, ๒๕๓๙. ครูของแผ่นดิน สุรินทร์ กิจนิตยชีวี. (สัมภาษณ์ สุรินทร์ กิจนิตยชีวี). **สารคดี**.
๑๒(๑๓๗): ๑๓๔-๑๔๙.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ก. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้ม
เหลวจาก "สาคลี". **วารสารสังคมพัฒนา**. (๓-๔): ๖๙-๗๕.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ข. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้ม
เหลวจาก "สาคลี" (๒). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๕): ๗๓-๗๘.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ค. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้ม
เหลวจาก "สาคลี" (๓). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๖): ๖๕-๗๓.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ก. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้ม
เหลวจาก "สาคลี" (๔). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๑-๒): ๙๐-๙๗.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ข. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้ม
เหลวจาก "สาคลี" (๕). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๓-๔): ๙๐-๑๐๐.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ค. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้ม
เหลวจาก "สาคลี" (๖). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๕-๖): ๑๐๕-๑๑๖.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๑ก. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้ม
เหลวจาก "สาคลี" (๗). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๑-๒): ๕๘-๖๗.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๓ข. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (๘). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๓): ๖๐-๖๙.

โอวาท สุทธนารักษ์, ๒๕๓๓ค. การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง ประสบการณ์แห่งความสำเร็จและล้มเหลวจาก "สาคลี" (จบ). **วารสารสังคมพัฒนา**. (๔): ๕๙-๗๑.

Srisakra Vallibhotama, 1993. Nature and Rituals in the 12-Month Cycle: A Case Study of the 6th Month's Rituals. In **Man and Nature: A Cross-Cultural Perspective**. Bangkok: Chulalongkorn University Press, pp. 153-163.

Suthon Sukphisit, 27th January 1999. Keeping things together. **Bangkok Post: Outlook**: 1,4.

เอกสารอ้างอิง

รายงานการศึกษาเรื่อง การจัดการไฟฟ้าบ้านร่มโพธิ์ทอง อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดย RECOFTC

เอกสารข้อมูลเครือข่ายการเรียนรู้งานพัฒนาโดยองค์กรชุมชน เครือข่ายคณะกรรมการกลาง ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

เอกสารข้อมูลสภาตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

เอกสารบทเรียนการทำงานสนับสนุนองค์กรและเครือข่ายชาวบ้าน กรณี โครงการพัฒนาองค์กรชุมชน (คพอ.)

ภาคผนวก ก

เอกสารประกอบการสัมมนา

เอกสารประกอบการสังเกตการณ์เรื่องการพึ่งตนเองของชุมชน

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์		วันที่สัมภาษณ์
บ้านเลขที่	หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน
ตำบล	อำเภอ	จังหวัด

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

๑.๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

๑. อายุของผู้ให้สัมภาษณ์ ปี
๒. เพศ (๑) ชาย (๒) หญิง
๓. ผู้ให้สัมภาษณ์นับถือศาสนา (๑) พุทธ (๒) คริสต์ (๓) อิสลาม (๔) อื่นๆ (ระบุ).....
๔. ภูมิลำเนาเดิม (๑) ในชุมชนนี้ (๒) ในจังหวัดนี้ (๓) ภูมิภาคนี้ (๔) ภูมิภาคอื่น
๕. กรณีย้ายเข้ามาภายหลัง เป็นเวลา ปี
๖. สาเหตุการย้าย
- ๑) เหตุผลด้านการประกอบอาชีพและทรัพยากรการผลิต
- ๒) เหตุผลอื่น เช่น ย้ายตามครัวเรือน รับราชการ

๑.๒ ขนาดและลักษณะของครัวเรือน

๑. ลักษณะครอบครัว (๑) ครอบครัวเชิงเดี่ยว (๒) ครอบครัวเชิงขยาย
๒. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน คน

รายละเอียดครัวเรือน

คนที่	๑/ เพศ	อายุ (ปี)	๒/ การศึกษา	๓/ สถานะการทำงาน	๔/ สถานที่ทำงาน
๑	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๒	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๓	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๔	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๕	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๖	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๗	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๘	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๙	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
๑๐	(๑) (๒)		(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)

* รหัสผู้ให้สัมภาษณ์	๑/ =>	(๑) ชาย (๒) หญิง
	๒/ =>	(๑) ยังไม่ได้เรียน (๒) อนุบาล (๓) ประถมศึกษา (๔) มัธยมศึกษา/ปวช. (๕) อนุปริญญา/ปวส. (๖) ปริญญาตรีขึ้นไป (๗) ไม่ได้ศึกษา
	๓/ =>	(๑) ยังไม่ได้ทำ/เด็กเล็ก (๒) ช่วยงานการเกษตร/ศึกษา (เยาวชน) (๓) ทำงานแล้ว/วัยแรงงาน (๔) ว่างาน (๕) ไม่ได้ทำแล้ว/ผู้สูงอายุ
	๔/ =>	(๑) ในชุมชนนี้ (๒) จังหวัดนี้ (๓) ภูมิภาคนี้ (๔) ภูมิภาคอื่น (๕) กรุงเทพฯและปริมณฑล

ตอนที่ ๒ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ

๑. อาชีพหลัก (๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐) (๑๑) (๑๒) (๑๓) (๑๔)
(๑๕)

๒. อาชีพรอง (ตอบได้หลายข้อ) (๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐) (๑๑) (๑๒) (๑๓) (๑๔)
(๑๕)

* รหัสผู้ให้สัมภาษณ์	๑/ =>	(๑) ทำไร่ (๒) ทำนา (๓) ทำสวน (๔) ไร่สวนผสม (๕) หัตถกรรม (๖) ค้าขาย (๗) เลี้ยงสัตว์ (๘) รับจ้างทั่วไป (๙) ราชการ/รัฐวิสาหกิจ (๑๐) ประมง (๑๑) การท่องเที่ยว (๑๒) บริการ (๑๓) ลูกจ้างบริษัทเอกชน (๑๔) อื่นๆ (ระบุ).....
----------------------	-------	---

๓. ลักษณะการบริโภคและจำหน่ายผลิตภัณฑ์การเกษตร

(๑) บริโภคภายในครัวเรือนทั้งหมด (๒) ขายทั้งหมด (๓) เหลือจากการขายจึงบริโภค
(๔) เหลือจากการบริโภคจึงขาย (๕) อื่นๆ (ระบุ).....

๔. ความสม่ำเสมอของการทำงาน

(๑) มีงานทำตลอดทั้งปี (ข้ามไปข้อ ๖) (๒) ว่างานในบางช่วง (ตอบข้อ ๕)

๕. ในกรณีว่างงาน เกิดขึ้นในเดือน (ตอบได้หลายข้อ)

(๑) ๑ (๒) ๒ (๓) ๓ (๔) ๔ (๕) ๕ (๖) ๖ (๗) ๗ (๘) ๘ (๙) ๙ (๑๐) ๑๐ (๑๑) ๑๑ (๑๒) ๑๒

๖. การจ้างแรงงานภายนอกของครัวเรือน

(๑) ไม่มี (๒) มี จำนวน คน

๗. การเลือกประกอบอาชีพ

(๑) ตามบรรพบุรุษ (๒) ตามคำแนะนำของรัฐ/หน่วยราชการ (๓) ปฏิบัติตามผู้อื่น
(๔) เลือกเอง (๕) อื่นๆ (ระบุ).....

๘. เหตุผลในการเลือกประกอบอาชีพ (ตอบได้หลายข้อ)

(๑) ตามบรรพบุรุษ (๒) หน่วยงานราชการให้ความช่วยเหลือ
(๓) เห็นผู้อื่นทำแล้วได้ผลดี (๔) เหมาะสมกับทรัพยากรและสภาพแวดล้อม
(๕) เหมาะกับความรู้ความสามารถ (๖) อื่นๆ (ระบุ).....

๙. รายได้ของครัวเรือน บาท/ปี
๑๐. รายจ่ายของครัวเรือน บาท/ปี
๑๑. แหล่งรายจ่ายที่สำคัญ (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) ลงทุนการเกษตร (๒) ลงทุนการค้า (๓) ค่าเล่าเรียนบุตร
- (๔) บัณฑิต (๕) สิ่งอำนวยความสะดวก (๖) อื่นๆ (ระบุ)
๑๒. ภาวะหนี้สินในปัจจุบัน
- (๑) ไม่มีหนี้สิน (ข้ามไปข้อ ๑๕) (๒) มีจำนวน บาท (ตอบข้อต่อไป)
๑๓. กรณีมีหนี้สิน แนวโน้มหนี้สิน
- (๑) สามารถชำระคืนภายในปีนี้ (๒) ภายในไม่เกิน ๕ ปีนี้
- (๓) สามารถชำระคืนแต่นานเกิน ๕ ปี (๔) ไม่สามารถชำระคืน
๑๔. แหล่งหนี้สินที่สำคัญ (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑)ญาติ/เพื่อนบ้าน (๒) แหล่งเงินทุนในชุมชน (๓) สหกรณ์/ธนาคารเพื่อการเกษตร
- (๔) สถาบันการเงินอื่น (๕) อื่นๆ (ระบุ)
๑๕. การออมในปัจจุบัน
- (๑) ไม่มีเงินออม (ข้ามไปข้อ ๑๗) (๒) มีเงินออม (ตอบข้อต่อไป)
๑๖. แหล่งเงินออมที่สำคัญ (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) เก็บไว้กับตนเอง (๒) กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน (๓) สถาบันการเงิน (๔) อื่นๆ (ระบุ).....
๑๗. ความช่วยเหลือจากองค์กรชาวบ้าน (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) ให้คำแนะนำในการประกอบอาชีพ (๒) ให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน
- (๓) ช่วยจัดหาวัสดุอุปกรณ์การผลิต (๔) ช่วยเหลือด้านการตลาด
- (๕) ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือใดๆ (๖) อื่นๆ (ระบุ)
๑๘. ลักษณะเด่นขององค์กรชาวบ้าน (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) ผู้นำมีประสิทธิภาพ (๒) สมาชิกมีประสิทธิภาพ (๓) ความสามัคคีภายในกลุ่ม
- (๔) สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน (๕) ได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก
- (๖) ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน (๗) อื่นๆ (ระบุ)
๑๙. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) ความเพียงพอของสินค้าและบริการในชุมชน (๒) ขาดอำนาจในการต่อรองราคาสินค้า
- (๓) ขาดอำนาจในการต่อรองราคาปัจจัยการผลิต (๔) การผลิตไม่มีประสิทธิภาพ
- (๕) ปัญหาด้านหนี้สิน (๖) การว่างงานนอกฤดูกาลผลิต
- (๗) การรับรู้ข่าวสารด้านการผลิตล่าช้า/ไร้ประสิทธิภาพ (๘) ไม่มีปัญหาใดๆ
- (๙) อื่นๆ (ระบุ)

ตอนที่ ๓ การพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรม

๑. ผู้นำที่สำคัญของชุมชนนี้ (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) กำนัน (๒) ผู้ใหญ่บ้าน (๓) ผู้นำในการพัฒนาชุมชน (๔) พระ/นักบวช

- (๕) ครู/อาจารย์ (๖) NGOs (๗) เจ้าหน้าที่ของรัฐ (๘) อื่นๆ (ระบุ)
๒. ท่านมีความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนอย่างไร
- (๑) ดีมาก (๒) ดี (๓) ปานกลาง (๔) น้อย (๕) ไม่มี
๓. ความสามารถในการแก้ปัญหาของผู้นำชุมชน
- (๑) ดีมาก (๒) ดี (๓) ปานกลาง (๔) น้อย (๕) ไม่มี
๔. คุณลักษณะของผู้นำชุมชน (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) มีคุณธรรม (๒) มีคุณภาพ (๓) สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนได้
(๔) มีความคิดริเริ่มในงานพัฒนา (๕) เป็นผู้กว้างขวาง (๖) อื่นๆ (ระบุ)
๕. การแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนท่านมีส่วนรับทราบมากน้อยเพียงไร
- (๑) รับทราบผ่านที่ประชุมของหมู่บ้าน (๒) จากเสียงตามสาย/ป้ายประชาสัมพันธ์/เพื่อนบ้าน
(๓) ทราบเฉพาะในคณะกรรมการหมู่บ้าน (๔) อื่นๆ (ระบุ)
๖. ลักษณะการแก้ปัญหาและการกำหนดแนวทางในการพัฒนาร่วมกันของชุมชน
- (๑) ไม่เคยคุยกันในเรื่องเหล่านี้ (๒) ปฏิบัติตามคำสั่งและแนวทางของรัฐ/NGOs
(๓) ทราบแนวทางในเฉพาะกลุ่มคน (๔) ปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างผู้นำและชาวบ้าน
๗. ภาพรวมของการช่วยเหลือจากองค์กรหรือส่วนราชการภายนอกชุมชนเมื่อเกิดปัญหา
- (๑) ดีมาก (๒) ปานกลาง (๓) น้อย (๔) ไม่ตรงตามความต้องการ (๕) ไม่ให้ความช่วยเหลือ
๘. ความสามัคคีของชุมชน
- (๑) ดีมาก (๒) ปานกลาง (๓) น้อย
๙. ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) ปัญหาด้านปริมาณและคุณภาพการศึกษา (๒) ขาดการสานต่อและสืบทอดทางวัฒนธรรมที่ดี
(๓) ขาดการเรียนรู้/ภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อน (๔) ปัญหาคุณภาพและคุณธรรมของผู้นำชุมชน
(๕) อิทธิพลการขยายตัวของเมือง/ธุรกิจ (๖) ปัญหาการกระจุกตัวของข่าวสารในชุมชน
(๗) ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ (๘) ได้รับความช่วยเหลือไม่ตรงตามความต้องการ
(๙) ขาดความสามัคคีภายในชุมชน (๑๐) ไม่มีปัญหาใดๆ
(๑๑) อื่นๆ (ระบุ)

ตอนที่ ๔ การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๑. การถือครองและการใช้ที่ดิน

แปลง ที่	๑/ ลักษณะการถือครอง	เนื้อที่ (ไร่)	๒/ การใช้ประโยชน์	๓/ หลักฐานการถือครอง
๑	(๑) (๒) (๓) (๔)		(๑) (๒) (๓) (๔)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐)
๒	(๑) (๒) (๓) (๔)		(๑) (๒) (๓) (๔)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐)
๓	(๑) (๒) (๓) (๔)		(๑) (๒) (๓) (๔)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐)
๔	(๑) (๒) (๓) (๔)		(๑) (๒) (๓) (๔)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐)

* รหัสผู้ให้สัมภาษณ์	๑/ =>	(๑) ที่ดินของตนเอง (๒) เช้ามา (๓) เข้าทำเปล่า (๔) อื่นๆ (ระบุ).....
	๒/ =>	(๑) เพาะปลูก/แหล่งน้ำ (๒) ที่พักอาศัย (๓) ที่ว่างเปล่า (๔) อื่นๆ.....
	๓/ =>	(๑) ไม่มี (๒) โฉนด (๓) นส.๓ก (๔) นส.๓ (๕) นค.๑ (๖) ภ.บ.ท.๕ (๗) สปก. (๘) สค.๑ (๙) ใบฉับบจอง (๑๐) อื่นๆ (ระบุ).....

๒. ความเพียงพอของที่ทำกิน

- (๑) เพียงพอ (๒) ไม่เพียงพอ

๓. คุณภาพของทรัพยากรดิน

- (๑) ดินมีคุณภาพดี (๒) มีปัญหาดินเปรี้ยว/ดินเค็ม/ดินจืด (๓) ดินเสียจากการเพาะปลูก

๔. แหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ และน้ำเพื่อการเกษตร

ประเภท	๑/ แหล่งน้ำสำคัญ	๒/ ความเพียงพอ	๓/ คุณภาพ
น้ำดื่ม	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐) (๑๑)	(๑) (๒) (๓) (๔)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
น้ำใช้	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐) (๑๑)	(๑) (๒) (๓) (๔)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)
น้ำการเกษตร	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕) (๖) (๗) (๘) (๙) (๑๐) (๑๑)	(๑) (๒) (๓) (๔)	(๑) (๒) (๓) (๔) (๕)

* รหัสผู้ให้สัมภาษณ์	๑/ =>	(๑) น้ำฝน (๒) น้ำผิวดิน (๓) บ่อบาดาล (๔) คลองชลประทาน (๕) บ่อ/สระ (๖) คลอง (๗) อ่างเก็บน้ำ (๘) แม่น้ำ (๙) น้ำประปา (๑๐) น้ำบรรจุขวด (๑๑) อื่นๆ (ระบุ).....
	๒/ =>	(๑) เพียงพอ (๒) ไม่พอ มีปัญหาน้อย (๓) ไม่พอ มีปัญหาปานกลาง (๔) มีปัญหามาก
	๓/ =>	(๑) ดี (๒) ช่นตามธรรมชาติ (๓) น้ำกร่อย (๔) น้ำเสีย (๕) อื่นๆ

๕. ท่านมีการวางแผนการ/การจัดการการใช้ทรัพยากรอย่างไร (ตอบได้หลายข้อ)

- (๑) ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ ไม่ต้องดูแลหรือจัดการเพิ่มเติม
 (๒) การปลูกพืชหมุนเวียน หรือปลูกแบบผสมผสาน เพื่อรักษาคุณภาพของดิน
 (๓) จัดระบบชลประทานหรือวางแผนการใช้น้ำ (๔) ลดการใช้สารเคมีเพื่อป้องกันหน้าดินเสื่อมสภาพ
 (๕) อยู่ระหว่างศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม (๖) ไม่ได้ทำอะไรเพิ่มเติม (๗) อื่นๆ (ระบุ)

๖. เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้

- (๑) ไม่มีทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน (๒) มีแต่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม
 (๓) มีแต่ปริมาณน้อยเกินไป (๔) มีเพียงพอทั้งปริมาณและคุณภาพ

๗. ปัญหาในด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (ตอบได้หลายข้อ)

- (๑) ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร (๒) ภัยธรรมชาติ (๓) ทรัพยากรขาดคุณภาพ
 (๔) ทรัพยากรเสื่อมสภาพจากการใช้งาน (๕) ความสมดุลของระบบนิเวศเสียไป
 (๖) ขาดประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร (๗) ไม่มีปัญหาใดๆ (๘) อื่นๆ (ระบุ).....

ตอนที่ ๕ การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี

๑. ปัจจัยในการเลือกใช้เทคโนโลยีในการผลิต เช่น วัสดุอุปกรณ์/รูปแบบทางการผลิต (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) ใช้สืบทอดกันมา (๒) ตามคำแนะนำของทางราชการ/องค์กรภายนอก
(๓) เลือกตามผู้ที่ใช้แล้วได้ผลดี (๔) เลือกรูปแบบที่เหมาะสมกับการผลิตของตน
(๕) ราคาถูก (๖) สะดวกในการจัดหา (๗) อื่นๆ (ระบุ).....
๒. การจัดหาหรือจัดทำวัสดุอุปกรณ์ตามแนวทางการผลิตของตน
- (๑) จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น (๒) พอลหาได้แต่ไม่ถนัดนัก
(๓) ต้องจัดหาจากแหล่งห่างไกล (๔) อื่นๆ (ระบุ).....
๓. ระดับราคาของวัสดุอุปกรณ์หรือที่ใช้ในการผลิต
- (๑) ราคาถูก หรือสร้างขึ้นเองได้ (๒) ราคาค่อนข้างสูง แต่พอจัดหาได้จากเงินทุนของตนเอง
(๓) ราคาสูงมาก ต้องกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนอื่น (๔) อื่นๆ (ระบุ).....
๔. ด้านความสามารถในการใช้และบำรุงรักษาเทคโนโลยี
- (๑) ดำเนินการได้ด้วยตนเอง/ชุมชนทั้งหมด (๒) ดำเนินการได้ด้วยตนเอง/ชุมชนเกือบทั้งหมด
(๓) ดำเนินการได้บางส่วน (๔) ไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง/ชุมชน
๕. ประสิทธิภาพของเทคโนโลยี
- (๑) มีประสิทธิภาพสูง (๒) ปริมาณสูงแต่คุณภาพต่ำ (๓) ปริมาณต่ำแต่คุณภาพสูง
(๔) ต้องปรับปรุงเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต (๕) อื่นๆ (ระบุ).....
๖. การปรับปรุง เปลี่ยนแปลงประสิทธิภาพของเทคโนโลยี
- (๑) เหมาะสมอยู่แล้วไม่ต้องการปรับปรุงใดๆ (๒) อยู่ระหว่างศึกษา/ดำเนินการโดยตนเอง
(๓) อยู่ระหว่างศึกษา/ดำเนินการจากภายนอก (๔) ต้องการปรับปรุงแต่ไม่สามารถดำเนินการใดๆ
๗. ความช่วยเหลือจากหน่วยงานนอกชุมชนในด้านของเทคโนโลยี
- (๑) ไม่มีการช่วยเหลือใดๆ (๒) มีการช่วยเหลือแต่ไม่เหมาะสมกับสภาพของชุมชน
(๓) เหมาะสมแต่ต้องพัฒนาเพิ่มเติม (๔) เหมาะสมดีแล้ว
๘. ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้เทคโนโลยี (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของชุมชนสูง (๒) ต้นทุนการผลิตสูงเพิ่มภาระหนี้สิน
(๓) มีเวลาอยู่ร่วมกับครอบครัวมากขึ้น (๔) ต้องทำงานมากขึ้น มีเวลาน้อยลง
(๕) ช่วยลดมลพิษทางอากาศ ดิน น้ำ (๖) ต้องลงทุนเพิ่มเติมในการรักษาคุณภาพ ดิน น้ำ
(๗) สภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น (๘) มีแนวโน้มเป็นผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม
(๙) อื่นๆ (ระบุ)
๙. ปัญหาด้านเทคโนโลยี (ตอบได้หลายข้อ)
- (๑) ประเภทเทคโนโลยีไม่เหมาะสม (๒) ต้องปรับปรุงด้านปริมาณ/คุณภาพการผลิต
(๓) ยากลำบากในการจัดหา (๔) มีระดับราคาแพง
(๕) ผลกระทบด้านลบต่อเศรษฐกิจ (๖) ผลกระทบด้านลบต่อสังคม
(๗) ผลกระทบด้านลบต่อทรัพยากร (๘) ผลกระทบด้านลบต่อสิ่งแวดล้อม
(๙) ไม่มีปัญหาใดๆ (๑๐) อื่นๆ (ระบุ).....

ตอนที่ ๖ การฟังตนเองด้านจิตใจ

๑. ท่านพอใจในสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบันหรือไม่

(๑) พอใจ ไม่ต้องการปรับปรุง	(๒) พอใจ ต้องการปรับปรุง
(๓) ไม่พอใจ ต้องการปรับปรุง	(๔) ไม่พอใจ ไม่ต้องการปรับปรุง

๒. กรณีที่ต้องการปรับปรุง ประกอบด้วยปัจจัยด้าน (ตอบได้หลายข้อ)

(๑) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ (อาชีพ รายได้)	(๒) ปัจจัยทางสังคม
(๓) ปัจจัยด้านทรัพยากร (ปริมาณ คุณภาพ)	(๔) ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม
(๕) ปัจจัยด้านการเมืองการปกครอง	(๖) อื่นๆ (ระบุ).....

๓. กรณีที่ต้องการปรับปรุง การแก้ปัญหาคือ (ตอบได้หลายข้อ)

(๑) พยายามแก้ปัญหาด้วยตนเอง/ครอบครัว	(๒)ปรึกษากับเพื่อนบ้านที่สนิทสนม
(๓) ปรึกษารือกับผู้นำในชุมชน	(๔) ปรึกษารือร่วมกันภายในชุมชน
(๕) เรียนรู้วิธีการจากกลุ่มเครือข่ายต่างๆ	(๖) ขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการ
(๗) ขอความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชน	(๘) ไม่ทราบจะปรับปรุงอย่างไร
(๙) ย้ายถิ่น	

ภาคผนวก ข

ตารางแสดงผลการพึงตนเองของครัวเรือน

กล่าวนำ

ตารางแสดงผลการเก็บรวบรวมข้อมูล เรื่องการพึ่งตนเองของครัวเรือน โดยอาศัยเอกสารประกอบการสัมภาษณ์ ดังแสดงในภาคผนวก ก จัดแบ่งออกเป็น ๖ หมวด ตามกรอบการศึกษาการพึ่งตนเอง (ประกอบด้วย การพึ่งตนเองใน ๕ ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ และ ด้านสังคมและวัฒนธรรม รวมอีก ๑ ประเด็น คือ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ รวมทั้งสิ้น ๖ หมวด) ในแต่ละประเด็น ศึกษาตามกรอบการศึกษาในเรื่องการพึ่งตนเองดังแสดงรายละเอียดในบทที่ ๒

ตารางแสดงผลในแต่ละตาราง มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงผลการศึกษาในแต่ละตัวชี้วัด โดยจัดเรียงรูปแบบการนำเสนอตามกรอบการศึกษา ซึ่งแตกต่างจากการจัดเรียงในเอกสารประกอบการสัมภาษณ์ ที่เน้นความสะดวกในการรวบรวมข้อมูลเป็นหลัก

รายละเอียดของตารางในแต่ละประเด็น เป็นดังนี้

- ๑) ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป รายละเอียดใน ตาราง ข๑
- ๒) ตอนที่ ๒ ด้านเทคโนโลยี รายละเอียดใน ตาราง ข๒-๑ ถึง ข๒-๖
- ๓) ตอนที่ ๓ ด้านเศรษฐกิจ รายละเอียดใน ตาราง ข๓-๑ ถึง ข๓-๘
- ๔) ตอนที่ ๔ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ รายละเอียดใน ตาราง ข๔-๑ ถึง ข๔-๔
- ๕) ตอนที่ ๕ ด้านจิตใจ รายละเอียดใน ตาราง ข๕
- ๖) ตอนที่ ๖ ด้านสังคมและวัฒนธรรม รายละเอียดใน ตาราง ข๖-๑ ถึง ข๖-๗

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

ตาราง ข๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์		(ร้อยละ)					
		โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่มโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)		๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
อายุของผู้ให้สัมภาษณ์ (ปี)		๕๐	๔๗	๔๕	๔๖	๔๔	๔๕
เพศ	ชาย	๔๐.๐๐	๔๘.๗๕	๓๔.๐๐	๕๒.๘๐	๖๑.๖๗	๔๑.๖๗
	หญิง	๖๐.๐๐	๕๑.๒๕	๖๖.๐๐	๔๗.๒๐	๓๘.๓๓	๕๘.๓๓
ศาสนา	พุทธ	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๙๙.๑๗
	อิสลาม						๐.๘๓
ภูมิลำเนาเดิม							
	ในชุมชนนี้	๗๒.๕๐	๘๖.๒๕	๗๒.๐๐	๙๒.๘๐	๑.๖๗	๘๘.๓๓
	ในจังหวัดนี้	๑๒.๕๐	๓.๗๕	๑๔.๐๐	๓.๒๐	๑๑.๖๗	๑๐.๐๐
	ภูมิภาคนี้	๑๒.๕๐	๖.๒๕	๑๔.๐๐	๒.๘๐	๓๓.๓๓	๐.๘๓
	ภูมิภาคอื่น	๒.๕๐	๓.๗๕		๑.๒๐	๕๓.๓๓	๐.๘๓
กรณีย้ายเข้ามาภายหลัง (ครัวเรือน)		๑๑	๑๑	๑๔	๑๘	๕๙	๑๔
	เป็นเวลา (ปี)	๒๑.๔๕	๘.๘๘	๒๕.๐๐	๑๙.๓๕	๑๕.๐๕	๑๗.๘๖
สาเหตุ	เหตุผลด้านการประกอบอาชีพ	๒๗.๒๗	๖๓.๖๔	๒๑.๔๓	๑๑.๑๑	๙๔.๙๒	๑๔.๒๙
	เหตุผลอื่น เช่น ย้ายตามครอบครัว	๗๒.๗๓	๓๖.๓๖	๗๘.๕๗	๘๘.๘๘	๕.๐๘	๘๕.๗๑
	ครัว						

ตอนที่ ๒ ด้านเทคโนโลยี

ตาราง ข๒-๑ ความสามารถในการเลือกใช้เทคโนโลยี

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	รมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ปัจจัยในการเลือกใช้เทคโนโลยี (นับซ้ำ)						
ใช้สืบต่อกันมา	๔๗.๕๐	๔๕.๐๐	๖๔.๐๐	๓๒.๘๐	๒๖.๖๗	๕๓.๓๓
ตามคำแนะนำทางการ/องค์กรภายนอก	๕.๐๐	๕.๐๐	๒.๐๐	๘.๐๐	๓.๓๓	๑.๖๗
เลือกตามผู้ที่ใช้แล้วได้ผลดี	๔๒.๕๐	๒๗.๕๐	๔๔.๐๐	๔๒.๐๐	๔๓.๓๓	๓๗.๕๐
รูปแบบที่เหมาะสมกับการผลิต	๒๗.๕๐	๓๓.๗๕	๑๘.๐๐	๓๐.๘๐	๔๖.๖๗	๒๓.๓๓
ราคาถูก	๒.๕๐	๑๗.๕๐	๑๘.๐๐	๗.๖๐	๒๑.๖๗	๑๖.๖๗
สะดวกในการจัดหา	๑๕.๐๐	๑๘.๗๕	๒๒.๐๐	๑๗.๖๐	๔๘.๓๓	๑๗.๕๐

ตาราง ข๒-๒ ความสามารถในการจัดหาหรือจัดทำ

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	รมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
การจัดหาหรือจัดทำวัสดุอุปกรณ์การผลิต						
จัดหาได้ง่ายในท้องถิ่น	๗๗.๕๐	๖๐.๐๐	๙๔.๐๐	๗๔.๘๐	๖๖.๖๗	๘๕.๐๐
พอหาได้แต่ไม่ถนัดนัก	๒๒.๕๐	๓๕.๐๐	๖.๐๐	๑๘.๔๐	๒๖.๖๗	๑๐.๐๐
ต้องจัดหาจากแหล่งห่างไกล		๕.๐๐		๖.๘๐	๖.๖๗	๕.๐๐
ระดับราคาของวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิต						
ราคาถูก หรือสร้างขึ้นมาเองได้	๑๕.๐๐	๔๘.๗๕	๕๔.๐๐	๓๖.๐๐	๓๕.๐๐	๖๘.๓๓
ราคาค่อนข้างสูง แต่พอจัดหาได้จากเงิน ของตนเอง	๗๐.๐๐	๔๗.๕๐	๔๐.๐๐	๕๐.๔๐	๔๕.๐๐	๒๙.๑๗
ราคาสูงมาก ต้องกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนอื่น	๑๕.๐๐	๓.๗๕	๖.๐๐	๑๓.๖๐	๒๐.๐๐	๒.๕๐

ตาราง ข๒-๓ ความสามารถในการควบคุมเทคโนโลยี

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ความสามารถในการบำรุงรักษาเทคโนโลยี						
ดำเนินการได้ด้วยชุมชนทั้งหมด	๗๒.๕๐	๖๓.๗๕	๗๒.๐๐	๕๕.๖๐	๒๘.๓๓	๘๓.๓๓
ดำเนินการได้ด้วยชุมชนเกือบทั้งหมด	๒๗.๕๐	๒๖.๒๕	๘.๐๐	๒๒.๐๐	๓๘.๓๓	๓.๓๓
ดำเนินการได้บางส่วน		๘.๗๕	๑๘.๐๐	๑๒.๔๐	๒๕.๐๐	๕.๘๓
ไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยชุมชน		๑.๒๕	๒.๐๐	๑๐.๐๐	๘.๓๓	๗.๕๐
ประสิทธิภาพของเทคโนโลยี						
มีประสิทธิภาพสูง	๘๗.๕๐	๖๖.๒๕	๖๒.๐๐	๖๑.๒๐	๕๓.๓๓	๗๑.๖๗
ปริมาณสูงแต่คุณภาพต่ำ		๑๒.๕๐	๒.๐๐	๑๘.๔๐	๒๘.๓๓	๐.๘๓
ปริมาณต่ำแต่คุณภาพสูง	๒.๕๐	๓.๗๕	๓๔.๐๐	๒.๐๐		๑๐.๐๐
ต้องปรับปรุงเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ	๑๐.๐๐	๑๗.๕๐	๒.๐๐	๑๘.๔๐	๑๘.๓๓	๑๗.๕๐
การปรับปรุงประสิทธิภาพของเทคโนโลยี						
เหมาะสมอยู่แล้วไม่ต้องปรับปรุงใดๆ	๘๗.๕๐	๖๓.๗๕	๖๖.๐๐	๖๒.๐๐	๗๑.๖๗	๗๙.๑๗
อยู่ระหว่างศึกษา/ดำเนินการโดยตนเอง	๕.๐๐	๑๓.๗๕	๘.๐๐	๑๒.๐๐	๘.๓๓	๖.๖๗
อยู่ระหว่างศึกษา/ดำเนินการจากภายนอก	๒.๕๐	๑.๒๕		๕.๒๐	๑.๖๗	๐.๘๓
ไม่สามารถดำเนินการใดๆ	๕.๐๐	๒๑.๒๕	๒๖.๐๐	๒๐.๘๐	๑๘.๓๓	๑๓.๓๓

ตาราง ข๒-๔ ความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ความช่วยเหลือจากหน่วยงานนอกชุมชน						
ไม่มีความช่วยเหลือใดๆ	๗๒.๕๐	๗๗.๕๐	๖๔.๐๐	๗๔.๐๐	๕๓.๓๓	๗๑.๖๗
มีการช่วยเหลือแต่ไม่เหมาะกับชุมชน	๕.๐๐	๘.๗๕	๘.๐๐	๙.๖๐	๑๖.๖๗	๕.๘๓
เหมาะสมแต่ต้องพัฒนาเพิ่มเติม	๒๐.๐๐	๑๐.๐๐	๒๐.๐๐	๑๒.๔๐	๒๖.๖๗	๑๙.๑๗
เหมาะสมดีแล้ว	๒.๕๐	๓.๗๕	๘.๐๐	๔.๐๐	๓.๓๓	๓.๓๓

ตาราง ข๒-๕ ผลกระทบและปัญหาการใช้เทคโนโลยี

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูน	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้เทคโนโลยี (นับซ้ำ)						
เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจของชุมชน	๓๗.๕๐	๓๑.๒๕	๘.๐๐	๑๕.๖๐	๖.๖๗	๑๐.๘๓
ต้นทุนการผลิตสูงเพิ่มภาระหนี้สิน	๓๕.๐๐	๑๗.๕๐	๓๖.๐๐	๒๓.๖๐	๔๓.๓๓	๙.๑๗
มีเวลาอยู่ร่วมกับครอบครัวมากขึ้น	๓๕.๐๐	๘.๗๕	๑๔.๐๐	๒๑.๖๐	๑๓.๓๓	๑๘.๓๓
ต้องทำงานมากขึ้น มีเวลาน้อยลง	๒๒.๕๐	๑๘.๗๕	๒.๐๐	๑๐.๔๐	๒๕.๐๐	๑๕.๐๐
ช่วยถนอมทรัพยากรการผลิต ดิน น้ำ	๒.๕๐			๖.๘๐	๑๑.๖๗	๑๕.๘๓
ต้องลงทุนเพิ่มเติมในการรักษาคุณภาพ ดิน น้ำ	๔๐.๐๐	๑๗.๕๐	๑๐.๐๐	๒๓.๒๐	๑๘.๓๓	
สภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น	๗.๕๐	๕.๐๐	๒.๐๐	๔.๔๐	๕.๐๐	๒๙.๑๗
มีแนวโน้มเป็นผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม	๒๗.๕๐	๒๑.๒๕	๘.๐๐	๑๘.๘๐	๘.๓๓	๔.๑๗
เป็นผลเสียต่อสุขภาพ					๓.๓๓	
ไม่มีผลกระทบ	๒.๕๐	๒๖.๒๕	๓๔.๐๐	๑๕.๒๐	๑๖.๖๗	๑๗.๕๐
ปัญหาด้านเทคโนโลยี (นับซ้ำ)						
ประเภทเทคโนโลยีไม่เหมาะสม	๕.๐๐	๓.๗๕	๖.๐๐	๒.๘๐	๑.๖๗	
ต้องปรับปรุงปริมาณ/คุณภาพการผลิต	๑๒.๕๐	๑๖.๒๕	๖.๐๐	๑๔.๘๐	๑๓.๓๓	๕.๐๐
ยากลำบากในการจัดหา		๗.๕๐		๔.๐๐	๑๖.๖๗	๒.๕๐
มีระดับราคาแพง	๗๒.๕๐	๒๒.๕๐	๓๘.๐๐	๒๘.๔๐	๓๓.๓๓	๘.๓๓
ผลกระทบด้านลบต่อเศรษฐกิจ	๕.๐๐	๑๒.๕๐	๘.๐๐	๒.๔๐	๕.๐๐	๑.๖๗
ผลกระทบด้านลบต่อสังคม		๑๒.๕๐	๘.๐๐	๘.๘๐	๑๐.๐๐	๐.๘๓
ผลกระทบด้านลบต่อทรัพยากร	๑๕.๐๐	๑๒.๕๐	๑๒.๐๐	๒๙.๖๐	๒๖.๖๗	๓.๓๓
ผลกระทบด้านลบต่อสิ่งแวดล้อม	๒๕.๐๐	๑๗.๕๐	๑๖.๐๐	๑๖.๔๐	๕.๐๐	๕.๐๐
เป็นผลเสียต่อสุขภาพ					๓.๓๓	
ไม่มีปัญหาใดๆ	๑๒.๕๐	๔๒.๕๐	๒๘.๐๐	๓๘.๐๐	๔๓.๓๓	๗๕.๘๓

ตอนที่ ๓ ด้านเศรษฐกิจ

ตาราง ข๓-๑ อาชีพหลักและอาชีพรองของครัวเรือน

(ร้อยละ)

		โพธิ์ศรี เจริญ	สาครี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)		๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
อาชีพหลัก	ทำไร่	๒.๕๐		๘.๐๐	๗๙.๒๐	๗๐.๐๐	
	ทำนา	๖๐.๐๐	๑๘.๗๕	๗๒.๐๐	๒.๘๐	๑.๖๗	๐.๘๓
	ทำสวน	๑๕.๐๐	๑.๒๕	๑๐.๐๐	๕.๒๐	๑.๖๗	๙๐.๐๐
	ไถ่สวนผสม		๓.๗๕		๐.๔๐		๐.๘๓
	หัตถกรรม				๐.๔๐		๐.๘๓
	ค้าขาย	๑๒.๕๐	๒๗.๕๐	๒.๐๐	๓.๒๐	๕.๐๐	๔.๑๗
	เลี้ยงสัตว์		๑.๒๕		๐.๔๐		
	รับจ้างทั่วไป	๑๐.๐๐	๑๘.๗๕		๔.๐๐	๑๘.๓๓	๐.๘๓
	ราชการ/รัฐวิสาหกิจ		๑๒.๕๐	๔.๐๐	๒.๐๐	๑.๖๗	๐.๘๓
	ลูกจ้างบริษัทเอกชน		๑๐.๐๐	๒.๐๐	๐.๘๐		
	ปลูกผักปลอดสารพิษ			๒.๐๐	๐.๔๐	๑.๖๗	
	เกษียณ/ไม่ทำงานแล้ว		๖.๒๕		๐.๔๐		๐.๘๓
	บริการ						๐.๘๓
	เก็บของป่าขาย				๐.๘๐		
อาชีพรอง (นับซ้ำ)	ทำไร่	๕.๐๐			๐.๔๐	๕.๐๐	
	ทำนา		๑.๒๕	๒.๐๐	๖๔.๔๐	๓๓.๓๓	๐.๘๓
	ทำสวน	๑๒.๕๐	๕.๐๐	๒.๐๐	๕.๖๐	๑.๖๗	๑.๖๗
	ไถ่สวนผสม		๑.๒๕	๖.๐๐	๐.๔๐	๕.๐๐	
	หัตถกรรม	๒.๕๐	๒.๕๐	๒.๐๐	๐.๔๐	๑.๖๗	๕.๘๓
	ค้าขาย	๗.๕๐	๖.๒๕		๖.๘๐	๕.๐๐	๑๕.๐๐
	เลี้ยงสัตว์	๑๒.๕๐	๑.๒๕		๑๔.๐๐	๑๓.๓๓	๑.๖๗
	รับจ้างทั่วไป	๔๗.๕๐	๑๓.๗๕	๓๒.๐๐	๘.๘๐	๔๑.๖๗	๒๕.๘๓
	ราชการ/รัฐวิสาหกิจ		๑.๒๕		๐.๔๐		๐.๘๓
	บริการ		๒.๕๐	๒.๐๐	๐.๘๐		
	ลูกจ้างบริษัทเอกชน		๑.๒๕	๖.๐๐	๑.๒๐		
	ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม			๕๔.๐๐		๑.๖๗	
	การท่องเที่ยว						๒.๕๐
	เก็บของป่าขาย				๑.๒๐		

ตาราง ข๓-๒ รายได้ รายจ่ายของครัวเรือน

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ทอง	คีรีวง
รายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือน (บาท)	๓๗๒,๖๒๘	๑๓๙,๒๖๘	๕๐,๘๗๘	๔๔,๒๘๕	๖๕,๕๕๗	๕๙,๒๕๐
ไม่เกิน ๑๕,๐๐๐		๑.๒๕	๑๒.๐๐	๒๔.๘๐		๖.๖๗
๑๕,๐๐๑ - ๓๐,๐๐๐	๕.๐๐	๖.๒๕	๒๘.๐๐	๓๓.๖๐	๓๑.๖๗	๒๕.๐๐
๓๐,๐๐๑ - ๕๐,๐๐๐	๑๐.๐๐	๑๐.๐๐	๑๘.๐๐	๑๘.๐๐	๒๖.๖๗	๓๕.๐๐
๕๐,๐๐๑ - ๑๐๐,๐๐๐	๓๐.๐๐	๒๘.๗๕	๓๔.๐๐	๑๕.๒๐	๓๑.๖๗	๒๑.๖๗
๑๐๐,๐๐๑ - ๒๐๐,๐๐๐	๑๗.๕๐	๓๓.๗๕	๘.๐๐	๕.๖๐	๖.๖๗	๑๐.๘๓
๒๐๐,๐๐๑ - ๕๐๐,๐๐๐	๒๕.๐๐	๒๐.๐๐		๒.๘๐	๑.๖๗	๐.๘๓
เกินกว่า ๕๐๐,๐๐๐	๑๐.๐๐				๑.๖๗	
รายจ่ายเฉลี่ยต่อปีของครัวเรือน	๒๙๖,๘๗๑	๑๑๐,๘๒๘	๔๒,๙๓๙	๓๖,๖๗๑	๕๙,๙๖๔	๔๙,๘๓๑
รายได้สุทธิเฉลี่ยต่อปี	๗๗,๖๙๙	๒๘,๔๔๐	๗,๙๓๙	๗,๖๑๔	๕,๕๙๒	๙,๔๑๙
แหล่งรายจ่ายที่สำคัญ (นับซ้ำ)						
ลงทุนการเกษตร	๕๗.๕๐	๒๗.๕๐	๘๐.๐๐	๗๘.๐๐	๗๖.๖๗	๕๐.๘๓
ลงทุนการค้า	๒๐.๐๐	๓๖.๒๕	๑๔.๐๐	๘.๐๐	๘.๓๓	๙.๑๗
ค่าเช่าเรียนบุตร	๓๕.๐๐	๒๗.๕๐	๒๖.๐๐	๒๔.๔๐	๔๕.๐๐	๕๕.๘๓
ปัจจัยสี่	๖๒.๕๐	๙๒.๕๐	๗๔.๐๐	๖๘.๐๐	๙๐.๐๐	๘๕.๘๓
สิ่งอำนวยความสะดวก	๑๐.๐๐	๗.๕๐	๔.๐๐	๓.๖๐	๓.๓๓	๙.๑๗

ตาราง ข๓-๓ สัมประสิทธิ์ชี้แสดงการกระจายรายได้

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ร้อยละของรายได้ที่ถือครองตามกลุ่มครัวเรือน (เรียงลำดับจากกลุ่มรายได้น้อยสู่รายได้มาก)						
ต่ำสุด ร้อยละ ๒๐ ของครัวเรือน	๒.๑๓	๕.๒๔	๕.๔๙	๔.๔๓	๖.๔๑	๖.๖๘
อันดับสอง ร้อยละ ๒๐ ของครัวเรือน	๓.๖๑	๑๑.๐๕	๙.๘๐	๘.๕๑	๑๐.๑๓	๑๑.๑๗
อันดับสาม ร้อยละ ๒๐ ของครัวเรือน	๗.๘๕	๑๖.๗๑	๑๖.๓๒	๑๒.๗๗	๑๔.๐๓	๑๔.๙๖
อันดับสี่ ร้อยละ ๒๐ ของครัวเรือน	๑๔.๓๖	๒๓.๙๓	๒๔.๙๕	๒๐.๕๕	๑๙.๕๐	๒๐.๕๓
สูงสุด ร้อยละ ๒๐ ของครัวเรือน	๗๒.๐๕	๔๓.๐๗	๔๓.๔๔	๕๓.๗๔	๔๙.๙๓	๔๖.๖๖
สัมประสิทธิ์ชี้แสดงการกระจายรายได้ (Gini Coefficient)	๐.๖๐๒	๐.๓๕๔	๐.๓๖๔	๐.๔๔๓	๐.๓๘๖	๐.๓๕๗

ตาราง ข๓-๔ ลักษณะการผลิตและการมีงานทำ

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่มโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ลักษณะครัวเรือนจำแนกตามอาชีพ						
ครัวเรือนเกษตร	๙๕.๐๐	๓๑.๒๕	๙๖.๐๐	๙๔.๐๐	๘๖.๖๗	๙๔.๑๗
ครัวเรือนนอกการเกษตร	๕.๐๐	๖๘.๗๕	๔.๐๐	๖.๐๐	๑๓.๓๓	๕.๘๓
การบริโภคและจำหน่ายผลิตภัณฑ์การเกษตร						
บริโภคภายในครัวเรือนทั้งหมด		๔.๐๐	๑๐.๔๒	๕.๑๑	๕.๗๗	๑.๗๗
ขายทั้งหมด	๗๘.๙๕	๖๔.๐๐	๔.๑๗	๘๗.๖๖	๙๐.๓๘	๔๗.๗๙
เหลือจากขายจึงบริโภค	๑๘.๔๒	๑๖.๐๐	๒๒.๙๒	๒.๕๕		๓๘.๙๔
เหลือจากบริโภคจึงขาย	๒.๖๓	๑๖.๐๐	๖๒.๕๐	๔.๖๘	๓.๘๕	๑๑.๕๐
ความสม่ำเสมอของการทำงาน						
มีงานทำตลอดทั้งปี	๗๗.๕๐	๘๗.๕๐	๕๐.๐๐	๖๒.๘๐	๕๑.๖๗	๖๗.๕๐
ว่างงานในบางช่วง (นอกฤดูการผลิต)	๒๒.๕๐	๑๒.๕๐	๕๐.๐๐	๓๗.๒๐	๔๘.๓๓	๓๒.๕๐

ตาราง ข๓-๕ ความเป็นอิสระในการประกอบอาชีพ

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่มโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
การเลือกประกอบอาชีพ						
ตามบรรพบุรุษ	๖๒.๕๐	๓๐.๐๐	๘๘.๐๐	๑๔.๘๐	๑๑.๖๗	๙๐.๐๐
ตามคำแนะนำของรัฐ/หน่วยราชการ	๒.๕๐			๘.๔๐	๓.๓๓	๑.๖๗
ปฏิบัติตามผู้อื่น	๗.๕๐	๗.๕๐	๒.๐๐	๔๒.๐๐	๒๘.๓๓	๘.๓๓
เลือกเอง	๒๗.๕๐	๖๒.๕๐	๑๐.๐๐	๓๔.๘๐	๕๕.๐๐	
สภาพเศรษฐกิจบังคับ					๑.๖๗	
เหตุผลในการเลือกประกอบอาชีพ (นับซ้ำ)						
ตามบรรพบุรุษ	๕๗.๕๐	๒๘.๗๕	๘๘.๐๐	๑๔.๐๐	๖.๖๗	๙๐.๐๐
หน่วยราชการให้ความช่วยเหลือ	๒.๕๐		๖.๐๐	๘.๔๐	๑.๖๗	๑๑.๖๗
เห็นผู้อื่นทำแล้วได้ผลดี	๒๕.๐๐	๒๗.๕๐	๑๖.๐๐	๕๕.๒๐	๓๓.๓๓	๑๓.๓๓
เหมาะสมกับทรัพยากร/สภาพแวดล้อม	๑๕.๐๐	๕.๐๐	๑๐.๐๐	๑๑.๒๐	๓๕.๐๐	๑๕.๐๐
เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ	๒.๕๐	๕๘.๗๕	๑๘.๐๐	๒๐.๘๐	๕๖.๖๗	

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาครสี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ภาวะหนี้สินในปัจจุบัน						
ไม่มีหนี้สิน	๔๗.๕๐	๔๐.๐๐	๓๐.๐๐	๔๒.๘๐	๒๖.๖๗	๓๘.๓๓
มีหนี้สิน	๕๒.๕๐	๖๐.๐๐	๗๐.๐๐	๕๗.๒๐	๗๓.๓๓	๖๑.๖๗
จำนวนเฉลี่ย (บาท)	๗๙,๑๔๓	๑๙๖,๙๑๗	๒๖,๕๔๓	๔๒,๒๑๓	๕๐,๗๐๕	๔๖,๗๗๗
แนวโน้มการชำระคืนหนี้สิน						
สามารถชำระคืนได้ในปีนี้	๕๗.๑๔	๑๘.๗๕	๓๑.๔๓	๓๑.๔๗	๕๒.๒๗	๒๙.๗๓
ชำระคืนได้ภายใน ๕ ปี	๒๓.๘๑	๔๗.๙๒	๕๗.๑๔	๕๓.๘๕	๒๙.๕๕	๖๐.๘๑
ชำระคืนได้ภายใน ๑๐ ปี	๑๙.๐๕	๓๓.๓๓	๘.๕๗	๑๔.๖๙	๑๕.๙๑	๘.๑๑
ไม่สามารถชำระคืนได้			๒.๘๖		๒.๒๗	๑.๓๕
กรณีมีหนี้สิน						
แหล่งเงินกู้ที่สำคัญ (นับซ้ำ)						
ญาติ/เพื่อนบ้าน	๔๗.๖๒	๔๓.๗๕	๒๐.๐๐	๔.๙๐	๒๗.๒๗	๒.๗๐
แหล่งเงินทุนในชุมชน	๑๔.๒๙	๑๐.๔๒	๒.๘๖	๕.๕๙	๑๘.๑๘	๕๙.๔๖
สหกรณ์/ธกส.	๓๘.๑๐	๔๗.๙๒	๘๕.๗๑	๙๐.๒๑	๕๐.๐๐	๖๗.๕๗
สถาบันการเงินอื่น	๔.๗๖	๖.๒๕		๑.๔๐		๑.๓๕
นายทุน		๒.๐๘	๒.๘๖	๐.๗๐	๒๒.๗๓	
การออมในปัจจุบัน						
ไม่มีเงินออม	๓๗.๕๐	๕๖.๒๕	๗๐.๐๐	๕๗.๒๐	๖๓.๓๓	๒๑.๖๗
มีเงินออม	๖๒.๕๐	๔๓.๗๕	๓๐.๐๐	๔๒.๘๐	๓๖.๖๗	๗๘.๓๓
กรณีมีเงินออม	๒๕	๓๕	๑๕	๑๐๗	๒๒	๙๔
แหล่งเงินออมที่สำคัญ (นับซ้ำ)						
เก็บไว้กับตนเอง	๑๖.๐๐	๑๗.๑๔	๖๖.๖๗	๑๔.๙๕	๑๓.๖๔	๓.๑๙
กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน	๔๐.๐๐	๒๘.๕๗		๔๐.๑๙	๕๐.๐๐	๘๑.๙๑
สถาบันการเงิน	๖๔.๐๐	๖๐.๐๐	๔๐.๐๐	๕๘.๘๘	๔๐.๙๑	๒๖.๖๐
ปล่อยกู้		๒.๘๖	๑๓.๓๓		๔.๕๕	๑.๐๖
สหกรณ์					๑๘.๑๘	

ตาราง ข๓-๗ ระดับการพัฒนาขององค์กรชาวบ้าน

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่มโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ความช่วยเหลือจากองค์กรชาวบ้าน (นับซ้ำ)						
ให้คำแนะนำในการประกอบอาชีพ	๔๐.๐๐	๒๕.๐๐	๖๐.๐๐	๓๐.๔๐	๒๘.๓๓	๓๕.๘๓
ให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน	๑๐.๐๐	๑๗.๕๐	๑๐.๐๐	๑๖.๘๐	๑๘.๓๓	๔๓.๓๓
ช่วยจัดหาวัสดุอุปกรณ์การผลิต	๗.๕๐	๘.๗๕	๒๔.๐๐	๖.๘๐	๒๓.๓๓	๑๐.๐๐
ช่วยเหลือด้านการตลาด	๑๐.๐๐	๗.๕๐	๑๖.๐๐	๖.๘๐	๑.๖๗	๙.๑๗
ดูแลรักษาทรัพยากร (ป่าไม้)				๐.๔๐	๑๐.๐๐	๓๓.๓๓
ไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆ	๕๐.๐๐	๕๘.๗๕	๓๔.๐๐	๕๖.๐๐	๔๐.๐๐	๕.๐๐
ลักษณะเด่นขององค์กรชาวบ้าน (นับซ้ำ)						
ผู้นำมีประสิทธิภาพ	๕๒.๕๐	๒๓.๗๕	๖๒.๐๐	๒๑.๖๐	๒๕.๐๐	๒๔.๑๗
สมาชิกมีประสิทธิภาพ	๔๐.๐๐	๑๒.๕๐	๒๘.๐๐	๑๑.๒๐	๖.๖๗	๒๖.๖๗
ความสามัคคีภายในกลุ่ม	๓๗.๕๐	๒๒.๕๐	๒๒.๐๐	๑๘.๘๐	๑๘.๓๓	๔๔.๑๗
สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน	๑๗.๕๐	๒๖.๒๕	๑๘.๐๐	๑๓.๒๐	๓๖.๖๗	๓๘.๓๓
ได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก	๑๒.๕๐	๓.๗๕	๑๐.๐๐	๕.๖๐	๘.๓๓	๑.๖๗
ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน	๑๗.๕๐	๓.๗๕	๔.๐๐	๐.๘๐	๑.๖๗	๓.๓๓
ไม่ทราบ	๒๗.๕๐	๒๕.๐๐	๑๘.๐๐	๕๓.๖๐	๓๘.๓๓	๒๔.๑๗
ไม่มีลักษณะเด่น		๒๑.๒๕		๐.๔๐		๐.๘๓

ตาราง ข๓-๘ ปัญหาด้านเศรษฐกิจของชุมชน

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่มโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ความเพียงพอของสินค้าและบริการ	๑๐.๐๐	๘.๗๕	๒๐.๐๐	๑๔.๔๐	๘.๓๓	๔.๑๗
ขาดอำนาจในการต่อรองราคาสินค้า	๓๗.๕๐	๑๕.๐๐	๑๘.๐๐	๓๗.๒๐	๕๖.๖๗	๓๓.๓๓
ขาดอำนาจต่อรองราคาปัจจัยการผลิต	๔๗.๕๐	๑๖.๒๕	๑๘.๐๐	๓๐.๐๐	๕๓.๓๓	๑๑.๖๗
การผลิตไม่มีประสิทธิภาพ	๒.๕๐	๑.๒๕	๔.๐๐	๒.๐๐		๑.๖๗
ปัญหาด้านหนี้สิน	๒๗.๕๐	๕๑.๒๕	๔๘.๐๐	๒๘.๔๐	๔๘.๓๓	๒๓.๓๓
การว่างงานนอกฤดูกาลผลิต	๗.๕๐	๕.๐๐	๑๔.๐๐	๑๒.๐๐	๒๕.๐๐	๑๕.๐๐
ข่าวสารการผลิตล่าช้า/ไร้ประสิทธิภาพ		๕.๐๐		๒.๐๐	๑.๖๗	
ปัญหาสืบเนื่องจากเศรษฐกิจขบเขา		๒๓.๗๕		๒.๘๐	๕.๐๐	
ไม่มีปัญหาใดๆ	๓๒.๕๐	๑๕.๐๐	๒๒.๐๐	๒๓.๖๐	๑๕.๐๐	๔๔.๑๗

ตอนที่ ๔ ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ตาราง ข๔-๑ การถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน (ร้อยละ)	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
การถือครองและการใช้ที่ดิน (ไร่/ครอบครัว)	๑๗.๖๓	๘.๕๖	๒๑.๗๐	๔.๗๑	๒๔.๒๕	๑๓.๖๘
ที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือน						
น้อยกว่า ๕ ไร่	๓๐.๐๐	๖๘.๗๕	๖.๐๐	๖๕.๖๐	๑๕.๐๐	๒๐.๘๓
มากกว่า ๕ ไร่ แต่ไม่เกิน ๑๕ ไร่	๒๐.๐๐	๑๐.๐๐	๓๘.๐๐	๓๒.๐๐	๔๕.๐๐	๔๔.๑๗
มากกว่า ๑๕ ไร่ แต่ไม่เกิน ๓๐ ไร่	๓๒.๕๐	๑๐.๐๐	๒๖.๐๐	๒.๐๐	๒๐.๐๐	๒๕.๐๐
มากกว่า ๓๐ ไร่ แต่ไม่เกิน ๕๐ ไร่	๑๕.๐๐	๘.๗๕	๒๘.๐๐	๐.๔๐	๘.๓๓	๘.๓๓
เกินกว่า ๕๐ ไร่	๒.๕๐	๒.๕๐	๒.๐๐		๑๑.๖๗	๑.๖๗
ลักษณะการถือครองที่ดิน						
ที่ดินของตนเอง	๗๓.๖๓	๖๐.๐๔	๙๒.๕๑	๗๒.๐๗	๗๐.๗๒	๖๘.๒๐
ที่เช่ามา	๒๖.๓๗	๓๙.๕๙	๗.๒๘	๒.๙๓	๒๖.๕๓	๐.๐๕
เช่าทำเปล่า		๐.๓๗	๐.๒๑	๒๕.๐๐	๒.๗๕	๓๑.๗๕
การใช้ประโยชน์						
เพาะปลูก/แหล่งน้ำ	๙๒.๒๓	๘๘.๖๓	๙๕.๘๙	๘๕.๑๐	๙๕.๑๒	๙๒.๘๐
ที่พักอาศัย	๗.๗๗	๙.๑๘	๓.๒๘	๑๔.๙๐	๔.๘๖	๗.๑๗
ที่ว่างเปล่า		๒.๑๙	๐.๘๓		๐.๐๒	๐.๐๓
หลักฐานการถือครอง						
ไม่มี	๒.๕๕	๘.๗๕	๐.๒๘	๒๘.๙๑	๒.๗๕	๒๓.๔๔
โฉนด	๙๖.๗๐	๘๗.๖๓	๗๓.๔๑	๑๒.๓๕		๐.๘๓
นส.๓ก	๐.๐๔	๐.๐๙	๕.๖๑	๑๔.๗๙		๘.๔๒
นส.๓	๐.๗๑	๐.๔๐	๒๑.๗๐	๑๓.๓๕		๑๐.๘๑
ภ.บ.ท.๕					๙๗.๒๓	๖.๒๒
สปก.		๑.๙๗		๐.๕๙		
สค.๑		๑.๑๗		๔.๕๙		๔๘.๗๕
นค.๑		๑.๑๗		๐.๔๒		๐.๕๕
ใบจับจอง				๗.๖๙	๐.๐๒	
สทก.				๑๗.๓๐	๐.๐๒	๐.๙๗

ตาราง ข๔-๑ (ต่อ)

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาครสี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ความเพียงพอของที่ทำกิน						
เพียงพอ	๗๗.๕๐	๖๕.๐๐	๗๔.๐๐	๖๕.๖๐	๓๖.๖๗	๖๗.๕๐
ไม่เพียงพอ	๒๒.๕๐	๓๕.๐๐	๒๖.๐๐	๓๔.๔๐	๖๓.๓๓	๓๒.๕๐
คุณภาพของทรัพยากรดิน						
ดินมีคุณภาพดี	๘๐.๐๐	๑๖.๒๕	๕๒.๐๐	๓๔.๐๐	๓๖.๖๗	๘๐.๐๐
มีปัญหาดินเปรี้ยว/ดินเค็ม/ดินจืด	๕.๐๐	๓.๗๕	๑๖.๐๐	๑๐.๐๐	๓๖.๖๗	๙.๑๗
ดินเสียจากการเพาะปลูก	๑๐.๐๐	๑๑.๒๕	๒๘.๐๐	๕๐.๐๐	๑๓.๓๓	๕.๐๐
ครัวเรือนนอกการเกษตร	๕.๐๐	๖๘.๗๕	๔.๐๐	๖.๐๐	๑๓.๓๓	๕.๘๓

ตาราง ข๔-๒ แหล่งน้ำ คุณภาพและปริมาณ

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาครสี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
น้ำดื่ม						
แหล่งน้ำ	๙๗.๕๐	๖๕.๐๐	๑๐๐.๐๐	๙๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๘๐.๐๐
(นับซ้ำ)		๑.๒๕		๒๖.๐๐		๔.๑๗
บ่อนบาดาล		๑๒.๕๐		๔๘.๐๐		๓๙.๑๗
คลอง		๒.๕๐				๑๑.๖๗
บ่อ/สระ				๑๔.๐๐		๑๗.๕๐
น้ำประปา	๒.๕๐	๑๕.๐๐		๑๒.๔๐		๖.๖๗
น้ำบรรจุขวด	๒.๕๐	๒๐.๐๐		๔.๔๐		๒๐.๐๐
ปริมาณ						
เพียงพอ	๙๐.๐๐	๙๑.๒๕	๙๘.๐๐	๘๒.๘๐	๘๖.๖๗	๙๔.๑๗
ไม่พอ มีปัญหาน้อย	๑๐.๐๐	๗.๕๐	๒.๐๐	๑๓.๖๐	๑๓.๓๓	๕.๘๓
ไม่พอ มีปัญหาปานกลาง		๑.๒๕		๓.๖๐		
คุณภาพ						
ดี	๙๒.๕๐	๙๓.๗๕	๑๐๐.๐๐	๗๗.๖๐	๑๐๐.๐๐	๙๘.๓๓
ขุ่นตามธรรมชาติ	๗.๕๐	๕.๐๐		๒๐.๐๐		๑.๖๗
น้ำเสีย		๑.๒๕		๑.๒๐		
น้ำกร่อย				๑.๒๐		

		โพธิ์ศรี เจริญ	สาคี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	ศรีวัง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)		๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
น้ำใช้	น้ำฝน	๑๒.๕๐	๒.๕๐		๒.๐๐	๒๓.๓๓	๕.๘๓
	แหล่งน้ำ (นับซ้ำ)		๒.๕๐	๔.๐๐	๒๗.๒๐		๓.๓๓
	บ่อบาดาล		๗.๕๐	๒.๐๐	๔๖.๔๐		๑๕.๘๓
	คลองชลประทาน		๑๓.๗๕				๑.๖๗
	บ่อ/สระ		๖.๒๕	๑๐.๐๐	๑๓.๒๐	๑.๖๗	๑๐.๘๓
	คลอง		๔๓.๗๕	๒.๐๐	๐.๔๐		๒๕.๘๓
	อ่างเก็บน้ำ					๙๘.๓๓	
	แม่น้ำ				๐.๘๐		๓.๓๓
ปริมาณ	น้ำประปา	๘๗.๕๐	๓๑.๒๕	๙๔.๐๐	๒๓.๒๐		๕๐.๐๐
	เพียงพอ	๙๕.๐๐	๘๕.๐๐	๙๐.๐๐	๗๙.๒๐	๕๓.๓๓	๙๑.๖๗
	ไม่พอ มีปัญหาน้อย	๕.๐๐	๑๕.๐๐	๑๐.๐๐	๑๔.๔๐	๔๓.๓๓	๘.๓๓
	ไม่พอ มีปัญหาปานกลาง				๖.๔๐	๓.๓๓	
คุณภาพ	ดี	๕๐.๐๐	๖๕.๐๐	๙๐.๐๐	๗๑.๒๐	๖๕.๐๐	๙๕.๘๓
	ขุ่นตามธรรมชาติ	๗.๕๐	๓๑.๒๕	๘.๐๐	๒๖.๘๐	๓๓.๓๓	๔.๑๗
	น้ำกร่อย	๔๒.๕๐	๑.๒๕	๒.๐๐	๐.๘๐		
	น้ำเสีย		๒.๕๐		๑.๒๐	๑.๖๗	
น้ำเพื่อการเกษตร		๓๘	๒๕	๔๘	๒๓๕	๕๒	๑๑๓
แหล่งน้ำ (นับซ้ำ)	น้ำฝน	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐	๑๐๐.๐๐
	น้ำผิวดิน	๒.๖๓	๔.๐๐	๔.๑๗	๑.๗๐		
	บ่อบาดาล	๒.๖๓			๗.๒๓		
	คลองชลประทาน	๘๙.๔๗	๒๔.๐๐		๐.๔๓		๑.๗๗
	บ่อ/สระ		๘.๐๐	๑๐.๔๒	๗.๒๓	๑๕.๓๘	๘.๘๕
	คลอง	๒.๖๓	๔๘.๐๐	๒.๐๘	๒๙.๓๖	๕.๗๗	๔๑.๕๙
	แม่น้ำ		๔.๐๐	๒.๐๘	๒๐.๔๓		๗.๐๘
	อ่างเก็บน้ำ			๑๐.๔๒	๑๗.๔๕	๑.๙๒	
ปริมาณ	เพียงพอ	๔๗.๓๗	๕๖.๐๐	๑๘.๗๕	๒๓.๔๐	๕๐.๐๐	๘๘.๕๐
	ไม่พอ มีปัญหาน้อย	๒๘.๙๕	๓๖.๐๐	๓๙.๕๘	๔๓.๔๐	๔๔.๒๓	๑๐.๖๒
	ไม่พอ มีปัญหาปานกลาง	๑๐.๕๓	๔.๐๐	๒๐.๘๓	๒๒.๕๕	๕.๗๗	๐.๘๘
	มีปัญหามาก	๑๓.๑๖	๔.๐๐	๒๐.๘๓	๑๑.๙๑		
คุณภาพ	ดี	๖๓.๑๖	๕๖.๐๐	๗๐.๘๓	๖๑.๗๐	๕๙.๖๒	๙๐.๒๗
	ขุ่นตามธรรมชาติ	๓๔.๒๑	๔๔.๐๐	๒๙.๑๗	๓๖.๑๗	๔๐.๓๘	๙.๗๓
	น้ำกร่อย	๒.๖๓			๓.๔๐		

ตาราง ข๔-๓ ประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากร และป่าไม้

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคุณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
การวางแผน/จัดการการใช้ทรัพยากร (นับซ้ำ)						
ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ไม่ต้องปรับปรุง	๔๐.๐๐	๘.๗๕	๘.๐๐	๖.๘๐	๓.๓๓	๓๗.๕๐
ปลูกพืชหมุนเวียน เพื่อรักษาคุณภาพดิน	๑๐.๐๐	๘.๗๕	๑๐.๐๐	๒๒.๔๐	๑๑.๖๗	๕๐.๐๐
จัดระบบชลประทาน	๒๕.๐๐	๒๑.๒๕	๑๖.๐๐	๑๐.๐๐	๑๐.๐๐	๕.๐๐
ลดการใช้สารเคมี		๕.๐๐	๒.๐๐	๑๘.๘๐	๘.๓๓	๔.๑๗
พักดิน ตากดิน				๐.๘๐	๓.๓๓	
ใช้ปุ๋ยคอกบำรุงดิน				๑๕.๖๐	๑.๖๗	
อยู่ระหว่างศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม	๗.๕๐	๓.๗๕	๒.๐๐	๔.๔๐	๖.๖๗	๑.๖๗
อนุรักษ์ป่าไม้				๐.๘๐		
ไม่ได้ทำอะไรเพิ่มเติม	๓๒.๕๐	๖๑.๒๕	๖๘.๐๐	๔๕.๒๐	๗๑.๖๗	๑๙.๑๗
ทรัพยากรป่าไม้						
ไม่มีทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน	๙๒.๕๐	๑๐๐.๐๐	๑๘.๐๐	๑.๖๐		
มีแต่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม			๕๒.๐๐	๑๒.๐๐	๑๐.๐๐	๒.๕๐
มีแต่ปริมาณน้อยเกินไป	๗.๕๐		๑๐.๐๐	๑๘.๔๐	๓๐.๐๐	๑๐.๘๓
มีเพียงพอทั้งปริมาณและคุณภาพ			๒๐.๐๐	๖๘.๐๐	๖๐.๐๐	๘๖.๖๗

ตาราง ข๔-๔ ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคุณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร	๑๗.๕๐	๑๕.๐๐	๔.๐๐	๓๑.๒๐	๑๖.๖๗	๕.๐๐
ภัยธรรมชาติ	๒๐.๐๐	๒๓.๗๕	๑๔.๐๐	๑๘.๔๐	๑๑.๖๗	๒๗.๕๐
ทรัพยากรขาดคุณภาพ	๑๐.๐๐	๒๒.๕๐	๖.๐๐	๒.๘๐	๑.๖๗	
ทรัพยากรเสื่อมสภาพจากการใช้งาน	๓๕.๐๐	๑๕.๐๐	๓๘.๐๐	๓๓.๖๐	๑๕.๐๐	๐.๘๓
ความสมดุลของระบบนิเวศเสียไป	๕.๐๐	๖.๒๕	๑๐.๐๐	๔.๐๐	๑๑.๖๗	๕.๐๐
ขาดประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร	๒.๕๐	๒.๕๐	๑๐.๐๐	๕.๖๐	๑๖.๖๗	๑.๖๗
ปัญหาการควบคุมดูแลของรัฐขาดประสิทธิภาพ	๒.๕๐	๒.๕๐	๑๐.๐๐	๓.๒๐	๑๖.๖๗	
ไม่มีปัญหาใดๆ	๓๗.๕๐	๓๘.๗๕	๕๐.๐๐	๓๔.๘๐	๕๕.๐๐	๖๔.๑๗

ตอนที่ ๕ ด้านจิตใจ

ตาราง ข๕ การพึ่งตนเองด้านจิตใจ

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูน	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ความพอใจในสภาพความเป็นอยู่ปัจจุบัน						
พอใจ ไม่ต้องการปรับปรุง	๔๕.๐๐	๒๑.๒๕	๘.๐๐	๑๒.๐๐	๓.๓๓	๑๑.๖๗
พอใจ ต้องการปรับปรุง	๓๒.๕๐	๕๐.๐๐	๖๒.๐๐	๗๓.๖๐	๗๑.๖๗	๘๑.๖๗
ไม่พอใจ ต้องการปรับปรุง	๒๒.๕๐	๒๘.๗๕	๓๐.๐๐	๑๓.๖๐	๒๕.๐๐	๕.๘๓
ไม่พอใจ ไม่ต้องการปรับปรุง	๒๒.๕๐	๒๘.๗๕	๓๐.๐๐	๐.๘๐	๒๕.๐๐	๐.๘๓
กรณีต้องการปรับปรุง	๒๒	๖๓	๔๖	๑๘๖	๕๘	๙๙
ปัจจัย/ด้านที่ต้องการปรับปรุง (นับซ้ำ)						
เศรษฐกิจ	๑๐๐.๐๐	๖๙.๘๔	๗๑.๗๔	๘๓.๘๗	๗๕.๘๖	๕๙.๖๐
สังคม	๔.๕๕	๓๔.๙๒	๑๐.๘๗	๑๖.๑๓	๓๑.๐๓	๑๓.๑๓
ทรัพยากร (ปริมาณ คุณภาพ)	๑๓.๖๔	๒๓.๘๑	๔๗.๘๓	๔๗.๘๕	๒๙.๓๑	๙.๐๙
สิ่งแวดล้อม	๔.๕๕	๒๘.๕๗	๑๕.๒๒	๙.๑๔	๑๐.๓๔	๘.๐๘
การเมืองการปกครอง	๙.๐๙	๑๕.๘๗		๙.๖๘	๑๗.๒๔	
สาธารณูปโภค		๗.๙๔	๑๐.๘๗	๒๕.๘๑	๔๓.๑๐	๔๖.๔๖
ลักษณะการแก้ปัญหา (นับซ้ำ)						
พยายามแก้ปัญหาด้วยตนเอง/ ครอบครัว	๔๕.๔๕	๓๙.๖๘	๓๙.๑๓	๓๙.๗๘	๓๗.๙๓	๔๙.๕๙
ปรึกษากับเพื่อนบ้าน	๓๖.๓๖	๓๐.๑๖	๒๑.๗๔	๒๕.๘๑	๓๑.๐๓	๒๐.๒๐
ปรึกษานานาชาติกับผู้นำในชุมชน	๕๐.๐๐	๒๘.๕๗	๓๖.๙๖	๓๒.๘๐	๓๑.๐๓	๕๑.๕๒
ปรึกษานานาชาติร่วมกันภายในชุมชน	๑๘.๑๘	๒๐.๖๓	๑๕.๒๒	๒๔.๑๙	๑๓.๗๙	๓๐.๓๐
เรียนรู้จากกลุ่มเครือข่ายต่างๆ		๔.๗๖	๒.๑๗	๓.๒๓	๓.๔๕	
ขอความช่วยเหลือจากราชการ	๑๘.๑๘	๑๑.๑๑	๑๐.๘๗	๒๓.๖๖	๑๘.๙๗	๑๖.๑๖
ขอความช่วยเหลือองค์กรเอกชน		๑.๕๙	๔.๓๕	๖.๕๕	๑.๗๒	๑.๐๑
ไม่ทราบจะปรับปรุงอย่างไร	๑๓.๖๔	๒๐.๖๓	๑๕.๒๒	๑๔.๕๒	๑๘.๙๗	๔.๐๔
ย้ายถิ่น			๒.๑๗		๕.๑๗	

ตอนที่ ๖ ด้านสังคมและวัฒนธรรม

ตาราง ข๖-๑ ขนาดและลักษณะของครัวเรือน		(ร้อยละ)					
		โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคุณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)		๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ลักษณะครอบครัว							
	ครอบครัวเชิงเดี่ยว	๕๗.๕๐	๖๐.๐๐	๓๔.๐๐	๕๕.๒๐	๗๕.๐๐	๗๑.๖๗
	ครอบครัวเชิงขยาย	๔๒.๕๐	๔๐.๐๐	๖๖.๐๐	๔๔.๘๐	๒๕.๐๐	๒๘.๓๓
จำนวนสมาชิกเฉลี่ยต่อครัวเรือน (คน/ครัวเรือน)		๔.๔๐	๕.๓๑	๔.๕๔	๓.๙๕	๔.๗๓	๔.๑๘
รายละเอียดครัวเรือน							
	จำนวนประชากร (คน)	๑๗๖	๔๒๕	๒๒๗	๙๘๗	๒๘๔	๕๐๒
เพศ	ชาย	๔๑.๔๘	๕๐.๑๒	๔๔.๔๙	๔๙.๓๔	๕๒.๘๒	๔๕.๖๒
	หญิง	๕๘.๕๒	๔๙.๘๘	๕๕.๕๑	๕๐.๖๖	๔๗.๑๘	๕๔.๓๘
อายุ	แรกเกิด-ไม่เกิน ๑๕ ปี	๒๓.๘๖	๒๔.๗๑	๑๙.๓๘	๑๗.๖๓	๓๙.๐๘	๒๔.๗๐
	๑๖ - ๕๙ ปี	๖๓.๖๔	๖๑.๖๕	๗๑.๘๑	๖๖.๙๗	๕๒.๘๒	๖๕.๓๔
	๖๐ ปีขึ้นไป	๑๒.๕๐	๑๓.๖๕	๘.๘๑	๑๕.๔๐	๘.๑๐	๙.๙๖
สถานะการทำงาน							
	ยังไม่ได้ทำ/เด็กเล็ก	๑๒.๕๐	๒๓.๗๖	๑๖.๗๔	๑๒.๑๖	๒๒.๑๘	๑๑.๗๕
	ช่วยงานการเกษตร/ศึกษา (เยาวชน)	๑๙.๓๒	๑๐.๘๒	๘.๘๑	๑๐.๘๔	๑๙.๗๒	๒๔.๗๐
	ทำงานแล้ว/วัยแรงงาน	๕๒.๒๗	๕๒.๒๔	๖๒.๕๖	๖๓.๗๓	๕๐.๓๕	๕๘.๓๗
	ว่างงาน	๑.๗๐	๓.๕๓	๓.๐๘	๐.๙๑	๒.๔๖	๑.๒๐
	ไม่ได้ทำแล้ว/ผู้สูงอายุ	๑๔.๒๐	๙.๖๕	๘.๘๑	๑๒.๓๖	๕.๒๘	๓.๙๘
สถานที่ทำงาน		๑๒๖	๒๖๘	๑๖๒	๗๓๖	๑๙๙	๔๑๗
	ในชุมชนนี้	๙๐.๔๘	๗๔.๖๓	๖๕.๔๓	๙๒.๒๖	๙๑.๔๖	๘๘.๐๑
	จังหวัดนี้	๔.๗๖	๑๔.๙๓	๑๔.๘๑	๓.๒๖	๓.๐๒	๗.๑๙
	ภูมิภาคนี้	๐.๗๙	๑.๘๗	๔.๓๒	๑.๐๙	๓.๐๒	๑.๒๐
	ภูมิภาคอื่น	๒.๓๘	๒.๙๙	๔.๙๔	๑.๐๙	๐.๕๐	๐.๗๒
	กรุงเทพและปริมณฑล	๑.๕๙	๕.๖๐	๑๐.๔๙	๑.๐๙	๒.๐๑	๑.๖๘
	ต่างประเทศ				๑.๒๒		๐.๒๔

ตาราง ข๖-๒ สัดส่วนการพึงพิงของประชากร

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูน	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
สัดส่วนการพึงพิงผู้อื่นของประชากร						
จำนวนจากฐานอายุ ๑/	๑.๕๗	๑.๖๒	๑.๓๙	๑.๔๙	๑.๘๙	๑.๕๓
จำนวนจากการทำงาน ๒/	๑.๙๑	๑.๙๑	๑.๖๐	๑.๕๗	๑.๙๙	๑.๗๑
สัดส่วนประชากรต่อที่ทำกิน (ดูรายละเอียดในส่วนของทรัพยากร)	๐.๒๔๙	๐.๖๒๑	๐.๒๐๙	๐.๘๓๙	๐.๑๙๕	๐.๓๐๖

หมายเหตุ :

ข้อมูลพื้นฐานการคำนวณแสดงในตารางที่ ข๖-๑

๑/ ประชากรทั้งหมด/วัยแรงงาน (วัยแรงงานใช้ช่วงอายุ ๑๖-๕๙ ปี)

อัตราส่วนการพึงพิง โดยคำนวณจากฐานอายุ ข้อมูลประเทศไทยปี ๒๕๔๐ มีค่า ๑.๕๓)

๒/ ประชากรทั้งหมด/ผู้มีงานทำ

ตาราง ข๖-๓ การศึกษาของประชากร

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูน	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ระดับการศึกษา						
ยังไม่ได้เรียน	๑๑.๓๖	๘.๙๔	๙.๒๕	๕.๘๘	๑๐.๒๑	๔.๓๘
อนุบาล	๓.๕๑	๔.๕๗	๓.๙๖	๒.๘๔	๕.๙๙	๒.๓๙
ประถมศึกษา	๖๒.๕๐	๔๓.๐๖	๖๑.๖๗	๖๕.๗๕	๖๒.๖๘	๕๔.๙๘
มัธยมศึกษา/ปวช.	๑๓.๖๔	๓๑.๒๙	๒๐.๗๐	๑๖.๖๒	๑๓.๗๓	๒๖.๑๐
อนุปริญญา/ปวส.	๓.๕๑	๕.๖๕	๒.๒๐	๓.๒๔		๕.๗๘
ปริญญาตรีหรือสูงกว่า	๓.๕๑	๒.๑๒	๐.๘๘	๑.๗๒	๑.๐๖	๔.๗๘
ไม่ได้ศึกษา	๒.๒๗	๔.๕๗	๑.๓๒	๓.๙๕	๖.๓๔	๑.๕๙

ตาราง ข๖-๔ ผู้นำชุมชน

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาครี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ผู้นำที่สำคัญของชุมชน (นับซ้ำ)						
กำนัน	๒.๕๐	๒๒.๕๐	๘๒.๐๐	๓๖.๔๐	๑.๖๗	๖๘.๓๓
ผู้ใหญ่บ้าน	๑๐๐.๐๐	๔๕.๐๐	๕๐.๐๐	๖๖.๔๐	๗๐.๐๐	๕๖.๖๗
ผู้นำในการพัฒนาชุมชน	๑๕.๐๐	๒๖.๒๕	๓๒.๐๐	๓.๒๐	๖.๖๗	๙.๑๗
พระ/นักบวช	๒.๕๐			๐.๔๐		๐.๘๓
ครู/อาจารย์	๒.๕๐	๑๗.๕๐			๑.๖๗	
NGOs				๗.๒๐		
เจ้าหน้าที่ของรัฐ	๕.๐๐	๖.๒๕	๖.๐๐			๐.๘๓
อบต.		๕.๐๐	๔.๐๐		๕๘.๓๓	๖.๖๗
ความสัมพันธ์ของครัวเรือนกับผู้นำชุมชน						
ดีมาก	๔๐.๐๐	๑๑.๒๕	๒๐.๐๐	๑๐.๐๐	๑.๖๗	๑๕.๐๐
ดี	๕๐.๐๐	๔๓.๗๕	๔๔.๐๐	๔๘.๐๐	๔๘.๓๓	๖๕.๘๓
ปานกลาง	๗.๕๐	๒๐.๐๐	๒๒.๐๐	๒๙.๖๐	๓๖.๖๗	๑๙.๑๗
น้อย	๒.๕๐	๒๒.๕๐	๑๔.๐๐	๑๐.๐๐	๑๓.๓๓	
ไม่ดี		๒.๕๐		๒.๔๐		
ความสามารถในการแก้ปัญหาของผู้นำชุมชน						
ดีมาก	๒๐.๐๐	๕.๐๐	๑๔.๐๐	๘.๘๐		๑๒.๕๐
ดี	๕๕.๐๐	๔๑.๒๕	๕๖.๐๐	๔๓.๒๐	๓๖.๖๗	๕๕.๘๓
ปานกลาง	๑๕.๐๐	๒๘.๗๕	๒๒.๐๐	๒๙.๖๐	๕๐.๐๐	๓๑.๖๗
น้อย	๑๐.๐๐	๒๓.๗๕	๘.๐๐	๑๔.๘๐	๑๓.๓๓	
ไม่ดี		๑.๒๕		๓.๖๐		
คุณลักษณะของผู้นำชุมชน (นับซ้ำ)						
มีคุณธรรม	๘๗.๕๐	๒๒.๕๐	๔๔.๐๐	๒๓.๖๐	๒๑.๖๗	๓๔.๑๗
มีคุณภาพ	๒๗.๕๐	๓๑.๒๕	๔๔.๐๐	๑๙.๒๐	๑๘.๓๓	๕๙.๑๗
สามารถแก้ไขปัญหในชุมชนได้	๔๗.๕๐	๑๘.๗๕	๔๖.๐๐	๓๔.๐๐	๕๐.๐๐	๓๘.๓๓
มีความคิดริเริ่มในงานพัฒนา		๑๗.๕๐	๓๒.๐๐	๒๓.๖๐	๒๘.๓๓	๒๕.๘๓
เป็นผู้กว้างขวาง	๒๕.๐๐	๒๑.๒๕	๓๘.๐๐	๑๘.๘๐	๑๑.๖๗	๑๙.๑๗
ไม่มีคุณภาพ		๑๓.๗๕		๑๓.๖๐	๓.๓๓	
ไม่ทราบ		๑๒.๕๐		๒.๘๐	๘.๓๓	๔.๑๗

ตาราง ข๖-๕ การกระจายตัวของข่าวสาร และการกำหนดแนวทางพัฒนา

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
การรับทราบข่าวสารการพัฒนาชุมชน						
รับทราบผ่านที่ประชุมของหมู่บ้าน	๕.๐๐	๒๖.๒๕	๓๘.๐๐	๔๐.๐๐	๒๑.๖๗	๓๗.๕๐
เสียงตามสาย/ป้ายประชาสัมพันธ์/เพื่อนบ้าน	๙๕.๐๐	๓๖.๒๕	๖๐.๐๐	๕๘.๔๐	๗๓.๓๓	๖๑.๖๗
ทราบเฉพาะในคณะกรรมการหมู่บ้าน		๓๗.๕๐	๒.๐๐	๑.๖๐	๕.๐๐	๐.๘๓
การแก้ปัญหาและกำหนดแนวทางการพัฒนา						
ไม่เคยปรึกษากัน	๑๗.๕๐	๒๘.๗๕	๓๐.๐๐	๒๕.๒๐	๑๕.๐๐	๕.๘๓
ปฏิบัติตามคำสั่งและแนวทางรัฐ/NGOs	๒.๕๐	๒.๕๐		๖.๔๐	๑.๖๗	๐.๘๓
หารือแนวทางในเฉพาะกลุ่มคน	๕.๐๐	๒๗.๕๐	๔.๐๐	๑๔.๔๐	๑๑.๖๗	๘.๓๓
ปรึกษาร่วมกันระหว่างผู้นำและชาวบ้าน	๗๕.๐๐	๔๑.๒๕	๖๖.๐๐	๕๔.๐๐	๗๑.๖๗	๘๕.๐๐

ตาราง ข๖-๖ ความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก และความสามัคคีของชุมชน

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
การช่วยเหลือจากองค์กรหรือหน่วยราชการ						
ดีมาก	๗.๕๐	๖.๒๕	๘.๐๐	๕.๖๐	๑๐.๐๐	๖.๖๗
ปานกลาง	๑๐.๐๐	๒๐.๐๐	๔๒.๐๐	๒๗.๖๐	๕๓.๓๓	๔๑.๖๗
น้อย	๗๐.๐๐	๓๘.๗๕	๓๒.๐๐	๒๕.๖๐	๒๓.๓๓	๕๐.๐๐
ช่วยเหลือ แต่ไม่ตรงตามความต้องการ	๕.๐๐	๑๕.๐๐	๑๐.๐๐	๑๐.๘๐	๕.๐๐	๓.๓๓
ไม่ให้ความช่วยเหลือ	๗.๕๐	๒๐.๐๐	๘.๐๐	๓๐.๔๐	๘.๓๓	๘.๓๓
ความสามัคคีของชุมชน						
ดีมาก	๖๗.๕๐	๓๒.๕๐	๕๔.๐๐	๖๗.๖๐	๒๕.๐๐	๗๐.๐๐
ปานกลาง	๒๗.๕๐	๔๖.๒๕	๔๔.๐๐	๓๐.๔๐	๔๖.๖๗	๒๙.๑๗
น้อย	๕.๐๐	๒๑.๒๕	๒.๐๐	๒.๐๐	๒๘.๓๓	๐.๘๓

ตาราง ข๖-๗ ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรม

(ร้อยละ)

	โพธิ์ศรี เจริญ	สาคลี	สระคูณ	แม่ทา	ร่วมโพธิ์ ทอง	คีรีวง
จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	๔๐	๘๐	๕๐	๒๕๐	๖๐	๑๒๐
ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน (นับซ้ำ)						
ปัญหาปริมาณและคุณภาพการศึกษา	๑๒.๕๐	๖.๒๕	๒๖.๐๐	๒๐.๔๐	๑.๖๗	๘.๓๓
ขาดการสานต่อทางวัฒนธรรมที่ดี		๑๑.๒๕	๒.๐๐	๖.๘๐	๒๓.๓๓	๔.๑๗
ขาดการเรียนรู้/ภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อน	๕.๐๐	๑๒.๕๐	๔.๐๐	๖.๔๐	๒๐.๐๐	๒.๕๐
ปัญหาคุณภาพ/คุณธรรมของผู้นำชุมชน	๑๐.๐๐	๘.๗๕		๘.๐๐	๕.๐๐	
อิทธิพลการขยายตัวของเมือง/ธุรกิจ	๓๐.๐๐	๒๕.๐๐	๖.๐๐	๖.๔๐		๗.๕๐
ปัญหาการกระจุกตัวของข่าวสารในชุมชน	๒.๕๐	๘.๗๕	๔.๐๐	๒.๐๐	๕.๐๐	
ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ	๑๐.๐๐	๑๘.๗๕	๑๔.๐๐	๒๔.๔๐	๒๓.๓๓	๔.๑๗
ความช่วยเหลือไม่ตรงตามความต้องการ	๕.๐๐	๑๕.๐๐	๘.๐๐	๙.๖๐	๒๓.๓๓	๘.๓๓
ขาดความสามัคคีภายในชุมชน	๕.๐๐	๑๒.๕๐		๒.๔๐	๒๓.๓๓	
ยาเสพติด	๒.๕๐	๒๗.๕๐	๒.๐๐	๓.๒๐	๒๕.๐๐	
จำนวนนักท่องเที่ยวและปริมาณขยะ						๑๐.๐๐
ไม่มีปัญหาใดๆ	๓๗.๕๐	๒๕.๐๐	๕๒.๐๐	๔๒.๘๐	๓๐.๐๐	๖๑.๖๗